

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО ПРАВА**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА**

Збірник наукових праць

Збірник засновано у 2015 році

Випуск 3, 2022

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць
Випуск 3, 2022
Виходить 6 разів на рік

Збірник заснований у вересні 2015 року.
Засновник: Науково-дослідний інститут публічного права.
Свідоцтво про державну реєстрацію – серія КВ № 21525-11425 Р від 08.09.2015.
Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права
(протокол № 8 від 18.05.2022 р.).

Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права» включено до переліку наукових фахових видань (Категорія «Б»), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з юридичних дисциплін на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Галуцько В.В. – доктор юридичних наук, професор (головний редактор); **Дрозд О.Ю.** – доктор юридичних наук, доцент (науковий редактор); **Журавльов Д.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Козін С.М.** – кандидат юридичних наук; **Короед С.О.** – доктор юридичних наук, доцент; **Курило В.І.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії аграрних наук, заслужений юрист України; **Мануїлова К.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Севрук В.Г.** – кандидат юридичних наук; **Влад Вернигора** – L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc (Таллін, Естонія).

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора.
За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів.
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Н 34 Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць.
Випуск 3. – К. : Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. – 308 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії публічного адміністрування, адміністративного, конституційного, цивільного, трудового, екологічного, кримінального і кримінально-процесуального права.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто цікавиться проблемами публічного та приватного права.

Адреса редакції:
Науково-дослідний інститут публічного права
03118, м. Київ, вул. Козацька, 116, к. 206, тел. (044) 228-10-31
www.nvppp.in.ua

ISSN 2618-1258 (Print)
ISSN 2618-1266 (Online)

© Науково-дослідний інститут публічного права, 2022

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.1>

ЗАДОРОЖНА А.П.

**ІНСТИТУТ ПІДСУДНОСТІ В ДЕРЖАВНИХ УТВОРЕННЯХ
З VIII СТ. ДО Н.Е. ДО I СТ. ДО Н.Е.**

**THE INSTITUTE OF JURISDICTION IN STATE ENTITIES
SINCE THE VIII CENTURY B.C. TO THE I CENTURY A.D.**

Багато правових інститутів цивільного процесуального права виникають не тільки внаслідок використання світового досвіду, але є наслідком узагальнення національного досвіду, здобутого під час врегулювання певних правових питань органами влади національних держав, які діяли на території тих чи інших земель. Це ж стосується й українських земель. Правовий інститут підсудності в цивільному процесі менше піддається впливу глобальних чинників, а більше залежить від національного фактора, що пов'язується з своєрідною національною системою цивільної судової юрисдикції. Вона для кожної країни є унікальною. Хоча певною мірою можна говорити про те, що підсудність на українських землях була одним із проявів рецепції римського права. Особливо, коли мова йде про церковні суди. Дослідження стосується періоду ще з часів стародавніх греків, які мешкали на землях сучасної України, тобто з VIII ст. до н.е. у Північному Причорномор'ї та Приазов'ї. Хоча їхні досягнення багатьма науковцями не включаються в національний досвід правового регулювання питань підсудності в цивільному процесі, так як нашими предками, з яких почалася українська державність, виступають східні слов'яни, та дослідження інституту підсудності починаються з Київської Русі (I пол. XI ст.), однак зародження та розвиток інституту підсудності в зазначений період все ж таки має значення для дослідження інституту підсудності в подальшому. Не включення історичного періоду до IX століття до національного досвіду правового регулювання питань підсудності не означає, що до цього не було правових норм про підсудність. Також не слід забувати, що інститут підсудності на українських землях є одним із проявів рецепції римського права. Інститут підсудності постійно змінювався, реагуючи на зміни норм права, що впливали на формулювання матеріально-правових вимог. У статті піднімається питання історико-правових передумов формування інституту підсудності в цивільному процесі на українських землях, а також його становлення та розвиток у межах законодавства, що діяло в різні часи на територіях у межах сучасної України.

Ключові слова: підсудність, рецепція, процес, територія, суд, компетенція.

Many legal institutions of civil procedural law arise not only as a result of the use of world experience, but are a consequence of the generalization of national experience gained during the settlement of certain legal issues by the authorities of national states

that operated on the territory of Ukrainian lands. The legal institution of jurisdiction in a civil process is less influenced by global factors and depends more on the national factor associated with a peculiar national system of civil court jurisdiction. It is unique for each country. Although to a certain extent it is possible to say that jurisdiction on Ukrainian lands was one of the manifestations of the reception of Roman law. Especially when it comes to church courts. The research concerns the period from the time of the ancient Greeks, who lived on the lands of modern Ukraine, that is, from the VIII century. B.C. in the Northern Black Sea and Azov region. Although their achievements are not included by many scientists in the national experience of legal regulation of jurisdiction issues in civil proceedings, since our ancestors, from whom Ukrainian statehood began, are Eastern Slavs, however, the origin and development of the institution of jurisdiction in the specified period is still significant for research on the institution of jurisdiction in the future. Not including the historical period before the 9th century in the national experience of legal regulation of jurisdiction issues does not mean that there were no legal norms on jurisdiction before that. It should also not be forgotten that the institution of jurisdiction on Ukrainian lands is one of the manifestations of the reception of Roman law. The institution of jurisdiction was constantly changing, responding to changes in legal norms that influenced the formulation of material and legal requirements. The article raises the issue of historical and legal prerequisites for the formation of the institution of jurisdiction in civil proceedings, as well as its formation and development within the framework of the legislation that was in effect at different times in the territories within the boundaries of modern Ukraine.

Key words: territorial jurisdiction, reception, proceedings, territory, court, competence.

Актуальність теми. Інститут підсудності, як і сам термін «підсудність», є відносно молодими в цивільному процесуальному праві. Однак, ті правила і механізм їх дії, а також той зміст, що вкладається у дане поняття, не є новим. Формування суспільства, розвиток права власності обумовив створення системи судових органів. При цьому суди створювались за різними ознаками: класом, територіальністю, інституційністю, сутністю (категорію) справи. Відтак право мало передбачати правила визначення суду, який буде повноважним розглядати кожну конкретну справу, тобто підсудності.

В статті поставлено за мету розкрити генезу підсудності в ранніх державних утвореннях та його впливу на процесуальне право пізніших часів.

Виклад основного матеріалу. В Стародавній Греції спори між громадянами союзних республік розглядала гелісія (суд присяжних). До підсудності ради п'ятисот було віднесено звіти посадових осіб та здійснення суду над ними [1 с. 24, 25, 74]. Існували і спеціальні судові органи. Так, цивільні і малозначні кримінальні справи були підсудні суду діететів. Розрізнялися приватні та державні діетети. Приватні діетети були близькими до сучасних третейських суддів.

Колегія сорока так само розглядала незначні цивільні справи. Справи рабів були підсудні колегії одинадцяти. Крім того, ця колегія розбирала справи про крадіжки, розбої і викрадення люде та здійснювала нагляд за в'язницями і за виконанням вироків. Справи щодо укладення шлюбу, при відсутності домовленостей між домовласниками нареченого і нареченої, якщо опікун нареченої не погоджувався з матір'ю, вирішував магістрат.

Зовсім інші судова система існувала в Стародавньому Римі. Так, в царський період римської держави судові функції здійснювали народними зборами та рексом [2 с. 8]. Злочини проти приватних осіб розглядалися як особиста справа потерпілого, за виключенням лише деяких випадків, коли переслідування здійснювалося за ініціативою самої держави [3 с. 105].

У III ст. до н. е. спори між римськими громадянами та палестинами, а також між палестинами були віднесені до компетенції палестинського претора. Курільні едили виконували поліцейські функції, наглядали за порядком в місті, постачали продовольчі товари, наглядали за торгівлею та розглядали торгові спори. Існувала спеціальна підсудність для деяких категорій справ, наприклад, підсудність за місцем виконання договору, за місцем вчинення цивільного правопорушення. Допускалося, що сторони могли домовитися про зміну підсудності і встановити компетентний для певного випадку суд [3 с. 41]. Так, наприклад, в справах щодо власності, які не торкалися життя, честі і свободи, сторони могли обрати третю незацікавлену особу для вирішення спору [4 с. 331].

Усі справи між громадянами могли розбиратися тільки міськими магістратами Риму або того міста, в якому особа проживала і мала право громадянства. Ці правила підсудності розповсюджувалися на всі римські провінції. Для римських громадян, що проживали в провінціях, була можливість вимагати перенесення їхніх суперечок на розгляд міських магістратів Риму. І навпаки, відповідач, який тимчасово перебував в Римі з різних підстав (як свідок, арбітр, або суддя), мав право просити про перенесення процесу за місцем свого проживання [5 с. с. 59].

Юрисдикція щодо розгляду цивільних суперечок між плебеями належала плебейській судовій колегії. Майнові спори всіх латинів вирішувались у тих же судах і в тому самому порядку, що й спори римських громадян. Вільновідпущеники не мали права звернення до суду щодо дій патрона.

Вирішення майнових спорів в Римській державі було в юрисдикції третейських судів. І така ситуація існувала майже до кінця республіки [3 с. 105]. У зв'язку з розмежуванням публічного та приватного права суди розмежовувались на *iudicia publica* (суд в справах, що стосуються інтересів держави) і *iudicia privata* (суди в справах приватних прав громадян) [6 с. 33].

В екстраординарному процесі періоду монархії судові функції здійснювалися адміністративними органами: в Римі та Константинополі (у зв'язку з поділом імперії на Західну і Східну) – *praefectus urbi* (начальником міської поліції), в провінціях – правителем провінції, а з менш важливих справ – муніципальними магістратами. Однак нерідко імператори приймали судові справи і до свого особистого розгляду [6 с. 40].

За часів Римської імперії підсудність стала становою. Представники вищих станів судились самим імператором. Чиновник мав привілей бути підсудним своєму керівнику. Особливий суд існував для рабів і колонів.

Крім того, римському праву була відома аксіома: «Позивач слідує суду відповідача», що означає, що при визначенні місця розгляду цивільної справи позивач керувався місцем проживання відповідача. Дане правило отримало назву загального правила територіальної підсудності і застосовувалося відповідним чином у всіх римських провінціях.

Що ж до правил підсудності в праві древніх державних утворень на території України, то як зазначають І.А. Безклубий, І.С. Гриценко та О.О. Шевченко, в руках скіфських царів (Скілур, Палак, Фарзай, Інісмей) зосереджувалася судова влада. Проте влада царя не була абсолютною. Вона обмежувалася радою скіфських племен і народними зборами всіх воїнів [7 с. 15].

Правова система Скіфії ґрунтувалась на звичаях, спираючись також на розпорядження царів та постанови народних зборів вождів, дружинників і родових старійшин. Оскільки в скіфів уже була приватна власність на худобу, рабів, предмети домашнього вжитку, одяг, зброю, знаряддя праці, прикраси, то повинні були існувати й норми права, які її захищали. Купівля-продаж, обмін, дарування майна регулювались нормами зобов'язального права. Договори між двома сторонами скріплювались клятвою, порушення якої жорстоко каралось. Тип злочину та міру покарання визначав суддя [8 с. 10].

Цілком ймовірно, що справи про злочини, які не порушували основ царської влади і взагалі інтересів держави, розглядалися у порядку змагального процесу, коли справа порушувалась за зверненням самого потерпілого чи його родичів (в разі вбивства його), встановлення особи винного, розшук і виявлення злочинця та притягнення його до суду, збирання і подання доказів та доведення вини обвинуваченого, а іноді й визначення міри і ступеня покарання покладались на самого потерпілого (чи його родичів) [9 с. 10].

Водночас зі скіфами майже тисячу років у Північному Причорномор'ї існували близько двох десятків грецьких міст-держав, або полівів, таких як Ольвія, Херсонес Таврійський, Федосія, Пантікапей тощо [8 с. 11–12]. Як зазначає Шигаль Д.А., за формою правління це були демократичні (VII ст. до н. е.) або аристократичні республіки (з I ст. до н. е.).

Як свідчать джерела, в грецьких містах-державках була поширена антична модель системи судових органів. Вищим органом державної влади були народні збори. Значну роль в управлінні полісами відігравала Рада міста як постійно діючий орган влади. Третьою ланкою міського управління були виборні колегії – магістратури – або окремі посадові особи – магістрати (Так само як і римському праву). До їхньої компетенції належали фінансові справи, робота судових установ, військові справи [9 с. 13].

На політичній арені приблизно в V ст. до н.е. з'явилося Боспорське царство. На першому етапі існування Боспорської держави всі міста, що увійшли до неї, зберігали місцеве самоврядування і певну самостійність, зокрема у розв'язанні внутрішніх справ [10 с. 8].

Населенню античних міст-держав, як і громадянам грецьких метрополій, була притаманна схильність вирішувати будь-які, навіть дрібні суперечки шляхом судових позовів. Саме тому судоустрій та судочинство набули тут достатньо складних, розвинених форм [11 с. 64].

Усі судові справи за формою процесу підрозділялись на 2 різновиди: приватні та державні. Приватний процес розпочинався в разі скоєння таких діянь як образа дією, зокрема через побиття, наклеп, завдання матеріальних збитків, образа родичів, крадіжка, неповернення боргу, невіплата грошей за житло, відмова здійснювати оплату за проживання, неналежне виконання своїх обов'язків опікуном, відмова від виконання зобов'язань цивільно-правового характеру, відмова від утримання непрацездатних батьків, незаконне одержання зиску, скоєння низки найтяжчих злочинів та інше. Приватним вважався процес безайосеос – процес, який порушувався покупцем проти продавця, якщо третя особа оспорує правильність акту купівлі-продажу (пред'являє права на продане), а особа, що продала, не підтверджує своїх прав на річ. Але, як цілком слушно зазначив В.В. Латишев, поняття державного та приватного процесу все ж не були чітко розмежовані і в багатьох випадках лише позивач своєю волею вирішував який процес розпочинати.

Окрім того, за процесуальними особливостями в античних державах Північного Причорномор'я певною мірою вже розрізнялися справи кримінальні та цивільні. До категорії цивільних справ відносили тяжби про який-небудь спірний предмет. Такі справи мали наслідком присудження права власності на нього одній зі сторін, а не особисте покарання відповідача [12 с. 70–72].

Якщо позивач та відповідач перебували у громадянстві різних держав, як наприклад, Ольвії та Мілету, і між цими державами не було укладено спеціальний договір, то за принципом, розповсюдженим у грецькому світі, судочинство повинно було відбуватись в полісі відповідача [11 с. 64].

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні **висновки**.

Підсудність є історичним явищем, адже його правила залежать від економічних і соціально-політичних умов суспільного життя та обумовленої ними організації судової влади.

Основні ґрунтовні правила підсудності були сформовані в грецькому та римському праві. Процесуальне право державних утворень на території сучасної України рецепіювало норми законодавства Греції та Риму щодо правил підсудності.

Вплив римського приватного права на законодавство України простежується приблизно від V ст. до н. е., але прямиий вплив можна побачити в законодавчих текстах, таких як «Руська правда», «Литовські статuti», «Права, за якими судиться малоросійський народ» і безпосередньо в Цивільному кодексі України та Цивільному процесуальному кодексі України.

Список використаних джерел:

1. История рабовладельческого государства и права (Афины и Рим) : учеб. пособие / Все-союз. юрид. заоч. ин-т. / Громаков Б. С. М. : ВЮЗИ, 1986. 80 с.
2. Салогубова Е.В. Римский гражданский процесс. М. : Юридическая литература, 1997. 62 с.
3. Держава і право Стародавнього Рима/ Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти / Київський ордену Леніна державний університет ім. Т. Г. Шевченка / Юрид. факультет, Кафедра історії держава та права / В. М. Катрич. К., 1972. 112 с.
4. Принципы римского гражданского и уголовного процесса / Л. Н. Загурский. Х., 1874. 432 с.
5. Римское частное право : учебник / В.А. Краснокутский и [др.] ; под ред. проф. И. Б. Новицкого, проф. И. С. Перетерского. М. : Волтерс Клувер, 2010. 608 с.
6. Основы римского гражданского права / И. Б. Новицкий. М. : Зерцало, 2007. 408 с.
7. Історія українського права : посіб. / І. А. Безклубий, І. С. Гриценко, О. О. Шевченко та ін.; К. : Грамота, 2010. 336 с.
8. Питання держави та права в курсі історії України. З найдавніших часів.
9. Історія держави і права України: Курс лекцій / Шигаль Д. А. Х. : Вид-во «Індустрія», 2011. 252 с.
10. Історія становлення української державності / Панюк А., Рожик М. Львів : Центр Європи, 1995. 166 с.
11. Історія держави і права України. Стародавня доба : навч. посіб. / О.А. Гавриленко. Х. : ХНУВС, 2011. 63 с.
12. Право античних держав Північного Причорномор'я : [навч. посіб.] / О.А. Гавриленко ; Нац. ун-т внутр. справ. Х. : 2004. 111 с.

**ОРГАНІЗАЦІЯ ПОЗИТИВНОГО ВПЛИВУ СЛУЖБОВОГО МІКРОСОЦІАЛЬНОГО
СЕРЕДОВИЩА НА РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ
МОЛОДИХ ОФІЦЕРІВ**

**ORGANIZATION OF THE POSITIVE INFLUENCE OF THE OFFICE MICROSOCIAL
ENVIRONMENT ON THE DEVELOPMENT OF THE PEDAGOGICAL CULTURE
OF YOUNG OFFICERS**

Великий вплив на формування і розвиток особистості військовослужбовця, його якостей, крім загального соціального середовища, має “мікросередовище”, тобто конкретне безпосереднє оточення. Це родина, школа, товариші, знайомі, різні колективи і т.д. Безпосереднє середовище, в якому живе і працює офіцер, неоднорідне. В ньому завжди є основи дійсного, залишки минулого і зародки майбутнього. Для переважної більшості офіцерів внутрішніх військ характерні сприятливі умови служби, які допомагають їх розвитку і всебічній підготовленості. Але іноді життя конкретного офіцера протікає в колективі, що не відзначається повагою та уважним ставленням людей один до одного. Метою статті є дослідження впливу “мікросередовища” на особистість, адже воно разом з диференційним підходом до виховання конкретної особистості є найбільш важливими умовами, які необхідно враховувати у процесі розвитку педагогічної культури офіцера внутрішніх військ. З’ясовано, що ефективність самостійної роботи обумовлюється низкою педагогічних умов, серед яких особливе значення має позитивне і свідоме ставлення офіцера до питань формування педагогічної культури, наявність у нього установки на самовдосконалення; знання основних положень педагогіки і психології, в тому числі про сутність і значення педагогічної культури; знання самого себе, критичне ставлення до недоліків в особистому розвитку, вміння аналізувати і об’єктивно оцінювати свою поведінку; наявність високоморального ідеалу, позитивної і культурної поведінки начальника; оволодіння певними способами, прийомами і методами роботи над собою і їх систематичне застосування відповідно до особистої програми самовдосконалення; облік і оцінка досягнутих результатів; постійне керівництво самоосвітою і самовихованням з боку старших начальників, офіцерської спільноти шляхом забезпечення єдності мети в вихованні і самовихованні, позитивної мотивації і вирішенням інших педагогічних завдань. Зроблено висновок, що важливими напрямками формування умінь і навичок культурної поведінки у офіцерів в військовій частині внутрішніх військ є комплексне, цілеспрямоване застосування системи методів і засобів педагогічного впливу з урахуванням індивідуальних особливостей, умов та всіх інших факторів, які впливають на особистість офіцера, на його поведінку, а також самостійна робота офіцера над собою.

Ключові слова: поведінка, педагогічна культура, офіцер, колектив, взаємовідносини.

In addition to the general social environment, the "micro-environment", i.e., the specific immediate environment, has a great influence on the formation and development of a military serviceman's personality and his qualities. These are family, school, friends, acquaintances, various teams, etc. The immediate environment in which an officer lives and works is heterogeneous. It always contains the foundations of reality, remnants of the past and seeds of the future. For the vast majority of officers of the internal forces, favorable conditions of service are characteristic, which help their development and

comprehensive preparation. But sometimes the life of a particular officer flows in a team that is not marked by respect and attentiveness of people to each other. The purpose of the article is to study the influence of the "microenvironment" on personality, because it, together with a differential approach to the education of a specific personality, are the most important conditions that must be taken into account in the process of developing the pedagogical culture of an officer of the internal forces. It was found that the effectiveness of independent work is determined by a number of pedagogical conditions, among which the positive and conscious attitude of the officer to the issues of the formation of pedagogical culture, the presence of an attitude towards self-improvement is of particular importance; knowledge of the basic principles of pedagogy and psychology, including the essence and significance of pedagogical culture; self-knowledge, a critical attitude to shortcomings in personal development, the ability to analyze and objectively evaluate one's behavior; the presence of a highly moral ideal, positive and cultural behavior of the boss; mastering certain ways, techniques and methods of self-improvement and their systematic application in accordance with a personal self-improvement program; accounting and evaluation of achieved results; permanent management of self-education and self-education by senior commanders, the officer community by ensuring unity of purpose in education and self-education, positive motivation and solving other pedagogical tasks. It was concluded that the important directions for the formation of the abilities and skills of cultural behavior among officers in the military part of the internal troops are the complex, purposeful application of a system of methods and means of pedagogical influence, taking into account individual characteristics, conditions and all other factors that affect the officer's personality and his behavior, as well as the officer's independent work on himself.

Key words: *behavior, pedagogical culture, officer, team, relationship.*

Вступ. Життя переконливо підтверджує, що соціальне середовище (макросередовище), суспільні відносини, пануюча в суспільстві ідеологія і мораль, військові Статuti самі по собі, не приведуть до формування нової особистості з новими якостями, властивими сучасній людині.

Великий вплив на формування і розвиток особистості військовослужбовця, його якостей, крім загального соціального середовища, має "мікросередовище", тобто конкретне безпосереднє оточення. Це родина, школа, товариші, знайомі, різні колективи і т.д. Безпосереднє середовище, в якому живе і працює офіцер, неоднорідне. В ньому завжди є основи дійсного, залишки минулого і зародки майбутнього. Для переважної більшості офіцерів внутрішніх військ характерні сприятливі умови служби, які допомагають їх розвитку і всебічній підготовленості. Але іноді життя конкретного офіцера протікає в колективі, що не відзначається повагою та уважним ставленням людей один до одного.

Суттєво впливає на розвиток педагогічної культури молодого офіцера колектив і система колективних відносин, в яку входить офіцер, де він живе, працює і служить, та сила колективного впливу, яка формує громадську думку, вносить суспільне заохочення або визначає суспільне стягнення. Педагогічний аспект проблеми колективу саме і полягає в тому, щоб використати його як засіб формування і розвитку особистості офіцера. При цьому дуже важливо виявити виховні можливості офіцерського колективу по відношенню до кожного командира, вихователя, визначити методику педагогічного впливу колективу [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвим внеском у розробку культурологічного підходу до формування особистості педагога стали дослідження О. В. Барабанщикова, М. І. Болдирева, Ф. М. Гоноболіна, Т. В. Іванової, І. Ф. Ісаєва, В. І. Лозової, М. І. Сметанського, М. М. Фіцули та ін. У працях цих науковців педагогічна культура визначається як важлива частина загальної культури вчителя, що є системою його професійних якостей та певних норм, правил поведінки.

Метою статті є дослідження впливу "мікросередовища" на особистість, адже воно разом з диференційним підходом до виховання конкретної особистості є найбільш важливими умовами, які необхідно враховувати у процесі розвитку педагогічної культури офіцера внутрішніх військ.

Виклад основного матеріалу. Вивчення досвіду роботи, поведінки офіцерів показує, що там, де разом з командирами, вихователями вміло і постійно працюють офіцерські колективи з формування необхідної громадської думки, направляють її на попередження негативних явищ

у поведінці військовослужбовців і створюють обстановку нетерплячості до будь-яких грубощів, відсутності культури у будь-якій формі, там досягаються найбільш високі результати у формуванні колективу, у створенні обстановки взаєморозуміння, товарищескості і дружби, почуття відповідальності у кожного офіцера за свою поведінку і стан справ у частині, підрозділі. Про це свідчать численні дані. Наведемо деякі з них.

У двох підрозділах експериментальної групи (передовому і тому, що відстає) фіксованим спостереженням було встановлено кількість випадків прояву грубощів, допущених офіцерами до підлеглих і до старших начальників протягом трьох місяців і відношення (реакцію) до такої поведінки офіцерів і офіцерської спільноти в цілому.

Наведені в табл. 1 дані показують, що у передовому підрозділі, де проводиться цілеспрямована спільна робота командира і офіцерської спільноти, значно менше зафіксовано випадків безкультурності у поведінці, всі факти грубощів, допущених з боку двох командирів взводів, були предметом розмови на зібраннях і нарадах офіцерів батальйону. Протилежна картина спостерігається в іншому підрозділі. Тут колектив офіцерів слабо реагує на такі явища. Власне в цьому і полягає одна з причин наявності великої кількості випадків безкультурної поведінки офіцерів.

Виховні можливості колективу з формування навичок і звичок культурної поведінки офіцера ґрунтуються на таких соціально-психологічних явищах, як громадська думка (позитивна або негативна), що виступає регулятором поведінки особистості; характер взаємовідносин його членів; колективний настрій і традиції; психологічна залежність, схильність людини до бажання бути схожим на взірещь тощо [2]. Сукупність вказаних явищ і становить психологію військового колективу. Як показує дослідження психологів, під час розглядання колективного виховного впливу на поведінку особистості офіцера слід розрізнити два взаємопов'язаних аспекти: діяльність командира, начальника щодо побудження колективу до необхідного впливу на військовослужбовця і діяльність колективу, що безпосередньо впливає на свідомість і поведінку цього офіцера [3].

Основні напрямки педагогічного впливу командира, начальника на процес розвитку культурної поведінки підлеглих офіцерів вже розглядалися нами. Особистий приклад командира, його постійна турбота до запитів підлеглих, культура взаємовідносин з людьми і високий моральний авторитет позитивно впливають не тільки на особистість окремого офіцера, але й сприяють формуванню необхідної суспільної думки, колективного настрою, викликають намагання у більшості підлеглих бути схожими на командира, позитивно змінювати характер взаємовідносин всіх членів аналізованого колективу, спонукають колектив до необхідного впливу на тих, чия поведінка відрізняється від позитивної поведінки та способу життя більшості. Велике значення при цьому має цілеспрямованість діяльності командира, постійне урахування ним елементів психології офіцерського колективу [4].

Але практика переконливо показує, що особистий приклад командира, його активна виховна діяльність не завжди відповідно впливає на поведінку окремих членів колективу. Особливо це стосується тих випадків, коли між начальниками і підлеглими складаються взаємовідносини антипатії, упередженості або створюється необ'єктивна думка щодо навмисного прискіпливого ставлення з боку командира. У таких випадках особливо велике значення мають дії начальника щодо побудження колективу до виховного впливу на офіцера.

Повчальним у цьому випадку є факт, який ми спостерігали у частині.

Лейтенант В. у зв'язку з допущенням помилок у минулому вихованні та сформованих на цій підставі негативних рис характеру систематично допускав запальність, нестримність

Таблиця 1

Кількість випадків прояву грубощів

Характер спостережень	Передовий підрозділ	Підрозділ, що відстає
Всього було зафіксовано випадків виявленої безкультурності	2	6
По відношенню до підлеглих	1	4
По відношенню до старших	1	2
Оголошено стягнень за прояв грубощів, офіцерам, які її допустили	2	2
Розглянуто колективом (на засіданні ради військового колективу або на зборах офіцерів)	2	2

й елементи грубості у взаємовідносинах з підлеглими та старшими. Надмірність, грубі зауваження, невчасність реплік, безперервність скарг на несправедливість – були постійними явищами у поведінці офіцера. Зауваження командира та його заступника з виховної роботи, їх справедливу вимогливість і також бесіди про неправильність подібної поведінки та дій лейтенант В. сприймав як безпідставне прискіпування, образу старших начальників його особистості і навіть намагався шукати серед молодих офіцерів “співчуваючих”, підтримку у схваленні своїх вчинків.

У зв'язку з тим, що індивідуальна робота офіцерів-вихователів не давала належного ефекту, а ще більш зміцнювала у молодому командирі помилкову думку, командир частини та його заступник з виховної роботи цілеспрямовано використовували силу педагогічного впливу службового мікросоціального середовища. З цією метою в частині була підготовлена та проведена нарада молодих офіцерів, на якій було поставлено питання про культуру поведінки офіцера. У своїй доповіді командир частини дав розширений аналіз вчинків лейтенанта В., їх антипедагогічної сутності та звернувся до колективу офіцерів з проханням сформулювати свою точку зору та відношення до поставленого питання.

Треба зазначити, що молодий офіцер, на адресу якого були зроблені критичні зауваження, і тут намагався повністю виправдати свої дії, а усю провину за свої невдачі перекласти на старших начальників, на труднощі служби у частині.

Передові офіцери, які виступили на нараді, дали принципову критичну оцінку відповідного поводження свого товариша, на конкретних прикладах поведінки показали помилковість його позиції та необґрунтованість його скарг. У ході обговорення поставлених питань ні один з 9 виступаючих, зокрема тих, кого лейтенант В. вважав своїми близькими друзями, не схвалили поведінку офіцера. Навпаки, всі суворо засудили його і, разом з тим, виявили готовність надати йому всебічну допомогу. Командира частини просили це врахувати.

Таке засуджуваче ставлення колективу товаришів, їх вимогливість й доброзичливість стали поворотним моментом у поведінці офіцера. Якщо на нараді В. не виступив відкрито з визнанням своїх помилок у поведінці, то потім він сам прийшов до командира частини, засудив неправильність своїх дій, своє ставлення до служби.

Подальші спостереження виявили, що командир взводу не одразу виправився від шкідливих звичок у поведінці: вплив минулого виховання давав про себе знати. Але загальна позитивна тенденція в його поведінці, бажання позбавитися від шкідливих звичок виявлялася у всій діяльності офіцера.

Тобто, якщо колектив або якась його частина не підтримує негативних вчинків людини, а командир-вихователі вчасно перебудовує мотиви його поведінки, допомагає знайти позитивну позицію в роботі з ним, такий офіцер зможе подолати шкідливі звички, змінити свою поведінку. Саме в цьому полягає суть однієї з дуже важливих педагогічних умов ефективності впливу колективу на особистість офіцера.

Таким чином зайвий раз підтверджується висновок психології про силу колективної думки у стимулюванні культурної поведінки офіцера. Власне суспільна думка офіцерів є вирішальним фактором у дотриманні членами конкретного колективу правил військової ввічливості, статутних вимог тощо. Звичайно, це не означає, що загальна позиція культурної поведінки у всіх випадках і у кожного офіцера виявляється однаково, на одному рівні. У будь-якому військовому колективі є офіцери, для яких загальні вимоги є чимось примусовим, вони вчиняють так, а не інакше лише під тиском командира або суспільної думки.

На практиці інколи зустрічаються парадоксальні випадки, коли переважна більшість членів офіцерського колективу негативно ставляться до питань високоморальної поведінки. На початку проведення експериментальної роботи в підрозділі, де вона здійснювалась, спостерігався подібний випадок.

Старшина підрозділу, не розібравшись в причинах, чому рота не співає пісні, грубо порушуючи вимоги статутів, перевищив надані йому повноваження відносно підлеглих, допустивши при цьому грубість. Заступник командира батальйону з виховної роботи, дізнавшись про випадок, став з'ясувати причини цієї події. З цією метою він скликав нараду офіцерів підрозділу та запросив на неї старшину. У ході розгляду дій старшини виявилось, що здебільшого офіцери не тільки не засуджують грубість та порушення статутів, які допустив старшина, але й підтримують його дії. Деякі командири взводів і навіть заступник командира роти з виховної роботи зайняли нейтральну позицію, взагалі не виражаючи при цьому своєї точки зору про випадок, який трапився.

Таким чином склалася негативна колективна точка зору офіцерів роти. Вивчення причин сформованої позиції показало, що багато з офіцерів, які захищали позицію та дії старшини,

отожднюють високу вимогливість з грубістю, настійливістю з впертістю, не розуміють самої суті поведіння з підлеглими, мають суттєві проблеми у психолого-педагогічній освіченості. Окремі командири взводів інколи самі допускали грубість у взаємовідносинах з підлеглими, наслідуючи дії тих командирів, які застосовували подібну методику впливу до них. Не відчуваючи засудження з боку більшості членів колективу і враховуючи позицію пасивного спостереження командира підрозділу, заступника командира роти з виховної роботи стосовно того, що трапилося, декілька молодих офіцерів отримали неофіційну психологічну підтримку своєї поведінки.

Формування позитивної думки, руйнування такої помилкової позиції більшості первинного (ротного) колективу офіцерів вимагало від командира батальйону, заступника з виховної роботи цілеспрямованої роботи. Основними її напрямками були роз'яснення офіцерам сутності суспільних відносин, моралі, основних положень військових статутів; формування у офіцерів знань про сутність і значення педагогічної культури та командирської вимогливості; прийняття заліків у офіцерів щодо знання ними статутних вимог; посилення контролю за діяльністю і поведінкою окремих офіцерів; безперервна боротьба з негативними поглядами і вчинками шляхом обговорення на службових нарадах, зборах, за допомогою використання психологічного примусу (категорична вимога, попередження, покарання) як з боку начальників, так і з боку офіцерського колективу. Вирішальним моментом у розвитку колективних відносин і конкретної особистості офіцера стало формування належного розуміння сутності статутних взаємовідносин між військово-службовцями (з соціальної і психолого-педагогічної точки зору).

Система проведених заходів, цілеспрямованість у діяльності командирів і всього колективу підрозділу позитивно вплинули на свідомість і поведінку тієї частини офіцерів, які дотримувались помилкової точки зору, мали неправильну думку або випадково були введені в оману подібними міркуваннями більшості, займали пасивну, нейтральну позицію. Проведена робота сприяла формуванню не тільки правильних поглядів колективу і офіцерів щодо питань педагогічної культури, але й необхідних навичок і вмінь культурної поведінки. Одночасно формування колективної точки зору збігалось з впливом на окремих офіцерів.

Дослідження показало, що найбільша педагогічна ефективність впливу колективу на особистість офіцера буде мати місце тоді, коли всі його члени або переважна більшість самостійно, без спонукань з боку начальника, здійснюють цілеспрямований позитивний вплив на свідомість і поведінку офіцера. Відомо, що люди, спілкуючись, впливають один на одного позитивно або негативно. Рівень культурного розвитку взаємовідносин у цьому офіцерському колективі і визначає ефективність стимулювання культурної поведінки кожного члену колективу. Дуже важливо у педагогічних цілях знати, що одним із критеріїв виховної ролі колективу є те, наскільки первинний офіцерський колектив об'єктивно засвоює і виконує ті вимоги, які впливають із самої сутності характеру суспільних відносин і взаємовідносин у внутрішніх військах, із вимог моралі і військових статутів, культури поведінки офіцера внутрішніх військ.

Саме слабким рівнем культурного розвитку колективу пояснюються факти, коли офіційно безкультурність, грубощі засуджуються, а насправді вони є головним фактором взаємовідносин, коли "міцне" слово вважається навіть помічником у службі, у вирішенні службово-бойових і навчально-виховних завдань, таким чином виникають розбіжності між офіційною і неофіційною думками.

У розвитку педагогічної культури, на нашу думку, суттєву роль відіграє профілактичний вплив службового мікросоціального середовища на поведінку офіцера. Реалізується він за допомогою специфічних соціально-психологічних механізмів, до яких відносяться психологічна ухвала, що є виразом позитивного ставлення колективу до поведінки і дій офіцера; психологічне засудження та примус, як засіб висловлення негативних оцінок колективу; психологічне зараження, що в залежності від морального обліку колективу, групи і окремих офіцерів як позитивно, так і негативно впливає на поведінку конкретної особистості, що нами було вже проілюстровано на конкретних прикладах і фактах з життя офіцерських колективів.

У профілактичній роботі по боротьбі з безкультурністю, особливо з ранніми формами її прояву, велике значення має діяльність колективів і офіцерських зборів, принципова постановка питань взаємовідносин, застосування конкретних рішень, що мають юридичну силу і зобов'язують кожного члена колективу їх виконувати.

Однак їх виховні можливості іноді недостатньо повно, а в окремих частинах і взагалі не використовуються. Аналіз роботи офіцерських зборів, проведений нами в з'єднанні, показав, що протягом року вони не розглядали питання, пов'язані з грубощами в поведінці окремих офіцерів у взаємовідносинах з підлеглими і старшими начальниками. Хоча за зізнанням командирів і вихователів необхідність в цьому була.

Таким чином, виховні можливості колективу в стимулюванні культурної поведінки, в формуванні і накопиченні навичок і вмінь, що входять до структури педагогічної культури, досить значні. Вплив колективу на кожного окремого офіцера залежить від рівня розвитку існуючих у ньому колективних, моральних відносин, від того, як сприймається конкретний офіцер у колективі з урахуванням відносин, які склалися, як він сам ставиться до нього, яке його місце в колективі. Суттєва роль у цьому належить цілеспрямованій діяльності командира, начальника, його вмінно належним чином враховувати і використовувати виховні елементи психології військового колективу: суспільну думку, настрої колективу, його традиції, характер взаємовідносин, які склалися, та інші фактори. Але використання колективу як інструменту індивідуального розвитку офіцера, формування у нього навичок і звичок культурної поведінки пов'язані не лише з коригуванням існуючих у колективі відносин. Успіх цього процесу залежить від ставлення командира-єдиноначальника до цього колективу, від знання ним існуючих у колективі офіційних і неофіційних взаємовідносин, від того місця, яке займає кожний офіцер у системі цих взаємовідносин і від “злагожденості” колективу по відношенню до цього офіцера та його поведінки.

Одним з важливих напрямків роботи з розвитку педагогічної культури у молодих офіцерів у військовій частині є діяльність командирів, вихователів щодо зниження ефективності дій негативних факторів службового мікросоціального середовища, що впливають на особистість офіцера [205].

Дослідження показало, що деякі молоді офіцери, зіткнувшись з труднощами у військовій частині, зокрема і військово-педагогічного характеру, впадають у відчай, втрачають віру в свої сили і спроможність бути вихователями. Практично це проявляється в конкретній поведінці офіцера, іноді призводить до постійної роздратованості, надмірної нервовості, грубощів. Тому, поряд із застосуванням системи засобів і методів виховного характеру, необхідно з'ясувати й усувати причини цих явищ. Вони можуть бути найрізноманітнішими: велика завантаженість, невміння офіцера встановити правильні взаємовідносини з підлеглими, не налагодженість побуту і особистого життя, негативний вплив найближчого оточення поза службою.

У початковий період формуючого експерименту шляхом індивідуальних бесід з офіцерами були виявлені, а потім вивчені характер і сутність труднощів, які вони відчують в військово-педагогічному процесі. Характер цих труднощів та кількісне співвідношення окремих відповідей на них наведені у табл. 2.

З метою перевірки висловлених офіцерами думок, розробки деяких рекомендацій і надання допомоги офіцерам нами були вивчені робочий день командирів і вихователів (ланки: рота-взвод), наявність “важких” підлеглих серед рядових солдат і сержантів, вміння офіцерів працювати з ними.

Надмірна завантаженість не тільки скорочує можливості для самостійної роботи над

Таблиця 2

Труднощі, які відчують офіцери під час військово-педагогічного процесу

Характер труднощів, які відчують офіцери під час військово-педагогічного процесу	Кількість відповідей в % від загальної кількості опитаних
Велика навчальна завантаженість	90
Відсутність вільного часу для роботи над собою	55
Нестача досвіду роботи, невміння працювати з тими, хто погано навчається, і порушниками військової дисципліни	40
Грубе, безкультурне, нечуттєве ставлення старших до молодших, нервозність обстановки	15
Слабка індивідуальна робота з командирами взводів	10
Нестача часу для проведення виховної роботи	35
Труднощів багато, виділити не можу	5
У вихованні труднощів не відчував і не відчую	3

собою, але й створює постійну інтелектуальну напругу, що негативно впливає на “робочий тонус”, на нервову систему й ефективність праці офіцера. Через це в поведінці окремих, навіть досвідчених офіцерів, спостерігається негативний емоційний “вибух”.

Велику роль у вирішенні таких проблем відіграє емоційно-вольовий гарт і вихованість офіцера, а також заходи, направлені на “зняття” втоми, зниження ефективності впливу негативних факторів.

Незначний досвід роботи з категорією “важких” підлеглих, відсутність у деякої частини молодих офіцерів навичок і вмінь спілкування з ними є також факторами, що негативно впливають на процес розвитку педагогічної культури. Вивчення “важких” військовослужбовців – солдат і сержантів – в одному з підрозділів батальйону показує, що склад їх неоднорідний. Командири і вихователі вважають, що це військовослужбовці, які на низькому рівні засвоюють програму бойової і гуманітарної підготовки, та недисципліновані солдати і сержанти. Труднощі роботи з цими військовослужбовцями обумовлюються педагогічною недбалістю і відхиленнями у психологічному розвитку. Спілкування і навчально-виховна робота з такою категорією підлеглих вимагає, з одного боку, високорозвинутої педагогічної культури, а з іншого – великої нервової напруги, емоційно-вольової стійкості, саме вони, створюючи конфліктні ситуації, примушують офіцера поступати безкультурно. Тому в плані проблеми, яку ми розглядаємо, дуже важливо для вихователів враховувати поведінку таких людей. У закладах освіти необхідно готувати майбутніх командирів до роботи не тільки з сумлінними і розвинутими підлеглими, але й з “важкими”. В частинах слід значно більше навчати молодих офіцерів методиці впливу на таких осіб, виявленню їх соціально-психологічних ознак, причин педагогічної занедбаності.

Аналіз фактичного матеріалу, досвід поведінки офіцерів з різними рівнями розвитку педагогічної культури свідчить, що ефективність застосування методів виховного впливу значним чином залежить від наявності або відсутності у кожного офіцера відповідної установки і свідомої спроби надбання навичок і вмінь культурної поведінки, від постійної самостійної роботи із вдосконалення основних рис педагогічної культури, щодо подолання своїх недоліків. Як і у вихованні, ефективність самостійної роботи обумовлюється низкою педагогічних умов, серед яких особливе значення має позитивне і свідоме ставлення офіцера до питань формування педагогічної культури, наявність у нього установки на самовдосконалення; знання основних положень педагогіки і психології, в тому числі про сутність і значення педагогічної культури; знання самого себе, критичне ставлення до недоліків в особистому розвитку, вміння аналізувати і об’єктивно оцінювати свою поведінку; наявність високоморального ідеалу, позитивної і культурної поведінки начальника; оволодіння певними способами, прийомами і методами роботи над собою і їх систематичне застосування відповідно до особистої програми самовдосконалення; облік і оцінка досягнутих результатів; постійне керівництво самоосвітою і самовихованням з боку старших начальників, офіцерської спільноти шляхом забезпечення єдності мети в вихованні і самовихованні, позитивної мотивації і вирішенням інших педагогічних завдань.

Висновок. Таким чином, підсумовуючи викладене, слід зазначити, що важливими напрямками формування умінь і навичок культурної поведінки у офіцерів в військовій частині внутрішніх військ є комплексне, цілеспрямоване застосування системи методів і засобів педагогічного впливу з урахуванням індивідуальних особливостей, умов та всіх інших факторів, які впливають на особистість офіцера, на його поведінку, а також самостійна робота офіцера над собою.

Список використаних джерел:

1. Аникеева И. П. Учителю о психологическом климате в коллективе. М., 1983. С. 88–93.
2. Психология воинского коллектива / А.В. Барabanщиков, А. В. Глоточкин, Н. Ф. Феденко, В. Г. Шелях. М. : Воениздат, 1967. 253 с.
3. Китов А. И. Психологические основы предупреждения нарушений воинской дисциплины : дис. ... канд. пед. наук. М. : ВПА, 1967. 167 с.
4. Лашенко П. Н. Стиль работы командира. М. : Воениздат, 1969. 247 с.

УДК 342.34

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.3>

НІКІТЕНКО Л.О.

**СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПАРТИСИПАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ
ЯК СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ФЕНОМЕНУ****ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF PARTICIPATORY DEMOCRACY
AS A SOCIO-LEGAL PHENOMENON**

У статті з'ясовуються сутнісні характеристики партисипативної демократії як соціально-правового феномену.

Доведено, що феномен партисипативної демократії слід розуміти як комплексне, складне соціально-правове явище, що має дуалістичну природу, адже гармонійно поєднує в собі суспільну та державну складові, а в якості механізму з'єднання інтересів суспільства та держави виступає запорукою підвищення рівня економічного прогресу і конкурентоспроможності держави, а також потужним чинником розвитку громадянського суспільства. Партисипативна демократія – це, передусім, соціальний феномен, в основі якого лежить антропологічна здатність людини до логічного мислення через сприйняття інформації, її аналізу. Правова складова феномену партисипативна демократія не викликає сумнівів, оскільки демократія – це юридична категорія, що має форму у вигляді норм відповідних нормативно-правових актів.

Встановлено, що через значну різнобічність наукових підходів до розуміння партисипативної демократії їх можна умовно поділити на атрибутивний (сукупність певних атрибутів), діяльнісний (різновид діяльності та поведінки, форма активності) та функціональний (перелік основних функцій).

Акцентовано, що партисипативна демократія має як позитивні, так і негативні характеристики. До позитивних ознак (переваг) партисипативної демократії віднесено її легальність, публічність, відкритість, офіційність, функціональність та раціональність. Визначальними негативними ознаками (недоліками) партисипативної демократії визнано часткову формалізованість, підвищену ризиковість, безвідповідальність та ускладнену реалізацію. Спектр основних сутнісних характеристик партисипативної демократії представлено у вигляді таблиці.

Наявність негативних сутнісних характеристик партисипативної демократії свідчить про необхідність обрання певних векторів руху для її удосконалення та розвитку. І хоча сучасним вченням про демократію властиві суперечливі оцінки обсягів та рівня участі громадян у політиці, при сьогоднішніх реаліях 2022 року, як ніколи, виправданою є тенденція до розширення сфер та форм участі населення у справах держави та суспільства, однак, звісно, зваженого та раціонального.

Ключові слова: демократія, партисипативна демократія, феномен, людина, держава, громадянське суспільство.

The article elucidates the essential characteristics of participatory democracy as a socio-legal phenomenon.

It is proved that the phenomenon of participatory democracy should be understood as a complex, complex socio-legal phenomenon, which has a dualistic nature, because it harmoniously combines social and state components, and as a mechanism for connecting the interests of society and the state, it acts as a guarantee of increasing the level of economic progress and competitiveness of the state, as well as a powerful factor in the development of civil society. Participatory democracy is, first of all, a social phenomenon,

which is based on the anthropological ability of a person to think logically through the perception of information and its analysis. The legal component of the phenomenon of participatory democracy is not in doubt, since democracy is a legal category that takes the form of the norms of relevant legal acts.

It has been established that due to the considerable versatility of scientific approaches to understanding participatory democracy, they can be conventionally divided into attributive (a set of certain attributes), activity (type of activity and behavior, form of activity) and functional (list of main functions).

It is emphasized that participatory democracy has both positive and negative characteristics. The positive features (advantages) of participatory democracy include its legality, publicity, openness, officiality, functionality and rationality. Partial formalization, increased risk, irresponsibility, and complicated implementation are recognized as defining negative features (shortcomings) of participatory democracy. The spectrum of the main essential characteristics of participatory democracy is presented in the form of a table.

The presence of negative essential characteristics of participatory democracy indicates the need to choose certain movement vectors for its improvement and development. And although modern teachings about democracy are characterized by contradictory assessments of the scope and level of citizen participation in politics, with today's realities of 2022, more than ever, the tendency to expand the spheres and forms of public participation in the affairs of the state and society, however, of course, is balanced and rational.

Key words: *democracy, participatory democracy, phenomenon, person, state, civil society.*

Вступ. Чи існує ідеальна держава з ідеальною формою правління, ідеальним державним устроєм та ідеальним політичним режимом? Цим питанням переймалось багато науковців і відповідь очевидна. Нічого ідеального не буває. Але є варіанти, що найбільше наближені до цього. Як показує історичний досвід, держави, які обрали демократичний шлях розвитку, мають кращі перспективи та приречені на успіх. Демократичні держави, будь вони монархіями чи республіками, унітарними чи федеративними, займають лідируючі позиції у світі по показникам якості життя своїх громадян. А чи не є це головною метою існування держави? За свою давню історію демократія багато трансформувалась, але її основна суть, стрижень завжди залишається константою – влада належить народу. Існує безліч класифікацій демократії за типами, видами, формами тощо. Кожна держава зі своїми особистими властивостями вносить специфіку у демократію та створює свій власний її варіант. Концепція демократії, народжена ще в Античній Греції, змінювала свій зміст та розвивалась паралельно з розвитком суспільної реальності, яку вона відображала. Характеризуючи сучасне уявлення про демократію, треба мати на увазі те, що в різних державах воно має свою конкретно-історичну форму.

Актуальною сьогодні є необхідність визначення особливостей партисипативної демократії як соціально-правового феномену сучасності. Трагуванню феномену партисипативної демократії з конкретизацією сутності партисипативної демократії, визначенням її ролі у процесі управління суспільством, приділено недостатньо уваги у тематичних роботах вітчизняних науковців, таких як О. В. Батанов, В. І. Бортников, В. О. Зозуля, М. Г. Коваленко, О. Ю. Лялюк, В. Ф. Нестерович та ін. Спеціальне дослідження цих питань дозволить концептуально обкреслити новітню систему взаємозв'язків «людина – суспільство – держава».

Метою статті є з'ясування сутнісних характеристик партисипативної демократії як соціально-правового феномену.

Результати дослідження. Останнім часом в правових дослідженнях часто використовується термін грецького походження «феномен», що розуміється як явище, що надано в досвіді чуттєвого пізнання та постигається розумом [1, с. 477]. Філософи поняття «феномен» інтерпретують по-різному: а) як прояв і вираз сутності або ідеї; б) як пізнана дійсність – світ явищ, що упорядковуються науковими методами та апріорними схемами трансцендентального суб'єкта; в) як суб'єктивні переживання, психічні асоціації, комбінації відчуттів, до яких зводиться досвід і вся реальність» [2, с. 22]. Учення про феномени походять ще з давньогрецької філософії, але концепцію феноменології представив науці німецький філософ Гуссерль, який феномен отожднював з сутністю та самим буттям об'єкту. У своїй відомій праці він зазначав, що «чиста, або трансцендентальна, феноменологія отримує своє обґрунтування не як наука про факти, а як наука про сутності ...» [3, с. 8].

Феномен партисипативної демократії слід розуміти як комплексне, складне соціально-правове явище, що має дуалістичну природу, адже гармонійно поєднує в собі суспільну та державну складові, а в якості механізму з'єднання інтересів суспільства та держави виступає запорукою підвищення рівня економічного прогресу і конкурентоспроможності держави, а також потужним чинником розвитку громадянського суспільства. Партисипативна демократія – це, передусім, соціальний феномен, в основі якого лежить антропологічна здатність людини до логічного мислення через сприйняття інформації, її аналізу. Саме у здатності людини до судження та оцінки коріняться витоки соціальної природи демократії. Правова складова феномену партисипативна демократія не викликає сумнівів, оскільки демократія – це юридична категорія, що має форму у вигляді норм відповідних нормативно-правових актів. Варто наголосити, що партисипативна демократія як правове явище має багатшарову структуру та поєднує значну кількість пластів правової матерії, через що суттєво ускладнюється його аналіз.

У процесі розвитку партисипативної демократії змінювалось і розвивалось вчення про її сутність як соціально-правового феномену. Через значну різнобічність наукових підходів до розуміння партисипативної демократії їх можна умовно поділити на атрибутивний, діяльнісний та функціональний.

Атрибутивний підхід характерний сприйняттям партисипативної демократії як сукупності певних атрибутів, серед яких варто виділити наступні:

- розширене коло прав та свобод людини, їхня забезпеченість та гарантованість, є пріоритетами у державі;
- дієвий принцип поділу влади;
- правомірні методи здійснення політичної влади;
- залученість кожного до процесу прийняття політичних рішень;
- незалежний статус партійної системи, політичної опозиції, поліції, армії, церкви, засобів масової інформації;
- високий рівень та якість соціально-економічного розвитку суспільства.

Діяльнісний підхід об'єднує погляди дослідників, що розглядають партисипативну демократію як різновид діяльності та поведінки, форму активності. Інша назва партисипативної демократії – демократія участі. Вона сприймається як діяльність, що спрямована на гармонізацію суспільних відносин і розвитку людини; як дієвий засіб розширення поля громадянської ініціативи [4, с. 38]. Тут мова йде, перш за все, про кількісний і якісний показники участі громадян у політичному процесі.

В контексті функціонального підходу партисипативна демократія повинна виконувати три основні функції:

- ресурсну: враховування думки і активності громадян при розробці та прийнятті рішень в державі;
- організаційну: консолідація політичних сил навколо інтересів суспільства та держави на основі спільних цінностей, забезпечення широких можливостей усіх учасників в рамках співробітництва;
- творчу: використання ініціативи та інтелектуального потенціалу учасників, новаторство, генерація ідей.

Сутнісні характеристики будь-якого явища мають позитивні та негативні аспекти (переваги і недоліки). До позитивних ознак (переваг) партисипативної демократії можна віднести наступні:

- легальність (не суперечить нормам права, а походить від них);
- публічність (обговорення та доступ усіх громадян до політичного рішення; колективний процес прийняття управлінських рішень);
- відкритість (не приховування жодних аспектів функціонування владних інститутів, прозорість у прийнятті ними рішень та їхня підзвітність громадянам);
- офіційність (законодавчо врегульована; переслідування інтересів суспільства, а не приватних інтересів);
- функціональність (виконання певних функцій, що доводять доцільність її існування);
- раціональність (виправдана досвідом використання).

Усі разом ці характеристики сприяють створенню середовища, в якому: спільнота формується на основі участі в політичному житті; громадянська активність привчає людину до громадянського мислення, до надання суспільному життю почуття публічності та справедливості; населення активно долучається не лише до виборів, а й готують та ухвалюють політичні рішення, впроваджують їх у життя, контролюють посадових осіб; долається нігілізм та соціальна апатія; виховується громадянськість і висока політична культура.

Отже, лейтмотивом у цих ознаках проходить теза про те, що при партисипативній демократії привалює людиноцентризм. Держава має створювати сприятливі умови для результативної політичної соціалізації людини, оскільки її політична пасивність виступає наслідком недостатньої освіченості та дефіцитом рівних можливостей для участі в політиці. Політична активність кожної людини є вимогою глобального суспільного розвитку та сприяє мінімізації негативних наслідків глобалізації, налагодженню взаємодії між суб'єктами публічного управління, створенню механізмів визначення суспільних потреб, їх узгодженню та забезпеченню, вирішенню завдань і досягненню цілей, важливих для суспільства [5, с. 133]. Залучення всіх зацікавлених сторін у процес прийняття рішень запобігає зловживанню владою, відокремленню політичної еліти від пересічних громадян, бюрократизації суспільства, а також сприяє більш повному відображенню інтересів різних верств населення, прийняттю рішень, що відповідали б інтересам більшості та сприяли б подоланню відчуження особи від влади.

В той же час партисипативна демократія має й свої недоліки, так звані негативні ознаки, що також виступають сутнісними характеристиками партисипативної демократії. Навіть відомі Платон і Аристотель свого часу відносили демократію до «неправильних», «викривлених» форм, називаючи її «найбільш правильною з усіх неправильних», оскільки, на їхню думку, влада народу не здатна забезпечити ефективне управління державою. Отже, до числа визначальних негативних ознак партисипативної демократії належить:

- часткова формалізованість (відсутність чітких нормативних приписів щодо реалізації повного набору її інструментів);
- підвищена ризиковість (можливість прийняття некомпетентних рішень);
- безвідповідальність (складність визначення відповідального за прийняті рішення, що пов'язується з наявністю великої кількості осіб, які приймають участь у його ухваленні);
- ускладнена реалізація (наявність технічних проблем забезпечення масовості участі та механізмів колективного узгодження спірних питань).

У науці існує точка зору, яку також варто враховувати, що широка участь населення у політиці суперечить природному поділу праці в суспільстві, продукує безініціативність і безвідповідальність органів публічної влади та їх посадових осіб, знижує ефективність управління, перешкоджає пошуку оптимальних рішень. Науковці, що займають таку позицію, стверджують, що пересічні громадяни через брак компетентності, аполітичність, неврівноваженість, надмірну емоційність тощо не можуть бути конструктивним фактором політики, а їхні функції мають зводитися лише до контролю за посадовцями [4, с. 44].

Спектр основних сутнісних характеристик партисипативної демократії можна представити у вигляді таблиці 1.

Таблиця 1

Ознаки		Зміст
Позитивні	легальність	не суперечить нормам права, а походить від них
	публічність	обговорення та доступ усіх громадян до політичного рішення; колективний процес прийняття управлінських рішень
	відкритість	не приховування жодних аспектів функціонування владних інститутів, прозорість у прийнятті ними рішень та їхня підзвітність громадянам
	офіційність	законодавчо врегульована; переслідування інтересів суспільства, а не приватних інтересів
	функціональність	виконання певних функцій, що доводять доцільність її існування
	раціональність	виправдана досвідом використання
Негативні	часткова формалізованість	відсутність чітких нормативних приписів щодо реалізації повного набору її інструментів
	підвищена ризиковість	можливість прийняття некомпетентних рішень
	безвідповідальність	складність визначення відповідального за прийняті рішення, що пов'язується з наявністю великої кількості осіб, які приймають участь у його ухваленні
	ускладнена реалізація	наявність технічних проблем забезпечення масовості участі та механізмів колективного узгодження спірних питань

Висновки. Таким чином, виходячи з аналізу різних наукових підходів до розуміння сутності партисипативної демократії (атрибутивного, діяльнісного та функціонального), можна стверджувати, що партисипативна демократія як соціально-правовий феномен має переважну більшість позитивних характеристик, серед яких легальність, публічність, відкритість, офіційність, функціональність, раціональність. Наявність негативних ознак партисипативної демократії (часткова формалізованість, підвищена ризиковість, безвідповідальність, ускладнена реалізація) свідчить про необхідність обрання певних векторів руху для її удосконалення та розвитку. Сучасним вченням про демократію властиві суперечливі оцінки обсягів та рівня участі громадян у політиці. Однак, неоднозначність у думках не поширюється на цінності демократії та демократичну політичну систему в цілому, а проявляється незадоволеним ставленням до неадекватності існуючих норм і принципів демократії, їхньої невідповідності очікуванням та вимогам громадян. Через такі обставини зміцнення демократії, підвищення її якості та ефективності не може ігноруватися. При сьогоднішніх реаліях 2022 року, як ніколи, виправданою є тенденція до розширення сфер та форм участі населення у справах держави та суспільства, однак, звісно, зваженого та раціонального.

Список використаних джерел:

1. Философский энциклопедический словарь. М. : ИНФРА-М, 2000. 576 с.
2. Колпаков В.К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : монографія. Київ : Вид-во «Юрінком Інтер», 2004. 528 с.
3. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии / пер. с нем. А.В. Михайлова. М. : ДИК, 1999. Т. 1. 336 с.
4. Бортников В. Особливості участі громадян в концептуальних моделях демократії. *Політичний менеджмент*. 2007. № 3. С. 38–50.
5. Зозуля В. О. Функції демократичного врядування в умовах глобалізації. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 17. С. 132–136.

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.4>

САБЛУК С.А.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЮРИДИЧНОГО МЕХАНІЗМУ КОНТРОЛЮ ЗА ЗЛОЧИННІСТЮ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ

PECULIARITIES OF THE FUNCTIONING OF THE LEGAL MECHANISM OF CRIME CONTROL IN THE CONDITIONS OF ESTABLISHMENT OF THE SOVIET TOTALITARIAN REGIME

Актуальність статті полягає в тому, що протягом 1920-х рр. партійні функціонери постійно втручалися у діяльність судових та правоохоронних органів з метою закриття частини справ або оголошення «потрібних» вироків, що фіксувалося під час здійснення ревізії діяльності судових установ. Проте місцеві партійні керівники відмовлялися визнати, що їхнє втручання у роботу судових та прокурорських органів має негативний вплив на роботу суддів і прокурорів. По-суті, мова йшла про втручання у роботу суду та прокуратури для вирішення численних суперечок, пов'язаних із вилученням майна куркулів начебто на користь бідноти, але у багатьох випадках

© САБЛУК С.А. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник (Науково-дослідний інститут публічного права)

таке вилучення здійснювалося в інтересах місцевих партійних осередків. Визначено, що правоохоронні органи левову частку своїх зусиль спрямовували на розкриття проявів бандитизму та вбивств. У той же час кваліфікації багатьох їх працівників не вистачало для успішного розкриття злочинів, пов'язаних із підпалами та конокрадством. А поступове зменшення питомої ваги крадіжок коней зумовлювалося переважно економічними причинами, а не успішністю дій правоохоронних органів. Проблемою також залишалося викриття причетних до кваліфікованих крадіжок. Це пов'язувалося з відносно великою плінністю кадрів правоохоронних органів та відсутністю у багатьох працівників досвіду ведення практичної оперативної роботи. Проте зростання злочинності наприкінці 1920-х років свідчило не лише про неефективність дій правоохоронних органів, а й про неефективність економічної політики держави. Зроблено висновок, що характеристика стану злочинності у документах органів радянської влади передбачала висвітлення насамперед кількісних показників, які включали в себе статистичні дані щодо вчинених злочинів протягом певного часу на окремо взятих територіях. Якісні характеристики передбачали виокремлення злочинів, вчинених представниками партійного та радянського апарату, комуністами, військовослужбовцями, працівниками правоохоронних органів та іншими категоріями населення, відповідно до їх вікових характеристик, у тому числі вбивств, розбоїв, пограбувань, випадків розкрадання соціалістичної власності.

Ключові слова: *правоохоронні органи, бандитизм, кваліфікація, розкриття злочинів, підпал, крадіжка.*

The relevance of the article is that during the 1920's party functionaries constantly interfered in the activities of the judiciary and law enforcement agencies in order to close some cases or announce "necessary" sentences, which was recorded during audits of judicial institutions. However, local party leaders refused to acknowledge that their interference in the work of the judiciary and prosecutors had a negative impact on the work of judges and prosecutors. In fact, it was an interference in the work of the court and the prosecutor's office to resolve numerous disputes related to the seizure of kulak property allegedly for the benefit of the poor, but in many cases such seizure was in the interests of local party cells. It was determined that law enforcement agencies directed the lion's share of their efforts to uncover manifestations of banditry and murder. At the same time, many of their employees lacked the skills to successfully solve arson and horse theft crimes. And the gradual decrease in the share of horse theft was due mainly to economic reasons, rather than the success of law enforcement. Exposing those involved in skilled theft also remained a problem. This was due to the relatively high turnover of law enforcement personnel and the lack of experience in conducting practical operational work. However, the growth of crime in the late 1920s testified not only to the ineffectiveness of law enforcement, but also to the ineffectiveness of state economic policy. It was concluded that the characterization of the state of crime in the documents of the Soviet authorities provided for the coverage of primarily quantitative indicators, which included statistics on crimes committed during a certain period of time in individual territories. Qualitative characteristics included the separation of crimes committed by representatives of the party and Soviet apparatus, communists, servicemen, law enforcement officers and other categories of the population, according to their age characteristics, including murders, robberies, robberies, and thefts of socialist property.

Key words: *law enforcement agencies, banditry, qualification, crime detection, arson, theft.*

Вступ. У 1926 р. та у 1928 р. було проведено масштабні «чистки» рядів міліції, однак статистика вчинення злочинів свідчила про відносно низьку ефективність подібних заходів. Так, у 1925 р. за зловживання владою та побиття заарештованих було засуджено 3,2 % працівників від загальної кількості міліціонерів, у 1926 р. – 3,7 %, у 1927 р. – 8,9 %, у 1928 р. – 7,5 %. За привласнення коштів, марнотратство та хабарництво у 1925 р. було засуджено 2,1 % міліціонерів, у 1926 р. – 1,2 %, у 1927 р. – 1,4 %, у 1928 р. – 1,5 %. Поруч з цим питома вага злочинців у середовищі працівників міліції зроста протягом 1925–1928 рр. з 7,1 % до 9,5 % [1, арк. 15].

Разом із тим протягом 1920-х рр. партійні функціонери постійно втручалися у діяльність судових та правоохоронних органів з метою закриття частини справ або оголошення «потрібних» вироків, що фіксувалося під час здійснення ревізії діяльності судових установ [2, арк. 89–90]. Проте місцеві партійні керівники відмовлялися визнати, що їхнє втручання у роботу судових та прокурорських органів має негативний вплив на роботу суддів і прокурорів. По-суті, мова йшла про втручання у роботу суду та прокуратури для вирішення численних суперечок, пов'язаних із вилученням майна куркулів начебто на користь бідноти, але у багатьох випадках таке вилучення здійснювалося в інтересах місцевих партійних осередків.

Визнаючи свою вину з «формальної точки зору», місцеві партійні працівники наголошували на «корисності» власного втручання у оперативні справи прокуратури, оскільки воно начебто мало сприяти «розвитку прокуратури» [3, арк. 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, які є важливими як в теоретичному, так і в практичному аспектах для осмислення процесу контролю за злочинністю порушувалися в працях О.М. Бандурки, Й.А. Гельфанда, Л.М. Давиденко, А.І. Долгової, А.П. Закалюка, А.Ф. Зеленського, О.М. Литвака, П.П. Михайленка, В.М. Поповича. Високо оцінюючи роль і значення наукового доробку українських і зарубіжних учених, їх пропозицій та рекомендацій щодо організації ефективної протидії злочинності слід визнати, що проблема історико-правового аналізу кримінально-правового контролю за злочинністю в Україні у 1922–1960 рр. досі не стала об'єктом комплексного дослідження.

Саме тому **метою** статті є дослідження особливостей функціонування юридичного механізму контролю за злочинністю в умовах становлення радянського тоталітарного режиму.

Виклад основного матеріалу. У такій обстановці в другій половині 1920-х років було здійснено ряд кроків у сфері контролю за злочинністю, які стали результатом узагальнення аналізу рівня злочинності в країні. 25 лютого 1927 р. було прийнято «Положення про злочини державні» та «Положення про злочини військові». Кримінально-правовий контроль у цій частині здійснювався шляхом розширення складів злочину. Так, до державних злочинів зараховувалися контрреволюційні та особливо небезпечні для СРСР злочини проти порядку управління. Було визначено поняття військового злочину, його склад та основні засоби протидії їм. При цьому постановою ЦВК СРСР вимагалося включення цих актів до Кримінальних кодексів республік. Результатом стала поява Кримінального кодексу УСРР у редакції 1927 р., особлива частина якого передбачала можливість застосування кримінальної репресії за вчинення діянь без вини – до всіх повнолітніх членів сім'ї військовослужбовця, який вчинив втечу або переліт за кордон, що проживали з ним разом, навіть якщо вони не знали про намір винного, застосовувалося позбавлення виборчих прав та заслання у віддалені райони Сибіру строком на 5 років), можливість застосування заходів соціального захисту до осіб, які перебували у небезпечному становищі, тобто становили небезпеку своїм зв'язком із злочинним оточенням чи своєю колишньою злочинною діяльністю. Подане трактування «небезпечного стану» фактично відкидало правову засаду про те, що закон не має зворотної дії. Крім того, це дозволяло фактично будувати звинувачення на основі показів свідків чи показів, даних підозрюваним проти себе, що штовхало слідчих на отримання відповідних свідчень незаконним шляхом, в тому числі й шляхом застосування тортур. Фактично всі особи, які у минулому були пов'язані із антибільшовицькими виступами чи навіть критикою існуючого стану речей у радянському суспільстві, могли бути притягнуті до відповідальності. При цьому кількість таких притягнень могла бути необмеженою, що створювало передумови для масових репресій. І саме можливість фабрикувати справи на основі притягнення до відповідальності за колишню злочинну діяльність стала засобом масового знищення політичних в'язнів на початку нацистсько-радянської війни.

Специфіка визначення змісту військових злочинів досить вірогідно пов'язувалася із перспективою участі СРСР у назриваючій світовій війні. Крім того, з'являлася можливість винищення політичних супротивників, що сприяло формуванню безальтернативного мислення та орієнтації на вказівки «зверху» і сприяло кар'єрному зростанню працівників правоохоронних органів, які могли бути зорієнтовані на поширення репресивної діяльності. А можливість застосування аналогії кримінального закону фактично створювала передумови для масштабних репресій і відвертого терору. Отже, закладалися умови перетворення країни на військовий табір, зорієнтований на експансіоністські дії. При цьому розстріл, як вища міра соціального захисту, передбачався порівняно із змістом Кримінального кодексу у редакції 1922 р. утричі частіше вже у редакції 1927 р. [4]. А сумнозвісна ст. 54 кодексу, якою визначалися контрреволюційні злочини, передбачала визнання засудженого «ворогом народу».

Звичайно, були й інші чинники, що впливали на розширення репресивної складової кримінального закону, але його модернізація яскраво свідчила, що в умовах НЕПу, коли економічна діяльність великою мірою мотивувалася економічними чинниками, забезпечити форсовану індустріалізацію було набагато складніше, ніж в умовах тотального застосування державного примусу та позаекономічних стимулів до праці, одним із яких і ставала перспектива кримінального покарання.

У новій редакції Кримінального кодексу передбачалася відповідальність за хуліганство, яке розглядалося як бешкетне діяння, пов'язане з явною неповагою до республіки або суспільства. Проте Ст. 70, де містилося більш чітке визначення хуліганства, не передбачала кримінальної відповідальності за так зване просте хуліганство [5, с. 28]. Водночас Народний комісаріат юстиції та Верховний суд УСРР неодноразово наголошували на необхідності посилити у межах визначених санкцій протидію поширенню хуліганських дій.

Окремі зміни до КК УСРР 1927 р., як резонно твердить сучасний історик українського права І. Бойко, спрямовувалися на посилення репресивної складової радянського законодавства. Мета покарання зводилася винятково до захисту радянської держави, а термін «покарання» було замінено соціалізованим поняттям «заходи соціального захисту», що включав у себе судово-виправні, медичні та медико-педагогічні заходи [6, с. 352]

Протягом другої половини 1920-х рр. ЦВК СРСР видав 26 законодавчих актів, котрі безпосередньо стосувалися різних питань кримінального права. Серед них: «Положення про злочини державні» – контрреволюційні і особливо для СРСР небезпечні злочини проти порядку управління), закон «Про лихварство», Положення про військові злочини, закони «Про заходи боротьби з псевдокооперативами», «Про посилення кримінальної відповідальності за розкрадання зброї та вогнепальних припасів», «Про заходи з посилення боротьби з транспортними злочинами», «Про кримінальну» [5, с. 11–12]. У 1929 р. за рахунок розширення мережі інформаторів було запроваджено нагляд за так званими неблагонадійними елементами. У першу чергу зверталася увага на діяльність куркулів та представників розумової праці, за якими встановлювався контроль з боку працівників правоохоронних органів [7, арк. 144]. Цей факт відображав згортання непу і передувало посиленню тиску держави на селян та інтелігенцію.

Поділ більшовицькою владою злочинів на «кримінальні» та «політичні» з відвертим позиціонуванням останніх як більш небезпечних створювало передумови для формування оновленої кримінальної субкультури, заснованої на протиставленні певних категорій злочинців владі та посиленні спеціалізації злочинної діяльності. Злодії – законники), які принесли свої традиції з царської Росії до злочинного світу СРСР, вели демонстративно асоціальний спосіб життя – не працювали, не заводили сімей, мали яскраві зовнішні атрибути. Важливі рішення ними приймалися на сходках. У злочинному світі СРСР виокремлювалися так звані блатні, тобто професійні злочинці, які також були зобов'язані не працювати, не мати будь-яких контактів із владними структурами. Останнє назавжди закривало шлях перед злочинцем у «блатний світ» незалежно від того, наскільки високу кримінальну кваліфікацію він отримав. Існувала також і заборона служити у Збройних силах. Створювалася своєрідна каста «блатних», які були виділені із всієї маси ув'язнених і жили за власними законами [8].

Професійна злочинність поступово ставала більш організованою, а злочинні групи набирали ознак строго ієрархічних структур з обмеженням –а іноді й повною відсутністю) спілкування між пересічними членами і керівництвом. Така структура злочинних об'єднань в основному властива мафіозним структурам, заснованим на зв'язках, сформованих у родинно-земляцьких угрупованнях. Її характерною особливістю ставала відсутність контактів між керівництвом групи і рядовими її членами з передачею необхідної інформації через керівників відповідного рангу для уникнення можливості виказати правоохоронним органам ватажків рядовими виконавцями у випадку затримання.

Підвищення рівня організації злочинних груп тягнуло за собою створення організацій, завданням яких ставало сприяння ув'язненим. Так, у Статуті Харківського товариства по боротьбі із злочинністю вказувалося, що Товариство мало надавати «матеріальну та моральну допомогу особам, які відбували покарання у місцях позбавлення волі, засудженим умовно, звільненим внаслідок амністії чи помилування» [9, арк. 2].

Зростання кваліфікації злочинців та рівня організованості злочинних груп вимагало суттєвого поліпшення організації контролю за злочинністю. У другій половині 1920-х років працівники правоохоронних органів почали більше уваги приділяти кримінологічному аналізу статистичних даних у сфері злочинних проявів. Накопичення даних статистики дозволяло визначати

тенденції у сфері поширення злочинності на території певних регіонів та формулювати практичні рекомендації для працівників правоохоронних органів.

Аналіз динаміки злочинності в УСРР у 1925–1928 рр. дозволяє стверджувати, що найбільше злочинних проявів реєструвалося протягом 1926–1927 рр. Так, у 1925–1926 рр. було зафіксовано 2 607 проявів бандитизму, у 1926–1927 рр. – 3049, у 1927–1928 рр. – 2849. У 1925–1926 рр. було 7 942 розбійних нападів та грабунків, у 1926–1927 рр. – 7 884, у 1927–1928 рр. – 7 258. У 1925–1926 рр. було скоєно 5 479 вбивств, у 1926–1927 рр. – 5 859, у 1927–1928 рр. – 4 715. Протягом 1925–1926 рр. було зафіксовано 11 737 підпалів, у 1926–1927 рр. – 15 888, у 1927–1928 рр. – 13 740. Зростала кількість кваліфікованих крадіжок: у 1925–1926 рр. – 23 188 випадків, у 1926–1927 рр. – 26 270, у 1927–1928 рр. – 29 947 [1, арк. 33].

Велика кількість підпалів зумовлювалася відносно високим рівнем соціальної напруженості у сільській місцевості, що провокувало прагнення помститися за певні образи односельчаним саме у такий спосіб. Водночас поширення бандитизму зумовлювалося поруч з іншими причинами й зарахуванням до бандитизму деяких злочинів підвищеної суспільної небезпеки. Поруч з цим фіксувалося певне скорочення кількості випадків конокрадства, що зумовлювалося не лише успіхами у сфері протидії його розповсюдженню, а й певними економічними причинами, пов'язаними із ускладненням перепродажу крадених коней та механізацією сільськогосподарської праці [10, с. 28].

Відзначимо і поступове зростання кількості кваліфікованих крадіжок, що свідчило про зростання професіоналізму злодіїв. Набули поширення випадки викрадення майна з помешкань, особливо у великих містах, де було складніше встановити особи злочинців та існували умови для прискороного збуту краденого майна.

Слід зазначити, що у злочинну діяльність у цей період широко залучалися особи віком від 18 до 25 років. Скорочення питомої ваги злочинців віком до 15 років обумовлювалося успіхами по протидії дитячій бездоглядності та безпритульності. Водночас вагомим фактом було й те, що особи віком з 14 до 16 років підлягали кримінальній відповідальності тільки у випадку відповідного рішення комісії у справах неповнолітніх. Ефективність роботи таких комісій ілюстрували дані щодо кількості осіб, справи яких розглядалися на комісіях. Тільки у 1925 р. комісіями було розглянуто справи 20000 правопорушників, у 1926 р. – 22500, у 1927 р. – 17715, у 1928 р. – 11328 порушників [11, с. 175].

Проте не варто скидати з рахунку той факт, що значна частина злочинців, особливо крадіжок, скоювалася малолітніми дітьми, які після втрати батьків соціалізувалися саме у складі вуличних банд. Їх перевиховання найчастіше супроводжувалося профорієнтацією та набуттям певної професії з наступним залученням до виробничої діяльності. Цей шлях виявився досить ефективним наприкінці 1920-х років, оскільки завдяки таким діям досягалося переміщення колишніх безпритульних дітей до трудових колективів, а також обмеження їх спілкування із злочинними елементами.

На характер вчинених злочинів також впливав рівень освіти злочинців. Як правило особи із вищою та середньою освітою засуджувалися за вчинення посадових злочинів, хабарництво, підробку документів, а вбивства, пограбування, крадіжки вчинялися особами, які набули початкову освіту, малограмотними або безграмотними громадянами.

Наприкінці 1920-х років на організацію контролю за злочинністю в Україні суттєво вплинула політика в аграрному секторі економіки. Сталінський план форсованої індустріалізації на фоні поступового згорання нової економічної політики з самого початку включав заходи позаекономічного примусу селянства, яке одночасно повинно було сплачувати і свого роду «данину» на розвиток промисловості.

Й.Сталін, який був прибічником ідеології «класово обґрунтованого» соціального насильства, та його оточення почали нагнітати у країні атмосферу «нової громадянської війни» із пошуком різного роду «ворогів», протидія яким виступала засобом протидії «ворожому оточенню», в якому начебто перебував СРСР.

Адміністративні методи впливу на економіку вже з 1929 р. були перетворені на постійну систему, яка передбачала: примусову продрозкладку, заборону приватної торгівлі, карткову систему постачання міського населення, високий рівень інфляції, експропріацію заможних селянських господарств, відчуженням засобів виробництва всіх інших господарств з організацією одержавлених колгоспів, як засобу, який забезпечував би надвисокий податковий тиск. Було розгорнуто масові примусові хлібозаготівлі, що сприяло різкому загостренню соціальних відносин та поширенню злочинних проявів. Масові обшуки з метою вилучення хліба проводилися не лише у куркулів, а й у

середняків та бідноти. Це часто не давало бажаних результатів, а лише озлоблювало селянство, тим більше, що набуло поширення знущання над селянами з боку уповноважених [12, арк. 34].

Для розкриття злочинів найбільш дієвим виявився агентурний метод [13, арк. 44 зв.]. Проте проблемою в окремих районах залишалася організація агентурної мережі, оскільки не всі працівники правоохоронних органів мали навички відповідної роботи та сумлінно ставилися до виконання своїх службових обов'язків. Натомість працівники ДПУ нерідко погрожували підозрюваним «згноїти їх у БУПРі», порушували цілий ряд процесуальних норм, в тому числі формували постанови про арешт заднім числом та проводили обшуки без понять.

Загалом у II кварталі 1929 р. було розкрито 100 % проявів бандитизму, 62,4 – розбійних нападів, 41,1 – випадків конокрадства, 80,1 – вбивств, 40,8 – підпалів, 53,3 – кваліфікованих крадіжок, 55 – простих крадіжок. У III кварталі 1929 р. було розкрито 84,3 % випадків бандитизму, 62,6 – розбійних нападів, 48,4 випадків конокрадства, 74,6 – вбивств, 39,3 – підпалів, 51,7 – кваліфікованих крадіжок, 54 % простих крадіжок. Питома вага розкритих злочинів у III кварталі 1929 р. знизилася порівняно із II кварталом із 55,3 % до 53,4 % [13, арк. 44 зв.].

Ці дані свідчили про те, що правоохоронні органи лівову частку своїх зусиль спрямовували на розкриття проявів бандитизму та вбивств. У той же час кваліфікації багатьох їх працівників не вистачало для успішного розкриття злочинів, пов'язаних із підпалами та конокрадством. А поступове зменшення питомої ваги крадіжок коней зумовлювалося переважно економічними причинами, а не успішністю дій правоохоронних органів.

Проблемою також залишалася викриття причетних до кваліфікованих крадіжок. Це пов'язувалося з відносно великою плінністю кадрів правоохоронних органів та відсутністю у багатьох працівників досвіду ведення практичної оперативної роботи. Проте зростання злочинності наприкінці 1920-х років свідчило не лише про неефективність дій правоохоронних органів, а й про неефективність економічної політики держави.

Протягом 1920-х років у СРСР було сформовано табірну систему, покликану «виправляти через працю», але у ній в'язні розглядалися передусім як злочинці, а не як дешева робоча сила. Ідею створення виправно-трудових закладів нового типу Й.Сталіну запропонував у 1927 р. Н.Френкель, який свого часу відкрив у Донецькій губернії підприємство по торгівлі лісом, а пізніше був заарештований і деякий час перебував у Луб'янці. Досить вірогідно, що саме там народилася ідея щодо створення нових таборів та реконструкції старих. При цьому Н.Френкель прагнув довести власну необхідність для радянського керівництва і у 1929 р. мав зустріч із Й.Сталіним, після якої взяв активну участь у спорудженні системи таборів [8]. Однак у СРСР принципи виправно-трудової політики грубо порушувалися, а основними її нормативними актами з часом стали вважатися відомчі акти НКВС та його органів.

У документат Наркомату юстиції наголошувалося на необхідності терміново очистити органи юстиції від соціально чужих елементів, які «виявляли злісний бюрократизм, не засвоюючи класової суті радянського законодавства» [14, арк. 21]. Фактично мова йшла про те, щоб максимально спростити й прискорити порядок винесення вироків при максимальному посиленні судової репресії. При цьому «бюрократизмом» вважалося саме дотримання суддівським корпусом норм процесуального законодавства.

Вже у 1927 р. Прокуратура СРСР орієнтувала підлеглих прокурорів зважати на те, що ОДПУ є органом пролетарської диктатури, а тому в особливих умовах його роботи можливі й навіть необхідні порушення «формальних вимог закону». Справи про злочини чекістів розслідувала сама ОДПУ, караючи за них у позасудовому порядку, а порушення справ проти чекістів, розслідування та інше втручання прокурорів у ці справи не допускалося [15, с. 13]. Такий підхід поступово сприяв формуванню особливого статусу репресивних органів, ставлячи їх у багатьох випадках фактично над законом. Соціальний попит на участь у діяльності подібних репресивних органів формувався завдяки виділенню осіб – в тому числі й як наслідок радянської пропаганди), що орієнтувалися на силове вирішення будь-яких спірних –навіть не конфліктних) ситуацій. Відносно низький рівень освіти та прагнення за будь-яку ціну –бодай навіть на короткий проміжок часу) соціалізуватися у владних структурах обумовлювали невибалюваність у виборі засобів кар'єрного зростання та створювали передумови для формування масштабного репресивного апарату, орієнтованого на виконання будь-яких наказів вищого керівництва. Водночас становлення та зміцнення репресивного апарату ставало міцною платформою для формування радянської тоталітарної держави, яка використовувала контроль за злочинністю для максималізації патерналізму, зміцнення влади панівної верхівки та економічних перетворень, спрямованих на максимальне одержавлення виробництва.

Висновок. Таким чином, характеристика стану злочинності у документах органів радянської влади передбачала висвітлення насамперед кількісних показників, які включали в себе статистичні дані щодо вчинених злочинів протягом певного часу на окремо взятих територіях. Якісні характеристики передбачали виокремлення злочинів, вчинених представниками партійного та радянського апарату, комуністами, військовослужбовцями, працівниками правоохоронних органів та іншими категоріями населення, відповідно до їх вікових характеристик, у тому числі вбивств, розбоїв, пограбувань, випадків розкрадання соціалістичної власності.

Список використаних джерел:

1. ЦДАВО України. Ф. 5. Оп. 3. Спр. 1205. Доповідь про стан та діяльність Робітничо-селянської міліції УСРР за 1927–1928 бюджетний рік. 209 арк.
2. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2519. Переписка с партийными органами, Комиссариатом юстиции, Верховным судом, Прокуратурой республики о состоянии работы и задачах органов юстиции, ходе рассмотрения отдельных судебных дел, 1.01.1927–31.10.1927. 11 арк.
3. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2520. Переписка с Наркоматом юстиции и окружками КП/б/У по вопросам урегулирования взаимоотношений между местными органами юстиции и окружками партии, 15.07.1927–13.09.1927. 33 арк.
4. Уголовный кодекс УССР в редакции 1927 года: текст с постановочными разъяснениями из циркуляров и постановлений Наркомюста и Верховного Суда УССР и определенной УКК Верховного Суда УССР – по 1 июля 1927 г.) с сопоставительной таблицей статей УК старой и новой редакции и алфавитно-предметным указателем / [сост. И. И. Курицкий [и др.]. Харьков : Юрид. изд-во НКЮ УССР, 1927. 322 с.
5. Михайленко П. П. Борьба с преступностью в Украинской ССР: в 2 т. / П. П. Михайленко. Киев : Высшая школа, 1967. Т. 2 : 1926–1967 гг.). 1967. 952 с.
6. Бойко І. Й. Кримінальні покарання в Україні –IX–XX ст.) : навчальний посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 408 с.
7. ЦДАВО України. Ф. 5. Оп. 3. Спр. 1924. Отчеты и докладные записки о деятельности отделов рабоче-крестьянской милиции за 1929–1930 г., 1930. 335 арк.
8. Уголовная империя. Короли и пешки [электронный ресурс]: режим доступа: http://www.aferizm.ru/criminal/crime_kingdom.htm
9. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2325. – Докладные записки Народного комиссариата внутренних дел УССР в ЦК КП–б)У об организации в г. Харькове общества по борьбе с преступностью и переписка по вопросам работы наркомата, 25.01.1926–15.11.1926. 24 арк.
10. Яременко О. І. Державне управління в Україні в період Гетьманату –квітень – грудень 1918 р.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з державного управління : спец. 25.00.01. Київ, 1999. 20 с.
11. Герцензон А.А. Советская уголовная статистика : учебное пособие. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1937. 264 с.
12. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2992. Спецсводки, докладные записки окружных отделений ГПУ УССР в ЦК КП–б)У о реагировании рабочих г. Харькова на аресты оппозиционеров, антисоветских проявлениях при проведении хлебозаготовок, политическом состоянии Полтавского округа и др. вопросам, 2.01.1929–12.07.1929. 55 арк.
13. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2994. Доклады, справки ГПУ УССР в ЦК КП–б)У о ликвидации контрреволюционных организаций, результатах борьбы с преступностью, положении на Южной железной дороге, настроении рабочих в связи с перезаключением колдоговоров, состоянии рабочей кооперации, закрытии церквей и др. вопросах. Докладная записка подкомиссии помощи городской бедноте в ЦК КП–б)У о положении городской и местечковой бедноты Украины, 2.03.1929–27.12.1929. 207 арк.
14. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3001. Доклады, письма Народного комиссариата юстиции УССР, Верховного суда УССР в ЦК КП–б)У о работе органов юстиции, 3.01.1929–15.12.1929. 46 арк.
15. Абраменко Л. М., Амонс А.І. Репресовані прокурори в Україні: документи, нариси, матеріали. Київ : Істина, 2006. 376 с.

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.5>

КАРМАЗА О.О.

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ В СУДІ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ:
ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ**

**ENSURING THE RIGHT TO PROTECT CIVIL RIGHTS IN COURT IN CONDITIONS
OF MARITIME STATE IN UKRAINE: PROBLEMS AND WAYS OF SOLUTION**

Метою статті є комплексне дослідження поняття «захист прав у цивільному судочинстві під час дії воєнного стану», визначення особливостей здійснення цивільного судочинства в умовах дії воєнного стану та напрацювання рекомендацій щодо удосконалення цивільного процесуального законодавства. В статті розкрито зміст поняття «захист прав у цивільному судочинстві під час дії воєнного стану», визначено особливості здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану. Надано правову оцінку нормативним актам, які є рекомендаційними та регулюють організаційну роботу суду та судовий процес в умовах дії воєнного стану. Досліджено застосування норм Цивільного процесуального кодексу України в умовах дії воєнного стану, а також норм Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». Доведено, що механізм забезпечення прав у цивільному судочинстві у разі дії воєнного стану має особливості, визначені Конституцією та Законом України «Про правовий режим воєнного стану». Розкрито проблеми цивільного судочинства, які виникли через агресію Російської Федерації на території України. Запропоновано авторське бачення модифікації (зміни) прав на захист у суді. Розглянуто судову практику щодо відшкодування шкоди, завданої агресією Російської Федерації на території України. Об'єктом дослідження є цивільно-процесуальні відносини, які виникають у зв'язку із захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави в цивільному судочинстві, а також дією правового режиму воєнного стану на території України. Методологічною основою дослідження є філософсько-правові засади пізнання соціальних явищ, зокрема тих, що стосуються охорони, захисту та відновлення прав осіб (громадян та юридичних осіб) у цивільному процесі. Зокрема, застосовано діалектичний, системно-структурний, нормативно-логічний, соціологічний, порівняльно-правовий методи пізнання. За результатами проведеного дослідження запропоновано удосконалення норм цивільного процесуального законодавства України.

Ключові слова: *цивільний процес, право на захист у суді, цивільно-процесуальні відносини, агресія Російської Федерації на території України, судовий процес.*

The aim of the article is a comprehensive study of the concept of "protection of rights in civil proceedings during martial law", to determine the features of civil proceedings under martial law and develop recommendations for improving civil procedural law. The article reveals the meaning of the concept of "protection of rights in civil proceedings during martial law", identifies the features of civil proceedings in martial law. The legal assessment of normative acts, which are recommendatory and regulate the organizational work of the court and the trial in martial law, is given. The application of the norms of the Civil Procedure Code of Ukraine under martial law, as well as the norms of the Law of Ukraine "On Ensuring the Rights and Freedoms of Citizens and the Legal Regime in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine" has been studied. It is proved that the mechanism of ensuring rights in civil proceedings in case of martial law has features defined by the Constitution and the Law of Ukraine "On the legal regime of martial law". The problems of civil proceedings, which arose due to the aggression of the Russian Federation on the territory of Ukraine, are revealed. The author's vision of modification (change) of rights to defense in court is offered. Judicial practice on compensation for damage caused by the aggression of the Russian Federation on the territory of Ukraine is considered. The object of the study are civil-procedural relations arising in connection with the protection of violated, unrecognized or disputed rights, freedoms or interests of individuals, rights and interests of legal entities, the interests of the state in civil proceedings, as well as martial law on the territory of Ukraine. The methodological basis of the study is the philosophical and legal principles of knowledge of social phenomena, in particular those related to the protection, protection and restoration of the rights of persons (citizens and legal entities) in civil proceedings. In particular, dialectical, system-structural, normative-logical, sociological, comparative-legal methods of cognition are applied. According to the results of the study, it is proposed to improve the rules of civil procedural legislation of Ukraine.

Key words: *civil proceedings, right to defense in court, civil procedural relations, aggression of the Russian Federation on the territory of Ukraine, trial.*

Вступ. Збройна агресія РФ проти України бере початок від анексії Автономної Республіки Крим – далі – АРК) та окупації територій Донецької та Луганської областей. Широкомасштабне вторгнення РФ на територію України відбулося 24 лютого 2022 року. У зв'язку з цим Верховною Радою України прийнятий ряд законів [1], які регулюють відносини щодо охорони і захисту прав, свобод та інтересів осіб під час агресії РФ на території України та дії воєнного стану, а саме: закони України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», «Про внесення змін до розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо забезпечення сталого функціонування судової влади в період відсутності повноважного складу Вищої ради правосуддя» та ін.

Правові механізми забезпечення прав і свобод громадян, закріплені в цих законах, потребують удосконалення та додаткових наукових досліджень з метою забезпечення оперативного, доступного та повного захисту прав громадян на тимчасово окупованій території України та територіях України, де проводяться чи проводилися бойові дії тощо. Тож окреслені проблеми частково розглядали: К. Гусаров – Особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті на тимчасово окупованій території України, 2020 р.); А. Коструба – Механізм захисту права власності на тимчасово окупованій території України: проблемні питання теорії і практики, 2015 р.); Л. Музика – Цивільно-правова політика України в умовах російської агресії, 2016 р.); Г. Луцька – Правове забезпечення охорони та захисту цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території України, 2021 р.). Окремо також відмітимо праці Б. Бабіна, О. Буткевич, В. Гуменюка, І. Кресіної, О. Кресіна, Н. Камінської, С. Коросєда та інших вчених, які взяли участь в міжнародному експертному круглому столі «Деокупація. Юридичний фронт» 18 березня 2022 року та висловили рекомендації щодо удосконалення правового механізму охорони та захисту прав громадян в умовах дії воєнного стану в Україні. Разом з тим комплексного наукового дослідження реалізації права на захист в цивільному судочинстві в умовах дії воєнного стану в Україні на сьогодні не проведено. Це і зумовило написання цієї статті.

Метою статті є комплексне дослідження поняття «захист прав у цивільному судочинстві під час дії воєнного стану», визначення особливостей здійснення цивільного судочинства в умовах дії воєнного стану та напрацювання рекомендацій щодо удосконалення цивільного процесуального законодавства.

Виклад основного матеріалу. I. Відповідно до частини першої ст. 55 Основного Закону України кожному гарантується право на захист в суді. Статтею 6 Європейської Конвенції з прав людини, ратифікованої Законом України від 17.07.97 р. № 475/97-ВР, визначено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру. Реалізація права на захист у цивільному судочинстві відбувається в порядку, в спосіб та в межах, визначених спеціальним законом України, – Цивільним процесуальним кодексом України – далі – ЦПК). Відмова від права на звернення до суду за захистом є недійсною – ст. 4 ЦПК).

Конституційний Суд України зазначив, що суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі ст. 64 Конституції не може бути обмежене – Рішення КСУ від 25.12.97 р. № 9-зп). Звернення до суду є універсальним механізмом захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб – Рішення КСУ від 12.04.2012 р. № 9-рп/2012). При цьому судовий захист вважається найбільш дієвою гарантією відновлення порушених прав і свобод людини і громадянина – Рішення КСУ від 9.09.2010 р. № 19-рп/2010), а також гарантією реалізації інших конституційних прав і свобод, їх утвердження й захисту за допомогою правосуддя – Рішення КСУ від 23.11.2018 р. № 10-р/2018). Отже, держава повинна повною мірою забезпечити реалізацію гарантованого ст. 55 Конституції України права кожного на судовий захист – Рішення КСУ від 15.05.2019 р. № 2-п–II/2019).

Разом з тим, серед науковців точиться дискусія щодо змісту поняття «право на захист у суді». Складно заперечити О.Гаран про те, що спектр думок щодо поняття «права на судовий захист» обумовлений дуалістичним характером цього права, це право має складну структуру і різні науковці досліджують це право під різними кутами зору тощо [2]. Натомість більшість науковців єдині в тому, що право на захист у суді одночасно гарантується на міжнародному та національному рівнях, є конституційним та галузевим правом, реалізується у порядку, визначеному спеціальним процесуальним законом, має об'єктивну та суб'єктивну частини, є складовою частиною, яка розкриває зміст правової конструкції «право на захист» тощо.

На нашу думку, захист прав у цивільному судочинстві під час дії воєнного стану – це процесуальна діяльність, спрямована на справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави, та яка здійснюється уповноваженим законом органом чи особою – застосування процедури медіації в позовному провадженні) у порядку, в спосіб та в межах, визначених Конституцією України та ЦПК. Разом з тим, механізм забезпечення прав у цивільному судочинстві у разі дії воєнного стану має особливості, визначені Конституцією та Законом України «Про правовий режим воєнного стану».

II. У зв'язку із вторгнення РФ на територію України Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64 «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженим Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», в Україні введено воєнний стан з 24 лютого 2022 року, який, станом на 10 травня 2022 року, триває. Наслідком введення в Україні воєнного стану стало обмеження прав громадян – в межах, визначених Конституцією), припинення на території України, де ведуться бойові дії, діяльності державних органів, утворених відповідно до Конституції та законів України, а також наявність перешкод у здійсненні та захисті цивільних прав – наприклад, відчуження права власності на майно тощо).

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також

тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Тобто, на науковому та практичному рівнях можливо вести мову про модифікацію – зміну) прав та обов'язків осіб, яка відбувається у зв'язку із дією воєнного стану в Україні, агресією РФ на території України, здійсненням РФ геноциду в Україні тощо. Зокрема, модифікація права на захист – у широкому розумінні) підтверджується нормативно-правовими актами України. Наприклад, відповідно до частини сьомої ст. 147 Закону «Про судоустрій і статус суддів» з підстав та умов, визначених у цій частині статті Закону – у зв'язку з військовими діями...), допускається зміна територіальної підсудності цивільних справ, що розглядаються судами. Відтак за розпорядженням Голови Верховного Суду відбувається передача усіх справ, які перебували на розгляді суду, територіальна підсудність якого змінюється. Наприклад, див. розпорядження Голови Верховного Суду від 25.03.2022 р. № 14/0/9-22 «Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану – окремі суди Сумської, Харківської областей»), від 12.03.2022 р. № 5/0/9-22 «Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану – окремі суди Запорізької області»), від 29.04.2022 р. № 26/0/9-22 «Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану – Новгородівський міський суд Донецької області»), від 04.05.2022 р. № 27/0/9-22 «Про відновлення територіальної підсудності судових справ Чернігівської області» тощо [3]. Станом на 10 травня 2022 р., Перелік судів, територіальну підсудність яких було змінено у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя під час воєнного стану, міститься на вебсайті Верховного Суду [4].

Тож, проаналізувавши дію правового режиму воєнного стану на території України в частині зміни територіальної підсудності цивільних справ – станом на 9 травня 2022 р.), пропонуємо виділяти: 1) територію України, де діє правовий режим тимчасово окупованих територій –АРК); 2) територію України, де відбуваються бойові дії –зокрема, Харківська, Донецька, Луганська, Запорізька, Херсонська області); 3) територію України, де були, але припинилися бойові дії –Київська, Чернігівська, Сумська області); 4) територію України, де не було активних бойових дій –Чернівецька, Львівська, Волинська області). Також наголосимо, що в першому випадку правосуддя здійснюється на підконтрольній території України з особливостями, визначеними Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», у порядку, передбаченому ЦПК та з дотриманням Закону України «Про правовий режим воєнного стану»; в другому випадку правосуддя здійснювати не можливо, тож цивільні справи передано в суди на безпечних територіях; в третьому випадку відбувається «відновлення» роботи судів; в четвертому випадку суди працюють у звичайному режимі [5].

Отже, в умовах збройної агресії РФ проти України органи судової влади діють виключно в межах повноважень та в спосіб, визначені Конституцією та законами –ст. 122 Закону «Про правовий режим воєнного стану»). Повноваження органів державної влади, їх посадових осіб у сфері забезпечення права на захист у суді в умовах дії воєнного стану спрямовані на забезпечення безперервності здійснення правосуддя. Дія воєнного стану на території України не зупиняє розгляд цивільних справ та не обмежує конституційне право на захист у суді. Відтак припинення роботи суду в умовах дії воєнного стану не означає зупинення чи закриття провадження у цивільній справі. Цивільна справа розглядатиметься в іншому суді, визначеному в розпорядженні Голови Верховного Суду щодо зміни територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану, та в порядку, передбаченому ЦПК, з дотриманням норм Конституції України.

III. Відповідно до ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» здійснення цивільного судочинства в Україні в умовах дії воєнного стану має особливості: розгляд і вирішення цивільних справ на території України, на якій введено воєнний стан, здійснюється лише судами, створеними відповідно до Конституції України; скорочення чи прискорення судочинства заборонено; у разі неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють на території, на якій введено воєнний стан, законами може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються в цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів; судочинство здійснюється із дотриманням завдань та принципів цивільного судочинства; теоретична модель здійснення судочинства залишається незмінна, тобто та, яка визначена ЦПК; право на звернення до суду за захистом гарантується; цивільні справи розглядаються в порядку спрощеного, наказного чи позовного провадження, визначеному ЦПК України; рішення суду обов'язкові до виконання; з метою реалізації ст. 3 Конституції України забезпечується безпека осіб, які перебувають в приміщенні суду, можливе обмеження доступу у судові засідання осіб, які не є учасниками провадження, рекомендується дистанційний розгляд справи тощо.

IV. Цікавість з наукової та практичної точок зору в частині модифікації прав осіб викликають нормативні акти, які, маючи рекомендаційний характер, спрямовані на гарантування прав, передбачених ст. 3 Конституції України, за якою людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека в Україні є найвищою соціальною цінністю. У зв'язку із збройною агресією РФ на території України не на всій території України здійснюється правосуддя.

Зокрема, це Рекомендації судам першої та апеляційної інстанції на випадок захоплення населеного пункту та/або суду чи безпосередньої загрози його захоплення, затвержені Розпорядженням Голови Верховного Суду від 13.03.2022 р. № 6/0/9-22; Рішення Ради суддів України від 24.02.2022 р. №9 «Щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні», від 14.03.2022 р. № 10 «Щодо затвердження рекомендацій з організації роботи суддів в умовах воєнного стану» тощо.

Ці акти мають рекомендаційний характер, а їх застосування залежить від реальної ситуації, яка відбувається в тому чи іншому населеному пункті України у зв'язку із веденням воєнного стану, бойовими діями чи загрозою повітряної тривоги, пов'язаної, зокрема, з ракетними ударами тощо.

Аналіз цих актів через приму ст. 3 Конституції України засвідчив, що для забезпечення роботи суду рекомендується: прийняти рішення про тимчасове зупинення розгляду справ у відкритих судових засіданнях за участі сторін судового процесу; якщо суд не припинив здійснювати судочинство надати можливість учасникам судового процесу подати заяву про відкладення розгляду справи у зв'язку із воєнними діями та/чи про розгляд справи у режимі відеоконференції за допомогою власних технічних засобів; обмежити доступ до приміщення суду; обмежити допуск осіб в судові засідання, якщо вони не є учасниками процесу; справи, які не є невідкладними, розглядати лише за письмовою згодою учасників, тощо.

Відтак, на науковому рівні з метою забезпечення безпеки життя і здоров'я людини загальною та учасників судового процесу зокрема доцільно вести мову про модифікацію прав на захист в умовах дії воєнного в частині організації роботи суду та судового процесу.

V. В практичній площині нині постають проблеми із передачею цивільних справ до іншого суду через ведення бойових дій РФ на території України, руйнуванням приміщень суду тощо. Відтак виникає проблема щодо відновлення втрачених цивільних справ, яка потребує наукового та законодавчого вирішення, оскільки, на нашу думку, норми ЦПК не повно регулюють відносини, які виникли під час дії воєнного стану на території України.

Так, ЦПК передбачає, що відновлення втраченого повністю або частково судового провадження в цивільній справі, закінченій ухваленням рішення або у якій провадження закрито, проводиться у порядку, встановленому цим Кодексом. Тобто йдеться лише про ті цивільні справи, в яких постановлено чи ухвалено судові рішення. Решта цивільних справ відновленню не підлягає. Разом з тим, зацікавлена особа – позивач) має право подати позовну заяву до суду знову. У зв'язку з цим, вважається за необхідне у заяві зазначити, що суд розглядав справу з тим самим предметом, з тих самих підстав, до того ж відповідача, однак у зв'язку із веденням бойових дій на території України справу було втрачено та не передано на розгляд іншому суду. На підтвердження цього подати докази про втрату судового провадження.

Крім того, з метою забезпечення безпеки життя і здоров'я учасників судового процесу, реалізації конституційного права на захист у суді під час дії правового режиму воєнного стану доцільно було б внести зміни до ЦПК: стосовно встановлення розумних строків розгляду цивільних справ, зокрема в частині, пов'язаній з поверненням процесуальних документів, залишенням їх без руху тощо; дистанційного онлайн розгляду цивільних справ; визначити, що спеціальна позовна давність у зв'язку із дією воєнного стану продовжується на час його дії; обов'язкового оцифрування всіх матеріалів цивільної справи; в частині відновлення справ і провадження в системі «Електронний суд»; надання доступу суддям до державних реєстрів, доступ до яких було закрито у зв'язку із веденням воєнного стану, тощо.

VI. З наукової та практичної точок зору цікавість викликає судові рішення, у якому йдеться про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією РФ життю громадянина України – справа № 308/9708/19). В постанові КС ВС від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19 зазначено, що Суд України, розглядаючи справу, де відповідачем визначено РФ, має право ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справу про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії РФ, за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни.

Відтак, громадяни мають право звертатися з аналогічними позовами до судів в Україні та примусово стягувати завдану шкоду за рахунок майна РФ, яке перебуває чи право власності на

яке зареєстровано в Україні. Крім того, це рішення буде предметом подальшого нашого дослідження в частині відшкодування майнової шкоди, завданої громадянам України внаслідок збройної агресії РФ та території України, тощо.

Висновки. Під час дії воєнного стану, збройної агресії РФ на території України правосуддя здійснюється судами, створеними відповідно до норм Конституції та законів України. Конституційне право на захист у суді гарантується та не може бути обмежено. У разі порушення, оспорування чи невизнання цивільних прав кожен має право звернутися до суду у порядку, визначеному ЦПК. Суд не має права відмовити у прийнятті заяви на підставі дії правового режиму воєнного стану. Особливості здійснення цивільного судочинства в умовах збройної агресії РФ на території України та дії воєнного стану обумовлені забезпеченням безпеки життя та здоров'ю громадян, учасників судового процесу, працівників суду тощо.

Захист прав у цивільному судочинстві під час дії воєнного стану – у вузькому розумінні – це процесуальна діяльність, спрямована на справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспоруваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави, та яка здійснюється уповноваженим законом органом чи особою – наприклад, застосування процедури медіації в позовному провадженні) у порядку, в спосіб та в межах, визначених Конституцією України та ЦПК. Разом з тим, механізм забезпечення прав у цивільному судочинстві у разі дії правового режиму воєнного стану має особливості, визначені Конституцією та Законом України «Про правовий режим воєнного стану».

З метою забезпечення безперервності здійснення захисту прав та свобод осіб в цивільному судочинстві в умовах дії воєнного стану потребується внесення змін до ЦПК, зокрема в частині розширення процесуальних можливостей суддів, удосконалення процедури відновлення втрачених цивільних справ, процесуальних строків тощо.

Список використаних джерел:

1. Законодавчі акти України, використані в цьому дослідженні, розміщені на Офіційному веб-порталі парламенту України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>
2. Гаран О. В. Квінтесенція розуміння «право на судовий захист». *Правова держава*. 2021. № 41. С. 9–15.
3. Розпорядження Голови Верховного Суду. *Офіційний сайт Верховного Суду. Судова влада України*. URL <https://supreme.court.gov.ua/supreme/>
4. Перелік судів, територіальну підсудність яких було змінено у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя під час воєнного стану. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/terutor_pidsudnist/
5. Кармаза О. О. Охорона та захист прав і свобод громадян в цивільністичному процесі в умовах дії воєнного стану та військової агресії росії проти України. *Актуальні дослідження правової та історичної науки* : міжнародна наукова інтернет конференція. Вип. 41. 12 травня 2022 р. Тернопіль. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3353

**ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО,
ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО**

УДК 347.736/.738(477)
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.6>

ЗАВГОРОДНЯ Ю.В., ПАРХОМЕНКО М.М.

**ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ БАНКРУТСТВА ФІЗИЧНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ
В УМОВАХ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ В УКРАЇНІ**

**THE THEORETICAL ASPECT OF BANKRUPTCY OF INDIVIDUALS AND LEGAL
ENTITIES IN THE CONDITIONS OF MILITARY OPERATIONS IN UKRAINE**

В цій статті авторами розглянуто теперішній стан та перспективи правового регулювання інституту банкрутства щодо суб'єктів господарювання – юридичних та фізичних осіб в умовах запровадженого Президентом України спеціального правового режиму воєнного стану в Україні. На початку статті проведено огляд нормативно-правових актів, що регулюють спеціальний правовий режим воєнного стану, зокрема, Закону України «Про правовий режим воєнного стану», що є базовим, та прийнятого 24 лютого 2022 року Закону України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні». Далі у статті висвітлено деякі загальні питання, що стосуються інституту банкрутства в господарському праві України, а саме: визначення власне поняття «банкрутство» та висвітлення основних процедур, що застосовуються до неплатоспроможних осіб: розпорядження майном, санація, ліквідація, реструктуризація боргів та погашення боргів боржника. Детально розкрито заходи одного з механізмів процедури банкрутства, які надаються в плані санації: відстрочення, розстрочення чи прощення боргу, реструктуризація підприємства, перепрофілювання виробництва та/або зміна виробничої структури боржника тощо. Ці механізми висвітлені в новоствореному кодифікованому нормативно-правовому акті господарського права – в Кодексі з процедур банкрутства України. Далі наведено статистику відкритих справ Міністерства фінансів України щодо неплатоспроможності осіб в період повномасштабної військової агресії з боку Російської Федерації. Також у статті висвітлено останні законодавчі пропозиції щодо відновлення платоспроможності суб'єктів господарювання в реаліях воєнного стану України, а саме – законопроект Верховної Ради України від 16.08.2022 відповідно до якого законодавець хоче допомогти громадянам України спростити доступ до судової процедури банкрутства. Авторами зроблено висновки щодо нормативно-правового регулювання господарського інституту банкрутства в період військових дій на території України та викладена точка зору з приводу переваг спрощеної процедури банкрутства в характері законодавчої пропозиції до фізичних та юридичних осіб.

Ключові слова: *воєнний стан, неплатоспроможність, суб'єкти господарювання, кредитор, борги.*

© ЗАВГОРОДНЯ Ю.В. – здобувачка вищої освіти (Донецький національний технічний університет)

© ПАРХОМЕНКО М.М. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри історії та права (Донецький національний технічний університет)

In this article, the authors consider the current state and prospects of the legal regulation of the bankruptcy institute for business entities – legal entities and individuals in the conditions of the special legal regime of martial law in Ukraine introduced by the President of Ukraine. At the beginning of the article, a review of normative legal acts regulating the special legal regime of martial law was carried out, in particular, the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law", which is the basic one, and the Law of Ukraine "On Approval of the Decree of the President of Ukraine "On introduction of martial law in Ukraine". Further, the article covers some general issues related to the institution of bankruptcy in the economic law of Ukraine, namely: the definition of the actual concept of "bankruptcy" and the coverage of the main procedures applied to insolvent persons: disposal of property, rehabilitation, liquidation, restructuring of debts and repayment of the debtor's debts. The measures of one of the mechanisms of the bankruptcy procedure, which are provided in the rehabilitation plan, are disclosed in detail: postponement, installments or forgiveness of debt, restructuring of the enterprise, repurposing of production and/or changing the production structure of the debtor, etc. These mechanisms are covered in the newly created codified legal act of economic law – the Code of Bankruptcy Procedures of Ukraine. Below are the statistics of open cases of the Ministry of Finance of Ukraine regarding the insolvency of individuals during the period of full-scale military aggression by the Russian Federation. The article also highlights the latest legislative proposals on restoring the solvency of business entities in the realities of Ukraine's martial law, namely, the draft law of the Verkhovna Rada of Ukraine dated August 16, 2022, according to which the legislator wants to help Ukrainian citizens to simplify access to the bankruptcy court procedure. The authors made conclusions regarding the normative and legal regulation of the economic institution of bankruptcy during the period of military operations on the territory of Ukraine and presented a point of view regarding the advantages of a simplified bankruptcy procedure in the nature of a legislative proposal for individuals and legal entities.

Key words: *martial law, insolvency, business entities, creditor, debts.*

Постановка проблеми. З початку повномасштабного військового вторгнення Росії на територію України власники бізнесу та фізичні особи опинилися в скрутному фінансовому становищі. Деякі підприємства зупинили свою роботу, деякі перебувають на окупованій частині, а частина інших – зруйнована. Виникає питання з приводу можливості відкриття процедури банкрутства в умовах воєнного стану.

Варто нагадати, що він був введений 24 лютого 2022 року Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р. №64/2022 [1], який було затверджено Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р. № 2102-IX [2].

Зміст правового режиму воєнного стану, порядок його введення та скасування, правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану, гарантії прав і свобод людини та громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб, визначено Законом України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII (далі – Закон № 389) [3]. Правовою основою введення воєнного стану є Конституція України [4], цей Закон [3] та Указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України.

З наведеного вище ми можемо зазначити наступне – введення воєнного стану головою держави безпосередньо впливає на юридичних і фізичних осіб, які втратили роботу в тих чи інших установах та організаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою відновлення платоспроможності та банкрутства в період дії воєнного стану стали темою досліджень для вітчизняних науковців і практиків, серед яких: І. Шелудченко, А. Гончарук, Н. Мамченко, В. Коломієць та інші.

Метою статті є висвітлення теоретичних новел спрощеної процедури банкрутства в реаліях воєнного стану в Україні.

Результати дослідження. Власне, поняття «банкрутство» визначається у новому для господарського права нормативно-правовому акті під назвою Кодекс з процедур банкрутства

(далі – Кодекс), який почав діяти 21 жовтня 2019 року. В статті 1 Загальної частини банкрутство – це визнання людини неплатоспроможною і ця процедура передбачає списання боргів, які вона не в змозі оплатити. Раніше, це було можливим тільки для юридичних осіб, але після 21 жовтня 2019 року ця процедура доступна і для фізичних осіб [5].

Згідно із положеннями Кодексу для неплатоспроможних осіб можуть застосувати наступні процедури банкрутства:

1. Розпорядження майном боржника;
2. Санація боржника;
3. Ліквідація банкрута;
4. Реструктуризація боргів боржника;
5. Погашення боргів боржника [5].

Через військові дії в Україні суб'єкти господарювання зазнали негативних наслідків з приводу ведення господарської діяльності, виконання зобов'язань тощо. Зазначимо, що процедура банкрутства є не тільки інструментом для ліквідації чи виходу з ринку (для суб'єктів господарювання) або продажу всього майна і звільнення від боргів (для фізичної особи), але й визначається як дієвий механізм для поліпшення фінансово-господарського становища осіб та відновлення їх платоспроможності. Законодавець в Кодексі надає перелік чималих заходів, які можуть бути передбачені в плані санації. Наприклад:

1. Відстрочення;
2. Розстрочення або прощення боргу;
3. Реструктуризація підприємства;
4. Перепрофілювання виробництва та/або зміни виробничої структури боржника тощо [6].

Аби використати всі надані можливості в переліку вище, необхідно якомога швидше відкрити справу для виявлення ознак неплатоспроможності суб'єкта. Що необхідно зробити, щоб провадження у справі про банкрутство було відкритим? Для цього кредитор або боржник має подати відповідну письмову заяву до господарського суду із зазначенням обставин, які є підставою для звернення до суду. Варто наголосити, що неплатоспроможна особа звільняється від сплати судового збору за таке звернення задля спрощення для нього процедур банкрутства. До заяви додаються, зокрема:

1. Бухгалтерський баланс боржника на останню дату, на яку було надано звіт;
2. Докази щодо загрози неплатоспроможності фізичної чи юридичної особи;
3. Перелік кредиторів боржника;
4. Вимоги яких визнаються боржником, та інші документи, що підтверджують неплатоспроможність боржника [6].

Пропонуємо розглянути послідовність дій того, як повинен діяти боржник в умовах воєнного стану на прикладі юридичної особи. В першу чергу керівник підприємства повинен оцінити стан свого підприємства, а саме – провести інвентаризацію та проаналізувати стан фінансово-господарської діяльності [7].

Інвентаризація підприємства проводиться на підставі наказу Міністерства фінансів з використанням типових форм документів. Після проведення даної процедури складається протокол інвентаризаційної комісії, де відображаються всі наявні активи підприємства, розмір дебіторської та кредиторської заборгованості. Результат проведення аналізу визначає наявні ознаки критичної неплатоспроможності, що відповідають фінансовому стану потенційного банкрутства [7].

На початку та наприкінці звітного кварталу мають бути присутні ознаки поточної неплатоспроможності, а коефіцієнт покриття і коефіцієнт забезпечення власними засобами наприкінці звітного кварталу менші за їхні нормативні значення – 1,0 та 0,1 відповідно [7].

Якщо наприкінці звітного кварталу хоча б один із зазначених коефіцієнтів перевищує його нормативне значення або протягом звітного кварталу спостерігається їх зростання, перевага надається позасудовим заходам відновлення платоспроможності боржника або його санації в процесі провадження справи про банкрутство. Якщо за підсумками року коефіцієнт покриття менший за 1,0 і підприємство не отримало прибутку, такий його фінансовий стан характеризується ознаками надкритичної неплатоспроможності. У такому разі задоволення вимог кредиторів можливе шляхом застосування ліквідаційної процедури [7].

Проаналізувавши акти інвентаризації підприємства з протоколом інвентаризаційної комісії та звіт за результатами проведеного аналізу фінансово-господарської діяльності підприємства, керівник повинен скликати Загальні збори учасників підприємства та винести на порядок денний питання виникнення неплатоспроможності компанії. Загальні збори учасників приймають рішення

щодо подання керівником підприємства до суду заяви про відкриття провадження у справі про або ж ініціювання процедури санації до відкриття провадження у справі про банкрутство [7].

Міністерство фінансів України оприлюднило статистику згідно з якою за період з 24 лютого 2022 року господарськими судами України було відкрито 65 справ про банкрутство, серед яких 35 справ – щодо неплатоспроможності фізичних осіб. Щодо одного боржника було розпочато процедуру санації (відновлення платоспроможності) [8].

16.08.2022 Верховна Рада України прийняла за основу законопроект «Про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства щодо застосування процедур банкрутства у період дії воєнного стану» від 07.06.2022 № 7442 у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації на теренах України. Прийняття законопроекту як основу було підтримано 229 депутатами. В тексті пояснювальної записки було зазначено, що він розроблений з метою спрощення процедури банкрутства та підвищення ефективності застосування норм в умовах воєнного та післявоєнного стану, усунення прогалин та недоліків, що виникли під час застосування положень Кодексу. Він передбачає наступні положення:

1. Забезпечити вимоги кредиторів накладенням арешту не лише на майно боржника, а і на майно осіб, які несуть з ним солідарну відповідальність;

2. Забезпечити отримання від ліквідатора висновку щодо ознак фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства тощо;

3. Надати розпоряднику майна дієвих повноважень та доступ до податкової інформації боржника;

4. Доповнити перелік боргів, які не підлягають прощенню в процедурах банкрутства, завданих злочинном;

5. Проводити збори кредиторів на період дії воєнного стану та впродовж шести місяців із дня його припинення можна дистанційно;

6. Зняти дисциплінарну відповідальність з арбітражного керуючого за невиконання обов'язків, якщо це було неможливо у зв'язку з веденням бойових дій;

7. Зупинити нарахування відсотків на зобов'язання боржника перед кредиторами, що реструктуризовані відповідно до плану санації;

8. Відкрити справу про неплатоспроможність можна за заявою боржника, якщо проведення бойових дій призвело до його неплатоспроможності [9].

9. Також в законопроекті пропонується внести зміни до Закону України «Про банки і банківську діяльність» з метою приведення положень цього Закону у відповідність із змінами, що передбачені проектом Закону щодо забезпечення розкриття банками арбітражним керуючим банківської таємниці та надання інформації на запити арбітражних керуючих [9].

Висновки. З викладеної вище інформації, можна зробити висновок, що наведені положення з боку законодавчої ініціативи народних депутатів України з приводу спрощеної процедури банкрутства мають гарну перспективу застосування в період воєнного та післявоєнного стану для всіх суб'єктів господарювання задля покращення та оздоровлення їх фінансово-економічної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n2>

2. Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р. № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>

3. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#n48>

4. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254к/96-вр>

5. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19> (дата звернення: 15.09.2022)

6. Коломієць В. Умови відкриття провадження у справі про банкрутство на період дії воєнного стану буде спрощено – готуємо відповідні зміни до законодавства. *Закон і право*. 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/valeriya-kolomyiec-umovi-vidkrittya-provadhzhennya-u-spravi-pro-bankrutstvo-na-period-diyi-voyennogo-stanu-bude-sproshcheno-gotuyemo-vidpovidni-zmini-do-zakonodavstva>

7. Гончарук А. Банкрутство в умовах воєнного стану. Що робити з бізнесом, який зупинив свою роботу? 2022. URL: <https://juscutum.com/tpost/5a13ixaly1-bankrutstvo-v-umovah-vonnogo-stanu-scho>

8. З початку війни відкрито 65 справ про банкрутство, 57 боржників визнані банкрутами. 2022. URL: <https://finbalance.com.ua/news/z-pochatku-viyni-vidkrito-65-sprav-pro-bankrutstvo-57-borzchnikiv-viznani-bankrutami>

9. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства щодо застосування процедур банкрутства у період дії воєнного стану від 07.06.2022 р. № 7442. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39710>

**ТРУДОВЕ ПРАВО;
ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

УДК 352:303.01

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.7>**МИКОЛАЄЦЬ А.П.****ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ
СУБ'ЄКТІВ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ****THE CONTENT AND STRUCTURE OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS
OF SUBJECTS OF INTERACTION BETWEEN THE STATE AND THE PUBLIC**

У статті здійснено аналіз науково-теоретичних напрацювань з приводу визначення категорії «адміністративно-правовий статус» суб'єктів адміністративного права, а також щодо виокремлення його структурних елементів та розкриття змісту. Зауважено на відмінностях у структурі адміністративно-правового статусу суб'єктів адміністративного права залежно від того, чи це статус фізичної чи юридичної особи, державного органу. Здійснено наголос на тому, що попри основоположність досліджуваної категорії для дослідження будь-якої сфери адміністративно-правового регулювання та місця у ній відповідних суб'єктів, на сьогодні не сформовано чіткого розуміння змісту і структури адміністративно-правового статусу суб'єктів взаємодії держави та громадськості. Надалі запропоновано авторське визначення адміністративно-правового статусу суб'єктів взаємодії держави та громадськості, під яким запропоновано розуміти сукупність визначених відповідно до чинного адміністративно-правового регулювання взаємопов'язаних елементів, що у своїй сукупності відображають правове становище таких суб'єктів під час здійснення ними наведеної взаємодії, яке проявляється у їхньому призначенні, сукупності прав та свобод, повноважень, завдань, обов'язків, відповідальності у наведеній сфері.

Також автором сформовано структуру такого адміністративно-правового статусу за найбільш узагальненою моделлю, що вміщуватиме елементи, які характеризують зміст адміністративно-правового статусу як фізичних, так і юридичних осіб як приватного, так і публічного права. Це наступні елементи: 1) ідентифікація суб'єкта взаємодії: а) характеристики, що визначають момент появи правосуб'єктності учасника взаємодії та специфікують, індивідуалізують, ідентифікують суб'єкта взаємодії; б) програмний елемент, який відображає цілі, призначення, завдання, спрямованість відповідного суб'єкта у процесі взаємодії; 2) принципи правового статусу суб'єкта взаємодії; 3) компетенційно-правомочний елемент – відображає ядро, зміст адміністративно-правового статусу суб'єкта взаємодії. За своєю сутністю це елемент, який характеризує сукупність прав та обов'язків, повноважень (компетенцію) відповідних осіб (фізичних, юридичних) як учасників взаємодії; 4) відповідальність суб'єктів взаємодії; 5) гарантійний елемент (сукупність визначених у законодавстві спеціальних правових, політичних, економічних, соціальних та інших засобів забезпечення стабільної та ефективної взаємодії між державою та громадськістю, дотримання загально визначених стандартів такої взаємодії у громадянському суспільстві та демократичній державі, а також охорони прав та інтересів кожної із сторін).

© МИКОЛАЄЦЬ А.П. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри публічного адміністрування (Міжрегіональна Академія управління персоналом)

Ключові слова: держава, громадськість, взаємодія, адміністративно-правовий статус, суб'єкт взаємодії, принципи, гарантії, компетенція, права, обов'язки, відповідальність.

The article analyzes scientific and theoretical developments regarding the definition of the category "administrative-legal status" of subjects of administrative law, as well as the identification of its structural elements and disclosure of content. Differences in the structure of the administrative-legal status of subjects of administrative law are noted, depending on whether it is the status of an individual or a legal entity, a state body. It is emphasized that despite the fundamental nature of the studied category for the study of any sphere of administrative-legal regulation and the place of relevant subjects in it, a clear understanding of the content and structure of the administrative-legal status of subjects of interaction between the state and the public has not been formed today. In the future, the author's definition of the administrative-legal status of subjects of interaction between the state and the public is proposed, under which it is proposed to understand the set of interrelated elements determined in accordance with the current administrative-legal regulation, which in their totality reflect the legal position of such subjects during the implementation of the given interaction, which is manifested in their appointment, the set of rights and freedoms, powers, tasks, duties, responsibilities in the given sphere.

The author also formed the structure of such an administrative-legal status according to the most generalized model, which will include elements that characterize the content of the administrative-legal status of both individuals and legal entities of both private and public law. These are the following elements: 1) identification of the subject of interaction: a) characteristics that determine the moment of emergence of legal personality of the participant of interaction and specify, individualize, identify the subject of interaction; b) a program element that reflects the goals, objectives, tasks, orientation of the relevant subject in the process of interaction; 2) principles of the legal status of the subject of interaction; 3) competence-authority element – reflects the core, content of the administrative-legal status of the subject of interaction. By its essence, it is an element that characterizes the set of rights and obligations, powers (competence) of the relevant persons (physical, legal) as participants in the interaction; 4) responsibility of interaction subjects; 5) guarantee element (a set of special legal, political, economic, social and other means defined in legislation to ensure stable and effective interaction between the state and the public, compliance with generally recognized standards of such interaction in civil society and a democratic state, as well as protection of the rights and interests of each of parties).

Key words: state, public, interaction, administrative-legal status, subject of interaction, principles, guarantees, competence, rights, duties, responsibility.

Постановка проблеми. Адміністративно-правовий статус суб'єктів взаємодії держави та громадськості є однією із центральних та найбільш змістовних категорій у сфері адміністративно-правового регулювання окресленого питання. Чітке з'ясування сутності, змісту та обсягу поняття правового статусу наведених суб'єктів у сфері їх взаємодії закладає підвалини для подальшого поглибленого наукового дослідження усієї структури та механізму такої взаємодії. Адже наведена категорія відображає ключові та відправні положення щодо сукупності прав та обов'язків суб'єктів взаємодії у ході її здійснення, їхнього правового становища в цілому та у процесі взаємодії, коло питань та проблем, які можуть бути вирішені конкретними представниками громадськості і держави у процесі їхньої взаємодії, форми, процедури, методи, які можуть бути ними застосовані тощо.

Категорія «адміністративно-правовий статус суб'єктів взаємодії держави і громадськості» є доволі багатоаспектною у своїх проявах, набуває різні відтінки значень з огляду насамперед на різноманітність самих суб'єктів такої взаємодії, їхніх організаційно-правових форм, загального правового статусу тощо. Відтак, всебічне та ґрунтовне висвітлення змісту зазначеного питання на сьогодні є актуальним і нагальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Адміністративно-правовий статус суб'єктів адміністративного права вивчали такі дослідники, як В. Б. Авер'янов, С. С. Алексєєв, Д. М. Бахрах,

Ю. П. Битяк, С. М. Братусь, М. В. Вітрук, І. П. Голосніченко, В. М. Горшеньов, О. В. Зайчук, І. Б. Коліушко, В. К. Колпаков, С. В. Ківалов, А. В. Малько, М. І. Матузов, В. І. Новосьолов, Р. С. Павловський, Є. П. Петров, В. Г. Перепелюк, О. Ф. Скакун, Ю. С. Старілов, Ю. А. Тихомиров, С. М. Оніщенко, та ін.

Невирішені раніше проблеми. Проте у доктрині адміністративного права бракує напрацювань щодо особливостей адміністративно-правового статусу саме суб'єктів взаємодії. Попри актуальність висвітлення зазначеного питання на сьогодні не сформовано чіткого розуміння змісту і структури адміністративно-правового статусу суб'єктів взаємодії держави та громадськості. То ж розкриття зазначеного питання є актуальною науковою задачею.

Метою даної статті є визначення змісту категорії «адміністративно-правовий статус суб'єктів взаємодії держави та громадськості» та виділення його структурних елементів.

Вклад основного матеріалу. О. В. Зайчук та Н. М. Оніщенко вказують, що правовий статус – це система законодавчо встановлених та гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів та обов'язків суб'єкта суспільних відносин. Характерними ознаками правового статусу вони вважають: 1) універсальність (він поширюється на всіх суб'єктів); 2) індивідуальність (він відображає індивідуальні особливості людини та її реальне становище у суспільних відносинах); 3) взаємозв'язок із іншими компонентами; 4) системність. Найбільш доцільною вважається класифікація за двома критеріями – характером правового статусу (загальний, галузевий, спеціальний, індивідуальний) та суб'єктом [1, с. 366]. Схоже визначення дає О. Ф. Скакун – це система закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права координує свою поведінку в суспільстві [2, с. 59].

Отже, правовий статус в його найбільш загальному розумінні відображає сукупність закріплених у нормативно-правовому регулюванні та гарантованих державою прав, свобод, обов'язків та законних інтересів, якими наділено відповідного суб'єкта правовідносин та які надалі визначають специфіку його діяльності, взаємозв'язків та взаємовідносин із іншими суб'єктами, особливості ролі в цілому у механізмі правового регулювання, а також відповідальності за відповідні діяння чи рішення. Правовий статус як категорія є більш широкою за змістом та обсягом, включаючи в собі багато різних видів. Наприклад, найбільш поширеною класифікацією є виділення галузевих правових статусів (адміністративно-правовий, цивільно-правовий тощо), а також класифікація за суб'єктом, який наділений таким правовим статусом – правовий статус фізичної особи, правовий статус юридичної особи, державного органу тощо.

В. Шапіро, висвітлюючи адміністративно-правовий статус особи (громадянина), відзначила, що він є комплексом його прав, свобод і покладених на нього обов'язків, а також гарантії реалізації наданих прав, свобод і обов'язків у відносинах з державними органами, що регулюються нормами адміністративного права [3, с. 78]. М. А. Бояринцева у своєму дисертаційному дослідженні дійшла висновку, що адміністративно-правовий статус громадянина України – це встановлена законом та іншими нормативно-правовими актами система прав та обов'язків громадянина, яка реалізується через суспільні відносини у сфері державного управління та забезпечується системою юридичних гарантії на участь в управлінні державними справами і задоволення публічних та особистих інтересів через діяльність державної влади та органів місцевого самоврядування [4, с. 10]. А. В. Малько та Н. І. Матузов під правовим статусом розуміють комплексну інтеграційну категорію, яка відображає взаємовідносини суб'єктів суспільних відносин, особи і суспільства, громадянина і держави, індивіда та колектива, а також інші соціальні зв'язки [5, с. 397].

У. І. Ляхович правовий статус розглядає як комплексну правову категорію, за допомогою якої визначається правове становище у суспільстві та державі будь-яких учасників правовідносин, забезпечується реалізація та захист їх прав, свобод та законних інтересів [6].

Аналізуючи наведені твердження та міркування науковців, відзначимо, що варто чітко розмежовувати категорії правовий статус та галузевий правовий статус (адміністративно-правовий статус). Хоча наведені два поняття є близькими за змістом, у певній мірі перетинаючись у обсягах, проте важливою рисою правового статусу загалом будь-якого суб'єкта правовідносин є те, що це насамперед комплексна категорія, яка відображає в цілому правове становище такого суб'єкта у державі, його роль та призначення у системі правовідносин, що відображає сукупність усіх прав та свобод, обов'язків, інтересів суб'єкта, що закріплені та гарантовані йому чинним законодавством, у їхньому найбільш узагальненому, інтегральному, синергетичному виразі. Тобто він в цілому демонструє правове становище відповідної особи у суспільстві та державі,

ідентифікуючи її як учасника відповідних правовідносин, члена певних взаємодій, взаємозв'язків, суб'єкта, який має право вимоги щодо реалізації його відповідних прав тощо.

З іншого боку, галузевий правовий статус – у випадку нашого дослідження це адміністративно-правовий статус характеризує не загальне правове становище суб'єкта, його ідентифікацію, сукупність прав, свобод, обов'язків тощо, а визначає саме комплекс прав та обов'язків, інших складових елементів, що дозволяють встановити специфіку правового становища суб'єкта саме у адміністративно-правових відносинах взаємодії, особливості тих інтересів, які у нього виникають у ході таких адміністративних відносин, яке місце він займає у системі суб'єктів таких відносин і яке завдання він реалізує та утверджує, охороняє чи захищає. Таким чином, характеристика адміністративно-правового статусу суб'єкта адміністративно-правових відносин тісно пов'язана із кореляцією відповідних ознак та особливостей такого статусу зі специфікою адміністративно-правового регулювання, механізмів адміністративно-правового забезпечення та адміністративно-правових відносин у сфері взаємодії держави та громадськості.

Варто також відзначити, що адміністративно-правовий статус суб'єктів взаємодії держави та громадськості попри те, що він є галузевим, він також структурно залежить від особливостей суб'єкта взаємодії. У правовій доктрині більшість науковців погоджуються із тим твердженням, що змістове наповнення та структурна побудова адміністративно-правового статусу варіюється залежно від того, чи це є статусом фізичної особи, юридичної особи, державного органу тощо. З таким підходом погоджуємося і ми, адже різні суб'єкти характеризуються різними процедурами їх створення (народження, державна реєстрація тощо), різною правовою природою їхніх прав та обов'язків, призначенням і роллю у системі адміністративно-правових відносин. Поряд з тим, наголосимо, що система суб'єктів взаємодії держави та громадськості, поєднує в собі різних суб'єктів – фізичних осіб, юридичних осіб приватного права, органи державної влади тощо. Тому синтезувати сукупність ознак, які би склали єдиний для всіх «адміністративно-правовий статус суб'єкта взаємодії» наразі не є доцільним та обґрунтованим науковим завданням. Проте, на наш погляд, можливим і актуальним є відстеження закономірностей у побудові адміністративно-правового статусу суб'єктів взаємодії держави та громадянина, специфіки його наповнення, спільних та відмінних рис залежно від суб'єкта взаємодії.

Розкривши міркування науковців щодо змісту адміністративно-правового статусу фізичних осіб, висвітлимо також напрацювання доктрини стосовно особливостей змісту адміністративно-правового статусу юридичних осіб, державних органів. Відтак, А. М. Куліш вказує, що питання правового статусу державного органу в юридичній літературі донедавна зводилося до визначення його компетенції, встановленого законодавством кола прав та обов'язків [7, с. 86]. Т. В. Сараскіна для визначення правового статусу державного органу вважає доцільним: встановити призначення органу, тобто його місце в системі органів державної влади; мету утворення даного державного органу; виявити сферу його діяльності; характеру його завдань і функцій; встановити права і обов'язки (повноваження) щодо здійснення поставлених перед ним завдань та функцій у певній галузі чи сфері його відання; наділення його правом приймати відповідні правові акти; міру відповідальності органу та його посадових осіб за порушення законності в діяльності органу; порядок формування структури, штатів, фінансування, порядку ліквідації, компетенція в прийнятті, реалізації і контролі за виконанням власних рішень, інформаційне забезпечення органу виконавчої влади та його структурних підрозділів [8, с. 73–74], [9, с. 67].

В. Б. Авер'янов визначає, що кожний окремий орган виконавчої влади виконує діяльність, яка характеризується чітко визначеною державною спрямованістю, цілями, завданнями та функціями, певним обсягом компетенції (прав і обов'язків) [10, с. 84], які в цілому можна вважати складовими елементами адміністративно-правового статусу органу виконавчої влади, про що у своїх дослідженнях підкреслює О. О. Харенко [11, с. 326].

О. М. Музичук вважає, що найбільш проблемним є визначення елементного складу правового статусу суб'єкта будь-яких правових відносин, зокрема і адміністративно-правових. Загалом, елемент (від латинської *elementum* – первісна, складова речовина) – складова будь-чого цілого [12, с. 245]. Елемент трактується також як поняття об'єкта, що входить до складу визначеної системи і розглядається у її межах як неподільний [13, с. 127]. науковець вважає, що під елементами правового статусу необхідно розуміти його складові, які у сукупності складають змістовну правову (юридичну) характеристику суб'єкта правовідносин, вказують на його специфіку, відмінність від інших суб'єктів [14, с. 317]. Як зазначає Г. С. Тимчик, цінність структурного аналізу адміністративно-правового статусу полягає в тому, що теоретичне розділення цього поняття на складові елементи дає можливість виразити його характерні сторони, сутність

і механізм здійснення прав, свобод і обов'язків [15, с. 118]. Як зазначає Р.В. Олійник, елементний склад правового статусу суб'єктів адміністративно-правових відносин залежить, насамперед, від того, чи це фізична, чи юридична особа [16, с. 36].

О. М. Музичук, розглядає напрацювання А.А. Стародубцева, який пропонує розглядати правовий статус органу державної влади за такими блоками: а) цільовий; б) структурно-організаційний; в) функції та повноваження; г) функціональний; д) відповідальність [17, с. 86]. На підставі проаналізованих поглядів вчених, О.М.Музичук зауважує, що щодо елементного складу правового статусу суб'єктів адміністративно-правових відносин, то він, насамперед, залежить від того, чи це фізична, чи юридична особа. Наприклад, якщо фізична особа, то елементами її правового статусу будуть: права, обов'язки та відповідальність, якщо юридична, то до таких пропонує віднести: мету її утворення та діяльності, завдання, функції, обов'язки, права, відповідальність, особливості організаційно-структурної будови та взаємовідносин [14, с. 317].

Висновки. Підсумовуючи наведене, відзначимо, що у загальному розумінні адміністративно-правовий статус суб'єктів взаємодії держави та громадськості – це сукупність визначених відповідно до чинного адміністративно-правового регулювання взаємопов'язаних елементів, що у своїй сукупності відображають правове становище таких суб'єктів під час здійснення ними наведеної взаємодії, яке проявляється у їхньому призначенні, сукупності прав та свобод, повноважень, завдань, обов'язків, відповідальності у наведеній сфері.

Структуру адміністративно-правового статусу суб'єктів взаємодії варто відобразити за найбільш узагальненою моделлю, що вміщуватиме елементи, які характеризують зміст адміністративно-правового статусу як фізичних, так і юридичних осіб як приватного, так і публічного права. Відтак, пропонуємо наступну конструкцію досліджуваної категорії:

1) ідентифікація суб'єкта взаємодії. Зазначений елемент доцільно розподілити на дві менші структурні одиниці: а) характеристики, що визначають момент появи правосуб'єктності учасника взаємодії та специфікують, індивідуалізують, ідентифікують суб'єкта взаємодії. В тому числі, якщо питання стосується аналізу адміністративно-правового статусу державного органу чи іншої юридичної особи, то наведений елемент включає і характеристику їхньої структурно-організаційної побудови, специфіки структурних підрозділів, що відповідають саме за реалізацію взаємодії тощо; б) програмний елемент, який відображає цілі, призначення, завдання, спрямованість відповідного суб'єкта у процесі взаємодії;

2) принципи правового статусу суб'єкта взаємодії;

3) компетенційно-правомочний елемент – відображає ядро, зміст адміністративно-правового статусу суб'єкта взаємодії. За своєю сутністю це елемент, який характеризує сукупність прав та обов'язків, повноважень (компетенцію) відповідних осіб (фізичних, юридичних) як учасників взаємодії. У разі характеристики фізичної особи як суб'єкта взаємодії, зазначений елемент адміністративно-правового статусу проявлятиметься у сукупності її прав та обов'язків. А у разі розкриття змісту наведеного елементу адміністративно-правового статусу державного органу як суб'єкта взаємодії, варто визначити його компетенцію, конкретні повноваження та завдання у сфері взаємодії. Слід також зауважити, що у останньому випадку, окрім аналізу компетенції державного органу чи іншого суб'єкта публічного адміністрування, зазначений елемент включатиме також розгляд відповідних процедур його діяльності, актів правореалізації;

4) відповідальність суб'єктів взаємодії;

5) гарантійний елемент (сукупність визначених у законодавстві спеціальних правових, політичних, економічних, соціальних та інших засобів забезпечення стабільної та ефективної взаємодії між державою та громадськістю, дотримання загальноновизначених стандартів такої взаємодії у громадянському суспільстві та демократичній державі, а також охорони прав та інтересів кожної із сторін).

Список використаних джерел:

1. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
2. Скаун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. 2-ге вид. Київ : Алерта; ЦУЛ, 2011. 520 с.
3. Шапіро В. Адміністративно-правовий статус громадянина України як суб'єкта інформаційних правовідносин. *Публічне право*. 2012. № 4 (8). С. 77–83
4. Бояринцева М. А. Адміністративно-правовий статус громадянина України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 Київ, 2005. 21 с.

5. Теория государства и права /А. В. Малько, Н. И. Матузов. Москва : Юристъ, 1996. 672 с.
6. Ляхович У. І. Організаційно-правове забезпечення реалізації адміністративно-правового статусу державного службовця : дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Київ, 2008
7. Куліш А. М. Організаційно-правові засади функціонування правоохоронної системи України : монографія. в 2-х ч. ч. 1. Суми: Вид-во Сумського державного університету. 2007. 220 с.
8. Сараскіна Т. В. Організаційно-правові засади діяльності податкової міліції в Україні : дис. канд юрид. наук. 12.00.07. Університет внутрішніх справ МВС України. Харків, 2000. С. 73–74.
9. Стасюк О. М. Адміністративно-правовий статус органів прокуратури України. *Наше право. Адміністративне право.* № 1. 2016. С. 66–72
10. Державне управління в Україні / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ, 1999. 266 с
11. Харенко О. О. Адміністративно-правовий статус центрального органу виконавчої влади : проблема змісту. *Актуальні проблеми держави і права.* 2011. Вип. 60. С. 325–330
12. Словник іноземних слів /за ред. О.С. Мельничука. Київ : Наук. думка, 1974. 565 с.
13. Философский словарь /под ред. И.Т. Фролова. Москва : Политиздат, 1991. 560 с.
14. Музичук О. М. Уточнення сутності категорії «правовий статус» суб'єкта адміністративно-правових відносин та його елементного складу. *Форум права.* 2008. № 1. С. 316–321
15. Тимчик Г. С. Теоретичні аспекти структури адміністративного-правового статусу біженців. *Правове регулювання економіки.* 2012. № 11–12. С. 117–126
16. Олійник Р. В. Адміністративно-правовий статус прокуратури України. *Європейські перспективи.* 2013. № 13. С. 35–40.
17. Стародубцев А. А. Організаційно-правові питання діяльності інспекції особового складу щодо зміцнення законності і дисципліни в органах внутрішніх справ : дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 1999. 185 с.

**ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО**

УДК 352.656

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.8>

КАДАЛА В.В.

**КОРИСТУВАННЯ ЗЕМЛЯМИ ДЕРЖАВНОЇ ТА КОМУНАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ
ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПЕРЕВЕЗЕНЬ ЗАЛІЗНИЧНИМ ТРАНСПОРТОМ****USE OF STATE AND COMMUNITY-OWNED LANDS WHEN PROVIDING
TRANSPORTATION BY RAIL TRANSPORT**

Метою статті є дослідження питання користування землями державної та комунальної власності при здійсненні перевезень залізничним транспортом. Стаття присвячена дослідженню питання користування землями державної та комунальної власності при здійсненні перевезень залізничним транспортом. Встановлено, що питання користування землями державної та комунальної власності при здійсненні перевезень залізничним транспортом мають певні невирішені частини: користування землями різних форм власності, передачу земель до державної, комунальної та приватної власності, недосконалість законодавства щодо функціонування залізничного транспорту у зв'язку з реформуванням галузі та нормативно-правового забезпечення її діяльності викликає переплату окремих видів податків за землі транспорту, що у свою чергу спричиняє занепад та порушення процесу відновлення інфраструктури та парку залізничного транспорту, неякісне та несвоєчасне надання послуг в цій сфері, повільне вирішення питань щодо джерел фінансування підприємств залізничного транспорту та ін. Окремо постають питання порушення права користування землями залізничного транспорту іншими особами та необхідності якнайскорішого усунення такого порушення, оскільки перешкодження діяльності залізничного транспорту може становити цілу низку негативних наслідків. Законодавством заборонено передавати землі під залізницями у приватну власність. Неодностайна судова практика щодо земель, які надані в користування для потреб залізничного транспорту потребує відповідного реагування з боку Верховного Суду. Комплексне оновлення законодавства, що регламентує діяльність залізничного транспорту, потребує вивчення питання щодо відповідного корегування законодавства в частині впорядкування земельних відносин, що у свою чергу, зумовлює проведення подальших наукових розробок в цьому напрямі. Наголошено, що комплексне оновлення законодавства, що регламентує діяльність залізничного транспорту, потребує вивчення питання щодо відповідного корегування законодавства в частині впорядкування земельних відносин, що у свою чергу, зумовлює проведення подальших наукових розробок в цьому напрямі.

Ключові слова: користування, залізничний транспорт, землі, державна власність, комунальна власність, майно.

The purpose of the article is to study the issue of the use of state-owned and communal land for rail transportation. The article is devoted to the study of the issue of the use of state-owned and communal land for rail transportation. It was established that the issue of the use of state- and communally owned land in rail transportation has certain unresolved parts: the use of land of different forms of ownership, the transfer of land to state, communal and private ownership, the imperfection of the legislation on the functioning of railway transport in connection with the reform of the industry and

---

© КАДАЛА В.В. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного та господарського права факультету № 2 (Криворізький навчально-науковий інститут Донецького державного університету внутрішніх справ)

regulatory and legal support of its activity causes the overpayment of certain types of taxes for transport land, which in turn causes the decline and disruption of the process of restoring the infrastructure and the railway transport fleet, poor-quality and untimely provision of services in this area, slow resolution of issues regarding the sources of financing of railway transport enterprises and others. Separately, there are issues of violation of the right to use railway transport land by other persons and the need to eliminate such violation as soon as possible, since the obstruction of railway transport can have a number of negative consequences. The legislation prohibits the transfer of land under railways into private ownership. The inconsistent judicial practice regarding the lands provided for use for the needs of railway transport requires an appropriate response from the Supreme Court. A comprehensive update of the legislation regulating the activity of railway transport requires the study of the issue of the appropriate adjustment of the legislation in terms of regulating land relations, which, in turn, requires further scientific developments in this direction.

Key words: *using, railway transport, land, state property, communal property, property.*

Вступ. Діяльність багатьох суб'єктів господарювання пов'язана з використанням в той чи інший спосіб окремих земельних ділянок для власних потреб, для здавання в оренду, для зведення будівель та споруд тощо, внаслідок чого виникають певні земельні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею. Не є виключенням і діяльність залізничного транспорту, якому земля потрібна для здійснення власної господарської діяльності. При цьому об'єктами земельних відносин для залізничного транспорту будуть виступати землі в межах території України, земельні ділянки та права на них, оскільки господарська діяльність залізничного транспорту може здійснюватися на окремо визначеній земельній ділянці тільки в обмеженій кількості випадків, якщо мова іде про розміщення окремих будівель, ремонтно-експлуатаційних депо тощо.

Якщо ж говорити про здійснення перевезень, то виникає потреба у розміщенні цілої транспортної інфраструктури, яка буде розташована на землі – залізничних станцій, вокзалів, вантажно-розвантажувальних терміналів, складів зберігання, залізничних колій, захисних смуг тощо. Якщо окремі суб'єкти господарювання для здійснення власної господарської діяльності можуть не потребувати використання земель чи земельних ділянок, то користування землями при здійсненні перевезень залізничним транспортом є невід'ємною умовою здійснення такої діяльності. Навіть якщо на окремих з них не будуть розташовані залізничні колії по яким безпосередньо здійснюється процес перевезення, інфраструктурні об'єкти, розташовані на відповідних землях залізничного транспорту, сприяють здійсненню таких перевезень, а отже є всі підстави говорити про необхідність користування землями для здійснення перевезень. Разом з тим, в цьому дослідженні ми залишимо поза увагою питання розташування на землях залізничного транспорту відомчих лікарень, рекреаційних споруд, науково-дослідних установ, закладів освіти та ін.

Стан дослідження. Питання щодо правового режиму, порядку використання земель, їх відновлення, встановлення відповідальності за порушення в сфері земельних відносин не раз ставали предметом наукового інтересу [1-4]. Окремі питання відносин власності в частині використання земель суб'єктами господарювання у своїй діяльності розглядали С.М. Грудницька, Р.А. Джабраїлов, В.К. Мамутов, О.П. Подцерковний, Н.А. Саніахметова, В.С. Щербіна, В.А. Устименко та інші [5, 6].

Серед науковців та дослідників в галузі транспорту, які досліджували питання земель транспорту слід виділити В.В. Волика, І.В. Булгакову, О.В. Клепікову, М.Л. Шелухіна, Ф.П. Шульженко та ін. [10–13].

В той самий час, враховуючи ретельне дослідження окремих питань користування земель транспорту, питання користування землями державної та комунальної власності при здійсненні перевезень залізничним транспортом мають певні невирішені частини: користування землями різних форм власності, передачу земель до державної, комунальної та приватної власності, недосконалість законодавства щодо функціонування залізничного транспорту у зв'язку з реформуванням галузі та нормативно-правового забезпечення її діяльності викликає переплату окремих

видів податків за землі транспорту, що у свою чергу спричиняє занепад та порушення процесу відновлення інфраструктури та парку залізничного транспорту, неякісне та несвоєчасне надання послуг в цій сфері, повільне вирішення питань щодо джерел фінансування підприємств залізничного транспорту та ін. Окремо постають питання порушення права користування землями залізничного транспорту іншими особами та необхідності якнайкорішого усунення такого порушення, оскільки перешкоджання діяльності залізничного транспорту може становити цілу низку негативних наслідків.

Метою статті є дослідження питання користування землями державної та комунальної власності при здійсненні перевезень залізничним транспортом.

Виклад основного матеріалу. Звертаючись до нормативно-правової бази, що забезпечує регламентування цього питання, слід виділити основні законодавчі акти: Земельний кодекс України, Закон України «Про транспорт», «Про залізничний транспорт» та проаналізувати їх.

Відповідно до вказаного законодавства та ст. 4 Закону України «Про особливості утворення публічного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування» до статутного капіталу товариства вноситься поряд з іншими джерелами право постійного користування земельними ділянками, наданими для розміщення підприємств залізничного транспорту. При цьому, внесення права користування земельними ділянками, наданими для розміщення підприємств залізничного транспорту, до статутного капіталу Товариства здійснюється відповідно до нормативної оцінки таких ділянок, а у разі її відсутності – відповідно до експертної оцінки. Отже, наділення правом постійного користування земельними ділянками є передумовою здійснення діяльності залізничним транспортом.

Відповідно до ст. 67, 68 Земельного кодексу України (далі – ЗК України) до земель залізничного транспорту належать землі смуг відведення залізниць під залізничним полотном та його облаштуванням, станціями з усіма будівлями і спорудами енергетичного, локомотивного, вагонного, колійного, вантажного і пасажирського господарства, сигналізації та зв'язку, водопостачання, каналізації; під захисними та укріплювальними насадженнями, службовими, культурно-побутовими будівлями та іншими спорудами, необхідними для забезпечення роботи залізничного транспорту.

Схожою, але більш розширеною є норма ст. 23 Закону України «Про транспорт», частини 2 та 3 яких додатково конкретизують, що уздовж земель залізничного транспорту можуть встановлюватися охоронні зони, землі залізничного транспорту повинні утримуватися в належному санітарному стані і використовуватися для вирощування деревини, у тому числі ділової, та кормів для тваринництва.

В свою чергу, ст. 6 Закону України «Про залізничний транспорт» встановлює, що для забезпечення у межах смуги відведення нормальної експлуатації залізничних колій, ліній електропостачання та зв'язку, інших пристроїв та об'єктів залізничного транспорту загального користування, а також у місцях, де є небезпека зсувів, обвалів, розмивів, селей, снігозанесень та інших небезпечних впливів, встановлюються охоронні зони, тобто ділянки землі, прилеглі до земель залізничного транспорту загального користування і необхідні для забезпечення збереження, міцності та стійкості споруд, пристроїв та інших об'єктів залізничного транспорту.

Звертаючись до судової практики, щодо створення перешкод залізничному транспорту в межах смуги відведення нормальної експлуатації залізничних колій чи інших пристроїв слід зважати на наступне. Так, згідно рішення господарського суду Рівненської області від 16.04.2018 року по справі № 918/129/17 Публічне акціонерне товариство «Українська залізниця» в особі Регіональна філія «Львівська залізниця» (Позивач) звернулося з позовом до Товариства з обмеженою відповідальністю «Слобнест» та Приватного підприємства «Тиква» в якому просить зобов'язати відповідачів усунути перешкоди у користуванні земельною ділянкою, шляхом демонтажу бетонної площадки в районі 28 колії вантажного двору станції Рівне Львівської залізниці, поблизу будівлі Складу цукрового А-1, що знаходиться за адресою м. Рівне, вул. Біла 87 Г. Свої вимоги Позивач мотивує тим, що спірна земельна ділянка використовується як смуга відведення залізниці під залізничним полотном та його облаштуванням, належать до земель залізничного транспорту і не може передаватися у приватну власність [12].

Суд задовольняючи позовні вимоги Позивача зобов'язав Відповідача 2 – ПП «Тиква» усунути перешкоди у користуванні земельною ділянкою, шляхом демонтажу бетонної площадки в районі 28 колії вантажного двору станції Рівне Львівської залізниці, поблизу будівлі Складу цукрового А-1, що знаходиться за адресою м. Рівне, вул. Біла 87 Г, ґрунтуються на законі, є провмірними, і, відповідно підлягають задоволенню. В той же час Позивач не довів того, що

Відповідач 1 – ТОВ «Слобнест» порушує його цивільні права та інтереси, як законного користувача земельною ділянкою в районі 28 колії вантажного двору станції Рівне Львівської залізниці, поблизу будівлі Складу цукрового А-1, що знаходиться за адресою м. Рівне, вул. Біла 87 Г, та того, що останній здійснював бетонування площадки на зазначеній земельній ділянці, а відтак вимоги до даного відповідача є безпідставними та необґрунтованими [12].

В іншій справі за позовом ДТГО «Львівська залізниця» в особі відокремленого підрозділу «Івано-Франківська дирекція залізничних перевезень» ДТГО «Львівська залізниця» до Яремчанської міської ради Івано-Франківської області, фізичної особи-підприємця Особи 1 про визнання недійсним рішення та визнання недійсним договору купівлі-продажу земельної ділянки, Верховний Суд України вирішуючи питання про усунення розбіжностей у застосуванні судами касаційної інстанції положень ст.ст.68, 84 ЗК, ст.ст.11, 23 закону «Про транспорт», ст.6 закону «Про залізничний транспорт», (досліджених нами вище статей) ВС виходить із того, що наявність чи відсутність у землекористувача документів на користування земельною ділянкою не змінює її правового статусу, оскільки його вже визначено законом. Відтак, договір купівлі-продажу земельної ділянки від 27.05.2002, укладений між виконавчим комітетом Яремчанської міської ради та підприємцем Особою 1 на підставі незаконного рішення Яремчанської міської ради Івано-Франківської області від 22.03.2002 року в частині продажу останньому земельної ділянки площею 90,65 м², розташованої за Адресою 1, має бути визнано недійсним [13].

Наголошують на забороні на передачу земель під залізницями у приватну власність і дослідники окремих аспектів цього питання: Даугуль В., Алексенко А., адже це впливає із приписів ч.4 ст. 83 ЗК України. При цьому зазначають, що земельне законодавство України як основну розмежувальну лінію між землями державної і комунальної форм власності, за загальним правилом, використовує поняття «межа населеного пункту» [14, с. 19].

Отже, вибудовуючи власну стратегію захисту, підприємствам залізничного транспорту слід враховувати необхідність належного обґрунтування власної позиції, а суб'єктам, що здійснюють свою діяльність на територіях, що прилегли до земель залізничного транспорту слід враховувати особливий режим встановлений для земель залізничного транспорту та наявність певних обмежень стосовно цих земель у чинному законодавстві, а також враховувати правовий режим тих чи інших земель.

В свою чергу питання передачі об'єктів права державної та комунальної власності, а отже і земель комунальної та державної власності врегульовані відповідним Законом [15]. Разом з тим, слід враховувати, що така передача повинна робитися з врахуванням інтересів не тільки суб'єктів державної та комунальної влади, а і дотримуватися прав та інтересів інших суб'єктів, які здійснюють власну діяльність чи в інший спосіб використовують ту чи іншу земельну ділянку.

Це підтверджується наступним судовим рішенням, в якому обґрунтовується правова позиція суду по вказаному питанню. Так, державне підприємство «Придніпровська залізниця» звернулось до господарського суду міста Києва з позовною заявою до Севастопольської міської ради про визнання незаконним рішення Севастопольської міської ради № 4332 від 20.05.2008 р. «Про вилучення у Кримського відділення Придніпровської залізниці частини земельної ділянки площею 0,6997 га на залізничній станції «Мекензіві гори» та передачі її в оренду закритому акціонерному товариству «Стівідорна компанія «Авліта» для реконструкції колійного господарства».

Заявлені позовні вимоги обґрунтовані тим, що спірне рішення Севастопольської міської ради в частині вилучення земельної ділянки було прийнято без належного узгодження з ДП «Придніпровська залізниця» та що при прийнятті спірного рішення у Севастопольській міській раді були відсутні повноваження щодо розпорядження спірною земельною ділянкою, оскільки вказана ділянка відносилась до земель державної власності [16].

Задовольняючи касаційну скаргу суд виходив з того, що земельна ділянка площею 0,6997 га на залізничній станції «Мекензіві Гори» в місті Севастополь знаходилась у постійному користуванні відділення державного підприємства «Придніпровська залізниця» на підставі відповідного державного акту. Державне підприємство «Придніпровська залізниця» реорганізувало це відділення у відособлений структурний підрозділ, позбавивши його статусу юридичної особи, при цьому, державний акт на вказану земельну ділянку на себе не отримало. В подальшому державне підприємство «Придніпровська залізниця» уклало з закритим акціонерним товариством «Стівідорна компанія «Авліта» договір на реконструкцію колій, в якому зобов'язалося надати згоду на відчуження ділянки землі, на якій розташований об'єкт будівництва. Після введення даного об'єкту в експлуатацію заступник державного підприємства «Придніпровська залізниця» на виконання умов укладеного договору надав згоду на вилучення спірної земельної ділянки під

залізничними коліями №№ 12, 13, 16, які є власністю закритого акціонерного товариства «Стівідорна компанія «Авліта», з користування ДП «Придніпровська залізниця». За вказаних обставин Севастопольською міською радою був розглянутий погоджений проект землеустрою та прийнято рішення від 20.05.2008 р. № 4332, відповідно до якого спірна земельна ділянка була передана в оренду закритому акціонерному товариству «Стівідорна компанія «Авліта» в порядку, передбаченому вказаними нормами Земельного кодексу України, як особі, яка є власником нерухомого майна, що знаходиться на цій земельній ділянці [16].

Проводячи порівняння із правовими позиціями судів наведених вище, можна дійти висновку, що в одному з випадків суд у схожих спірних правовідносинах за відсутності державного акту на земельну ділянку прийняв сторону та доводи залізничного транспорту [12], а в іншому – прийняв доводи та позицію іншої зацікавленої сторони [16]. Отже, з урахуванням наведеного, є певна потреба у формуванні одностайної судової практики в спірних питаннях щодо користування земельними ділянками залізничним транспортом та іншими суб'єктами.

Висновки. Чинне законодавство встановлює певні правила користування землями для потреб транспорту. Разом з тим, судова практика, при розв'язанні суперечок щодо користування землями державної та комунальної власності при здійсненні перевезень залізничним транспортом має певні особливості і є не одностайною. Таким чином, враховуючи отримані результати дослідження можна зробити наступні висновки.

По-перше, до земель залізничного транспорту належать землі смуг відведення залізниць під залізничним полотном та його облаштуванням, станціями з усіма будівлями і спорудами енергетичного, локомотивного, вагонного, колійного, вантажного і пасажирського господарства, сигналізації та зв'язку, водопостачання, каналізації; під захисними та укріплювальними насадженнями, службовими, культурно-побутовими будівлями та іншими спорудами, необхідними для забезпечення роботи залізничного транспорту, а саме для здійснення перевезень. По-друге, законодавством заборонено передавати землі під залізницями у приватну власність. По-третє, неодностайна судова практика щодо земель, які надані в користування для потреб залізничного транспорту потребує відповідного реагування з боку Верховного Суду. По-четверте, комплексне оновлення законодавства, що регламентує діяльність залізничного транспорту, потребує вивчення питання щодо відповідного корегування законодавства в частині впорядкування земельних відносин, що у свою чергу, зумовлює проведення подальших наукових розробок в цьому напрямі.

Список використаних джерел:

1. Лісова Т.В. Правове забезпечення відновлення земель: теоретичні і практичні проблеми : монографія. Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого ; ред. Г. М. Соловійова ; відп. за вип. Н. М. Ярошенко. Харків : Юрайт, 2020. 394 с.
2. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика : монографія / Р. О. Мовчан ; передмова д-ра юрид. наук, проф., заслуженого діяча науки і техніки України О. О. Дудорова. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 1152 с.
3. Шульга А. М. Земельні ресурси України під охороною закону про кримінальну відповідальність : монографія. Харків : Юрайт, 2019. 668 с.
4. Костяшкин І.О., Луцюк О.В. Правове забезпечення сталого розвитку як умова раціонального використання земель. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* № 67(2021). С. 144–150.
5. Господарське право : підручник. О. П. Подцерковний, О. О. Квасніцька, А. В. Смітюк [та ін.] ; за ред. О. П. Подцерковного. Х. : Одиссей, 2010. 640 с.
6. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України. Г. Л. Знаменський, В. В. Хахулін, В. С. Щербіна та ін. ; за заг. ред. В. К. Мамотова. К. : Юрінком Інтер, 2004. 688 с.
7. Волік В.В. «Про майнову основу діяльності суб'єктів у галузі міського транспорту». *Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право»*, 2014. № 6. URL: <http://www.pap.in.ua>
8. Булгакова І. В. Транспортне право України: Академічний курс : підруч. для студ. юр. спец. вищ. навч. закл. І. В. Булгакова, О. В. Клепікова. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. 536 с.
9. Клепікова О.В. Правова організація транспортної системи України: монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 444 с.
10. Транспортне право України : підруч. для студ. юр. спец. вищ. навч. закл. за ред. М. Л. Шелухіна. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 896 с.
11. Шульженко Ф. П. Транспортне право : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. Ф.П. Шульженко, Р.С. Кундрік. К. : КНЕУ, 2004. 214 с.

12. Рішення Господарського суду Рівненської області від 16 квітня 2018 р. Справа № 918/129/17. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/73520988/>

13. Постанова Верховного Суду України від 24.06.2015. № 3-305гс15. URL: <https://zib.com.ua/ua/118575.html>

14. Даугуль В., Алексенко А. Актуальні питання використання земель сільськогосподарського призначення органами місцевого самоврядування. Х. : Фактор, 2018. 176 с.

15. Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності. Закон України від 03.03.1998 року № 147/98-ВР. URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/Z980147.html

16. Постанова Вищого господарського суду України. Справа № 5011-38/13217-2012. URL: http://www.arbitr.gov.ua/docs/28_4205130.html

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.9>

АГАНІН Б.Ю.

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ
ЯК СУБ'ЄКТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ****ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE NATIONAL POLICE
AS A SUBJECT OF ENSURING ROAD TRAFFIC SAFETY**

Актуальність статті полягає в тому, що аналіз юридичної літератури свідчить про актуалізацію наукового вивчення адміністративно-правового статусу того чи іншого органу державної влади. Зазначене не є дивиною, адже цей інститут наразі є провідним у системі адміністративного права, оскільки дозволяє чітко визначити його місце в механізмі державної влади. Окрім того, у контексті дослідження адміністративно-правового статусу Національної поліції як суб'єкта забезпечення безпеки дорожнього руху, це дозволить виявити слабкі та сильні сторони процесу забезпечення безпеки дорожнього руху в цілому, адже її функціональність нерозривно пов'язана зі створенням системи органів та підрозділів, що таку безпеку забезпечуватимуть. На підставі аналізу чинного законодавства України констатовано, що законодавство не визначає правовий статус суб'єкта державної влади, але розкриває його через сукупність характерних ознак. До таких ознак відносяться: 1) цілі, завдання та функції, принципи; 2) порядок створення, реорганізації, ліквідації, комплектування, організація діяльності; 3) права та обов'язки, підвідомчість, підстави притягнення до юридичної відповідальності; 4) державні гарантії діяльності, правовий захист. У статті доведено, що адміністративно-правовий статус Національної поліції як суб'єкта забезпечення безпеки дорожнього руху надає уявлення про те, яким чином зазначений суб'єкт здійснює цю діяльність, якими є критерії його законності, ефективності та результативності, а також фактичні можливості для утвердження національної стійкості зокрема у напрямі мінімізації ризиків, загроз та викликів у транспортних процесах. Проведений аналіз нормативно-правових актів та позицій теоретиків і практиків дає можливість узагальнити, що процес забезпечення безпеки дорожнього руху є основним завданням патрульної поліції, однак не слід його здійснення обмежувати діяльністю виключно цього підрозділу Національної поліції. Це складна система, безаварійне функціонування якої вимагає злагодженості дій усіх її суб'єктних компонентів. Втім безумовно саме Національна поліція є ключовим суб'єктом в механізмі реалізації безпекової функції держави, адже є органом виконавчої влади, що покликаний служити суспільству і забезпечувати охорону прав і свобод людини, протидіяти злочинності, підтримувати публічну безпеку і порядок. Саме ці базові ключові положення, формують зміст та сутність її правосуб'єктності, які доповнюються спеціальними основами її компетенції у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Ключові слова: адміністративна діяльність, безпека дорожнього руху, безпека, дорожній рух, забезпечення внутрішньої безпеки, Національна поліція, правосуб'єктність, статус.

The relevance of the article lies in the fact that the analysis of legal literature testifies to the actualization of the scientific study of the administrative-legal status of this or that body of state power. This is not surprising, because this institute is currently leading in the system of administrative law, as it allows you to clearly define its place in the

mechanism of state power. In addition, in the context of the study of the administrative-legal status of the National Police as a subject of road safety, it will allow to reveal the weak and strong sides of the process of road safety as a whole, because its functionality is inextricably linked to the creation of a system of bodies and units, that such security will be provided. Based on the analysis of the current legislation of Ukraine, we state that the legislation does not determine the legal status of the subject of state power, but reveals it through a set of characteristic features. These features include: 1) goals, tasks and functions, principles; 2) the order of creation, reorganization, liquidation, assembly, organization of activities; 3) rights and obligations, subordination, grounds for bringing to legal responsibility; 4) state guarantees of activity, legal protection. In the article, we prove that the administrative and legal status of the National Police as a subject of road safety provides an idea of how the specified subject carries out this activity, what are the criteria for its legality, efficiency and effectiveness, as well as the actual possibilities for approval national stability, in particular, in the direction of minimizing risks, threats and challenges in transport processes. The analysis of legal acts and positions of theoreticians and practitioners makes it possible to generalize that the process of ensuring road traffic safety is the main task of the patrol police, but its implementation should not be limited to the activities of this unit of the National Police. This is a complex system, the trouble-free functioning of which requires the coordination of actions of all its subject components. However, it is definitely the National Police that is the key subject in the mechanism of implementation of the security function of the state, because it is a body of executive power that is called to serve society and ensure the protection of human rights and freedoms, combat crime, and maintain public safety and order. It is these basic provisions that form the content and essence of its legal personality, which are supplemented by special bases of its competence in the field of ensuring road traffic safety.

Key words: *administrative activity, ensuring internal security, legal entity, National Police, road safety, road traffic, security, status.*

Постановка проблеми. Адміністративне законодавство та однойменна наукова течія систематично доповнюються новими теоретико-правовими та практико-реалізаційними положеннями й конструкціями. Це цілком закономірно та зрозуміло, адже в Україні досі тривають складні процеси розбудови основ правової, демократичної державності, адаптації національної правової системи до сучасних соціально-економічних, політичних умов [1, с. 5]. Аналіз юридичної літератури свідчить про актуалізацію наукового вивчення адміністративно-правового статусу того чи іншого органу державної влади. Зазначене не є дивиною, адже цей інститут наразі є провідним у системі адміністративного права, оскільки дозволяє чітко визначити його місце в механізмі державної влади [2]. Окрім того, у контексті дослідження адміністративно-правового статусу Національної поліції як суб'єкта забезпечення безпеки дорожнього руху, це дозволить виявити слабкі та сильні сторони процесу забезпечення безпеки дорожнього руху в цілому, адже її функціональність нерозривно пов'язана зі створенням системи органів та підрозділів, що таку безпеку забезпечуватимуть.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загалом тематика дослідження щодо адміністративно-правового статусу Національної поліції є достатньо науково розкритою. Однак в контексті розкриття її з позиції суб'єкта забезпечення безпеки дорожнього руху вона є мало дослідженою. Зокрема теоретичну основу для здійснення цього дослідження становлять праці таких вчених як: В. Авер'янов, Д. Бахрах, О. Бригінець, Н. Витрук, А. Вишнева, Є. Григоренко, Д. Катрич, І. Кучеренко, В. Майоров, В. Макарчук, О. Музика-Стефанчук, В. Оксін, А. Панчишин, О. Передерій, Д. Роговенко, І. Суходубова тощо.

Виклад основного матеріалу. Національна поліція України, у порівнянні з іншими правоохоронними органами, є не лише найбільш чисельним правоохоронним органом, а й самим наближеним до населення [3, с. 35]. Тому логічною є думка Д. Катрича, що визначаючи зміст поняття «адміністративно-правовий статус Національної поліції», варто виходити з положення, що воно є похідним від правового статусу правоохоронних органів. Тому необхідно звернутися до теоретичних надбань вітчизняних науковців [4, с. 32] в царині визначення базових елементів його розуміння.

Як стверджує В. Макарчук, поняття «правовий статус» в більшій мірі виражає формально-юридичний бік стану суб'єкта і визначається як факт стан [5, с. 19]. На думку вченого, необхідно відзначити наступні обставини: по-перше, категорія «правовий статус» нерозривно пов'язана з доктриною природного права; по-друге, постійно розвиваються уявлення наукової спільноти про зміст основних прав і свобод особи; по-третє, права і свободи особи вийшли за межі внутрішньої компетенції держави, стали предметом міжнародного захисту. Спочатку термін «правовий статус» розроблявся теоретиками права стосовно питання про права і свободи особи, потім він став використовуватися щодо юридичних осіб, публічно-правових утворень, включаючи державу, інших галузях. Однак сьогодні в деяких випадках він вживається для характеристики майна або нормативних актів, використовується в сукупності або ототожнюється з іншими правовими категоріями (правовим режимом, правовим становищем та ін). Враховуючи вищевикладене, слід використовувати термін «правовий статус», а не «юридичний статус» чи «соціальний, фактичний статус» [5, с. 21].

У літературі використовується поняття «загальний правовий статус», «спеціальний правовий статус» та «індивідуальний правовий статус». Щодо цього М Вітрук, зазначає, що ці статуси відносяться як загальне, особливе та поодиноке, перебуваючи у зв'язку й взаємодії [6, с. 45–67]. Також можна зустріти організаційний і процесуальний правовий статус, особливості яких продиктовані специфікою діяльності органу чи суб'єкту владних повноважень у тій, чи іншій сфері.

У галузевому розумінні виділять також статус, що характеризує особливості прав та обов'язків суб'єктів стосовно певної сфери суспільних відносин. Він конкретизує загальний статус нормами галузевого законодавства. Це надає можливість виділити адміністративно-правовий, цивільно-правовий, фінансово-правовий, кримінально-правовий та інші статуси [7, с. 97].

Відповідно, адміністративно-правовий статус суб'єктів публічної адміністрації – це складна, багатокомпонентна правова категорія, що охоплює низку правововизначальних елементів, завдяки яким суб'єкти публічної адміністрації реалізують стратегічно-управлінську та сервісну діяльність [8, с. 182]. Цей правовий концепт має лише науковий обіг та вираження суто в межах адміністративно-правової науки, поняття складова якого формується шляхом додавання до основ правового статусу досліджуваних суб'єктів елементів сутнісного розуміння діяльності усіх представників певної системи як органів державної влади, які мають унікальну соціальну спрямованість реалізовуваних дій у площині адміністративного вектора правових зв'язків, чим і обумовлюють значення та роль свого існування як в системі публічної адміністрації, так і механізмі реалізації державної влади загалом [9, с. 63].

Отже, у практичній площині при визначенні місця та ролі Національної поліції як суб'єкта забезпечення безпеки дорожнього руху визначальне значення має законодавче закріплення її статусу як органу державної влади.

Щодо легального визначення статусу, то нормативно-правові акти його визначають також через «певний стан (рівень)» [10]. Але, що стосується саме правового статусу, то зазначене словосполучення зустрічається у понад 200 [11] нормативно-правових актів, але самого визначення не надає жоден із них. Так, наприклад, ч. 1 ст. 52 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» під назвою «Статус судді» визначає наступне: «суддею є громадянин України, який відповідно до Конституції України та цього Закону призначений суддею, займає штатну суддівську посаду в одному з судів України і здійснює правосуддя на професійній основі» [12]. Тобто законодавство не визначає правовий статус суб'єкта державної влади, але розкриває його через сукупність характерних ознак. До таких ознак відносяться: 1) цілі, завдання та функції, принципи; 2) порядок створення, реорганізації, ліквідації, комплектування, організація діяльності; 3) права та обов'язки, підвідомчість, підстави притягнення до юридичної відповідальності; 4) державні гарантії діяльності, правовий захист.

Аналогічно, але трьох блокову систему ознак виокремили і ряд науковців [13; 14; 15, с. 255; 16]. Так, наприклад, О. Бригінєць у своєму дисертаційному дослідженні «Адміністративно-правовий статус державної податкової служби України» визначив такі блоки: 1) цільовий, який включає в себе принципи, цілі, завдання та функції здійснення цього органу державної влади, 2) структурно-організаційний, який включає в себе регулювання порядку створення, реорганізації, ліквідації, процедури діяльності, право на офіційні символи, лінійну та функціональну підпорядкованість, 3) компетенційний, який включає в себе сукупність владних повноважень стосовно: прав та обов'язків, які пов'язані із здійсненням влади, участю в управлінських відносинах, а також право видавати певні акти; підвідомчість, правове закріплення об'єктів, предметів, справ, на які поширюються владні повноваження [13]. І Кучеренко при визначенні адміністративно-правового

статусу органів контрольно-наглядової діяльності визначає наступні структурні елементи зазначеного статусу: 1) засадничі; 2) функціональні; 3) компетенційні; 4) гарантійні [16].

Примітним є також те, що дослідники при характеристиці адміністративно-правового статусу суб'єкта забезпечення безпеки дорожнього руху ведуть мову про його «юридичне становище» в системі адміністративно-правових відносин. Тобто акцент робиться на публічній ознаці взаємовідносин та конкретизації правил, стандартів та умов їх розвитку [9, с. 63].

З вищевказаного можемо узагальнити, що адміністративно-правовий статус Національної поліції як суб'єкта забезпечення безпеки дорожнього руху надає уявлення про те, яким чином вона здійснює цю діяльність, якими є критерії її законності, ефективності та результативності, а також фактичні можливості для утвердження національної стійкості зокрема у напрямі мінімізації ризиків, загроз та викликів у транспортних процесах.

Отже, базовим при розкритті адміністративно-правового статусу Національної поліції як суб'єкта забезпечення безпеки дорожнього руху є її правосуб'єктність, адже як стан (якість) суб'єкта права, вона має правовий зв'язок з правопорядком, а отже визначає його місце в суспільних відносинах. Вона знаходить своє вираження в компетенції цих органів [17].

Не дискутуючи щодо розуміння поняття «компетенція», зазначимо, що компетенція Національної поліції – це сукупність владних повноважень (прав та обов'язків), які покладені на поліцію згідно із законодавством, коло передбачених питань, які може вирішувати цей орган у визначених сферах з метою виконання відповідних завдань та функцій [18, с. 87].

Загалом повноваження Національної поліції закріплені у низці нормативно-правових актів: Законах України «Про Національну поліцію», «Про дорожній рух»; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Національну поліцію», наказі Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Положення про патрульну службу МВС» тощо.

Зазначений орган державної влади відповідно до покладених на нього завдань має наступні повноваження у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху:

1) узагальнювати практику застосування законодавства, розробляти пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правових актів, в установленому порядку подавати їх Міністрові внутрішніх справ. Так, наприклад, Національна поліція прийняла участь в створенні проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо систем моніторингу стану безпеки» [19];

2) здійснювати превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень (здійснювати патрулювання «відкрито» чи «приховано»). Так, наприклад, з метою підвищення рівня безпеки дорожнього руху у 2021 році поліція розпочала використання чотирьох спеціалізованих автомобілів на базі SKODA KODIAQ для фіксації порушень правил дорожнього руху в русі (спецавтомобілі «Фантом»). Вони оснащені інтегрованою системою контролю швидкості рухомих транспортних засобів, зчитування та розпізнавання номерних знаків з автоматичною перевіркою в базах даних. Завдяки вжитим заходам вдалося дещо покращити безпекову ситуацію на автошляхах держави. Так, при зростанні на 14% загальної кількості дорожньо-транспортних подій число ДТП з постраждалими знизилося на 6%. Водночас на 9% зменшилася кількість осіб, загиблих в ДТП, та на 7% – осіб, травмованих у таких подіях [20];

3) виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживати у межах своєї компетенції заходів для їх усунення (аналізує кількісні та якісні показники: загальну кількість та категорії учасників дорожнього руху, найбільш поширені причини ДТП, розподіл за видами транспорту тощо; проводить опитування, поверхневі перевірки речі чи транспортного засобу; тимчасово обмежує фактичне володіння річчю або пересування транспортного засобу для запобігання небезпеці). Так, наприклад, у грудні 2020 року компанія Gradus Research спільно із Національною поліцією проводила опитування «Сприйняття та використання пасків безпеки водія та пасажирами». У ньому взяли участь 1000 респондентів віком 18-50 років у Києві, Львові, Маріуполі, Одесі й Харкові. Згідно з результатами онлайн-дослідження, 95% респондентів згодні з тим, що пристібатися важливо, щоб уберегти життя в разі аварії. Однак, коли справа доходить до поїздки на авто, далеко не всі згадують про це переконання. 82% опитаних заявили, що пристібаються на передньому сидінні, але лише 52% роблять це постійно. Що стосується водіїв, тут показники ще нижчі: принаймні час від часу пристібаються 48% водіїв, проте лише 39% стверджують, що користуються паском безпеки завжди. Найгірша ситуація із користуванням пасками на задньому сидінні. Тільки 26% опитаних стверджують, що пристібаються, коли сидять позаду, і лише 12% звикли робити це щоразу [21]. На підставі опитування та за сприянням міжнародних інституцій Національна поліція розпочала проект «Пристібайся – не жахайся». Мета кампанії – привернути увагу широкого загалу до **ризиків смертей**

і травм, до яких може призвести **невикористання пасків безпеки**, та захопити водіїв і пасажирів задніх сидінь пристібатися під час їзди в автомобілі [22];

4) вживати заходів з метою виявлення та припинення кримінальних, адміністративних правопорушень (проводити особистий огляд, огляд речей і документів, транспортного засобу і вантажу; перевіряти у громадян при підозрі в учиненні ними правопорушень документи, що посвідчують їх особу, а також інші документи у передбачених законом випадках і спосіб; вилучати у громадян та службових осіб предмети і речі, заборонені або обмежені в обігу, а також документи з ознаками підробки; застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю у випадках і в порядку, передбачених законодавством; обмежувати або забороняти у випадках затримання правопорушників при аваріях, інших надзвичайних обставинах, що загрожують життю і здоров'ю людей, рух транспортних засобів і пішоходів на окремих ділянках вулиць і автомобільних доріг відповідно до законодавства; використовувати технічні засоби та технічні прилади для виявлення і фіксації правопорушень відповідно до законодавства; затримувати громадян за передбачених законом підстав і в спосіб та здійснювати їх доставлення до органів внутрішніх справ відповідно до законодавства; затримувати, супроводжувати та забезпечувати доставлення транспортних засобів для тимчасового зберігання відповідно до законодавства). Так, наприклад, відповідно до «Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції» затвердженою спільним наказом Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України від 09.11.2015 р. № 1452/735 [23] працівники поліції проводять огляд водія на стан алкогольного сп'яніння та оформлюють його результати;

5) регулювати дорожній рух та здійснювати контроль за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі (при здійсненні патрулювання на транспортному засобі включати спеціальні світлові, звукові сигнали, а також у виняткових випадках не дотримуватися вимог правил дорожнього руху; тимчасово обмежувати або забороняти доступ особам до визначеної території або об'єктів, якщо це необхідно для забезпечення публічного порядку та громадської безпеки, охорони життя і здоров'я людей, а також для проведення окремих слідчих дій відповідно до законодавства; обмежувати або забороняти у випадках затримання правопорушників при аваріях, інших надзвичайних обставинах, що загрожують життю і здоров'ю людей, рух транспортних засобів і пішоходів на окремих ділянках вулиць і автомобільних доріг відповідно до законодавства);

6) видавати дозволи на рух окремих категорій транспортних засобів, видавати та погоджувати дозвільні документи у сфері безпеки дорожнього руху. Так, наприклад, відповідно Закону України «Про перевезення небезпечних вантажів» [24] необхідно погоджувати маршрути руху транспортних засобів під час дорожнього перевезення небезпечних вантажів, Національна поліція відповідно до «Порядку погодження та оформлення маршруту руху транспортного засобу під час дорожнього перевезення небезпечних вантажів» [25] здійснює таке погодження;

7) притягувати до адміністративної відповідальності (здійснювати провадження у справах про адміністративні правопорушення, приймати рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечувати їх виконання). Так, наприклад, Департамент патрульної поліції Національної поліції України визначено уповноваженим органом Національної поліції України щодо накладення адміністративних стягнень у справах про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі [26];

8) вживати всіх можливих заходів для надання невідкладної, зокрема домедичної і медичної, допомоги особам, які постраждали внаслідок ДТП, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в ситуації, небезпечній для їхнього життя чи здоров'я (безпосереднє надання домедичної допомоги в екстремальних ситуаціях, зупиняти або вилучати транспорт для доставлення постраждалої особи у медзаклад тощо). Відповідно до статті 6 Закону України «Про екстрену медичну допомогу», Концепції розвитку системи екстреної медичної допомоги, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 травня 2019 року № 383-р, та пункту 8 Положення про Міністерство охорони здоров'я України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 2015 року № 267 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 року № 90), Порядку надання домедичної допомоги особам при невідкладних станах [27] працівник поліції проходить навчання та отримує навички з надання домедичної допомоги в разі його перебування на місці скоєння ДТП. Так, наприклад, для слухачів Сумського центру первинної професійної підготовки «Академія поліції» (м. Суми) за напрямом службової

діяльності «СРПП, ІТТ» відбулося бінарне заняття «Зупинка кровотечі. Накладання бинтових пов'язок. Евакуація з транспортного засобу». Заняття з відпрацюванням практичних навичок на базі Сумського обласного центру екстреної медичної допомоги та медицини катастроф [28].

Отже, аналіз нормативно-правових актів, а також практики діяльності Національної поліції як суб'єкта забезпечення безпеки дорожнього руху дає змогу констатувати, що її компетенція є головним складником змісту адміністративно-правового статусу.

Однак слід брати до уваги той факт, що вона доповнюється такими важливими елементами як її завдання, функції, характер взаємозв'язків з іншими органами (як «по горизонталі», так і «по вертикалі»), місце в ієрархічній структурі органів виконавчої влади, порядок вирішення установчих і кадрових питань, юридичні межі самостійності даного органу, встановлені державою [18, с. 87–88].

Оскільки адміністративно-правовий статус Національної поліції є суто теоретичною площиною, бажано розробити міжгалузевий нормативно-правовий акт в якому прописати завдання, напрями діяльності, принципи та повноваження працівника поліції щодо забезпечення безпеки дорожнього руху, тобто визначити її правовий статус як суб'єкта спеціальної компетенції у цій сфері.

Висновки. Вищевикладене дає можливість узагальнити, що процес забезпечення безпеки дорожнього руху є основним завданням патрульної поліції, однак не слід його здійснення обмежувати діяльністю виключно цього підрозділу Національної поліції. Це складна система, безаварійне функціонування якої вимагає злагодженості дій усіх її суб'єктних компонентів. Втім безумовно саме Національна поліція є ключовим суб'єктом в механізмі реалізації безпекової функції держави, адже є органом виконавчої влади, що покликаний служити суспільству і забезпечувати охорону прав і свобод людини, протидіяти злочинності, підтримувати публічну безпеку і порядок. Саме ці базові ключові положення, формують зміст та сутність її правосуб'єктності, які доповнюються спеціальними основами її компетенції у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Список використаних джерел:

1. Суходубова І. Стабільність і динамізм законодавства: поняття, співвідношення, засоби забезпечення. Х. : Право, 2016. 228 с.
2. Роговенко Д. До питання про статус Рахункової палати України. Право України, 2004. № 7. URL: http://old.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/121474?cat_id=42941
3. Передерій О. С., Григоренко Є. І. Особливості правового статусу Національної поліції в Україні (теоретико-правовий аспект). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право.* 2015. Вип. 20. С. 35–38.
4. Катрич Д. К. Адміністративно-правовий статус Національної поліції України: поняття і зміст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2016. Вип. 36(2). С. 31–35.
5. Макарчук В. Поняття «правовий статус особи» в теоретично-правовій літературі. *Право.ua.* 2015. № 3. С. 18–22.
6. Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности. Норма, 2008. 210 с.
7. Панчишин А. В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус». *Часопис Київського університету права,* 2010. № 2. С. 95–98.
8. Оксін В. Ю. Публічне адміністрування місцевого розвитку в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07, Дніпро, 2021. 498 с.
9. Вишнева А. В. Адміністративно-правовий статус органів суддівського врядування в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 218 с.
10. Про племінну справу у тваринництві: Закон України від 15.12.1993 р. № 3691-ХІІ. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3691-12/ed20160101#n41>
11. Всі документи бази даних «Законодавство України». Офіційний сайт Верховної Ради України, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/find/a?text=%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2+%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%81&textil=1&bool=and>
12. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
13. Бригінець О. О. Адміністративно-правовий статус державної податкової служби України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2011. 22 с.
14. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. К. : Видавничий Дім «Ін-Ю-ре», 2002. 668 с.

15. Бахрах Д. Н. Административное право. Изд-во «БЕК», 1996. 368 с.
16. Кучеренко І. Г. Адміністративно-правові засади здійснення контрольно-наглядової діяльності у сфері публічних закупівель в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 230 с.
17. Музика-Стефанчук О. А. Органи публічної влади як суб'єкти бюджетних правовідносин. Хмельницький : ХУУП, 2011. 383 с.
18. Майоров В. В. До питання співвідношення понять «компетенція» та «повноваження» національної поліції України. *Право та державне управління*. 2020. № 1. Том 1. С. 85–89.
19. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо систем моніторингу стану безпеки. *Офіційний сайт Національної поліції*. 2021. URL: <https://www.npu.gov.ua/materials/proekti-normativnix-aktiv-dlya-obgovorennya/projekt-zakonu-ukrajini-provnesennya-zmin-do-deyakix-zakoniv-ukrajini-shhodo-monitoringu-stanu-bezpeki/>
20. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2021 році. *Офіційний сайт Національної поліції України*. 2022. URL: https://www.npu.gov.ua/assets/userfiles/files/zvity/Zvit_NPU_2021_.pdf
21. Нацполіція разом із КМЕС запустила інформаційно-роз'яснювальну кампанію «Пристібайся – не жахайся». *Офіційний сайт Національної поліції*. 2021. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/Jevrointegracziya/naczpolicziya-razom-iz-kmJes-zapustila-informacijno-roz-yasnyuvalnu-kampaniyu-pristibajsiya-ne-zhahajsiya>
22. Пристібайся – не жахайся. *Офіційний сайт Національної поліції*. 2022. URL: <https://seatbelts.patrolpolice.gov.ua/>
23. Про затвердження Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції: наказ Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України від 09.11.2015 р. № 1452/735. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1413-15#Text>
24. Про перевезення небезпечних вантажів: Закон України від 06.04.2000 р. № 1644-III. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-14#Text>
25. Порядок погодження та оформлення маршруту руху транспортного засобу під час дорожнього перевезення небезпечних вантажів: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 04.08.2018 р. № 656. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1043-18#n4>
26. Запуск системи автоматичної фіксації порушень Правил дорожнього руху. Портал МВС. 2021. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/ministry/projekti-mvs/avtofotovideofiksaciya-porusen-pdr/zapusk-sistemi-avtomatichnoyi-fiksaciyi-porusen-pravil-doroznyogo-ruxu-1>
27. Про затвердження порядків надання домедичної допомоги особам при невідкладних станах: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 09.03.2022 р. № 441. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0356-22#n36>
28. Для слухачів «Академії поліції» проведено бінарне заняття з надання домедичної допомоги. Харківський національний університет внутрішніх справ, 2018. URL: <https://univd.edu.ua/uk/news/4121>

**ЗАСОБИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОВЖИВАННЯ ДИСКРЕЦІЙНИМИ
ПОВНОВАЖЕННЯМИ СУДДЕЮ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ**

**MEANS OF PREVENTION OF ABUSE OF DISCRETIONARY POWERS
BY THE JUDGE OF THE ADMINISTRATIVE COURT**

Стаття присвячена розкриттю системи засобів попередження зловживання дискреційними повноваженнями суддею адміністративного суду, формулюванню на цій основі пропозицій із вдосконалення чинного адміністративного законодавства. Опрацьовано роботи з найближчої проблематики: зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві; принцип змагальності сторін в адміністративному судочинстві; оціночні поняття в адміністративному судочинстві України та деякі інші. Опрацьована проблематика зловживання права у окремих сферах адміністративних матеріальних правовідносин: зловживання правом у податкових правовідносинах, проблеми зловживань при здійсненні прав у фінансових правовідносинах. Окремі проблеми зловживання процесуальним статусом (як правами, так і повноваженнями) розкрито у суміжних галузевих наукових дослідженнях: дискреційні повноваження суду при розгляді цивільних справ у суді першої інстанції; дискреційні повноваження судді у кримінальному судочинстві як один із видів корупційних ризиків судової системи України. Обґрунтовано, що запобіжники зловживання дискреційними повноваженнями суддею адміністративного суду можуть бути класифіковані на такі групи: законодавчого характеру; правозастосовного характеру. До перших віднесено: чітке визначення дискреційних повноважень адміністративного суду у законодавстві; недопущення ситуацій, за яких дискреційні повноваження обумовлені недовіками правового регулювання (прогалини та колізії); забезпечення необхідного мінімуму обсягу дискреційних повноважень. До запобіжників правозастосовного характеру віднесено: забезпечення належного обґрунтування судового рішення, яким застосовано дискреційне повноваження. З метою забезпечення єдиної термінології в межах норм КАС України, забезпечення сталості та єдності судової практики вирішення питання про відкладення розгляду справи у випадках, передбачених п. 4 ч. 2 ст. 205 КАС України, обґрунтовано доцільність внесення змін до вказаного пункту, викладення його в такій редакції: «необхідність витребування нових доказів, у випадку, коли судом визнано причини пропуску строку на заявлення відповідного клопотання поважними».

Ключові слова: дискреційні повноваження, суддя, адміністративний суд, зловживання повноваженням, адміністративне судочинство, повноваження.

The article is devoted to the disclosure of the system of means of preventing the abuse of discretionary powers by the judge of the administrative court, to the formulation of proposals for the improvement of the current administrative legislation on this basis. Works on the nearest issues were elaborated: abuse of procedural rights in administrative proceedings; the principle of competition between parties in administrative proceedings; evaluative concepts in administrative justice of Ukraine and some others. The issues of abuse of law in certain areas of administrative material legal relations are worked out: abuse of law in tax legal relations, problems of abuse in the exercise of rights in financial legal relations. Separate problems of abuse of procedural status (both rights and powers) have been revealed in related scientific studies: discretionary powers of the court when considering civil cases in the court of first instance; discretionary powers of a judge in

criminal proceedings as one of the types of corruption risks in the judicial system of Ukraine. It is substantiated that safeguards against abuse of discretionary powers by a judge of an administrative court can be classified into the following groups: legislative in nature; law enforcement nature. The first include: a clear definition of the discretionary powers of the administrative court in the legislation; preventing situations in which discretionary powers are due to deficiencies in legal regulation (gaps and conflicts); ensuring the necessary minimum volume of discretionary powers. Safeguards of a law-enforcement nature include: provision of proper justification of the court decision, by which the discretionary power is applied. In order to ensure a unified terminology within the norms of the Civil Code of Ukraine, to ensure the stability and unity of judicial practice in deciding the issue of postponing the consideration of the case in the cases provided for in Clause 4, Part 2 of Art. 205 of the Civil Code of Ukraine, the expediency of making changes to the specified clause, setting it out in the following wording: "the need to request new evidence, in the event that the court recognizes the reasons for missing the deadline for filing the relevant petition as valid."

Key words: *discretionary powers, judge, administrative court, abuse of power, administrative proceedings, powers.*

Вступ. Експертка Центру протидії корупції Г. Чижик зазначає про низький рівень довіри до судів: судам повністю довіряють лише 1,7 % українців, а скоріше довіряють – 11,3 %. Таке твердження висловлюється станом на 11 січня 2021 р. Значна частина респондентів вважає, що при винесенні рішення судді керуються власною вигодою (неправомірна вигода у зв'язку із винесенням певного рішення) (34,8 %), або ж виходять з майнового становища сторін (14,2 %). Лише 13,3 % респондентів вважають, що судді дійсно керуються законом. При цьому близько 68 % респондентів вважають, що судді залежні або переважно залежні при винесенні рішення [1].

Дані Єдиного державного реєстру судових рішень свідчать, що у справах адміністративного судочинства лише за період з 01 січня 2022 р. по 01 вересня 2022 р. адміністративними судами постановлено більше ніж 3500 ухвал у зв'язку із заявленням відводів або щодо пов'язаних із цим питань. При пошуку використовувались наступні фільтри: форма судочинства (адміністративне), період ухвалення (з 01.01.2022 р. по 01.09.2022 р.), форма судового рішення (ухвала) [2]. Протягом 2021 р. до Вищої ради правосуддя надійшло 10044 дисциплінарні скарги щодо суддів [3, с. 25].

В.Ю. Поліщук, характеризуючи правову природу зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві, наводить наукову позицію Д.А. Козачук, Н.В. Басалюк та В.П. Таркіна, що зворотною стороною наданої законом свободи поведінки учасників судового процесу є можливості щодо: створення перешкод своєчасному та ефективному здійсненню правосуддя; завдання шкоди іншим учасниками судового процесу [4, с. 44]. Європейський Суд з прав людини у своєму Посібнику із застосування ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 р. № ETS № 005 [5] виділяє основні аспекти незалежності суду: незалежність від інших органів державної влади (парламент та виконавча влада); незалежність від сторін справи [6, р. 59].

Особливості актуальних суспільно-політичних умов (правовий режим воєнного стану, правовий режим карантину), специфіка сучасного етапу розвитку національної судової системи загалом та адміністративного судочинства зокрема (посилення ініціативи адміністративного суду у встановленні обставин справи) створюють додаткові чинники зловживання судьями адміністративних судів своїми повноваженнями. Водночас, чинне законодавство не оперує категорією зловживання стосовно суддів адміністративних судів. Так, найближчими за змістом можна вважати норми, закріплені у ст. 45 КАС України, якими закріплюється обов'язок щодо добросовісного користування процесуальними правами, а також наводяться окремі випадки які, з урахуванням конкретних обставин справи, можуть бути розцінені судом як зловживання процесуальними правами. Водночас, предметом регулювання зазначених норм є поведінка учасників судового процесу та їх представників, але не суду.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Найближчою опрацьованою тематикою є зловживання процесуальними правами у адміністративному судочинстві. У цьому контексті слід виокремити роботу: В.Ю. Поліщука (Зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві, 2021 р.). Окремі проблеми зловживань правами у адміністративному судочинстві розкрита у дотичних наукових дослідженнях: принцип змагальності сторін в адміністративному

судочинства (Корецький І.О., 2017 р.) [7], оціночні поняття в адміністративному судочинстві України (Мойсеєнко Г.В., 2017 р.) [8] та деякі інші. Опрацьована проблематика зловживання права у окремих сферах адміністративних матеріальних правовідносин: зловживання правом у податкових правовідносинах (Сахно Д.С., 2019 р.), проблеми зловживань при здійсненні прав у фінансових правовідносинах (Ямненко Т.М., 2016 р.). Окремі проблеми зловживання процесуальним статусом (як правами, так і повноваженнями) розкрито у суміжних галузевих наукових дослідженнях: дискреційні повноваження суду при розгляді цивільних справ у суді першої інстанції (М.Б. Гарієвська, 2016 р.); дискреційні повноваження судді у кримінальному судочинстві як один із видів корупційних ризиків судової системи України (Петрова А.С., 2017 р.) [9]. Водночас, досліджуваній проблематиці не було приділено безпосередньої наукової уваги.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття системи засобів попередження зловживання дискреційними повноваженнями суддею адміністративного суду, формулювання на цій основі пропозицій із вдосконалення чинного адміністративного законодавства.

Результати дослідження. Результати діяльності Дисциплінарних палат ВРП свідчить про допущення суддями наступних дисциплінарних порушень у 2021 році. Так, стосовно 24 суддів прийняте 21 рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності за пп. 1 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII (далі – Закон «Про судоустрій і статус суддів»): незаконна відмова у доступі до правосуддя. Цим порушенням охоплюється, в тому числі, незаконна відмова в розгляді по суті справи або скарги, апеляційної чи касаційної, або – інше істотне порушення норм процесуального права, яке: унеможливило реалізацію учасниками судового процесу свого процесуального статусу, спричинило порушення правил щодо юрисдикції суду або правил щодо складу суду [10]. Стосовно 27 суддів прийнято 26 рішень про притягнення до дисциплінарної відповідальності у зв'язку із: безпідставним затягуванням або невжиттям суддею заходів щодо своєчасного розгляду справи по суті або своєчасного розгляду процесуального питання, несвоєчасним виготовленням мотивованого судового рішення, несвоєчасним наданням матеріалів, необхідних для внесення копії судового рішення до Єдиного державного реєстру судових рішень (п. 2 ч. 1 ст. 106 вказаного Закону). Стосовно 19 суддів прийнято 19 рішень у зв'язку із: допущенням умисної чи грубої недбалості, порушенням прав людини і основоположних свобод, іншим грубим порушенням закону, що мало істотні негативні наслідки (п. 4 ч. 1 ст. 106 вказаного Закону). Стосовно 14 суддів прийнято 10 рішень – у зв'язку із: поведінкою судді, що порочить його звання чи підриває авторитет правосуддя, в тому числі у питаннях моралі, чесності, невідкупності, відповідності статусу судді та способу його життя, виконання інших вимог суддівської етики та стандартів поведінки судді; проявами неповаги до інших суддів чи учасників судового процесу (п. 3 ч. 1 ст. 106 вказаного Закону). Стосовно 13 суддів прийнято 12 рішень щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності у зв'язку із недоліками мотивування судового рішення: незазначення мотивів прийняття судового рішення або відхилення аргументів учасників справи щодо суті спору (пп. б п. 1 ч. 1 ст. 106 вказаного Закону). Двоє суддів притягнуто до дисциплінарної відповідальності у зв'язку із порушенням засад судового процесу, таких як рівність всіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальність, свобода сторін у наданні суду доказів та доведенні їх переконливості (пп. г п. 1 ч. 1 ст. 106 вказаного Закону). Четверо суддів притягнуто у зв'язку із порушенням правил щодо відводу чи самовідводу (пп. д. п. 1 ч. 1 ст. 106 вказаного Закону). Двоє суддів притягнуто до відповідальності у зв'язку із втручанням у здійснення правосуддя іншими суддями (п. 8 ч. 1 ст. 106 вказаного Закону). Один суддя притягнутий до відповідальності у зв'язку із використанням свого статусу з метою незаконного отримання ним або третіми особами матеріальних благ або іншої вигоди (п. 11 ч. 1 ст. 106 вказаного Закону). Деякі рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності містили одночасно декілька підстав [3, с. 28-29]. Ця статистика свідчить про значну кількість випадків зловживання суддями своїми повноваженнями при здійсненні правосуддя.

Належне застосування дискреційних повноважень дозволяє поєднати якість об'єктивного права та ефективність його застосування. Об'єктивні засади права виступають критеріями застосування законодавства у тих випадках, правове регулювання містить недоліки (прогалини та колізії). Належне застосування судового розсуду як засобу реалізації дискреційних повноважень є гарантією належного втілення об'єктивного права у конкретних правовідносинах. З іншого боку, відмічаються й негативні риси правового регулювання через встановлення дискреційних повноважень. Так, невинуватиме встановлення та використання таких повноважень може знижувати довіру до публічної влади, оскільки у свідомості пересічних громадян мотивацією уповноваженої особи постає свавілля та самочинність.

Надмірно широкі межі дискреційних повноважень можуть спонукати посадову особу до використання таких повноважень для задоволення передусім, власних інтересів, а не з тією метою, з якою такі повноваження їй надані. Крім того, використання при прийнятті рішень повноважень, що мають дискреційний характер ускладнює перевірку правового характеру таких рішень уповноваженими особами. Сфері дискреційних повноважень притаманні елементи непередбачуваності у правозастосуванні, що є несумісним із формуванням єдиної практики їх застосування. Усунення зазначених недоліків встановлення дискреційних повноважень як засобу правового регулювання вимагає дотримання балансу між свободою розсуду владного суб'єкта, з одного боку та необхідності досягнення легітимності його актів – з іншого. Дискреційні повноваження мають встановлюватись у виключних випадках, коли відповідні результати недоцільно досягати іншими засобами правового регулювання [11, с. 37]. Зазначений висновок необхідно підтримати. Особлива роль адміністративного суду у забезпеченні правопорядку означає й особливі ризики у діяльності суддів адміністративних судів, починаючи з корупційних ризиків і завершуючи випадками залежності судді від посадових осіб інших органів публічної влади.

Характер та межі судової дискреції, зокрема спрямованість її виключно на досягнення тієї мети, з якою закріплені відповідні повноваження, встановлюються не тільки в актах національного нормотворця, але й – у значній кількості міжнародних стандартів здійснення правосуддя, в тому числі й у адміністративних справах. Крім того, повертаючись до національного законодавства, можемо зазначити про закладення основ застосування дискреційних повноважень базовими актами у сфері судочинства та судоустрою. Так, відповідно до ч.ч. 1, 3 ст. 48 Закону «Про судоустрій і статус суддів», при здійсненні правосуддя суддя є незалежним від будь-якого впливу, тиску, втручання. Суддя не зобов'язаний давати пояснення по суті справ, що перебувають у його провадженні, крім окремих випадків, передбачених законодавством. При цьому однією з усталених положень щодо незалежності судді є самостійність у оцінці доказів та прийнятті рішення по суті справи, керуючись принципом верховенства права (ч. 2 ст. 48 вказаного Закону). Тому доцільно вказати, що основи судової дискреції закріплено не тільки безпосередньо у КАС України, але й актами іншої галузевої належності, зокрема Законом «Про судоустрій і статус суддів», а також – актами суб'єктів наднаціонального правового регулювання. При цьому саме останні мають сьогодні особливе значення, оскільки саме у них переважно закріплено засади судової дискреції, в тому числі – й стосовно адміністративного судочинства. Тому належне закріплення у законодавстві дискреційних повноважень адміністративного суду охоплює їх закріплення не тільки у національних актах, що визначають процесуальну форму здійснення правосуддя у адміністративних справах, але й – у інших актах, зокрема – Конституції України, а також актах суб'єктів наднаціонального правового регулювання, зокрема таких, як Європейський суд з прав людини.

Одним з проблемних питань запобігання зловживанням суддями адміністративних судів своїми дискреційними повноваженнями є саме закріплення сутності дискреційного характеру повноважень у процесуальному законодавстві. КАС України не містить ані відповідного визначення, ані закріплення відповідних ознак. Відповідним чином відсутнє єдине розуміння дискреційних повноважень і у судовій практиці. Зокрема, погоджуючись щодо основних ознак дискреційних повноважень (наявність певного ступеня свободи у суб'єкта прийняття рішення, наявність вибору одного з кількох можливих варіантів рішень тощо), відсутня повна єдність стосовно умов, меж, засад тощо застосування дискреційних повноважень у адміністративному судочинстві.

Щодо сутності дискреції у юридичній науці свого часу висловлювались достатньо спірні наукові позиції. Так, М.Б. Гарієвська наводить позицію О.М. Ботнарєнко, яка характеризувала сутність дискреції як способу вирішення уповноваженою особою певних питань, щодо яких законодавство містить прогалини чи колізії, або взагалі не містить правового регулювання. Тому вирішення питання повністю залежить від оцінки конкретної ситуації уповноваженою особою. Вчена також наводить позицію Ю.Г. Барабаша, який протиставляє свободу внутрішньої мотивації уповноваженої на застосування дискреції особи та конституційні звичаї, традиції, які склались та за межі яких уповноважена особа не може виходити при застосуванні дискреції. У межах зазначених рамок дискреція застосовується на засадах «здорового глузду». Зазначені наукові позиції сприймаються критично. Так, стосовно позиції О.М. Ботнарєнко, то з таким визначенням вчена не погоджується, оскільки реалізація дискреційних повноважень судом повинна бути закріплена в нормах цивільного процесуального права. В іншому ж випадку це може привести до зловживання судом такими повноваженнями, що потягне за собою неналежний захист порушених, оспорених чи невизнаних прав особи. Стосовно ж позиції Ю.Г. Барабаша зазначається, що вона має

загально теоретичний характер. Суд у своїй діяльності не повинен виходити за межі передбаченої законом процесуальної форми, а тому застосування «здорового глузду» має відбуватись не у тих випадках, де правове регулювання відсутнє, а в тих, де законодавство передбачає свободу вибору, і – саме в межах вказаної свободи. Отже, загалом робиться акцент на відповідність реалізації судом дискреційних повноважень нормам процесуального законодавства [11, с. 13]. Зазначений науковий аналіз проведений М.Б. Гарієвською стосовно правовідносин у сфері цивільного судочинства, водночас вважаємо його результати актуальними й щодо адміністративного судочинства. Тим не менш, специфічні завдання адміністративного судочинства, засоби їх досягнень, закріплені у КАС України, уможливають уточнення зазначеної наукової позиції.

Відповідно до ст. 1 КАС України адміністративний суд при здійсненні адміністративного судочинства має дотримуватись вимог КАС України, який встановлює, з-поміж іншого, завдання та основні засади адміністративного судочинства (ст. 2 КАС України). Відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (далі – Конституція України) [12] щодо діяльності суб'єктів державної влади, в тому числі й адміністративного суду, поширюється спеціально-дозвільний правовий режим. діє в межах Це актуальне й щодо адміністративного судочинства. Тому точне визначення дискреційних повноважень в нормах законодавства про адміністративне судочинство є запобіжником зловживання процесуальними правами.

Так, стосовно позиції О.М. Ботнаренко необхідно зауважити про неприпустимість вчинення адміністративним судом процесуальних дій, які не передбачені законом. Стосовно позиції Ю.Г. Барабаша необхідно констатувати, що вона має загально теоретичний характер. Адміністративний суд у своїй діяльності не повинен виходити за межі передбаченої законом процесуальної форми, а тому застосування «здорового глузду» має відбуватись не у тих випадках, де правове регулювання відсутнє, а в тих, де законодавство передбачає свободу вибору, і – саме в межах вказаної свободи.

У разі недоліків правового регулювання дискреційні повноваження не повинні існувати. Необхідно усувати відповідні недоліки, встановлювати дискреційні повноваження у необхідних випадках.

Мотивувальна частина судового рішення є зв'язуючою ланкою між встановленими судом юридичними фактами та висновками по суті справи. Саме в мотивувальній частині відображається формування переконання суду.

При застосуванні дискреційних повноважень у процесуальних питаннях ці вимоги залишаються актуальними. Суд має враховувати: характер спору, стадію розгляду справи, особливості конкретної процесуальної ситуації. Відповідно до КАС України, у мотивувальній частині ухвали суду мають зазначатись: висновок суду по суті вирішуваного питання; законодавство, відповідно до якого суд дійшов висновків. Суд має вичерпно має аргументувати свої рішення. У разі необхідності суд має обґрунтувати вибір кожної застосованої ним норми права, навести тлумачення таких норм.

Належна мотивованість судового рішення означає його переконливість, зрозумілість висновків суду як для учасників справи, так і для інших осіб. У контексті реалізації дискреційних повноважень належне обґрунтування судового рішення означає, що застосування дискреційних повноважень не є безконтрольним, створюється можливість для подальшого контролю реалізації дискреційних повноважень суду [11, с. 46-47].

Зазначена наукова позиція може бути уточнена. Так, у рішенні ЄСПЛ «Серявін та інші проти України» зазначено про відсутність у суду обов'язку давати відповідь на кожний аргумент учасників справи, а детальність обґрунтування конкретного судового рішення залежить від конкретної ситуації [13]. Водночас, та обставина, що належна аргументація судового рішення є гарантією легітимності судової влади у конкретному випадку має особливе значення у контексті адміністративного судочинства з огляду на його призначення як ефективного інструмента вирішення спорів із владою. Впевненість у легітимності рішення адміністративного суду виступає гарантією правопорядку, оскільки у протилежному випадку влада постає неконтрольованою.

Викладені у цій статті висновки дозволяють звернути увагу на окремі недоліки закріплення у КАС України дискреційних повноважень судді адміністративного суду. У юридичній літературі зазначається про дискреційний характер повноважень загального суду у рамках цивільного судочинства щодо вирішення питання про відкладення попереднього судового засідання, оскільки суд уповноважений оцінювати поважність причин неявки сторони у попереднє судове засідання як підставу для його відкладення. Зокрема, поважними причинами, залежно від конкретних обставин справи, можуть бути визнані: перебування на лікуванні, відрядження, участь

в іншій судовій справі у той же час, інші обставини що об'єктивно унеможливають присутність у судовому засіданні. У цьому зв'язку вказується про ключове значення явки до суду усіх належно повідомлених учасників судового процесу для належного вирішення справи. З іншого боку, відкладення розгляду справи у зв'язку із неявкою сторони або її представника, належно повідомлених, без поважних причин, не сприяє оптимальним строкам розгляду справи. Дискреційний характер зазначених повноважень суду створює умови для зловживань процесуальними правами, порушення строків розгляду справи. Тому запропоновано виключити відповідні положення з тексту Цивільного процесуального кодексу України від 18.03.2004 р. № 1618-IV [14], таким чином вилучивши з компетенції суду зазначене дискреційне повноваження [11, с. 78–79]. Окреслений підхід слід підтримати. Він знайшов закріплення й у чинному КАС України, в якому немає такої підстави для відкладення розгляду справи, як відповідне клопотання учасника справи. Водночас, розглянута проблематика дозволяє звернути увагу на інше дотичне питання.

Відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 205 КАС України, підставою відкладення розгляду справи у судовому засіданні визначено сукупність таких обставин: 1) необхідність витребування судом нових доказів; 2) учасником справи обґрунтовано неможливість подання відповідного клопотання раніше (при здійсненні підготовчого провадження).

Законодавець не конкретизує, в чому саме може полягати «неможливість» подання відповідного клопотання. Не приділяють цьому достатньої уваги й актуальні теоретичні дослідження. У судовій практиці застосування зазначеного пункту як підстави для відкладення розгляду справи зустрічається відносно нечасто. Таким чином, існує певний простір для достатньо довільного застосування судового розсуду.

Відповідно до ч.ч. 2, 3 ст. 79, ч. 1 ст. 80 КАС України клопотання про витребування доказів може бути подане у такі строки: разом із поданням позовної заяви (позивач), разом із поданням відзиву (відповідач або третя особа). З огляду на це, проміжок часу, протягом якого може бути подане відповідне клопотання може бути охарактеризоване як процесуальний строк. Відповідно обставини, що зумовлюють наведену «неможливість» можуть бути охарактеризовані як поважні причини пропуску зазначеного строку. Категорії «процесуальний строк» та «поважні причини» його пропуску є більш усталеними та вживаними як у судовій практиці, так і у юридичній науці. Тому, з метою забезпечення однакової судової практики застосування відповідних положень доцільно внести зміни до п. 4 ч. 2 ст. 205 КАС України, виклавши його в такій редакції: «необхідність витребування нових доказів, у випадку, коли судом визнано причини пропуску строку на заявлення відповідного клопотання поважними»

Проведене дослідження надає підстави для таких **висновків**.

Запобіжники можуть бути класифіковані на такі групи: законодавчого характеру; правозастосовного характеру. До перших необхідно віднести: чітке визначення дискреційних повноважень адміністративного суду у законодавстві; недопущення ситуацій, за яких дискреційні повноваження обумовлені недоліками правового регулювання (прогалини та колізії); забезпечення необхідного мінімуму обсягу дискреційних повноважень. До запобіжників правозастосовного характеру необхідно віднести: забезпечення належного обґрунтування судового рішення, яким застосовано дискреційне повноваження.

З метою забезпечення єдиної термінології в межах норм КАС України, забезпечення сталості та єдності судової практики вирішення питання про відкладення розгляду справи у випадках, передбачених п. 4 ч. 2 ст. 205 КАС України, доцільно внести зміни до вказаного пункту, виклавши його в такій редакції: «необхідність витребування нових доказів, у випадку, коли судом визнано причини пропуску строку на заявлення відповідного клопотання поважними».

Список використаних джерел:

1. Чижик Г. Чому судам досі довіряють лише 1,7% українців, і що з цим робити. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/01/11/7279542/> (дата звернення: 20.09.2022)
2. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 07.09.2022).
3. Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність Вищої ради правосуддя у 2021 році. *Офіційний веб-сайт Вищої ради правосуддя*. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/zvit_2021.pdf (дата звернення: 13.09.2022).
4. Поліщук В. Ю. Зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2021. 206 с.

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. № ETS № 005. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32 (23.08.2006). Ст. 2371.
6. Guide on Article 6 of the Convention – Right to a fair trial (civil limb). URL: https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_6_eng.pdf (дата звернення: 18.09.2022).
7. Корецький І.О. Принцип змагальності сторін в адміністративному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Науково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2017. 223 с.
8. Мойсеєнко Г. В. Оціночні поняття в адміністративному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2017. 222 с.
9. Петрова А. С. Дискреційні повноваження судді у кримінальному судочинстві як один із видів корупційних ризиків судової системи України. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 156–163.
10. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Офіційний вісник України*. Офіційне видання від 26.07.2016 – 2016 р., № 56, стор. 9, стаття 1935, код акта 82460/2016.
11. Гарієвська М. Б. Дискреційні повноваження суду при розгляді цивільних справ у суді першої інстанції : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.03. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України. Київ, 2016. 182 с. Національний репозитарій академічних текстів. URL: <https://cutt.ly/ZGhwRm1> (дата звернення: 25.04.2022)
12. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30 (23.07.96). Ст. 141.
13. Case of Seryavin and others v. Ukraine, 10 February 2011, no. 4909/04. *Офіційний сайт «European Court of Human Rights HUDOC database»*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-103279> (дата звернення: 25.09.2022).
14. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Офіційний вісник України*. 2004. № 16 (07.05.2004). Ст. 1088.

УДК 342.951:351.82

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.11>

ГРУДОВЕНКО О.С.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ПОВ'ЯЗАНИМ З КОРУПЦІЄЮ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

THEORETICAL AND LEGAL ISSUES OF PREVENTING ADMINISTRATIVE OFFENSES RELATED TO CORRUPTION IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE

Мета статті полягає у здійсненні комплексно-системного аналізу нормативних засад, теоретичних основ адміністративного права та узагальненої практики визначення поняття адміністративного правопорушення пов'язаного із корупцією, а також визначення органу владних повноважень на який покладається завдання із запобігання таким правопорушенням у Збройних Силах України. У статті проаналізовано визначення поняття корупції, досліджено визначення адміністративного правопорушення. Наголошено на необхідності розрізняти поняття «корупційне правопорушення» та «адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією». А відтак, під поняттям «адміністративним правопорушенням,

---

© ГРУДОВЕНКО О.С. – аспірант кафедри публічного управління та адміністрування (Національна академія внутрішніх справ)

пов'язаним з корупцією» слід розуміти діяння вчинене особою суб'єктом владних повноважень, яке не містить в собі ознак корупції, але порушує норми антикорупційного законодавства за що таку особу може бути притягнуто до відповідальності, що як правило передбачає штраф та конфіскацію отриманого доходу чи (або) подарунку. Дано розмежування понять «корупційне правопорушення» та «адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією» та вказано характерні ознаки. Визначено, яким чином утворюється головний суб'єкт публічної адміністрації, який реалізує державну політику щодо запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаним з корупцією в Збройних Силах України. Аналізуючи позицію законодавця, а також деяких авторів, під терміном «корупція» слід розуміти вчинення особою, на яку покладено функцію виконання державної влади умисного діяння, зазвичай з корисливих мотивів з метою отримання певної вигоди, яка може виражатися як чимось матеріальним (наприклад, грошові кошти) або ж настанням сприятливих/вигідних наслідків для цієї особи. Зроблено висновок, що головним суб'єктом публічної адміністрації, який реалізує державну політику щодо запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаним з корупцією в Збройних Силах України є Управління з питань запобігання та виявлення корупції Міністерства оборони України, яке є самостійним, незалежним структурним підрозділом Міністерства оборони України та підпорядковується прямо Міністру оборони України, який безпосередньо здійснює керівництво його діяльністю.

Ключові слова: *корупція, запобігання корупції, адміністративне правопорушення, адміністративне правопорушення пов'язане з корупцією, Збройні Сили України.*

The purpose of the article is to carry out a complex and systematic analysis of regulatory principles, theoretical foundations of administrative law and the generalized practice of defining the concept of an administrative offense related to corruption, as well as determining the body of authority entrusted with the task of preventing such offenses in the Armed Forces of Ukraine. The article analyzes the definition of the concept of corruption, examines the definition of an administrative offense. The need to distinguish between the concepts of "corruption offense" and "administrative offense related to corruption" is emphasized. Therefore, the term "administrative offense related to corruption" should be understood as an act committed by a person in authority, which does not contain signs of corruption, but violates the norms of anti-corruption legislation, for which such a person can be held accountable, that as a rule, it provides for a fine and confiscation of the received income or (or) a gift. The concepts of "corruption offense" and "administrative offense related to corruption" are distinguished and characteristic features are indicated. It is determined how the main subject of public administration is formed, which implements the state policy on the prevention of administrative offenses related to corruption in the Armed Forces of Ukraine. Analyzing the position of the legislator, as well as some authors, the term "corruption" should be understood as the commission of a deliberate act by a person entrusted with the function of state power, usually for selfish reasons in order to obtain a certain benefit, which can be expressed as something material (for example, money) or the occurrence of favorable/beneficial consequences for this person. It was concluded that the main subject of the public administration, which implements the state policy on the prevention of administrative offenses related to corruption in the Armed Forces of Ukraine, is the Office for the Prevention and Detection of Corruption of the Ministry of Defense of Ukraine, which is an independent, independent structural unit of the Ministry of Defense of Ukraine and reports directly to the Minister of Defense of Ukraine, who directly supervises its activities.

Key words: *corruption, prevention of corruption, administrative offense, administrative offense related to corruption, Armed Forces of Ukraine.*

Актуальність теми. Проблема корупції стає дедалі актуальнішою не тільки для практиків, а й для теоретиків права, оскільки наукові підходи до її правильного трактування, «подрібнення» соціального явища на окремі види антисоціальної поведінки, правові вчинки, до їх криміналізації, відмежування суміжних складів протиправних корупційних діянь від інших заборонених законом діянь формують базис для ефективної протидії явищу. Сучасні реалії засвідчують, що основні юридичні терміни та поняття в цій сфері потребують уточнення змісту та поглибленого дослідження, без чого неможливо досягти результативного впливу на корупцію [10].

Огляд останніх досліджень. Запобігання адміністративним правопорушенням пов'язаних із корупцією аналізували у своїх наукових роботах такі вчені як: В. Авер'янов, С. Алфьоров, А. Басов, М. Бездольний, О. Безпалова, Ю. Битяк, С. Гончарук, О. Губанов, О. Джафарова, В. Загородній, Н. Задирака, О. Клок, Ю. Коваленко, В. Колпаков, А. Комзюк, Г. Лученцов, П. Лютіков, М. Мельник, В. Настюк, О. Пасека, А. Приходько, С. Рогульський, С. Серьогін, С. Стеценко, М. Хавронюк, О. Шимон та ряд інших.

Однак, суспільна значимість адміністративних правопорушень пов'язаних із корупцією, що полягає в економічних та політичних процесах нашої держави підкреслює важливість досліджень запобігання таким правопорушенням.

Мета статті полягає у здійсненні комплексно-системного аналізу нормативних засад, теоретичних основ адміністративного права та узагальненої практики визначення поняття адміністративного правопорушення пов'язаного із корупцією, а також визначення органу владних повноважень на який покладається завдання із запобігання таким правопорушенням у Збройних Силах України.

Виклад основних положень. Організаційно-методичні вказівки з питань реалізації державної антикорупційної діяльності Міністерства оборони України та Збройних Сил України в 2022 році зазначають, що запобігання корупції є невід'ємною складовою оборонної реформи. Незважаючи на вжиті заходи, в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України продовжують мати місце корупційні правопорушення. Переважна більшість з них пов'язана з нецільовим використанням коштів, розкраданням, привласненням державного майна, матеріальних і фінансових ресурсів шляхом зловживанням службовим становищем [1].

Досліджуючи адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією у Збройних Силах України, необхідно дати визначення таким правовим категоріям, як «корупція», «адміністративне правопорушення» та «адміністративне правопорушення пов'язане з корупцією».

Так, відповідно до Академічного тлумачного словника під терміном «корупція» слід розуміти підкупність, продажність урядовців і громадських діячів [2]. В.М. Трепак у своїй праці «Особливості дефініції поняття «корупція» зазначає, що на практиці існують два основні підходи до формування наукового поняття «корупція». Перший – доктринальний, що ґрунтується на дослідженнях учених і фахівців у певній галузі. Другий – офіційний, легальний, що базується на нормативних актах, міжнародних документах та інших джерелах, які мають юридичну силу. Водночас не всі нормативні джерела, присвячені проблемі корупції, містять її дефініцію. Очевидно, що вплив історичної та національної специфіки зумовлює різне розуміння корупції як явища та її трактування у законах і нормативних актах. Незважаючи на тривалість існування явища корупції, сформулювати універсальне визначення цього поняття непросто, адже у суб'єктів міжнародної нормотворчості відсутня єдина позиція щодо цінності дефініцій, тому в одних ситуаціях їм приділяють значну увагу, а в інших – їх ігнорують [4, с. 183].

Щодо офіційного підходу, то у вітчизняному законодавстві під терміном «корупція» слід розуміти використання особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [3]. В. В. Побережний під терміном «корупція» розуміє зловживання державною владою посадовою особою, а також керівником чи службовцем органу державної влади для одержання будь-яких незаконних вигод для себе чи інших осіб, пов'язаних із проходження державної служби [5, с. 6]. Автори Н.Т. Пак, А.О. Тігарчук та К.О. Кобець визначають корупцію як корисливе використання посадовою особою державних органів влади свого службового становища для власного збагачення, підкреслюючи, що «корупція» являє собою дисфункцію бюрократичного апарату, обстоювання посадовими особами групових та корпоративних інтересів [6, с. 121]. В свою чергу О.Ю. Дрозд звертає увагу на те, що «корупція» є у першу

чергу соціальним явищем, яке негативно впливає на суспільні, економічні та політичні процеси в нашій державі. При цьому корупційні діяння вчиняються, зазвичай державними службовцями під час проходження ними служби у відповідних органах державної влади, з метою отримання ними особистої вигоди [7].

Аналізуючи позицію законодавця, а також деяких авторів, під терміном «корупція» слід розуміти вчинення особою, на яку покладено функцію виконання державної влади умисного діяння, зазвичай з корисливих мотивів з метою отримання певної вигоди, яка може виражатися як чимось матеріальним (наприклад, грошові кошти) або ж настанням сприятливих/вигідних наслідків для цієї особи.

М. Хавронюк у своїй праці, наголошує, що єдність правозастосовної практики у застосуванні антикорупційного законодавства є надзвичайно важливою під кутом зору дотримання принципів рівності всіх перед законом і судом та справедливості. Автор стверджує, що часто діяльність із запобігання корупції здійснюється не у повній відповідності до закону – як через неправильне розуміння або завідоме спотворення змісту закону окремими суб'єктами його застосування, так і через вади самого закону [4, с. 29]. Поряд з цим, В. Е. Гедульянов зауважує, що в наукових джерелах наголошується, що забезпечення термінологічної визначеності у чинному законодавстві, особливо з питань запобігання корупції, зумовлено реалізацією принципу верховенства права у правозастосовній діяльності правоохоронних органів [5, с. 147].

Так, досліджуючи визначення терміну «адміністративного правопорушення пов'язаного із корупцією», перш за все слід сказати, що відповідно до статті 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення під терміном «адміністративне правопорушення» визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність [11].

Як бачимо, в антикорупційному законодавстві містяться визначення понять «корупційне правопорушення» та «правопорушення, пов'язане з корупцією», які дещо відрізняються за змістом та суттю.

Так, Закон України «Про запобігання корупції» розглядає «корупційне правопорушення» – як діяння, що містить ознаки корупції, вчинене уповноваженою на виконання функцій держави особою, за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність [3]. В свою чергу, «правопорушення, пов'язане з корупцією» – це діяння, що не містить ознак корупції, але порушує встановлені вимоги, заборони та обмеження, вчинене уповноваженою на виконання функцій держави особою, за яке законом встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність [3].

Вчений О.Є Панфілов у своїй праці про адміністративну відповідальність за корупційні правопорушення в Україні, дає своє визначення терміну «адміністративне корупційне правопорушення». Таке правопорушення, на думку автора, слід розуміти, як протиправне умисне діяння особи, уповноваженої на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування, а також іншої особи у передбачених законом випадках, що посягає на встановлений порядок здійснення службової діяльності та діяльності, пов'язаної з виконанням публічних функцій, та полягає у використанні владних повноважень у власних інтересах чи інтересах інших конкретних осіб або груп осіб усупереч прямому призначенню цих повноважень чи з іншими відхиленнями від встановленого порядку їх здійснення (безпосередньо адміністративне корупційне правопорушення), а також у невиконанні чи неналежному виконанні вимог та заходів щодо запобігання та протидії корупції, за яке законом передбачено адміністративну відповідальність (опосередковано адміністративне корупційне правопорушення) [8, с. 16].

На думку О.В. Клок, «адміністративне правопорушення пов'язане з корупцією» – це безпосередньо винна, протиправна поведінка особи, яка посягає на встановлений порядок управління і за яку адміністративним законодавством передбачено відповідальність. У вузькому розумінні «адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією» – корисливе діяння службової посадової особи органу публічної влади з метою отримання неправомірної вигоди (переваги) [9, с. 179]. Вчений Д.О. Сіренко в своїй праці про правові засади запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, здійснюваного суб'єктами приватної детективної діяльності зазначає, що поняття «адміністративне правопорушення пов'язане з корупцією» слід розглядати в широкому й вузькому розумінні: у широкому – як безпосередньо винна, протиправна поведінка суб'єкта, яка посягає на встановлений порядок управління й за яку адміністративним законодавством передбачено відповідальність; у вузькому – як діяння особи, діяльність

якої пов'язана зі сферою державного управління, шляхом реалізації нею дій або, навпаки, бездіяльності, що пов'язано з протиправним використанням особою свого службового становища [12, с. 216].

Глава 13-А Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає перелік адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією. Адміністративними правопорушеннями, пов'язаними з корупцією, які мають безпосереднє відношення до Збройних Сил України є [11]:

- 1) Порухнення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (стаття 172-4);
- 2) Порухнення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків (стаття 172-5);
- 3) Порухнення вимог фінансового контролю (стаття 172-6);
- 4) Порухнення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів (стаття 172-7);
- 5) Незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових або інших визначених законом повноважень (стаття 172-8);
- 6) Невжиття заходів щодо протидії корупції (стаття 172-9);
- 7) Порухнення законодавства у сфері оцінки впливу на довкілля (стаття 172-9-2) [11].

Важливим є той факт, що жодна із вищевказаних статей не передбачає притягнення винної особи до кримінальної відповідальності. Як правило, санкція передбачає накладення на особу штрафу, а також конфіскацію отриманого доходу чи (або) подарунку.

Виходячи з вищезазначеного, проаналізувавши законодавство та праці деяких науковців слід розрізнити поняття «корупційне правопорушення» та «адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією». А відтак, під поняттям «адміністративним правопорушенням, пов'язаним з корупцією» слід розуміти діяння вчинене особою суб'єктом владних повноважень, яке не містить в собі ознак корупції, але порушує норми антикорупційного законодавства за що таку особу може бути притягнуто до відповідальності, що як правило передбачає штраф та конфіскацію отриманого доходу чи (або) подарунку.

Що стосується питання створення головного суб'єкта публічної адміністрації щодо запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаних з корупцією у Збройних Силах України, то перш за все варто сказати, що відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» – Національне агентство з питань запобігання корупції є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику. Також з метою організації та здійснення заходів із запобігання та виявлення корупції, утворюються (визначаються) уповноважені підрозділи (уповноважені особи) з питань запобігання та виявлення корупції [3].

Відповідно до Положення про Міністерство оборони України, яке затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 року № 671, Міноборони є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику з питань національної безпеки у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва у мирний час та особливий період. Міноборони є центральним органом виконавчої влади та військового управління, у підпорядкуванні якого перебувають Збройні Сили та Держспецтрансслужба [13]. В питанні запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаних з корупцією у Збройних силах України, Міністерство оборони України забезпечує реалізацію державної програми з виконання Антикорупційної стратегії. З метою організації своєї діяльності, Міністерство оборони України забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, розроблення та здійснення заходів для запобігання і протидії корупції та недопущення вчинення правопорушень, контроль за їх реалізацією в апараті Міністерства оборони України, на підприємствах, в установах і організаціях, які належать до сфери його управління, та Збройних Силах [13].

Також на вимогу Закону України «Про запобігання корупції», Національне агентство з питань запобігання корупції своїм Наказом № 277/21 від 27.05.2021 року, який зареєстрований в Міністерстві юстиції України від 14 липня 2021 року за №914/36536 затвердило Типове положення про уповноважений підрозділ (уповноважену особу) з питань запобігання та виявлення корупції, яке визначає основні завдання, функції та права уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції. Основними завданнями такого уповноваженого підрозділу є: 1) розроблення, організація та контроль за проведенням заходів щодо запобігання корупційним правопорушенням та правопорушенням, пов'язаним з корупцією; 2) організація роботи з оцінки корупційних ризиків у діяльності відповідного органу, підготовки заходів щодо їх усунення, внесення відповідних пропозицій керівнику відповідного органу; 3) надання методичної та консультаційної допомоги з питань додержання законодавства щодо

запобігання корупції; 4) здійснення заходів з виявлення конфлікту інтересів, сприяння його врегулюванню, інформування керівника відповідного органу та Національного агентства з питань запобігання корупції про виявлення конфлікту інтересів та заходи, вжиті для його врегулювання; 5) перевірка факту подання декларацій суб'єктами декларування та повідомлення Національного агентства про випадки неподання чи несвоєчасного подання таких декларацій у визначеному законом порядку; 6) здійснення контролю за дотриманням антикорупційного законодавства, у тому числі у територіальних (міжрегіональних) органах, на підвідомчих підприємствах, в установах та організаціях; 7) розгляд повідомлень про порушення вимог Закону України «Про запобігання корупції», у тому числі у територіальних (міжрегіональних) органах та юридичних особах, що належать до сфери управління відповідного органу; 8) здійснення повноважень у сфері захисту викривачів відповідно до Закону України «Про запобігання корупції»; 9) інформування керівника відповідного органу, Національного агентства або інших спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції у випадках, передбачених законодавством, про факти порушення законодавства у сфері запобігання і протидії корупції [14].

На виконання Закону України «Про запобігання корупції», Положення про Міністерство оборони України, Типового положення про уповноважений підрозділ (уповноважену особу) з питань запобігання та виявлення корупції, Наказом Міністерства оборони України утворюється Управління з питань запобігання та виявлення корупції Міністерства оборони України, діяльність якого регулюється Положенням, яке визначає основні завдання, функції та права Управління з питань запобігання та виявлення корупції Міністерства оборони України, порядок його взаємодії з іншими структурними підрозділами, зокрема й Збройними Силами України [15].

Таким чином, головним суб'єктом публічної адміністрації, який реалізує державну політику щодо запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаним з корупцією в Збройних Силах України є Управління з питань запобігання та виявлення корупції Міністерства оборони України, яке є самостійним, незалежним структурним підрозділом Міністерства оборони України та підпорядковується прямо Міністру оборони України, який безпосередньо здійснює керівництво його діяльністю.

Список використаних джерел:

1. Організаційно-методичні вказівки з питань реалізації державної антикорупційної діяльності Міністерства оборони України та Збройних Сил України в 2022 році від 26.11.2021 року. *Міністерство оборони України* : офіційний веб-сайт. 2021. URL: https://www.mil.gov.ua/content/corruption/org_metod_vkazivky_antucorup_2022.pdf
2. Білодід І. К. Словник української мови : в 11 томах. 1973. Том 4. С. 302. URL: <http://sum.in.ua/s/korupcija>
3. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 року № 1700- VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 49. Ст. 2056.
4. Трепак В. М. Особливості дефініції поняття «корупція». *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015 № 4(97). С. 181–196.
5. Побережний В.В. Сутність та причини корупції в системі органів державної влади. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10pvvodv.pdf>
6. Пак Н. Т., Тітарчук А. О., Кобець К. О. Запобігання корупції в Україні. *Молодий вчений*. 2019. № 6(70) С. 118–123.
7. Дрозд О. Ю. Проблеми визначення причин корупції під час проходження державної служби. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/12152/1/Реаліз.держ.антикор.політ.Ч1_p054-057.pdf
8. Панфілов О. Є. Адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення в Україні : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2013. 22 с.
9. Клок О. В. Протидія корупційним правопорушенням засобами адміністративного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Х., 2015. 214 с.
10. Шестопалова Л. Відмежування корупційних правопорушень від правопорушень, пов'язаних із корупцією. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 193–197.
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Ст. 1122.
12. Сіренко Д. О. Правові засади запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, здійснюваного суб'єктами приватної детективної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Київ, 2019. 263 с.

13. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 року № 671. *Верховна Рада України* : офіційний веб-сайт. 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-п#Text>

14. Про затвердження Типового Положення про уповноважений підрозділ (уповноважену особу) з питань запобігання та виявлення корупції: Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції №277/21 від 27.05.2021 року. *Верховна Рада України* : офіційний веб-сайт. 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0914-21#Text>

15. Про внесення змін до Положення про Управління з питань запобігання та виявлення корупції Міністерства оборони України: Наказ Міністерства оборони України № 389 від 17.12.2021 року. *Міністерство оборони України* : офіційний веб-сайт. 2021. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/mou_2021/389_nm.pdf

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.12>

ДАНИЛЮК А.В.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ЗА БЕЗПЕЧНІСТЮ ТА ЯКІСТЮ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ В УКРАЇНІ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM OF STATE CONTROL OVER SAFETY AND QUALITY OF FOOD PRODUCTS IN UKRAINE

Стаття присвячена визначенню поняття та розкриттю елементів адміністративно-правового механізму державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів в Україні. З'ясовано, що механізм як загальносоціальна категорія у юридичній науці має своє визначальне значення. У поєднанні з іншими правовими категоріями вона не втрачає свого сутнісного значення, однак наповнюється якісно новим змістом, описуючи при цьому сферу застосування утвореного правового концепту. Узагальнено, що адміністративно-правовий механізм державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів в Україні, перетворюючись з теоретичної площини у практичну, тобто як правове явище, фактично, пояснює яким чином здійснюється державний контроль в зазначеній сфері. Визначено, що це сукупність органічно поєднаних правових засобів, застосованих уповноваженими органами державної влади у процесі реалізації своїх адміністративних обов'язків щодо перевірки дотримання суб'єктами виробництва, реалізації та/або обігу харчових продуктів законодавства у сфері безпеки продовольства України. Обов'язковими елементами досліджуваного механізму є: 1) адміністративно-правові норми, які: а) визначають правила та стандарти діяльності суб'єктів харчового ланцюга; б) рамки адміністративної діяльності суб'єктів здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів в Україні; 2) форма (що спричиняє настання юридичних наслідків чи без таких) та способи (універсальні чи спеціальні) реалізації адміністративної діяльності суб'єктів здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів в Україні; 3) адміністративні процедури здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів в Україні як порядок вчинення конкретної адміністративної дії уповноважених органів, пов'язаної з прийняттям адміністративного акта та його виконанням. До обов'язкових елементів віднесено такі як акти тлумачення (офіційні роз'яснення); адміністративно-правові відносини; зв'язок суб'єктів здійснення державно-

го контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів в Україні між собою; кадрове, інформаційне, матеріальне, технічне забезпечення тощо.

Ключові слова: адміністративно-правовий механізм, безпечність, контроль, органи виконавчої влади, суб'єкти здійснення державного контролю, харчова продукція, якість.

The article is devoted to the definition of the concept and disclosure of the elements of the administrative-legal mechanism of state control of food safety and quality in Ukraine. It was found that the mechanism as a general social category in jurisprudence is crucial. In combination with other legal categories, it does not lose its essential meaning, but is filled with qualitatively new content, while describing the scope of the legal concept. It is generalized that the administrative-legal mechanism of state control over the safety and quality of food products in Ukraine, turning from a theoretical plane into a practical one, explains how state control is carried out in this area. It is determined that this is a set of organically combined legal means applicable by the authorized state authorities in the process of implementing their administrative duties to verify compliance by the subjects of production, sale and circulation of food products with the legislation in the field of food safety in Ukraine. The obligatory elements of the mechanism under study are: 1) administrative and legal norms, which: a) determine the rules and standards for the activities of the subjects of the food chain; b) the framework of the administrative activities of the subjects of state control of food safety and quality in Ukraine; 2) the form (causing the onset of legal consequences or without them) and methods (universal or special) of the implementation of the administrative activities of the subjects of state control over the safety and quality of food products in Ukraine; 3) administrative procedures for the implementation of state control over the safety and quality of food products in Ukraine as a procedure for performing a specific administrative action by authorized bodies related to the adoption of an administrative act and its execution. Optional elements include acts of interpretation (official clarifications); administrative-legal relations; communication between the subjects of state control over the safety and quality of food products; personnel, information, material, technical support, etc.

Key words: administrative and legal mechanism, control, executive authorities, food products, quality, security, subjects of state control.

Постановка проблеми. Будь-яке правове явище чи процес за своєю юридичною природою має теоретичну (організаційну) та реалізаційну складові. [1, с. 56]. Тобто діяльність публічних інституцій регламентована нормативними актами та завжди має своїм підґрунтям конкретні процедурні етапи втілення в життя владного впливу [2, с. 63] різномірного спрямування. Як правило, юридична наука позначила цей процес як механізм.

Тому словосполучення «механізм прав», «механізм діяльності», «механізм реалізації» за правом згадуються у працях науковців. Але в кожному випадку той чи інший дослідник розуміє те, що, власне, хоче розуміти. Звісно, є встановлені доктриною рамки певного сутнісного аспекту досліджуваного явища, однак міждисциплінарний характер категорії, а також варіювання концепційних поєднань інших процесів, явищ чи феноменів, об'єднаних спільним завданням з механізмом, сприяє різноманітності, різносутнісності його наповнення у змістовому аспекті [3, с. 150].

Категорія «адміністративно-правовий механізм» в межах юридичної науки також має своє поширення на сферу застосування. Однак ні нормативна, ні наукова доктрина не визначають поняття та структури адміністративно-правового механізму державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів в Україні.

Оскільки для української науки загалом проблема інструментальної характеристики правових явищ є недостатньо розробленою, тобто дискусійними залишаються положення щодо трактування багатьох понятійних конструкцій [4, с.180], то вважаємо, що обраний напрям для здійснення наукових пошуків є достатньо актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Представлена до аналізу тематика немає висвітлення в межах адміністративно-правової галузі наукових знань. Тому може мати за основу теоретичні напрацювання таких вчених як: В. Авер'янов, Т. Альберда, Ю. Андрійчук, В. Барчук, Н. Єршова, Є. Кобрисева, О. Кустовська, А. Маркіна, А. Приходько, О. Радченко, М. Рівіс, С. Рудницький, Є. Федорчук, П. Шорський.

Виклад основного матеріалу. Поняття «механізм» користується популярністю у різних сферах, тому дуже поширене серед науковців різних галузей знань, що спричинило появу безлічі наукових досліджень, які тлумачать сутність та бачення цього поняття [5, с. 10]. Найбільш часто термін «механізм» застосовують у техніці, його трактують як «пристрій, що передає або перетворює рух» [6, с. 665]. Відповідно до змісту словникової літератури, механізм визначають як внутрішню побудову, систему чого-небудь, сукупність станів і процесів, з яких формується певне фізичне, хімічне та інше явище [7, с. 523; 8, с. 38].

Окрім того, категорію «механізм» часто використовують політологи для опису різноманітних явищ і процесів у політичному житті сучасної України зі зрозумілих причин – адже саме її гносеологічні можливості дозволяють пояснити, яким чином задекларовані права чи існуючі інтереси суб'єктів суспільно – політичного життя реалізуються в політичній дійсності [9]. Опис різноманітних явищ за допомогою категорії «механізм» широко використовується і в економічних науках, зокрема для аналізу міжтериторіального та транскордонного співробітництва, реалізації регіональної політики, взаємодії держави та ринку в умовах різноманітних моделей інноваційного розвитку економіки, самофінансування інвестицій суб'єктів господарювання, стратегічного управління підприємством в умовах кризових ситуацій чи загалом функціонування й розвитку економіки [9]. Тобто, як стверджує А. Маркіна, дана категорія є достатньо загальною та використовується для позначення досить широкого кола суспільних явищ в різних сферах життєдіяльності держави [10, с. 66].

Слід брати до уваги, що всередині кожного механізму лежить певний набір елементів, які пов'язані і тісно взаємодіють між собою заради вирішення спільних завдань і досягнення загальної мети існування усього механізму. Таким чином, механізм представляє собою систему процесів, прийомів та методів, які стають важливим інструментом для досягнення як коротко-, так і довгострокових цілей через прийняття правильних та своєчасних рішень [5, с. 10].

Як стверджує Т. Альберда [11] О. Радченко свого часу висунув припущення, що механізми як такому мають бути обов'язково притаманні такі ознаки: є продуктом організованої діяльності; має мету або функцію; містить послідовність дій, певний вид руху; передбачає переважно односторонній вплив з чітко визначеним вектором впливу; має суб'єкт і об'єкт; характеризується жорстким взаємозв'язком, усталеністю процесу, правил взаємодії; його функціонування в ідеалі націлене на автоматизм; його побудова має структурно-функціональний характер; має ознаки відкритої або закритої системи [12, с. 10].

Тому цілком логічно, що В. Авер'янов пропонував під механізмом розуміти певний набір взаємоузгоджених відносин, методів і засобів, які забезпечують належне функціонування системи, або складне системне утворення, що органічно поєднує в собі різні складові елементи [13, с. 36].

Загалом, як вважає К. Шундіков, використання в юридичній науці методологічного потенціалу поняття «механізм» є досить продуктивним, оскільки дає змогу вченим просунутись у пізнанні інструментальної специфіки об'єктів, що вивчаються. Водночас характеристика якогось явища як механізму нерідко використовується як щось само собою зрозуміле, тобто як формально-логічний прийом, при цьому не завжди забезпечується відповідний методологічний нахил дослідження [14, с. 13].

Однак впадає в вічі варіабельність застосування категорії «механізм» в юридичних конструкціях. Достатньо навіть простого перерахування поширених у фаховій літературі варіантів для підтвердження слушності запропонованої тези. Тому об'єктивовані на нормативному рівні механізми позитивного права – ще слабко вивчена правовою наукою реальність. Загальнотеоретична категорія «правовий механізм» у сучасному правознавстві відсутня; висловлюються поодинокі пропозиції розуміти під цим поняттям «об'єктивованій на нормативному рівні, системно організований комплекс юридичних засобів, необхідний і достатній для досягнення конкретної цілі (сукупності цілей)». Правові механізми як конструкції позитивного права формалізують «набір» юридичних регуляторів: прав, обов'язків, заборон, принципів, презумпцій, фікцій, строків, процедур, мір заохочення, мір відповідальності та ін. Змістовна організація правового механізму відображає внутрішню логіку правового регулювання, особливості спеціально-юридичного впливу на певне суспільне відношення, взяте в конкретно-історичному прояві (з урахуванням духовних умов життя соціуму, панівної парадигми юридичного мислення, правового менталітету й культури). Телеологічний аспект правового механізму якнайкраще пояснює його функціональне призначення: практичне використання, і, врешті-решт, досягнення конкретної цілі (цілей). Саме конкретні цілі (індивідів, суспільства, держави) є системоутворюючими факторами

при формуванні правового механізму – «під визначену ціль» законодавець підбирає необхідний «набір» правового інструментарію [11, с. 66].

Тому узагальнюючи, слід погодитись з думкою А. Приходько, що це реалізаційна складова будь-якого процесу, що маючи арсенал теоретичного підґрунтя та практичного інструментарію, перетворює прописані істини в практично наявні [3, с. 150].

Отже, аналіз наявного матеріалу дає нам можливість стверджувати, що механізм як загальносоціальна категорія у юридичній науці має своє визначальне значення. У поєднанні з іншими правовими категоріями вона не втрачає свого сутнісного значення, однак наповнюється якісно новим змістом, описуючи при цьому сферу застосування утвореного правового концепту.

Відповідно немає сенсу заперечувати існування такого правового концепту як механізм державного контролю, а також словосполучення адміністративно-правовий механізм державного контролю, які за своєю суттю є різними правовими явищами.

Зокрема виокремлення механізмів державного контролю з кола функцій державного управління обумовлюється тенденціями соціально-економічного розвитку держави, напрямками політичних перетворень, що реалізується через розробку та прийняття відповідних загальнодержавних програм та розробки механізму їх реалізації [15, с. 72]. Водночас адміністративно-правові механізми є сукупністю тих правових засобів, що притаманні тільки сфері врегулювання адміністративних правовідносин. І від різновиду впливу на такі відносини залежить буде то адміністративно-правовий механізм регулювання, забезпечення чи зокрема – контролю.

Таким чином, адміністративно-правовий механізм державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів в Україні можемо визначити як сукупність органічно поєднаних правових засобів, застосованих уповноваженими органами державної влади у процесі реалізації своїх адміністративних обов'язків щодо перевірки дотримання суб'єктами виробництва, реалізації та/або обігу харчових продуктів законодавства у сфері безпеки продовольства України.

Визначаючи його структуру, уточнимо, що у Академічному тлумачному словнику термін «структура» трактується як взаєморозміщення та взаємозв'язок складових частин цілого; будова; устрій, організація чого-небудь [16]. Як зауважує О. Кустовська, структура системи тісно пов'язана та обумовлюється її функціями, отже, створювати та досліджувати систему необхідно після визначення її функцій. У разі появи нових функцій системи доцільно змінювати її структуру, а не намагатися «прив'язати» цю функцію до старої структури. Тобто структура – це множина частин або форм (елементів), які знаходяться у взаємодії та специфічному порядку, необхідному для реалізації певних функцій. Функція є первинною щодо структури і визначає останню [17, с. 11, 31].

Відповідно, під структурою системи розуміють її стійку впорядкованість і зв'язки між елементами та підсистемами. Структура відтворює найсуттєвіші зв'язки між елементами та підсистемами, що мало змінюються при змінах у системі та забезпечують існування як системи, так і найважливіших її властивостей. Для визначення структури системи необхідно провести її послідовну декомпозицію, тобто виокремити в ній підсистеми всіх рівнів. Завдяки ієрархічності структура складних систем може бути подана через структуру їх частин від підсистем до елементів [17, с. 31].

Таким чином, структуру адміністративно-правового механізму державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів в Україні формує його елементний склад та взаємозв'язок між цими елементами, що в єдності забезпечує його життєздатність.

Необхідно брати до уваги, що сучасне розуміння адміністративного права в нинішній політико-правовій парадигмі повинно враховувати обставини, що право в цілому та окремі його інститути, в тому числі інститут адміністративного права, не мають ніякої іншої вищої мети, окрім як забезпечення дотримання інтересів кожної окремої людини та громадянина, а також суспільства в цілому [18, с. 266]. Тому, на нашу думку, обов'язковими елементами досліджуваного механізму є:

1) адміністративно-правові норми, які: а) визначають правила та стандарти діяльності суб'єктів харчового ланцюга; б) рамки адміністративної діяльності суб'єктів здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів в Україні;

2) форма (що спричиняє настання юридичних наслідків чи без таких) та способи (універсальні чи спеціальні) реалізації адміністративної діяльності суб'єктів здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів в Україні;

3) адміністративні процедури здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів в Україні як порядок вчинення конкретної адміністративної дії уповноважених органів, пов'язаної з прийняттям адміністративного акта та його виконанням.

До необов'язкових елементів можна зокрема віднести такі як акти тлумачення (офіційні роз'яснення); адміністративно-правові відносини в сфері державного контролю за безпечністю

та якістю харчових продуктів в Україні, які можуть бути розподілені як за суб'єктною складовою (наприклад, між органами влади щодо координації діяльності чи між компетентним органом та суб'єктом господарювання щодо реалізації контрольних заходів), так і сферою виникнення (наприклад, щодо виконання вимог чи застосування заходів впливу за не дотримання встановлених вимог); зв'язок суб'єктів здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів в Україні між собою (зобов'язальний, допоміжний); кадрове, інформаційне, матеріальне, технічне забезпечення тощо.

Висновки. Проведене дослідження дає можливість узагальнити, що адміністративно-правовий механізм державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів в Україні, перетворюючись з теоретичної площини у практичну, тобто як правове явище, фактично, пояснює яким чином здійснюється державний контроль в зазначеній сфері. Його життєздатність напряму залежить від елементної складової та взаємозв'язку між цими елементами. Зокрема такі елементи є обов'язковими та не обов'язковими, тобто допоміжними.

Список використаних джерел:

1. Барчук В. О. Адміністративно-правовий механізм охорони лісового фонду в Україні : дис. ... доктора філософії 081 «Право». Науково-дослідний інститут публічного права, Київ, 2021. 226 с.
2. Рівіс М. М. Публічне адміністрування транскордонного співробітництва України та країн-учасниць ЄС : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Науково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2018. 217 с.
3. Приходько А. А. Адміністративно-правове забезпечення запобігання та протидія корупції в Україні за умов євроінтеграції : дис... д-ра юрид. наук. Дніпро, 2020. 485 с.
4. Єршова Н. Г. Поняття правового механізму в контексті публічної політики: міжнародний досвід для України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 19–20. С. 179–185.
5. Андрійчук Ю. А. Теоретична сутність та зміст поняття «механізм». *Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми формування та реалізації конкурентної політики»*, (м. Львів, 19–20 вересня 2013 р.); Національний університет «Львівська політехніка». Львів : «АртДрук», 2013. С. 10.
6. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. К. ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2003. 1440 с.
8. Шорський П. Адміністративно-правовий механізм забезпечення виборчих прав громадян в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харківський національний університет внутрішніх справ: Сумський державний університет. Суми, 2018. 267 с.
9. Рудницький С. В. Категорія «механізм» у суспільних науках. Відомості із сайту SOCIAL-SCIENCE. 2011. URL: <http://social-science.com.ua/article/630>
10. Маркіна А.М. Адміністративно-правове регулювання надання медичних послуг в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. НДІ публ. права. Київ, 2018. 221 с.
11. Альберда Т. Г. Механізм як загальнонаукова і правова категорія («правовий механізм»). *Молодий вчений*. 2013. № 2(02). С. 64–68.
12. Радченко О. В. Категорія «механізм» у системі державного управління. *Державне управління та місцеве самоврядування* : збірник наукових праць : у 2 ч. (за заг. ред. Г. І. Мостового, Г. С. Одінцової). Х., 2001. Вип. 2. С. 10.
13. Державне управління в Україні : навч. посіб. ; за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : СОМІ, 1999. 265 с.
14. Шундигов К. В. Правовые механизмы: основы теории. *Государство и право*. 2006. № 12. С. 12–21.
15. Федорчук Є. Д. Механізми державного контролю у сфері транспорту: адміністративно-правовий аспект. *Теорія та практика державного управління*. 2014. Вип. 1(44). С. 66–73.
16. Академічний тлумачний словник (1970–1980). Слово «структура». URL: <http://sum.in.ua/s/struktura>
17. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень: Курс лекцій. Тернопіль : Економічна думка, 2005. 124 с.
18. Кобрусєва Є. А. Структура адміністративно-правового механізму забезпечення права на мирні зібрання в Україні. *Право та державне управління*. 2020. № 1(1). С. 262–269.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.13>

ЄВДОКИМОВ Д.А.

ОСОБЛИВОСТІ ТА СПЕЦИФІКА ЗДІЙСНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, РОЗГЛЯД ЯКИХ ВІДНЕСЕНО ДО КОМПЕТЕНЦІЇ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ**FEATURES AND SPECIFICS OF CONDUCTING AN ADMINISTRATIVE INVESTIGATION IN CASES OF ADMINISTRATIVE OFFENSES, THE CONSIDERATION OF WHICH IS ASSIGNED TO THE COMPETENCE OF THE NATIONAL POLICE**

Актуальність статті полягає в тому, що здійснення адміністративного розслідування у провадженні по справах про адміністративні правопорушення, розгляд яких віднесено до компетенції органів Національної поліції, визначає логічну і документальну основу подальшого розгляду справ про адміністративні правопорушення. Точність і послідовність вчинення процесуальних дій на цій стадії провадження сприяють реалізації принципу законності, ефективності та результативності. Метою статті є визначення особливостей та специфіки здійснення адміністративного розслідування в справах про адміністративні правопорушення, розгляд яких віднесено до компетенції органів національної поліції. В межах стадії адміністративного розслідування уповноваженими суб'єктами органів Національної поліції отримується інформація або фіксується факт вчиненого правопорушення або протиправної поведінки, встановлюються фактичні обставини у справі, суб'єкти вчинення адміністративного правопорушення та потерпілі особи, збираються і оцінюються докази у справі про адміністративне правопорушення, надається відповідна правова оцінка скоєному про відсутність або наявність адміністративного правопорушення, отже вчиняється комплекс процесуальних дій, які знаходять своє відображення у відповідному процесуальному документі, зокрема протоколі. Зроблено висновок, що Національна поліція України займає надважливе і особливе місце в системі суб'єктів, що уповноважені здійснювати адміністративне розслідування в справах про адміністративні правопорушення. Особливості та специфіка її діяльності у вказаному напрямку пояснюється тим, що: по-перше, вона наділена повноваженнями застосовувати заходи адміністративного примусу в процесі проведення адміністративного розслідування; по-друге, незважаючи на специфіку проведення розслідування, поліція у своїй діяльності обов'язково має дотримуватись принципу взаємодії на засадах партнерства між Національною поліцією та громадянами, а також керуватись засадами: верховенства права, доцільності, ефективності, пріоритету дотримання прав та свобод людини і громадянина, тощо; по-третє, межі проведення адміністративного розслідування, яке здійснюється Національною поліцією щодо адміністративних правопорушень, є значно ширшими, аніж у інших органів державної влади; по-четверте, поліція має можливість застосовувати дискреційні повноваження; по-п'яте, в процесі здійснення адміністративного розслідування можуть здійснюватися й інші юридично значимі дії, наприклад: перевірка інформації, збір доказів, з'ясування відомостей, необхідних для встановлення факту та попередньої кваліфікації адміністративного правопорушення.

Ключові слова: доказовий процес, стадії провадження у справах про адміністративні правопорушення, стадії адміністративного розслідування, обставини адміністративного правопорушення.

The relevance of the article lies in the fact that the implementation of an administrative investigation in administrative offense cases, the consideration of which is assigned to the competence of the National Police, determines the logical and documentary basis for further consideration of administrative offense cases. The accuracy and consistency of procedural actions at this stage of the proceedings contribute to the implementation of the principle of legality, efficiency and effectiveness. The purpose of the article is to determine the features and specifics of conducting an administrative investigation in cases of administrative offenses, the consideration of which is assigned to the competence of the national police. During the administrative investigation stage, authorized subjects of the National Police receive information or record the fact of a committed offense or illegal behavior, establish the factual circumstances of the case, the subjects of the commission of the administrative offense and the victims, collect and evaluate evidence in the case of the administrative offense, provide a corresponding legal assessment of the committed person on the absence or presence of an administrative offense, therefore, a set of procedural actions is carried out, which are reflected in the corresponding procedural document, in particular the protocol. It was concluded that the National Police of Ukraine occupies an extremely important and special place in the system of entities authorized to carry out administrative investigations in cases of administrative offenses. The peculiarities and specifics of its activities in the specified direction are explained by the fact that: firstly, it is empowered to apply measures of administrative coercion in the process of conducting an administrative investigation; secondly, regardless of the specifics of the investigation, the police in its activities must adhere to the principle of cooperation on the basis of partnership between the National Police and citizens, as well as be guided by the principles of: the rule of law, expediency, efficiency, the priority of observing the rights and freedoms of a person and a citizen, etc.; thirdly, the boundaries of the administrative investigation carried out by the National Police regarding administrative offenses are much wider than those of other state authorities; fourth, the police have the ability to exercise discretionary powers; fifth, in the process of conducting an administrative investigation, other legally significant actions may be carried out, for example: verification of information, collection of evidence, clarification of information necessary for establishing the fact and preliminary qualification of an administrative offense.

Key words: *evidentiary process, stages of proceedings in cases of administrative offenses, stages of administrative investigation, circumstances of an administrative offense.*

Актуальність теми. Здійснення адміністративного розслідування у провадженні по справах про адміністративні правопорушення, розгляд яких віднесено до компетенції органів Національної поліції, визначає логічну і документальну основу подальшого розгляду справ про адміністративні правопорушення. Точність і послідовність вчинення процесуальних дій на цій стадії провадження сприяють реалізації принципу законності, ефективності та результативності. Усе це обумовлює підвищення вимог, які застосовуються щодо процесу збору, дослідження та оцінки доказів при здійсненні, зокрема, адміністративного розслідування, збільшення рівня професіоналізму та особистої відповідальності суб'єктів такого процесу і вказує на безумовну актуальність обраного предмету дослідження [1, с. 76]. Важливо підкреслити, що всі процесуальні дії на стадії адміністративного розслідування у адміністративно-деліктному провадженні повинні бути врегульовані в нормативно-правовому порядку.

Метою статті є визначення особливостей та специфіки здійснення адміністративного розслідування в справах про адміністративні правопорушення, розгляд яких віднесено до компетенції органів національної поліції.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-правовий статус органів Національної поліції, уповноважених здійснювати адміністративне розслідування, відображає зв'язок особи та держави, адже працівники поліції виконують завдання держави, які спрямовані на забезпечення публічної безпеки та порядку, охорони прав і свобод громадян, протидії злочинності [2].

За визначення С.М. Гусарова, який зазначає, що адміністративно-правовий статус органів внутрішніх справ – це врегульоване сукупністю адміністративно-правових норм

адміністративного права юридичне становище, що передбачає реалізацію компетенції їхніх підрозділів і посадових осіб із охорони правопорядку, забезпечення прав і свобод громадян і безпеки в суспільстві [3, с. 96]. Таким чином науковець підкреслив імперативне становище уповноважених суб'єктів.

А.Г. Нікуліна у своєму дослідженні справедливо зазначає, що адміністративно-правовим статусом Національної поліції України є ієрархічне положення поліції в системі публічної влади. Ієрархічне положення визначається сукупністю адміністративно-правових норм, якими визначено особливості та функції працівників Національної поліції [4, с. 81]. Особливістю адміністративно-правового статусу Національної поліції є, зокрема: ієрархічне положення поліції в системі публічної влади; права та обов'язки, компетенція та відповідальність обмежені адміністративно-правовими нормами; імперативне положення уповноважених суб'єктів; наявність компетенції.

Основні засади адміністративно-правового статусу органів Національної поліції України як суб'єкта, уповноваженого здійснювати адміністративне розслідування у справах про адміністративні правопорушення визначаються, зокрема, Законом України «Про Національну поліцію» [2], постанові Кабінету Міністрів «Про затвердження положення Про Національну поліцію» [5] та іншими нормативно-правовими актами.

Завданнями органів Національної поліції України при здійсненні адміністративного розслідування є реалізація комплексу процесуальних дій, спрямованих на з'ясування та встановлення обставин адміністративного правопорушення, їх фіксацію та, відповідно і кваліфікацію.

Отже, під адміністративно-правовим статусом органів Національної поліції України, як уповноваженого суб'єкта здійснювати адміністративне розслідування у справах про адміністративні правопорушення пропонуємо розуміти врегульоване нормами адміністративного права юридичне становище даного органу державної влади, що полягає в реалізації ним компетенції по вчиненню комплексу процесуальних дій, спрямованих на з'ясування та встановлення обставин адміністративного правопорушення.

Проаналізуємо спроби визначити поняття «компетенція» у сфері адміністративно-юрисдикційної діяльності, зокрема компетенцію Національної поліції як уповноваженого суб'єкта здійснювати адміністративне розслідування. Так, до прикладу, Д.М. Бахрах розглядав «компетенцію» як сукупність владних повноважень та підвідомчості [6, с. 85]. На думку О.Ф. Скакун компетенція державного органу – це закріплена законом або іншим нормативним актом сукупність владних повноважень (прав і обов'язків), юридичної відповідальності і предмета відання (предмет діяльності, функціональне призначення) [7, с. 364].

Вважаємо за доцільне підтримати точку зору О.П. Сікорського, який досліджує компетенцію органу виконавчої влади, та зазначає, що компетенція як організаційно-правова категорія є сукупністю його предметів відання й владних повноважень, передбачених законодавством або іншими нормативно-правовими актами, шляхом реалізації яких орган виконавчої влади здійснює свою діяльність. Основними елементами «компетенції», на думку вченого, є «предмет відання» (підвідомчість) та владні повноваження (права і обов'язки) [8, с. 54].

Підводячи підсумки наведеного, вважаємо, що категорія «компетенція» є комплексною, яка формується з певних елементів: 1) повноваження уповноваженого суб'єкта; 2) професійні знання, досвід; 3) кваліфікаційні вимоги, що висуваються до кожного кандидата на посаду.

Проаналізувавши наведені точки зору вчених, які досліджували поняття «компетенція», пропонуємо розглядати компетенцію органів Національної поліції при здійсненні адміністративного розслідування як сукупність їх публічно-владних повноважень, реалізація яких передбачена чинним законодавством, щодо виявлення та перевірки обставин і фактів, що мають значення для вирішення питання, стосовно наявності або відсутності складу адміністративного правопорушення та, відповідно, підстав для порушення провадження у такій справі.

Таким чином, компетенція органів Національної поліції як суб'єкта здійснення адміністративного розслідування характеризується наступними ознаками: 1) «компетенція» є складним правовим явищем, змістом якого є сукупність «публічно-владних повноважень»; 2) законодавством окреслюються межі «компетенції»; 3) саме завдяки чітко визначеній «компетенції» органи Національної поліції вирішують завдання адміністративного розслідування у провадженнях по справах про адміністративні правопорушення.

Відповідно до положень Закону України «Про Національну поліцію», поліцейський, зокрема, при здійсненні адміністративного розслідування у провадженні по справах про адміністративні правопорушення, зобов'язаний: – неухильно дотримуватись положень Конституції, законів України та інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції та

Присяги поліцейського; – професійно виконувати свої службові обов'язки відповідно до вимог нормативно-правових актів, посадових (функціональних) обов'язків, наказів керівництва; – поважати і не порушувати прав і свобод людини; – надавати невідкладну, зокрема, домедичну і медичну допомогу постраждалим внаслідок правопорушень, або нещасних випадків; – зберігати інформацію з обмеженим доступом, яка стала йому відома у зв'язку із виконанням службових обов'язків; інформувати безпосереднього керівника про обставини, що унеможливають його подальшу службу в поліції або перебування на займаній посаді [9, с. 27].

Відповідно до ст. 23 Закону України «Про національну поліцію», поліція наділена в сфері адміністративно-юрисдикційної діяльності наступним комплексом повноважень: вживати заходи з метою виявлення, зокрема, адміністративних правопорушень; припиняти виявлені адміністративні правопорушення; вживати заходи, спрямовані на усунення загрози життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення адміністративного правопорушення; здійснювати своєчасне реагування на заяви та повідомлення про адміністративні правопорушення або події; у випадках, визначених законом, здійснювати провадження у справах про адміністративні правопорушення, приймати рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечувати їх виконання; доставляти у випадках і порядку, визначеним законом затриманих осіб, які вчинили, зокрема, адміністративне правопорушення, тощо [2].

Отже, ми розглянули комплекс повноважень, якими наділені органи Національної поліції при здійсненні адміністративного розслідування в сфері адміністративно-юрисдикційної діяльності.

Вичерпний перелік справ про адміністративні правопорушення, які уповноважені розглядати органи Національної поліції міститься у ст. 222 Кодексу України «Про адміністративні правопорушення» [10]. До них належать справи, зокрема: про порушення громадського порядку, правил дорожнього руху, правил паркування транспортних засобів, правил, що забезпечують безпеку руху транспорту, правил користування засобами транспорту, правил, спрямованих на забезпечення схоронності вантажів на транспорті, а також про незаконний відпуск і незаконне придбання бензину або інших паливно-мастильних матеріалів [10], тощо. У даному контексті мова йде про певне коло питань (справ), розгляд і вирішення яких віднесені до повноважень тих чи інших посадових осіб органів Національної поліції, тобто про підвідомчість, яка є складовою компетенції, як вже зазначалося раніше. Саме підвідомчість дозволяє розмежовувати повноваження одних уповноважених суб'єктів від інших.

В ході реалізації своїх повноважень поліція охороняє зазначені об'єкти від протиправних посягань, у тому числі засобами її адміністративно-юрисдикційної діяльності [11, с. 7]. Адміністративне розслідування здійснюється за допомогою відповідних процесуальних дій, таких як: опитування свідків, потерпілих, а також правопорушника особою, уповноваженою скласти протокол про адміністративні проступки; дослідження речових доказів; огляд речей та особистий огляд; вилучення речей і документів та їх дослідження; призначення експертизи; попереднє вивчення матеріалів справи та прийняття рішення про їх надіслання до компетентного органу або посадовій особі [12, с. 79]. На цій стадії провадження у справах про адміністративні правопорушення створюються умови для встановлення об'єктивної істини у справі, правильної кваліфікації, швидкого розгляду справи та невідворотності відповідальності винних осіб.

Тож, основною метою здійснення адміністративного розслідування, зокрема органами Національної поліції України як уповноваженим суб'єктом, є оперативне реагування щодо виявлення ознак вчиненого правопорушення, з'ясування обставин у адміністративній справі, їх дослідження, фіксація у відповідному процесуальному документі ознак протиправної поведінки та й, відповідно, створення умов для притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності.

В межах стадії адміністративного розслідування уповноваженими суб'єктами органів Національної поліції отримується інформація або фіксується факт вчиненого правопорушення або протиправної поведінки, встановлюються фактичні обставини у справі, суб'єкти вчинення адміністративного правопорушення та потерпілі особи, збираються і оцінюються докази у справі про адміністративне правопорушення, надається відповідна правова оцінка скоєному про відсутність або наявність адміністративного правопорушення, отже вчиняється комплекс процесуальних дій, які знаходять своє відображення у відповідному процесуальному документі, зокрема протоколі.

Важливо підкреслити, що здійснення адміністративного розслідування у провадження по справах про адміністративні правопорушення частіше за все починається без складання процесуального документу. Початковим моментом, як зазначає Л.І. Живицька, можна вважати час, коли інформація про проступок надійшла, зокрема, до уповноваженої посадової особи органів Національної поліції [13, с. 165].

Процесуальним документом, який фіксує закінчення першої стадії провадження по справах про адміністративне правопорушення, є протокол, за виключенням випадків, передбачених законом. Ще до його складання проводяться усі процесуально значимі дії: відбираються пояснення у правопорушників, проводяться огляди, допитуються свідки, потерпілі, збираються докази, тощо.

Опитування свідків і потерпілих та особи правопорушника посадова особа органів Національної поліції здійснює в процесі складання протоколу або після складання протоколу, яким порушується справа про адміністративне правопорушення. Як відомо, пояснення свідків і потерпілого є джерелами доказів у справах про адміністративні правопорушення. Згідно зі ст. 272 Кодексу України про адміністративні правопорушення як свідок у справі про адміністративне правопорушення може бути викликана кожна особа, про яку є дані, що їй відомі які-небудь обставини, які підлягають установленню у справі. На виклик органу (посадової особи), у провадженні якого перебуває справа, свідок зобов'язаний з'явитися у зазначений час, дати правдиві пояснення, повідомити всі відомі йому обставини по справі та відповісти на поставлені йому запитання [12, с. 79]. Опитування свідків і потерпілих здійснюється в процесі складання протоколу, або після його складання.

Доказовий процес має важливе значення для вирішення завдань кожної стадії провадження у справах про адміністративні правопорушення, зокрема і стадії адміністративного розслідування, оскільки без належного підтвердження необхідних обставин держава не може гарантувати особі додержання її прав, свобод та інтересів у разі їх порушення, невизнання або оспорювання. Повне з'ясування обставин кожної справи про адміністративне правопорушення є пріоритетом у його розслідуванні. Як зазначає Т. Рекуненко, доказуванню у справах про адміністративні правопорушення притаманний поетапний характер збирання та оцінювання доказів. На першому етапі відбувається встановлення окремих обставин по справі (встановлюються всі обставини адміністративного правопорушення і винності особи, щодо якої ведеться провадження у справі). Збирання доказів включає їх пошук, виявлення, звернення уваги на ті чи інші фактичні дані. Завершується цей етап складанням адміністративного протоколу [14, с.170].

Аналіз нормативно-правових актів, якими визначається компетенція органів Національної поліції України, дає можливість дійти висновку, що одним з основних напрямків діяльності поліції – є її адміністративна діяльність. Тому у своїй правоохоронній діяльності органи Національної поліції, з метою реалізації покладених на них повноважень і функцій використовують заходи адміністративного примусу.

Так, відповідно до ст. 29 Закону України «Про Національну поліцію» для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень – поліцейські відповідно до закону можуть застосовувати комплекс дій або дію превентивного або примусового характеру, що обмежує певні права і свободи людини [2]. Адміністративно-правовий примус застосовується як винятковий засіб забезпечення та охорони правопорядку, притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності, спрямований на попередження і припинення можливих та вчинюваних правопорушень. У п. 3 ст. 30 Закону України «Про Національну поліцію» зазначається, що для виконання покладених на поліцію завдань поліцейський може здійснювати різні заходи, які містяться у цьому законі, але й в інших законодавчих та підзаконних актах [9, с. 83].

Надане право поліцейським застосування примусу, за твердженням А.Т. Комзюка, головна відмінна риса поліції, що дозволяє їй зайняти центральне місце в правоохоронній системі [15, с. 21]. Застосування органами Національної поліції заходів адміністративного примусу є важливою і актуальною задачею державних органів, тому що ці заходи спрямовані на забезпечення законності, охорони правопорядку у суспільстві, прав та інтересів громадян і організації, створення нормальних умов для діяльності апарату публічної влади. Серед широкого арсеналу заходів адміністративного примусу особливе місце займають заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, що обумовлено, перш за все тією обставиною, що вони безпосередньо впливають на суспільні відносини, що виникають через вчинення адміністративних правопорушень [16, с. 3].

Враховуючи викладене вище, на наш погляд, доцільно розглянути заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, що можуть застосовуватися, зокрема, органами Національної поліції при здійсненні адміністративного розслідування.

Заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення визначені чинним законодавством, найчастіше, застосовуються при здійсненні адміністративного розслідування, їх перелік наводиться у ст. 260 Кодексу України про адміністративні правопорушення. До переліку заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення,

що уповноважені застосовувати органи Національної поліції при здійсненні адміністративного розслідування, зокрема: доставлення правопорушника (ст. 259); адміністративне затримання особи (ст. 261, 262, 263); особистий огляд, огляд речей (ст. 264); вилучення речей і документів (ст. 265); тимчасове вилучення посвідчення водія (ст. 265-1); тимчасове затримання транспортних засобів (ст. 265-2); тимчасове вилучення ліцензійної картки на транспортний засіб (ст. 265-3); відсторонення осіб від керування транспортними засобами, річковими і маломірними суднами та огляд на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції (ст. 266); привід (ч. 2 ст. 268) [10].

У випадках, прямо передбачених законами України, з метою припинення адміністративних правопорушень, коли вичерпано інші заходи впливу, установлення особи, забезпечення своєчасного і правильного розгляду справ та виконання постанов у справах про адміністративні правопорушення допускається адміністративне затримання особи, особистий огляд, огляд речей і вилучення речей і документів (п. 1, 3, ч. III) [17], тобто застосовуються заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Для складення протоколу про адміністративне правопорушення в разі неможливості скласти його на місці вчинення правопорушення, якщо складення протоколу є обов'язковим, порушника може бути доставлено, зокрема в поліцію. При вчиненні порушень правил користування засобами транспорту, правил щодо охорони правопорядку і безпеки руху, правил, спрямованих на забезпечення схоронності вантажів на транспорті, правил пожежної безпеки, санітарних норм на транспорті порушника може бути доставлено уповноваженою на те особою в поліцію, якщо у нього немає документів, що посвідчують особу, і немає свідків, які б могли повідомити необхідні дані про нього [10, ст. 259].

Кожна посадова особа органів Національної поліції України, уповноважена здійснювати адміністративне розслідування у провадженні по справах про адміністративні правопорушення, повинна розуміти, що його сучасна діяльність базується на засадничих принципах, визначених Законом України «Про Національну поліцію» [2], як-то: верховенство права; дотримання прав і свобод людини; законності; відкритості та прозорості; політичної нейтральності; взаємодії з населенням на засадах партнерства; безперервності, тощо. Реалізація цих принципів у діяльності поліцейських є обов'язковою. Саме тому, під час складання протоколу про адміністративне затримання посадова особа, що його здійснює, роз'яснює особі, яка вчинила адміністративне правопорушення, її права, передбачені статтями 55, 56, 59, 63 Конституції України та ст. 268 Кодексу України про адміністративні правопорушення [17].

Крім того, згідно з постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою» [8], негайно після фактичного затримання особи уповноважена службова особа суб'єкта надання інформації, яка здійснила затримання, повідомляє за допомогою телефонного, факсимільного зв'язку, електронної пошти або через комплексну інформаційно-аналітичну систему забезпечення надання безоплатної вторинної правової допомоги відповідному центру з надання безоплатної вторинної допомоги, крім випадків адміністративного затримання, коли особа захищає себе особисто чи запросила захисника такі відомості: прізвище, ім'я, по батькові та дата народження затриманої особи; час та підстава затримання особи; точна адреса місця для конфіденційного побачення адвоката із затриманою особою; найменування суб'єкта подання інформації, його поштова адреса, номери телефонів, електронна пошта; прізвище, ім'я, по батькові та посада особи, що передала повідомлення [18]. Про місце перебування особи, затриманої за вчинення адміністративного правопорушення, негайно повідомляються її родичі, а на її прохання також власник відповідного підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган [10, ст. 261].

Порядок адміністративного затримання, особистого огляду, огляду речей і вилучення речей та документів визначається положення Кодексу України про адміністративні правопорушення [10] та інших нормативно-правових актів.

Основні завдання заходів забезпечення провадження по справах про адміністративні правопорушення можна сформулювати, проаналізувавши ст. 245 Кодексу України про адміністративні правопорушення, з якої випливає, що при здійсненні адміністративного розслідування основним процесуальним завданням є, зокрема: своєчасне, всебічне, повне і об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, що є основним завданням здійснення адміністративного розслідування в провадженні по справах про адміністративні правопорушення. Адже, встановлення та повне

з'ясування обставин у справі відбувається лише до розгляду справи про адміністративне правопорушення по суті, а не після.

Отже, враховуючи вищевикладене, ми дійшли висновку про те, що при здійсненні адміністративного розслідування у справах про адміністративні правопорушення органи Національної поліції наділені виключною компетенцією щодо застосування заходів адміністративного примусу, в порядку передбаченому чинним законодавством, що власне і є однією із важливих особливостей поліції, як суб'єкта здійснення відповідної діяльності.

Викладений вище аналіз специфіки здійснення адміністративного розслідування органами Національної поліції дозволяє провести аналогію зі здійсненням досудового слідства у кримінальному процесі. Втім, на відміну від кримінально-процесуального законодавства, в якому чітко визначені та врегульовані нормами права всі стадії процесу, – адміністративне законодавство не окреслює стадій провадження у справах про адміністративні правопорушення, що призводить до плутанини та неузгодженості. Вищевикладене обумовлює необхідність підвищення вимог, які висуваються до поліції під час провадження у адміністративних справах, зокрема щодо: встановлення фактичних обставин у справах; фіксації та кваліфікації правопорушення; рівня професіоналізму та особистої відповідальності поліцейських.

Загалом, специфіка адміністративно-процесуального статусу органів Національної поліції обумовлена тим, що вони володіють великим обсягом повноважень щодо застосування заходів адміністративного примусу, як вже раніше зазначалося, щодо осіб, які вчинили адміністративне правопорушення.

Отже, Національна поліція України займає надважливе і особливе місце в системі суб'єктів, що уповноважені здійснювати адміністративне розслідування в справах про адміністративні правопорушення. Особливості та специфіка її діяльності у вказаному напрямку пояснюється тим, що: по-перше, вона наділена повноваженнями застосовувати заходи адміністративного примусу в процесі проведення адміністративного розслідування; по-друге, незважаючи на специфіку проведення розслідування, поліція у своїй діяльності обов'язково має дотримуватись принципу взаємодії на засадах партнерства між Національною поліцією та громадянами, а також керуватись засадами: верховенства права, доцільності, ефективності, пріоритету дотримання прав та свобод людини і громадянина, тощо; по-третє, межі проведення адміністративного розслідування, яке здійснюється Національною поліцією щодо адміністративних правопорушень, є значно ширшими, аніж у інших органів державної влади; по-четверте, поліція має можливість застосовувати дискреційні повноваження; по-п'яте, в процесі здійснення адміністративного розслідування можуть здійснюватися й інші юридично значимі дії, наприклад: перевірка інформації, збір доказів, з'ясування відомостей, необхідних для встановлення факту та попередньої кваліфікації адміністративного правопорушення.

Список використаних джерел:

1. Алфьоров С. М. Попереднє розслідування як етап провадження у справах про адміністративні правопорушення посадових осіб: теоретичний аспект / Адміністративне право та адміністративна діяльність. Інформаційне право. 2011. С. 75–79.
2. Про національну поліцію : Закон України від 02.07.2007 № 580-VIII. *Голос України* від 06.08.2015 № 141–142.
3. Гусаров С. М. Адміністративно-процесуальний статус органів внутрішніх справ щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення (проступки) та механізм його реалізації. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 2. С. 91–99.
4. Нікуліна А. Г. Адміністративно-правовий статус органів досудового розслідування Національної поліції України : дис. канд. юрид. наук. 12.00.07 Суми. 2017. 231 с.
5. Про затвердження Положення про Національну поліцію: постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877. *Урядовий кур'єр* від 06.11.2015 № 207.
6. Бахрах Д. Административное право : учебник для вузов. М. : БЕК, 1997. 368 С.
7. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.
8. Сікорський О.П. Поняття концепції органу виконавчої влади. *Гуманітарний вісник НУК*. 2012. Вип. 5. С. 52–54.
9. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях : навчальний посібник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. М. Бандурки ; [О. І. Безпалова, О. В. Джафарова, С. М. Князев та ін. ; передм. О. М. Бандурки] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2017. 242 с.

10. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>

11. Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів Національної поліції та її зміст : навчальний посібник / авт. кол. С. Ф. Константинов, С. Г. Братель, В. О. Басс, В. М. Білик та ін. Київ : «Центр учбової літератури», 2016. 336 с.

Золотарьова Н. І. Попереднє адміністративне розслідування як стадія провадження у справах про адміністративні правопорушення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 5. Т. 2. С. 77–81.

12. Живицька Л. І. Стадії провадження справ про адміністративні правопорушення при їх розгляді різними державними органами. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2012. № 6. С. 161–167.

13. Рекуненко Т. Доказування в процесі розгляду справ про адміністративне правопорушення. Підприємництво, господарство і ПРАВО. *Адміністративне право і процес*. Вип. № 3. 2019. С. 169–173.

14. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання реалізації : монографія / Комзюк А. Т. ; за заг. ред. проф. О. М. Бандурки. Харків, 2002. 336 с.

15. Філіпов С., Пугачов О. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2016. Вип. 1. С. 1–11.

16. Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції: Наказ МВС України від 06.11.2015 № 1376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1496-15#Text>

17. Про затвердження Порядку інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою / Постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 р. № 1363 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2011-п#Text>

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.14>

ЗАРОВНА І.О.

ФОРМИ І МЕТОДИ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ МІГРАЦІЇ

FORMS AND METHODS OF INTERACTION OF THE STATE MIGRATION SERVICE OF UKRAINE WITH OTHER SUBJECTS OF IMPLEMENTATION OF THE STATE POLICY IN THE FIELD OF MIGRATION

У статті розглянуто наукові підходи до визначення понять «взаємодія», «суб'єкти взаємодії». З огляду на трактування наведених дефініцій, сформульовано визначення взаємодії Державної міграційної служби України з іншими суб'єктами реалізації державної політики у сфері міграції. Акцентовано, що взаємодія Державної міграційної служби України з іншими суб'єктами реалізації державної політики у сфері міграції передбачає визначення мети, завдань, принципів, форм та методів такої взаємодії. Розглянуто систему суб'єктів взаємодії у міграційній сфері. Доведено, що на сьогодні відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який

© ЗАРОВНА І.О. – науковий співробітник відділу спеціального транспорту науково-дослідної лабораторії спеціального транспорту та форменого одягу (Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України)

би визначав механізм взаємодії суб'єктів взаємодії у сфері міграції. Запропоновано створення Міжвідомчої Ради з питань міграції, з метою удосконалення міжвідомчої взаємодії у сфері міграції та затвердити Положення про Міжвідомчу Раду з питань міграції. Визначено мету її діяльності як координацію взаємодії зазначених органів щодо реалізації державної міграційної політики. Зроблено висновок, що різноманіття суб'єктів реалізації державної політики у сфері міграції актуалізує проблему їх взаємодії у сфері міграції шляхом створення при Кабінеті Міністрів України міжвідомчого органу – Міжвідомчої Ради з питань міграції, з метою удосконалення міжвідомчої взаємодії у сфері міграції. До її складу повинні ввійти представники центральних органів виконавчої влади, що мають повноваження у сфері міграції, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також органів місцевого самоврядування, підприємств та організацій, профспілок, науковців, громадських організацій. Основною метою діяльності запропонованого органу має бути координація взаємодії зазначених органів щодо реалізації державної міграційної політики. Положення про Міжвідомчу Раду з питань міграції повинно містити мету, завдання, принципи діяльності, повноваження відповідно до завдань, права, обов'язки Голови та членів Міжвідомчої Ради щодо координації взаємодії суб'єктів, норми, що регулюють організацію діяльності Міжвідомчої Ради (частоту засідань, затвердження порядку роботи, ведення протоколу засідання тощо), організаційно-технічне та фінансове забезпечення роботи Ради.

Ключові слова: *взаємодія, суб'єкт взаємодії, Державна міграційна служба України, міграція, міграційна політика, адміністративно-правове регулювання, нормативно-правове забезпечення, форма, метод.*

The article considers scientific approaches to the definition of "interaction", "subjects of interaction". Taking into account the interpretation of the given definitions, the definition of interaction of the State Migration Service of Ukraine with other subjects of realization of the state policy in the field of migration is formulated. It is emphasized that the interaction of the State Migration Service of Ukraine with other subjects of state policy in the field of migration involves determining the purpose, objectives, principles, forms and methods of such interaction. The system of subjects of interaction in the field of migration is considered. It is proved that today there is no single legal act that would determine the mechanism of interaction of the subjects of interaction in the field of migration. It is proposed to establish an Interdepartmental Council on Migration, in order to improve interdepartmental cooperation in the field of migration and to approve the Regulations on the Interdepartmental Council on Migration. The purpose of its activity is defined as coordination of interaction of the specified bodies concerning realization of the state migration policy. It is concluded that the diversity of subjects of state policy in the field of migration actualizes the problem of their interaction in the field of migration by creating an interdepartmental body under the Cabinet of Ministers of Ukraine – the Interdepartmental Council on Migration, to improve interagency cooperation in the field of migration. It should include representatives of central executive bodies with powers in the field of migration, the Verkhovna Rada Commissioner for Human Rights, as well as local governments, enterprises and organizations, trade unions, scientists, and public organizations. The main purpose of the proposed body should be to coordinate the interaction of these bodies in the implementation of state migration policy. Regulations on the Interdepartmental Council on Migration should contain the purpose, tasks, principles of activity, powers in accordance with the tasks, rights, responsibilities of the Chairman and members of the Interdepartmental Council to coordinate the interaction of entities, rules governing the organization of the Interdepartmental Council (frequency of meetings, approval of the order of work, keeping the minutes of the meeting, etc.), organizational, technical and financial support of the Council.

Key words: *interaction, subject of interaction, State Migration Service of Ukraine, migration, migration policy, administrative and legal regulation, regulatory and legal support, form, method.*

Постановка проблеми. Активізація процесів глобалізації у світі сприяла розвитку інтенсивної міграції населення. Так, за даними Міністерства соціальної політики України, у 2019 році налічувалося 3,2 млн. трудових мігрантів. В окремі періоди, під час сезонних робіт, було 7–9 млн мігрантів. У той же час на постійне проживання за кордон виїхали 11 тис. 311 осіб, а повернулися – 1 тис. 996 осіб. На постійне місце проживання за кордон у 2020 році виїхали 3 тис. 259 українців. У 2021 році, за даними Інституту демографії та соціальних досліджень, кількість трудових мігрантів становить 2,5–3 млн.

Окрім того, російська агресія, яка спричинила анексію Криму та окупацію частини східних територій України, а також широкомасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р. призвели до вимушеного масштабного переміщення мільйонів українців до більш безпечних регіонів як за кордоном, так і всередині країни. Так, відповідно до даних, розміщених на сайті Уряду, на 25 квітня 2022 р. у Єдиній інформаційній базі даних про внутрішньо переміщених осіб є інформація щодо 3,4 мільйона людей, з них понад 2 мільйонів – це люди, які вимушено перемістились після провадження воєнного стану [4]. За інформацією Міжнародної організації з міграції, на 1 квітня 2022 р. 11 276 557 осіб – це загальна кількість переміщених осіб та біженців, що залишили країну, з них 7 138 715 осіб є внутрішньо переміщеними [2].

З огляду на викладене, слід констатувати підвищення інтересу науковців до питань, пов'язаних з міграційними процесами. Серед них проблема взаємодії ДМС з іншими суб'єктами реалізації державної політики у сфері міграції, визначення її основних напрямів і форм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти питання взаємодії різних державних органів висвітлено у працях таких учених, як В. Авер'янов, С. Алексєєв, О. Андрійко, О. Бандурка, Д. Бахрах, Ю. Битяк, І. Голосніченко, Т. Кагановська, С. Ківалов, В. Колпаков, Д. Лук'янець, П. Михайленко, В. Олефір, С. Масьондз, В. Шамрай, В. Шкарупа та інших.

При цьому питання взаємодії ДМС з іншими іншими суб'єктами реалізації державної політики у сфері міграції залишалось поза увагою вчених, що свідчить про актуальність його дослідження щодо нормативного врегулювання та практичної реалізації.

Метою статті є аналіз форм і методів взаємодії Державної міграційної служби України з іншими суб'єктами реалізації державної політики у сфері міграції.

Виклад основного матеріалу. Термін «взаємодія» використовується у різних галузях науки. Так, відповідно до словника української мови поняття «взаємодія» тлумачиться як взаємний зв'язок між предметами у дії; погоджена дія між ким-, чим-небудь [15, с. 346]. Виходячи з наведеного, взаємодія характеризується «наявністю двох і більше одночасно існуючих явищ; наявністю у них схожих властивостей, наприклад, мети, засобів тощо; взаємозв'язком та взаємообумовленістю об'єктів, що взаємодіють; здатністю кожного з них бути водночас і причиною, і наслідком; універсальністю форм взаємодії матерії» [16; с. 18].

В адміністративному праві взаємодія розглядається насамперед як функція державних органів, як певна діяльність, що характеризується нормативною визначеністю, зв'язком між суб'єктами взаємодії, погодженістю дій суб'єктів взаємодії відповідно до мети, місця, часу, методів; спільністю виконання власних завдань та функцій суб'єктів взаємодії; наявністю відповідного становища суб'єктів взаємодії в існуючій ієрархії влади.

Отже, аналіз визначення поняття «взаємодія» у цілому дозволяє визначити взаємодію ДМС з іншими суб'єктами реалізації державної політики у сфері міграції як нормативно регламентовану діяльність ДМС, спрямовану на спільне вирішення питань, що належать до компетенції ДМС та відповідних суб'єктів взаємодії щодо реалізації державної політики у сфері міграції.

Питання посилення взаємодії органів державної влади та юридичних осіб публічного права у передбачених законом випадках, які здійснюють повноваження у сфері міграції Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року визначає як пріоритетне у зміцнення інституційних спроможностей [13].

До суб'єктів взаємодії з ДМС у сфері міграції слід віднести Міністерство внутрішніх справ, Міністерство закордонних справ, Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Міністерство соціальної політики, Службу безпеки України, Раду національної безпеки та оборони України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство охорони здоров'я України, Державну митну службу України, Державну прикордонну службу України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Координатором діяльності зазначених органів у їх взаємодії у сфері міграції є ДМС України.

Серед зазначених органів слід виокремити ДМС як орган основним завданням є реалізація державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній

(незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів [10]; органи, для яких підтримання міграційного режиму є основним видом діяльності, поряд з іншими основними, тобто одним з основних (Державна прикордонна служба, Міністерство закордонних справ); органи, для яких підтримання міграційного режиму є другорядним видом діяльності (Міністерство соціальної політики України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство освіти і науки тощо) [1].

Згідно з Положенням про Державну міграційну службу України, ДМС під час виконання покладених на неї завдань взаємодіє в установленому порядку з іншими державними органами, допоміжними органами і службами, утвореними Президентом України, тимчасовими консультативними, дорадчими та іншими допоміжними органами, утвореними Кабінетом Міністрів України, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, громадськими спілками, профспілками та організаціями роботодавців, відповідними органами іноземних держав і міжнародних організацій, а також підприємствами, установами та організаціями; має право залучати в установленому порядку до виконання окремих робіт, участі у вивченні окремих питань вчених і фахівців, працівників центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ та організацій (за погодженням з їх керівниками) [10].

Нормативну основу взаємодії зазначених суб'єктів становлять, зокрема, Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року, яка визначає взаємодію як пріоритетне завдання щодо зміцнення інституційних спроможностей для реалізації як планованих дій, так і тих, що випливатимуть з нових потреб у сфері міграції [13], Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року, відповідно до якої суб'єктами інтегрованого управління кордонами є МВС, МЗС, Мінінфраструктури, Мінфін, Держприкордонслужба, ДМС, Держмитслужба, СБУ, Національна поліція, Національна гвардія, Держпродспоживслужба, Збройні Сили (Повітряні та Військово-Морські Сили), які взаємодіють на відомчому, міжвідомчому, державному та міжнародному рівнях для досягнення цілей державної політики у сфері інтегрованого управління кордонами [14].

Окрім того, слід зазначити окремі підзаконні нормативно-правові акти, зокрема Наказ МВС України, Мінсоцполітики та МОН України «Про затвердження Порядку проведення заходів щодо здійснення нагляду та контролю за виконанням законодавства в міграційній сфері» від 04.09.2013 № 850/536/1226, врегульовує діяльність центральних органів виконавчої влади, яка спрямована на реалізацію державної політики в міграційній сфері, захист державної безпеки та національних інтересів України забезпечення дотримання законодавства у сфері міграції, ефективне управління міграційними процесами та протидію нелегальній міграції. Відповідно до своїх повноважень з метою запобігання та протидії нелегальній міграції, а також іншим порушенням законодавства України в міграційній сфері МВС, ДМС, ДПС та СБУ організують та проводять такі заходи: «Мігрант», «Кордон», «Студент», «Трудова міграція» [11].

Наказ МВС України, Міністерства закордонних справ України, Мінсоцполітики України, МОН України, Служби зовнішньої розвідки, СБУ «Про затвердження Методики аналізу ризиків з метою протидії нелегальній міграції» від 29.04.2015 № 494/132/467/497/141/281 регулює питання організації інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності МВС України, Міністерства закордонних справ України, Мінсоцполітики України, МОН України, Служби зовнішньої розвідки України, СБУ, ДМС України, Державної прикордонної служби України, спрямованої на протидію нелегальній міграції. Йдеться про порядок обміну між зазначеними суб'єктами статистичною та аналітичною інформацією з питань протидії нелегальній міграції, щодо якої законодавством не встановлено обмежень стосовно її створення, збирання, одержання, зберігання, використання та поширення. Основними напрямками у цій діяльності є обмін статистичною та аналітичною інформацією; всебічний аналіз усієї доступної інформації у сфері нелегальної міграції; підтримку та сприяння спільній діяльності суб'єктів, у тому числі шляхом повідомлення сторін про зміни загальних тенденцій, способів, методів нелегальної міграції, тактики дій [9].

Суттєвим недоліком усіх наведених нормативно-правових актів є відсутність розробленого механізму взаємодії відповідних органів. У зв'язку із цим запропоновано ухвалити Закон України «Про взаємодію органів ДМС, центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій у сфері міграції».

Найбільш поширеними формами взаємодії між зазначеними органами є проведення спільних нарад, спільних цільових операцій «Мігрант», «Трудова міграція», «Карпати-2021», «Кордон 2021» та «Полісся 2021» та інші, які мають на меті вирішення проблем щодо запобігання і протидії нелегальній міграції, а також перевірки дотримання іноземцями та особами без громадянства

встановлених правил перебування на території України. Спільні наради представників Головних управлінь та управлінь ДМС з представниками Головних управлінь Національної поліції, регіональних управлінь Державної митної служби, управлінь Міністерства юстиції, управлінь Держпраці проводяться з метою вирішення проблемних питань у сфері міграції, пов'язаних із нелегальною міграцією, проблемами працевлаштування іноземців, притягнення до адміністративної відповідальності іноземних громадян, як порушників міграційного законодавства тощо.

Під час проведення операції «Мігрант» у серпні-вересні 2021 року було виявлено 2392 нелегальних мігранти, 5586 порушників міграційного законодавства, стягнуто в дохід держави штрафів на суму 8 млн. грн. [3]. Спеціальна операція «Карпати-2021» проходила у Чернівецькій, Закарпатській та Івано-Франківській областях. До неї, окрім прикордонників, були залучені представники Державних міграційної, митної, податкової служб України, Нацполіції, Нацгвардії, СБУ, ЗСУ. Під час операції «Карпати-2021» правоохоронці затримали 114 порушників закону, в тому числі 49 нелегальних мігрантів [5].

У зв'язку із активізацією використання організованими злочинними угрупованнями окремих ділянок державного кордону для незаконного переміщення через них нелегальних мігрантів, товарів та вантажів, за ініціативою Адміністрації Державної прикордонної служби України упродовж липня-серпня 2021р. було проведено спільну прикордонну операцію «Карпати-2021» у межах українсько-словацької, українсько-угорської та українсько-румунської ділянок державного кордону (Закарпатська, Івано-Франківська та Чернівецька області) із залученням до її проведення взаємодіючих правоохоронних та силових відомств України. З метою організації узгоджених дій під час проведення заходів у них взяли участь територіальні органи ДМС у зазначених регіонах. У період з 01.11.2021 до 31.12.2021 забезпечувалась участь територіальних органів ДМС у проведенні заходів щодо здійснення нагляду та контролю за виконанням законодавства в сфері застосування праці іноземних громадян «Трудова міграція» [3].

Важливим напрямом взаємодії ДМС у сфері міграції є взаємодія з органами місцевого самоврядування, організаціями та підприємствами, громадськими організаціями з питань реєстрації або зняття з реєстрації місця проживання, ведення Реєстру територіальної громади, інтеграції іммігрантів у суспільне життя приймаючої країни, працевлаштування іноземців тощо. На сьогодні на місцевому рівні можуть бути вирішені питання щодо забезпечення житлом, працевлаштування, соціальної інтеграції з урахуванням особливостей окремих регіонів. Зазначені повноваження регламентовано у Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року щодо забезпечення успішної інтеграції іммігрантів в українське суспільство, яка визначає необхідність «підвищення рівня співпраці із середовищем іммігрантів у процесі інтеграції, в тому числі шляхом створення консультативних/експертних рад за їх участю, залучення до розроблення законодавства, державних програм з питань інтеграції та імміграції тощо; продовження інтеграційної підтримки вразливих груп іммігрантів (наприклад, жертв торгівлі людьми, неповнолітніх без супроводу, людей похилого віку); організацію вивчення мігрантами державної мови; розроблення програм адаптації для дітей мігрантів до освітньої системи в Україні; провадження освітньої та просвітницької діяльності з формування в суспільстві атмосфери терпимості та культури міжнаціональних стосунків, протидії расизму і ксенофобії» [13].

Однак, як свідчить аналіз діяльності органів місцевого самоврядування на сьогодні вирішуються ситуативно, шляхом надання певної інформації з конкретної ситуації, що склалася. При цьому відсутні перспективні плани щодо інтеграції та адаптації іноземців у суспільне життя приймаючої країни на місцевому рівні. Не передбачено перспективних планів заходів щодо їх працевлаштування, професійного навчання, підвищення мовної, історичної та культурної обізнаності, підтримання і вираження їх культурної самобутності, хоча органи місцевого самоврядування мають повноваження щодо їх реалізації на місцевому рівні.

Викладене, на нашу думку, свідчить про нагальність питання щодо розробки Стратегії інтеграції іноземців, осіб без громадянства, біженців або осіб, які потребують додаткового захисту, в українське суспільство, а також на її підставі – плану заходів щодо реалізації цієї Стратегії. Окрім того, необхідно внести зміни до Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», доповнивши його розділом «Інтеграція біженців та осіб, які потребують додаткового захисту, в українське суспільство», визначивши принципи інтеграції, суб'єктів інтеграції, форми та методи інтеграції.

Пріоритетним напрямом у взаємодії ДМС України з іншими суб'єктами реалізації державної політики у сфері міграції є розвиток інформаційної взаємодії. На сьогодні ДМС забезпечує роботу 17 електронних сервісів, зокрема «Перевірка стану оформлення документів», «Перевірка

недійсних документів», «Платіжні реквізити», «Електронна черга», «Онлайн-оплата послуг», «Перевірка транслітерації», «Приймальня електронних звернень громадян», «Повідомити про ймовірне порушення міграційного законодавства», «Повідомити про корупцію», «Міграційний калькулятор», «Громадське опитування щодо якості послуг, які надаються ДМС», «Громадське опитування щодо якості роботи телефонних «гарячих ліній» апарату ДМС та територіальних органів ДМС», «Органи реєстрації», «Коди терпідрозділів», «Реєстр перекладачів», «Документи для набуття громадянства за народженням або за територіальним походженням». У тестовому режимі запущено електронний сервіс, за допомогою якого можна отримати перелік документів, необхідних для набуття громадянства України за народженням або за територіальним походженням.

ДМС є розпорядником Єдиного державного демографічного реєстру – електронної інформаційно-комунікаційної системи, призначеної для зберігання, захисту, обробки, використання і поширення визначеної Законом України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» інформації про особу та про документи, що оформлюються із застосуванням засобів Реєстру. Єдиний державний демографічний реєстр ведеться з метою ідентифікації особи для оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, визнання недійсними та знищення передбачених цим Законом документів. Єдиний державний демографічний реєстр у межах, визначених законодавством про свободу пересування та вільний вибір місця проживання, використовується також для обліку інформації про зареєстроване або задеклароване місце проживання (перебування) особи [7].

Окрім того, ДМС здійснюється проведення цифровізації процесів протидії незаконній міграції. Наразі введено у дослідну експлуатацію та застосовано такі підсистеми та функціонали Єдиної інформаційно-аналітичної системи управління міграційними процесами (ЄІАС УМП): 1) «Адміністративні правопорушення»; 2) «Облік іноземців та біженців» (функціонали: «Легальний мігрант», «Захист в Україні», «Незаконні мігранти», «Пункт тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства», «Пункт тимчасового розміщення біженців»); 3) «Облік запитів про реадмісію та транзитне перевезення» [3].

Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки» від 05.08.2020 № 695 визначено, напрями розвитку інфраструктури надання адміністративних послуг, до яких віднесено: забезпечення розбудови мережі центрів надання адміністративних послуг і надання відповідної підтримки органам місцевого самоврядування для створення таких центрів, їх утримання, надання якісних послуг; забезпечення реінжинірингу публічних послуг; удосконалення нормативно-правової бази, що регламентує механізм надання адміністративних та інших послуг, їх упровадження через Єдиний державний вебпортал електронних послуг «Дія»; забезпечення спрощення процедур і безперешкодного доступу громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях, до соціальних та публічних послуг; забезпечення надання адміністративних послуг у населених пунктах біля контрольних пунктів в'їзду-виїзду з тимчасово окупованих територій, у тому числі з використанням віртуальних сервісів [8].

Отже, слід говорити про запровадження дієвих механізмів взаємодії та обміну інформацією між ДМС та іншими суб'єктами у сфері міграції.

Аналізуючи взаємодію ДМС з іншими суб'єктами реалізації державної політики у сфері міграції, слід акцентувати на міжнародному співробітництві у цій сфері. За словами Голови ДМС України, до значущих подій у сфері міжнародного співробітництва ДМС слід віднести, зокрема, підписання листа про наміри щодо створення українсько-канадської робочої групи з питань мобільності між Міністерством закордонних справ України, Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством у справах імміграції, біженців та громадянства Канади; діалог з Урядом Великої Британії з питань міграційно-візової політики, зокрема щодо спрощення умов поїздки до Великої Британії та поступової лібералізації візового режиму для громадян України; переговори з ЄС щодо приєднання України до Європейської міграційної мережі (в якості спостерігача); співробітництво з Прикордонною Вартою Республіки Польща в рамках проекту «Зміцнення потенціалу Державної міграційної служби України в управлінні міграційними процесами» [6].

Окрім того, ДМС постійно здійснює роботу із розвитку міжнародно-договірної бази співробітництва в міграційній сфері. До цього слід віднести підготовку до підписання Імплементційних протоколів до Угоди Україна-ЄС про реадмісію осіб із Румунією, Латвією, Угорщиною та Іспанією, підписання Меморандуму про співробітництво між Державною міграційною службою

України та Міжнародним центром розвитку міграційної політики від 25.09.2019, який передбачає узагальнення практики застосування законодавства та аналіз міграційної ситуації в таких сферах: управління міграцією та формування міграційної політики; протидія нерегульованій міграції, включаючи безпеку документів та ідентифікацію мігрантів; притулок та міжнародний захист; громадянство; реєстрація біженців та інших категорій мігрантів [12], 15 грудня 2021 року було підписано міжвідомчий Меморандум про взаєморозуміння щодо співробітництва в міграційній сфері між ДМС та Азербайджанською Республікою, метою якого є розвиток рівноправної співпраці у сфері міграції, надання притулку та громадянства, відповідно до норм національного законодавства та міжнародних зобов'язань держав-сторін [6].

Висновок. Таке різноманіття суб'єктів актуалізує проблему їх взаємодії у сфері міграції шляхом створення при Кабінеті Міністрів України міжвідомчого органу – Міжвідомчої Ради з питань міграції, з метою удосконалення міжвідомчої взаємодії у сфері міграції. До її складу повинні ввійти представники центральних органів виконавчої влади, що мають повноваження у сфері міграції, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також органів місцевого самоврядування, підприємств та організацій, профспілок, науковців, громадських організацій. Основною метою діяльності запропонованого органу має бути координація взаємодії зазначених органів щодо реалізації державної міграційної політики. Положення про Міжвідомчу Раду з питань міграції повинно містити мету, завдання, принципи діяльності, повноваження відповідно до завдань, права, обов'язки Голови та членів Міжвідомчої Ради щодо координації взаємодії суб'єктів, норми, що регулюють організацію діяльності Міжвідомчої Ради (частоту засідань, затвердження порядку роботи, ведення протоколу засідання тощо), організаційно-технічне та фінансове забезпечення роботи Ради.

Список використаних джерел:

1. Беницький О.М. Система органів управління міграційними процесами в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 3. С. 76–82.
2. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення, район, 1 квітня 2022 року. <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-2-1>
3. Звіт про результати виконання Плану роботи Державної міграційної служби України за 2021 рік. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/doc/plan_dms_2021_zvit.pdf
4. Понад 2 мільйонів людей зареєструвались як внутрішньо переміщені особи після впровадження воєнного стану. <https://www.kmu.gov.ua/news/ponad-2-miljoniv-lyudej-zareyestruvalis-yak-vnutrishno-peremishcheni-osobi-pislya-vprovadzhennya-voennogo-stanu>
5. Прикордонники підбили підсумки операції «Карпати-2021». <https://www.ukrinform.ua/rubric-operaci/3306084-prikordonniki-pidbili-pidsumki-operacii-karpati2021.html>
6. Пріоритети сьогодення – прогнозування міграційних ризиків та своєчасне реагування на них. *Міграція*. № (01) 239, січень 2022. С. 1, 10–12. <http://migraciya.com.ua/upload/18429527999282e811ce1d03dfabc520.pdf>
7. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20.11.2012 № 5492-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17#Text>
8. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>
9. Про затвердження Методики аналізу ризиків з метою протидії нелегальній міграції : Наказ МВС України, МЗС України, Мінсоцполітики України, МОН України, Служби зовнішньої розвідки, СБУ від 29.04.2015 № 494/132/467/497/141/281. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0587-15#n19>
10. Про затвердження Положення про Державну міграційну службу України : Постанова КМУ від 20 серпня 2014 р. № 360. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-%D0%BF#n8>
11. Про затвердження Порядку проведення заходів щодо здійснення нагляду та контролю за виконанням законодавства в міграційній сфері : Наказ МВС України, Мінсоцполітики та МОН України від 04.09.2013 № 850/536/1226. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1683-13#n19>
12. Про співробітництво між Державною міграційною службою України та Міжнародним центром розвитку міграційної політики : Меморандум від 25.09.2019. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/927_002-19#Text

13. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року : Розпорядження КМУ від 12 липня 2017 р. № 482-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text>

14. Про схвалення Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року від 24.07.2019 № 687-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-%D1%80?find=1&text=%D0%B2%D0%B7%D0%B0%D1%94%D0%BC#Text>

15. Словник української мови: в 11 тт. / за ред. І. К. Білодіда. Київ, 1970—1980. Т. 2. С. 29

16. Фещенко Л. О. Взаємодія органів внутрішніх справ з державною податковою службою у здійсненні правоохоронної діяльності : дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2007. 217 арк.

УДК 342.7(045)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.15>

ЗВОНАРЬОВ В.В.

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИРІШЕННЯ ЮРИДИЧНИХ КОЛІЗІЙ

HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS OF RESOLVING LEGAL CONFLICTS

Досліджено історико-правові аспекти вирішення юридичних колізій. У результаті проведеного дослідження обґрунтовано взаємозалежність конституціоналізму, правової держави та публічно-правових колізій і спорів.

Показано, що виникнення юридичних колізій адміністративно-правового характеру у сфері публічного управління є фактично неможливим за умов абсолютної монархії без обмеження монархічної влади та функціонального розподілу влади, оскільки за подібних обставин важко уявити можливі причини та практичний перебіг будь-яких суперечок між владними інституціями щодо їх компетенції або перевищення повноважень стосовно підданих.

Наголошується, що для найбільш повного з'ясування юридичного змісту та механізмів подолання колізій адміністративно-правових норм, як і з будь-якого іншого складного правового питання, необхідним та бажаним є врахування історико-правового досвіду як України, так і зарубіжних країн у подоланні відповідних колізійних ситуацій, що стосуються предмету адміністративно-правового регулювання, а також визначити основні тенденції та передумови виникнення та подолання колізій адміністративно-правових норм починаючи з часів первинного становлення конституційного етапу правового регулювання найважливіших суспільних відносин в історії людства, тобто формування та становлення правової держави у її сучасному концептуальному розумінні.

Визначено, що реалізація в Україні протягом останніх років адміністративної реформи, процес якої неодмінно породжує адміністративно-правові колізії, прогалини та конфліктні питання адміністративно-правового статусу органів публічної влади, баланс функцій та повноважень яких має забезпечувати нормальне функціонування держави як такої, що неухильно побудована на принципі розподілу влади, втіленому у відповідних нормах про конституційний лад України.

Доведено, що значний пізнавальний та науково-практичний потенціал у сучасних умовах державно-правового розвитку має концепція адміністративно-правової колізії як комплексної категорії, що охоплює як формально-юридичну колізійність адміністративно-правових галузевих норм, так і правові конфлікти компетенційного характеру у функціонуванні системи органів та посадових осіб публічної влади,

© ЗВОНАРЬОВ В.В. – аспірант (Маріупольський державний університет), адвокат (Адвокатське бюро «Мироненко та партнери») (м. Маріуполь)

основним способом вирішення яких є звернення до можливостей адміністративного судочинства як основного юридичного механізму вирішення спорів щодо дій та рішень публічно-правового (управлінського) змісту.

Ключові слова: юридична колізія, правовий конфлікт, адміністративно-правові спори, історико-правові аспекти, правова держава.

The historical and legal aspects of resolving legal conflicts are studied. As a result of the study, the interdependence of constitutionalism, the rule of law and public-law conflicts and disputes is substantiated.

It is shown that the emergence of legal conflicts of administrative and legal nature in the field of public administration is virtually impossible under absolute monarchy without restrictions on monarchical power and functional separation of powers, because in such circumstances it is difficult to imagine possible causes and practical disputes between government institutions. competence or excess of authority over subjects.

It is emphasized that in order to fully clarify the legal content and mechanisms for overcoming conflicts of administrative law, as in any other complex legal issue, it is necessary and desirable to take into account the historical and legal experience of both Ukraine and foreign countries. conflict situations related to the subject of administrative and legal regulation, as well as to identify the main trends and prerequisites for the emergence and overcoming of conflicts of administrative law since the initial constitutional stage of legal regulation of major social relations in human history, and formation of the rule of law modern conceptual understanding.

It is determined that the implementation of administrative reform in Ukraine in recent years, the process of which inevitably creates administrative and legal conflicts, gaps and conflicts of administrative and legal status of public authorities, the balance of functions and powers of which should ensure the proper functioning of the state. the principle of separation of powers, embodied in the relevant norms of the constitutional order of Ukraine.

It is proved that the concept of administrative-legal conflict as a complex category has significant cognitive and scientific-practical potential in modern conditions of state-legal development. and public officials, the main way to solve which is to turn to the possibilities of administrative proceedings as the main legal mechanism for resolving disputes over actions and decisions of public law (administrative) content.

Key words: legal conflict, legal conflict, administrative and legal disputes, historical and legal aspects, the rule of law.

Вступ. Для найбільш повного з'ясування юридичного змісту та механізмів подолання колізій адміністративно-правових норм, як і з будь-якого іншого складного правового питання, необхідним та бажаним є врахування історико-правового досвіду як України, так і зарубіжних країн у подоланні відповідних колізійних ситуацій, що стосуються предмету адміністративно-правового регулювання, а також визначити основні тенденції та передумови виникнення та подолання колізій адміністративно-правових норм починаючи з часів первинного становлення конституційного етапу правового регулювання найважливіших суспільних відносин в історії людства, тобто формування та становлення правової держави у її сучасному концептуальному розумінні.

Постановка завдання. Метою даної статті є розкриття історико-правових аспектів вирішення юридичних колізій.

Варто зазначити, що окремі історико-правові аспекти вирішення юридичних колізій, а також загальні засади визначення колізії як правового явища, були досліджені різними науковцями.

Зокрема, серед інших, слід відзначити праці таких вітчизняних вчених, як В. Б. Авер'янов, К. А. Бабенко, Ю. П. Битяк, П. А. Бурковський, Є. В. Годованик, О. В. Зайчук, В. В. Колпаков, О. С. Передерій, В. Ф. Погорілко, М. В. Савчин, Ю. М. Тодика, В. Л. Федоренко, В. М. Шаповал. В зарубіжній літературі, серед інших, визначне місце посідають праці Г. Істера, Г. Каспера, К. Фрайдріча, С. Франкса, Ю. О. Тихомирова, З. Ютсі та інших.

При цьому у повній мірі не були розкриті історико-правові аспекти виникнення та вирішення юридичних колізій саме у контексті визначення колізій адміністративно-правових норм, виходячи з відмінних інтерпретацій концепції публічного порядку та змісту публічно-правових

відносин у різних правових системах на тому чи іншому історико-правовому етапі суспільного розвитку.

Результати дослідження. Слід відзначити, що поява перших суперечностей між чинними адміністративно-правовими нормами в межах однієї національної правової системи пов'язана з загальним становленням правової держави та значним збільшенням обсягу нормативно-правового регулювання суспільних відносин, що знайшло свій прояв, крім іншого, у становленні та розвитку доктрини та практики світового конституціоналізму як оптимальної форми суспільно-правової організації правової держави.

За влучним виразом А. Шайо, конституціоналізм являє собою сукупність принципів, порядок діяльності та інституційних механізмів, які традиційно використовуються з метою обмеження державної влади [1, с. 14]. Таким чином, конституціоналізм є комплексом ідей, принципів та порядку діяльності, в основі яких лежить проста концепція, що влада держави ґрунтується на праві (конституції) та одночасно нею обмежується.

Отже, конституціоналізм органічно пов'язаний з Основним Законом – Конституцією. Без конституціоналізму немає реально чинної конституції, про що свідчить сумний досвід тоталітарних країн, але конституціоналізм може існувати і без писаного Основного Закону. З позицій конституціоналізму Конституція ніколи не розглядається тільки як система позитивних норм або як «мапа влади»; її головна функція полягає в такій організації державної влади, яка унеможливило прояв державного свавілля, а також у забороні перетворення державної влади в інструмент пригнічення адресатів державно-владних приписів.

Традиція конституціоналізму, за слушною думкою С. Шевчука, має давню історію. Як зазначив американський дослідник Д. Білліас, «конституціоналізм – це проблема, що турбувала уми людства з часів Стародавньої Греції та Риму: як утворити державну владу, яка здатна підтримувати стабільність та порядок, що є необхідними для досягнення цілей громади, та одночасно визначати та структурувати таку владу у спосіб, який би не допускав тиранії» [2, с. 2].

Відтак, пошук оптимальних шляхів вирішення цього питання (сумісності моделі обмеження державної влади та одночасно утвердження та гарантування основних прав та свобод, а також суспільної справедливості) становить квінтесенцію європейської політичної думки починаючи з Нового часу і по сьогодні, безпосередньо впливаючи на розвиток вчення про адміністративно-правові (перш за все, публічно-владні) колізії та юридичні шляхи їх вирішення з урахуванням прав і законних інтересів громадян та забезпечення суспільного блага усього соціуму в цілому.

Таким чином, колізійність правових норм як філософсько-правове явище на етапі становлення правових держав з розподілом влади на відповідні гілки має два концептуальних виміри: описовий (descriptive) та приписовий (prescriptive). «В описовому сенсі, – пише професор Г. Каспер щодо визначення сутності категорії «конституціоналізм», – він переважно стосується історичної боротьби за конституційне визнання права народу на те, що він має конституційні права, свободи та привілеї ... В приписовому сенсі ... його значення включає всі ті характеристики організації державної влади, які розглядаються як невід'ємні елементи ... Конституції» [3, с. 420].

Таким чином, як здається, описовий вимір колізійності правових норм та правових відносин (включаючи, безумовно, адміністративно-правові норми та адміністративно-правові відносини) стосується історичного контексту розвитку ідей обмеження державної влади, адже, як вбачається, саме конституційні права та свободи, а також конституційні принципи виступають надійним та ефективним механізмом обмеження адміністративної (публічної) влади. В цьому аспекті полягає зв'язок між конституційним нормативізмом як системою конституційних норм і принципів найвищої юридичної сили та легітимністю як політико-правовою та моральною категорією, що і стає глибинною передумовою виникнення адміністративно-правових спорів, колізій, конфліктів за умови відсутності свавілля та одноосібного суб'єктивного правління конкретного органу чи посадової особи, включаючи реальну можливість судового оскарження дій та рішень органів та посадових осіб системи публічного адміністрування.

Більше того, легітимність у цьому сенсі означає не просто відповідність певних дій держави, втілених у правову форму, конституційним нормам та принципам, а відповідність основоположним цінностям правової системи та демократичного суспільства, які можуть і не бути чітко сформульовані у конституційному тексті, а походити від історичного досвіду народу або цивілізації, а також походити від конституційного духу. Це означає, що сучасний конституціоналізм не залишає місця правовій «містечковості», а пов'язаний з загальнолюдськими політичними та правовими цінностями, які на концептуальному рівні формують парадигму публічного управління у правовій, демократичній, соціальній державі.

Історичний та історико-правовий вимір вирішення адміністративно-правових колізій у площині забезпечення публічного порядку вимагає, на наш погляд, також звернення до цивілізаційних цінностей і традицій, укорінених у правовій свідомості та суспільних цінностях, до сприйняття діалогу між конституційними суддями та іншими практичними працівниками, які покликані охороняти та плекати конституційні цінності у тих країнах, що належать до однієї цивілізаційної традиції. Це легітимізує широке використання конституційної доктрини та практики судів інших європейських держав у практиці Конституційного Суду України та практики Європейського суду з прав людини, яка уособлює квінтесенцію європейського конституціоналізму.

У контексті визначення історико-правових передумов виникнення та пошуку шляхів вирішення адміністративно-правових колізій і конфліктів слід зазначити, що виникнення подібних ситуацій у сфері публічного управління є фактично неможливим за умов абсолютної монархії без обмеження монархічної влади та функціонального розподілу влади, оскільки за подібних обставин важко уявити можливі причини та практичний перебіг будь-яких суперечок між владними інституціями щодо їх компетенції або перевищення повноважень стосовно підданих.

Якщо проаналізувати новітню українську історію, варто відзначити, що проблематика визначення та пошуку шляхів вирішення адміністративно-правових колізій об'єктивується з декількох методологічних позицій, серед яких основними є такі: а) реалізація в Україні протягом останніх років адміністративної реформи, процес якої неодмінно породжує адміністративно-правові колізії, прогалини та конфліктні питання адміністративно-правового статусу органів публічної влади, баланс функцій та повноважень яких має забезпечувати нормальне функціонування держави як такої, що неухильно побудована на принципі розподілу влади, втіленому у відповідних нормах про конституційний лад України; б) виникнення останніми десятиріччями декількох гострих парламентсько-урядових та загальносуспільних криз, викликаних, у тому числі, і наявністю колізій та прогалин у правовому регулюванні адміністративно-правових відносин на вищому рівні державної влади в Українській державі; в) відсутність комплексного підходу у профільних дослідженнях до проблематики адміністративно-правових конфліктів з відповідним аналізом практики їх подолання, включаючи колізійні питання застосування законодавства про адміністративну відповідальність та колізійні проблеми адміністративного судочинства.

Загалом варто відзначити, що теоретико-методологічним та філософським підґрунтям для поступового історичного формування поняття «юридична колізія» стала теорія соціального конфлікту, яка протягом тривалого часу не могла позбавитися визначального впливу соціології та розвивалася в її рамках, підкоряючись панівним у ній течіям. Так, конфліктологія зазнала впливу соціал-дарвіністських вчень (Г. Спенсер, Л. Гумплович), функціональної теорії конфлікту (Г. Зімбель), структурного функціоналізму (Т. Парсонс). Ці теорії склалися в рамках суспільствознавчих концепцій та розглядали явище конфлікту лише як структурний елемент, надаючи йому тієї чи іншої оцінки. Здебільшого ці теорії не були підтверджені соціальною практикою і відкинуті від загального сприйняття, але не можна зменшувати їхню роль у формуванні сучасних концепцій конфлікту. Ці соціально-політичні концепції суспільного розвитку підтверджують теоретичний інтерес до проблематики конфлікту. Основними ідеями, що знайшли своє відображення у цих концепціях, стали такі:

1) конфлікт є нормальним соціальним явищем, оскільки природі самої людини, а також суспільства властиві біологічні, соціальні, психологічні чинники, що за певних умов породжують конфлікти;

2) конфлікти виконують ряд позитивних функцій у процесі суспільного розвитку, забезпечуючи загальний прогресивний рух суспільного життя, сприяючи збереженню єдності соціальних утворень тощо;

3) конфліктний стан суспільного розвитку і тип соціальної структури, яка породжує цей стан, є взаємопов'язаними;

4) протилежність між керівною меншістю і керованою більшістю є незворотним та вічним явищем, що викликає різні соціальні конфлікти [4, с. 30-31].

Ці постулати стали фундаментом для розбудови сучасних концепцій конфлікту, які відрізняє їхня спрямованість на вивчення конфлікту безпосередньо, а не в рамках якихось інших досліджень.

Вони розглядають конфлікт, використовуючи при цьому системний підхід, а не зосереджуючись на поглядах на нього з позицій якоїсь однієї наукової дисципліни. Сучасні конфліктологічні концепції намагаються охопити широке коло питань. Іншими словами, «це – визначення самого поняття конфлікту, розкриття природи конфлікту як особливого суспільного явища,

причин і умов виникнення конфлікту і конфліктних ситуацій, можливостей їх прогнозування і вирішення» [5, с. 14]. Крім того, до аналізу залучаються структура конфлікту як певної системи, його суб'єктний склад, а також визначення його ролі та функцій і вирішення питань щодо класифікації конфліктів.

Як вбачається, значний пізнавальний та науково-практичний потенціал у сучасних умовах державно-правового розвитку має концепція адміністративно-правової колізії як комплексної категорії, що охоплює як формально-юридичну колізійність адміністративно-правових галузевих норм, так і правові конфлікти компетенційного характеру у функціонуванні системи органів та посадових осіб публічної влади, основним способом вирішення яких є звернення до можливостей адміністративного судочинства як основного юридичного механізму вирішення спорів щодо дій та рішень публічно-правового (управлінського) змісту.

Висновки. В цілому, у результаті проведеного дослідження історико-правових аспектів вирішення юридичних колізій можна дійти до таких найважливіших висновків: а) виникнення подібних ситуацій у сфері публічного управління є фактично неможливим за умов абсолютної монархії без обмеження монархічної влади та функціонального розподілу влади, оскільки за подібних обставин важко уявити можливі причини та практичний перебіг будь-яких суперечок між владними інституціями щодо їх компетенції або перевищення повноважень стосовно підданих; б) реалізація в Україні протягом останніх років адміністративної реформи, процес якої неодмінно породжує адміністративно-правові колізії, прогалини та конфліктні питання адміністративно-правового статусу органів публічної влади, баланс функцій та повноважень яких має забезпечувати нормальне функціонування держави як такої, що неухильно побудована на принципі розподілу влади, втіленому у відповідних нормах про конституційний лад України; в) значний пізнавальний та науково-практичний потенціал у сучасних умовах державно-правового розвитку має концепція адміністративно-правової колізії як комплексної категорії, що охоплює як формально-юридичну колізійність адміністративно-правових галузевих норм, так і правові конфлікти компетенційного характеру у функціонуванні системи органів та посадових осіб публічної влади, основним способом вирішення яких є звернення до можливостей адміністративного судочинства як основного юридичного механізму вирішення спорів щодо дій та рішень публічно-правового (управлінського) змісту.

Список використаних джерел:

1. Sajo A. *Limiting Government. An Introduction to Constitutionalism*. Budapest : CEU Press, 1999. 300 p.
2. Billias G. *Introduction. American Constitutionalism Abroad: Selected Essays in Comparative Constitutional History*. New York : Greenwood Press, 1990. 220 p.
3. Casper G. *Constitutionalism. Encyclopedia of the American Constitution*. L. Levy and others eds. Vol. 2. New York, London : Macmilan. 1986. 1020 p.
4. Ващенко І. В. Конфлікти: сучасний стан, проблеми та напрямки їх вирішення в органах внутрішніх справ. Х., 2002. 300 с.
5. Краснов Б. И. Конфликты в обществе. *Социально-политический журнал*. 1992. № 6. С. 10–16.

УХВАЛА СУДУ ЯК СУДОВЕ РІШЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

JUDGEMENT AS A COURT DECISION IN ADMINISTRATIVE PROCEDURE

Метою статті є визначення сутності ухвали суду як судового рішення адміністративного судочинства, встановлення видів ухвал та їх змісту, а також вироблення авторського розуміння ухвали суду як різновиду судового рішення в адміністративному судочинстві. Аргументовано, що одним із механізмів реалізації правосуддя в державі є адміністративне судочинство, реалізація якого дозволяє забезпечити захист прав і свобод людини і громадянина у межах порушених суспільних відносин одним з учасників яких є суб'єкт, наділений владними повноваженнями. Правосуддя в адміністративному судочинстві здійснюється шляхом винесення судового рішення, від обґрунтованості, допустимості, законності, об'єктивності якого залежить підсумок адміністративного судочинства. Встановлено, що судові рішення відіграє величезне значення в рамках адміністративного судочинства, а правильне використання виду судового рішення дозволить скорегувати та реалізувати конституційний принцип захисту прав і свобод, тому пізнання природи ухвали суду як судового рішення в адміністративному судочинстві. У статті автором досліджується природа ухвали суду як судового рішення адміністративного судочинства. Проаналізовано існуючу систему поглядів щодо правової природи судового рішення та місця серед них ухвали суду. Встановлено види ухвал та проведення їх класифікації за тотожними ознаками. Визначено теоретико-правову базу для визначення детермінантів категорій «судове рішення» та «ухвала суду». Увага автора зосереджена на аналізі норм Кодексу адміністративного судочинства та виокремлення видів ухвал суду в рамках адміністративного судочинства. Автором здійснюється класифікація ухвал суду як судових рішень, що можуть бути прийняті у порядку адміністративного судочинства. Автором обґрунтовується власне розуміння класифікації ухвал суду в адміністративному судочинстві: 1) ухвали щодо забезпечення провадження в суді (ст. ст. 10, 33, 40, 48, 49, 83, 103, 114, 147, 148, 149, 155, 156, 157, перехідні положення КАС України); 2) ухвали, що визначають рух справи (ст.ст. 169, 170, 18, 190, 205, 236, 249, 252, 290, 371, 390 КАС України); 3) ухвали в залежності від інстанції (перша, апеляційна, касаційна) (ст.ст. 299-325, 328-358 КАС України).

Ключові слова: *судове рішення, ухвала суду, правова природа, адміністративне судочинство, класифікація.*

The purpose of the article is to determine the essence of a court decision as a court decision in administrative proceedings, to establish the types of decisions and their content, as well as to develop the author's understanding of a court decision as a type of court decision in administrative proceedings. It is argued that one of the mechanisms for the implementation of justice in the state is administrative proceedings, the implementation of which allows to ensure the protection of the rights and freedoms of a person and a citizen within the limits of disturbed social relations, one of the participants of which is a subject endowed with power. Justice in administrative proceedings is carried out by rendering a court decision, on the validity, admissibility, legality, and objectivity of which the outcome of administrative proceedings depends. It has been established that the court decision plays a huge role in the framework of administrative proceedings, and the correct use of the type of court decision will allow to adjust and implement the

constitutional principle of protection of rights and freedoms, therefore, knowledge of the nature of the court decision as a court decision in administrative proceedings. In the article, the author examines the nature of the court decision as a judicial decision of administrative proceedings. The existing system of views regarding the legal nature of the court decision and the place of the court decision among them are analyzed. The types of decisions and their classification according to the same characteristics have been established. The theoretical and legal basis for determining the determinants of the categories "judgment" and "court decision" has been defined. The author's attention is focused on the analysis of the norms of the Code of Administrative Proceedings and the identification of types of court decisions within the framework of administrative proceedings. The author classifies court decisions as court decisions that can be adopted in the order of administrative proceedings. The author substantiates his own understanding of the classification of court rulings in administrative proceedings: 1) rulings on ensuring court proceedings (Articles 10, 33, 40, 48, 49, 83, 103, 114, 147, 148, 149, 155, 156, 157, transitional provisions of the CAS of Ukraine); 2) resolutions determining the progress of the case (Articles 169, 170, 18, 190, 205, 236, 249, 252, 290, 371, 390 of the CAS of Ukraine); 3) decisions depending on the instance (first, appeal, cassation) (Articles 299-325, 328-358 of the CAS of Ukraine).

Key words: court decision, court decision, legal nature, administrative proceedings, classification.

Постановка проблеми. Зовнішня військова агресія та воєнні дії, що відбуваються на території України, вимагають визначеності демократичних засад держави, становлення та укріплення підґрунтям для реалізації верховенства права, і забезпечення прав і свобод людини і громадянина, через механізм здійснення правосуддя в державі.

Так, одним з інституцій реалізації правосуддя в державі є адміністративне судочинство, реалізація якого дозволяє забезпечити захист прав і свобод людини і громадянина у межах порушених суспільних відносин одним з учасників яких є суб'єкт, наділений владними повноваженнями. Правосуддя в адміністративному судочинстві здійснюється шляхом винесення судового рішення, від обґрунтованості, допустимості, законності, об'єктивності якого залежить підсумок адміністративного судочинства.

Отже, судові рішення відіграє величезне значення в рамках адміністративного судочинства, а правильне використання виду судового рішення дозволить скорегувати та реалізувати конституційний принцип захисту прав і свобод, тому пізнання природи ухвали суду як судового рішення в адміністративному судочинстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових дослідженнях щодо питань адміністративного судочинства вивченню проблеми становлення судового рішення приділялось недостатньо уваги. Вчені вивчали, в основному, загальні питання запровадження адміністративної юстиції, проблеми визначення сутності адміністративного процесу, адміністративного судочинства: С.Н. Абрамов, М.Г. Авдюков, С.В. Васильєв, В.М. Горшенєв, Л.Є. Гузь, М.А. Гурвіч, П.П. Заворотько, І.М. Зайцев, М.Б. Зейдер, С.О. Иванова, Р.В. Ігонін, В.В. Комаров, О.В. Кудрявцева, Д.Д. Луспенник, Н.І. Масленнікова, І.К. Піскарєв, Д.І. Полумордвінов, Є.Г. Пушкар, Л.В. Соцуро, В.С. Стефанюк, Л.О. Терехова, М.М. Тернушак, В.І. Тертишніков, Г.Й. Ткач, Г.В. Фазикощ, Н.А. Чечина, Д.М. Чечот, А.М. Школик, М.Й. Штефан, В.Н. Щеглов, К.С. Юдельсон та інших. Зазначені вчені внесли значний вклад в удосконалення як теоретичних засад реалізації судового рішення, так і практичної діяльності адміністративного судочинства. Проте, зміни в законодавчій системі України та судочинства загалом, змушують переглянути погляди щодо особливостей прийняття судового рішення, насамперед це стосується найпоширенішого його виду – Ухвали.

Метою дослідження є визначення сутності ухвали суду як судового рішення адміністративного судочинства, встановлення видів ухвал та їх змісту, а також вироблення авторського розуміння ухвали суду як різновиду судового рішення в адміністративному судочинстві.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання наступних завдань: 1) аналіз існуючої системи поглядів щодо правової природи судового рішення та місця серед них ухвали суду; 2) встановлення видів ухвал та проведення їх класифікації за тотожними ознаками; 3) формування авторської думки на основі здійсненого аналізу; 4) виділення актуальних думок вчених-правознавців щодо судового рішення та місця серед них ухвали суду в адміністративному судочинстві;

5) окреслити головні проблеми, що виникають під час визначення та застосування того чи іншого виду ухвал.

Методологія. Відповідно до мети і задач дослідження в роботі використано сукупність методів та прийомів наукового пізнання, як загальнотеоретичних, так і спеціально-наукових. За допомогою гносеологічного методу дослідження було визначено сутність судового рішення та місце серед них ухвали суду. З використанням логіко-семантичного методу сформульовано низку понять, зокрема, таких як: «судове рішення» та «ухвала суду». Порівняльно-правовий метод використано з метою визначення загальних ознак різних видів ухвал задля приведення їх у певну класифікацію.

Науково-теоретичне підґрунтя для виконання зазначеного дослідження становлять наукові праці фахівців у галузі філософії, теорії управління, загальної теорії держави і права, адміністративного права, інших галузевих правових наук, у тому числі зарубіжних дослідників. Нормативною основою дослідження є Конституція України, чинні законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, що визначають та встановлюють місце «ухвали суду» серед масиву судових рішень в адміністративному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Акцентуючи увагу на категорію «судові рішення» як ключову в рамках нашого дослідження, слід наголосити, що постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 20 травня 2013 р. № 7 «Про судові рішення в адміністративній справі» зазначає, що судові рішення – це акт правосуддя, ухвалений згідно з нормами матеріального та процесуального права і, відповідно до конституційних засад і принципів адміністративного судочинства, обов'язковий до виконання на всій території України [8].

Вчені-юристи дещо розширюють законодавче визначення «судового рішення» та виокремлюють його природу. Так, М.Г. Авдюков вважав, що сутність судового рішення полягає в тому, що воно є актом правосуддя, який захищає права сторін, правопорядок у державі шляхом вирішення правових спорів між сторонами по суті. Суть судового рішення полягає в захисті прав сторін шляхом підтвердження наявності або відсутності правовідносин, взаємних прав та обов'язків сторін і в примусі до відповідної, зазначеної в рішенні поведінки [2, с. 16].

З цього приводу, Л.В. Левшин висловлював наступне, що судові рішення, з одного боку, базуються на конкретній правовій нормі, і є нічим іншим, як розпорядженням певної поведінки конкретним учасникам спірних правовідносин, а з іншого боку – судові рішення надає право на приведення в дію державного апарату примусу, здатного в необхідних випадках виконати це рішення незалежно від бажання зобов'язаної особи [7, с. 69; 9].

Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАС України) зі змінами, внесеними у 2022 р., містить багато новел. Однією з них є розмежування понять «судове рішення» і «рішення». Так, під судовим рішенням розуміють рішення, постанову, ухвалу суду будь-якої інстанції (п. 12 ст. 4 КАС України), а ось поняття «рішення» притаманне саме суду першої інстанції, де вирішуються позовні вимоги (п. 13 ст. 4 КАС України) [6; 10, с. 107]. Таким чином, на законодавчому рівні визначено ухвалу суду як одного з видів судових рішень в адміністративному судочинстві.

Отже, у відповідності до Кодексу адміністративного судочинства України ухвала – письмове або усне рішення суду будь-якої інстанції в адміністративній справі, яким вирішуються питання, пов'язані з процедурою розгляду адміністративної справи, та інші процесуальні питання (пп. 15 п. 1 ст. 4 КАС України).

Думки вчених-правознавців дещо розширюють та розкривають зміст ухвали. Наприклад, З.К. Абдулліна зазначає, що судові ухвали – це акти правосуддя, які виносяться у встановленому порядку з питань, що виникають у процесі. А не вирішують справу по суті [1, с. 5].

В свою чергу Г.В. Воронков під ухвалами суду розуміє оперативно-процесуальні акти, що виносяться судом першої інстанції з питань початку, розвитку та припинення провадження у справі, виконання рішення та інших питань, а також у зв'язку з виявленням істотних недоліків у роботі організацій або порушенням законів окремими посадовими особами чи громадянами [4, с. 30].

С.К. Загайнова справедливо зазначає, що при формулюванні дефініції ухвали мають бути враховані як правова природа, так і його призначення. У зв'язку з цим вчена наводить наступне визначення; судова ухвала – це судовий акт, що виноситься у встановленому законом порядку та у відповідній процесуальній формі, яким вирішуються питання, що супроводжують діяльність по здійсненню правосуддя у цивільній справі, або яким завершується розгляд справи у суді першої інстанції у випадках, передбачених законом [5, с. 313; 3, с. 58].

Говорячи про особливості ухвал у адміністративному провадженні Пленум ВАС України зазначив у постанові від 20.05.2013 року № 7 «Про судові рішення в адміністративній справі»:

«Обов'язково у письмовій формі і окремим документом викладаються ухвали з питань, визначених частиною четвертою статті 160 КАС України. З інших процесуальних питань, які вирішуються під час судового розгляду, ухвали можуть бути усними або письмовими, якщо вони викладаються окремим документом». Отже, коли ми зустрічаєм у Кодексі адміністративного судочинства України можливість ухвалення судового рішення в усній та письмовій формі, як видно із постанови пленуму ВАС України, ухвалам притаманна виключно письмова форма.

- Аналіз Кодексу адміністративного судочинства України встановлює такі різновиди ухвал як:
- Ухвала про розгляд справи у закритому судовому засіданні (ст. 10 КАС України);
  - Ухвала про призначення колегіального розгляду справи (ст. 33 КАС України);
  - Ухвала про відвід судді (ст. 40 КАС України);
  - Ухвала у разі заміни неналежного позивача (ст. 48 КАС України);
  - Ухвала за наслідками розгляду питання про вступ у справу третіх осіб (ст.49 КАС України);
  - Ухвала про судове доручення (ст. 83-84 КАС України);
  - Ухвала про призначення експертизи (ст. 103 КАС України);
  - Ухвала про забезпечення доказів (ст. 114 КАС України);
  - Ухвала про тимчасове вилучення доказів (ст.147 КАС України);
  - Ухвала про привід до суду (ст. 148 КАС України);
  - Ухвала про стягнення штрафу (ст. 149 КАС України);
  - Ухвала щодо клопотання про заміну одного заходу забезпечення позову іншим (ст. 155 КАС України);
  - Ухвала суду про забезпечення позову (ст. 156 КАС України);
  - Ухвала про скасування заходів забезпечення позову або про відмову у скасуванні забезпечення позову (ст. 157 КАС України);
  - Ухвала про залишення позовної заяви без руху (ст. 169 КАС України);
  - Ухвала про відкриття або відмову у відкритті провадження у справі, повернення позовної заяви або залишення позову без розгляду (ст. 169 КАС України);
  - Ухвала про закриття провадження в адміністративній справі (ст. 170 КАС України);
  - Ухвала про припинення врегулювання спору за участю судді (ст. 188 КАС України);
  - Ухвала про затвердження умов примирення сторін (ст. 190-191 КАС України);
  - Ухвала про відкладення розгляду справи (ст. 205 КАС України);
  - Ухвала суду про зупинення провадження у справі (ст. 236 КАС України);
  - Окрема ухвала (ст. 249 КАС України);
  - Ухвала про відмову у прийнятті додаткового рішення (ст. 252 КАС України);
  - Ухвала про відкриття провадження у зразковій справі (ст. 290 КАС України);
  - Ухвала про повернення апеляційної скарги (ст. 299 КАС України);
  - Ухвала суду апеляційної інстанції (ст. 299-325 КАС України);
  - Ухвала суду касаційної інстанції (ст. 328-358 КАС України);
  - Ухвала суду за результатами розгляду заяви про звернення рішення до негайного виконання (ст. 371 КАС України);
  - Ухвала суду за наслідками розгляду заяви про відновлення втраченого судового провадження (ст. 390 КАС України);
  - Ухвала про видачу чи відмову у видачі дубліката виконавчого документа (перехідні положення КАС України) [6].

Висновок. Таким чином, проаналізувавши різновиди ухвал, що виокремлює законодавець у Кодексі адміністративного судочинства України, можна прослідкувати визначену закономірність та згрупувати види ухвал у певну класифікацію.

По-перше, ухвали щодо забезпечення провадження в суді (ст. ст. 10, 33, 40, 48, 49, 83,103, 114, 147, 148, 149, 155, 156, 157, перехідні положення КАС України)

По-друге, ухвали, що визначають рух справи (ст.ст. 169, 170, 18, 190, 205, 236, 249, 252, 290, 371, 390 КАС України);

По-третє, ухвали в залежності від інстанції (перша, апеляційна, касаційна) (ст.ст. 299-325, 328-358 КАС України).

Список використаних джерел:

1. Абдуллина З.К. Определения суда первой инстанции в советском гражданском процессе : автореф. дис. канд. юрид. наук. М., 1964. 18 с.
2. Авдюков М. Г. Судебное решение. М. : Юрид. лит., 1959. 192 с.

3. Андронов І. В. Поняття та види судових ухвал у цивільному процесі. *Право і суспільство*. 2017. № 5. С. 57–62.

4. Воронков Г. В. Определения суда первой инстанции в советском гражданском процессе. *Учебное пособие*. Саратов, 1967. 119 с.

5. Загайнова С.К. Судебные акты в механизме реализации судебной власти в гражданском и арбитражном процессе. М.: Волтерс Клувер, 2007. 400 с.

6. Кодекс адміністративного судочинства України від 24 травня 2022 р. № 2257–9 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

7. Левшин Л. В. Сущность и значение судебного решения в советском гражданском процессе : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук. Москва, 1953. 20 с.

8. Просудовірення в адміністративній справі: постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 20 травня 2013 р. № 7 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007760-13>

9. Синицька Я. П. Юридична природа судового рішення в адміністративному судочинстві. *Форум права*. 2011. № 4. С. 681–685. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11cypvac.pdf>

10. Сусак М.С. Судові рішення адміністративного суду першої інстанції та процесуальний розсуд. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція*. 2019 № 41, том 1. С. 107–111.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.17>

КАШПУР О.В.

ПОРЯДОК ОСКАРЖЕННЯ РІШЕННЯ ПРО НЕЗАКОННЕ ЗВІЛЬНЕННЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

PROCEDURE FOR APPEALING THE DECISION ON ILLEGAL DISMISSAL OF CIVIL SERVANTS

Актуальність статті полягає в тому, що звільнення державного службовця з його посади на державній службі є не тільки правоприпиняючим фактором, який завершує правовідносини у сфері службової діяльності. Подібна юридична подія в рівній мірі дає поштовх для початку функціонування багатьох процедур, зокрема, пов'язаних із юридичним оформлення факту звільнення, а також із захистом, у разі потреби, державним службовцем своїх законних прав, свобод та інтересів. До числа останніх можна віднести процедуру оскарження рішення про незаконне звільнення, зміст якої має багато не тільки практичних, але й теоретичних особливостей необхідних для розгляду. У статті проаналізовано основні формати реалізації процедури оскарження рішення про незаконне звільнення державних службовців. Визначено механічні особливості оскарження державним службовцем незаконного наказу про його звільнення. Наголошено, що адміністративний позов є законодавчо встановленого формату офіційне звернення державного службовця до адміністративного суду відповідної юрисдикції, в якому він обґрунтовує незаконність факту його звільнення з посади державної служби, а також вимагає захистити надані йому законодавством права та інтереси шляхом скасування наказу про звільнення та поновлення на посаді. При цьому, позовна заява передбачає можливість державного службовця обґрунтувати свої вимоги не тільки безпосередньо у тексті позову, але й шляхом надання копій інших документів, що в цілому передбачено вимогами статті 161 Кодексу адміністративного судочинства. Зроблено висновок,

що незважаючи на безперечне привалювання судового порядку, процедура оскарження незаконного звільнення державного службовця потребує вдосконалення. Так, існуюча преюдиційна процедура оскарження, в силу відміченої вище загрози має необ'єктивний характер, а тому втрачає будь-який сенс та ефективність. З огляду на це ми переконані, що більш логічним та привільним є закріплення у нормах Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII можливості створення в органах державної влади, де особи проходять державну службу, спеціальних комісій, на кшталт, комісій по трудовим спорам, які б розглядали спірні питання пов'язані із механізмом проходження державної служби за участі персоналу відповідної організації, а не тільки керівництва.

Ключові слова: державні службовці, незаконне звільнення, оскарження рішення про незаконне звільнення.

The relevance of the article lies in the fact that the dismissal of a civil servant from his position in the civil service is not only a terminating factor that terminates legal relations in the field of official activity. Such a legal event equally provides an impetus for the start of the operation of many procedures, in particular, related to the legal registration of the fact of dismissal, as well as the protection, if necessary, by the civil servant of his legal rights, freedoms and interests. The latter include the procedure for appealing a decision on illegal dismissal, the content of which has many not only practical, but also theoretical features necessary for consideration. The article analyzes the main formats for the implementation of the procedure for appealing the decision on the illegal dismissal of civil servants. The mechanical features of a civil servant's appeal against an illegal dismissal order have been determined. It is emphasized that an administrative lawsuit is an official appeal of a civil servant to an administrative court of the relevant jurisdiction in a legally established format, in which he substantiates the illegality of the fact of his dismissal from the civil service position, and also demands to protect the rights and interests granted to him by law by canceling the dismissal order and renewing it on position. At the same time, the statement of claim provides for the opportunity for the civil servant to substantiate his claims not only directly in the text of the claim, but also by providing copies of other documents, which is generally provided for by the requirements of Article 161 of the Code of Administrative Procedure. It was concluded that despite the indisputable failure of the court order, the procedure for challenging the illegal dismissal of a civil servant needs to be improved. Thus, the existing prejudicial appeal procedure, due to the threat noted above, is biased in nature, and therefore loses all meaning and effectiveness. In view of this, we are convinced that it is more logical and arbitrary to enshrine in the provisions of the Law of Ukraine "On Civil Service" dated 10.12.2015 No. 889-VIII the possibility of creating special commissions in state authorities, where persons perform civil service, such as commissions on labor disputes, which would consider controversial issues related to the mechanism of public service with the participation of the personnel of the relevant organization, and not only the management.

Key words: civil servants, illegal dismissal, appeal against the decision on illegal dismissal.

Постановка проблеми. Звільнення державного службовця з його посади на державній службі є не тільки правоприпиняючим фактором, який завершує правовідносини у сфері службової діяльності. Подібна юридична подія в рівній мірі дає поштовх для початку функціонування багатьох процедур, зокрема, пов'язаних із юридичним оформлення факту звільнення, а також із захистом, у разі потреби, державним службовцем своїх законних прав, свобод та інтересів. До числа останніх можна віднести процедуру оскарження рішення про незаконне звільнення, зміст якої має багато не тільки практичних, але й теоретичних особливостей необхідних для розгляду.

Стан дослідження проблеми. Окремі проблемні питання, пов'язані із оскарженням дій та бездіяльності посадових осіб, досліджувались у наукових працях: І.Я. Сенюті, Н.М. Чепурнова, О.В. Кондратьєва, В.В. Яркової, Ю.П. Битяка, В.Б. Авер'янова, С.М. Тараненко, А.В. Баб'яка, І.В. Юрійчука, Р.С. Мельника, В.М. Бевзенкова, Л.Є. Кисіля, В.І. Полоховича та інших. Втім,

незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, у зазначеній сфері залишається низка питань, зокрема пов'язаних із порядком оскарження рішення про незаконне звільнення державних службовців

Саме тому метою статті є: охарактеризувати порядок оскарження рішення про незаконне звільнення державних службовців.

Виклад основного матеріалу. Говорячи безпосередньо про практичні аспекти реалізації оскарження рішення про незаконне звільнення державного службовця варто наголосити, що у нормативно-правових актах, які регулюють процес функціонування державної служби в цілому, а також особливості її проходження, простежується одразу декілька процесуальних можливостей вирішення питання про протиправне припинення трудових відносин. Відповідно до пункту 10 частини 1 статті 7 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII державний службовець має право на оскарження в установленому законом порядку рішень про накладення дисциплінарного стягнення, звільнення з посади державної служби, а також висновку, що містить негативну оцінку за результатами оцінювання його службової діяльності [1]. Незважаючи на задекларованість в нормах Закону права на скаргу, порядок її реалізації ніяким чином не розкривається у статтях Закону за винятком декількох окремих норм. Так, частково на питання щодо порядку оскарження рішення про незаконне звільнення державного службовця дає стаття 11 Закону. За її текстом у разі порушення наданих державному службовцю прав або виникнення перешкод у реалізації таких прав державний службовець у місячний строк з дня, коли він дізнався або повинен був дізнатися про це, може подати керівнику державної служби скаргу із зазначенням фактів порушення його прав або перешкод у їх реалізації. У скарзі державний службовець може вимагати від керівника державної служби утворення комісії для перевірки викладених у скарзі фактів. Керівник державної служби зобов'язаний не пізніше 20 календарних днів з дня отримання скарги надати державному службовцю обґрунтовану письмову відповідь (рішення) [1].

Разом з цим існує другий формат оскарження незаконного рішення про звільнення державного службовця за допомогою важелів адміністративного судочинства. Відповідно до Конституції України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР та Закону України «Про судоустрій і статус судів» кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом. Загальними засадами діяльності національних судів є: 1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 2) забезпечення доведеності вини; 3) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 4) підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором; 5) забезпечення обвинуваченому права на захист; 6) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 7) розумні строки розгляду справи судом; 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення; 9) обов'язковість судового рішення [2; 4].

Справи пов'язані із оскарження незаконного звільнення державних службовців входять до предмету адміністративного судочинства, відповідно до положень Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС). Так, відповідно до статті 19 КАС юрисдикція адміністративних судів поширюється на справи у публічно-правових спорах, зокрема: спорах з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби. При цьому, загальним завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Основними засадами (принципами) адміністративного судочинства є: 1) верховенство права; 2) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 3) гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 4) змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі; 5) обов'язковість судового рішення; 6) забезпечення права на апеляційний перегляд справи; 7) забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, визначених законом; 8) розумність строків розгляду справи судом; 9) неприпустимість зловживання процесуальними правами; 10) відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалене судове рішення [5].

Адміністративне судочинство здійснюється виключно в порядку позовного провадження, яке має загальну та спрощену форми. Так, спрощене позовне провадження призначене для розгляду справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи [5].

Відповідно до частини 6 статті 12 КАС справи щодо прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби відносяться до справ незначної складності [5].

Згідно з наведеними положеннями Кодексу для оскарження рішення про незаконне звільнення державний службовець має подати позовну до відповідного окружного адміністративного суду, визначення якого пов'язано із питанням територіальної підсудності. Так, адміністративні справи з приводу оскарження індивідуальних актів, а також дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, які прийняті (вчинені, допущені) стосовно конкретної фізичної чи юридичної особи (їх об'єднань), вирішуються за вибором позивача адміністративним судом за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем проживання (перебування, знаходження) цієї особи-позивача або адміністративним судом за місцезнаходженням відповідача [5].

При цьому, варто звернути увагу на особливий характер, форму та юридичний зміст адміністративного позову, який відрізняється від звичайної скарги, яку державний службовець подає в довільній формі своєму керівництву.

Особливий зміст адміністративного позову породив різноманітні підходи до його трактування. Так, Н.В. Мостова вказує, що адміністративний позов – це звернення до адміністративного суду правова вимога позивача про проведення судом певних дій із зазначенням способу захисту, що передбачається публічно-правовими відносинами, ґрунтується на юридичних фактах, подається (надсилається) до суду у формі позовної заяви для розгляду й вирішення в чітко встановленому процесуальному порядку [6, с. 10]. Ю.М. Мирошниченко визначає адміністративний позов як звернення до суду вимогу зацікавленої особи про поновлення порушених або визнання оспорюваних прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин шляхом застосування до відповідача передбачених законом заходів державного примусу [7, с. 91]. Схожу думку має Г.А. Осокіна, яка визначає позов як звернення зацікавленої особи до суду за захистом порушеного або що перебуває під загрозою порушення з боку конкретної особи суб'єктивного права [8]. Крім того, Г.Л. Осокіна включає в поняття позову три елементи: 1) вимогу про захист порушеного або оскарженого права або охоронюваного законом інтересу; 2) власне спірні правовідносини, з яких дана вимога випливає; 3) встановлений законом порядок, у якому розглядається і вирішується даний спір [9, с. 53–54]. А.О. Селіванов наголошує, що адміністративний позов завжди є вимогою, зверненою до держави в особі суду щодо ухвалення об'єктивно правильного судового рішення [10, с. 9–10].

Відповідно до положень КАС у позовній заяві позивач викладає свої вимоги щодо предмету спору та їх обґрунтування. Позовна заява подається в письмовій формі позивачем або особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. В позовній заяві мають бути присутні коло обов'язкових відомостей до яких положеннями Кодексу віднесено: повні анкетні дані позивача, ціна позову, зміст позовних вимог, їх обґрунтування, відомості про вжиті заходу досудового регулювання спору і таке інше [5].

Таким чином, адміністративний позов є законодавчо встановленого формату офіційне звернення державного службовця до адміністративного суду відповідної юрисдикції, в якому він обґрунтовує незаконність факту його звільнення з посади державної служби, а також вимагає захистити надані йому законодавством права та інтереси шляхом скасування наказу про звільнення та поновлення на посаді. При цьому, позовна заява передбачає можливість державного службовця обґрунтувати свої вимоги не тільки безпосередньо у тексті позову, але й шляхом надання копій інших документів, що в цілому передбачено вимогами статті 161 КАС. Загалом, крім правил щодо додержання форми та елементів змісту, не існує якихось особливих вимог до позовів, які стосуються правовідносин, що виникають в контексті проходження державної служби. Виключенням є питання оскарження державними службовцями звільнення, яке стало наслідком накладення дисциплінарного стягнення. Так, відповідно до Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII скарга на рішення про накладення дисциплінарного стягнення подається протягом 10 календарних днів після одержання державним службовцем копії наказу (розпорядження) про накладення дисциплінарного стягнення [1].

Позов є підставою для здійснення адміністративним судом розгляду справи у спрощеному позовного провадженні. Підготовче засідання при розгляді справи за правилами спрощеного позовного провадження не проводиться. Перше судове засідання у справі проводиться не пізніше тридцяти днів із дня відкриття провадження у справі. Суд розглядає справу в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення сторін за наявними у справі матеріалами, за відсутності клопотання будь-якої зі сторін про інше. За клопотанням однієї із сторін або з власної ініціативи суду розгляд справи проводиться в судовому засіданні з повідомленням (викликом)

сторін. При цьому суд може відмовити в задоволенні клопотання сторони про розгляд справи в судовому засіданні з повідомленням сторін, зокрема, якщо характер спірних правовідносин та предмет доказування у справі незначної складності не вимагають проведення судового засідання з повідомленням сторін для повного та всебічного встановлення обставин справи і таке інше [5].

Метою розгляду справи за позовом державного службовця про незаконне звільнення є прийняття судом рішення про задоволення позову, або відмову від його задоволення. За наявності необхідних та достатніх доказів адміністративний суд має право скасувати нормативно-правовий акт про звільнення державного службовця та зобов'язати суб'єкта владних повноважень вчинити необхідні дії з метою відновлення прав, свобод чи інтересів позивача, за захистом яких він звернувся до суду [5]. При цьому, рішення суду повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим, а також ухвалене судом відповідно до норм матеріального права при дотриманні норм процесуального права; відповідати визначеним КАС принципам адміністративного судочинства [5]. При ухваленні рішення суд повинен з'ясувати наступні питання, зокрема: чи мали місце обставини (факти), якими обґрунтовувалися вимоги та заперечення, та якими доказами вони підтверджуються; чи є інші фактичні дані, які мають значення для вирішення справи, та докази на їх підтвердження; яку правову норму належить застосувати до цих правовідносин і таке інше. Рішення суду набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги всіма учасниками справи, якщо апеляційну скаргу не було подано [5].

Висновки. Отже, проведений у роботі аналіз дає можливість сформулювати висновок, відповідно до якого порядок оскарження державним службовцем рішення про його незаконне звільнення передбачає два механізми реалізації. Перший має преюдиційний характер та полягає у скарзі державного службовця своєму безпосередньому керівництву на факти, які порушують права державного службовця та потенційно можуть привести до його незаконного звільнення в майбутньому. Другий – механізм реалізації, який передбачає звернення державного службовця до органів адміністративного судочинства із позовом про визнання рішення про його звільнення не дійсним та відновлення на посаді у державній службі.

Окрім того, у підсумку варто відмітити, що незважаючи на безперечне привалювання судового порядку, процедура оскарження незаконного звільнення державного службовця потребує вдосконалення. Так, існуюча преюдиційна процедура оскарження, в силу відміченої вище загрози має неоективний характер, а тому втрачає будь-який сенс та ефективність. З огляду на це ми переконані, що більш логічним та привільним є закріплення у нормах Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII можливості створення в органах державної влади, де особи проходять державну службу, спеціальних комісій, на кшталт, комісій по трудовим спорам, які б розглядали спірні питання пов'язані із механізмом проходження державної служби за участі персоналу відповідної організації, а не тільки керівництва. В контексті оскарження питання про звільнення державного службовця діяльність подібних комісій:

- по-перше, дозволила б об'єктивно та повно поглянути на підстави прийняття рішення про звільнення;
- по-друге, залучити до розгляду питання про законність звільнення якомога більшу кількість незацікавлених учасників, які забезпечать незалежну оцінку обставин ситуації;
- по-третє, зібрати більш повну доказову базу у разі необхідності звернення до суду в подальшому.

Унормування процесу оскарження таким чином забезпечить існування двох інстанцій для подання скарги, що в свою чергу розширить можливості державного службовця захистити передбачені законом права та інтереси від порушень, зокрема шляхом безпідставного, незаконного звільнення з державної служби.

Список використаних джерел:

1. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.
2. Конституція України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1. Ст. 2598.
3. Лошицький М. В. Адміністративне оскарження як спосіб захисту прав громадян у діяльності органів публічної адміністрації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. С. 146–150.
4. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

5. Кодекс адміністративного судочинства України: кодекс від 06.07.2005 № 2747-IV. *Офіційний вісник України*. 2005. № 32. Ст. 1918.
6. Селіванов А.О Публічна влада і громадянин в умовах застосування судової адміністративної юстиції (проблеми теорії і практики). *Право України*. 2006. № 9. С. 28–33.
7. Мирошниченко Ю.М. Адміністративний позов: правова природа та сутнісна характеристика. *Судова апеляція*. 2008. № 3. С. 89–95.
8. Осокіна Г.Л. Проблемы иска и права на иск. Под ред.: Грицанов А.С. Томск : Изд-во Том. ун-та, 1989. 196 с.
9. Закаленко О.В. Теоретичні засади пізнання адміністративного позову. *Наше право*. 2014. № 6. С. 52–56.
10. Ківалов С. В. Адміністративний позов як категорія адміністративного права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 74. С. 7–18.

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.18>

КОМЗЮК А.Т., КОМЗЮК М.А., ЛИПІЙ Є.А.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВОЄННОГО СТАНУ, ВВЕДЕНОГО В УКРАЇНІ У ЗВ'ЯЗКУ З МОСКОВСЬКОЮ ВІЙСЬКОВОЮ АГРЕСІЄЮ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW IMPOSED IN UKRAINE DUE TO THE MOSCOW MILITARY AGGRESSION

В статті з'ясовано, що адміністративно-правові режими зазвичай класифікують за різними ознаками на звичайний і надзвичайний; загальний і спеціальний; стимулюючий і обмежувальний; загальнодержавний, регіональний і місцевий; постійний і тимчасовий тощо. З огляду на це адміністративно-правовий режим воєнного стану можна кваліфікувати як надзвичайний, спеціальний, обмежувальний, загальнодержавний, тимчасовий порядок адміністративно-правового регулювання публічного управління в умовах дії такого стану. Наголошено, що головна загроза конституційним правам і свободам громадян та правам і законним інтересам юридичних осіб іде від агресора, кожного озброєного окупанта, і протидія агресії у першу чергу сприяє захисту людей, їх життя і здоров'я, інших прав і свобод. В той же час українська держава не може відмовитись від гарантування дотримання цих прав і свобод у діяльності власних органів, їх службових та посадових осіб. Проте у повному обсязі зробити це, звісно, неможливо. Саме тому постає питання про межі та порядок обмеження окремих прав і свобод громадян в умовах воєнного стану. Визначено поняття та зміст адміністративно-правового режиму воєнного стану, введеного в Україні у зв'язку з московською військовою агресією. Цей режим розуміється як надзвичайний, спеціальний, обмежувальний, загальнодержавний, тимчасовий порядок адміністративно-правового регулювання, що створює бажаний стан публічного управління через запровадження його особливих структур, інструментів

© КОМЗЮК А.Т. – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри адміністративного права та процесу факультету № 1 (Харківський національний університет внутрішніх справ), ORCID: 0000-0002-7377-9241

© КОМЗЮК М.А. – кандидат юридичних наук, доцент, докторант (Харківський національний університет внутрішніх справ), ORCID: 0000-0002-7656-1061

© ЛИПІЙ Є.А. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри філософії та суспільних наук (Полтавський державний медичний університет), ORCID: 0000-0001-9952-83X

та процедур, а також особливого порядку реалізації прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб на період дії такого стану. Визначено і охарактеризовано складові адміністративно-правового режиму воєнного стану, введеного в Україні у зв'язку з московською військовою агресією, які становлять його зміст: 1) встановлення особливого порядку організації та діяльності суб'єктів публічно-го управління – органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, спрямованої на забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави; 2) визначення обсягу і меж тимчасового обмеження та особливого порядку реалізації прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб; 3) визначення видів та порядку реалізації заходів правового режиму воєнного стану.

Ключові слова: *правовий режим, адміністративно-правовий режим, військова агресія, воєнний стан, публічне управління, права і свободи громадян, заходи правового режиму воєнного стану.*

The article found out that administrative and legal regimes are usually classified according to different characteristics into ordinary and extraordinary; general and special; stimulating and restrictive; national, regional and local; permanent and temporary etc. In view of this, the administrative-legal regime of martial law can be qualified as an emergency, special, restrictive, nationwide, temporary order of administrative-legal regulation of public administration under the conditions of such a state. It was emphasized that the main threat to the constitutional rights and freedoms of citizens and the rights and legitimate interests of legal entities comes from the aggressor, every armed occupier, and countering aggression primarily contributes to the protection of people, their lives and health, and other rights and freedoms. At the same time, the Ukrainian state cannot refuse to guarantee the observance of these rights and freedoms in the activities of its own bodies, their officials and officials. However, it is, of course, impossible to do this in full. That is why the question arises about the limits and the procedure for restricting individual rights and freedoms of citizens in the conditions of martial law. The concept and content of the administrative and legal regime of martial law imposed in Ukraine due to the moscow military aggression are defined. This regime is understood as an emergency, special, restrictive, national and temporary procedure of administrative and legal regulation, which creates the desired state of public administration through the introduction of its special structures, tools and procedures, as well as a special procedure for exercising rights and freedoms of citizens and rights and legal interests of legal entities for the period of such condition. The components of the administrative and legal regime of martial law imposed in Ukraine due to the moscow military aggression, which constitute its content, are identified and characterized: 1) establishment of a special procedure for the organization and activity of subjects of public administration – executive bodies and local self-government bodies, aimed at ensuring the defense of Ukraine, protection of public safety and the interests of the state; 2) determination of the scope and limits of temporary restriction and special procedure for exercising the rights and freedoms of citizens and the rights and legitimate interests of legal entities; 3) determination of the types and procedure for implementing measures of the martial law regime.

Key words: *legal regime, administrative and legal regime, military aggression, martial law, public administration, rights and freedoms of citizens, measures of martial law regime.*

Постановка проблеми. Україна з моменту відновлення державності у 1991 р. основними засадами своєї зовнішньої політики неодмінно проголошувала миролюбність, відмову від використання сили у вирішенні конфліктних ситуацій, невтручання у внутрішні справи інших держав тощо. На їх підтвердження наша держава добровільно відмовилась від потужного ядерного арсеналу в обмін на обіцянку гарантувати безпеку від кількох наймогутніших у військовому плані країн, серед яких була і росія. Проте це не завадило останній розпочати проти України у 2014 р. спочатку гібридну війну, а 24 лютого 2022 р. – повномасштабну збройну агресію. З метою захисту своєї державності, знищення якої й стало головною метою рашистських загарбників, Україна

мобілізувала всі наявні ресурси, продемонструвала надзвичайну згуртованість суб'єктів влади і всього суспільства. Важливим політико-правовим інструментом, спрямованим на організацію відсічі збройної агресії, захист державної незалежності та територіальної цілісності України, забезпечення прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб, стало запровадження воєнного стану на всій території держави. Відтак актуальним завданням правової науки є формування розуміння сутності та змісту цього явища, виявлення особливостей адміністративно-правового регулювання його режиму.

Стан дослідження проблеми. У вітчизняній науці адміністративного права адміністративно-правовим режимам досі приділялась, на нашу думку, недостатня увага. Їх загальним питанням присвячено поодинокі праці А. В. Басова, В. В. Белевцевої, В. М. Завгородньої, Н. В. Коваленко, О. О. Крест'янінової, С. О. Кузніченка, О. В. Маковської, В. Я. Настюка та деяких інших вчених. Проблеми ж введення воєнного стану та його адміністративно-правового режиму у вітчизняній юридичній літературі, тим більше введеного в Україні у зв'язку з рашистською військовою агресією, практично не знайшли висвітлення.

Завданням даного дослідження є визначення поняття та змісту адміністративно-правового режиму воєнного стану, введеного в Україні у зв'язку з московською військовою агресією.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння поняття адміністративно-правового режиму воєнного стану необхідно насамперед визначитись з термінами «правовий режим», «адміністративно-правовий режим» та «воєнний стан».

У загальній теорії права поняття правового режиму має різні тлумачення. У найширшому розумінні він розглядається як результат правового регулювання, тобто як певний стан врегульованості суспільних відносин. У такому розумінні правовий режим – це зовнішній прояв (правова форма) правового регулювання у певній сфері суспільного життя. Він відображає динаміку правовідносин, яка досягається шляхом трансформації всіх елементів правового впливу: як правових засобів (норм права, актів реалізації та застосування, юридичних фактів тощо), так і інших правових явищ (правосвідомості, правової культури, правових принципів), які у взаємодії досягають мети регулювання. У такому значенні правовий режим є органічною частиною державного та політичного режимів, які утверджуються та реально здійснюються саме за допомогою правових режимів [1].

У більш вузькому значенні правовий режим або режим правового регулювання суспільних відносин розуміється як правова форма, що визначає порядок (стан) правового врегулювання конкретної сфери суспільного життя, встановлений через специфічне поєднання мети, предмета, методів, способів і типів правового регулювання, які забезпечують розвиток правовідносин у просторовому й часовому вимірах та їх галузево-правову належність [2]. Узагальнено правовий режим визначають як особливий порядок правового регулювання, який виражається в певному поєднанні юридичних засобів і створює бажаний соціальний стан і конкретний ступінь сприятливості чи несприятливості для задоволення інтересів суб'єктів права [3].

Зазначені характеристики властиві, звичайно, й адміністративно-правовому режиму, який також можна розглядати як особливий порядок адміністративно-правового регулювання, що створює бажаний стан публічного управління через запровадження його структур, інструментів та процедур, а також порядку реалізації прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб.

В адміністративно-правовій літературі цей режим визначають неоднаково:

– як поєднання адміністративно-правових засобів регулювання, що виявляється в централізованому порядку, імперативному методі правового впливу та юридичній нерівності суб'єктів правовідносин [4, с. 282];

– як чітко прописаний в законодавстві правовий інститут, пов'язаний з комплексом юридичних засобів – принципів, способів і методів регулювання, процесуальних форм відповідальності та захисту [5, с. 263];

– як особливу форму правового регулювання суспільних відносин, яка базується на поєднанні комплексу юридичних, організаційних і технічних процедур та адміністративно-правових засобів і визначає міру можливої й належної поведінки суб'єктів, надає особливій спрямованості суспільним відносинам у сфері публічної влади [6];

– як специфічні засоби правового регулювання, серед яких домінують заборони, розпорядження та загальнообов'язкові приписи [7, с. 22];

– як сукупність правил діяльності, дій та установок, запровадження яких обумовлено специфікою предмета регулювання, що полягає у встановленні сукупності правил, сформульованих

у формі дозволів, заборон, регламентів, процедур, яких повинні дотримуватися суб'єкти публічного управління, з метою найбільш ефективного забезпечення прав, свобод, законних інтересів фізичних осіб, прав та свобод юридичних осіб, забезпечення і підтримання суверенітету й оборони держави, інтересів безпеки й охорони громадянського порядку [8] тощо. Як бачимо, у жодному із наведених визначень автори з незрозумілих причин не використовують термін «порядок регулювання», хоча саме він є ключовим для всіх правових режимів.

Адміністративно-правові режими зазвичай класифікують за різними ознаками на звичайний і надзвичайний; загальний і спеціальний; стимулюючий і обмежувальний; загальнодержавний, регіональний і місцевий; постійний і тимчасовий тощо. З огляду на це адміністративно-правовий режим воєнного стану можна кваліфікувати як надзвичайний, спеціальний, обмежувальний, загальнодержавний, тимчасовий порядок адміністративно-правового регулювання публічного управління в умовах дії такого стану.

Щодо поняття воєнного стану варто зазначити, що воно отримало законодавче визначення. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [9].

Отже, підставою введення воєнного стану є збройна агресія чи загроза нападу, небезпека державній незалежності України, її територіальній цілісності. Нацистська рф, армія якої віроломно вторглась на територію України, цинічно прикриває свій напад терміном «спеціальна військова операція» (хоча використання цього терміна, враховуючи, що «операція» проводиться на території іншої суверенної держави, нічого не змінює, оскільки будь-яке використання збройних сил щодо інших держав визнається актом агресії, про що мова піде далі), тому необхідно також уточнити поняття «збройна агресія». Відповідно до ст. 1 Закону України «Про оборону України» збройна агресія – це застосування іншою державою або групою держав збройної сили проти України [10] (подібне визначення агресії дається у міжнародному праві, зокрема у Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року – це застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності чи політичної незалежності іншої держави, або якимось іншим чином, несумісним зі Статутом ООН [11]).

Збройною агресією проти України вважаються, зокрема такі дії як вторгнення або напад збройних сил іншої держави або групи держав на територію України, а також окупація або анексія частини території України; блокада портів, узбережжя або повітряного простору, порушення комунікацій України збройними силами іншої держави або групи держав; напад збройних сил іншої держави або групи держав на військові сухопутні, морські чи повітряні сили або цивільні морські чи повітряні флоти України; дії іншої держави (держав), яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження третій державі, використовувалася цією третьою державою (державами) для вчинення актів агресії, та ін. [10]. Такі ж форми агресії перераховано також у згаданій Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р.

Законодавством чітко визначено порядок введення і припинення воєнного стану. Зокрема ст. 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» передбачає, що пропозиції щодо його введення в Україні або в окремих її місцевостях на розгляд Президентів України подає Рада національної безпеки і оборони України. Президент України у разі прийняття рішення щодо необхідності введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях видає відповідний Указ і негайно звертається до Верховної Ради України щодо його затвердження та подає одночасно відповідний проект Закону. Верховна Рада України у таких випадках збирається на засідання у дводенний строк без скликання та розглядає питання щодо затвердження Указу Президента України у порядку, встановленому Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України. Указ Президента України про введення воєнного стану, затверджений Верховною Радою України, офіційно оприлюднюється разом із Законом щодо затвердження такого Указу та набирає чинності одночасно з набранням чинності цим Законом [9].

Так, у зв'язку з військовою агресією ер-єфії проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України,

Закону України «Про правовий режим воєнного стану» Указом від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», який було затверджено Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX, Президент України постановив ввести в Україні воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб. Указом, зокрема було приписано уповноваженим владним суб'єктам здійснювати передбачені Законом заходи і повноваження, необхідні для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави; визначено види конституційних прав і свобод людини і громадянина, які можуть бути тимчасово обмежені, а також межі та обсяг тимчасових обмежень прав і законних інтересів юридичних осіб; доручено відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування утворити ради оборони та запроваджувати і здійснювати заходи правового режиму воєнного стану [12]. Дію цього Указу, на жаль, вже кілька разів було продовжено.

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан на всій території України або в окремих її місцевостях припиняється після закінчення строку, на який його було введено. До закінчення цього строку та за умови усунення загрози нападу чи небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності Президент України може прийняти Указ про скасування воєнного стану, про що має бути негайно оголошено через засоби масової інформації [9].

З викладеного можна зробити висновок, що адміністративно-правовий режим воєнного стану, введеного в Україні у зв'язку з московською військовою агресією, включає: 1) встановлення особливого порядку організації та діяльності суб'єктів публічного управління – органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, спрямованої на забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави; 2) визначення обсягу і меж тимчасового обмеження та особливого порядку реалізації прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб; 3) визначення видів та порядку реалізації заходів правового режиму воєнного стану. Зупинимось на цих складових детальніше.

Головною особливістю організації публічного управління в умовах воєнного стану варто визнати створення тимчасових державних органів – військових адміністрацій. Відповідно до ст. 4 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» вони можуть утворюватися на територіях, на яких введено воєнний стан, для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян. Рішення про утворення військових адміністрацій приймається Президентом України за поданням обласних державних адміністрацій або військового командування [9].

Діяльність військових адміністрацій з питань забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку, здійснення заходів правового режиму воєнного стану реалізується за спрямування, координації та контролю Генерального штабу Збройних Сил України (а районних військових адміністрацій – також обласних військових адміністрацій), а з інших питань – Кабінету Міністрів України (а районних військових адміністрацій – також обласних державних адміністрацій) у межах своїх повноважень. Безпосереднє керівництво військовими адміністраціями здійснюють їхні начальники [9].

Крім утворення особливих владних структур в умовах воєнного стану органи виконавчої влади, зокрема Кабінет Міністрів України, інші державні органи, військове командування, військові адміністрації, органи місцевого самоврядування продовжують здійснювати свої повноваження, надані їм Конституцією України та законами України. Більше того, у період воєнного стану не можуть бути припинені повноваження органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, та органів, підрозділи яких здійснюють контррозвідальну діяльність [9].

Особливого статусу на період воєнного стану, введеного в Україні у зв'язку з московською військовою агресією, набуває Генеральний штаб Збройних Сил України та інше військове командування (до нього належать командування об'єднаних сил Збройних Сил України, командування видів, окремих родів військ (сил) Збройних Сил України, управління оперативних командувань, командири військових з'єднань, частин Збройних Сил України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Управління державної охорони України) [12]. Це й зрозуміло, адже саме на них покладається завдання щодо відвернення загрози, відсічі збройної агресії та

забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України та її територіальній цілісності.

З приводу тимчасового обмеження конституційних прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб в умовах воєнного стану варто насамперед зазначити, що головна загроза їм іде від агресора, кожного озброєного окупанта, і протидія агресії у першу чергу сприяє захисту людей, їх життя і здоров'я, інших прав і свобод. В той же час українська держава не може відмовитись від гарантування дотримання цих прав і свобод у діяльності власних органів, їх службових та посадових осіб. Проте у повному обсязі зробити це, звісно, неможливо. Саме тому постає питання про межі та порядок обмеження окремих прав і свобод громадян в умовах воєнного стану.

Стаття 64 Конституції України передбачає, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених самою Конституцією. Зокрема маються на увазі саме умови воєнного стану, коли допускаються окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. В той же час не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції [13].

Відповідно до цієї конституційної норми у п. 3 Указу Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 р. № 181-р встановлено, що у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені ст.ст. 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України [12]. Отже, насамперед необхідно підкреслити, що обмеженню підлягають не всі права і свободи, а лише перераховані в Указі. Мова йде про такі права і свободи, передбачені Конституцією України: право на недоторканність житла (ст. 30), право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31), право на невтручання в особисте і сімейне життя (ст. 32), свободу пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України (ст. 33), свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34), право брати участь в управлінні державними справами (ст. 38), право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39), право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41), право на підприємницьку діяльність (ст. 42), право на працю (ст. 43), право на страйк (ст. 44), право на освіту (ст. 53). Аналіз можливих обмежень зазначених прав і свобод, так само як і наявних їх порушень (наприклад, особливості трудової діяльності осіб, щодо яких запроваджена трудова повинність, застосування поліцейських заходів та інших заходів адміністративного примусу, відчуження майна, що перебуває у приватній або комунальній власності, тощо) потребує окремого дослідження.

Зміст правового режиму воєнного стану виявляється у заходах, які запроваджуються під час його дії. Статтею 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» передбачено, що в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, заходи правового режиму воєнного стану можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених Указом Президента України про введення воєнного стану [9].

Крім згаданого Закону конкретні види заходів правового режиму воєнного стану, введеного в Україні у зв'язку з московською військовою агресією, визначено Планом запровадження та забезпечення заходів здійснення правового режиму воєнного стану в Україні, затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2022 р. № 181-р (звернемо увагу на помилку у назві Плану: замість «заходів здійснення» має бути навпаки – «здійснення заходів», як правильно вжито у назві розпорядження – «Питання запровадження та забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні»). Відповідальними за запровадження заходів, передбачених цим Планом, у переважній більшості випадків є військове командування, військові адміністрації (у разі утворення) та ради оборони відповідних регіонів, а серед органів, що залучаються до здійснення цих заходів, найчастіше згадуються МВС, СБУ, Мінюст, Мінекономіки, Міненерго, Мінінфраструктури, Міноборони, Мінрегіон, Національна гвардія, Національна поліція, ДСНС, обласні, Київська міська держадміністрації та інші державні органи [14].

Серед таких заходів передбачені, зокрема організація посиленої охорони та оборони важливих об'єктів; запровадження комендантської години, а також встановлення спеціального

режиму світломаскування; визначення та виконання першочергових заходів підготовки території відповідних адміністративно-територіальних одиниць до оборони; проведення перевірки документів в осіб, а в разі потреби – огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян; встановлення особливого режиму у сфері виробництва та реалізації лікарських засобів, які мають у своєму складі наркотичні засоби; проведення евакуації населення, а також матеріальних і культурних цінностей; примусове відчуження майна, що перебуває у приватній або комунальній власності, для потреб держави; порушення питання про заборону діяльності політичних партій, якщо вона є антиукраїнською; запровадження у разі потреби нормованого забезпечення населення основними продовольчими і непродовольчими товарами; забезпечення належного функціонування дорожнього господарства та транспортної інфраструктури тощо [14]. Зазначені заходи також можуть стати предметом окремого дослідження.

Висновки. Підсумовуючи викладене, адміністративно-правовий режим воєнного стану, введеного в Україні у зв'язку з московською військовою агресією, можна визначити як надзвичайний, спеціальний, обмежувальний, загальнодержавний, тимчасовий порядок адміністративно-правового регулювання, що створює бажаний стан публічного управління через запровадження його особливих структур, інструментів та процедур, а також особливого порядку реалізації прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб на період дії такого стану.

До складових адміністративно-правового режиму воєнного стану, введеного в Україні у зв'язку з московською військовою агресією, які становлять його зміст, варто віднести: 1) встановлення особливого порядку організації та діяльності суб'єктів публічного управління – органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, спрямованої на забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави; 2) визначення обсягу і меж тимчасового обмеження та особливого порядку реалізації прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб; 3) визначення видів та порядку реалізації заходів правового режиму воєнного стану.

Список використаних джерел:

1. Мінка Т. П. Онтологічна характеристика правового режиму. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 123–127.
2. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. 2-ге вид. Київ : Алерта, 2010. URL: <https://moreknig.org/reader/32221/page/58/>
3. Маковська О. В. Поняття і класифікація адміністративних режимів у теорії адміністративного права. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3. С. 197–198.
4. Адміністративне право : підручник / Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.), В. М. Гаращук, В. В. Богущкий та ін. ; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. Х. : Право, 2010. 624 с.
5. Кузниченко С. О. Надзвичайні адміністративно-правові режими: зарубіжний досвід та українська модель : моногр. Вид. 2-ге. Одеса : ОДУВС, 2011. 324 с.
6. Коваленко Н. Поняття та ознаки адміністративно-правового режиму. *Адміністративне право і процес*. 2020. № 1. С. 106–110.
7. Настюк В. Я., Белевцева В. В. Адміністративно-правові режими в Україні : монографія. Х. : Право, 2009. 128 с.
8. Гусар О. А., Мандрика О. П., Рустамова М. І. *Юридичний вісник*. 2020. № 4 (57). С. 69–74.
9. Про правовий режим воєнного стану : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.
10. Про оборону України : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106.
11. Визначення агресії : затверджено Резолюцією 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-74#Text
12. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022, затверджений Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
13. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
14. Питання запровадження та забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2022 р. № 181-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/181-2022-%D1%80#Text>

ЗАКОНОДАВЧІ ГАРАНТІЇ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА

LEGISLATIVE GUARANTEES OF JUDICIAL PROTECTION OF THE RIGHTS AND FREEDOMS OF FOREIGNERS AND STATELESS PERSONS

У статті на підставі аналізу вітчизняних та зарубіжних нормативно-правових актів, наукових думок, правозастосовної діяльності окреслюються правові гарантії судового захисту прав та свобод людини і громадянина, серед вказаної категорії осіб акцентовано увагу на іноземцях та особах без громадянства. Серед інших видів захисту прав, свобод та законних інтересів іноземців та осіб без громадянства, саме судовий захист є одним із видів державного захисту. Це розгляд і вирішення спору про право, поновлення порушених суб'єктивних прав вказаної категорії осіб. Спрямованість діяльності суду визначає його сферу та об'єкт судового захисту. Важливу роль у судовому захисті особи належить імперативним нормам Конституції України, з цією метою акцентовано увагу правах, свободах та обов'язках людини і громадянина. Зокрема, проаналізовано норми статей 3, 22, 26, 55 Конституції України, Закон України «Про судоустрій та статус суддів», відповідно до положень якого кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом. Іноземці, особи без громадянства та іноземні юридичні особи мають право на судовий захист в Україні нарівні з громадянами і юридичними особами України, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, а також звертається увага та аналізують відповідні норми процесуального законодавства, відповідно до якого учасником у судовій справі є особа, яка наділена процесуальними правами та обов'язками.

Підкреслено, що важливу роль у правовому у регулюванні правового статусу іноземців та осіб без громадянства відіграють норми спеціальних законів, зокрема Закони України: «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», «Про міжнародне приватне право», «Про імміграцію» та інші.

Ключові слова: особа, громадянин, іммігрант, біженець, апатрид, законодавство, суд.

The article, based on the analysis of domestic and foreign legal acts, scientific opinions, law enforcement activities, outlines the legal guarantees of judicial protection of the rights and freedoms of a person and a citizen, among the specified category of persons, attention is focused on foreigners and stateless persons. Among other types of protection of rights, freedoms and legitimate interests of foreigners and stateless persons, judicial protection is one of the types of state protection. This is the consideration and resolution of a dispute about the right, renewal of the violated subjective rights of the specified category of persons. The direction of the court's activity determines its scope and object of judicial protection. An important role in judicial protection of a person belongs to the imperative norms of the Constitution of Ukraine, for this purpose attention is focused on the rights, freedoms and duties of a person and a citizen. In particular, the norms of Articles 3, 22, 26, 55 of the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges» were analyzed, according to the provisions

of which everyone is guaranteed the protection of their rights, freedoms and interests within a reasonable time by an independent, impartial and fair court established by law. Foreigners, stateless persons and foreign legal entities have the right to judicial protection in Ukraine on an equal basis with citizens and legal entities of Ukraine, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, as well as the relevant norms of procedural legislation, according to which the participant in a court case there is a person who is endowed with procedural rights and duties.

It is emphasized that an important role in the legal regulation of the legal status of foreigners and stateless persons is played by the norms of special laws, in particular the Laws of Ukraine: «On the legal status of foreigners and stateless persons», «On refugees and persons in need of additional or temporary protection», «On international private law», «About immigration» and others.

Key words: *rights, freedoms, person, citizen, foreigner, legislation, judicial protection.*

Вступ. Гарантії прав та свобод людини і громадянина регламентовані Конституцією, законами України і низкою міжнародних угод. Незважаючи на система вітчизняних та міжнародних правових норм, організаційних засобів і способів за допомогою яких здійснюються судовий захист прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, одним із учасників судового процесу є іноземці та особи без громадянства, які в умовах сьогодення – глобалізаційних процесів, трудової міграції тощо, нерідко вимушені захищати свої права і законні інтереси у вітчизняних та міжнародних судах. Зважаючи на це, здійснимо аналіз нормативних актів, норми яких гарантують права та свободи людини і громадянина

Постановка завдання. Метою статті є проаналізувати законодавчі гарантії судового захисту іноземців та осіб без громадянства.

Результати дослідження. Розроблення тієї чи іншої проблеми передбачає аналіз нормативно-правових актів та наукових думок щодо вказаної проблематики.

Правові гарантії в реалізації прав та інтересів людини і громадянина в нашій державі достатньо широко відображені у статтях Конституції України. Саме, Конституція України та чинне законодавство закріплюють за державою правові гарантії, зокрема, в розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» закріплено широкий спектр прав і свобод людини та громадянина, а також загальні принципи та положення, які ставлять за мету визначити зміст гарантії і механізмів їх реалізації. В умовах розвитку демократії, додержання прав і свобод людини створення належної та ефективної національної системи охорони та захисту прав інтересу людини і громадянина стає одним з головних завдань держави [1, с.67].

Вищенаведене спонукає звернути свою увагу до норм Основного закону, згідно ст. 22 Конституції права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод [2].

У статті 22 Конституції України встановлене загальне правило, згідно з яким конституційні права і свободи гарантуються. Це означає, що вони не лише проголошуються, декларуються державою, а й мають реалізовуватися за допомогою відповідного механізму. У сучасному світі міра забезпеченості прав і свобод є важливим показником досягнутого суспільством і державою рівня цивілізованості. В Україні на тлі глибоких соціально-економічних, політичних, ідеологічних та культурних перетворень створення належних умов для реального здійснення кожним своїх суб'єктивних прав виступає актуальною теоретичною і практичною проблемою. Конституція України створює широку юридичну основу для активізації діяльності щодо забезпечення правових гарантії прав людини та громадянина. Правові гарантії є специфічним засобом забезпечення, реалізації, охорони і захисту прав людини та громадянина. Правові гарантії – це передбачені законом спеціальні засоби практичного забезпечення прав і свобод людини та громадянина [3, с. 553–555].

Конституція України до юридичних гарантії реалізації прав і свобод людини і громадянина містить значний перелік, який стосується прав і свобод людини та їх гарантії. Зокрема, держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3); іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами,

а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Іноземцям та особам без громадянства може бути надано притулок у порядку, встановленому законом (ст. 26); права і свободи людини і громадянина захищаються судом (ст. 55) [1].

Неведене в частині другій ст. 3 Конституції України вказує, що держава відповідальна за забезпечення прав і свобод людини. Це положення закріплено в Основному законі та деталізується у чинних законодавчих актах. Відповідно до положень ст. 7 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII, кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом. Іноземці, особи без громадянства та іноземні юридичні особи мають право на судовий захист в Україні нарівні з громадянами і юридичними особами України [4].

Положення ст. 26 Конституції України слід розглядати не тільки конституційними принципами національної правової системи України, а й фундаментальними цінностями світового співтовариства, на чому наголошено у міжнародних правових актах з питань захисту прав і свобод людини і громадянина, зокрема у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року (статтях 14, 26), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (ст. 14), Протоколі № 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (ст. 1), ратифікованих Україною та у Загальній декларації прав людини 1948 року (статтях 1, 2, 7). У правовій державі звернення до суду є універсальним механізмом захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб [5]. Відповідно до частини першої ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом, отже, держава зобов'язана гарантувати кожному захист його прав і свобод у судовому порядку; суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод [6].

Отже, конституційні гарантії складаються із конституційних норм, в яких визначені повноваження відповідних органів публічної влади та посадових осіб щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина, їх відповідальність. Передбачені інші засоби здійснення відповідних прав та свобод людини і громадянина, а також спеціальні права, призначені для найбільш ефективної реалізації інших прав особи. Конституцією України встановлене загальне правило, згідно з яким конституційні права і свободи гарантуються. Це означає, що вони не лише проголошуються, декларуються державою, а й мають реалізовуватися за допомогою відповідного механізму. Найбільш теоретично і практично значущим є поділ основних прав і свобод на: особисті, політичні, економічні, соціальні, екологічні, культурні. Інші правові гарантії реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина містяться в багатьох законах України, а також в інших нормативно-правових актах, і частково є загальними, а частково – галузевими [7, с. 27].

Наведене вказує, що реалізацію та захист прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, крім іншого здійснюються судами. Безпосереднім учасником у судовій справі є особа, яка відповідно до чинного законодавства України наділена процесуальними правами та обов'язками. Відповідно норми процесуальних законів визначають осіб, які беруть участь у судовій справі та їх процесуальні права та обов'язки.

Варто погодитися з думкою О.В. Бачуна, який здійснюючи дослідження правового статусу суб'єктів адміністративного судочинства відзначає, що наділення суб'єктів процесуальними правами та обов'язками означає, що законодавець встановив конкретне місце кожного суб'єкта в адміністративному судочинстві, завдяки чому саме судочинство набуває упорядкованого, послідовного характеру [8, с. 3].

Відповідно до положень ст. 42 КАС України учасниками справи є сторони, треті особи, у справах можуть також брати участь органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Норми вказаної статті безпосередньо не визначають склад осіб, які беруть участь в адміністративній справі, більш детальне визначення коло осіб, що беруть участь в адміністративній справі деталізується в ст. 46 того ж кодексу, відносячи до них громадян України, іноземців, осіб без громадянства, підприємства, установи, організації (юридичні особи) та суб'єктів владних повноважень [9]. На відміну від КАС України, норми ст. 48 ЦПК України не деталізують сторін цивільного процесу, а лише вказують, що сторонами в цивільному процесі є позивач і відповідач. Позивачем і відповідачем можуть бути фізичні і юридичні особи, а також держава [10].

Здійснюючи дослідження правового статусу іноземців та осіб без громадянства в цивільному процесі І.В. Пасайлюк відзначає, що цивільна процесуальна дієздатність іноземців та осіб без громадянства – це встановлена правом України здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді як учасник судового процесу [11, с. 11].

Стаття 41 ГПК України визначає, що у справах позовного провадження учасниками справи є сторони та треті особи, а при розгляді вимог у наказному провадженні учасниками справи є заявник та боржник [12]. Як бачимо норми вказаної статті не деталізують осіб, які можуть бути потенційними учасниками судового процесу. Більш детальний опис кола учасників господарського судочинства, які мають право на звернення до господарського суду вказує частина друга ст. 4 ГПК України, відповідно до якого право на звернення до господарського суду мають юридичні особи та фізичні особи – підприємці, фізичні особи, які не є підприємцями, державні органи, органи місцевого самоврядування мають право на звернення до господарського суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав та законних інтересів у справах, віднесених законом до юрисдикції господарського суду, а також для вжиття передбачених законом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням.

До суб'єктів процесуальних відносин осіб Д.М. Притика відносить громадян, організації, а також їх посадових осіб, які здійснюють передбачені законом процесуальні дії [13, с. 63]. Інші автори визначають відповідних суб'єктів не через дії, що вони вчинюють, а через права (якими вони наділені процесуальним законом і які вони можуть реалізовувати на свій розсуд згідно з принципом диспозитивності) і обов'язки (які вони згідно з процесуальним законом повинні виконувати). При цьому під учасником господарського процесу розуміється особа, яку господарський процесуальний закон наділяє процесуальними правами та обов'язками, і яка вступає в процес для всебічного, повного та об'єктивного розгляду господарської справи та розв'язання спору [14, с. 70–72].

Вказані в нормах адміністративного, цивільного, господарського судочинства особи (сторони) мають особистий юридичний інтерес у вирішенні судової справи.

Відповідно, аналізуючи категорію суб'єкта в кримінальному судочинстві Т.М. Барабаш зазначає, що всі особи, які вступають між собою в процесуальні правовідносини, незалежно від обсягу їх прав і обов'язків, є суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності. Не можна бути суб'єктом процесуальних відносин і не бути суб'єктом кримінального процесу. Суб'єкт процесуальних правовідносин, в свою чергу, є носієм процесуальних прав і обов'язків. Якщо розглядати співвідношення вказаних понять за допомогою онтологічно-гносеологічних підходів, то слід зазначити, що вони перебувають у різній площині знань. Учасники провадження – це онтологічна категорія і кожен з них є правовим феноменом, тобто абстрактним і об'єктивним відбитком реально існуючих фактів участі тих чи інших осіб у кримінальних провадженнях. Суб'єкти провадження – є категорією гносеологічною, яка сформована на базі відповідних правових феноменів в результаті дослідницьких зусиль і містить суб'єктивні погляди на властивості, що характеризують учасників кримінального провадження [15, с. 111].

Акцентуючи увагу на захисті прав і свобод іноземців та осіб без громадянства, зазначимо, що вказаний термін охоплюється ще й такими категоріями – іммігрант, біженець, апатрид. Тому у питанні захисту прав і свобод іноземців та осіб без громадянства, слід звернути увагу і на спеціальні закони, які регулюють правовий статус іноземців та осіб без громадянства, іммігрантів, біженців, апатридів. Зокрема, це Закони України: «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22.09. 2011 р. № 3773-VI [16], «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08.07.2011 р. № 3671-VI [17], «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 р. № 2709-IV [18].

За відсутності вітчизняного законодавчого акту, який регулює правовий статус апатридів, нормативним актом, який регулює відносини за участю апатридів є Конвенція про статус апатридів від 28.09.1954 р., згідно ст. 16 якої апатрид має право вільного звернення до судів на території всіх Договірних Держав, апатрид користується тим же становищем, що й громадяни Держави у питаннях стосовно права звернення до судів, у питаннях юридичної допомоги тощо [19], до якої Україна приєдналася 11.01.2013 р. [20].

В межах вказаних та інших законів кожному гарантується право на судовий захист його прав, свобод та інтересів неупередженим судом, що є одним із найважливіших прав гарантованих Конституцією України і міжнародними угодами ратифікованими Верховною Радою України. Зокрема, такою угодою є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 р. [21], ратифікована Україною 17.07.1997 р. [22].

Відповідно будь-яка особа з метою захисту прав людини і свобод може звернутися до Європейського суду з прав людини, який розглядає заяви лише проти держав, які є учасницями Європейської конвенції із прав людини. ЄСПЛ є міжнародним органом, який гарантує кожному право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

Висновки. Таким чином, підбиваючи підсумки проведеного наукового аналізу варто зазначити, що сьогодні питання захисту іноземців та осіб без громадянства (іммігрантів, біженців, апатридів), забезпечення їх правових гарантій регламентовано Конституцією України, суттєво доповнюється і підтверджується положеннями процесуального та спеціального законодавства, а також міжнародними Угодами ратифікованими Україною, і може здійснюватися у вітчизняних судах та Європейському суді з прав людини. При цьому вказані суб'єкти будучи учасниками судового процесу повинні мати процесуальну правосуб'єктність, встановлену законом можливість бути суб'єктом процесуальних правовідносин, яка складається із процесуальної правоздатності та процесуальної дієздатності.

Список використаних джерел:

1. Башкатова В. В., Світличний О. П. Роль адміністративного права України у захисті прав і законних інтересів людини і громадянина : монографія. К. : 2016. 133 с.
2. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Юридична енциклопедія / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. ; [в 6 т.]. К., 1998. Т. 1. С. 553–555.
4. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 31. Ст. 545.
5. Рішення Конституційного Суду України від 12.04.2012 р. № 9-рп 2012. Справа № 1-10/2012. URL: <https://ccu.gov.ua/docs/648>
6. Рішення Конституційного Суду України від 25.12.1997 р. № 9-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-97>
7. Світличний О. П. Права і свободи особи у світлі євроінтеграційних вимог. *Публічне право*. 2016. № 2(22). С. 27–32.
8. Бачун О. В. Правовий статус суб'єктів адміністративного судочинства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2010. 22 с.
9. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.
10. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, № 42. Ст. 492.
11. Пасайлюк І.В. Правовий статус іноземців та осіб без громадянства в цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2021. 19 с.
12. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
13. Притика Д.М. Арбітражний процес: законодавство та практика застосування : [навч. посібник] : в 2-х ч. / Д. М. Притика, М. І. Тітов. Х. : Консум, 1999. Ч. 2. 1999. 543 с.
14. Господарське процесуальне право : [підручник] / за ред. О. П. Подцерковного та М. Ю. Картузова. 400 с.
15. Барабаш Т. М. Категорія «суб'єкт» у кримінальному процесі України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2012. № 3. С. 110–114.
16. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 р. № 3773-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19–20. Ст. 263.
17. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 08.07.2011 р. № 3671-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 16. Ст. 146.
18. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 р. №2709-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 32. Ст. 422.
19. Конвенція про статус апатридів від 28.09.1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_232
20. Про приєднання України до Конвенції про статус апатридів: Закон України від 11.01.2013 р. № 23-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 10. Ст. 101.

21. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

22. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.

УДК 347.961.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.20>

КРАСНОГОР В.О., БОРОВИК А.В.

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ, ЗМІСТУ ТА ОЗНАК НОТАРІАЛЬНОЇ ТАЄМНИЦІ ЯК ОБ'ЄКТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

FEATURES OF THE DEFINITION OF THE CONCEPT, CONTENT AND SIGNS OF THE NOTARY SECRET AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION

Виокремлено загальні ознаки, що характерні для поняття таємниці як для правового явища: 1) таємниця – це конфіденційна інформація; інформація з обмеженим доступом; 2) доступ до такої інформації належить лише виключному колу осіб; 3) посягання на неї спричиняє негативні наслідки; 4) вона захищається від таких посягань чинним законодавством шляхом обмеження доступу до неї; 5) за незаконне збирання, зберігання, використання або розголошення цієї інформації встановлена юридична відповідальність. З'ясовано, що нотаріат, як публічно-правовий інститут є системою правових норм направлених на врегулювання суспільних відносин, які виникають при здійсненні нотаріальної діяльності, заснована на симбіозі публічних і приватних інтересах. Наголошено, що нотаріальне посвідчення включає в себе великий обсяг юридичних дій, здійснюваних в рамках нотаріального провадження (встановлення особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, перевірка обсягу правоздатності особи/осіб, роз'яснення прав та обов'язків, наслідків вчинення нотаріальної дії, збереження нотаріальної таємниці тощо). Адміністративно-правові відносини – це суспільні відносини в сфері державного управління, учасники яких виступають носіями прав і обов'язків, урегульованих нормами адміністративного права. Конструкція будь-яких правовідносин, в тому числі й адміністративних, складається з змісту, об'єкту та юридичних фактів. І, відповідно, у конструкції будь-яких правовідносин, об'єктом виступає те, заради чого такі правовідносини виникають. Аналіз викладеного однозначно говорить про те, що нотаріат є об'єктом адміністративно-правового регулювання, оскільки знаходиться під впливом норм адміністративного права, які становлять собою єдиний механізм забезпечення, контролю та примусу нотаріальної діяльності. Нотаріальна таємниця, як окремий та специфічний елемент нотаріальної діяльності може виступати окремим об'єктом адміністративно-правового регулювання та мати окрему систему норм адміністративного права, що спрямовані на забезпечення її дотримання нотаріусами, та особами визначеними законом.

© КРАСНОГОР В.О. – кандидат юридичних наук, приватний нотаріус (Чернігівський міський нотаріальний округ)

© БОРОВИК А.В. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових та адміністративно-правових дисциплін, проректор з наукової роботи (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука), ORCID ID 0000-0003-1834-404X

Ключові слова: адміністративно-правові відносини, суспільні відносини, державне управління, правовідносини, юридичні факти.

The general features characteristic of the concept of secrecy as a legal phenomenon are singled out: 1) secrecy is confidential information; information with restricted access; 2) access to such information belongs only to an exclusive circle of persons; 3) encroachment on it causes negative consequences; 4) it is protected from such encroachments by the current legislation by restricting access to it; 5) legal liability is established for illegal collection, storage, use or disclosure of this information. It was found that the notary, as a public legal institution, is a system of legal norms directed at the regulation of social relations that arise during the performance of notarial activities, based on the symbiosis of public and private interests. It is emphasized that the notarial certificate includes a large volume of legal actions carried out within the framework of notarial proceedings (establishment of the person who applied for the performance of a notarial act, verification of the scope of legal capacity of the person/persons, clarification of rights and obligations, consequences of the performance of a notarial act, preservation of notarial secrecy, etc.). Administrative-legal relations are public relations in the sphere of public administration, the participants of which act as bearers of rights and obligations regulated by the norms of administrative law. The structure of any legal relationship, including administrative, consists of content, object and legal facts. And, accordingly, in the construction of any legal relationship, the object is that for which such legal relationship arises. The analysis of the above unequivocally indicates that the notary is an object of administrative and legal regulation, as it is under the influence of the norms of administrative law, which are the only mechanism for ensuring, controlling and enforcing notarial activity. Notarial secrecy, as a separate and specific element of notarial activity, can be a separate object of administrative and legal regulation and have a separate system of administrative law norms aimed at ensuring its observance by notaries and persons defined by law.

Key words: administrative and legal relations, public relations, state administration, legal relations, legal facts.

Актуальність теми. Організація і здійснення ефективної правоохоронної та правозахисної діяльності повинно бути пріоритетним напрямом розвитку держави. Слід відзначити, що в правовому просторі інститут нотаріату займає особливе місце, оскільки його діяльність направлена на забезпечення правової безпеки цивільного обороту, забезпечення конституційного права на кваліфіковану юридичну допомогу, підкреслює фундаментальне значення у правозахисній діяльності держави.

Важливість дотримання нотаріальної таємниці обумовлюється закріпленням в статті 3 Конституції України положенням, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. А у статті 32 Основного Закону встановлено, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [1].

Виклад основного матеріалу. Законодавцем у статті 8 Закону України «Про нотаріат» закріплено поняття нотаріальної таємниці, під яким розуміється сукупність відомостей, отриманих під час вчинення нотаріальної дії або звернення до нотаріуса заінтересованої особи, в тому числі про особу, її майно, особисті майнові та немайнові права і обов'язки тощо [2].

Та слід відзначити, що дане визначення нотаріальної таємниці не дає належного правового обґрунтування, визначення обсягу та меж інформації, яка охоплюється нотаріальною таємницею, та з точки зору практичного застосування є не досконалим та таким, що потребує широкого наукового дослідження, вдосконалення.

Крім того, досить вузьке законодавче визначення нотаріальної таємниці позбавляє державного захисту відомостей, які стали результатом нотаріального процесу, оскільки надане

у законі визначення жодною мірою цього питання не стосується. А отже, кожен учасник нотаріального процесу може розголосити досягнутий у нотаріальному процесі результат (зміст складеного заповіту, укладеного договору тощо) [3, с. 62].

Разом з тим, нотаріальна таємниця розглядається також як принцип нотаріальної діяльності, дотримання якого має вкрай важливе значення при здійсненні нотаріального провадження. Так, член Комісії з міжнародного нотаріального співробітництва М. Мерлотті підкреслював, що комісією була встановлена величезна важливість принципів незалежності та незаангажованості, однак цих опор недостатньо для всієї системи нотаріату. Вільний нотаріат повинен мати ще й третю опору – професійну таємницю [4, с. 23–31].

Проте, термін професійна таємниця досить широкий у своєму розумінні та на даний час національним законодавством не закріплений, хоча й до 2011 року містився у п. 11 статті 1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», та визначався як матеріали, документи, інші відомості, якими користуються в процесі та у зв'язку з виконанням своїх посадових обов'язків посадові особи державних органів, що здійснюють регулювання ринків фінансових послуг, та особи, які залучаються до здійснення цих функцій, і які забороняється розголошувати у будь-якій формі до моменту прийняття рішення відповідним уповноваженим державним органом [5].

Серед науковців, також немає єдності щодо змісту поняття «професійна таємниця», її ознак та видів. Аналіз даного поняття дозволить нам, використовуючи метод дедукції (від широкого до конкретного), сформулювати поняття нотаріальної таємниці, яке буде відповідати сучасним викликам правозастосовної практики.

Як явище правової дійсності, таємницю, можна розглядати у трьох аспектах.

По-перше, таємницею можна визначити інформацію обмеженого доступу, з приводу якої існують певні правовідносини. В цьому контексті, слід частково погодитись з думкою В. А. Мазурова, який під таємницею розуміє конфіденційні та секретні відомості приватного життя громадян, які охороняються законом у підприємницькій, фінансовій, політичній, економічній, військовій та інших сферах життя, відомі або довірені певному колу осіб унаслідок виконання ними професійних, службових та інших обов'язків, незаконне одержання, використання, розголошення яких заподіює шкоду або створює загрозу заподіяння шкоди правам та законним інтересам громадян, суспільства, держави і тягне за собою настання відповідальності винних осіб згідно з чинним законодавством [6, с. 13].

При цьому не доцільно поділяти інформацію лише на два види – конфіденційну та секретну. Тим паче, Законом України «Про інформацію» виокремлюється конфіденційна, таємна та службова інформація [7]. До того ж, слово «секрет» від франц. «secret» означає особливий, окремий, таємний, прихований, а тому ці поняття між собою є тотожними.

По-друге, таємниця може розумітись, як сукупність правових норм, що регулюють певні відносини в інформаційній сфері (правовий інститут).

Так, до прикладу, Ю. С. Пилипенко розглядаючи таємницю, як правове явище зазначає, що таємниця є правовим явищем та правомірною заборонаю доступу до інформації, несанкціоноване отримання якої або розголошення чи інше використання може завдати шкоди учасникам правовідносин, які існують із приводу таємниці [8, с. 19].

Важливо розуміти, що таємниця є й соціально правовим явищем, що безумовно впливає й на її правову визначеність. В цьому аспекті, О. О. Фат'янов у понятті «таємниця» визначає дві складові: 1) все те, що зараз не усвідомлене людським інтелектом; 2) дещо вже відоме, але з певною метою приховане від інших людей [9, с. 5].

Тож слід прийти до висновку, що таємниця існує в двох галузях суспільного життя – соціальній та правовій, що дає підстави визнати її соціально-правовим інститутом.

По – третє як вид правового режиму інформації. В загальних рисах правовий режим розуміється як порядок регулювання, виражений в багатообразному комплексі правових засобів, що характеризують особливе поєднання взаємодіючих між собою дозволів, заборон, а також позитивних зобов'язань, які створюють особливий напрямок регулювання [10, с. 34–39]. Розглядаючи інформацію в юридичному аспекті, необхідно виділити дві групи правових режимів, якими наділена інформація: 1) правовий режим інформації (наприклад, природно-масова інформація, таємниця та ін.), у таких випадках юридична та природно-наукова характеристики інформації співпадають; 2) правовий режим, який виражають інші об'єкти, наприклад невідчужувані нематеріальні блага, безготівкові гроші, бездокументарні цінні папери, докази в юридичному процесі та ін. У таких випадках для законодавця має значення не сама інформація, а інше соціальне благо,

що визначає (виражає) інформація. Тут інформація виступає свого роду головною частотою для інших об'єктів правової охорони. З правової точки зору це можливо завдяки наділенню інформації різноманітними правовими режимами. Образно кажучи, інформації притаманна свого роду «юридична пластичність», тобто підвищена, порівняно з іншими явищами (наприклад, з речами), здатність сприймати зовсім різні правові режими [11, с. 18].

З наведеного вище аналізу слід виокремити загальні ознаки, що характерні для поняття таємниці як для правового явища:

- 1) таємниця – це конфіденційна інформація; інформація з обмеженим доступом;
- 2) доступ до такої інформації належить лише виключному колу осіб;
- 3) посягання на неї спричиняє негативні наслідки;
- 4) вона захищається від таких посягань чинним законодавством шляхом обмеження доступу до неї;
- 5) за незаконне збирання, зберігання, використання або розголошення цієї інформації встановлена юридична відповідальність.

Зважаючи на наведені ознаки, слід прийти до висновку, що поняття «таємниця» у її широкому розумінні – це охоронювана нормами законодавства інформація, яка має конфіденційний характер, обмежений доступ незаконне збирання, зберігання, використання або розголошення якої призводить до заподіяння шкоди, що передбачає настання юридичної відповідальності [12, с. 68].

Сутність професійної таємниці, полягає в обов'язку представників певних професій («професіоналів») зберігати «чужу» інформацію, тому їх можна умовно назвати «таємницями – обов'язками» чи «похідними таємницями» [13, с. 41].

Залежно від напрямку професійної діяльності виділяють наступні види (об'єкти) професійної таємниці, які виражені і сформовані в тому чи іншому обсязі в чинному законодавстві: лікарська (медична) таємниця, таємниця зв'язку, нотаріальна таємниця, адвокатська таємниця, таємниця усиновлення.

Таким чином, нотаріальну таємницю, перш за все, слід визнати різновидом професійної таємниці.

У літературі під нотаріальною таємницею розуміють відомості конфіденційного характеру про людину, яка звернулася в нотаріальну контору, про вид наданих їй послуг, зміст документів, третіх осіб тощо і про які стало відомо державному чи приватному нотаріусу, а також службовим особам, які здійснюють нотаріальні дії. Такі відомості підлягають розголошенню лише в прямо передбачених законодавством випадках і певному колу осіб [14, с. 11].

Нотаріальна таємниця характеризується наступними ознаками.

1. Належить особі (нотаріусу), та іншим, передбаченим у законі особам, які у зв'язку зі своїм професійним статусом отримали доступ до конфіденційних відомостей.

При цьому слід відмітити деяку неузгодженість. Якщо мова йде про діяльність приватного нотаріуса, то виходить, що зберігання ним відомостей про свою професійну діяльність є професійною таємницею, а якщо розглядати діяльність державного нотаріуса, тоді автоматично його таємниця стає службовою [15, с. 283].

Як зазначає, О.О. Кулініч, розв'язання такої проблеми вбачається у тому, що інформація, визнана органами державної влади та місцевого самоврядування секретною та такою, що підлягає захисту, належатиме до змістовної частини службової таємниці, а та інформація, що стосується таємниць особистого життя громадян та передається до цих органів, є не більш ніж професійною таємницею зазначених осіб. Зберігання таємниці «чужої» та «власної» інформації є тим критерієм, що дозволить розмежувати всі діючі види таємниць [13].

2. Сукупність певних відомостей, які були довірені чи стали відомі нотаріусу, а також іншим, визначеним законом, особам у зв'язку з виконанням ним своїх професійних обов'язків.

Для того, щоб бути визнаним об'єктом правової охорони як нотаріальна таємниця, інформація повинна, відповідати наступним істотним ознакам: бути пов'язаною з особою, що звертається до нотаріусу, її майном; законодавство не повинно містити обмеження щодо можливості віднесення такої інформації до нотаріальної таємниці [16, с. 120].

3. Така інформація не відноситься до відомостей, що становлять державну таємницю.

Державна таємниця (секретна інформація) – вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому законом, державною таємницею і підлягають охороні державою [17].

Інформація, що відноситься до нотаріальної таємниці носить переважно особистий характер або данні, щодо юридичної особи. Більш детально, це питання буде розглянуто у наступних підрозділах.

4. Заборона розповсюдження інформації, що входить до обсягу нотаріальної таємниці та встановлення законом відповідальності за її розголошення.

Слід відзначити, що «заборона розповсюдження» в даному випадку не має абсолютного характеру. Це пов'язано з тим, що нормативно-правовими актами, передбачається ряд підстав, за яких носії відповідної інформації зобов'язуються надати її у розпорядження відповідних уповноважених органів (наприклад, правоохоронних, судових). Крім того, така заборона є безстроковою, оскільки продовжує діяти після припинення безпосередніх відносин між суб'єктами, а також після смерті особи, через спілкування з якою нотаріус став власником конфіденційної інформації.

Розголошення нотаріальної таємниці тягне за собою негативні наслідки, які передбачають притягнення осіб (нотаріусів або інших суб'єктів забезпечення нотаріальної таємниці) до юридичної відповідальності

5. Застосування заходів охорони інформації, що входить до обсягу нотаріальної таємниці особою, якій вони були довірені внаслідок здійснення професійних обов'язків.

Реалізація цієї ознаки нотаріальної таємниці знаходиться в площині неможливості повідомити без належних правових підстав іншим особам без згоди власника відомості, які утворюють предмет нотаріальної таємниці. Обов'язок «зберігати нотаріальну таємницю» передбачає неможливість розголошення такої таємниці без згоди власника, яка, очевидно, повинна бути формально вираженою [18].

До таких заходів можна відносити обмеження кола осіб, що мають доступ до інформації, яка становить нотаріальну таємницю; організація спеціального діловодства з документами, що містять нотаріальну таємницю; використання технічних засобів для запобігання несанкціонованому доступу до електронних та інших носіїв інформації, які містять нотаріальну таємницю.

З урахуванням наведених ознак та проведеного аналізу розуміння нотаріальної таємниці у нас, не досконалість законодавчо закріпленого поняття доходимо до висновку про необхідність його оновлення. Так, під нотаріальною таємницею, автором пропонується розуміти сукупність інформації, яка становить собою відомості про особу та/або обставини дії, яка вчиняється нотаріусом стосовно цієї особи, яка стала відома нотаріусу, особам, які наділенні повноваженнями нотаріуса, та особам, внаслідок здійснення своїх професійних обов'язків, не підлягає розголошенню, за винятком ряду підстав визначених законом та забезпечення та збереження якої охороняється законодавством.

Публічно-правова природа нотаріальної діяльності неодноразово висвітлювалась деякими науковцями. Так, на думку Ю. Філімонова, нотаріальна діяльність за своїм функціонально-компетенційним напрямком відноситься до державно-управлінської (адміністративної). Конкретне коло суспільних відносин, що регулює інститут нотаріату, хоча і зводиться в основному до охорони приватних інтересів, але за своєю сутністю є публічно-правовим інститутом [19, с. 21–24].

Конституція України у статті 59 гарантує кожній особі право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно [1].

Нотаріат поряд з адвокатурою покликаний забезпечувати реалізацію зазначеного конституційного права громадян на правничу допомогу, в тому числі безкоштовну, шляхом вчинення нотаріусами нотаріальних дій. У цьому насамперед проявляється публічно-правове значення інституту нотаріату в сучасному суспільстві і правовій системі України. Нотаріальна діяльність забезпечує специфічні потреби суспільства, а саме правовий захист прав та інтересів, перш за все, в сфері зобов'язальних правовідносин, укладенні та виконанні в основному майнових угод. Умови надання правової допомоги нотаріусами істотно відрізняються від наданої адвокатами, юридичними фірмами, приватними юристами. Їх діяльність не пов'язана такими жорсткими рамками процедурно-процесуального характеру як у нотаріуса при здійсненні нотаріальної діяльності. Нотаріальні дії здійснюються в рамках нотаріального провадження, інтегруючого в своєму складі всю сукупність дій, що здійснюються нотаріусом [20].

Нотаріальне посвідчення включає в себе великий обсяг юридичних дій, здійснюваних в рамках нотаріального провадження (встановлення особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, перевірка обсягу правоздатності особи/осіб, роз'яснення прав та обов'язків, наслідків вчинення нотаріальної дії, збереження нотаріальної таємниці тощо).

Нотаріальна діяльність будується на єдиному стандарті нотаріальної роботи, яким керується будь-який нотаріус України, як державний, так і приватний. Кожна особа на всій території

України має право звернутися до нотаріуса на основі єдиних правил (порядку), що забезпечує визнання і захист прав, заснованих на нотаріальних документах. В силу публічного характеру своєї діяльності нотаріус не має права відмовити зацікавленій особі у вчиненні нотаріальної дії при наявності всіх законних передумов до її вчинення (на що й вказує стаття 49 Закону України «Про нотаріат» [2]), оскільки основа взаємин нотаріуса і зацікавленої особи – не договірна, а публічна. Нотаріус незалежний при здійсненні нотаріальної діяльності. Тільки він сам вирішує питання про можливість вчинення або відмови у вчиненні нотаріальної дії при наявних передумовах для їх здійснення [20].

Відповідно до статті 3 Закону України «Про нотаріат» нотаріусом є уповноважена державою фізична особа. Статтею 2-1 визначенні особливості державного регулювання нотаріальної діяльності, статтею 1 закріплено, що нотаріат в Україні – це система органів і посадових осіб, на яку покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення [2].

Здійснюючи правозастосовну діяльність, нотаріат захищає суб'єктивні права і законні інтереси фізичних і юридичних осіб, фіксує і посвідчує безспірні права осіб, надаючи цим правам публічної сили і доказовості, офіційного визнання від імені держави, з одного боку, та з іншого, здійснюючи делеговану від держави функцію контролю в сфері цивільного обігу – саме в реалізації цих аспектів полягає розуміння публічно-правової природи нотаріальної діяльності.

Таким чином, нотаріат, як публічно-правовий інститут є системою правових норм направлених на врегулювання суспільних відносин, які виникають при здійсненні нотаріальної діяльності, заснована на симбіозі публічних і приватних інтересах. Не дивлячись на публічно-правовий характер інституту нотаріату, слід підкреслити приватноправовий статус нотаріуса, діяльність якого направлена на укріплення і захист цивільних прав та інтересів приватних осіб.

Публічно-правовий характер нотаріату, дає можливість, говорити про нотаріальну таємницю (яка є одним із елементів здійснення нотаріальної діяльності), як об'єкт адміністративно-правового регулювання.

Загалом адміністративно-правові відносини це суспільні відносини в сфері державного управління, учасники яких виступають носіями прав і обов'язків, урегульованих нормами адміністративного права. Конструкція будь-яких правовідносин, в тому числі й адміністративних, складається з змісту, об'єкту та юридичних фактів. І, відповідно, у конструкції будь-яких правовідносин, об'єктом виступає те, заради чого такі правовідносини виникають.

Адміністративно-правові відносини у сфері нотаріальної діяльності в широкому розумінні – це форма соціальної взаємодії публічної адміністрації (насамперед Міністерства юстиції України й підпорядкованих йому органів на місцях) та об'єктів публічного управління (приватних і державних нотаріусів, а в деяких випадках – осіб, які до них звертаються), що виникає на підставі адміністративно-правових норм із метою забезпечення посвідчення права, а також інших фактів, що мають юридичне значення, вчинення інших нотаріальних дій, щодо надання їм юридичної вірогідності; учасники такої взаємодії мають суб'єктивні права та несуть юридичні обов'язки [21, с. 234].

Адміністративному праву належить особлива роль у механізмі правового регулювання – воно виступає необхідним і важливим інструментом управління соціальними процесами в суспільстві. Інакше кажучи, адміністративне право – це управлінське право, яке відрізняється від інших галузей права специфікою предмета, методу регулювання та структурними особливостями [22].

На думку М.В.Горшенева та Т.І. Таховича правове регулювання – це сукупність різноманітних форм і засобів юридичного впливу держави на поведінку учасників суспільних відносин, що здійснюється в інтересах всього суспільства або певного колективу чи особистості, з метою підпорядкувати поведінку учасників суспільних відносин, що здійснюються в інтересах всього суспільства або певного колективу чи особистості, з метою підпорядкувати поведінку окремих суб'єктів встановленому в суспільстві правопорядку. Т.І. Тахович виділяє, що сферою правового регулювання є ті суспільні відносини (економічні, політичні, культурні, національні, релігійні та інші) які потребують правового впливу. Ці відносини складають предмет правового регулювання є вольовими, об'єктивно потребують впливу з боку держави та мають чітко визначений зміст [23].

Адміністративно-правове регулювання – один із видів галузевого правового регулювання, заснований на дії адміністративного права і багатого арсеналу адміністративно-правових засобів на суспільні відносини. У процесі здійснення адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності можна виділити дві взаємопов'язані частини. По-перше, це вся система органів державної влади й місцевого самоврядування, залучених до процесу здійснення

державного регулювання нотаріальної діяльності, тобто інституційний механізм регулювання відносин у сфері нотаріальної діяльності. До його складу входять органи державної влади, місцевого самоврядування та інші суб'єкти права, залучені до процесу реалізації нотаріальної політики, а також їх повноваження й відносини між собою та іншими суб'єктами. По-друге, це система правових норм, правових ідей і принципів, які творять законодавство про нотаріальні органи та регулюють зміст і процес здійснення державного регулювання нотаріальної діяльності, тобто правовий механізм регулювання [24, с. 17].

З погляду теорії права об'єкти правовідносин – це ті реальні соціальні блага, які задовольняють інтереси й потреби людей і з приводу яких між суб'єктами виникають, змінюються чи припиняються суб'єктивні права й юридичні обов'язки [25, с. 736].

Аналіз викладеного однозначно говорить про те, що нотаріат є об'єктом адміністративно-правового регулювання, оскільки знаходиться під впливом норм адміністративного права, які становлять собою єдиний механізм забезпечення, контролю та примусу нотаріальної діяльності. Нотаріальна таємниця, як окремий та специфічний елемент нотаріальної діяльності може виступати окремим об'єктом адміністративно-правового регулювання та мати окрему систему норм адміністративного права, що спрямовані на забезпечення її дотримання нотаріусами, та особами визначеними законом.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : прийнята 28 черв. 1996 р.
2. Про нотаріат : Закон України 2 верес. 1993 р. № 3425-XII ; в ред. від 23 трав. 2020 р.
3. Льєва Н. В., Крістева Е. А. Правове регулювання дотримання нотаріальної таємниці в Україні. *Правова держава*. 2018. № 30. С. 59–64.
4. Мерлотти М. Основные принципы свободного нотариата и роль государства в организации его деятельности (по материалам международных семинаров, проходивших в Москве). *Нотариальный вестник*. 1997. № 5. С. 23–31.
5. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12 лип. 2001 р. № 2664-III.
6. Мазуров В. А. Тайна: государственная, коммерческая, банковская, частной жизни. Уголовно-правовая защита : учеб. пособ. М. : Дашков и Ко, 2003. 156 с.
7. Про інформацію : Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII.
8. Пилипенко Ю. С. Общие теоретические аспекты института тайны. *Государство и право*. 2009. № 7. С. 19–24.
9. Фатьянов А. А. Тайна как социальное и правовое явление, ее виды. *Государство и право*. 1998. № 6. С. 5–14.
10. Исаков В. Б. Правовые режимы и их совершенствование. *Сборник XXVI съезда КПСС и развитие теории права* : межвуз. сб. науч. трудов. Свердловск. 1982. С. 34–39.
11. Огородов Д. В. Правовое регулирование отношений в информационной сфере : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. М., 2002. 21 с.
12. Красногор В. О. До поняття нотаріальної таємниці як об'єкту адміністративно-правового регулювання. *Visegrad journal on human rights*. 2020. № 2. Р. 67–72.
13. Кулініч О. О., Бондарук К. М. Професійна таємниця як вид інформації з обмеженим доступом. *Університетські наукові записки. Право. Економіка. Управління*. 2008. Вип. 2. С. 40–44.
14. Правовые основы нотариальной деятельности : учеб. пособ. / под ред. В. Н. Ангурова. М. : БЕК, 1994. 287 с.
15. Резнікова Г. І. Професійна таємниця: поняття, ознаки та види. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2013. Вип. 26. С. 280–292.
16. Комаров В. В., Баранкова В. В. Нотаріат в Україні : підручник. Харків : Право, 2011. 384 с.
17. Про державну таємницю : Закон України від 21 січ. 1994 р. № 3855-XII.
18. Система принципів організації і діяльності нотаріату в Україні. *База знань Allbest* : [сайт]. URL: https://knowledge.allbest.ru/law/3c0a65635b2ac79b4d53b89521216d26_2.html
19. Тощий Н. Когда работает нотариус – суды отдыхают : так говорили в Древнем Риме. *Закон*. 1999. № 3. С. 21–24.
20. Публично-правовой характер нотариальной деятельности. *Законодательство России* : [сайт]. URL: http://www.labex.ru/page/g14_not_lek_60.html
21. Елистратов А. И. Административное право : лекции. М. : Тип. т-ва И. Д. Сытина, 1911. 235 с.
22. Адміністративне право України : підручник / [Ю. П. Битяк, В. М. Гарашук, О. В. Дьяченко та ін.] ; за ред. Ю. П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 544 с.

23. Горшенев В. М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. М. : Юрид. лит., 1972. 258 с.

24. Білоус Т. Й. Суб'єкти та об'єкти адміністративно-правового регулювання державної нотаріальної діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2014. Вип. 29, т. 2. С. 16–19.

25. Правознавство : підручник / [С. Є. Демський, В. С. Ковальський, А. М. Колодій та ін.] ; за ред. В. В. Копейчикова. [6-е вид., стереотип.]. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 736 с.

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.21>

МАКАРЧУК В.В.

НОРМОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПРИ ФОРМУВАННІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ

NORMATIVE ACTIVITY OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES IN THE FORMATION OF STATE POLICY IN THE FIELD OF NATIONAL SECURITY AND DEFENSE

Стаття присвячена аналізу нормотворчої діяльності правоохоронних органів при формуванні державної політики у сфері національної безпеки і оборони. Розглянуті категорії «нормотворчість», «законотворчість», «правотворчість», «законотворча діяльність», «правотворча діяльність». Досліджено нормативно-правову базу нормотворчої діяльності Міністерства внутрішніх справ України.

Під нормотворчою діяльністю правоохоронних органів при формуванні державної політики у сфері національної безпеки і оборони розуміється сукупність визначених законодавством послідовних дій відповідальних осіб вказаних органів, направлених на формування державної волі щодо стратегічних цілей, завдань та напрямків діяльності сектору безпеки та оборони, що спрямовані на розв'язання актуальних проблем щодо забезпечення охорони національних інтересів України та створення сталого нормативно-правової бази у зазначеній сфері.

Узагальнено, що правоохоронні органи в досліджуваній сфері здійснюють нормотворчі повноваження у двох випадках: 1) для оптимізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони (розробка пропозицій та ініціатив); 2) для реалізації окремих положень державної політики у сфері національної безпеки і оборони, що передбачає створення підзаконних нормативно-правових актів сфери відання конкретних правоохоронних органів та видання службових актів. Правоохоронні органи при формуванні державної політики у сфері національної безпеки і оборони можуть бути як суб'єктами нормотворчої діяльності, так і учасниками нормотворчої діяльності.

Стверджується, що державна політика у сфері національної безпеки і оборони постійно оптимізується. Це зумовлено динамічним характером розвитку загроз національній безпеці та оперативним реагуванням щодо захисту національних інтересів України. При цьому державна воля через політичні рішення формує адекватну державну політику як на підставі чинних нормативно-правових актів шляхом внесення змін та доповнень, так і шляхом розроблення нових стратегічних документів у сфері національної безпеки і оборони.

© МАКАРЧУК В.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та теоретико-правових дисциплін (Білоцерківський національний аграрний університет)

Ключові слова: нормотворчість, законотворчість, суб'єкти нормотворчої діяльності, учасники нормотворчої діяльності, Міністерство внутрішніх справ України.

The article is devoted to the analysis of law-enforcement activities in the formation of state policy in the field of national security and defense. The considered categories are «law-making» and «law-making activity». The normative-legal basis of the rule-making activity of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine was studied.

The rule-making activity of law enforcement bodies in the formation of state policy in the field of national security and defense is understood as a set of consecutive actions defined by law by the responsible persons of the specified bodies, aimed at forming the state will regarding strategic goals, objectives and directions of activity of the security and defense sector, aimed at solving current problems regarding the protection of Ukraine's national interests and the creation of a stable regulatory and legal framework in the specified area.

It is summarized that law enforcement agencies in the researched area exercise rule-making powers in two cases: 1) to optimize state policy in the field of national security and defense (development of proposals and initiatives); 2) for the implementation of certain provisions of the state policy in the field of national security and defense, which provides for the creation of sub-legal normative legal acts in the sphere of responsibility of specific law enforcement agencies and the issuance of official acts. Law enforcement bodies in the formation of state policy in the field of national security and defense can be both subjects of rule-making activity and participants of rule-making activity.

It is claimed that state policy in the field of national security and defense is constantly optimized. This is due to the dynamic nature of the development of threats to national security and the prompt response to the protection of Ukraine's national interests. At the same time, the state will, through political decisions, forms an adequate state policy both on the basis of current legal acts by making changes and additions, and by developing new strategic documents in the field of national security and defense.

Key words: rule-making, law-making, subjects of rule-making activity, participants of rule-making activity, Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Постановка проблеми. Державна політика у сфері національної безпеки і оборони постійно оптимізується. Це зумовлено динамічним характером розвитку загроз національній безпеці та оперативним реагуванням щодо захисту національних інтересів України. Наразі джерелом загроз незалежності України, її суверенітету і демократії залишається недостатня ефективність державних органів, що ускладнює формування і реалізацію ефективної політики у сфері національної безпеки і оборони.

Враховуючи, що нормотворча діяльність є частиною законотворчої діяльності та зачіпає усі сфери суспільного життя, логічно, що на законодавчому рівні вона має бути врегульованою з чіткістю визначення основних процедурних моментів. Тому наразі актуальним є питання розроблення і прийняття Закону України «Про правотворчу діяльність», в якому визначити: види нормативно-правових актів, суб'єктів прийняття, а також прописати процес і процедури розроблення й прийняття вказаних актів. Це усунуло б протиріччя, пов'язані із правотворчою діяльністю різних суб'єктів і чітко визначило, що таке законотворча діяльність, а що є нормотворчою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Досліджувана проблематика суміжно була предметом розгляду у наукових працях таких вчених як: О. Беспалова, Н. Железняк, Я. Ленгер, О. Мурашин, І. Петрова, А. Рибалкін та ін. Однак в контексті реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони вона розкрита повністю не була.

Метою статті є аналіз нормотворчої діяльності правоохоронних органів при формуванні державної політики у сфері національної безпеки і оборони.

Виклад основного матеріалу. Державна воля через політичні рішення формує адекватну державну політику як на підставі чинних нормативно-правових актів шляхом внесення змін і доповнень, так і шляхом розроблення нових стратегічних документів у сфері національної безпеки і оборони. Яскравим прикладом формування оновленої державної політики у безпековій сфері є «Стратегія національної безпеки України» [1], адже саме цей документ є дороговказом

для розробки галузевих та відомчих стратегій розвитку. Саме на основі цього стратегічного документа створюватимуть нову нормативно-правову базу у сфері національної безпеки і оборони, визначатимуть реальний стан та перспективи розвитку окремих складових національної безпеки, формуватимуть відповідну державну політику.

Розвиток кожної країни повністю залежить від потужного законодавства, тобто чітко встановлених норм, які регулюють суспільні відносини в кожній галузі розвитку держави. Система правоохоронної діяльності не є винятком, розвиток цієї системи залежить від установлених нормативно-правових актів, які дають можливість чітко виконувати посадові обов'язки правоохоронним органам [2, с. 158].

Уточнимо, що аналізуючи наукові дослідження можна констатувати, що в сучасній юридичній літературі не має однозначного загально визначеного поняття «нормотворча діяльність». В юридичній літературі як синоніми використовують також наступні словосполучення та слова: «нормотворчість», «законотворчість», «правотворчість», «законотворча діяльність», «правотворча діяльність». Тому варто розмежувати ці визначення й чітко визначити поняття саме «нормотворчої діяльності» правоохоронних органів як суб'єктів формування державної політики у сфері національної безпеки і оборони.

На початку одразу відмітимо, що «нормотворчість» і «нормотворча діяльність», як і інші суміжні терміни («законотворчість» – «законотворча діяльність», «правотворчість» – «правотворча діяльність») ми визначаємо як синоніми. Адже «творчість» як спільна частина усіх термінів означає діяльність людини, що спрямована на створення духовних і матеріальних цінностей [3].

Як зазначає Н. Железняк, «правотворчість – це діяльність суб'єктів державної влади зі створення правових норм, їх зміни та скасування» [4, с. 31]. А. Рибалкін конкретизує, що «правотворчість» це родове поняття, яке охоплює два різновиди створення норм права: законотворчість і нормотворчість. Де законотворчість – це створення правових норм, що закріплюються в актах вищої юридичної сили (законах), а нормотворчість – це діяльність, спрямована на прийняття актів відповідно до законів [5, с. 185]. Тому, враховуючи, що за Конституцією України приймати акти вищої юридичної сили (закони) належить лише одному органу державної влади – Верховній Раді України, то всі інші суб'єкти державної влади, в тому числі і правоохоронні органи, можуть лише брати участь у процесі формування державної політики щодо різних сфер суспільного життя. Але, що стосується саме «законотворчої діяльності» правоохоронні органи не є суб'єктами такої діяльності. Однак, Конституція України також встановлює, що закони України можуть бути прийняті і шляхом прямого волевиявлення народу України через референдум. Отже, суб'єктами законотворчої діяльності є Верховна Рада України і народ України.

Тому ми погоджуємося із позицією тих авторів, які вказують, що нормотворча діяльність, це, в першу чергу, діяльність уповноважених суб'єктів з формування (створення), зміни й скасування саме підзаконних актів. Так, наприклад, О. Безпалова та О. Скакун, нормотворчість визначають, як діяльність уповноважених керівників центральних органів виконавчої влади та громадянського суспільства, які в межах своєї компетенції створюють відповідні відомчі підзаконні акти шляхом створення, зміни, доповнення, скасування правових норм, спрямованих на врегулювання тих суспільних відносин, які належать до сфери їх управління [6, с. 13; 7, с. 159]. Але не всі автори підтримують зазначену позицію. Так, вище зазначений нами Н. Железняк, розкриваючи поняття «правотворчість» одночасно ставить знак рівно із терміном «нормотворчість» [4, с. 31].

На сьогодні єдиним нормативно-правовим актом, який врегульовує нормотворчу діяльність правоохоронних органів, а саме підрозділів Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС України), є Наказ МВС України від 27.07.2012 р. № 649, який затвердив «Інструкцію з організації нормотворчої діяльності в Міністерстві внутрішніх справ України». В якому зазначена діяльність визначається, як напрямок діяльності структурних підрозділів апарату МВС України, що здійснюється за встановленою законодавством процедурою з метою підготовки та прийняття нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання службової діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ [8]. Тобто дане визначення обмежує функціональну спрямованість нормотворчої діяльності структурних підрозділів апарату МВС України виключно регулюванням службових питань.

Ініціатори законопроекту вбачають, що учасниками правотворчої діяльності є: 1) суб'єкти правотворчої діяльності; 2) суб'єкти забезпечення правотворчої діяльності; 3) заінтересовані особи. Уточнено, що суб'єктами правотворчої діяльності є органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи та інші суб'єкти, наділені законом повноваженнями щодо прийняття (видання) нормативно-правових актів, а суб'єктами забезпечення правотворчої

діяльності – особи, що беруть участь у правотворчому процесі і виконують функції наукового, експертного, консультативного, технічного та інших видів забезпечення правотворчого процесу. Під заінтересованими особами розуміються особи на яких вплине прийняття (видання) нормативно-правового акта [9]. При цьому, видимого розмежування між нормотворчою та законотворчою діяльністю цей законопроект не надає, хоч і містить значну кількість позитивних оптимізацій в означеній сфері суспільних відносин. Уточнимо, що нам вбачається доречною думка, що правоохоронні органи при формуванні державної політики у сфері національної безпеки і оборони можуть бути як суб'єктами нормотворчої діяльності, так і її учасниками.

Наприклад, органом, що забезпечує формування та реалізацію державної політики в ряді безпекових сфер, є МВС України. Очолює його міністр внутрішніх справ України, який відповідає за формування державної політики у сферах, що належать до компетенції МВС України, здійснює повноваження, визначені законодавством України. Діяльність Національної поліції України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Державної міграційної служби України спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через міністра внутрішніх справ України [10].

Зокрема у відносинах з Національною поліцією міністр внутрішніх справ України, відповідно до Закону України «Про Національну поліцію»: 1) забезпечує формування державної політики у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони та захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, а також надання поліцейських послуг та контролює її реалізацію поліцією; 2) забезпечує нормативно-правове регулювання діяльності поліції, погоджує та подає на розгляд Кабінету Міністрів України розроблені поліцією та МВС України проекти законів, актів Кабінету Міністрів України з питань діяльності поліції; 3) затверджує стратегічні програми діяльності та визначає пріоритетні напрями роботи поліції, шляхи виконання покладених на неї завдань, затверджує плани її роботи [11]. Також, міністр внутрішніх справ України за посадою входить до складу Ради національної безпеки і оборони України [10].

Уточнимо, що підготовка відповідних проектів та їхнє прийняття здійснюється відповідно до вимог нормотворчого процесу. Так Я. Ленгер указує, що процес нормотворчості є складним соціальним процесом, який поєднує дію нормативно-правових актів об'єктивної дійсності й суб'єктивну думку нормотворчого органу, тільки розроблення об'єктивно зумовлених нормативно-правових актів, які відображають суспільні потреби, може слугувати основою ефективного законодавства, основним показником якого є реальна дія норм права [12, с. 12; 2, с. 159]. Він характеризується структурованістю, поетапністю та закономірною послідовністю. Це спеціальна організаційно-правова діяльність уповноважених суб'єктів, яка полягає в ініціюванні, підготовці, розгляді проектів нормативно-правових актів, прийнятті нормативних актів та введенні їх у дію. В зв'язку з чим важливим є питання стадійності такого процесу. А вже у стадіях нормотворчого процесу знаходять прояв його сутності та особливості. На практиці стадійність нормотворчого процесу є значно складнішою, що продукує наявність розбіжностей у наукових поглядах щодо розмежування, класифікації та взаємозв'язку послідовного комплексу дій [13, с. 309]. У загальній теорії права відсутній єдиний підхід до визначення складу стадій нормотворчого процесу. Зумовлено це тим, що у юридичній науці виокремилися два основні розуміння нормотворчості. Як відомо, у широкому трактуванні «нормотворчість» починається з моменту правотворчого задуму і до практичної реалізації правової норми, у вузькому ж – нормотворчість сприймається лише як процес створення правових норм відповідальними, уповноваженими на це (компетентними) органами [13, с. 310].

Окрім того, у юридичних джерелах вчені по-різному трактують поняття «стадії нормотворчого процесу», враховуючи власне уявлення щодо нього. Так, В. Барський вважає, що стадія нормотворчого процесу – це «фаза підготовки і прийняття нормативно-правового акта, тобто здійснення певних логічно закінчених матеріально-технічних дій у повному обсязі». На його думку, кожна стадія – це «самостійна, завершена фаза процесу» [14, с. 147]. А. Рибалкін стадію нормотворчого процесу розуміє як «самостійний етап процедурних дій щодо формування державної волі, організаційно відособлений комплекс дій, спрямованих на створення нормативно-правових актів» [5, с. 38-39]. Подібним до нього є розуміння сутності стадій, надане О. Мурашиним, котрий стверджує, що стадією є «...самостійний етап процедурних дій щодо формування безпосередньої волі громадян, організований відокремлений комплекс тісно пов'язаних між собою дій, які спрямовані на створення певного нормативного акта...» [15, с. 100; 13, с. 310].

Прийняття МВС України нормативно-правових актів, що стосуються діяльності її органів у сфері національної безпеки і оборони за результатами звітів та пропозицій цих органів. При

цьому упродовж усього нормотворчого процесу необхідно проводити експертний аналіз та контроль, залучаючи партнерів з різних сфер. Зокрема залучаються відомчі науково-дослідні установи та заклади вищої освіти. Так, наприклад, «Інструкція з організації нормотворчої діяльності в МВС України» передбачає: «...у разі необхідності наукового дослідження окремих проблем правового регулювання діяльності органів внутрішніх справ структурні підрозділи МВС України у встановленому порядку надсилають до науково-дослідних установ та вищих навчальних закладів МВС України заявки на проведення таких досліджень і розроблення за їх результатами проєктів нормативних актів. Науково-дослідні установи та вищі навчальні заклади МВС України здійснюють наукові дослідження проблем законодавчого та відомчого правового регулювання і безпосередньо розробляють проєкти нормативних актів, які ґрунтуються на результатах таких досліджень, а також беруть участь у підготовці проєктів нормативних актів спільно зі структурними підрозділами МВС України» [8].

Висновки. Таким чином, під нормотворчою діяльністю правоохоронних органів при формуванні державної політики у сфері національної безпеки і оборони слід розуміти сукупність визначених законодавством послідовних дій відповідальних осіб вказаних органів, направлених на формування державної волі щодо стратегічних цілей, завдань та напрямків діяльності сектору безпеки та оборони, що спрямовані на розв'язання актуальних проблем щодо забезпечення охорони національних інтересів України та створення сталої нормативно-правової бази у зазначеній сфері.

Можемо узагальнити, що правоохоронні органи в досліджуваній сфері здійснюють нормотворчі повноваження у двох випадках: 1) для оптимізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони (розробка пропозицій та ініціатив); 2) для реалізації окремих положень державної політики у сфері національної безпеки і оборони, що передбачає створення підзаконних нормативно-правових актів сфери видання конкретних правоохоронних органів та видання службових актів. Правоохоронні органи при формуванні державної політики у сфері національної безпеки і оборони можуть бути як суб'єктами нормотворчої діяльності, так і учасниками нормотворчої діяльності.

Проведене дослідження дає нам можливість стверджувати, що державна політика у сфері національної безпеки і оборони постійно оптимізується. Це зумовлено динамічним характером розвитку загроз національній безпеці та оперативним реагуванням щодо захисту національних інтересів України. При цьому державна воля через політичні рішення формує адекватну державну політику як на підставі чинних нормативно-правових актів шляхом внесення змін та доповнень, так і шляхом розроблення нових стратегічних документів у сфері національної безпеки і оборони. Нині розпочато процес формування державної політики України з урахуванням сучасних загроз у сфері національної безпеки і оборони.

Список використаних джерел:

1. Про Стратегію національної безпеки України : Рішення Ради нац. безпеки і оборони України від 14.09.2020 р. : станом на 16 верес. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/p0005525-20#Text> (дата звернення: 16.09.2022).
2. Чернякович Є. Поняття й завдання нормотворчої діяльності Міністерства внутрішніх справ України. *Підприємство, господарство і право*. 2021. № 1. С. 158–162.
3. Словник української мови : Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/s/tvorchistj> (дата звернення: 16.09.2022).
4. Железняк Н. В. Нормотворча діяльність як форма реалізації державної правової політики: теоретичні та практичні проблеми. *Наукові записки*. 2004. Т. 26. С. 29–34.
5. Рибалкін А. О. Нормотворчість органів внутрішніх справ (аспекти загальної теорії) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Запорізький юрид. ін-т. Запоріжжя, 2005. 185 с.
6. Беспалова О. І. Роль відомчої нормотворчості в адміністративно-правовому забезпеченні реалізації правоохоронної функції держави. *Національний вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2013. № 6-1. С. 133–137.
7. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. Київ : Правова єдність, 2009. 520 с.
8. Про затвердження Інструкції з організації нормотворчої діяльності в Міністерстві внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 27.07.2012 р. № 649. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0649320-12#Text> (дата звернення: 16.09.2022).
9. Про правотворчу діяльність : законопроект вноситься народними депутатами: Стефанчук Р. О., Разумковим Д. О., Кондратюк О. К. та ін. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/weproc34?id=&pf3511=72355&pf35401=550179> (дата звернення: 16.09.2022).

10. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII : станом на 15 черв. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 16.09.2022).

11. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII : станом на 15 черв. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 16.09.2022).

12. Ленгер Я. І. Реформування правової системи України як засіб підвищення її ефективності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 20 с.

13. Петрова І. Нормотворчий процес і стадії нормотворчості в діяльності Державної фіскальної служби України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки.* 2017. № 865. С. 308–315.

14. Барський В. Р. Нормотворчість представницьких органів місцевого самоврядування в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Одеса, 2006. 221 с.

15. Мурашин О. Г. Акти прямого народовладдя у правовій системі : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2001. 420 с.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.22>

МАСЛОВ О.І.

ДО ПИТАННЯ ПРО ОКРЕМІ ЗАГАЛЬНОПРАВОВІ ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

TO THE QUESTION OF INDIVIDUAL GENERAL LEGAL PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Актуальність статті полягає в тому, що загальноправові принципи адміністративної діяльності Національної поліції України включають такі принципи як: пріоритету прав і свобод людини, поваги до їх честі та гідності, верховенства права, законності, рівності громадян перед законом, обмеження зворотної дії законів, поєднання підконтрольності та підзвітності, поєднання переконання та примусу, гуманізму, справедливості, визначеності. Метою статті є аналіз окремих загальноправових принципів адміністративної діяльності Національної поліції України. Визначено, що в контексті сучасних поступів України на шляху європейської інтеграції процеси гуманізації та справедливості політики і влади мають бути спрямовані на пошук нових ефективних механізмів реального забезпечення прав і свобод людини і громадянина відповідно до сучасних викликів перед людством та тих подій і умов, які наразі визначають новітню історію нашої країни. Ідеї гуманізму та справедливості знову відіграють важливе інтегративне значення для сучасного українського суспільства, адже зміцнюють моральні основи його подальшого прогресивного розвитку на спільних цінностях ЄС. Зроблено висновок, що загальноправові принципи адміністративної діяльності Національної поліції України уособлюють концептуальні вихідні положення, які встановлюють основні правила і сутність її організації та функціонування. Реальне покладення в основу адміністративної діяльності Національної поліції України загальноправових принципів, сприятиме розбудові України як правової держави та побудові в Україні інституту сучасної європейської поліції. До їх числа віднесені такі: принципи пріоритету прав і свобод людини, поваги до їх честі та гідності, верховенства права, законності, рівності громадян перед законом, обмеження зворотної дії законів, поєднання

© МАСЛОВ О.І. – кандидат юридичних наук, заступник начальника (Головне управління Національної поліції в Київській області)

підконтрольності та підзвітності, поєднання переконання та примусу, гуманізму, справедливості, визначеності тощо. Таким чином, вбачаємо доцільним доповнити Закон «Про Національну поліцію» розділ II «Принципи діяльності поліції» новими статтями, в яких закріпити наступні принципи діяльності поліції: 1) підконтрольності та підзвітності; 2) поєднання переконання та примусу; 3) гуманізму; 4) справедливості; 5) визначеності.

Ключові слова: адміністративна діяльність, Національної поліції України, професійна діяльність, кримінальне провадження.

The relevance of the article is that the general legal principles of the administrative activity of the National Police of Ukraine include such principles as: the priority of human rights and freedoms, respect for their honor and dignity, the rule of law, legality, equality of citizens before the law, limitation of retroactive effect of laws, combination of control and accountability, a combination of persuasion and coercion, humanism, justice, certainty. The purpose of the article is the analysis of certain general legal principles of the administrative activity of the National Police of Ukraine. It was determined that in the context of Ukraine's modern progress on the path of European integration, the processes of humanization and justice of politics and power should be aimed at finding new effective mechanisms for the real provision of human and citizen rights and freedoms in accordance with modern challenges to humanity and those events and conditions that currently determine recent history of our country. The ideas of humanism and justice once again play an important integrative role for modern Ukrainian society, because they strengthen the moral foundations of its further progressive development based on the common values of the EU. It was concluded that the general legal principles of the administrative activity of the National Police of Ukraine embody the conceptual initial provisions that establish the basic rules and essence of its organization and functioning. Real establishment of general legal principles as the basis of the administrative activity of the National Police of Ukraine will contribute to the development of Ukraine as a legal state and the construction of a modern European police institute in Ukraine. Among them are the following: the principles of the priority of human rights and freedoms, respect for their honor and dignity, the rule of law, legality, equality of citizens before the law, limitation of the retroactive effect of laws, a combination of control and accountability, a combination of persuasion and coercion, humanism, justice, certainty etc. Thus, we consider it expedient to supplement the Law "On the National Police" Chapter II "Principles of police activity" with new articles, in which the following principles of police activity are enshrined: 1) control and accountability; 2) a combination of persuasion and coercion; 3) humanism; 4) justice; 5) certainties.

Key words: administrative activity, National Police of Ukraine, professional activity, criminal proceedings.

Вступ. Загально правові принципи здійснення адміністративної діяльності Національної поліції України характеризуються певною універсальністю, на відміну від інших двох суміжних видів принципів виділених серед різноманітності перших (за сферою поширення) – галузевих (організаційно-функціональних) та міжгалузевих.

Родовим поняттям даного виду принципів є «загальні принципи права», які в надалі ми конкретизуємо відповідно до сфери функціонування інституту поліції. Загальні принципи права в юриспруденції характеризуються як найзагальніші вихідні положення, концепції, ідеї, які притаманні правовій системі держави, характеризують її як уніфіковану юридичну категорію, визначаючи основні напрями розвитку, є основою таких стратегічно важливих процесів як право утворення та право застосування. На підтвердження останньої тези наведемо думку М. І. Козюбри: «загальні принципи формують підвалини не тільки тлумачення та реалізації норм права, а й самого процесу нормо творчості, є конкретизацією основоположних принципів, на основі яких вони забезпечують єдність права. Вважається, що вони тісно пов'язані з теорією природного права, адже нерідко ґрунтуються на «природній справедливості», загальній для всіх правових систем, розглядаються як засіб перенесення природного в позитивне право» [1, с. 73].

Загально правові принципи адміністративної діяльності Національної поліції України включають такі принципи як: пріоритету прав і свобод людини, поваги до їх честі та гідності,

верховенства права, законності, рівності громадян перед законом, обмеження зворотної дії законів, поєднання підконтрольності та підзвітності, поєднання переконання та примусу, гуманізму, справедливості, визначеності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, які є важливими як в теоретичному, так і в практичному аспектах для осмислення процесу контролю за злочинністю порушувалися в працях О.М. Бандурки, Й.А. Гельфанда, Л.М. Давиденко, А.І. Долгової, А.П. Закалюка, А.Ф. Зеленського, О.М. Литвака, П.П. Михайленка, В.М. Поповича. Високо оцінюючи роль і значення наукового доробку українських і зарубіжних учених, їх пропозицій та рекомендацій щодо організації ефективної протидії злочинності слід визнати, що проблема історико-правового аналізу кримінально-правового контролю за злочинністю в Україні у 1922–1960 рр. досі не стала об'єктом комплексного дослідження.

Саме тому **метою** статті є аналіз окремих загально правових принципів адміністративної діяльності Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. *Принцип рівності громадян перед законом* (ст. 24 Конституції України) забороняє будь-які привілеї та обмеження за «ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [2].

Рівність громадян відповідно до зазначеного принципу ґрунтується на законі, його нормах, які наділяють усіх рівними правами та свободами незалежно від громадянства особи за переліченими ознаками. У свою чергу сам закон діючи на всій території держави, не повинен закріплювати можливість здійснення діянь пов'язаних із привілеями та обмеженнями за ознаками раси, статі, політичних або релігійних поглядів тощо, встановлювати механізм правових гарантів зазначених положень, а також закріплювати за кожною особою рівний обсяг прав, свобод та обов'язків. Звичайно, держава в праві обмежити права та свободи громадян у виняткових випадках передбачених законодавством, виключно в публічних, а не приватних інтересах та не бути пов'язани з переліченими вище ознаками.

Рівність є одною із складових трилогій визначальних суспільних цінностей «свобода-справедливість-рівність», першим двом цінностям відповідають принципи верховенства права та законності, а тому принцип рівності громадян перед законами тісно пов'язаний з обома вказаними принципами та однаковою мірою повинні втілюватись у всіх без виключення суспільних відносинах.

Цілком обґрунтовано відносити принцип рівності до «фундаментальних принципів конституційно-правового статусу особи. На його засадах реалізуються основні права, свободи та обов'язки людини і громадянина. Він є незаперечною вимогою існування цивілізованої держави. Та незважаючи на досить детальну регламентацію на практиці законодавчі положення у цій сфері реалізуються не завжди просто.

Таку ситуацію провокують політичні й економічні негаразди, низький рівень правової культури громадян, а відтак – порушення дисбалансу толерантності у суспільстві. На вирішення цих питань мають бути спрямовані сумісні зусилля органів публічної влади, їх посадових осіб, інститутів громадянського суспільства, зрештою, самих громадян» [3, с. 115]. В такому випадку особу поліцейського необхідно відносити до останніх, а його адміністративна діяльність не може передбачати обмеження прав і свобод громадян і будь-яких інших осіб, а також надання останнім привілеїв.

Таким чином, погоджуємось з Н. М. Оніщенко з приводу того, що «кожний громадянин України може користуватися і користуватися на рівних умовах з іншими громадянами всім спектром прав і свобод без утиску з боку держави, дискримінації з боку державних органів, окремих посадовців або інших осіб. Надання кожному громадянину України рівних прав і свобод дозволяє приймати активну участь в усіх сферах життєдіяльності суспільства та держави. Усі громадяни – рівні перед законом. Обов'язок не порушувати настанов закону, виконувати його положення, а у випадку порушення – нести юридичну відповідальність, є рівною вимогою для всіх громадян» [4, с. 7].

Будучи загально правовим принципом зміст і сутність принципу рівності громадян є предметом достатньо великої кількості досліджень науковців у різних галузях права, зокрема О. Коровайко зазначає, що під принципом рівності найчастіше розуміють «панівну ідею, яка виражається в установленні рівної міри та застосуванні єдиних правових засобів у вирішенні питань про права, свободи, обов'язки та відповідальність для всіх учасників суспільних відносин незалежно від національної, статевої, релігійної належності, походження, місця проживання, посадового

стану та інших обставин з одночасним передбаченням системи винятків із загального режиму правового регулювання для окремих категорій учасників цих відносин» [5, с. 239].

В. В. Городовенко розкриває зміст принципу рівності через наступні положення: «а) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак; б) рівність процесуальних прав щодо доведення своєї правової позиції перед судом, а також рівність обов'язків, які випливають із процесуального законодавства; в) застосування судом матеріального і процесуального закону однаково для всіх, незалежно від правового і соціального статусу особи, фактичних і юридичних обставин справи; г) існування єдиної для всіх судової системи, яка передбачає можливість розгляду справи по суті, а також оскарження рішення у справі у вищих судах» [6, с. 185–186], щоправда вони всі мають не загальну спрямованість, а стосуються здійснення правосуддя.

У більш широкому розумінні до його тлумачення підходить С. П. Погребняк зазначаючи, що «всі люди володіють основними (фундаментальними) правами і володіють ними однаковою мірою, тому що ці права пов'язані з ознакою ми людського роду, стосовно яких усі людські істоти є рівними» [7, с. 56].

Вчена О.Ф. Скакун до основних елементів принципу законності відносить: «1) єдність (взаємозв'язок) прав і обов'язків, адже говорити про реальність будь-якого права можна лише за наявності відповідного йому юридичного обов'язку (наприклад, право громадян на судовий захист реалізується через обов'язок судів здійснювати такий захист); 2) взаємна відповідальність держави та особи, тому що вони пов'язані взаємними правами та обов'язками» [8, с. 224]. Останнім часом принцип рівності трактують відповідно до двох формул – «формальна рівність» і «диференційована рівність» [9, с. 254]. Остання витікає з тези, що в сучасних умовах усі люди не можуть бути абсолютно рівними, з огляду на те, що «право враховує розумні й об'єктивні відмінності між особами або створює тимчасові сприятливі умови для певної категорії осіб з метою компенсації існуючої фактичної нерівності» [10, с. 10]. Формальна рівність передбачає набір рівної сукупності прав, свобод і обов'язків для кожної особи, але його дію «в жодному разі не можна зводити лише до його формальних та законодавчо закріплених ознак, розглядати його поза соціокультурним контекстом існування держави і суспільства, заснованого на цінностях, що мають перевірене часом морально-духовне обґрунтування» [11, с. 94].

Принцип рівності громадян перед законом, насамперед, втілюється в суспільних відносинах, зокрема тих, що пов'язані зі здійсненням адміністративної діяльності, оскільки у правовій площині вихідним є положення рівності основних прав, свобод, інтересів і обов'язків, а тому вони переважно не відрізняються одне від одного. Поліцейський повинен розуміти цінність кожної людини, не виділяючи якусь конкретну особу чи групу осіб, не применшуючи значення інших і не поділяти людей на важливих і неважливих. Згідно з принципом обмеження зворотної дії законів останні «не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи» [2] (ч. 1 ст. 58 Конституції України) – цим загальним правилом поліцейський повинен керуватись у процесі здійснення своєї адміністративної діяльності.

Сутність даного принципу полягає в тому, що він поширює свою дію як на ретроспективні так і на перспективні факти притягнення особи до відповідальності, але дане правило поширюється тільки на фізичних осіб [12]. Реалізація даного принципу суб'єктами які здійснюють правоохоронну та правозахисну діяльність гарантує безпеку особам, підвищує довіру останніх до держави та органів державної влади.

Проаналізувавши зміст загальних принципів здійснення адміністративної діяльності Національної поліції України можемо охарактеризувати їх як фундаментальні основні положення на основі яких поліцейські реалізують власну професійну діяльність, а оскільки вони всі переважно пов'язані із основними правами та свободами осіб, то доходимо висновку, що в процесі своєї діяльності поліцейські повинні не тільки безпосередньо захищати порушені права, свободи та інтереси фізичних і юридичних осіб, а і слідкувати за їх додержанням іншими особами, а також за необхідності реагувати на такі порушення у спосіб передбачений чинними нормами. При цьому кожному працівникові необхідно розуміти зміст кожного з принципів і тлумачити їх якомога ширше, пам'ятаючи про те, що їх втілення однаково важливе як і в професійній діяльності так і поза її межами, з огляду на специфіку професії.

Наступним загально правовим принципом, який ми розглянемо, є *принцип підконтрольності та підвітності*.

Підконтрольність та підзвітність у демократичній державі для громадськості реалізується через ЗМІ, які інформують громадян про стан правопорядку у країні та доводять до відома органів внутрішніх справ громадські позиції і оцінки їх діяльності.

Ми вважаємо, що основною метою принципу підконтрольності та підзвітності є виявлення недоліків і відхилень, що призводять до негативних наслідків.

В адміністративній діяльності Національної поліції України це дає змогу вчасно виявити, попередити, спрогнозувати негативні явища в майбутньому. Держава та суспільство повинні мати механізми, які дозволять контролювати діяльність органів внутрішніх справ та бути впевненими, що останні діють у рамках закону.

Підконтрольність і підзвітність як принцип адміністративної діяльності Національної поліції України – певний стан (режим) організаційних відносин між органами та підрозділами Національної поліції України, за яким один орган має право перевіряти діяльність іншого, включаючи право скасовувати чи зупиняти дію його актів, а той зобов'язаний надавати необхідні можливості для таких перевірок і звітувати про свою діяльність.

Відповідно до вимог законодавства про поліцію новими інструментами підзвітності поліції є: оцінка рівня довіри до поліції; звітування керівництва підрозділів поліції; поліцейські комісії; можливість участі представників громадськості в дисциплінарних провадженнях поліцейських та інші.

Відповідно до статті 86 Закону існує два основних способи інформування громадськості про діяльність поліції – регулярне оприлюднення даних і щорічні звіти про діяльність поліції. Тобто відповідно до чинного законодавства керівники територіальних органів поліції повинні регулярно оприлюднювати статистичні та аналітичні дані про вжиті заходи щодо виявлення, запобігання та припинення порушень публічного порядку, також систематично інформувати громадськість про стан правопорядку та заходи, які вживаються щодо запобігання правопорушенням [13, с. 326].

Проте законом чітко не встановлено періодичність оприлюднення цієї інформації і відповідальність за порушення цих обов'язків.

Керівництвом територіальних органів та керівником усієї Національної поліції України повинні готуватися і публікуватися щорічні звіти.

За змістом «підконтрольність» дещо ширша ніж «підзвітність», оскільки завжди передбачає одержання інформації та звітів. В свою чергу, підзвітність може застосовуватись окремо від здійснення в повному обсязі функцій контролю.

Головним суб'єктом, який безпосередньо здійснює контроль за діяльністю Національної поліції України, є підрозділи внутрішньої безпеки Національної поліції України.

Основними завданнями підрозділів внутрішньої безпеки є виявлення, попередження та припинення злочинних, корупційних та інших протиправних діянь, що готуються або вчинені працівниками органів та підрозділів внутрішніх справ, а також захист посадових осіб органів внутрішніх справ України від перешкоджання їм у виконанні службових обов'язків.

Що ж стосується підзвітності, то дуже цікаво з цього приводу зазначають О.М. Бандурка та Дж. Перлін. На їх думку, працівники поліції, котрі працюють із населенням – суб'єкти підзвітності, підзвітні не лише, так би мовити, нагорі (перед ієрархією начальників, перед урядом) і в середині (перед собою і своїми колегами), а й зовні – перед різноманітними інституційними партнерами, зокрема перед законодавцями; перед організованими групами інтересів і тиску; перед ЗМІ і громадянами [14, с. 88–89].

Т.А. Пузанова вважає, що принцип підзвітності передбачає наявність державного, громадського та відомчого контролю над діями міліції [15].

Ми цілком погоджуємося з таким механізмом, але вважаємо, що його доцільніше поділити на три складові:

- державний контроль (здійснюють Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, суди, прокуратура, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування);
- внутрішній або відомчий (Міністерство внутрішніх справ України, Департамент внутрішньої безпеки);
- громадський (контроль з боку громадськості, ЗМІ).

Не менш важливе місце в системі загально правових принципів посідає *принцип поєднання переконання та примусу*.

Слід зазначити, що переконання та примус відрізняються один від одного за характером впливу на особу. Принцип переконання стимулює до правомірної поведінки. Принцип примусу,

в свою чергу, примушує громадянина змінити свою поведінку в бажану для держави та суспільства незалежно від його волі і бажання.

Працівники Національної поліції України уповноважені законом на застосування заходів переконання та примусу.

Так, згідно ЗУ «Про Національну поліцію», поліція для охорони прав і свобод людини, запобігання загрозам публічній безпеці і порядку або припинення їх порушення також застосовує в межах своєї компетенції поліцейські превентивні заходи та заходи примусу, визначені цим Законом. Поліція для виконання покладених на неї завдань може застосовувати інші заходи, визначені окремими законами [16].

Відповідно до Кодексу поведінки посадових осіб по підтримуванню правопорядку, посадові особи з підтримання правопорядку можуть бути уповноважені на здійснення примусових заходів, які є необхідними, з метою попередження злочину або при проведенні правомірного затримання правопорушників [17].

Сутність переконання в Національній поліції України полягає у впливі на свідомість та поведінку людей з метою формування у них правильних переконань, розуміння необхідності добровільно і сумлінно виконувати вимоги закону та інших правових норм [18, с. 66].

Переконання в адміністративній діяльності поліції – це метод впливу на свідомість і поведінку людей, що представляє собою сукупність заходів виховного, роз'яснювального та заохочувального характеру, що здійснюються з метою підвищення правосвідомості громадян і добровільного дотримання та виконання законів [19, с. 13].

Х. П. Ярмачі виділяє такі форми реалізації переконання:

- а) правове виховання;
- б) постійне інформування населення про стан правопорядку і боротьби з правопорушеннями;
- в) агітаційно-роз'яснювальна робота серед населення;
- г) критика антигромадських проявів;
- д) застосування заходів заохочення;
- е) робота з правопорушниками, особами з так званих груп ризику;
- є) поширення та популяризація передового досвіду боротьби з порушеннями громадського порядку та громадської безпеки тощо [20, с. 31].

Отже, повсякденна робота працівників органів внутрішніх справ повинна здійснюватися так, щоб громадяни могли спілкуватися з ними, висловлювати свої пропозиції та зауваження щодо охорони громадського порядку.

Що стосується адміністративного примусу, то ми цілком погоджуємося з думкою А. Т. Комзюка, який зазначає, що адміністративний примус – це застосування відповідними суб'єктами до осіб, які не перебувають в їх підпорядкуванні, незалежно від волі і бажання останніх передбачених адміністративно-правовими нормами заходів впливу морального, майнового, особистого та іншого характеру з метою охорони суспільних відносин, що виникають у сфері державного управління, шляхом попередження і припинення правопорушень, покарання за їх вчинення [21, с. 34].

Отже, принцип поєднання переконання та примусу в адміністративній діяльності Національної поліції України є досить важливим. Без застосування переконання та примусу Національної поліції України при здійсненні адміністративної діяльності не могли б нормально функціонувати та належним чином виконувати делеговані державою функції.

Під час реалізації органами внутрішніх справ адміністративної діяльності принцип поєднання переконання та примусу відіграє важливу роль і дозволяє виконати важливе завдання – профілактику злочинності.

Не менш важливими загально правовими принципами адміністративної діяльності Національної поліції України є *принципи гуманізму та справедливості*.

Доктринальне тлумачення терміну «гуманізм» (від лат. *humanitas* – людяність) означає особливий тип філософського світогляду, систему ідей та поглядів на людину як найвищу цінність, що означає повагу до її гідності і розуму, ствердження цінності людини як особистості, її права на свободу, щастя, розвиток, прояв здібностей; феномен, що формувався як поліваріантна історична система уявлень про людину як провідну ланку в ланцюжку світобудови [22, с. 93].

Гуманізм як шляхетна ідея не міг не знайти свого втілення в праві. Провідний гуманістичний концепт, «архімедова точка опори» сучасного західного права і сучасної конституційної держави – людська гідність як найвища і недоторкана цінність, що є «антропологічною передумовою» і відправним пунктом усіх дій держави [10, с. 137].

Принагідно, що саме Гідність Людини і Української нації, постали засадничими цінностями в боротьбі за вихід України з економічної, соціальної та політичної кризи. Тому ідея права людини на повагу до її гідності набуває для України особливої значущості для адміністративної діяльності Національної поліції України [23, с. 55].

Принцип гуманізму в адміністративній діяльності Національної поліції України передбачає, що у своїй професійній діяльності поліцейські повинні об'єктивно та неупереджено оцінювати різноманітні факти та події. З метою одержання об'єктивної й адекватної інформації, повного та всебічного розслідування кримінального провадження, поліцейські повинні мати розвинені комунікативні навички, застосовувати прийоми ефективної комунікації. Оскільки на практиці досить часто трапляються випадки, коли особа, яку допитують не володіє певною інформацією або ж навпаки приховує чи умисно її спотворює та доповнює не потрібними фактами, або ж внаслідок суб'єктивної реконструкції матеріалу в пам'яті інформація не відповідає дійсності. Таким чином, прагнення досягти максимально позитивного результату в розслідуванні злочину будь-якими засобами є абсолютно неприпустимим і аморальним.

Щодо принципу справедливості, наголосимо, що відображена в праві справедливість отримує юридичну природу, а, отже, вимагає належної формалізації в нормах права [24, с. 23].

Відповідність між результатами поведінки та стимулюючим наслідком, між діями поліцейського та розміром заохочення, мірою порушення та розміром покарання передбачає принцип справедливості. Особливе значення принцип справедливості має при застосуванні матеріального та морального стягнення.

Тільки коли справедливість і право стають взаємопов'язаними, а ідеї справедливості отримують властивість нормативності, право стає справедливим і морально обґрунтованим.

Чіткі відповіді на питання: хто, за яку поведінку, в якому розмірі і в якому порядку повинен бути або може бути заохочений або покараний передбачає принцип визначеності. У поліцейського працівника в результаті реалізації даного принципу в правовому регулюванні має складатися чітке уявлення про те, який він отримає «базовий пакет» під час вступу на службу в поліцію, чого з «базового пакета» він позбудеться у разі невиконання або недобросовісного, непрофесійного виконання службових обов'язків, і які додаткові позитивні або негативні стимули він буде отримувати за відповідну поведінку.

Правова невизначеність наголошує, на регульованих відносинах, що тягне порівняно великий ступінь абстрактності елементів правових норм та правова невизначеність ускладнює розуміння права.

Науковець В. В. Сидоренко розглядає невизначеність як об'єктивну властивість правової матерії та відзначає її ознаки, які проявляються в неконкретності форми та змісту правових явищ, що має позитивне та негативне значення, але закономірно переходить до якості визначеності [25, с. 24].

Отже, в контексті сучасних поступів України на шляху європейської інтеграції процеси гуманізації та справедливості політики і влади мають бути спрямовані на пошук нових ефективних механізмів реального забезпечення прав і свобод людини і громадянина відповідно до сучасних викликів перед людством та тих подій і умов, які наразі визначають новітню історію нашої країни. Ідеї гуманізму та справедливості знову відіграють важливе інтегративне значення для сучасного українського суспільства, адже зміцнюють моральні основи його подальшого прогресивного розвитку на спільних цінностях ЄС.

Висновок. Підсумовуючи викладене зазначимо, що загально правові принципи адміністративної діяльності Національної поліції України уособлюють концептуальні вихідні положення, які встановлюють основні правила і сутність її організації та функціонування. Реальне покладення в основу адміністративної діяльності Національної поліції України загально правових принципів, сприятиме розбудові України як правової держави та побудові в Україні інституту сучасної європейської поліції.

До їх числа віднесені такі: принципи пріоритету прав і свобод людини, поваги до їх честі та гідності, верховенства права, законності, рівності громадян перед законом, обмеження зворотної дії законів, поєднання підконтрольності та підзвітності, поєднання переконання та примусу, гуманізму, справедливості, визначеності тощо.

Таким чином, вбачаємо доцільним доповнити Закон «Про Національну поліцію» розділ II «Принципи діяльності поліції» новими статтями, в яких закріпити наступні принципи діяльності поліції: 1) підконтрольності та підзвітності; 2) поєднання переконання та примусу; 3) гуманізму; 4) справедливості; 5) визначеності.

Список використаних джерел:

1. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
3. Полховська І. К. Конституційно-правове регулювання принципу рівності особи в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2013. Вип. 22. Т. 1. Ч. 1. С. 112–115.
4. Оніщенко Н. М. Принцип рівності у соціальних відносинах. Принцип рівності у праві : теорія і практика : монографія / за заг. ред. Н. М. Оніщенко. Київ : Юрид. думка, 2014. С. 5–24.
5. Правознавство : підручник / ред. : В. В. Копейчикова, А. М. Колодій. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 752 с.
6. Городовенко В. В. Принцип рівності громадян перед законом і судом. *Вісник Конституційного Суду України.* 2012. № 1. С. 178–186.
7. Погребняк С. П. Генезис ідеї рівності як основоположного принципу права. *Вісник Академії правових наук України.* 2010. № 3. С. 50–58.
8. Скаун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.
9. Бачинин В. А., Сальников В. П. Філософія прав : краткий словарь. Санкт-Петербург : Лань, 2000. 400 с.
10. Погребняк С. П. Основоположні принципи права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2009. 37 с.
11. Сунегін С. О. Принцип рівності у праві в контексті ціннісних орієнтацій суспільства: сучасні реалії та тенденції розвитку. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2014. № 3. С. 87–95.
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Національного банку України стосовно офіційного тлумачення положення ч. 1 ст. 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) від 09.02.1999 № 1-рп/99. *Офіційний вісник України.* 1999. № 7. Ст. 255.
13. Банчук О. А. Діяльність Національної поліції України: прозорість та підзвітність громадськості. *Правова держава.* 2018. Вип. 28. С. 325–332.
14. Наджафлі Е. М. Визначення джерел принципів здійснення адвокатської діяльності у контексті наукової дискусії щодо співвідношення юридичних категорій джерела та форми права. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки».* 2015. Вип. 6–2. Т. 2. С. 122–127.
15. Мозоль Н. І. Діяльність співробітників Національної поліції України в умовах розбудови інформаційного суспільства. *Право і суспільство.* 2018. № 3. С. 34–39.
16. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
17. Кодекс поведення должностных лиц по поддержанию правопорядка : прин. резолюцией 34/169 Ген. Ассамблеи ООН от 17 дек. 1979 г. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282
18. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина : підручник / за заг. ред. О. П. Рябченко. Харків : Вид-во нац. ун-ту внутр. справ, 2009. 256 с.
19. Административная деятельность органов внутренних дел : учеб. пособие для подгот. к экзаменам. Екатеринбург : Урал. юрид. ин-т МВД России 2002. 57 с.
20. Ярмак Х. П. Адміністративно-наглядова діяльність міліції в Україні : монографія. Одеса : Юрид. літ., 2006. 336 с.
21. Адміністративна діяльність міліції : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 448 с.
22. Астахова А. М. Гуманізм: Соціологічна енциклопедія / [уклад. В. Г. Городяненко]. Київ : Академвидав, 2008. 456 с.
23. Томкіна О. Засада гуманізму як принципу діяльності державного апарату України: європейський контекст. *Публічне право.* 2016. № 2 (22). С. 54–62.
24. Ковалів М. В. Основи управління в органах внутрішніх справ України : навч.-практ. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2010. 340 с.
25. Сидоренко В. В. Невизначеність як негативна властивість права. *Наук. вісник публічного та приватного права.* 2017. № 2. С. 23–28.

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.23>

НОВІКОВ Н.Б.

**МЕХАНІЗМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ФІНАНСОВОГО РИНКУ В УКРАЇНІ****THE MECHANISM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION
OF THE FINANCIAL MARKET IN UKRAINE**

В статті автором було проаналізовано значення таких дефініцій як механізм правового регулювання й механізм адміністративно-правового регулювання. Було виокремлено основні елементи механізму правового регулювання, зокрема : адміністративно-правові норми; акти тлумачення адміністративно-правових норм; адміністративно-правові відносини; акти реалізації адміністративно-правових норм і відносин. Автор також наголосив на тому, що представники наукової спільноти також виокремлюють ще один структурний елемент механізму правового регулювання – державно-владні повноваження суб'єктів адміністративно-правового регулювання. Автор пропонує розглядати механізм адміністративно-правового регулювання фінансового ринку як певний комплекс або ж сукупність засобів й способів адміністративно-правового характеру, що мають на меті врегулювати суспільні відносини у сфері надання фінансових послуг, а також задоволення інтересів як фізичних, так і юридичних осіб суб'єктами публічного адміністрування. Щодо елементів механізму адміністративно-правового регулювання фінансового ринку, зазначено, що будь-який перелік структурних елементів не є остаточним та вичерпним, а тому – залежно від наукових досліджень, їх предмету, проблемних аспектів наукових пошуків, такий перелік може змінюватись та доповнюватись. У статті було виокремлено також особливості адміністративно-правові відносини у сфері надання фінансових послуг як елемента механізму адміністративно-правового регулювання фінансового ринку, за допомогою яких можна охарактеризувати їх сутність: суб'єктність адміністративно-правових відносин у сфері надання фінансових послуг; об'єктність адміністративно-правових відносин у сфері надання фінансових послуг; націленість адміністративно-правових відносин у сфері надання фінансових послуг; метод регулювання адміністративно-правових відносин у сфері надання фінансових послуг.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, адміністративно-правові відносини, механізм, механізм адміністративно-правового регулювання, норма права, фінансовий ринок.

In the article, the author analyzed the meaning of such definitions as the mechanism of legal regulation and the mechanism of administrative-legal regulation. The main elements of the mechanism of legal regulation were singled out, in particular: administrative and legal norms; acts of interpretation of administrative and legal norms; administrative and legal relations; acts of implementation of administrative and legal norms and relations. The author also emphasized that representatives of the scientific community also single out another structural element of the mechanism of legal regulation – the state-authority of subjects of administrative-legal regulation. The author proposes to consider the mechanism of administrative-legal regulation of the financial market as a specific complex or a set of means and methods of an administrative-legal nature aimed at regulating social relations in the field of financial services, as well as satisfying the interests of both individuals and legal entities by subjects of public administration. Regarding the elements of the mechanism of administrative and legal regulation of the financial market,

---

© НОВІКОВ Н.Б. – аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства (Навчально-науковий інститут права Сумського державного університету)

it is stated that any list of structural elements is not final and exhaustive, and therefore, depending on scientific research, their subject, problematic aspects of scientific research, such a list may change and be supplemented. The article also highlighted the peculiarities of administrative-legal relations in the field of financial services as an element of the mechanism of administrative-legal regulation of the financial market, which can be used to characterize their essence: the subjectivity of administrative-legal relations in the field of financial services; objectivity of administrative and legal relations in the field of financial services; targeting of administrative and legal relations in the field of providing financial services; a method of regulating administrative and legal relations in the field of providing financial services.

Key words: *administrative and legal regulation, administrative and legal relations, mechanism, mechanism of administrative and legal regulation, the rule of law, financial market.*

Вступ. В контексті реформаційних процесів, що мають місце в Україні, розвивається та зазнає реформаційних перетворень ринок фінансових послуг в Україні наряду із системою соціально-економічних процесів. Наявність розвинутого фінансового ринку будь-якої країни є однією із найбільш важливих елементів та ознак ринкової економіки. Зважаючи на це, ефективне та дієве адміністративно-правове регулювання фінансового ринку слід розглядати як одну із передумов гарантії та забезпечення стабільності фінансово-економічної сфери держави. Саме це обумовлює актуальність проведення дослідження.

Постановка завдання.

Метою статті є проведення аналізу щодо визначення механізму адміністративно-правового регулювання фінансового ринку. Зважаючи на це, автор у ході статті виокремлює його основні елементи та особливості.

Результати дослідження.

В. Галуцько влучно зазначає, що завдяки адміністративно-правовій регламентації формується правнича основа, певний базис, а також визначаються зафіксовані в правових величинях орієнтири для організації діяльності учасників адміністративно-правових відносин на досягнення фактичних завдань адміністративного права [1, с. 317].

Будь-який механізм за тлумачним словником становить певну сукупність етапів і процесів, з яких складається певне явище [2, с. 523]. Зважаючи на це, досліджуючи та аналізуючи доктринальні джерела, констатуємо, що категорія «механізм правового регулювання» в цілому є однією із найпоширеніших в юридичній науці. Проте, як і для будь-якої категорії, їй притаманний плюралізм наукових поглядів щодо її дефініції, зважаючи на відсутність єдності серед представників наукової спільноти. На думку О. Скакун, відомої науковиці у сфері теорії держави і права, механізм правового регулювання слід розглядати як узяту в єдність систему правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється забезпечується правопорядок [3, с. 498]. Для того, щоб не наводити усі трактування даної дефініції, що містяться у доктринальних джерелах й узагальнивши позиції науковців, вважаємо, що механізм правового регулювання слід розглядати як сукупність засобів, які забезпечують правовий вплив на суспільні відносини з метою приведення їх у відповідність до приписів, закріплених у правових нормах.

Механізм адміністративно-правового регулювання, у свою чергу, був предметом досліджень вчених-адміністративістів та становить різновид вищезазначеної категорії. Зокрема, І. Голосніченко пропонує під механізмом адміністративно-правового регулювання розуміти сукупність адміністративно-правових засобів, за допомогою яких справляється вплив на відносини, що виникають у процесі здійснення виконавчої влади. А до елементів такого механізму слід віднести :

- адміністративно-правові норми;
- акти тлумачення адміністративно-правових норм;
- адміністративно-правові відносини;
- акти реалізації адміністративно-правових норм і відносин [4, с. 20–21].

О. Остапенко виділяє такі ж структурні елементи в структурі механізму адміністративно-правового регулювання. Проте, він також виокремлює і 5 п'ятий структурний елемент – державно-владні повноваження суб'єктів адміністративно-правового регулювання [5, с. 148]. В цілому, аналізуючи категорію механізм адміністративно-правового регулювання, слід зазначити,

що це саме вплив держави за допомогою правничих засобів і способів на суспільні відносини задля їх упорядкування, охорони та розвитку.

Враховуючи вже проаналізовану структуру механізму правового регулювання, констатуємо, що такі ж елементи слід виокремити також і в механізмі адміністративно-правового регулювання. Проте, доволі цікавою є позиція С. Стеценка, який наголошує на доцільності віднесення органічних та функціональних складових механізму адміністративно-правового регулювання. До першої групи науковець відносить правові норми, юридичні факти, правові відносини та акти реалізації норм права. Щодо другої категорії, то вони мають можливість якісно змінити механізм адміністративно-правового регулювання, мають вплив безпосередньо на його надійність. Проте, С. Стеценко наголошує на тому, що без такого роду складових елементів механізм адміністративно-правового регулювання може самостійно існувати [6, с. 63–65]. В цілому, констатуємо, що будь-який перелік структурним елементів механізму адміністративно-правового регулювання не є остаточним та вичерпним, а тому – залежно від наукових досліджень, їх предмету, проблемних аспектів наукових пошуків, такий перелік може змінюватись та доповнюватись.

Також слід наголосити і на тому, що сутність самого механізму адміністративно-правового регулювання полягає безпосередньо у певній взаємодії вищезазначених елементів в контексті правового, нормативного й інформаційного забезпечення. Таким чином, проаналізувавши категорію «механізм правового регулювання» й «механізм адміністративно-правового регулювання», робимо висновок про те, що механізм адміністративно-правового регулювання фінансового ринку необхідно розглядати як певний комплекс або ж сукупність засобів й способів адміністративно-правового характеру, що мають на меті врегулювати суспільні відносини у сфері надання фінансових послуг, а також задоволення інтересів як фізичних, так і юридичних осіб суб'єктами публічного адміністрування.

Зазначаємо, що фінансовий ринок (залежно від визначеного законом розподілу компетенцій спеціальних органів державного регулювання) поділяють на:

- ринок банківських послуг та діяльності з переказу коштів (Національний банк України);
- ринок цінних паперів та похідних цінних паперів (деривативів) (Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку);
- інші ринки фінансових послуг (Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг та Національний банк України);
- ринок інвестиційних послуг (Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку).

У свою чергу, науковці також визначають класифікацію ринків залежно від виду фінансових послуг та активів як окремого критерію, що мають місце на цьому ринку:

- ринок банківських послуг;
- ринок страхових послуг;
- ринок інвестиційних послуг;
- ринок операцій з цінними паперами;
- ринок кредитних послуг;
- інші види ринків, що забезпечують обіг фінансових активів [7, с. 8–9].

Одним із головних елементів механізму адміністративно-правового регулювання фінансового ринку є адміністративно-правові відносини. Це безпосередньо суспільні відносини, врегульовані нормами адміністративного права, які виникають в контексті діяльності органів виконавчої влади щодо реалізації конституційних гарантій. Проте, це не єдиний вид правових відносин, які прямо чи опосередковано супроводжуються функціонування сфери надання фінансових послуг, хоча, є одними із найголовніших.

В цілому, аналізуючи адміністративно-правові відносини у сфері надання фінансових послуг, слід виокремити особливості, за допомогою яких можна охарактеризувати їх сутність:

- суб'єктність адміністративно-правових відносин у сфері надання фінансових послуг;
- об'єктність адміністративно-правових відносин у сфері надання фінансових послуг;
- націленість адміністративно-правових відносин у сфері надання фінансових послуг;
- метод регулювання адміністративно-правових відносин у сфері надання фінансових послуг.

Наступним складовим елементом механізму адміністративно-правового регулювання фінансового ринку є адміністративно-правові норми відповідно за допомогою яких реалізується управлінська діяльність.

Основним завданням механізму адміністративно-правового регулювання фінансового ринку слід вважати узгодження інтересів усіх суб'єктів фінансового ринку шляхом встановлення

певного роду обмежень й заборон у їх взаємовідносинах через втручання непрямого характеру до їхньої діяльності.

Висновки. Після проведеного дослідження, екстраполюючи отримані результати на сферу фінансового ринку, надання фінансових послуг, констатуємо, що до складових елементів механізму адміністративно-правового забезпечення фінансового ринку слід відносити:

- адміністративно-правові норми, що закріплюють права й обов'язки суб'єктів сфери надання фінансових послуг;
- адміністративно-правові відносини, що мають місце у процесі взаємодії суб'єктів у сфері надання фінансових послуг;
- акти тлумачення адміністративно-правових норм;
- акти реалізації адміністративно-правових норм й відносин.

Список використаних джерел:

1. Галуцько В. Адміністративне право України : підручник. Херсон : ХМД, 2013. 396 с.
2. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
3. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2018. 656 с.
4. Голосніченко І. П., Стахурський М. Ф. Адміністративне право України: основні поняття : навч. посіб. Київ : ГАН, 2005. 231 с.
5. Остапенко О. І. Наукові уявлення про механізм адміністративно-правового регулювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 2. С. 14–149.
6. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : навч. посіб. Київ : Атіка, 2008. 624 с.
7. Глібко С., Шовкопляс Г., Ониськів І. Актуальні питання правового регулювання ринків фінансових послуг в Україні : монографія. Харків : Право, 2016. 186 с.

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.24>

ПАСТУХ І.Д.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИДІВ ЗВЕРНЕНЬ ГРОМАДЯН

LEGAL REGULATION AND FEATURES OF TYPES OF CITIZEN COMPLAINTS

У статті розглянуто особливості видів звернень громадян та визначено напрями удосконалення правового регулювання реалізації права громадян на звернення. Звернуто увагу на проблеми понятійно-категоріального апарату звернення громадян, а також інших питань, що стосуються матеріальних та процедурних особливостей реалізації такого права. Констатується недосконалість відповідного нормативно-правового регулювання повноважень органів місцевого самоврядування щодо розгляду звернень, що проявляється у колізії відповідного закону Конституцією України. Виділено три підходи до видів звернень громадян, що склалися в науці та практиці розгляду звернень громадян: перший зводиться до необхідності одноманітного розгляду таких звернень як пропозиція, заява та скарга відповідно до чинного законодавства; другий полягає у відокремленні заяв та скарг за окремими адміністративними процедурами; третій – нормативне визначення усіх звернень із зазначенням відповідних процедур їх реалізації.

Розкрито підстави розмежування звернень громадян за співвідношенням до реалізації суб'єктивних прав, форми та кількісного складу суб'єктів звернення,

---

© ПАСТУХ І.Д. – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування (Національна академія внутрішніх справ)

можливістю використання адміністративного розсуду під час прийняття рішення по зверненню, його оскарження. Запропоновано клопотання розглядати як письмове звернення до суб'єкта публічної адміністрації, в якому міститься прохання фізичної або юридичної особи про визнання за нею або іншою особою відповідного статусу, прав тощо, розгляд якого пов'язаний з адміністративним розсудом і прийняттям відповідного рішення про його задоволення чи відмову у цьому. Зазначається, що рішення про відмову у задоволенні клопотання не може бути оскаржена оскільки відповідне звернення не спричиняє обов'язку публічної адміністрації його задовольнити, що робить клопотання особливим видом звернення громадян. Електронну петицію визначено як особливу форму колективного клопотання з його ключовими ознаками: її розгляд пов'язаний з адміністративним розсудом адресата звернення, варіативність прийняття відповідного рішення (про його задоволення чи відмову у цьому), обмежене право оскарження прийнятого рішення (лише стосовно процедури його розгляду та прийняття). Запропоновано зміни до Закону України «Про звернення громадян» щодо визначення меж його дії на запити на інформацію.

Ключові слова: звернення громадян, право громадян на звернення, клопотання, електронна петиція, публічна адміністрація.

The article considers the peculiarities of the types of appeals by citizens and defines the directions for improving the legal regulation of the implementation of the right of citizens to appeal. Attention was drawn to the problems of the conceptual and categorical apparatus of citizens' appeals, as well as other issues related to the material and procedural features of the realization of such a right. The imperfection of the relevant regulatory and legal regulation of the powers of local self-government bodies regarding the consideration of appeals is noted, which is manifested in the conflict of the relevant law with the Constitution of Ukraine. Three approaches to the types of citizen appeals developed in the science and practice of consideration of citizen appeals are distinguished: the first is reduced to the need for uniform consideration of such appeals as a proposal, statement and complaint in accordance with current legislation; the second is the separation of applications and complaints under separate administrative procedures; the third is a regulatory definition of all appeals with an indication of the relevant procedures for their implementation.

The reasons for distinguishing citizens' appeals in relation to the realization of subjective rights, the form and quantitative composition of the subjects of the appeal, the possibility of using administrative discretion when making a decision on an appeal, and its appeal are revealed. It is proposed to consider the petition as a written appeal to the subject of public administration, which contains the request of a natural or legal person for the recognition of the corresponding status, rights, etc. for him or another person, the consideration of which is related to administrative discretion and the adoption of a corresponding decision on its satisfaction or refusal to do so. It is noted that the decision to refuse to grant the request cannot be appealed because the corresponding request does not entail the obligation of the public administration to satisfy it, which makes the request a special type of citizen's request. An electronic petition is defined as a special form of a collective petition with its key features: its consideration is related to the administrative discretion of the addressee of the petition, the variability of making the appropriate decision (on its satisfaction or refusal), the limited right to appeal the decision (only in relation to the procedure for its consideration and Adoption Proposed changes to the Law of Ukraine "On Appeals of Citizens" regarding the definition of the limits of its effect on requests for information.

Key words: appeal of citizens, right of citizens to appeal, petition, electronic petition, public administration.

Постановка проблеми. Право громадян на звернення до публічної адміністрації сприяє їх участі як в управлінні державними справами, забезпечення реалізації народовладдя, так і забезпеченню законності в діяльності суб'єктів владних повноважень. Забезпечення такого

права є способом взаємодії між громадянами та їх представниками у владних інституціях. Створення належних умов для реалізації розглядуваного права свідчить про реальність дії Основного Закону нашої держави. Водночас, недосконалість окремих приписів законодавства про звернення громадян, відсутність чітких меж між видами таких звернень створюють певні проблеми як у їх розумінні особами, які з ними звертаються, так і під час правозастосовної діяльності публічної адміністрації по розгляду та вирішенню таких звернень.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Проблематика реалізації права на звернення до публічної адміністрації неодноразово досліджувалась представниками науки адміністративного та інших галузей права Е.А. Афоніним, В.Т. Білоусом, М.Н. Берідзе, Л.Д. Воєводіним, Н.М. Драгомирецькою, О.В. Закаленко, К.О. Кісілевичем, І.С. Ковальчуком, Г.М. Котляревською, О.К. Костюкевичем, Л.І. Летнянчиним, В.В. Мальковим, О.А. Мостовим, А.М. Новицьким, В.А. Соболев, А.А. Стародубцевим, В.П. Таранухою, В.І. Цимбалюком та іншими. Водночас напрямом правового регулювання та особливостям видів звернень громадян залежно від їх юридичної природи, можливостей використання адміністративного розсуду при їх розгляді приділено недостатньо уваги. Зазначені обставини дозволяють зробити висновок про необхідність комплексного дослідження окресленої проблеми.

Мета статті – розглянути сучасний стан, визначити напрями удосконалення правового регулювання та особливості видів звернень громадян.

Виклад основного матеріалу. Основним нормативним актом, що визначає фундаментальні засади діяльності публічної адміністрації щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина є Конституція України. Зокрема, ст. 40 передбачено право громадян на індивідуальні чи колективні звернення до цих суб'єктів владних повноважень. Водночас, на рівні правового регулювання ці повноваження висвітлені неоднозначно. Зокрема, у пп. 1 п. б ч. 1 ст. 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [1] повноваження місцевих рад по забезпеченню вимог законодавства щодо розгляду звернень громадян, здійснення контролю за станом цієї роботи на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форм власності віднесені до делегованих, що суперечить положенням Конституції України, де зазначено, «що усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк» [2]. Тобто повноваження органів місцевого самоврядування щодо розгляду звернень є власними, а делегованими можуть бути повноваження контролю за станом забезпечення вимог відповідного законодавства. Тому, повноваження місцевих рад щодо розгляду звернень громадян у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» повинні бути віднесені до власних на підставі положень Основного Закону.

У ст. 1 Закону України «Про звернення громадян» положення ст. 40 Конституції України знайшли своє відображення у відповідній нормі права: «Громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення» [3]. Поняття «звернення громадян» трактується через перелік видів звернень (пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги), що можуть бути викладені в письмовій або усній формі. Хоча зміст права на звернення до публічної адміністрації у Законі не розкривається його сутність можна шляхом аналізу поділу звернень громадян на види.

Детальний підхід до класифікації звернень громадян міститься у Класифікаторі звернень громадян, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 858, відповідно до якого звернення поділяються за:

1) формою надходження: а) поштою; б) на особистому прийомі; в) через уповноважену особу; г) через органи влади; г) через засоби масової інформації; д) від інших органів, установ, організацій;

2) ознакою надходження: а) первинне; б) повторне; в) дублетне; г) неодноразове; г) масове;

3) видом: а) пропозиції (зауваження); б) заява (клопотання); в) скарга;

4) статтю авторів звернень: а) чоловіча; б) жіноча;

5) суб'єктом: а) індивідуальне; б) колективне; в) анонімне та інші [4].

Розглянемо більш детально поділ звернень за видовою ознакою. Крім ст. 3 Закону України «Про звернення громадян» термін «звернення громадян» є об'єктом різноманітного трактування.

Так, в енциклопедичних виданнях звернення розглядають як «.. особисті або групові (колективні) звернення громадян до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, до засобів масової інформації та посадових осіб» [5, с.565]. Проте, як і законодавче визначення дане визначення не розкриває сутність і характер звернень.

Загалом, в теорії та практиці реалізації відповідного законодавства склалися три підходи до видів звернень громадян.

Перший зводиться до того, що розгляд усіх звернень громадян (пропозиції, заяви та скарги) слід здійснювати в звичайному порядку відповідно до чинного законодавства. При цьому інші види звернень не відокремлюються. Так, відповідно до п. 2 Інструкції з діловодства за зверненнями громадян в органах державної влади і місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності, в засобах масової інформації [6], звернення громадян реєструються за такими видами: пропозиції, заяви чи скарги, хоча відповідно до вище згаданого Класифікатора звернень громадян, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України, вони розподіляються на: пропозиції (зауваження), заяви (клопотання), скарги [4]. Петиція як вид звернення не згадується. На відміну від підзаконних актів в Законі України «Про звернення громадян» містяться окремі визначення як заяви так і клопотання і тільки пропозиція і зауваження визначаються як синоніми.

Другий підхід зводиться до доцільності відокремлення заяви та скарги, як особливих видів звернень, а в межах провадження за зверненнями громадян розглядати тільки пропозиції. Цей підхід знайшов своє відображення у Законі України «Про адміністративну процедуру» [7], який регулюватиме відносини публічної адміністрації з фізичними та юридичними особами щодо розгляду і вирішення адміністративних справ шляхом прийняття та виконання адміністративних актів.

Прихильники останнього підходу вбачають практичну доцільність нормативного виділення і визначення усіх звернень, що обумовлено насамперед тим, що в юридичній літературі вживається цілий широке коло назв таких звернень: крім класичних (пропозиція, заява, скарга) найбільш часто зустрічаються клопотання, петиція і запит на інформацію. Проте, достатньо складно надати їм визначення з теоретично обґрунтованими ознаками, що дозволили б розмежувати те чи інше звернення.

Не заперечуючи необхідність дихотомічного поєднання теорії та практики реалізації законодавства про звернення громадян слід виходити з їх практичної необхідності і можливості бути урегульованим нормами права, тобто можливості закріплення особливостей виду звернення, які, в кінцевому рахунку, будуть мати відповідний правовий наслідок.

Аналіз законодавства про звернення громадян, досягнень науки адміністративного та конституційного права, дозволяють стверджувати, що чітко розмежовані між собою пропозиція, заява та скарга.

«Пропозиція це звернення громадян, де висловлюються порада, рекомендація щодо діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, депутатів усіх рівнів, посадових осіб, а також висловлюються думки щодо врегулювання суспільних відносин та умов життя громадян, вдосконалення правової основи державного і громадського життя, соціально-культурної та інших сфер діяльності держави і суспільства.

Заява – звернення громадян із проханням про сприяння реалізації закріплених Конституцією та чинним законодавством їх прав та інтересів або повідомлення про порушення чинного законодавства чи недоліки в діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, народних депутатів України, депутатів місцевих рад, посадових осіб, а також висловлення думки щодо поліпшення їх діяльності.

Скарга – звернення з вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб» [3].

Підстави розмежування цих звернень насамперед обумовлені співвідношенням до реалізації суб'єктивних прав громадян. Якщо пропозиція не пов'язана із з порушеннями прав людини, її суб'єктивними правами, крім гарантованих Конституцією можливостей управління справами держави, свободи слова і самого права на звернення громадян, то заява і скарга мають безпосередній зв'язок з низкою суб'єктивних прав особи: можливість її певної поведінки; можливість вимоги належної поведінки від іншої зобов'язаної особи; можливість звертатися за захистом до уповноважених суб'єктів; можливість користуватися певним соціально-економічним, політичним чи благом.

Така особливість вказує на те, що такі звернення повинні мати виключно письмову форму і переважно бути індивідуальними. Стосовно скарги можна констатувати, що її зв'язок із суб'єктивним правом полягає у можливості звернення за захистом до уповноважених суб'єктів. Це свідчить про те, що розглядувані звернення разом утворюють функціональне ціле, що дозволяє реалізувати визначені законом суб'єктивні права.

Заява уособлює собою спосіб реалізації права і виступає юридичним фактом, що приводить в дію механізм правозастосування. З іншого боку, суб'єктивне право передбачає можливість його захисту від порушень шляхом взаємодії з публічною адміністрацією. Отже, характер зв'язку звернення громадян із суб'єктивними правами є критерієм, який дозволяє відмежувати між собою пропозицію, заяву і скаргу.

Іншою є ситуація з клопотаннями та петиціями. Відповідно до Закону України «Про звернення громадян» клопотання – письмове звернення з проханням про визнання за особою відповідного статусу, прав чи свобод тощо [3]. Водночас, таке визначення не відповідає принципу правової визначеності та принципам правової держави, оскільки не зрозуміла його відмінність від заяви, оскільки визнання відповідного статусу, прав чи свобод все одно нерозривно пов'язано із реалізацією прав громадян, хто є суб'єктом звернення – заявник чи інші особи, що діють в його інтересах. Такий правовий наслідок як видача документу, що підтвердить статус чи пільги особи, також не є особливістю клопотання. Наприклад, відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» [8] державна реєстрація юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб-підприємців це, зокрема, офіційне визнання шляхом засвідчення державою факту створення або припинення юридичної особи, громадського формування, що не має статусу юридичної особи, засвідчення факту наявності відповідного статусу громадського об'єднання, професійної спілки, її організації або об'єднання, політичної партії, організації роботодавців, об'єднань організацій роботодавців та їхньої символіки, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою. Для державної реєстрації фізичної особи підприємцем подається відповідна заява та інші документи. За результатами їх розгляду державний реєстратор здійснює реєстрацію, що свідчить про появу особливого правового статусу «фізична особа-підприємець». Водночас, відповідно до законодавства про звернення громадян особа у цій ситуації мала б подавати не заяву, а клопотання з метою закріплення відповідного статусу. Таким чином, при цьому тлумаченні терміну «клопотання» він співпадає за змістом із заявою, і нівелює необхідність його використання у правовій площині.

Деякі науковці вважають ці звернення тотожними. Так, Н.П. Каменська не виділяє як окремий вид звернення клопотання, вважаючи, що воно є різновидом заяви оскільки законодавець одночасно у дужках вказує на поняття «клопотання», як наслідок – напрошується висновок про практично подібне їх значення [9, с. 58-59]. Але з такою позицією не можна погодитися і про це свідчить практика розгляду звернень громадян. Так, відповідно до п.2 Порядку підготовки та внесення до органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування клопотань з питань дотримання вимог земельного законодавства, клопотання – це письмове звернення до органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування про необхідність вжиття заходів щодо забезпечення дотримання вимог земельного законодавства [10]. Зокрема, таке клопотання може вноситися Від імені Державної екологічної інспекції України вносить клопотання до органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування мають право державними інспекторами України з охорони навколишнього природного середовища з метою припинення експлуатації об'єктів у разі порушення вимог земельного законодавства України, припинення права користування земельною ділянкою відповідно до закону тощо. Подібне застосування клопотання міститься і інших нормативно-правових актах. Такий підхід свідчить про те, що клопотання суб'єктами в інтересах іншої особи з метою закріплення за нею певного статусу. Наприклад, останнім часом набула широкої практики діяльність публічної адміністрації по розгляду клопотань щодо присвоєння почесних звань громадянам, різноманітних нагород та відзнак, при вирішенні яких використовується адміністративний розсуд на його задоволення чи на відмову у задоволенні відповідно до процедури. Як вірно зазначає І. С. Ковальчук клопотання відрізняється від заяви тим, що перша містить прохання про сприяння реалізації уже існуючих прав і свобод, а з клопотанням можуть звертатися не лише громадяни, для яких відповідний статус являється особистий інтерес, але й інші особи (наприклад, висування на присвоєння почесного звання чи нагородження орденом) [11, с. 32]. Таким чином, клопотання слід розглядати як письмове звернення до суб'єкта публічної адміністрації, в якому міститься прохання фізичної або юридичної особи про

визнання за нею або іншою особою відповідного статусу, прав тощо, розгляд якого пов'язаний з адміністративним розсудом і прийняттям відповідного рішення про його задоволення чи відмову у цьому. Водночас рішення про відмову у задоволенні клопотання не може бути оскаржена оскільки відповідне звернення не спричиняє обов'язку публічної адміністрації його задовольнити, що робить клопотання особливим видом зверненням громадян.

Схожим на розглядуваний вид звернення є електронна петиція. Місце якої в системі звернень громадян визначається неоднозначно. Так, В.П. Тарануха вважає, що петиції це підвид заяви і розуміє їх як письмові колективні (громадські) звернення, що подаються до органів державної влади і місцевого самоврядування з метою вирішення найважливіших питань життєдіяльності держави і суспільства [12, с. 121]. З такою позицією науковця навряд чи можна погодитись, з урахуванням того, що заява спрямована на реалізацію суб'єктивних прав, свобод і законних інтересів, в той час як петиція завжди є колективним зверненням, спрямованим на вирішення суспільно значущих питань. На відміну від заяви подання петиції не спричиняє обов'язку адресата звернення його задовольнити, про що прямо зазначено у Законі «Про звернення громадян». Прийняття рішення за результатами розгляду петиції безпосередньо залежить від волі суб'єкта публічної адміністрації, тобто залежить від адміністративного розсуду. У цьому зв'язку, вважаю, що електронна петиція є особливою формою колективного клопотання з його ключовими ознаками: її розгляд пов'язаний з адміністративним розсудом адресата звернення, варіативність прийняття відповідного рішення (про його задоволення чи відмову у цьому), обмежене право оскарження прийнятого рішення (лише стосовно процедури його розгляду та прийняття).

Слід погодитись із позиціями науковців про те, що «інститут звернень та інститут запитів на інформацію мають єдине функціональне призначення – забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина. Вказані інститути можуть мати вираз у поданні прохання до суб'єкта публічної адміністрації, проте при поданні звернення прохання буде стосуватися сприяння реалізації закріплених Конституцією України та чинним законодавством прав та інтересів громадян, а при поданні запиту на інформацію – надання публічної інформації, що знаходиться у володінні розпорядника інформації» [13, с. 19]. У цьому зв'язку ст.12 Закону України «Про звернення громадян» слід доповнити положенням про те, що дія цього Закону також не поширюється на порядок розгляду запитів на інформацію.

Висновки. Розгляд поняття права на звернення громадян за допомогою їх видів, дозволяє дійти висновку, що звернення громадян є правовим інститутом, що встановлює основу правової взаємодії суб'єктів владних повноважень різного рівня з громадянами при зверненні ними з пропозиціями, заявами, клопотаннями, скаргами, петиціями та запитом на інформацію з метою їх розгляду та вирішення під час реалізації відповідного конституційного положення.

На правову природу та сутність звернення громадян впливає не його назва, а зміст та характерні особливості: наявності приватного інтересу особа за результатами розгляду звернення, хто є отримувачем особливої користі від рішення суб'єкта публічної адміністрації, можливість використання ним адміністративного розсуду при прийнятті рішення, чи підлягає воно оскарженню.

Крім цього, доцільно привести законодавство про звернення громадян у відповідність до Конституції України. Зокрема, ч. 1 ст. 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» викласти у наступній редакції: «1. До відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать: а) власні (самоврядні) повноваження: ...11) забезпечення вимог законодавства щодо розгляду звернень громадян; б) делеговані повноваження: 1) здійснення контролю за дотриманням законодавства про звернення громадян на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форм власності».

Список використаних джерел:

1. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/stru#Stru>
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.
4. Про затвердження Класифікатора звернень громадян : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 858. *Урядовий кур'єр* від 08.10.2008. № 187
5. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : «Укр. енцикл.», 1998.Т. 2: Д – Й. 1999. 744 с.

6. Інструкція з діловодства за зверненнями громадян в органах державної влади і місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності, в засобах масової інформації : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 квітня 1997 р. № 348. Урядовий кур'єр від 29.05.1997

7. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. Голос України від 15.06.2022. № 123.

8. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців : Закон України від 15 травня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31–32. Ст. 263.

9. Каменська Н. П. Провадження у справах за зверненнями платників податків до органів державної податкової служби України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Ніна Петрівна Каменська. Ірпінь, 2009. 212 с.

10. Порядок підготовки та внесення до органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування клопотань з питань дотримання вимог земельного законодавства : Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 05.03.2018 № 124. *Офіційний вісник України*. 2018. № 46. Ст. 136.

11. Ковальчук І. С. Організаційно-правові проблеми розгляду звернень громадян і юридичних осіб в органах прокуратури. : дис.. канд. наук: 12.00.10 / Інна Сергіївна Ковальчук. Одеса. 2009. 215 с.

12. Тарануха В.П. Петиція як історичний вид звернень. Держава і право. Київ : ІДП ім. В.М. Корецького НАН України. 2003. № 21. С. 120–123.

13. Котляревська Г.М. Адміністративно-правове забезпечення механізму звернення громадян в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.07; Запорізький національний університет. Запоріжжя., 2020. 469 с.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.25>

ПРЯНИШНИКОВА І.В.

ПРИНЦИПИ ВЗАЄМОДІЇ ЗМІ З ОРГАНАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ПІД ЧАС ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

PRINCIPLES OF MEDIA INTERACTION WITH THE NATIONAL POLICE BODIES DURING THE IMPLEMENTATION OF THE LEGAL REGIME OF MARTIAL STATE

Актуальність статті полягає в тому, що ЗМІ як соціальний інститут відіграють одну із ключових ролей, адже формують суспільне сприйняття ролі поліцейської організації. В умовах запровадження правового режиму воєнного стану це питання набуває якісно нового змісту, адже на перший план виходить необхідність здійснення інформаційного забезпечення суспільства достовірною та актуальною інформацією, що з одного боку сприяє поінформованості громадян про стан безпекового середовища в країні, а з іншого – може врятувати їхнє життя у зв'язку з наявністю екстрених ситуацій, що вимагають негайного реагування. Статтю присвячено аналізу принципів взаємодії ЗМІ з органами Національної поліції під час запровадження правового режиму воєнного стану. Акцентовано, що в умовах запровадження правового режиму воєнного стану на перший план виходить необхідність здійснення інформаційного забезпечення суспільства достовірною та актуальною інформацією, що з одного боку сприяє поінформованості громадян про стан безпекового середовища в країні, а з іншого – може врятувати їхнє життя у зв'язку з наявністю екстрених ситуацій, що вимагають негайного реагування. Визначено, що це та інші завдання взаємодії ЗМІ та Національної поліції у період час

© ПРЯНИШНИКОВА І.В. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

запровадження правового режиму воєнного стану реалізуються у відповідності до встановлених принципів, визначальне значення серед яких мають: 1) загальні принципи юридичної діяльності, які висвітлені у межах Розділу II Закону України «Про Національну поліцію» – верховенство права; дотримання прав і свобод людини; законність та ін. Уточнено, що принципи прозорості та відкритості це єдині принципи діяльності поліції, які під час взаємодії із ЗМІ мають певні обмеження; 2) загальні принципи діяльності представників ЗМІ, зокрема такі як: висвітлення правдивої та підтверженої інформації, професійність та неупередженість, повага приватного життя та громадських інтересів тощо; 3) принцип відсутності цензури, що ґрунтується на наявності професійних норм поведінки журналістів; 4) принципи управління Інтернетом, що прийняті Комітетом Міністрів Ради Європи 21 вересня 2011 р. та закріплені у Деклараціях про майбутнє Інтернету й цифрові права і принципи.

Ключові слова: взаємодія, діяльність поліції, ЗМІ, комунікація, Національна поліція, поінформованість населення, принципи, якість та результативність взаємодії.

The relevance of the article lies in the fact that mass media as a social institution play one of the key roles, because they shape the public perception of the role of the police organization. In the conditions of the introduction of the legal regime of martial law, this issue takes on a qualitatively new meaning, because the need to provide information to society with reliable and up-to-date information comes to the fore, which, on the one hand, contributes to the awareness of citizens about the state of the security environment in the country, and on the other hand, can save them life in connection with the presence of emergency situations that require immediate response. The article is devoted to analysis principles of interaction between the media and bodies of the National Police during the introduction legal regime of martial law. It is emphasized that in context of introduction legal regime of martial law, the need to provide information to society with reliable and up-to-date information comes to the fore, which, on the one hand, contributes to citizens' awareness of the state of the environment in the country, and on the other, can save their lives due to the presence emergencies requiring immediate response. It was determined that these and other tasks of interaction between the media and the National Police during the period of implementation of the legal regime of martial law are implemented in accordance with the established principles, among which the following are of decisive importance: the police – the rule of law; observance of human rights and freedoms; legality, etc. It was clarified that the principles of transparency and openness are the only principles of police activity that have certain limitations when interacting with the media; 2) general principles of activity of media representatives, in particular, such as: coverage of truthful and confirmed information, professionalism and impartiality, respect for private life and public interests, etc.; 3) the principle of absence of censorship, based on the existence of professional norms for the behavior of journalists; 4) the principles of Internet governance adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on September 21, 2011 and enshrined in the Declarations on the Future of the Internet and Digital Rights and Principles.

Key words: communication, interaction, media, National Police, police activities, principles, public awareness, quality and effectiveness of interaction.

Постановка проблеми. Задоволення потреби у безпеці визнано одним із найважливіших соціальних завдань у людському суспільстві, тому конкретна діяльність, що задовольняє цю потребу, приймала різні форми, від спонтанної реакції до створення високопрофесійних інституцій.

Наразі мета поліції як соціального інституту базується на постійній гармонізації людської потреби в безпеці, визнаної та пропагованої суспільством як цінність, і серії норм як специфічних відносин, структурованих через інституціоналізацію поліцейської діяльності. Інститут поліції виконує своє соціальне призначення шляхом постійної адаптації, досягнення низки поставлених цілей та шляхом інтеграції та підвищення рівня складності своєї структури. Ця соціальна мета стосується постійної потреби суспільства та поліції перебуваючи у взаємодії бути пронизаними однаковими цінностями та моделями дій.

У цьому контексті ЗМІ відіграють одну із ключових ролей, адже формують суспільне сприйняття ролі поліцейської організації. В умовах запровадження правового режиму воєнного стану це питання набуває якісно нового змісту, адже на перший план виходить необхідність здійснення інформаційного забезпечення суспільства достовірною та актуальною інформацією, що з одного боку сприяє поінформованості громадян про стан безпекового середовища в країні, а з іншого – може врятувати їхнє життя у зв'язку з наявністю екстрених ситуацій, що вимагають негайного реагування.

Реалізація цих та інших завдань взаємодії ЗМІ та Національної поліції у період час запровадження правового режиму воєнного стану здійснюється у відповідності до встановлених принципів – правил, якими вони керуються задля досягнення мети їхньої комунікації. Тому метою цього дослідження є аналіз системи таких принципів, адже саме вони слугують критерієм законності та правомірності [1, с. 43] цього процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Представлена до аналізу проблематика є недостатньо висвітленою в межах науки адміністративного права. До окремих її особливостей були звернені наукові праці таких вчених як: С. Герасимчук, М. Городок, С. Гусарев, О. Демчук, Т. Жук, В. Іванов, А. Колодій, В. Кузьмишин, Ю. Микитюк, О. Тихомиров та ін. Проте у представленому до аналізу формулюванні питання, їхні наукові праці звернені не були.

Виклад основного матеріалу. Загалом, якщо вести мову про принципи діяльності, то можна констатувати, що принцип: це основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку, основний закон якої-небудь точної науки, особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось, правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства абощо, переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці [2]; загальні вимоги, наукові основи, підстави, правила, від яких не відступають [3]; «ядро» запланованого діяння, за допомогою якого стає зрозумілим його направленість і сутність [4, с. 104; 5, с. 73]. Що стосується принципів юридичної діяльності, то вони є похідними від принципів права. До основних принципів юридичної діяльності належать: законність діянь та прийнятих рішень; рівність суб'єктів перед законом та правом; неупередженість; обгрунтованість рішень; професіоналізм (компетентність); справедливість; гуманізм; повага до особи, її прав та свобод, права в цілому; поєднання гласності та конфіденційності [6]. Вказані принципи знаходять своє відображення у відповідних законах та інших нормативно-правових актах. Так, наприклад, принципам діяльності Національної поліції присвячений другий розділ Закону України «Про Національну поліцію», який до таких принципів відносить: верховенство права; дотримання прав і свобод людини; законність; відкритість та прозорість; політична нейтральність; взаємодія з населенням на засадах партнерства; безперервність [7].

Окремо слід наголосити, що реформа поліції була одним із пріоритетів державної політики останні десяти років. Загальною метою реформи поліції було створення професійної, деполітизованої, відповідальної за охорону та захист прав і свобод людини, протидії злочинності та надання послуг. Одним із найбільш часто вживаних слів було «прозорість». Найчастіше термін «прозорість» використовується у контексті принципу діяльності Національної поліції.

Принцип «прозорості» поряд із «відкритістю» закріплений у статті 9 Закону України «Про Національну поліцію». Необхідно відзначити, що це єдиний принцип діяльності поліції та у взаємодії із ЗМІ який має обмеження. Обмеження стосуються меж відкритості та прозорості, але вони повинні бути визначені в Конституції України та у законах. Так, Конституція України встановила випадки, коли встановлюються обмеження щодо відкритості надання інформації, це відбувається: в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [8]. І здійснюється у спосіб прийняття закону або винесення судового рішення.

Що стосується принципів діяльності ЗМІ, то необхідно відмітити, що Європейський суд з прав людини доклав чимало зусиль на шляху до закріплення рамкових засад щодо ступеня вираження свободи слова відповідно до статті 10 (2). Суд визнав, що це право є «однією з головних передумов створення демократичного суспільства» і що журналістська свобода слова дозволяє застосовувати «ступені перебільшення або навіть провокації», навіть якщо це може «ображати, шокувати або викликати занепокоєння у населення». В Україні статтею 34 Конституції України кожному громадянину України незалежно від його професії гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати,

зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір. Також, частиною третьою статті 15 Конституції України встановлено, що цензура в Україні заборонена. Важливе значення щодо забезпечення діяльності журналістів на сучасному етапі має Закон України від 13 січня 2011 р. № 2938 «Про внесення змін до Закону України «Про інформацію», що набрав чинності 10 травня 2011 р., яким Закон України «Про інформацію» викладено в новій редакції. Відповідно до статті 24 вказаного Закону забороняється цензура, тобто будь-яка вимога, яка спрямована, зокрема, до журналіста, ЗМІ, його засновника (співзасновника), видавця, керівника, розповсюджувача, яка передбачає узгодження інформації про її поширення або накладення заборони чи перешкоджання в будь-якій іншій формі тиражуванню або поширенню інформації [8; 9; 10; 11]. Отже, основним принципом взаємодії органів влади із ЗМІ можна назвати принцип відсутності цензури.

Цензуру та самоцензуру почали обговорювати у зв'язку з напруженістю, що може виникати між сектором безпеки та ЗМІ, особливо під час висвітлення перебігу бойових дій і конфліктних ситуацій. Самоцензура має багато прихильників серед медійників, які підкреслювали, що професійні журналісти знають, яку інформацію слід зберігати в таємниці й коли її оприлюднювати. Хоча такого рівня професійності можна досягти шляхом підготовки, зміцнення співпраці (зв'язку) між представниками ЗМІ та силовими структурами, ризик самоцензури з мотивів страху, є серйозною проблемою, особливо з огляду на «вказівки» та вбивство журналіста П. Шеремета. Як і у випадку цензури та самоцензури, існує тонка межа між інформуванням і зрадою. Якщо діяти відповідально, журналісти не повинні притягуватися до суду за розголошення інформації, яку вони не повинні були мати й поширювати. Тому важливого значення для цього має розвиток журналістських організацій і розробка норм поведінки [12].

Додамо, що представники ЗМІ, журналісти також дотримуються наступних принципів у своїй діяльності: 1) право людей на отримання правдивої інформації; 2) вірність журналіста об'єктивній реальності; 3) соціальна відповідальність журналіста; 4) професійна чесність журналіста; 5) загальнодоступність засобів масової інформації й участь громадськості в їх роботі; 6) повага приватного життя; 7) повага громадських інтересів; 8) повага загальнолюдських цінностей і різноманіття культур; 9) усунення війн та іншого зла, що протистоїть людству; 10) сприяння новому міжнародному порядку в галузі інформації [13].

Розумімо, що вільні, незалежні і плюралістичні ЗМІ, що мають право на вільне поширення інформації та вираження думки, є одним з основних елементів будь-якої функціонуючої демократії. Тому іншим ключовим питанням, яке часто підіймається активістами з питань свободи слова, – є важливість плюралізму ЗМІ. Медіа-плюралізм відрізняється від поняття «баланс» у ЗМІ, яке іноді може суперечити правам людини [14].

З метою захисту свободи слова та інших прав і принципів людини в нових умовах ЗМІ, Рада Європи працює разом з іншими зацікавленими сторонами над управлінням Інтернетом. Комітет Міністрів ухвалив 10 принципів для управління Інтернетом [15] і запропонував нове бачення ЗМІ [16], відповідно до якого сайти соціальних мереж, онлайн-ігор або інформаційні сайти отримали право на свободу ЗМІ та обов'язки, відповідно до статті 10 ЄКПЛ, і запропонував рамки співпраці для держав-членів з метою збереження глобального, стабільного та відкритого Інтернету як засобу захисту свободи вираження думки і доступу до інформації [17]. Важливість свободи слова ЗМІ заради встановлення демократії було підтверджено в «Декларації про захист і свободу зібрань та асоціацій з питань управління приватними інтернет-платформами та провайдерів Інтернет-послуг» [14; 18].

Зокрема мова йде про такі принципи як: 1) захист усіх основоположних прав і свобод та затвердження їх універсальності, неподільності, взаємозалежності та взаємозв'язку; 2) забезпечення всебічної участі урядів, представників/представниць приватного сектора, громадянського суспільства, технічного співтовариства та користувачів/користувачок; 3) підтвердження обов'язків держав відповідно до міжнародних питань державної політики, пов'язаних з Інтернетом; 4) розширення прав і можливостей користувачів Інтернету з метою реалізації основних прав і свобод та забезпечення участі у заходах з питань управління Інтернетом; 5) універсальність Інтернету, визнана глобальним характером Інтернету та можливістю загального доступу; 6) цілісність Інтернету завдяки забезпеченню його безпеки, стабільності, надійності та стійкості; 7) збереження децентралізованого характеру відповідальності за шоденне управління Інтернетом; 8) збереження відкритих стандартів та інтероперабельності Інтернету, а також його завершеної природи; 9) забезпечення максимально можливого доступу до інтернет-контенту, програм та послуг; 10) збереження культурної та мовної різноманітності Інтернету [14].

Додамо, що 28 квітня 2022 р. Європейський союз, США та ще 32 держави, прийняли Декларацію про майбутнє Інтернету [19], мета якої – вільний, безпечний, нейтральний Інтернет як єдина децентралізована мережа. Підписанти проголошують свій намір захищати права людини у мережі, утримуватися від заходів, що зменшують до нього доступ, забезпечити правомірне використання цифрових технологій та справедливу конкуренцію у бізнесі, а також підтримувати наявну систему Інтернет-урядування. Україна також долучилася до її підписання. Для впровадження цілей Декларації вона звертається до принципів, викладених у схожій Декларації цифрових прав та принципів [20], прийнятій на рівні Європейського союзу у січні 2022 р.: солідарність та інклюзивність, забезпечення свободи вибору в Інтернеті, підвищена онлайн-безпека, сприяння стійкості цифрового майбутнього тощо [21].

Таким чином, світове співтовариство дуже серйозно ставиться до регулювання взаємовідносин у медіа та Інтернет-просторі.

Також відзначимо, що у методичному посібнику «Політична Абетка. Засоби масової інформації і політика» фахівці Міжнародного республіканського інституту визначили наступні принципи взаємодії органів влади зі ЗМІ: 1) оперативність; 2) фактаж; 3) щирість; 4) справедливість; 5) приязнь [22, с. 23].

Вищевикладений матеріал свідчить про те, що вже давно назріла необхідність розроблення Меморандуму або Кодексу взаємодії ЗМІ із правоохоронними органами, у тому числі з Національною поліцією як за звичайних умов, так і надзвичайних, зокрема в умовах запровадження правового режиму воєнного стану.

Висновки. Проведене дослідження дає можливість узагальнити, що для успішної взаємодії ЗМІ з органами Національної поліції в умовах запровадження правового режиму воєнного стану необхідно на законодавчому рівні встановити правила, затвердити ідейні орієнтири для того, щоб усі сторони взаємодії могли з однієї сторони дотримуватися демократичних принципів діяльності, а з іншої – не шкодити обороні та безпеці країни.

Список використаних джерел:

1. Колодій А. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42–46.
2. Білодід І. Словник української мови. Академічний тлумачний словник : у 11 т. Київ : Наук. думка, 1976. Т. 7. 864 с.
3. Даль В. Тлумачний словник живої великоросійської мови. Москва : Пашков Дом, 2004.
4. Кузьмишин В. Принципи адміністрування апеляційних судів. *Право і політика*. 2016. № 4. С. 103–108.
5. Жук Т. Адміністративно-правові засади забезпечення взаємодії контррозвідувальних органів з іншими суб'єктами сектору безпеки з метою охорони національних інтересів : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. НДПП. Київ, 2021. 230 с.
6. Гусарев С.Д., Тихомиров О.Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності). К. : Знання, 2005. 655 с.
7. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
8. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Про внесення змін до Закону України «Про інформацію»: Закон України від 13 січня 2011 р. № 2938. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2938-17#Text>
10. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2657-12>
11. Демчук О.С. Правові засади діяльності журналістів в Україні. *Офіційний сайт Міністерства юстиції України*, 2021. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_37038
12. Моніторинг викликів урядуванню в секторі безпеки України. Матеріали Четвертої міжнародної конференції «Урядування в секторі безпеки і оборони: роль ЗМІ» 5–6 жовтня 2016 р. Київ, 2017. 53 с.
13. Практикум із журналістської етики. Під ред. проф. В. Ф. Іванова. К. : Видавець О.Зень, 2012. 320 с.
14. Засоби масової інформації. *Council of Europe*, 2022. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/media#12>
15. Declaration by the Committee of Ministers on Internet governance principles, 21 September 2011. *COE*. URL: <https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/committee-of-ministers-adopted-texts/-/>

asset_publisher/C10Tb8ZfKDoJ/content/declaration-by-the-committee-of-ministers-on-internet-governance-principles-adopted-on-21-september-2011?inheritRedirect=false

16. Recommendation on a new notion of media, 21 September 2011. *COE*. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cc2c0

17. Recommendation on the protection and promotion of the universality, integrity and openness of the Internet, 21 September 2011. *COE*. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cc2f8

18. Declaration on the protection of freedom of expression and freedom of assembly and association with regard to privately operated Internet platforms and online service providers, 7 December 2011. *COE*. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cb844

19. Declaration for the Future of Internet. *European Commission website*, 2022. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/declaration-future-internet>

20. Commission puts forward declaration on digital rights and principles for everyone in the EU. *European Commission website*, 2022. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_452

21. Прийнято Декларацію про майбутнє Інтернету: які зміни чекатимуть на цифрове середовище? «Лабораторія цифрової безпеки», 2022 URL: <https://dslua.org/publications/pryuniato-deklaratsiui-pro-maybutnie-internetu-iaki-zminy-chekatymut-na-tsyfrove-seredovyshche/>

22. Городок М., Герасимчук С., Микитюк Ю. Засоби масової інформації і політика. *Політична абетка. Міжнародний Республіканський Інститут*. Політична та громадянська освіта, 2016. 48 с.

УДК 342.9:342.7

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.26>

СВІТЛИЧНИЙ О.П., СААДУЛАСВ А.І.

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

PROCEDURAL STATUS OF FOREIGNERS AND STATELESS PERSONS PARTICIPATING IN ADMINISTRATIVE JURISDICTION

Питання процесуального статусу особи, яка бере участь в судовому процесі: адміністративному, господарському, кримінальному, цивільному процесі, відіграють надзвичайно важливе значення для будь-якої особи, не є виключенням у цьому питанні іноземці та особи без громадянства. Здійснено аналіз юридичної літератури, яка свідчить про постійний інтерес науковців до питання процесуального статусу різноманітних учасників судового процесу. Зазначено, що першочергову роль у процесуальному статусі іноземців та осіб без громадянства відіграє Кодекс адміністративного судочинства України (КАС України), відповідно до норм якого учасником адміністративного процесу є особа, яка чинним законодавством України наділена процесуальними правами та обов'язками у сфері розгляду справ адміністративними судами. Відповідно проаналізовано відповідні норми статей КАС України в якому акцентовано, що це особа, яка може вчиняти дії спрямовані на досягнення мети процесу, хоча б в одній із стадій адміністративного процесу.

© СВІТЛИЧНИЙ О.П. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права (Національний університет біоресурсів і природокористування України)

© СААДУЛАСВ А.І. – аспірант (Національний університет біоресурсів і природокористування України)

Зазначено це в повній мірі відноситься і до іноземців та осіб без громадянства, які беруть участь в адміністративній справі. На цій підставі адміністративно-процесуальний статус іноземців та осіб без громадянства як учасників судового процесу досліджується через призму їх процесуальних прав та обов'язків визначених нормами КАС України.

Аналізується правозастосовна діяльність суб'єктів владних повноважень у їх відносинах із іноземцями та особами без громадянства, а також звертається увага на адміністративній відповідальності вказаних осіб.

На підставі здійсненого дослідження вітчизняного законодавства, доведено, що охарактеризовано ознаки адміністративно-процесуального статусу іноземців та осіб без громадянства, які беруть участь в судовому процесі та надано теоретичне визначення поняття «адміністративно-процесуальний статус іноземців та осіб без громадянства».

Ключові слова: *законодавство, кодекс, судовий процес, суб'єкти, особа, учасники.*

The question of the procedural status of a person participating in a legal process: administrative, economic, criminal, civil process, plays an extremely important role for any person, foreigners and stateless persons are no exception in this matter. An analysis of the legal literature was carried out, which testifies to the constant interest of scientists in the issue of the procedural status of various participants in the legal process. It is noted that the primary role in the procedural status of foreigners and stateless persons is played by the Code of Administrative Procedure of Ukraine (CAS of Ukraine), according to the norms of which a participant in the administrative process is a person who, by the current legislation of Ukraine, is endowed with procedural rights and obligations in the field of consideration of cases by administrative courts. Accordingly, the corresponding norms of the articles of the Code of Administrative Procedure of Ukraine were analyzed, in which it is emphasized that this is a person who can take actions aimed at achieving the goal of the process, at least in one of the stages of the administrative process. It is noted that this fully applies to foreigners and stateless persons who participate in administrative proceedings. On this basis, the administrative-procedural status of foreigners and stateless persons as participants in the judicial process is examined through the prism of their procedural rights and obligations determined by the norms of the CAS of Ukraine.

The law-enforcement activity of subjects of authority in their relations with foreigners and stateless persons is analyzed, and attention is drawn to the administrative responsibility of the specified person.

On the basis of the conducted research of domestic legislation, it has been proven that the signs of the administrative-procedural status of foreigners and stateless persons participating in the court process have been characterized, and a theoretical definition of the concept of «administrative-procedural status of foreigners and stateless persons» has been provided.

Key words: *legislation, code, legal process, subjects, person, participants.*

Вступ. Одним із ключових питань в організації будь-якого виду судочинства, в тому числі й адміністративного є встановлення складу та процесуального положення учасників адміністративного процесу, особливо це стосується іноземців та осіб без громадянства, які чинним законодавством наділені процесуальними права та обов'язками в сфері розгляду адміністративних справ адміністративними судами за їх участі вказаної категорії осіб. Акцентуючи увагу на процесуальному статусі іноземців та осіб без громадянства, варто наголосити, що нерідко права, свободи чи інтереси вказаної категорії порушуються, однак дуже часто ці особи притягуються до юридичної відповідальності за порушення законодавства в країні перебування.

Постановка завдання. Метою статті є визначення ознак адміністративно-процесуального статусу іноземців та осіб без громадянства, які беруть участь в судовому процесі та на цій підставі надати авторське визначення поняття «адміністративно-процесуальний статус іноземців та осіб без громадянства».

Результати дослідження. Побудова України як правової, демократичної держави та входу її до Європейської спільноти передбачають наявність ефективного механізму захисту

прав та свобод людини, одним із елементів якого є дійова та відповідальна система надійного судового захисту фізичних та юридичних осіб від порушень їх прав та законних інтересів з боку органів державного управління у сфері публічно-правових відносин. Саме адміністративне судочинство є найнадійнішим способом реалізації конституційного права громадян на оскарження неправомірних дій та рішень органів державної влади [1, с. 58].

Однак, в юридичній літературі існують такі поняття «суб'єкти» і «учасники» адміністративного процесу, які не ототожнюються. Поняття «суб'єкт процесу» ширше відносно поняття «учасник процесу». Суб'єкт адміністративного процесу є носієм прав і обов'язків з реалізації процесуальної діяльності у сфері публічного управління, який здатний надати права щодо процесуальної діяльності реалізувати, а покладені обов'язки – виконувати. Учасник адміністративного процесу – це реально існуючий індивід адміністративного процесу [2, с. 292].

Отже, постає логічне питання з'ясування існуючих в юридичній літературі та судовій практиці процесуального становища учасників судового процесу, а також визначення сутнісних ознак адміністративно-процесуального статусу іноземців та осіб без громадянства, які беруть участь в судовому процесі.

На сьогодні Глава 4 КАС України має назву «Учасники судового процесу» встановлює склад учасників справи, а також інших учасників судової справи, які можуть брати участь у судовому процесі [3].

У зв'язку із значною кількістю учасників процесуальних правовідносин, зосередимо свою увагу на адміністративно-процесуальному статусі іноземців та осіб без громадянства, як одних із учасників судового процесу. Водночас, перед тим як досліджувати категорію «процесуальний статус», яку ми пов'язуємо із інститутом іноземців та осіб без громадянства, здійснимо дослідження інших правових категорій. Аналіз юридичної літератури свідчить про постійний інтерес науковців до питання процесуального статусу різноманітних учасників судового процесу. З цього приводу в юридичній науці існують, зокрема й такі правові категорії: «правовий статус», «адміністративно-правовий статус».

З метою з'ясування процесуального статусу іноземців та осіб без громадянства, спочатку дослідимо вище вказані правові категорії. До цього варто додати, що питання правового статусу особи досліджують науковці різних галузевих наук. На думку С. Глушенка «правовий статус» є одним із фундаментальних у юридичній науці, оскільки дає можливість визначити місце суб'єкта права в системі суспільних відносин, його права і обов'язки стосовно інших суб'єктів [4, с. 30]. О. Лисецький вважає, що правовий статус – це юридично унормоване становище суб'єкта у правотворчому та правореалізаційному процесі, структуру якого становлять права, завдання і відповідальність [5, с. 25].

В. Трофименко розглядає правовий статус у широкому значенні і розуміє під правовим статусом особи його, яке закріплене в законодавстві. Ця категорія відображає індивідуальні особливості людини і реальне положення її в системі різноманітних суспільних відносин. Іншими словами, в основі правового статусу лежить фактичний соціальний статус. Право лише закріплює це положення, «одягає» його в законодавчі рамки. Таким чином, соціальний і правовий статус співвідносяться як зміст і форма [6, с. 114–117]. Якщо норми Конституції України надають загальну характеристику правового статусу то спеціальні закони, в тому числі й КАС України визначають процесуальний статус іноземців та осіб без громадянства у разі, якщо ці особи беруть участь у справі. Академік Ю. Тодика звертає увагу на своєрідний характер правового статусу іноземця в будь-якій країні, оскільки він складається з двох елементів: правового статусу громадянина своєї держави та правового статусу іноземця. Водночас іноземець та особа без громадянства підпадає під дію суверенної влади держави, на території якої перебуває, тобто підпадає під її юрисдикцію, повинен додержуватися конституції й законів країни перебування [7, с. 123].

У питанні категорії «правовий статус» слід погодитися з думкою О. Харитонові, згідно якої правовий статус асоціюється із стабільним правовим станом суб'єкта, а правове положення змінюється в залежності від правовідносин, в яких він бере участь [8, с. 71].

З приводу правового статусу іноземців та осіб без громадянства, слід звернути увагу на певні особливості правового становища вказаних осіб. На відміну від загального правового статусу, який є незмінним, вказані особи володіють як індивідуальним правовим статусом, який характеризує особливості конкретного індивіда в суспільстві, та може змінюватися, спеціальний правовий статус також може змінюватися і мати обмежувальний характер. Наприклад, для застосування праці цієї категорії осіб потрібен дозвіл (документ), який надає право роботодавцю тимчасово використовувати працю іноземця або особи без громадянства у порядку, встановленому

законодавством України (п. 5 частина 1 ст. 1 Закону «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [9]).

У разі прийняття такою особою громадянства Україну, такий дозвіл непотрібний.

Спеціальний правовий статус іноземців та осіб без громадянства може носити обмежувальний характер, що відображає специфіку правового положення вказаної категорії. На це вказують норми Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства». Згідно пункту 19 ст. 4 Закону, іноземці та особи без громадянства, які в установленому порядку уклали контракт про проходження військової служби у Збройних Силах України, вважаються такими, які на законних підставах тимчасово проживають на території України на період дії контракту про проходження військової служби у Збройних Силах України. Тимчасове проживання на території України таких іноземців та осіб без громадянства підтверджується військовим квитком рядового, сержантського і старшинського складу [9]. Також слід звернути увагу на реальне правове становища учасника адміністративної справи в адміністративному судочинстві, громадянина України та іноземця або особи без громадянства, яке може бути різним. Наприклад, правовий статус іноземця не надає йому можливості брати участь у процесі вирішення адміністративного спору, пов'язаного з виборчим процесом, але він може брати участь у процесі вирішення спору, скажімо, фізичної особи із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження рішення останнього. У цьому випадку говоримо про одиничний адміністративно-процесуальний статус іноземця, характерний для конкретного процесу при конкретних обставинах [10, с. 167].

Аналізуючи наукові праці, слід підкреслити, що на сьогодні в літературі немає єдиної точки зору щодо поняття правового статусу, його ознак та елементів. В цілому усі основні позиції щодо тлумачення цього поняття та його елементів, можна звести до наступного – до складу правового статусу включають: 1) права; 2) обов'язки; 3) свободи; 4) інтереси; 5) гарантії їх здійснення та виконання; 6) правові норми, що встановлюють цей правовий статус; 7) юридична відповідальність; 8) правові принципи тощо [11, с. 28–40].

На думку В. Галуцького адміністративно-правовий статус іноземців та осіб без громадянства в Україні – це встановлені законодавством України публічні права й юридичні обов'язки іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України, в сукупності з обсягом і характером правосуб'єктності та адміністративною відповідальністю [12, с. 100].

Наведене вказує, що адміністративно-правовий статус іноземців та осіб без громадянства в Україні нерозривно пов'язаний із їх правами і обов'язками.

Підводячи проміжний підсумок дослідження категорій «правовий статус» і «адміністративно-правовий статус» іноземців та осіб без громадянства, зазначимо, що вказані правові категорії мають як багато спільних загальних рис, так і певні відмінності. До правового статусу особи науковці відносять юридичну відповідальність, складовою якої виступає адміністративна відповідальність, яка є різновидом адміністративного примусу. Саме цей вид відповідальності є найбільш розповсюджений, серед інших видів, за яким притягуються до відповідальності іноземці та особи без громадянства.

Одним із підвидів правового статусу особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, є її адміністративно-процесуальний статус. Цей статус, як вважають фахівці в галузі адміністративного права, необхідно розглядати у вузькому та широкому розуміннях. У першому випадку це сукупність визначених адміністративно-процесуальними нормами прав громадян як носіїв суб'єктивних прав та обов'язків щодо участі в адміністративно-процесуальній діяльності, а в другому – це сукупність усіх закріплених в адміністративно-процесуальних нормах правових засобів, які визначають становище громадянина в адміністративному процесі [13, с. 495].

Адміністративна відповідальність іноземців та осіб без громадянства передбачена нормами ст. 185-3, 202, 203, 203-1, 204, 204-1, 205, 206, 206-1 КУпАП [14].

Справи про адміністративні правопорушення, передбачені нормами вказаних статей КУпАП, залежно від виду правопорушення розглядаються уповноваженими органами виконавчої влади та судами. Проте, процесуальний статус осіб, які притягуються до адміністративної відповідальності (стадії, строки та порядок провадження) слід відрізнити від процесуального статусу та процесуального положення учасників судового процесу, передбаченого положеннями КАС України.

Адміністративно-процесуальний статус особи, у тому числі й іноземців та осіб без громадянства як потенційних учасників адміністративно-процесуальних правовідносин визначає КАС України, відповідно до положень якого іноземці або особи без громадянства можуть бути як позивачами, так і відповідачами в адміністративній справі. Згідно частини 5 ст. 46 Кодексу

громадяни України, іноземці чи особи без громадянства, громадські об'єднання, юридичні особи, які не є суб'єктами владних повноважень, можуть бути відповідачами лише за адміністративним позовом суб'єкта владних повноважень [3].

Іноземці та особи без громадянства як учасники судового процесу, володіючи адміністративно-процесуально-правовим статусом, для ефективного захисту та реалізації суб'єктивних прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин наділені процесуальними правами, а також певними обов'язками. Адміністративно-процесуальний статус іноземців та осіб без громадянства виражається у сукупності як загальних, так і спеціальних процесуальних прав, якими їх наділяє процесуальне законодавство, зокрема частиною 3 ст. 44 КАС України. В цілому норми цієї статті, незалежно від адміністративно-процесуального статусу особи містять загальні процесуальні права та обов'язки, які стосуються всіх учасників судового процесу. Частиною 3 ст. 44 КАС України встановлено основні загальні процесуальні права та обов'язки осіб, які беруть участь у судовій справі, які не є вичерпними [3].

Незважаючи на те, що відповідно до положень Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом (частина перша ст. 24 Конституції) [15], процесуальні права та обов'язки осіб, які беруть участь у судовому процесі, не є зовсім однаковими, водночас їх рівність підтверджується тим, що вони мають рівні процесуальні права та обов'язки.

Це означає, що процесуальні права та обов'язки громадянина України, який бере участь у справі, не можуть визнаватися більш або менш важливими ніж процесуальні права та обов'язки іноземців та осіб без громадянства, які беруть участь в судовій справі.

На відміну від частини 3 ст. 44 КАС України, якою встановлено загальні процесуальні права та обов'язки осіб, ст. 47 Кодексу встановлює спеціальні процесуальні права та обов'язки сторін, які беруть участь у судовій справі. До них слід віднести право позивача на будь-якій стадії судового процесу відмовитися від позову, змінити предмет або підстави позову. Відповідач має право визнати позов повністю або частково, подати відзив на позовну заяву та може пред'явити зустрічний позов [3].

Суспільні відносини, що виникають при здійсненні адміністративного судочинства є специфічними і полягають у захисті прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб, прав та законних інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Це в повній мірі стосується іноземців, осіб без громадянства та іноземних юридичних осіб, які користуються в Україні таким самим правом на судовий захист, що й громадяни та юридичні особи України [16, с. 172].

Висновки. Процесуальні права та обов'язки іноземців та осіб без громадянства є одними із найважливіших складових їхнього адміністративно-правового статусу, який є невідчуженим і не може передаватися іншій особі.

На відміну від процесуальних прав, обов'язки сторін судової справи, згідно частини 5 ст. 47 КАС України є більш регламентовані і наведені у цій статті перелік процесуальних обов'язків є спеціальним для всіх учасників судової справи.

Отже, до ознак адміністративно-процесуального статусу іноземців та осіб без громадянства, які беруть участь в судовому процесі слід віднести наступне: базується на загально-правовому статусі особи з урахуванням особливостей, встановлених спеціальним законодавством; ототожнюється з правосуб'єктністю, що містить в собі адміністративну процесуальну правоздатність та адміністративну процесуальну дієздатність; характеризується сукупністю суб'єктивних прав та юридичних обов'язків; метою реалізації суб'єктивних прав та юридичних обов'язків в судовому процесі є досягнення заінтересованого правового результату; адміністративно-процесуальний статус особи може змінюватися від конкретної адміністративної справи та/або правового статусу особи.

Таким чином, визначаємо, що адміністративно-процесуальний статус іноземців та осіб без громадянства – це сукупність встановлених нормативно-правовими актами суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, поєднаних з їх правосуб'єктністю та юридичною відповідальністю.

Список використаних джерел:

1. Копетюк М. Адміністративний суд як суб'єкт адміністративного судочинства. *Історико-правовий часопис*. 2018. № 2(12). С. 58–62.
2. Ковалів М.В., Гаврильців М.Т., Стахура І.Б. Адміністративне судочинство : навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. 596 с.

3. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. №35-36, № 37. Ст. 446.
4. Глушенко С.В. До питання про конституційно-правовий статус державного органу. *Адвокат*. 2012. № 6(141). С. 28–33.
5. Лисецький О.О. Слідчий як суб'єкт кримінального провадження : дис. ... канд юрид. наук. К. 2018. 244 с.
6. Трофименко В. М. Уголовно-процесуальні гарантії в системі правового статусу особи. *Актуальні проблеми держави і права* : збірник наукових праць юридического інституту Одеського госуниверситету ім. І. І. Мечникова. Одеса, 1998. Вып. 5. С. 114–117.
7. Конституційне право України: [підручник] / за ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. Х. : Право, 2008. 416 с.
8. Адміністративное право Украины : [учебник/ под общей ред. С.В. Кивалова]. Х. : Одиссей, 2004. 880 с.
9. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09. 2011 р. № 3773-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19-20. Ст. 179.
10. Перепелюк В.Г. Адміністративний процес. Загальна частина : навч. посіб. 2-ге вид., змінене і доп. К. : Центр навчальної літератури, 2004. 368 с.
11. Бичкова С.С. Цивільний-процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : монографія. К. : Атіка, 2011. 420 с.
12. Адміністративне право України : навчальний посібник у 2-х томах/ Галунько В. В., Олєфір В. І., Пихтін М. П. та ін. ; за заг. ред. В. В. Галунька. Херсон : ПАТ «Херсонська міська друкарня», 2011. Т. 1. Загальне адміністративне право. 320 с.
13. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник: у 2-х т. / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). Т. 1. Загальна частина. К., 2004. 584 с.
14. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.
15. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
16. Коротун О. М. Роль принципів адміністративного судочинства у захисті прав іноземців та осіб без громадянства. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 170–174.

УДК 342.9:364.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.27>

СИДОРОВА Е.О.

ОЗНАКИ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ НАДАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ПОСЛУГ

SIGNS OF HUMANITARIAN POLICY IN THE PROVISION OF INFORMATION AND COMMUNICATION SERVICES

Актуальність статті полягає в тому, що формування єдиних організаційно-правових основ гуманітарної політики у сфері інформаційно-комунікаційного забезпечення можливе з урахуванням інформаційних потреб громадян, суспільства, територіальних громад, держави, темпів розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій, сучасних загроз інформаційній безпеці та є першочерговим завданням держави. І саме це питання ще гостріше постане

© СИДОРОВА Е.О. – кандидат юридичних наук, заступник директора (Навчально-науковий інститут права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ)

у післявоєнний період. В дослідженні розглядаються ознаки та основні аспекти адміністративно-правового забезпечення реалізації державної політики у сфері надання інформаційно-комунікаційних послуг. Наводяться основні ознаки гуманітарної політики у сфері надання інформаційно-комунікаційних послуг, серед яких виділяються наступні: 1) те, що це неперервний процес, який складається з різних видів інформаційно-комунікаційної діяльності; 2) методами реалізації інформаційно-комунікаційних послуг є створення, використання, дослідження, зберігання, захист, передавання, обробка, знищення інформації; 3) основним ресурсом є інформація, вид, якість, обсяг, структура, форма, строк та носії якої визначаються інформаційними потребами суспільства; 4) засобами інформаційно-комунікаційних послуг є інформаційні системи, мережі, ресурси та інформаційні технології, які побудовані на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки; 5) реалізується гуманітарна політика у сфері інформаційно-комунікаційних послуг через комплекс нормативно-правових, організаційно-управлінських, науковотехнічних та інших заходів; 6) метою є задоволення інформаційно-комунікаційних потреб та забезпечення реалізації інформаційних прав людини та громадянина. Зазначено, що під адміністративно-правовими заходами з реалізації гуманітарної політики у сфері надання інформаційно-комунікаційних послуг слід розуміти забезпечений комплексом нормативно-правових, організаційно-управлінських, науково-технічних заходів неперервний процес створення, використання, дослідження, зберігання, захисту, передавання, обробки, знищення інформації та комунікативних можливостей визначеного виду, якості, обсягу, структури, форми, за допомогою інформаційних систем, мереж, ресурсів та технологій, спрямований на задоволення інформаційно-комунікаційних потреб і реалізацію інформаційних інтересів людини та громадянина.

Ключові слова: інформаційні технології, адміністративно-правове забезпечення, електронна демократія, реалізація державної політики, реформування.

The relevance of the article lies in the fact that the formation of unified organizational and legal foundations of humanitarian policy in the field of information and communication support is possible taking into account the information needs of citizens, society, territorial communities, the state, the pace of development of information and telecommunication technologies, modern threats to information security and is a priority task state. And this question will arise even more acutely in the post-war period. The study examines the features and main aspects of administrative and legal support for the implementation of state policy in the field of providing information and communication services. The main features of humanitarian policy in the field of information and communication services are given, among which the following stand out: 1) that it is a continuous process consisting of various types of information and communication activities; 2) methods of implementation of information and communication services are creation, use, research, storage, protection, transfer, processing, destruction of information; 3) the main resource is information, the type, quality, volume, structure, form, term and media of which are determined by the information needs of society; 4) means of information and communication services are information systems, networks, resources and information technologies, which are built on the basis of the use of modern computing and communication technology; 5) humanitarian policy is implemented in the field of information and communication services through a complex of regulatory, organizational, managerial, scientific and technical and other measures; 6) the goal is to satisfy information and communication needs and ensure the realization of informational rights of a person and a citizen. It is noted that administrative and legal measures for the implementation of humanitarian policy in the field of information and communication services should be understood as a continuous process of creation, use, research, storage, protection, transfer, processing provided by a complex of normative-legal, organizational-management, scientific-technical measures, destruction of information and communication capabilities of a certain type, quality, volume, structure, form, with the help of information systems, networks, resources and technologies, aimed at meeting

information and communication needs and realizing the information interests of people and citizens.

Key words: *information technologies, administrative and legal support, electronic democracy, implementation of state policy, reform.*

Вступ. У сучасному суспільстві інформація та знання стають джерелами вартості, а можливість оперативної передачі інформації є вкрай важливою умовою успіху як для комерційних або державних структур, так і для людини. Сталий розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури є найважливішою передумовою для підвищення конкурентоспроможності економіки та інтеграції України у глобальне інформаційне суспільство, що дозволяє розширити можливості людини отримувати доступ до національних та світових інформаційних ресурсів, поліпшити умови та якість життя людини.

Цифрова трансформація торкнулася всіх аспектів людського буття, внісши фундаментальні зміни у технології, культуру, операції та принципи створення нових продуктів та послуг у рамках економічної глобалізації та інновацій. Не залишилася осторонь і гуманітарна діяльність, оскільки впровадження цифрових рішень надає масштабні можливості для підвищення ефективності гуманітарних практик і, як наслідок, можливість врятувати більше життя людей, які постраждали від збройних конфліктів або стихійних лих, мігрантів та біженців.

У цьому коментарі ми акцентуємо увагу на такій вразливій темі, як права, свободи та захист гідності людини у цифровій сфері гуманітарної допомоги, оскільки вона нерозривно пов'язана з ризиками та загрозами перебування у цифровому світі.

Варто зазначити, що під впливом загальних тенденцій світової цивілізації змінюються умови функціонування органів публічної адміністрації, які здійснюють гуманітарну політику у сфері надання інформаційно-комунікаційних послуг.

Стан наукової розробки проблеми. Гуманітарна сфера країни та особливості її належного адміністративно-правового забезпечення завжди привертала увагу вітчизняних вчених-правознавців, серед яких найбільше підґрунтя для формування концептуальних засад публічно-правового забезпечення гуманітарного розвитку українського суспільства зробили Ю.В. Климчук, В.І. Дяченко, І.В. Чеховська, О.В. Захарова, Н.Б. Новицька, В.О. Морозова, В.В. Карлова, О.А. Задихайло, І.Г. Ігнатченко, Ю.В. Якимець, В.С. Шестак, Ю.Л. Юринець та інші вчені. Попри вагомий теоретичний та практичний значущість наукових праць, їх фрагментарність і неповний аналіз системності й цілісності у формулюванні концептуальних засад державної політики України в гуманітарній сфері унеможливили висвітлення всіх особливостей адміністративно-правового забезпечення її формування та реалізації.

Мета статті. Цими передумовами зумовлюється актуальність статті та необхідність визначення основних ознак гуманітарної політики у сфері надання інформаційно-комунікативних послуг.

Виклад основного матеріалу. Інформаційно-комунікаційне забезпечення слід розглядати як один із стратегічних напрямів підвищення ефективності публічного адміністрування та гуманітарної політики держави на всіх рівнях: галузевому, регіональному, державному, міжнародному.

Формування єдиних організаційно-правових основ гуманітарної політики у сфері інформаційно-комунікаційного забезпечення можливе з урахуванням інформаційних потреб громадян, суспільства, територіальних громад, держави, темпів розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій, сучасних загроз інформаційній безпеці та є першочерговим завданням держави. І саме це питання ще гостріше постане у післявоєнний період.

Сучасний етап розвитку суспільства в Україні тісно пов'язаний зі становленням нових інформаційно-комунікаційних технологій, масове поширення яких безповоротно змінило публічне управління. Вже на рівні нормативно-правових актів констатовано факт розвитку в Україні цифрової економіки, електронного урядування та електронної демократії, розроблено плани заходів щодо реалізації цих концепцій [2, с. 23].

Активізувалися тенденції інтеграції інформаційних систем різних гілок влади, вже залишаються у минулому локальні інформаційні мережі окремих органів публічної адміністрації та відомств. Розпочато процес інтеперабельності «цифрових» систем державних установ, створено Національний реєстр електронних інформаційних ресурсів, утворюються «цифрові» робочі місця державних службовців, документальне діловодство втрачає актуальність та поступово замінюється електронним документообігом.

Суспільством пред'являються підвищені вимоги до транспарентності органів публічної адміністрації, оперативності та ефективності їх роботи, що відповідно, впливає на модернізацію механізму інформаційного забезпечення органів публічної адміністрації.

Так, 63,4 % опитаних громадян вважають, що рівень інформаційного забезпечення органів публічної адміністрації не відповідає сучасним потребам українського суспільства, а 47,6 % з них та 56,4 % опитаних працівників органів публічної адміністрації – зазначили, що механізм інформаційного забезпечення органів публічної адміністрації потребує удосконалення [2, с. 24].

Основними ознаками гуманітарної політики у сфері надання інформаційно-комунікаційних послуг є:

1) те, що це неперервний процес, який складається з різних видів інформаційно-комунікаційної діяльності;

2) методами реалізації інформаційно-комунікаційних послуг є створення, використання, дослідження, зберігання, захист, передавання, обробка, знищення інформації;

3) основним ресурсом є інформація, вид, якість, обсяг, структура, форма, строк та носії якої визначаються інформаційними потребами суспільства;

4) засобами інформаційно-комунікаційних послуг є інформаційні системи, мережі, ресурси та інформаційні технології, які побудовані на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки;

5) реалізується гуманітарна політика у сфері інформаційно-комунікаційних послуг через комплекс нормативно-правових, організаційно-управлінських, науково-технічних та інших заходів;

6) метою є задоволення інформаційно-комунікаційних потреб та забезпечення реалізації інформаційних прав людини та громадянина.

Отже, під адміністративно-правовими заходами з реалізації гуманітарної політики у сфері надання інформаційно-комунікаційних послуг слід розуміти комплексом нормативно-правових, організаційно-управлінських, науково-технічних заходів неперервний процес створення, використання, дослідження, зберігання, захисту, передавання, обробки, знищення інформації та комунікативних можливостей визначеного виду, якості, обсягу, структури, форми, за допомогою інформаційних систем, мереж, ресурсів та технологій, спрямований на задоволення інформаційно-комунікаційних потреб і реалізацію інформаційних інтересів людини та громадянина.

Адміністративно-правові заходи з реалізації гуманітарної політики у сфері надання інформаційно-комунікаційних послуг мають ряд змістовних ознак, які передбачають визначення цілей такої реалізації. До таких цілей належить обов'язок публічної адміністрації засобами адміністративного права:

1) запобігти протиправному посяганням на права, свободи та публічні законні інтереси фізичних і юридичних осіб;

2) не дозволити порушення фізичними та юридичними особами прав свобод і публічних законних інтересів третіх осіб;

3) припинити порушення прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб; застосувати всі передбачені компетенцією заходи щодо поновлення прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних і юридичних осіб; забезпечити притягнення винних осіб до адміністративної чи іншого виду юридичної відповідальності [1, с. 206–229].

Варто зазначити, що в нашій державі в цілому сформовано законодавчу базу, яка регулює суспільні відносини в інформаційній сфері, визначено адміністративно-правовий статус органів державної влади та місцевого самоврядування, розподілено їх повноваження, визначено права та обов'язки, форми і методи діяльності.

Відсутність злагодженої і скоординованої діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування унеможливує досягнення ефективності формування та реалізації державної політики у галузі управління національними інформаційними ресурсами на всіх рівнях. Підставою для розгляду поточних перетворень у практиці гуманітарної діяльності також є той факт, що зростаюча тенденція цифровізації в країнах з економікою, що розвивається, а також у постраждалих країнах докорінно змінює контекст і способи надання гуманітарної допомоги. Активно впроваджується використання додатків для обміну повідомленнями, соціальних мереж, медіа-платформ та мобільних грошей людьми, які постраждали від гуманітарних криз, критичних ситуацій, стихійних лих та аварій. Однак у той час як цифрові технології відкривають нові можливості для спілкування в складних ситуаціях, гуманітарні та волонтерські організації не мають відповідних стандартів або міжнародно узгоджених та схвалених етичних норм для їх застосування, що у поєднанні з умовами життя людей, специфікою культури країн, що розвиваються, соціальною та

матеріальна нерівність, а також проблеми з правами жінок можуть створити серйозні перешкоди для надання гуманітарної допомоги.

Крім того, оскільки взаємодія між міжнародним гуманітарним правом та міжнародним правом у галузі прав людини визначається взаємодоповнюваністю та взаємовпливом, то цифрові тенденції, що вкоренилися у гуманітарній практиці, зачіпають весь спектр гуманітарної допомоги, а також місце та права людини у цій сфері. рамки.

Враховуючи відповідні масштаби цифрової гуманітарної діяльності, цей коментар спрямований на те, щоб поставити питання щодо найважливішої галузі прав, свобод та захисту гідності людини в контексті цифрової гуманітарної допомоги шляхом аналізу світового досвіду та виявлення проблем та обмежень останніх запровадження технологій для підтримки правозахисної гуманітарної практики.

На сьогодні інформаційна безпека гуманітарного простору це не тільки і не стільки «стан захисту життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави від зовнішніх та внутрішніх загроз», скільки система забезпечення таких інтересів правовими, організаційними та іншими засобами публічно-правового спрямування. Іншими словами вона передбачає політичну стратегію та управлінську тактику, соціальні технології та ефективний інструментарій забезпечення національних інтересів у сфері гуманітарної діяльності. Для цього потрібно виходити з того, що:

– по-перше, інформація (як система виробництва, поширення та споживання відомостей та знань) є невід’ємною складовою гуманітарної сфери, прямо впливає на розвиток культури, мистецтва, науки, освіти та ін. галузей гуманітарного розвитку;

– по-друге, у загальному спектрі напрямів державної гуманітарної політики «інформаційний сегмент» стає домінуючим, що зумовлено об’єктивними процесами перетворення складових гуманітарного розвитку українського суспільства у головний стратегічний курс державної політики, особливо в умовах посилення зовнішніх загроз (насамперед, з боку рф) інформаційно-комунікаційному гуманітарному простору України;

– по-третє, гуманітарна сфера у своєму структурно-контентному розмаїтті продукується засобами масової інформації, визначаючи через інформаційно-комунікаційні послуги естетичні смаки та уподобання, ціннісно-нормативні тенденції і тим самим – змістовні характеристики усіх системоутворюючих вимірів культури, мистецтва, освіти, науки, охорони здоров’я та інших складових гуманітарної сфери;

– по-четверте, гуманітарна природа інформаційної політики полягає у сукупності способів (механізмів) нормативної регуляції з акцентом на інтенсивну інформаційно-просвітницьку роботу з національною та зарубіжною громадськістю та розвиток інформаційного простору України.

Реалізація державної гуманітарної політики в інформаційній сфері має відбуватися на тлі урахування, насамперед, не корпоративних (так званих «приватних»), а загальнодержавних інтересів шляхом вироблення правових основ діяльності суб’єктів публічного адміністрування інформаційно-комунікаційним простором, дотримання найважливіших та дієвих принципів інформаційної та соціогуманітарної політики держави, серед яких «принцип соціального партнерства», що передбачає взаємне співробітництво всіх гілок влади, їхню взаємодію з інституціями громадянського суспільства, підприємницькими колами, громадянами тощо.

Однак в цьому сенсі принциповим питанням залишається позбавлення декларативного характеру реалізації цього важливого напрямку державної гуманітарної політики, адже деструктивними чинниками реалізації права громадян на безпечне інформаційне середовище відповідно до Стратегії національної безпеки України, є «агресивні дії росії, що підривають суспільно-політичну стабільність з метою знищення держави Україна й захоплення її території, в тому числі інформаційно-психологічну війну, приниження української мови й культури, фальшування української історії, формування російськими засобами масової комунікації альтернативної до дійсності викривленої інформаційної картини світу, а також ведення інформаційної війни проти України, відсутність цілісної комунікативної політики держави, недостатній рівень медіакультури суспільства, уразливість об’єктів критичної інфраструктури, державних інформаційних ресурсів до кібератак, фізична й моральна застарілість системи охорони державної таємниці та інших видів інформації з обмеженим доступом [5].

Необхідно також зазначити, що будь-які адміністративно-правові заходи з реалізації гуманітарної політики у сфері надання інформаційно-комунікаційних послуг не можливі без використання відповідних методів. Так, під методами адміністративно-правового забезпечення гуманітарної політики у вказаній сфері варто розуміти систему прийомів, засобів та способів її практичного здійснення, втілення у життя.

До основних належать: – організаційно-розпорядчі; – правотворчі; – економічні; – інформаційні; – ідеологічні.

За характером впливу ці методи можуть мати як імперативний зміст, так і диспозитивну природу.

Під адміністративно-правовими заходами з реалізації гуманітарної політики у сфері надання інформаційно-комунікаційних послуг слід розуміти усвідомлену, офіційно визнану та підтриману державою діяльність, яка реалізована у нормативно-регламентованій діяльності відповідних органів щодо одержання, надання, використання, поширення, зберігання інформації про усі напрями функціонування держави з метою надання якісних інформаційно-комунікаційних послуг для забезпечення ефективної реалізації прав людини та громадянина.

Отже, проведення будь-яких подальших реформ гуманітарної політики у сфері надання інформаційно-комунікаційних послуг в сучасних умовах потребують:

- досягнення балансу централізації та децентралізації влади з питань надання інформаційно-комунікаційних послуг;
- впровадження уніфікованої методики розробки регіональних та місцевих програм надання інформаційно-комунікаційних послуг та їх фінансування;
- створення правових та економічних механізмів гуманітарної політики у сфері надання інформаційно-комунікаційних послуг;
- врегулювання на законодавчому рівні гуманітарної політики у сфері надання інформаційно-комунікаційних послуг.

Як уже зазначалося, адміністративно-правові заходи з реалізації гуманітарної політики у сфері надання інформаційно-комунікаційних послуг мають своє законодавче врегулювання. Його аналіз дає можливість дійти висновку, що на сьогодні до основних недоліків можна віднести:

- фрагментарне запровадження електронних послуг в Україні;
- зарегульованість у сфері гуманітарної політики щодо надання інформаційно-комунікаційних послуг;
- недосконалість законодавчої регулювання наземного цифрового телевізійного мовлення;
- відсутність механізмів належного захисту у сфері надання інформаційно-комунікаційних послуг;
- відсутність єдиного центрального органу виконавчої влади, відповідального за формування та/або реалізацію державної політики розвитку інформаційного суспільства, сфери телекомунікацій, програмування [3].

Для ефективної реалізації адміністративно-правових заходів з реалізації гуманітарної політики у сфері надання інформаційно-комунікаційних послуг в Україні важливо створити регуляторну основу для функціонування їх відповідних інститутів, а також засобів та способів вказаної реалізації.

При цьому, основною задачею органів державної влади є створення справедливих, зрозумілих, прозорих умов щодо гуманітарної політики у сфері надання інформаційно-комунікаційних послуг.

В цьому контексті варто акцентувати увагу на складності встановлення суб'єктів, які беруть участь в реалізації державної політики у сфері надання інформаційно-комунікаційних послуг, оскільки усі публічні адміністрації звітують і комунікують із громадськістю щодо своєї діяльності тощо. Разом із тим, є два ключових міністерства, які не лише реалізують, але й формують державну політику у сфері надання інформаційно-комунікаційних послуг, особливо в питанні контролю за безпечністю інформації.

Одним з важливих заходів є здійснення моніторингу якості надання електронних та адміністративних послуг, широкосмугового доступу до Інтернету, відкритих даних, оскільки це є ключовим елементом комунікації та надання інформації публічних адміністрацій громадянам. Також Міністерство здійснює державне регулювання і нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення щодо постачальників послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів; також Міністерство має право здійснювати нагляд і контроль за формуванням та виконанням Національної програми інформатизації [4].

Висновки. Таким чином, ознаками гуманітарної політики у сфері надання інформаційно-комунікаційних послуг можна вважати такі: 1) це неперервний процес, що складається з різних видів інформаційно-комунікаційної діяльності; 2) методами реалізації інформаційно-комунікаційних послуг є створення, використання, дослідження, зберігання, захист, передавання,

обробка, знищення інформації; 3) основним ресурсом – інформація, вид, якість, обсяг, структура, форма, строк та носії якої визначаються інформаційними потребами суспільства; 4) засобами інформаційно-комунікаційних послуг є інформаційні системи, мережі, ресурси та інформаційні технології, які побудовані на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки; 5) реалізується гуманітарна політика у сфері інформаційно-комунікаційних послуг через комплекс нормативно-правових, організаційно-управлінських, науково-технічних та інших заходів; 6) метою є задоволення інформаційно-комунікаційних потреб та забезпечення реалізації інформаційних прав людини та громадянина.

Список використаних джерел:

1. Адміністративне право України : підручник / В. І. Олефір, В. В. Галуцько, Ю. В. Гридасов та ін. Херсон : ХМД, 2011. Т. 1 : Загальне адміністративне право. 396 с.
2. Блінова Г.О. Адміністративно-правові засади інформаційного забезпечення органів публічної адміністрації в Україні : актуальні питання теорії та практики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя : ЗНУ, 2019. 545 с.
3. Краснокутська О. Стан та перспективи розвитку законодавства у сфері інформаційно-комунікаційних технологій URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/ukrayinskiy-shlyah-ikt.html>
4. Про Міністерство цифрової трансформації України: затв. Постановою постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text>
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про національну безпеку України» : Указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015 URL: www.president.gov.ua/documents/2872015-190
6. Сергієнко Л. В. Гуманітарна політика України: ідентифікація складових, об'єктів, суб'єктів та пріоритетів. «Вісник ЖДТУ»: Економіка, управління та адміністрування. 2019. № 2(88). С. 162–173. [https://doi.org/10.26642/jen-2019-2\(88\)-162-173](https://doi.org/10.26642/jen-2019-2(88)-162-173)

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.28>

ТЕРЕХОВ В.Ю.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ПРОТИДІЇ НЕПРАВОМІРНОМУ ВПЛИВУ НА ПРАВООХОРОННУ ДІЯЛЬНІСТЬ

THEORETICAL AND LEGAL PRINCIPLES OF IDENTIFICATION AND COUNTERMEASURES AGAINST UNDUE INFLUENCE ON LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

Стаття присвячена вивченню проблеми зовнішнього впливу на правоохоронну роботу та ідентифікації таких фактів у світлі адміністративних правовідносин.

Аналізується, що чинне законодавство України не містить норм системного характеру, які чітко визначали б правові засоби протидії неправомірному впливу правоохоронній діяльності.

Ідентифікація неправомірного впливу полягає у визначенні ознак, які характеризують протидію законній роботі посадових осіб правоохоронних органів, а також відмежування останньої від законного громадського цивільного контролю.

Протиправний вплив є шкідливим, умисним діянням, спрямованим на настання негативних, корисливих наслідків або ненастання обтяжуючого становища, яке

могло мати місце в результаті законної правоохоронної роботи шляхом скоєння дій, які містять ознаки складу злочину, зловживання правом та загалом мають на меті порушення принципів справедливості, законності, рівності правоохоронної роботи.

За характером наслідки перешкодження професійній діяльності працівника правоохоронних органів можуть мати як матеріальну, так і нематеріальну природу.

В сучасному світі інформаційних відносин працівники правоохоронних органів все більше стають об'єктами неправдивої критики, що, потрібно розглядати як форму впливу на їх професійну діяльність. Як один із ефективних способів протидії незаконному впливу на правоохоронну роботу на законодавчому рівні пропонується визначити захист ділової репутації посадових осіб правоохоронних органів. Звернення із позовами до суду для відновлення репутації, яка було заплямована неправдивими відомостями необхідно делегувати юридичним підрозділам правоохоронних органів.

Досягнення балансу між громадським контролем та втручання в роботу правоохоронних органів можливо досягти шляхом адекватної реалізації принципу прозорості. Пропонується закріпити рівні процесуальні можливості громадськості ознайомлюватися із відомостями, які містяться в обігу в органах правопорядку.

Ключові слова: *неправомірний вплив, втручання, законність, правоохоронна робота, прозорість, громадський контроль.*

In this article is devoted to the study problem of external influence on law enforcement and the identification of such facts in legal field.

The current legislation of Ukraine doesn't contain systemic acts, that would clearly define the legal means of countering the unlawful influence of law enforcement activities.

The identification of undue influence consists in determining the signs that characterize opposition to the legitimate law enforcement, as well as the separation of the latter from legitimate public civil control.

Illegal influence is a harmful, intentional act aimed at the occurrence of negative, beneficial consequences or the non-occurrence of an aggravating situation, which could have occurred as a result of legal law enforcement work by committing actions that contain elements of a crime, abuse of law and also generally aimed to violating the principles of justice, legality, equality of law enforcement.

In the modern information relations, law enforcement officers are increasingly becoming objects of false criticism, which should be considered as a form of influence on their professional activity. As one of the effective ways of countering illegal influence on law enforcement in legislative field, it is proposed to determine the protection of the public reputation of law enforcement officials. Addressing lawsuits to restore a reputation that has been tarnished by false information should be delegated to the legal departments of law enforcement agencies.

Achieving a balance between public control and interference into law enforcement can be achieved via implementation transparency principle. It is suggesting to consolidate procedural opportunities for the public to familiarize themselves with the information that corresponds to circulation in law enforcement agencies.

Key words: *undue influence, interference, legality, law enforcement work, transparency, public control.*

Вступ. Стан війни детермінує підвищені криміногенні прояви в суспільстві. Без того складні умови роботи правоохоронців обтяжуються проявами неправомірного втручання, що дестабілізує систему правопорядку несе загрозу національній безпеці. Незважаючи на те, що інституційне становлення правоохоронних органів на сучасному етапі розвитку правової держави відбувається під призмою незалежності та деполітизації при виконанні професійних обов'язків, правоохоронна система стикається із безпрецедентним тиском. Відмічається, що протидія законній діяльності спостерігається на усіх рівнях та сферах політико-правового, медійного функціонування правоохоронних органів.

Директор Національного антикорупційного бюро України зазначає, що протягом 2014-2020 років, тиск на інституцію відбувається в різних формах, насамперед, йдеться про

політичний тиск, який полягає у постійному ініціюванні різноманітних змін до законодавства, які ускладнювали операційну діяльність Національного бюро і процес притягнення до відповідальності за корупційні дії [15]. Зазначені факти та явища супроводжуються «вкиданням» неправдивих відомостей, що підривають довіру з боку громадськості, дестабілізують управлінські процеси та загалом зменшують діяльність апарату державницького механізму.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні теоретико-правових ознак неправомірного впливу на роботу правоохоронних органів, розробка пропозицій щодо протидії втручанню засобами адміністративного права.

Результати дослідження

З методологічної точки зору, окрім того, що вплив на роботу правоохоронних органів може бути законним, незаконним, квазіправовим, він виражається у активний чи пасивний спосіб. Незаконна або неправомірна діяльність може характеризуватись наступними формами: втручання, перешкоджання (блокування), схилення до прийняття рішень, погрози та ін. Вивчення форм впливу є необхідним для формування адекватної політики реагування на них правовими засобами.

Єрмолаєва-Задорожня С.В. міркує, що системоутворюючою ознакою явища протидії службовій діяльності працівників правоохоронних органів, є те, що воно охоплює конкретні форми людської протиправної активності (вчинки та діяльність, дії та бездіяльність), що проявляються у різноманітному впливі на працівників зазначених органів, спрямованому на недопущення або ускладнення виконання службових обов'язків, що пов'язані з реалізацією правоохоронних та правозастосовних функцій; метою зазначеної активності є унеможливлення виконання встановлених законом повноважень посадових осіб правоохоронних органів з різних мотивів [3, с. 38]. Продовжуючи думку вченої, слід деталізувати, що «перешкоджання» та «втручання» є цілеспрямованим умисним діянням, спрямованим для настання шкідливих дезорганізаційних чинників.

Стосовно наслідків такого впливу доцільно виокремити вплив на інституційну та функціональну роботу правоохоронної інституції. Функціональна робота охоплює щоденне виконання завдань та реалізацію повноважень працівниками. Діяння, яка спрямоване на втручання у функціональну роботу, забороняється законом. Так, у Кримінальному кодексі України ст. 343 встановлено відповідальність за втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, судового експерта, працівника державної виконавчої служби, приватного виконавця [5]. При цьому Верховний суд України конкретизує, що із суб'єктивної сторони злочин характеризується прямим умислом та метою – перешкодити виконанню потерпілим службових обов'язків або добитися прийняття незаконних рішень. Особа, що його вчиняє, усвідомлює неправомірність і суспільну небезпечність впливу на працівника правоохоронного органу й бажає втрутитись у його діяльність з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків або добитися прийняття незаконних рішень [16].

Важливо зауважити, що ознаки кримінально караного діяння щодо впливу на роботу правоохоронного органу набуває лише за умови правомірності правоохоронної роботи, тобто, здійснення повноважень межах і способів встановлених законодавством, а особливо процесуальним законом. Чинник «правомірності» є наскрізним у питанні балансування законного та протиправного втручання, що включає поведінку як при несенні служби (питання внутрішньої діяльності, етикету та антикорупційної складової), так і вчиненні процесуальних, управлінських дій.

За характером наслідки тиску та перешкоджання професійній діяльності працівника правоохоронних органів можуть мати як матеріальну, так і нематеріальну природу. На думку Єрмолаєвої-Задорожньої С.В., матеріальні наслідки перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів виражаються у шкоді завданій безпосередньо майну працівників правоохоронних органів та близьким родичам, а також державі у зв'язку з фінансуванням нею правоохоронної діяльності [3, с. 68–69].

Інституційне перешкоджання роботи правоохоронних органів не досліджено з позиції кримінологічної природи такого феномену, оскільки прояви системності відмічаються виключно останнім часом у зв'язку із посиленням незалежності статусу правоохоронних інституцій та їх керівників. Основна відмінність інституційного від функціонального впливу полягає у наступному:

- ліквідація наслідків такого впливу неможлива окремим рішенням працівника правоохоронного органу, а є складним завданням для правоохоронного відомства, яке потребує залучення ресурсів та сил на політичному рівні керівництва;
- конфлікт може відбуватися за участю усіх гілок влади;
- прийняття кінцевого управлінського рішення належить до компетенції іншого суб'єкта публічної влади;

– потребує залучення великих обсягів фінансових та матеріальних ресурсів;
 – втручання має ознаки використання законодавчих прогалин, конфліктних норм для створення перешкоджання нормальній роботі відомства.

Вплив на інституційну стабільність, по великому рахунку, включає і функціональний контекст, оскільки реагування на перешкоджання окремих випадків завжди здійснюється системним шляхом.

Вплив на функціональну процесуальну, оперативну роботу посягає на щоденні завдання та реалізацію повноважень окремими працівниками в рамках ведення ними окремих адміністративних чи кримінальних справ. Проявами, зокрема, є: погрози, тиск, шантаж, використання довіри близьких осіб тощо. Об'єкт відносин, які охоплюються перешкоджанням у виконанні функцій та втручанням в діяльність посадових осіб правоохоронних органів, регламентується законом, зокрема, статтею 343 Кримінального кодексу України.

Найважливішим правилом допустимості меж втручання є всеохопне дотримання принципу незалежності правоохоронних органів. У монографічній праці Д.М. Добровольський виокремлює критерії незалежності прокуратури, які, на наш погляд, мають універсальний характер: об'єктивний, який передбачає створення в державі таких умов функціонування суб'єкта правоохорони, що мінімізують можливості незаконного втручання; внутрішній – посадовці правоохорони повинні почувати себе незалежними при здійсненні покладених на них завдань; громадяни мають бути переконані у тому, що правоохоронні органи функціонують без незаконного впливу на їх організацію та діяльність [2, с. 4].

Зауважимо, що реалізація принципу незалежності по-різному сконструйовані в нормативно-правовому регулюванні правоохоронної діяльності. Гарантія незалежності органів прокуратури забезпечується невтручанням в їх роботу. Так, згідно з п. 3 ч. 1 ст. 16 Закону України «Про прокуратуру» незалежність прокуратури забезпечується заборонаю незаконного впливу, тиску чи втручання у здійснення повноважень прокурора [12]. Опосередковано в контексті політичної нейтральності зазначається про незалежність прийняття рішень поліцейськими [10]. Ст. 4 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» встановлені гарантії незалежності, як засади діяльності Бюро. Зокрема до їх числа віднесено: спеціальний статус органу, особливий порядок фінансування та організаційного забезпечення діяльності; особливий порядок добору, призначення та звільнення керівника; порядок здійснення повноважень Державним бюро розслідувань та його працівниками; заборону незаконного втручання в роботу; належну оплату праці працівників; правовий захист і забезпеченням особистої безпеки працівників та їхніх близьких родичів [9]. Аналогічні за змістом складові містяться в Законі України «Про Національне антикорупційне бюро» (ст. 4) та Законі України «Про Бюро економічної безпеки України» (ст. 5).

В якості прикладу позитивної практики, слід звернути увагу на визначеність засобів системного реагування на неналежну критику в адресу органів прокуратури на нормативному рівні. Так, відповідно до п. 7.2. Наказу Офісу Генерального прокуратури «Про організацію інформування суспільства щодо діяльності органів прокуратури» з метою належної організації інформування суспільства про діяльність органів прокуратури встановлено обов'язок для структурних підрозділів систематично здійснювати моніторинг та аналіз інформаційного простору щодо висвітлення діяльності органів прокуратури у засобах масової інформації, повідомлень про кримінальні правопорушення та інші порушення закону з метою встановлення підстав для життя заходів прокурорського реагування. Зміст матеріалів критичного характеру необхідно невідкладно доводити до відома керівників органів прокуратури [11]. Відповідальними за реалізацію такого завдання є Управління зв'язків із громадськістю та засобами масової інформації Генеральної прокуратури України.

З метою інтеграції зазначеної практики в нормативне регулювання та роботу інших правоохоронних органів, доцільною є, в тому числі, організація проведення тренінгів для опанування працівниками навичок участі в інтерв'ю, організації повсякденної роботи щодо інформування громадськості, реагування на можливі інформаційні провокації.

Одним із важливих питань в процесі вивчення засобів протидії впливу є розмежування правомірного та неправомірного втручання в роботу правоохоронних органів. Як зазначає В.В. Варава, одним із ключових критеріїв віднесення діяння за ознаками до правопорушень, склад якого визначений Кримінальним кодексом України або Кодексом України про адміністративні правопорушення є адекватність учинених дій, гарантованих Конституцією та законами України [1, с. 127]. Слід також доповнити, що окрім правомірного та неправомірного втручання є інше діяння, яке за складом не містить ознак правопорушення, натомість, охоплюючи зловживання певним правом, створює перешкоди для ефективного виконання правоохоронних функцій.

Протидія необґрунтованим, неправдивим висловлюванням є невід'ємною складовою сучасної політики управління в правоохоронній діяльності. Втім, раціональна та правдива оцінка у формі критики є доцільним та необхідним методом громадського контролю. Відповідно до ст. 34 Конституції України, кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань [4]. Міжнародним пактом про громадянські і політичні права визначено, що кожна людина має право на вільне вираження свого погляду, що включає свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї [7]. Окрім цього, Парламентська Асамблея Ради Європи у Резолюції № 1165 вказала, що право кожної людини на приватність і право на свободу вираження поглядів є основою демократичного суспільства [13].

В сучасному світі інформаційних відносин працівники правоохоронних органів все більше стають об'єктами неправдивої критики, що, в окремих випадках, потрібно розглядати як форму впливу на їх професійну діяльність. Особливо негативними є критичні відомості, які не відповідають дійсності, або ж взагалі не стосуються публічної діяльності уповноваженої особи. Як відмічає Н. Морщагіна, дедалі частіше трапляються випадки необґрунтованої критики та безпідставних нарікань з боку представників ЗМІ, можновладців, активістів різноманітних громадських організацій, які пропонують звільнити весь суддівський та правоохоронний корпус, посиляючись на їх непрофесіоналізм і запламованість репутації [8].

Впровадження сучасних психологічних форм захищеності працівників правоохоронних органів сприяє підвищенню їх професійної придатності, здатності протистояти загрозам, викликам. Але, за характером наслідки функціонального впливу та перешкоджання професійній діяльності працівника правоохоронних органів можуть мати як матеріальну, так і нематеріальну природу.

Висновки. Протиправний вплив є шкідливим, умисним діянням, спрямованим на настання негативних, корисливих наслідків або ненастання обтяжуючого становища, яке могло мати місце в результаті законної правоохоронної роботи шляхом скоєння дій, які містять ознаки складу злочину, зловживання правом та загалом мають на меті порушення принципів справедливості, законності, рівності правоохоронної роботи.

Пропонується класифікувати незаконний вплив на діяльність правоохоронних органів на інституційний (тиск на роботу відомства чи окремої правоохоронної функції) та функціональний (перешкоджання індивідуальній, оперативно-слідчій чи управлінській діяльності посадових осіб).

Як один із ефективних способів протидії незаконному впливу на правоохоронну роботу на законодавчому рівні пропонується визначити захист ділової репутації посадових осіб правоохоронних органів. Звернення із позовами до суду для відновлення репутації, яка було запламована неправдивими відомостями необхідно делегувати юридичним підрозділам правоохоронних органів.

Досягнення балансу між громадським контролем та втручання в роботу правоохоронних органів можливо досягти шляхом адекватної реалізації принципу прозорості. Пропонується закріпити рівні процесуальні можливості громадськості ознайомлюватися із відомостями, які містяться в обігу в органах правопорядку.

Чинник «правомірності» є наскрізним у питанні балансування законного та протиправного втручання, що включає поведінку як при несенні служби (питання внутрішньої діяльності, етикету та антикорупційної складової), так і вчиненні процесуальних, управлінських дій. Це означає, що кримінально караним діянням щодо втручання в роботу правоохоронного органу набуває лише за умови правомірності правоохоронної діяльності, тобто, в межах і способів встановлених законодавством.

Список використаних джерел:

1. Варавя В. В. Запобігання та протидія втручанням у діяльність працівника правоохоронного органу з викриття кримінальних правопорушень у митній сфері. *Правова позиція*. 2018. № 2(21). С. 125–130.
2. Добровольський Д. М. Незалежність як засада організації та діяльності органів прокуратури : дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.10 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса. 2017. 195 с.
3. Єрмолаєва-Задорожня С.В. Кримінологічна характеристика перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів та його запобігання : дис. ... на канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 217 с.
4. Конституція України : Конституція України; Верховна Рада України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 14.07.2022).

5. Кримінальний кодекс України : Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14> (дата звернення 14.07.2022).

6. Методичні рекомендації щодо використання окремих психологічних знань та прийомів для підвищення ефективності кадрової роботи в органах прокуратури : Офіс Генерального прокурора. Київ. 2017 – 44 с.

7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт ООН від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_043. (дата звернення 14.07.2022).

8. Морщакіна Н. Як необґрунтована критика впливає на роботу законників. *Закон та бізнес*. №43 (1289). 2016. URL: https://zib.com.ua/ua/126032-znecinena_femida_yak_neobgruntovana_kritika_vplivaє_na_robot.html (дата звернення 14.07.2022).

9. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/794-19>. (дата звернення 14.07.2022).

10. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/580-19> (дата звернення 14.07.2022).

11. Про організацію інформування суспільства щодо діяльності органів прокуратури : Наказ; Офіс Генерального прокурора від 11.11.2020 № 520. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0520905-20> (дата звернення 14.07.2022).

12. Про прокуратуру : Закон України; Перелік від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1697-18> (дата звернення 14.07.2022).

13. Резолюція 1165 (1998). Право на приватність: документ затверджений Асамблеєю 26 червня 1998 (24-те засідання). URL: <https://cedem.org.ua/library/rezolyutsiya-1165-1998-pravo-na-pryvattnist/> (дата звернення 14.07.2022).

14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України „Про запобігання корупції“, Кримінального кодексу України : Рішення Конституційного суду України від 27.10.2020 № 13-р/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v013p710-20> (дата звернення 14.07.2022).

15. Ситник А. Корупційна система тисне на антикорупційні органи, але останнє слово – за громадянським суспільством. Національне антикорупційне бюро: публікація, оприлюднена на офіційному сайті Національного антикорупційного бюро України. URL: <https://nabu.gov.ua/povnyu/korupciyna-systema-tysne-na-antukorupciynni-organy-ale-ostannye-slovo-za-gromadyanskym> (дата звернення 03.02.2022).

16. Справа № 200/15130/15-к: Постанова Верховного Суду щодо притягнення до кримінальної відповідальності за втручання в діяльність працівника правоохоронного органу від 20.09.2018. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/649865/> (дата звернення 14.07.2022).

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ДОБРЕ ВІДОМОГО ПОЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ

THE CONCEPT AND CONTENT OF PUBLIC LEGAL PROTECTION OF A WELL-KNOWN DESIGNATION IN UKRAINE

Метою статті є здійснення правового аналізу поняття та змісту добре відомого позначення в Україні, обсяг публічно-правової охорони, що отримують добре відомі позначення в Україні. Акцентовано увагу на важливості з'ясування поняття добре відомої торговельної марки – це торговельні марки, які набули широкої відомості у відповідному секторі споживачів у певних визначених сферах. В порівнянні з звичайною торговельною маркою є багато відмінностей, серед яких високий рівень впізнання, широке використання та висока економічна цінність. В першу чергу з цих причин добре відомі торговельні марки стали важливим об'єктом промислової власності та займають значне місце в системі захисту прав інтелектуальної власності у всьому світі.

Встановлено, що добре відомі торговельні марки мають такі особливості як спрощену процедуру реєстрації, їм не характерна така ознака як новизна, а навпаки, однією з ознак визнання марки добре відомою необхідна суспільна відомість у певному регіоні чи на території України. Ще однією особливістю добре відомої торговельної марки є високий ступінь охорони, який передбачений не лише національними нормами, але й нормами міжнародного законодавства.

Автор аргументовано доводить, що публічно-правова охорона добре відомої торговельної марки в Україні здійснюється двома шляхами:

- Визнання торговельної марки добре відомою Апеляційною палатою.
- Визнання торговельної марки добре відомою судовою інстанцією в Україні.

З'ясовано, що судовий захист добре відомої торговельної марки в Україні має свої особливості та деякі неузгодженості, оскільки такий захист можуть здійснювати суди всіх юрисдикцій: загальні суди, господарські суди, адміністративні суди, суди з питань права інтелектуальної власності. Всім їм належить компетенція приймати рішення щодо визнання торговельної марки добре відомою, скасування рішення про визнання торговельної марки добре відомою, заборону використання торговельної марки, зобов'язання компетентного органу внести до переліку добре відомих в Україні торговельну марку та інше.

Ключові слова: торговельна марка, добре відома торговельна марка, визнання торговельної марки добре відомою, Апеляційна палата, судова влада.

The purpose of the article is to carry out a legal analysis of the concept and content of a well-known designation in Ukraine, the extent of public legal protection that well-known designations receive in Ukraine. Attention is focused on the importance of clarifying the concept of well-known trademarks – these are trademarks that have become widely known in the relevant consumer sector in certain defined areas. Compared with ordinary trademarks, there are many differences, including high recognition, widespread use and high economic value. First of all, for these reasons, well-known trademarks have become an important object of industrial property and occupy a significant place in the system of protection of intellectual property rights around the world.

It has been established that well-known trademarks have such features as a simplified registration procedure, they are not characterized by such a feature as novelty, but on

the contrary, one of the signs of recognizing a brand as well-known is the need for public recognition in a certain region or on the territory of Ukraine. Another feature of a well-known trademark is the high degree of protection provided not only by national regulations, but also by international legislation. The author argues that the public-law protection of a well-known trademark in Ukraine is carried out in two ways:

- Recognition of the trademark by the well-known Appeals Chamber.
- Recognition of the trademark by a well-known court in Ukraine.

It has been found that the judicial protection of a well-known trademark in Ukraine has its own peculiarities and some inconsistencies, since such protection can be carried out by courts of all jurisdictions: general courts, commercial courts, administrative courts, courts on intellectual property law. All of them have the competence to make decisions on recognizing a trademark as well-known, canceling a decision on recognizing a trademark as well-known, banning the use of a trademark, obliging a competent authority to include a trademark that is well-known in Ukraine, etc.

Key words: *trademark, well-known trademark, recognition of a trademark as well-known, Appellate Chamber; judicial power.*

Вступ. Загальновізвано, що відомі бренди в результаті тривалого використання, багаторічної інтенсивної рекламної кампанії та незмінно високої якості товарів і послуг не тільки отримують заслужене визнання споживачів, але й стають об'єктами недобросовісного використання. Порушенням може бути відтворення або імітація торгової марки, що вказує на асоціацію із зображенням або семантикою відомої торгової марки, яка використовується для маркування подібних товарів. Це може бути використання ідентичної або схожої торговельної марки для різних товарів і послуг, ідентичної або схожої торговельної марки для однорідних товарів і послуг, але на території іншої країни.

Для запобігання порушенням прав власників торгових марок у всьому світі запроваджено законодавчі механізми, завдяки яким розширено правову охорону такої категорії торгових марок, як «загальновідомі».

Теоретичну базу цього дослідження становлять наукові роботи українських та іноземних науковців: Л. Д. Романадзе, О. А. Россомахіної, К. А. Сопової, А. О. Кодинця, Т. С. Демченко, Г. О. Андросюка, І.М. Бенедисюка, О. О. Зайцевої, Г. Боденхаузена, Ф. Шехтера, Ф. Нгока, Ф. Мостерта, Е. Касеке та інших.

Метою статті є здійснення правового аналізу поняття та змісту добре відомого позначення в Україні, обсяг публічно-правової охорони, що отримують добре відомі позначення в Україні.

Результати дослідження. Введення до сфери регулювання національного законодавства поняття «добре відомий» торговельний знак вже ні в кого не викликає сумніву, оскільки воно є найбільш доцільним і найбільш правильним перекладом англійського терміна «wellknown» [1].

Добре відомі торговельні знаки, на відміну від звичайних, користуються високим ступенем відомості у споживачів товарів та послуг, що визначає наявність спеціальних умов їх охорони [2, с. 42].

В Україні відсутнє поняття «добре відомий знак». Лише Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» (Закон) вказує, що при визначенні того, чи є торговельна марка добре відомою в Україні, можуть розглядатися наступні фактори, якщо вони є доречними:

- ступінь відомості чи визнання торговельної марки у відповідному секторі суспільства;
- тривалість, обсяг та географічний район будь-якого використання торговельної марки;
- тривалість, обсяг та географічний район будь-якого просування торговельної марки, включаючи рекламування чи оприлюднення та представлення на ярмарках чи виставках товарів та/або послуг, щодо яких торговельна марка застосовується;
- тривалість та географічний район будь-яких реєстрацій та/або заявок на реєстрацію торговельної марки за умови, що торговельна марка використовується чи є визаною;
- свідчення успішного відстоювання прав на торговельну марку, зокрема територія, на якій торговельну марку визнано добре відомою компетентними органами;
- цінність, що асоціюється з торговельною маркою [3].

Саме тому деякі науковці пропонують законодавче врегулювання визначення «добре відомого знака» в Україні, наприклад, Аксютіна А.В. пропонує доповнити частину 1 статті 25 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» таким чином: «Добре відомий знак

в Україні це знак який відомий широкому колу осіб і має добру репутацію, та сприймається як символ світової торгівельної системи» [4].

Спеціальними умовами охорони добре відомих торговельних знаків в Україні є:

а) правова охорона добре відомих торговельних знаків поширюється як щодо однорідних товарів та послуг, так і щодо неоднорідних, що є винятком із принципу спеціалізації, про який ми уже зазначали вище;

б) правова охорона добре відомих торговельних знаків виникає не в результаті державної реєстрації прав на них чи їх використання на території певної держави, а внаслідок їх широкої відомості серед населення відповідно до положень статті 6 bis Паризької конвенції, що є винятком із принципу територіальності. Принцип територіальності полягає в тому, що правова охорона торговельних марок обмежується територією тих країн, де права на них зареєстровані [5, с. 13]. Для прикладу, в Спільній рекомендації зазначено, що держави члени ВОІВ не можуть висувати умовою для визнання торговельної марки загальновідомою факт реєстрації прав на неї чи факт її використання в тій чи іншій країні, підтверджуючи тим самим, що на правову охорону добре відомих торговельних марок не завжди може розповсюджуватися принцип територіальності [6, с. 173];

в) правова охорона добре відомих торговельних знаків діє безстроково. Варто зазначити, що безстроковість дії правової охорони добре відомих торговельних знаків в Україні не означає, що відсутні підстави для припинення їх правової охорони.

На дипломатичній конференції у Вашингтоні щодо перегляду Паризької конвенції в 1911 р. вперше було розглянуто питання про охорону подібних торговельних марок, які зараз називаються добре відомими. А в 1925 р. на дипломатичній конференції в Гаазі вперше в Паризьку конвенцію був уведений прообраз сучасної ст. 6 bis, покликаний охороняти добре відомі торговельні марки [7].

Положення Паризької конвенції потребувало розширення деяких правих положень охорони загальновідомого знаку, тому саме з цією метою надано укладання державами – членами СОТ Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15 квітня 1994 р. (далі – Угода ТРІПС). Угода ТРІПС установлювала, що положення ст. 6 bis Паризької конвенції поширюється і на торговельні марки для послуг. Також зазначалося, що добре відома торговельна марка відтепер охороняється і щодо товарів або послуг, які не подібні до тих, стосовно яких вона зареєстрована, за умови, що використання цієї торговельної марки стосовно таких товарів або послуг вказувало би на зв'язок між такими товарами або послугами та власником зареєстрованої торговельної марки за умови, що інтересам власника зареєстрованої торговельної марки може бути завдано шкоди в результаті такого використання.

Обсяг публічно-правової охорони добре відомої торговельної марки в Україні визначено у статті 6 bis Паризької конвенції про охорону промислової власності, статті 16 Угоди ТРІПС, а також у частині 3 статті 6 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів та послуг». Виходячи із наведених норм, охорона добре відомої торговельної марці надається у напрямку відмови в реєстрації, визнання недійсним вже існуючої реєстрації або заборони використання тотожних, схожих, споріднених позначень, позначень, що імітують, є перекладами добре відомої торговельної марки, якщо в результаті такого використання є ймовірність сплутування.

Схожість до ступеня сплутування – це така властивість однієї торговельної марки по відношенню до іншої, яка може скласти враження у споживачів, що товари/послуги марковані нею, є такими ж, як і товари чи послуги, марковані торговельною маркою, яка була раніше зареєстрована, і виготовляються/надаються однією і тією ж особою. Таким чином схожість до ступеня сплутування – це по-перше, відносна підстава для відмови в наданні правової охорони певному позначенню, як впливає зі змісту ст. 8 Регламенту (ЄС) 2017/1001. По-друге, відповідно до тлумачення Суду, це певний ризик, що товари або послуги марковані позначеннями схожими між собою будуть вважатися такими, що виробляються/надаються певним одним виробником (або пов'язаною з ним особою) [8]. Аналогічний підхід застосовується і в законодавстві та правозастосовній практиці України, як ми вказували вище – у статті 6 Закону.

Встановлення схожості може проводитися «виключно на підставі порівняння домінуючих елементів, лише за умови, що всі інші елементи такої торговельної марки є незначними».

Для отримання статусу добре відомої в Україні, торговельна марка має пройти процедуру визнання факту відомості компетентним органом, який визначить обсяг її прав, а саме: дату, з якої торговельна марка може стати добре відомою; перелік товарів і послуг відповідно до класів МКТП, для яких торговельна марка отримує захист; встановлення зв'язку торговельної марки з компанією-власником або/та компанією-виробником.

Важливою умовою визнання факту доброї відомості визначається дата, з якої добре відома марка отримує посиленій правовий захист. Заявник має вказати дату, з якої він вважає свою марку добре відомою в Україні стосовно товарів та/або послуг, що ним виробляються та/або надаються, навести відповідні фактичні дані, які підтверджують відомість на вказану дату. Компетентний орган розглядає наявність факту відомості саме на вказану заявником дату. Тобто факт відомості позначення визнається ретроспективно, на певну дату в минулому. Отриманий захист добре відомих торговельних марок поширюється безперервно, доки позначення не буде визнано таким, що втратило свою відомість [8].

Щодо публічно-правової охорони добре відомої торгівельної марки в Україні, то вона здійснюється двома шляхами:

- визнання торговельної марки добре відомою Апеляційною палатою [9].
- визнання торговельної марки добре відомою судовою інстанцією в Україні.

За результатами системного аналізу всіх доказів, поданих на підтвердження відповідних факторів, компетентний орган держаної влади – Апеляційна палата Національного органу інтелектуальної власності (далі – НОІВ), відповідно до регламенту приймає рішення про визнання торговельної марки добре відомою. Отже, наявність відповідних факторів формулює зміст відповідного рішення та, як наслідок, є необхідною передумовою визнання торговельної марки добре відомою. Доцільно зазначити, що вищезгаданий перелік не є вичерпним, а тому заявник не обмежений в аргументації щодо доведення доброї відомості свого знака. Окрім того, наведений перелік не є обов'язковим – заявник може посилатися на не визначені в статті 25 фактори доброї відомості торговельної марки. У Спільних рекомендаціях підкреслюється той факт, що рішення про визнання торговельної марки добре відомою в кожному конкретному випадку залежатиме від обставин конкретної справи. В одних випадках можуть мати місце всі фактори, в інших – тільки деякі з них, а в деяких – може не бути жодного із зазначених вище факторів, і остаточне визначення може залежати від додаткових факторів, що перелічені у Спільних рекомендаціях [10, с. 212].

На жаль в Українському законодавстві не має процедури припинення правової охорони добре відомої торгівельної марки, на відміну від законодавства інших держав, де можливе рішення органа виконавчої влади з питань інтелектуальної власності у випадках втрати добре відомим торговельним знаком своїх ознак [11]. Було б доречним і в законодавстві України внести такі зміни.

Наприклад, деякі науковці пропонують доповнити Закон наступною статтею: «Підстави припинення правової охорони добре відомих знаків»: «Підставами припинення правової охорони добре відомих знаків є:

1. Відмова власника від права на добре відомий знак.
2. На підставі прийнятого рішення про дострокове припинення правової охорони добре відомого знака у зв'язку з його невикористанням.
3. На підставі прийнятого за заявою зацікавленої особи рішення судом про дострокове припинення правової охорони добре відомого знака в разі його перетворення в позначення, яке увійшло в загальне вживання як позначення товарів певного виду.
4. У випадках втрати добре відомим торговельним знаком, ознак, за допомогою яких він став добре відомим» [6, С. 173.].

Порівняно з торговельною маркою, обсяг публічно-правової охорони якої охоплює товари та послуги, для яких вона зареєстрована, та споріднені товари та послуги, обсяг публічно-правової охорони добре відомої торговельної марки є розширеним [12, с. 269]. Рассомахіна О. А. вважає, що публічно-правовій охороні добре відомої торгової марки надається так званий пільговий режим правової охорони [13].

Ми підтримуємо дві думки, визначені вище, і в обґрунтування надаємо наступні пояснення:

- щодо розширеного обсягу публічно-правової охорони добре відомої торговельної марки то законом передбачені права власника зареєстрованої торгівельної марки, способи захисту своїх прав. Щодо добре відомої торгівельної марки, то обсяг прав власника такої марки не вказано законом, вочевидь тоді власник користується загальними правами визнаними не лише національним законодавством, але й міжнародними нормами. Саме тому можна говорити про розширений обсяг публічно-правової охорони добре відомого позначення на відміну від торгівельної марки.

– щодо надання пільгового режиму правової охорони добре відомого позначення, то законом передбачено строк дії свідоцтва для торгівельної марки – 10 років від дати подання заявки до НОІВ і продовжується НОІВ за клопотанням власника свідоцтва щоразу на 10 років, за умови сплати збору. Наразі публічно-правова охорона добре відомого позначення не обмежується

у строках і більш того, не передбачений порядок дострокового припинення такої охорони (крім оскарження рішення апеляційної палати до суду).

Публічно-правова охорона добре відомого позначення, визначеного судом відіграє важливе значення у подальшому захисті порушеннях прав, однак роль судів у системі правової охорони не надто міцна. Насправді, існують справи, коли суди були залучені до останньої стадії спору. Однак слід зазначити, що у цих випадках суд відіграв радше роль органу, що переглядає адміністративні рішення ніж вирішення спорів між сторонами (власниками торгових марок та порушників). Тим часом правовласники часто прагнуть активнішої та ефективнішої участі суду у вирішенні спорів. Порушені питання породжують дискусії та потребують подальшого дослідження, зокрема і в частині більш глибокого дослідження судової практики визнання позначень добре відомими з застосуванням різного виду підвідомчості, питань доцільності застосування поняття «добре відомий» в контексті наявного в процесуальному законодавстві терміну «загальновідомий» щодо обставин, що не потребують доказуванню [с. 398].

Якщо проаналізувати рішення судів по наданню торговельній марці статусу добре відомої марки, то можна дійти до висновку, що в основному таку категорію справ розглядають господарські суди України, однак, якщо виходити із загальних норм судочинства, то дана категорія справ може розглядатися і судами загальної юрисдикції і адміністративними судами і новоствореними судами з питань інтелектуальної власності. Тоді, вочевидь, якщо виникає така плутанина, в подальшому можливі і різні правові позиції щодо однотипних ситуацій.

Висновки. Правова охорона добре відомої торговельної марки свідчить про її особливе місце в системі засобів індивідуалізації. Така особливість зумовлена низкою характеристик правового статусу добре відомої торговельної марки, таких як підстава набуття правової охорони, незалежність правової охорони від реєстрації, наявності факторів, що свідчать про добру відомість знака та інше.

У підсумку можна зазначити, що публічно-правова охорона добре відомої торговельної марки є значно ширшою порівняно з публічно-правовою охороною торговельної марки. Це зумовлено значно вищою економічною цінністю добре відомої торговельної марки.

В публічно-правовій охороні добре відомого позначення відіграють роль:

- Апеляційна палата, яка приймає рішення про визнання торговельної марки добре відомою в Україні або відмову у такому рішенні.
- суди України (при чому можемо говорити про всі юрисдикції), які приймають рішення щодо визнання торговельної марки добре відомою, скасуванні такого рішення, заборону використання торговельної марки, зобов'язання компетентного органу внести до переліку добре відомих в Україні торговельну марку та інше.

Список використаних джерел:

1. Кондратюк Я. Особенности правовой охраны хорошо известных торговых марок в Украине. URL: <http://www.info-library.com.ua/libs/stattya/6512-pravova-ohorona-dobrevidomih-torgovelnih-marok-za-zakonodavstvom-ukrayini.html> (дата звернення 20.09.2022).
2. Городов О. А. Право на средства индивидуализации: товарные знаки, знаки обслуживания, наименования мест происхождения товаров, фирменные наименования, коммерческие обозначения. Учебно-практическое издание. М. 1989 г. 230 с.
3. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг: Закон України від 15 грудня 1993 року № 3689-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12#Text> (дата звернення 20.09.2022).
4. Аксютіна А. В. Добре відомі знаки для товарів і послуг. URL: space.hnpu.edu.ua/bitstream/123456789/6893/1/Коваленко%20О.%20О.%20Генеца%20правового%20регулювання%20дистанційної%20та%20надомної%20робіт%20як%20нестандартних%20форм%20трудової%20зайнятості.pdf#page=25 (дата звернення 20.09.2022).
5. Шевелєва Т. Добре відомі торговельні марки у світлі сучасних інформаційних технологій. *Інтелектуальна власність*. 2005. № 4. Ст. 13–19.
6. Голубовська А.Ю Особливості правової охорони «добре відомих» торговельних знаків в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2012. Серія ПРАВО. Випуск 20. Частина II. Том 1. С. 171–174.
7. Семенина В.В. Доказування схожості торговельних марок у практиці експертного відомства та судовій практиці України. 2022. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/23586/Semenyna_Mahisterska_robota.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення 20.09.2022).

8. Костенко К. Правова охорона добре відомих торговельних марок. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*, 2021 № 3. Р. 107–116.

9. Про затвердження Регламенту Апеляційної палати Національного органу інтелектуальної власності: Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 02.03.2021 № 433, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 07 травня 2021 р. за № 610/36232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0610-21#Text> (дата звернення 20.09.2022).

10. Фенюк А. Р. Ознаки правової охорони добре відомої торговельної марки. *Порівняльне аналітичне право*. 2020. С. 211–213.

11. Гражданский кодекс Российской Федерации от 21.10.1994 г. № 51: <http://www.consultant.ru/popular/gkrfl/> (дата звернення 20.09.2022).

12. Чомахашвілі О.Ш. Перспективні питання щодо процедури визнання торговельних марок добре відомим. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. Вип. 6. С. 268–270. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2017/79.pdf (дата звернення 20.09.2022).

13. Рассомахіна О. А. Особливості правової охорони добре відомих знаків в Україні. URL: <http://justinian.com.ua/article.php?id=1247> (дата звернення 20.09.2022).

14. Ткачук О.П. Деякі питання правової охорони добре відомого позначення в Україні. *Сучасні вектори розвитку юридичної освіти та науки* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 21–22 жовтня 2021 р.) / Національний університет біоресурсів і природокоштування України. Київ, 2021. 446 с.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.30>

ТОКАР П.Т.

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОВНОВАЖЕНЬ КЕРІВНОГО СКЛАДУ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

TO CHARACTERIZE THE POWERS OF THE LEADERSHIP OF THE NATIONAL POLICE

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства було аргументовано, що на сьогоднішній день керівники всіх ланок Національної поліції наділяються досить широким колом повноважень, які дозволяють їм ефективно виконувати покладені на них організаційно-управлінські завдання. Здійснено класифікацію відповідних повноважень з поділом їх в залежності від завдань та функцій, які має вирішувати керований цією посадовою особою орган та-або підрозділ Національної поліції України. З'ясовано, що на сьогоднішній день керівники всіх ланок Національної поліції наділяються досить широким колом повноважень, які дозволяють їм ефективно виконувати покладені на них організаційно-управлінські завдання. Проведений аналіз дає змогу здійснити класифікацію відповідних повноважень з поділом їх в залежності від завдань та функцій, які має вирішувати керований цією посадовою особою орган та-або підрозділ Національної поліції України. Відповідно до вказаного критерію повноваження доцільно поділити на: 1) представницькі повноваження, які пов'язані із здійснення представництва органу чи підрозділу поліції у відносинах з іншими органами державної влади, підприємствами, організаціями, громадськістю взагалі та кожним окремим громадянином, зокрема; 2) кадрові повноваження, застосування яких спрямовано на: а) розстановку кадрів в органах та підрозділах, призначення їх

на посади; б) створення кадрового резерву; в) звільнення з посади; г) накладання/ скасування дисциплінарних стягнень; 3) адміністративні повноваження, які пов'язані із: безпосереднім керівництвом органу/підрозділу; розподілом фінансових, матеріально-технічних ресурсів; організація документообігу, звітності; проведення нарад, круглих столів, тощо; 4) політичні повноваження. Зміст та призначення останніх полягає у формуванні та реалізації державної політики у відповідній сфері; розробка програм та концепцій розвитку кожного окремого органу та підрозділу зокрема, а також всієї Національної поліції України взагалі; 5) нормотворчі повноваження, які полягають у створенні нормативно-правової бази діяльності Національної поліції, а також виданні відповідних наказів з метою забезпечення ефективного функціонування керованого органи чи підрозділу поліції.

Ключові слова: повноваження, суб'єктивні права, юридичні обов'язки, керівний склад, Національна поліція.

In the article, based on the analysis of the scientific views of scientists and the norms of the current legislation, it was argued that today the heads of all branches of the National Police are given a fairly wide range of powers that allow them to effectively perform the organizational and management tasks assigned to them. The classification of the relevant powers was carried out with their division depending on the tasks and functions that the body and/or unit of the National Police of Ukraine managed by this official should solve. It has been found that today the heads of all branches of the National Police are granted a wide range of powers that allow them to effectively perform the organizational and management tasks assigned to them. The conducted analysis makes it possible to classify the relevant powers with their division depending on the tasks and functions that must be solved by the body and/or unit of the National Police of Ukraine managed by this official. In accordance with the specified criterion, it is appropriate to divide the powers into: 1) representative powers, which are related to the representation of the police body or unit in relations with other state authorities, enterprises, organizations, the public in general and each individual citizen, in particular; 2) personnel powers, the application of which is aimed at: a) placement of personnel in bodies and units, their appointment to positions; b) creating a personnel reserve; c) dismissal from office; d) imposition/cancellation of disciplinary sanctions; 3) administrative powers related to: direct management of the body/unit; distribution of financial, material and technical resources; organization of document circulation, reporting; holding meetings, round tables, etc.; 4) political powers. The content and purpose of the latter is the formation and implementation of state policy in the relevant field; development of development programs and concepts of each individual body and unit in particular, as well as the entire National Police of Ukraine in general; 5) rule-making powers, which consist in creating a legal framework for the National Police's activities, as well as issuing relevant orders in order to ensure the effective functioning of the managed body or police unit.

Key words: powers, subjective rights, legal obligations, management, National Police.

Постановка проблеми. Важливим та невід'ємним елементом адміністративно-правового статусу будь-яких суб'єктів є їх повноваження. Останні фактично вказують на ролі керівників органів та підрозділів в контексті управління органами та підрозділами Національної поліції України, а також на особливості їх взаємозв'язків на рівні «керівник-керівник» та «керівник-підлеглий». В контексті представленої проблематики під повноваженнями найбільш доцільно розуміти: з одного боку міру можливої, а з іншої сторону міру необхідної поведінки, яку реалізують керівники органів та підрозділів Національної поліції з метою забезпечення ефективного функціонування останніх. З огляду на це, повноваження керівників органів та підрозділів Національної поліції України найбільш доцільно розглядати крізь призму її найбільш важливих елементів, зокрема: суб'єктивних прав та юридичних обов'язків.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, пов'язані із адміністративно-правовим статусом працівників Національної поліції у своїх наукових працях розглядали: В.В. Надьон, В.Б. Авер'янов, В.О. Иванцов, А.Г. Вуйма, О.І. Безпалова, К.Ю. Мельник, О.О. Юхно та багато

інших. Втім, справедливим буде відзначити, що незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, в юридичній літературі відчувається брак комплексних наукових досліджень, присвячених характеристиці повноважень керівного складу органів Національної поліції.

Саме тому метою статті є: надати характеристику повноваженням керівного складу органів Національної поліції.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження варто відзначити, що права та обов'язки є взаємозалежними категоріями, адже відповідному праву має відповідати обов'язок і навпаки. В контексті представленої проблематики, на нашу думку, найбільш доцільно говорити саме про суб'єктивні права керівного складу працівників поліції. Суб'єктивне право або право окремої особи є невід'ємним поняттям правової системи та правової науки. Виокремлення суб'єктивного права в складі правовідносин є необхідним, якщо врахувати, що воно виникає як мінімум між двома суб'єктами, де поняття суб'єктивного права сприяє розподілу прав та обов'язків зазначених учасників правовідносин з тим, щоб можливості певної поведінки одного суб'єкта не становили загрози можливостям відповідно поведінки другого суб'єкта [1, с. 15]. Відповідно до точки зору В.Б. Авер'янова суб'єктивні права – це ті юридичні можливості конкретної людини, що безпосередньо впливають із загальних правил поведінки, встановлених законодавством. Характерні ознаки суб'єктивного права, на думку вченого, полягають у тому, що воно: належить суб'єкту (особі); засноване на нормах об'єктивного права; являє собою забезпечену державою та правом можливість певної поведінки суб'єкта; спрямоване на досягнення того чи іншого соціального блага; забезпечується загальними (економічними, політичними, ідеологічними, організаційними) та спеціальними (юридичними) гарантіями; здійснюється в інтересах носія суб'єктивного права; реалізація суб'єктивного права забезпечується та гарантується законом; охороняється і захищається в судовому, адміністративному або іншому встановленому законом порядку [2]. Таким чином, під суб'єктивними правами керівного складу органів та підрозділів Національної поліції України слід розуміти визначену та гарантовану нормами адміністративного права міру можливої поведінки вказаних суб'єктів, яку вони можуть реалізовувати з метою забезпечення ефективної реалізації організаційно-управлінських завдань, які стоять перед ними. Що ж стосується обов'язків, то вони є своєрідною протилежністю суб'єктивних прав.

Так, О.В. Зайчук на Н.М. Оніщенко, які вказують, що юридичний обов'язок – міра необхідної поведінки, що є гарантією реалізації суб'єктами наданих їм прав. Це об'єктивно необхідно та можлива поведінка, котра забезпечує реальність можливостей, наданих суспільством та державою окремій особі. У разі позитивного ставлення особи до необхідності виконання покладених на неї обов'язків їх реалізація настає лише за певних умов, що передбачені правовою нормою. Держава у системі обов'язків визначає доцільний, соціально корисний та необхідний варіант поведінки. Нормами реалізації обов'язку є дотримання певних зобов'язань, які мають форму заборон, та виконання активних обов'язків, що існують як зобов'язання [3]. Юридичний обов'язок, вказує І.Р. Юрчак, характеризується такими рисами: це категорія необхідної поведінки людини, реалізація якої не повинна обумовлюватися бажанням людини; це завжди певне обмеження прав людини. Людина повинна коритися певним правилам, щоб у здійсненні своїх прав і свобод не завдавати шкоди іншим людям. Необхідність установаження обов'язків прямо передбачається міжнародно-правовими документами; виконання юридичного обов'язку забезпечується спеціальним правовим механізмом. За невиконання обов'язку передбачена юридична відповідальність [4, с. 26]. Таким чином, проведений аналіз дає змогу констатувати, що юридичний обов'язок керівного складу органів Національної поліції України найбільш доцільно розуміти як визначену нормами чинного законодавства та підкріплену державним примусом необхідну поведінку відповідних суб'єктів, невиконання та/або неналежне виконання якої тягне за собою настання юридичної відповідальності. Саме юридичний обов'язок вказує на те, які саме дії має вчинити відповідна посадова особа задля ефективного вирішення завдань, які стоять перед нею, та керованим органом, підрозділом, тощо.

Для того, щоб більш змістовно розкрити повноваження керівного складу органів поліції необхідно здійснити аналіз норм чинного законодавства, яке визначає правові засади здійснення відповідної діяльності. Так, Закон України «Про Національну поліцію» закріплює основні повноваження Міністра внутрішніх справ України у відносинах з поліцією [5]. Такими повноваженнями є наступні: 1) забезпечує формування державної політики у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони та захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, а також надання поліцейських послуг та контролює її реалізацію поліцією; 2) забезпечує нормативно-правове регулювання діяльності поліції, погоджує та подає на розгляд Кабінету Міністрів

України розроблені поліцією та Міністерством внутрішніх справ України проекти законів, актів Кабінету Міністрів України з питань діяльності поліції; 3) затверджує стратегічні програми діяльності та визначає пріоритетні напрями роботи поліції, шляхи виконання покладених на неї завдань, затверджує плани її роботи; 4) забезпечує виконання міжнародних договорів України, що належать до сфер діяльності поліції; тощо [5].

Таким чином, Міністр внутрішніх справ наділений широким спектром повноважень щодо діяльності поліції, оскільки він не тільки забезпечує координацію та спрямування політики діяльності органів Національної поліції, а й реалізує низку інших повноважень, покладених на нього законом. У зв'язку з цим МВС України втрачає роль координуючого органу, а набуває рис керівного органу, на який покладено обов'язки щодо управління. У свою чергу, керівник Національної поліції набуває рис «керованого», який поєднаний із керівником субординаційними зв'язками [6, с. 140–141].

Варто також погодитись із точкою зору Т.П. Мінки, який вказує, що повноваження Міністра внутрішніх справ України у відносинах з поліцією можна розподілити на такі групи [7, с. 58]: а) забезпечувальні повноваження (наприклад, забезпечує формування державної політики у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони та захисту прав і свобод людини, тощо); б) організаційні повноваження (наприклад, затверджує стратегічні програми діяльності та визначає пріоритетні напрями роботи поліції, шляхи виконання покладених на неї завдань, затверджує плани її роботи, приймає рішення про розподіл бюджетних коштів); в) контрольні повноваження (наприклад, контролює реалізацію поліцією єдиної державної політики у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони та захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, а також надання поліцейських послуг); тощо [7, с. 58].

Що ж стосується керівника поліції, то перелік його повноважень закріплено у статті 22 Закону України «Про Національну поліцію», до яких зокрема відносяться: 1) очолює поліцію та здійснює керівництво її діяльністю, забезпечує виконання покладених на неї завдань; 2) у межах компетенції організовує та контролює виконання поліцією Конституції та законів України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, наказів міністерств, а також наказів і доручень Міністра внутрішніх справ України з питань, що належать до сфери діяльності поліції; 3) вносить на розгляд Міністра внутрішніх справ України пропозиції щодо забезпечення формування державної політики у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони та захисту прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, надання поліцейських послуг; 4) представляє у визначеному порядку поліцію у відносинах з іншими органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, іншими організаціями в Україні та за кордоном; 5) звітує перед Міністром внутрішніх справ України про виконання покладених на поліцію завдань і повноважень; 6) розподіляє обов'язки між своїми заступниками; 7) підписує накази поліції; 8) скасовує повністю чи в окремі частині акти територіальних органів поліції; 9) у межах повноважень надає доручення, обов'язкові для виконання поліцейськими, державними службовцями і працівниками поліції; 10) затверджує положення про самостійні структурні підрозділи апарату поліції; тощо [5].

Незважаючи на те, що вказаний вище перелік повноважень керівника Національної поліції є досить широким, однак не є вичерпним. В цьому контексті В.В. Сокурєнко зазначає, що відповідно до закону України «Про Національну поліцію» керівник також: затверджує структуру центрального апарату управління поліції, штатний розпис (штат) поліції, кошторис поліції та подає їх на погодження міністру внутрішніх справ України (ст. 14); надає пропозиції щодо утворення, ліквідації та реорганізації територіальних органів поліції, їх структури, штатного розпису (штату) та кошторису (ст. 15); – ухвалює рішення про оголошення конкурсу на заміщення вакантних посад у поліції (ст. 52); бере участь у роботі атестаційних комісій, ухвалює рішення про проведення атестування (ст. 57); видає накази щодо особового складу (ст. 59); укладає контракт про проходження служби з особами, які згідно із законом та іншими нормативно-правовими актами призначаються на посади його наказами, крім осіб, право на підписання контрактів з якими належить міністру внутрішніх справ (ст.63); ухвалює рішення про відрядження поліцейських (ст. 71); надає спеціальні звання поліції молодшого, середнього складу поліції до полковника поліції включно, у тому числі заступникам керівника поліції (ст. 82); з метою інформування громадськості про діяльність поліції раз на рік готує та опубліковує на офіційному веб-порталі Національної поліції звіт про діяльність поліції (ст.86) тощо [8, с. 81–82].

Досить широкий перелік повноважень законодавцем надано керівнику патрульної поліції України, який [9]: 1) здійснює безпосереднє керівництво діяльністю Департаменту, організовує

виконання завдань, покладених на Департамент; 2) розподіляє функціональні (посадові) обов'язки між першим заступником, заступниками, а також поліцейськими, державними службовцями та працівниками Департаменту, здійснює контроль за їх виконанням; 3) у межах компетенції організовує та контролює виконання патрульною поліцією Конституції та законів України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, а також наказів і доручень Голови Національної поліції України, Міністра внутрішніх справ України з питань, що належать до сфери діяльності патрульної поліції; 4) видає у межах повноважень акти організаційно-розпорядчого змісту, які є обов'язковими для виконання особовим складом Департаменту та його підрозділів; 5) підписує накази Департаменту, укладає договори, угоди, та меморандуми, що стосуються діяльності Департаменту; 6) затверджує положення про підрозділи Департаменту; 7) забезпечує у межах компетенції злагоджену співпрацю Департаменту з іншими органами (підрозділами) поліції, Міністерства внутрішніх справ України, іншими правоохоронними органами, органами державної влади, іноземними державами та міжнародними організаціями; 8) здійснює контроль та забезпечує в межах компетенції координацію підрозділів Департаменту, а також організаційно-методичне керівництво їх роботою; тощо [9].

Далі, в ході наукового дослідження варто звернути увагу на Положення «Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України», якою визначаються повноваження керівників слідчих підрозділів органів Національної поліції. Так, до повноважень Начальник ГСУ [10]: 1) організовує здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності слідчих органів Національної поліції України; 2) у межах компетенції дає обов'язкові для виконання працівниками центрального органу управління поліції та її територіальних органів (підрозділів) доручення; 3) організовує звітування керівників структурних підрозділів центрального органу управління поліції, міжрегіональних територіальних органів Національної поліції та їх територіальних (відокремлених) підрозділів, територіальних органів поліції та їх територіальних (відокремлених) підрозділів з питань службової діяльності органів досудового розслідування, у тому числі стану взаємодії між слідчими та оперативними підрозділами Національної поліції України під час розслідування кримінальних правопорушень; за наявності підстав приймає рішення про проведення службового розслідування за фактами невиконання службовими особами поліції покладених на них обов'язків, вживає інших заходів щодо усунення порушень вимог законодавства у випадку їх допущення слідчими Національної поліції України; 4) ознайомлюється з матеріалами досудового розслідування кримінальних правопорушень, дає у них слідчим Національної поліції України письмові вказівки; 5) викликає до апарату Національної поліції України для заслуховування стану досудового розслідування в кримінальних провадженнях працівників слідчих та оперативних підрозділів, інших службових осіб територіальних органів (підрозділів) Національної поліції України; тощо [10].

Висновок. У підсумку варто констатувати, що на сьогоднішній день керівники всіх ланок Національної поліції наділяються досить широким колом повноважень, які дозволяють їм ефективно виконувати покладені на них організаційно-управлінські завдання. Проведений аналіз дає змогу здійснити класифікацію відповідних повноважень з поділом їх в залежності від завдань та функцій, які має вирішувати керований цією посадовою особою орган та-або підрозділ Національної поліції України. Відповідно до вказаного критерію повноваження доцільно поділити на:

1) представницькі повноваження, які пов'язані із здійснення представництва органу чи підрозділу поліції у відносинах з іншими органами державної влади, підприємствами, організаціями, громадськістю взагалі та кожним окремим громадянином, зокрема;

2) кадрові повноваження, застосування яких спрямовано на: а) розстановку кадрів в органах та підрозділах, призначення їх на посади; б) створення кадрового резерву; в) звільнення з посади; г) накладання/скасування дисциплінарних стягнень;

3) адміністративні повноваження, які пов'язані із: безпосереднім керівництвом органу/підрозділу; розподілом фінансових, матеріально-технічних ресурсів; організація документообігу, звітності; проведення нарад, круглих столів, тощо;

4) політичні повноваження. Зміст та призначення останніх полягає у формуванні та реалізації державної політики у відповідній сфері; розробка програм та концепцій розвитку кожного окремого органу та підрозділу зокрема, а також всієї Національної поліції України взагалі;

5) нормотворчі повноваження, які полягають у створенні нормативно-правової бази діяльності Національної поліції, а також виданні відповідних наказів з метою забезпечення ефективного функціонування керованого органу чи підрозділу поліції.

Список використаних джерел:

1. Надьон В. В. Суб'єктивний обов'язок як елемент змісту цивільних правовідносин : монографія / В. В. Надьон. Харків : Право, 2017. 392 с.
2. Авер'янов В.Б. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. К. : Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. 668 с.
3. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К. : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
4. Юрчак І. Р. Обов'язки особи: теоретико-правовий вимір : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук : 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Ірина Романівна Юрчак ; Міністерство внутрішніх справ України, Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2017. 185 с.
5. Про Національну поліцію / Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII
6. Іванцов, В. О. Національна поліція як центральний орган виконавчої влади: межа між управлінням і незалежністю у служінні суспільству / В. О. Іванцов, А. Г. Вуйма. *Право і суспільство*. 2016. № 4, ч. 2. С. 137–144.
7. Науково-практичний коментар Закону України «Про Національну поліцію» / кол. авт. ; кер. авт. кол. д.ю.н., доц. Т. П. Мінка. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 480 с.
8. Закон України «Про Національну поліцію» : наук.-практ. комент. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В. В. Сокурєнка ; [О. І. Безпалова, К. Ю. Мельник, О. О. Юхно та ін. ; передм. В. В. Сокурєнка]. Харків, 2016. 408 с.
9. Положення про департамент патрульної поліції / затверджене Наказом Національної поліції України від 06 листопада 2015 року № 73 (у редакції наказу Національної поліції України від 01.04.2020 №272) URL: http://patrol.police.gov.ua/wp-content/uploads/2016/03/Polozhennya_pro_DPP_zi_zminamy_vid_01_04_2020_compressed.pdf
10. Положення «Про слідчі підрозділи Національної поліції України» Наказ Міністерства внутрішніх справ України 06.07.2017 № 570 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17/conv#Text>

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.31>

ЩУРИК М.О.

СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ ПРОЦЕДУРИ ПРИЙНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ АКТІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ

THE ESSENCE AND SIGNIFICANCE OF THE PROCEDURE FOR THE ADOPTION OF ADMINISTRATIVE ACTS IN THE SPHERE OF ENSURING NATIONAL SECURITY BY LAW ENFORCEMENT AGENCIES

Метою статті є визначення сутності та значення процедури прийняття адміністративних актів у сфері забезпечення національної безпеки правоохоронними органами. Акцентовано увагу на важливості з'ясування сутності та значення процедури прийняття адміністративних актів у сфері забезпечення національної безпеки правоохоронними органами. Здійснено аналіз наукових підходів щодо загального розуміння сутності категорій «процедура», «адміністративна процедура», «процедура прийняття адміністративних актів». Проаналізовано положення нормативно-правових актів, які регулюють діяльність уповноважених суб'єктів зі здійснення

адміністративного провадження. Підкреслено, що головною особливістю правових процедур є їх чітка регламентація нормативно-правовими приписами, що й відрізняє їх від будь-яких інших процедур. З'ясовано, що сутність процедури прийняття адміністративних актів у сфері забезпечення національної безпеки правоохоронними органами розкривається із широкої та вузької позицій. Процедура в правовому розумінні є врегульованим законом, іншим нормативно-правовим актом порядком, який складається з послідовних дій і спрямований на досягнення правового результату. Аргументовано доцільність використовувати широкий підхід до розуміння адміністративних юрисдикційних проваджень, з огляду на що процедури прийняття адміністративних актів у сфері забезпечення національної безпеки правоохоронними органами можуть бути ініційовані в зв'язку із здійсненням проваджень у справах про адміністративні правопорушення, дисциплінарних проваджень, а також розглядом заяв і скарг особи. Запропоновано під процедурами прийняття адміністративних актів в сфері забезпечення національної безпеки правоохоронними органами розуміти визначений адміністративно-правовими нормами порядок вчинення процесуальних дій уповноваженими суб'єктами, спрямованих на прийняття адміністративного акта задля забезпечення правоохоронними органами стану захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу й інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз.

Ключові слова: адміністративна процедура, адміністративне провадження, адміністративний акт, адміністративне юрисдикційне провадження, забезпечення національної безпеки правоохоронними органами.

The purpose of the article is to determine the essence and meaning of the procedure for the adoption of administrative acts in the sphere of ensuring national security by law enforcement agencies. Attention has been focused on the importance of clarifying the essence and meaning of the procedure for adopting administrative acts in the sphere of ensuring national security by law enforcement agencies. An analysis of scientific approaches to the general understanding of the essence of the categories "procedure", "administrative procedure", "procedure for adoption of administrative acts" has been carried out. The provisions of normative legal acts regulating the activities of authorized entities for the implementation of administrative proceedings have been analyzed. It has been emphasized that the main feature of legal procedures is their clear regulation by legal prescriptions, which distinguishes them from any other procedures. It has been found that the essence of the procedure for the adoption of administrative acts in the sphere of ensuring national security by law enforcement agencies is revealed from a broad and narrow perspective. A procedure in the legal sense is a procedure regulated by law, another normative legal act, which consists of consecutive actions and is aimed at achieving a legal result. It has been argued the expediency of using a broad approach to understanding administrative jurisdictional proceedings, given that the procedures for adopting administrative acts in the field of ensuring national security by law enforcement bodies can be initiated in connection with the implementation of proceedings in cases of administrative offenses, disciplinary proceedings, as well as consideration of applications and person's complaints. It has been proposed that the procedures for the adoption of administrative acts in the field of ensuring national security by law enforcement bodies should be understood as the procedure for taking procedural actions by authorized subjects, determined by administrative and legal norms, aimed at the adoption of an administrative act in order to ensure by law enforcement bodies the state of security of state sovereignty, territorial integrity, the democratic constitutional order and others national interests of Ukraine from real and potential threats.

Key words: administrative procedure, administrative proceeding, administrative act, administrative jurisdictional proceeding, provision of national security by law enforcement agencies.

Постановка проблеми. Забезпечення національної безпеки правоохоронними органами передбачає здійснення ними адміністративних процедур, результатом чого є прийняття відповідного адміністративного акта. Більш того такі процедури можуть бути ініційовані й іншими

суб'єктами задля більш ефективного виконання завдань правоохоронними органами із забезпечення функціонування сектору національної безпеки. Саме тому значення вказаних процедур, особливо в сфері національної безпеки, складно переоцінити, оскільки адміністративні акти виступають як юридичні фактори, тобто є фактичними підставами для формування нових, зміни або скасування існуючих правовідносин, створення нового або корегування наявного правового статусу різних суб'єктів права. Більш того, цілком слушною в цьому контексті виглядає позиція В.С. Стефанюка, який вважає, що адміністративні акти можуть бути найважливішою умовою для вчинення тих чи інших дій, а також для реальної дії інших правових актів і реалізації прав і свобод фізичних та юридичних осіб [1, с. 186–188]. А тому прийняття адміністративного акта уповноваженими суб'єктами задля забезпечення національної безпеки правоохоронними органами буде мати наслідком, по-перше, завершення певної адміністративної процедури в цій сфері, а по-друге, – виникнення, видозміну або ж взагалі припинення в цій сфері правових відносин, корегування правового статусу їх суб'єктів, тощо. З огляду на що особливого значення набуває процедура прийняття таких актів, адже наскільки якісно, ефективно й повноцінно вона проведена, настільки повно буде забезпечено сферу національної безпеки нашої держави правоохоронними органами.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Адміністративні акти, їх поняття, ознаки та процедура прийняття часто були предметом дослідження в наукових працях багатьох учених-адміністративістів, зокрема таких як напрацьованих такі вчені, як О.М. Бандурка, О.І. Безпалова, Є.С. Герасименко, М.В. Джафарова, Н.Ю. Задирко, Т.О. Коломоєць, В.Б. Пчелін, О.Ю. Салманова, В.В. Сокурєнко, В.П. Тимошук, С.О. Шатрава й інші. Вказані наукові доробки без сумніву внесли великий вклад у розвиток науки адміністративного права в частині визначення сутності та значення адміністративних актів узагалі та в діяльності окремих уповноважених суб'єктів зокрема. Проте поза увагою залишилося питання про процедури застосування адміністративно-правових інструментів, у тому числі прийняття адміністративних актів, у сфері забезпечення національної безпеки правоохоронними органами.

Метою статті є визначення сутності та значення процедури прийняття адміністративних актів у сфері забезпечення національної безпеки правоохоронними органами.

Виклад основного матеріалу. Процедура прийняття адміністративних актів у сфері забезпечення національної безпеки правоохоронними органами є динамічним явищем, про що свідчить аналіз однієї з основних складових даного поняття – категорії «процедура». Зокрема, з точки зору етимології, слово «процедура» бере свій початок ще в латинській мові від слова «procedo» (рухаюся), в українській мові відповідний термін з'явився шляхом запозичення його французько-мовної трансформації – «procedure», яка має аналогічне значення [2, с. 225]. З позиції семантичного сенсу, слово «процедура» розтлумачують як: офіційно встановлений чи узвичаєний порядок здійснення, виконання або оформлення чого-небудь; ряд яких-небудь дій, хід виконання чого-небудь [3, с. 1179]. У правовій науці вказані підходи до розуміння сутності категорії «процедура» знайшли свій розвиток з огляду на її нормативно-правове закріплення, тобто об'єктивізацію встановленого порядку реалізації певних дій у правових приписах.

Зокрема, на сторінках юридичної енциклопедичної літератури наголошують на тому, що процедура в загальному розумінні є порядком, наступністю, послідовністю вчинення певних дій для досягнення відповідного результату. При цьому, в якості особливої правової процедури називають те, що вона застосовується в сфері права. З огляду на що процедура в правовому розумінні є врегульованим законом, іншим нормативно-правовим актом порядком, який складається з послідовних дій і спрямований на досягнення правового результату. У такому разі сутність правової процедури зумовлена характером матеріального правового відношення, реалізації якого вона служить [4, с. 185–186]. Дещо схожий, але більш лаконічний підхід до розуміння досліджуваної категорії пропонує авторський колектив навчального посібнику «Адміністративні процедури в питаннях та відповідях», який підкреслює, що вона вживається в багатьох науках, зокрема в юриспруденції і з позиції останньої є регламентованим юридичною нормою порядком вчинення дій або прийняття рішень у сфері правозастосування [5, с. 8]. У монографічному дослідженні «Юридична процесуальна форма», окрім наведеного, при визначенні сутності категорії «процедура», також наголошується на можливостях правового захисту й забезпечення реалізації відповідної процедури. Зокрема, вказується, що правова процедура є нормативно встановленим порядком здійснення юридичної діяльності, що спрямований на реалізацію норм матеріального права і заснованих на них матеріальних правовідносин, що охороняються від порушень правовими санкціями [6, с. 7; 7, с. 12]. З огляду на забезпечення функціонування сфери національної

безпеки правоохоронними органами, охорона правовими санкціями реалізації процедури прийняття адміністративних актів набуває особливого значення, адже, як слідує з аналізу п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року, мова йде про стан захищеності державного суверенітету, територіальну цілісність, забезпечення демократичного конституційного ладу й інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [8].

Отже, як слідує з вищенаведеного, головною особливістю правових процедур є їх чітка регламентація нормативно-правовими приписами, що й відрізняє їх від будь-яких інших процедур. При цьому слід зазначити, що в літературі зустрічаються підходи, коли учені-правознавці при визначенні сутності досліджуваної категорії уникають цей аспект. Наприклад, В.П. Тимошук вказує, що процедура, як правило, передбачає певну послідовність дій, спрямованих на досягнення певного результату. Крім того, підкреслює вчений, процедура може передбачати прийняття процедурних рішень [9, с. 63]. На думку В.Я. Малиновського, процедура – це опис дій, які повинні застосовуватись у конкретних ситуаціях. Як правило, це стандартизовані вказівки, вироблені на основі позитивного минулого досвіду [10, с. 151]. В.Н. Протасов вказує, що процедура є системою, що: орієнтована на досягнення конкретного соціального результату; складається із послідовно змінюючих один одного актів поведінки; володіє моделлю свого розвитку на попередньо встановленому нормативному й індивідуальному рівні; ієрархічно побудована; постійно знаходиться в динаміці, розвитку; має службовий характер: є засобом реалізації основної, головної для неї суспільної відносини [11, с. 6]. І хоча в останньому випадку вказується, що модель розвитку відповідної процедури встановлена на нормативному рівні, на нашу думку, необхідно зазначити на те, що всі можливі аспекти, а не лише загальні, мають бути зафіксовані в нормативно-правових приписах.

Акцентуючи увагу на нормативному аспекті відповідної процедури, окремі з учених-правознавців вказують на галузь права, якою регламентуються суспільні відносини, в межах якої вона реалізується. Враховуючи те, що правовідносини, що мають місце в сфері забезпечення національної безпеки України правоохоронними органами врегульовані нормами адміністративного права, а суб'єкти, які приймають адміністративні акти у цій сфері, фактично є суб'єктами владних повноважень, мову слід вести про процедури адміністративні. Так, автори підручнику «Адміністративне право України. Загальна частина. Академічний курс» сутність адміністративної процедури розкривають як передбачені спеціальним нормативно-правовим актом послідовні, цілеспрямовані дії органів державної влади або органів місцевого самоврядування щодо гарантування реалізації прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, виконання повноважень, покладених на органи державної влади, органи місцевого самоврядування або ж завдань держави [12, с. 399]. Більш спрощене визначення, проте таке що включає всі з названих аспектів адміністративної процедури, пропонує О.Ю. Салманова, яка зазначає, що під нею слід розуміти сукупність послідовних дій суб'єкта владних повноважень з реалізації поставлених перед ним завдань, що здійснюється у чіткій відповідності із законодавством та спрямована на забезпечення реалізації прав, свобод та законних інтересів фізичними та юридичними особами [13, с. 256]. Також заслуговує на увагу позиція В.В. Рунової, на думку якої адміністративними процедурами є визначений чинним законодавством послідовний порядок управлінської або організаційно-розпорядчої діяльності уповноважених органів державної влади щодо прийняття конкретного рішення в справі або виконання управлінської функції [14, с. 45].

Окрему увагу слід звернути на спроби законодавчого визначення сутності категорії «адміністративна процедура». Так, по-перше, мова має йти про проект Адміністративно-процедурного кодексу України від 3 грудня 2012 року № 11472, яким пропонувалося врегулювати відносини, що виникають у діяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, інших державних органів, а також підприємств, установ, організацій, їх посадових і службових осіб, інших суб'єктів, які згідно із законом уповноважені здійснювати владні управлінські (виконавчі та розпорядчі) функції, в тому числі на виконання делегованих повноважень, щодо забезпечення реалізації та захисту прав і законних інтересів осіб та виконання ними визначених законом обов'язків, а також регламентувати процедури розгляду адміністративних справ [15]. Згідно з ст. 2 вказаного законопроекту, адміністративна процедура – це визначеній законодавством порядок адміністративного провадження. При цьому під адміністративним провадженням розуміється сукупність послідовно вчинюваних адміністративним органом процедурних дій і прийнятих процедурних рішень з розгляду та вирішення адміністративної справи, що завершується прийняттям адміністративного акта і його виконанням [16].

По-друге, слід вказати на приписи Закону України «Про адміністративну процедуру» від 17 лютого 2022 року, який набирає чинності 15 грудня 2023 року. Даний нормативно-правовий акт було прийнято з метою врегулювання відносин органів виконавчої влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, інших суб'єктів, які відповідно до закону уповноважені здійснювати функції публічної адміністрації, з фізичними й юридичними особами щодо розгляду та вирішення адміністративних справ у дусі визначеної Конституцією України демократичної і правової держави та з метою забезпечення права і закону, а також зобов'язання держави забезпечувати та захищати права, свободи чи законні інтереси людини і громадянина [17]. На відмінну від проекту Адміністративно-процедурного кодексу України [16], у вказаному законі при визначенні сутності адміністративної процедури акцент робиться не на адміністративному провадженні, а на адміністративній справі.

Зокрема, в ст. 2 Закону України «Про адміністративну процедуру» вказано, що адміністративна процедура – це визначений законом порядок розгляду та вирішення адміністративної справи. У свою чергу, адміністративна справа – це справа, що стосується публічно-правових відносин щодо забезпечення реалізації права, свободи чи законного інтересу особи та/або виконання нею визначених законом обов'язків, захисту її права, свободи чи законного інтересу, розгляд якої здійснюється адміністративним органом. Під адміністративним провадженням законодавець розуміє сукупність процедурних дій, що вчиняються адміністративним органом, і прийнятих процедурних рішень з розгляду та вирішення справи, що завершується прийняттям і, в необхідних випадках, виконанням адміністративного акта [17]. Вважаємо, що в проекті Адміністративно-процедурного кодексу України [16] сутність адміністративної процедури було розкрито більш вірно, ніж в Законі України «Про адміністративну процедуру» [17], адже розгляд і вирішення справи і є по суті адміністративним провадженням, порядок здійснення чого й визначається відповідною процедурою. З огляду на що п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адміністративну процедуру» необхідно скорегувати, замінивши в ньому слова «розгляду та вирішення справи» на «здійснення адміністративного провадження».

Слід підкреслити, що всі з наведених підходів до сприйняття сутності правових, в тому числі адміністративних процедур, стосуються їх широкого розуміння. У досліджуваному випадку мова йде про конкретний аспект таких процедур, пов'язаний з прийняттям адміністративних актів в сфері забезпечення національної безпеки України правоохоронними органами.

Висновки. Отже, враховуючи вищезазначене, під процедурами прийняття адміністративних актів в сфері забезпечення національної безпеки правоохоронними органами пропонуємо розуміти визначений адміністративно-правовими нормами порядок вчинення процесуальних дій уповноваженими суб'єктами, спрямованих на прийняття адміністративного акта задля забезпечення правоохоронними органами стану захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу й інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз.

Список використаних джерел:

1. Стефанюк В.С. Судовий адміністративний процес: монографія. Харків : Фірма «Консум», 2003. 464 с.
2. Адміністративне право України : підручник / за заг. ред. д.ю.н., проф. Коломоєць Т. О. Київ : «Астіна», 2008. 457 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.] К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
4. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 5 : П–С. К. : Вид-во «Юридична думка», 2003. 736 с.
5. Адміністративні процедури в питаннях та відповідях : навч. посіб. / за ред. Є. С. Герасименка, Н. Ю. Задираки. Київ : ВД Дакор, 2020. 156 с.
6. Юридическая процессуальная форма / под общ. ред. П. Е. Недбайло, В. М. Горшенева. Москва : Юридическая литература, 1976. 280 с.
7. Одарюк М. П. Правове регулювання процедур у земельному праві : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06. Харків, 2018. 194 с.
8. Про національну безпеку України : закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
9. Тимошук В.П. Адміністративні акти: процедура прийняття та припинення дії : монографія. К. : «Конус-Ю», 2010. 296 с.

10. Малиновський В. Я. Державне управління : навчальний посібник. Луцьк : Ред.-вид. відд. «Вежа» Вол. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. 558 с.
11. Протасов В. Н. Юридическая процедура. М. : Юрид. лит., 1991. 79 с.
12. Адміністративне право України. Загальна частина. Академічний курс: [підруч.] / за заг. ред. академіка НАПрН України О. М. Бандурки. Х. : Золота миля, 2011. 584 с.
13. Салманова О.Ю. Правові акти в управлінській діяльності Національної поліції України : дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.07. Харків, 2016. 455 с.
14. Рунова В. В. Адміністративні процедури в діяльності господарських судів України : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Суми, 2017. 231 с.
15. Пояснювальна записка до проекту Адміністративно-процедурного кодексу України : документ від 03.12.2012. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=44893&pf35401=238661>.
16. Адміністративно-процедурний кодекс України: проект закону України від 03.12.2012 № 11472. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=44893&pf35401=238661>
17. Про адміністративну процедуру: закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. *Голос України*. 2022. № 123.

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.32>

ЮМОРАНОВ Д.І.

ГАЗОПОСТАЧАННЯ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

GAS SUPPLY AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION

В статті досліджується газопостачання в якості самостійного об'єкта адміністративно-правового, зокрема нормативно-правовий зміст зазначеного поняття та загальні засади адміністративно-правового регулювання суспільних відносин в зазначеній сфері. Дається суспільно-політична і економічна характеристика такому енергоресурсу, як природний газ. Звертається увага на спосіб передачі природного газу за допомогою газопроводів. Газопостачання, як комплекс суспільних відносин і об'єкт адміністративно-правового регулювання, розглядається як процес транспортування природного газу до споживача. Окреслюються основні проблеми правового забезпечення галузі газопостачання, які негативно впливають на функціонування ринку природного газу. Наголошується на важливій ролі саме адміністративно-правового регулювання в системі державного регулювання діяльності в газовій галузі. З огляду на нормативне визначення терміну “газопостачання” автором наголошено, що газопостачання, з одного боку, є “послугою” (що характеризує газопостачання як договірну категорію), а з іншого боку як “процес” транспортування газу до споживача (що характеризує її як діяльність щодо забезпечення споживачів газом, яка здійснюється відповідно до встановлених державою правил і процедур). На підтвердження того, що газопостачання відноситься до специфічних об'єктів адміністративно-правового регулювання, автором наводяться особливості регулювання відносин в нафтогазовій галузі, які пов'язані з об'єктивними умовами функціонування газової галузі. Робиться висновок, що переважно адмі-

ністративно-правовий характер відносин в галузі газопостачання, що зумовлено процесом газопостачання як специфічним об'єктом адміністративно-правового регулювання та властивостями природного газу як особливого предмета зазначених відносин, свідчить, що під газопостачанням, як об'єктом адміністративно-правового регулювання, варто розуміти врегульований переважно адміністративно-правовими нормами процес транспортування оператором ГТС чи оператором ГРМ природного газу до споживача з метою його реалізації кінцевим споживачем (абонентам) за допомогою розгалуженої системи газопроводів.

Ключові слова: газопостачання, адміністративно-правове регулювання, об'єкт, природний газ, газопроводи, транспортування, споживач, газорозподільне підприємство.

The article examines gas supply as an independent administrative-legal object, in particular, the normative-legal content of the specified concept and the general principles of administrative-legal regulation of social relations in the specified area. The socio-political and economic characteristics of such an energy resource as natural gas are given. Attention is drawn to the method of natural gas transportation using gas pipelines. Gas supply, as a complex of social relations and an object of administrative and legal regulation, is considered as a process of transporting natural gas to the consumer. The main problems of legal support of the gas supply industry are outlined, which negatively affect the functioning of the natural gas market. The important role of administrative and legal regulation in the system of state regulation of activities in the gas industry is emphasized. Considering the normative definition of the term "gas supply", the author emphasized that gas supply, on the one hand, is a "service" (which characterizes gas supply as a contractual category), and on the other hand, as a "process" of transporting gas to the consumer (which characterizes it as an activity regarding the provision of gas to consumers, which is carried out in accordance with the rules and procedures established by the state). To confirm that gas supply belongs to specific objects of administrative and legal regulation, the author cites the peculiarities of the regulation of relations in the oil and gas industry, which are related to the objective conditions of the functioning of the gas industry. It is concluded that mainly the administrative-legal nature of relations in the field of gas supply, which is determined by the process of gas supply as a specific object of administrative-legal regulation and the properties of natural gas as a special subject of the specified relations, shows that under gas supply, as an object of administrative-legal regulation, it is worth understanding the process of transportation of natural gas by the GTS operator or GDN operator to the consumer for the purpose of its sale to end consumers (subscribers) through an extensive system of gas pipelines, regulated mainly by administrative and legal norms.

Key words: gas supply, administrative and legal regulation, facility, natural gas, gas pipelines, transportation, consumer, gas distribution company.

Природний газ виступає одним з основних видів енергоносіїв – важливим стратегічним енергоресурсом як для економіки України, так й життя пересічних громадян як побутових споживачів, а його значення для розвитку і функціонування промисловості (включаючи зокрема вироблення електричної та теплової енергії), транспорту, сільського і житлово-комунального господарства тощо важко переоцінити. З огляду на фізико-хімічні властивості природного газу, його доставка до споживачів зазвичай забезпечується трубопровідним транспортом як найбільш ефективним способом передачі цього енергоресурсу на відстані за допомогою газопроводів. Реалізація природного газу шляхом його транспортування до споживача й складає процес газопостачання як комплекс суспільних відносин, які до того складають сферу природних монополій. А відтак варто погодитись з окремими науковцями, що з огляду на велику значимість газопостачання для промислових споживачів і населення правове регулювання в цій галузі має бути чітким і зрозумілим [1, с. 339], адже подальший розвиток відносин з газопостачання безпосередньо пов'язаний із якістю їх адміністративно-правового регулювання, яке в умовах євроінтеграції підлягає приведенню у відповідність із законодавством ЄС. А оскільки суспільні відносини в цій сфері вимагають подальшого розвитку системи газопостачання, а також якості надання послуги

з транспортування природного газу до споживачів, та враховуючи, що адміністративно-правове регулювання здійснює свій регулюючий вплив на відповідний об'єкт, яким в конкретному випадку виступатиме суспільні відносини в галузі газопостачання, тому останнє виступатиме об'єктом такого регулюючого впливу та відповідно потребує уваги з боку науковців в межах наукового дослідження комплексу питань адміністративно-правового регулювання газопостачання в Україні. Адже саме завдяки адміністративно-правовому регулюванню забезпечується важливе державне регулювання діяльності в газовій галузі, без якої нормальне функціонування останньої неможливо забезпечити, шляхом встановлення загальних правил здійснення цієї діяльності суб'єктами підприємницької діяльності, надання ліцензій на здійснення окремих видів діяльності, спеціальних дозволів на користування нафтогазоносними надрами та формування тарифної політики та іншими засобами, що визначаються законами (ст. 7 Закону України «Про нафту і газ»), і саме завдяки адміністративно-правовому регулюванню мають вирішуватись основні проблеми у сфері постачання природного газу, які негативно впливають на функціонування ринку природного газу, на які звертається увага науковцями, що проявляються зокрема у: низькому рівні прозорості діяльності з постачання природного газу, що обумовлене недостатньою реалізацією основних принципів діяльності; державному втручанні на конкурентному ринку постачання природного газу; існуванні монополізації у сфері постачання природного газу, що обумовлено монопольним впливом саме з боку відповідних суб'єктів господарювання; недостатній відкритості діяльності суб'єктів господарювання на ринку природного газу [2, с. 121–122]. Якщо звернутися, наприклад, до близької із газопостачанням сфери електроенергетики, то тут теж проблеми в адміністративно-правовому регулюванні відносин у сфері електроенергетики схожі із газопостачанням, зокрема: наявність застарілих підходів до державного управління сферою електроенергії. Відповідно, існує ще велика кількість нормативно-правових актів, створених за радянських часів, або ж перенесених застарілих норм права до сучасних законодавчих актів [3, с. 108].

Предметом дослідження вчених-адміністративістів були різні сфери суспільних відносин та процеси як об'єкти адміністративно-правового регулювання (причому навіть якщо дотримуватись позиції науковців стосовно поступової втрати категорією «адміністративно-правове регулювання» провідного значення як інституту адміністративного права і появи категорії «адміністративно-правове забезпечення» [4, с. 143], то об'єкт все одно залишається). До відносин в галузі газопостачання найбільш наближеними були науки праці таких вчених, як С. Ю. Кіцул (досліджував газовидобувну галузь як об'єкт публічного адміністрування [5]), Р. І. Раїмов (досліджував діяльність суб'єктів природних монополій у сферах енергетики і комунальних послуг [6]), Я. Г. Воронін (досліджував діяльність нафтогазового комплексу [7]), І. В. Подрез-Ряполова (досліджувала діяльність з постачання природного газу [2]), Р. Крамар, М. Ковалів, С. Єсімов, Р. Скриньковський (досліджували транспортування нафти і газу магістральними трубопроводами [8]), Д. А. Николаси (досліджував відносини в сфері електроенергетики [3]), В. В. Коробкін (досліджував відносини в сфері енергопостачання [9]). Проте процес газопостачання як сукупність суспільних відносин з реалізації природного газу шляхом його транспортування до споживача не був безпосереднім предметом дослідження в наукових працях вчених-юристів, оскільки на відміну від галузі енергопостачання в цілому, газопостачання є самостійним об'єктом, регулюється цілим рядом спеціальних законів та інших нормативно-правових актів, а основне навантаження, як зазначають науковці, перебуває на діючих підзаконних нормативних актах – правилах та положеннях, затверджених постановами Кабінету Міністрів України, що потребують суттєвого удосконалення [8, с. 4006]. Тобто особливості адміністративно-правового регулювання саме галузі газопостачання в науковій літературі не вивчалися і не висвітлювалися.

А відтак метою нашого дослідження виступатиме газопостачання в якості самостійного об'єкта адміністративно-правового, зокрема нормативно-правовий зміст зазначеного поняття та загальні засади адміністративно-правового регулювання суспільних відносин в зазначеній сфері.

У термінологічному будівельному словнику газопостачання визначається як постачання горючих газів промисловим та іншим споживачам. До системи газопостачання належать споруди й устаткування для добування (або виробництва) горючих газів, їх очищення (газоочищення), транспортування (газопровід), зберігання (газосховище), розподілу між споживачами (газорозподільна станція) та спалювання [10, с. 60].

Нормативне визначення терміну «газопостачання» було наведено у Правилах надання населенню послуг з газопостачання (які вже втратили чинність), затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 9 грудня 1999 р. № 2246 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2004 р. № 476) як послуги, яка передбачає реалізацію природного або

скрапленого газу шляхом транспортування його до споживача. При цьому синонімом “газопостачання” виступає термін “постачання природного газу”. Отже, газопостачання, з одного боку, є “послугою” (що характеризує газопостачання як договірну категорію), а з іншого боку як “процес” транспортування газу до споживача (що характеризує її як діяльність щодо забезпечення споживачів газом, яка здійснюється відповідно до встановлених державою правил і процедур). Такий висновок також випливає з положень пунктів 3 і 4 зазначених Правил, в яких передбачено надання споживачеві “послуг з газопостачання на підставі договору”, а також здійснення постачання природного газу відповідно до “Правил безпеки систем газопостачання, що затверджуються Держнаглядохоронпраці, та цих Правил” (адже останні два нормативні акти як раз й вказують на адміністративний характер правового регулювання).

Враховуючи, що газопостачання як транспортування і реалізація газу входить до газовидобувної сфери, то можна використати визначення, надане С. Ю. Кішул про те, що самостійним об'єктом публічного адміністрування газовидобувної галузі є окремі адміністративні дії уповноважених суб'єктів, що спрямовані на врегулювання питань газового характеру: розвідки, експлуатаційного буріння, видобутку, транспортування, реалізації газу [5, с. 162]. З цього положення можна виокремити адміністративні дії уповноважених суб'єктів, що спрямовані на врегулювання питань транспортування і реалізації газу, що в сукупності становить процес газопостачання та суспільні відносини, які виникають при цьому.

З огляду на те, що газопостачання є господарською діяльністю, тому з методологічної точки зору можна використати визначення адміністративно-правового регулювання, сформульоване в науковій літературі щодо підприємницької діяльності. Так, зокрема, А. Чорна визначає адміністративно-правове регулювання підприємницької діяльності як сукупність правових засобів, а також процесів і станів, які настають у вольових суспільних відносинах, що стосуються підприємницької діяльності, в результаті впливу на них адміністративно-правових норм. Автор під адміністративно-правовим регулюванням слід розуміти один із видів регулюючого впливу на суспільні відносини у сфері підприємницької діяльності, що здійснюється уповноваженими органами публічної адміністрації за допомогою багатоманітного, нормативно закріпленого інструментарію – методів та засобів [11, с. 129–130]. Ключовим із наведеного визначення ми вважаємо посилення саме на адміністративно-правові норми, що здійснюють регулюючий вплив на відповідну сферу суспільних відносин. При цьому, адміністративно-правове регулювання: це вплив (правовий, владний) на суспільні відносини, тобто дія (функціонування) права; здійснюється за допомогою комплексу засобів; передбачає певну мету (досягнення цілей) [12, с. 61].

Той факт, що в регулюванні відносин в галузі газопостачання провідна роль має належати саме адміністративно-правових (публічно-правовим) засадам, на наш погляд, впливає із характеристики газопостачання як природної монополії, які займають особливе місце в структурі вітчизняної економіки, а їх ефективне функціонування є важливим фактором забезпечення сталого розвитку суспільства, адже припинення діяльності відповідними суб'єктами господарювання може спричинити катастрофічні наслідки, поставити під загрозу життя і здоров'я людей та національну безпеку загалом. А відтак, як зазначає Р. І. Раїмов, у зв'язку з цим дуже багато питань мають регулюватися державою [6, с. 1].

Те, що газопостачання відноситься до специфічних об'єктів адміністративно-правового регулювання підтверджується особливостями регулювання відносин в нафтогазовій галузі, що пов'язано з об'єктивними умовами функціонування галузі, а саме: постійним і безперервним збалансуванням видобутку, постачання і споживання газу, для забезпечення якого встановлюється єдине диспетчерське (оперативно-технологічне) управління Єдиною газотранспортною системою України; наявністю Єдиної газотранспортної системи України для газопостачання споживачів; підвищеною вибухо- та пожежонебезпечністю газу, нафти та продуктів їх переробки і необхідністю у зв'язку з цим підтримання надійності та безпеки експлуатації об'єктів нафтогазової галузі (ст. 4 Закону України «Про нафту і газ»).

Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р «Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» свідчить, що ефективне функціонування галузі газопостачання пов'язане із газорозподільними системами, але через їх незадовільний стан та неоптимальну структуру існує ризик підвищення аварійності та втрат природного газу у розподільчих мережах. Тому для вирішення цих першопричин державою розроблено алгоритм заходів, які включають, зокрема: оптимізацію та впровадження технологічних параметрів функціонування ГТС відповідно до очікуваних сценаріїв завантаження; впровадження європейського законодавства в енергетичній

сфері, зокрема стандартних мережевих кодексів ЄС, застосування кращих бізнес-практик діяльності операторів європейських ГТС; приведення взаємовідносин оператора ГТС України з усіма замовниками послуг транспортування у відповідність до енергетичного законодавства України та ЄС; дослідження з метою подальшої імплементації найбільш ефективних опцій використання ПСГ та залучення європейських енергетичних компаній до зберігання газу в українських ПСГ; залучення кваліфікованого партнера до управління ГТС для підвищення рівня довіри європейських енергетичних компаній до відповідних послуг та збереження транзитного статусу України, у тому числі завдяки перенесенню точок передачі російського газу на кордон Україна-РФ; проведення заходів з приєднання України до проектів з розвитку газотранспортної інфраструктури в Центральній та Східній Європі.

З вищенаведеного випливає, що головними учасниками відносин в сфері транспортування (передачі) природного газу є оператор газотранспортної системи, а також оператори газорозподільних систем (мереж), які забезпечують експлуатацію і функціонування газопроводів.

Таким чином, переважно адміністративно-правовий характер відносин в галузі газопостачання, що зумовлено процесом газопостачання як специфічним об'єктом адміністративно-правового регулювання та властивостями природного газу як особливого предмета зазначених відносин, дає підстави для висновку, що під газопостачанням, як об'єктом адміністративно-правового регулювання, варто розуміти врегульований переважно адміністративно-правовими нормами процес транспортування оператором ГТС чи оператором ГРМ природного газу до споживача з метою його реалізації кінцевим споживачем (абонентам) за допомогою розгалуженої системи газопроводів (Єдиної газотранспортної системи України та газорозподільних мереж в межах кожної області). А відтак, зазначені відносини з газопостачання, з одного боку, є самостійним об'єктом адміністративно-правового регулювання, а з іншого боку забезпечують реалізацію цивільно-правових (господарсько-правових) відносин з купівлі-продажу газу між постачальниками (газопостачальним підприємством) і споживачами (побутовими та промисловими споживачами, бюджетними установами). Саме адміністративно-правове регулювання відносин в сфері газопостачання (на відміну від приватноправового регулювання) здатне належним чином забезпечити ефективне публічне адміністрування в цій галузі та впровадити однаково обов'язкові для всіх учасників цих відносин порядки і умови постачання природного газу на підставі єдиних засад, принципів і підходів адміністративно-правового регулювання порядків використання газотранспортної системи та газорозподільних мереж, а також правил експлуатації газового обладнання, ухвалених НКРЕКП у вигляді відповідних Кодексу ГТС і Кодексу ГРС та прийнятих Міненергетики Правил безпеки систем газопостачання.

Список використаних джерел:

1. Сербова А. В. Правовое регулирование поставки природного газа потребителю – граждани. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 56. С. 338–343.
2. Подрез-Ряполова І. В. Окремі напрямки правового забезпечення реформування діяльності з постачання природного газу. *Право та інновації*. 2014. № 3(7). С. 118–123.
3. Миколаєць Д. А. Проблеми адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики в умовах євроінтеграції України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 6. С. 103–109.
4. Шопіна І. М. Феномен адміністративно-правового забезпечення в адміністративному праві України. *Наука і правоохорона*. 2018. № 4(42). С. 141–145.
5. Кіцул С. Ю. Газовидобувна галузь України як об'єкт публічного адміністрування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція*. 2018. № 36. Том 1. С. 160–163.
6. Раїмов Р. І. Адміністративно-правове регулювання діяльності суб'єктів природних монополій у сферах енергетики та комунальних послуг : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Суми, 2020. 21 с.
7. Воронін Я. Г. Адміністративно-правове регулювання діяльності нафтогазового комплексу України. *Право і безпека*. 2013. № 1(48). С. 42–46.
8. Крамар Р., Ковалів М., Єсімов С., Скриньковський Р. Особливості правового регулювання відносин у сфері транспортування нафти і газу магістральними трубопроводами. *Traektoriâ Nauki = Path of Science*. 2018. Vol. 4, No 2. С. 4001–4010.
9. Коробкін В. В. Адміністративно-правове регулювання енергопостачання в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2015. 18 с.

10. Термінологічний словник-довідник з будівництва та архітектури / Р. А. Шмиг, В. М. Борчук, І. М. Добрянський, В. М. Барабаш ; за заг. ред. Р. А. Шмига. Львів, 2010. 222 с.
11. Чорна А. Підприємницька діяльність як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 128–132.
12. Городецька І. А. Сутність адміністративно-правового регулювання суспільних відносин у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу. *Форум права*. 2016. № 1. С. 60–66. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_1_12.pdf

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.9 (477)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.33>

БАЛАБАН С.М.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЛАТЕНТНОСТІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ**SOME ISSUES OF LATENCY OF CRIMINAL OFFENSES**

Стаття присвячена розгляду кримінологічної характеристики латентності злочинності. Автор статті розкриває поняття латентної злочинності, для цього він наводить наукові визначення даного терміну, визначає причини існування такої злочинності, а також наводить можливі шляхи її викорінення.

Констатовано, що державна статистична звітність з приводу злочинності є неповною, а чималий масив вчинених злочинів з різноманітних причин не потрапили до офіційної статистики держави (вони мають характер латентних чи прихованих злочинів). Міжнародними дослідниками було підраховано приблизну кількість латентних злочинів, вона коливається в межах 60 % від вчинених та офіційно зареєстрованих злочинних діянь. Інформація державної статистичної звітності по злочинності, як і будь-які дані статистики має приблизний характер та відображає реальні параметри не в повній мірі. Тож аналізувати та оцінювати цю інформацію варто із обов'язковим зваженням на цей факт.

У статті звертається увага читачів на те, що державна статистична звітність з приводу злочинності є неповною. Автор статті зауважує, що латентною злочинністю породжуються нові злочини, у суспільства формується зневіра в здатності державних органів забезпечити безпеку для населення, а також захистити їх права та свободи.

Автором в межах обраної теми наведено визначення природно латентної злочинності, штучної латентності злочинності, а також віктимологічного опитування суспільства, що є сучасний способом аналізування латентної злочинності, який визнається багатьма кримінологами.

В статті зазначені причини існування латентної злочинності. Наводяться причини латентності злочинності. Проаналізувавши причини існування латентної злочинності, стає зрозумілим, що такий вид злочинності не з'являється сам по собі, він породжується різноманітними обставинами, пов'язаними з позицією потерпілих та продуктивним обліком злочинності правоохоронцями. Також автор статті описав декілька заходів по виявленню та подоланню латентної злочинності.

Як підсумок в статті зазначається, що задля подолання чи хоча б ослаблення латентної злочинності, необхідно не лише розробляти шляхи її подолання в теорії, однак і починати запровадження їхнього застосовування на практиці.

Ключові слова: латентність, латентна злочинність, штучна латентність злочинності, характеристика, кримінологія.

The article is devoted to consideration the criminological characteristics of the latency of crime. The author of the article reveals the concept of latent crime, for this it

is provided scientific definitions of the term, determined the reasons for the existence of such crime, and also given possible ways to eradicate it.

It was established that the state statistical reporting on crime is incomplete, and a considerable array of committed crimes for various reasons did not enter the official statistics of the state (they have the nature of latent or hidden crimes). International researchers have calculated the approximate number of latent crimes, it varies within 60% of committed and officially registered criminal acts. The information of the state statistical reporting on crime, like any statistical data, is approximate and does not fully reflect the real parameters. Therefore, it is necessary to analyze and evaluate this information with due consideration of this fact.

In the article it is drawn the attention to the fact that the state statistical reporting on crime is incomplete. The author notes that latent crime generates new crimes, the society forms a lack of faith in the ability of state bodies to ensure security for the population, as well as to protect their rights and freedoms.

The author, within the chosen topic, provides a definition of naturally latent crime, artificial latency of crime, as well as a victimological survey of society, which is a modern way of analyzing latent crime, recognized by many criminologists.

The article indicates the reasons for the existence of latent crime. The reasons for the latency of crime are given. After analyzing the reasons for the existence of latent crime, it becomes clear that this type of crime does not appear out of nowhere, it is generated by various circumstances associated with the position of the victims and the productivity of crime registration by law enforcement officers. Also, the author of the article describes several measures to identify and overcome latent crime.

As a result, in the article it is noted that in order to overcome or at least weaken latent crime, it is necessary not only to develop ways to overcome it in theory, but also to start introducing their application in practice.

Key words: *latency, latent crime, artificial latency of crime, characteristics, criminology.*

Вступ. Не є таємницею те, що державна статистична звітність з приводу злочинності є неповною, а чималий масив вчинених злочинів з різноманітних причин не потрапили до офіційної статистики держави (вони мають характер латентних чи прихованих злочинів). Міжнародними дослідниками було підраховано приблизну кількість латентних злочинів, вона коливається в межах 60 % від вчинених та офіційно зареєстрованих злочинних діянь.

Як відомо, об'єктивний облік всіх реалізованих злочинних діянь постає необхідною умовою задля ефективної протидії злочинності, а латентна злочинність надає негативного характеру як діяльності поліції та загалом роботі всіх правоохоронних органів, так і всім суспільним відносинам, котрі відбуваються в межах країни [1, с. 403].

Наразі існують проблеми штучної латентності злочинності, ця ситуація має місце, коли правоохоронними органами свідомо не вносяться відомості щодо вчинених злочинів до статистичного обліку. В певних випадках поліцейські по різноманітним причинам незаконним чином відмовляють громадянам прийняти заяви щодо скоєного проти них злочину. Особам надано право оскарження керівництву поліції цього рішення чи подачі заяви до прокуратури. Проте багато осіб не здійснюють додаткові дії з оскарження подання заяви. Так, певний пласт насправді здійснених злочинів, щодо яких складено такі заяви, залишається не облікованим та без відповідного реагування правоохоронних органів [2, с. 135].

Постановка проблеми. Українські та зарубіжні вчені приділяють багато уваги вивченню проблематики латентної злочинності. Наукові праці стосовно зазначеної теми були написані наступними авторами: В. В. Василевичем, В. В. Голіною, О. М. Гуміним, М. В. Данишиним, О. М. Джуною, А. П. Закалюком, В. М. Кудрявцевим, В. Г. Лихолобом, В. В. Лунесєвим, І. М. Мельником, В. Ф. Оболенцевим, В. І. Шакуном, тощо.

Тож, виходячи з вищезазначеного, стає зрозумілим наскільки важливою є тема латентності злочинності, зважаючи на породження нею істотних негативних наслідків ефективної роботи правоохоронних органів, адже коли латентна злочинність перебуває за рамками уваги та концентрації відповідних суб'єктів протидії злочинності, нею породжуються нові злочини, у суспільства формується зневіра в здатності державних органів забезпечити безпеку для населення, а також захистити їх права та свободи.

Беручи до уваги серйозність обраної теми, зазначимо **мету статті**, до якої відносимо розкриття поняття латентної злочинності, визначення причин існування такої злочинності, а також наведення можливих шляхів її викоринення.

Результати дослідження. Переходячи, до викладення основного матеріалу статті, варто одразу зауважити, що нереальною є задача виявити та облікувати абсолютно всі вчинені в межах відповідної території за певний період часу злочини. Існують такі фактично вчинені злочини, котрі здійснюються так, що інформація стосовно обставин та процедури реалізації цих злочинів є відомою тільки злочинцю.

Велика кількість злочинів не потрапили до офіційної статистики, адже потерпілі в цих злочинах у зв'язку із різними причинами (чи то недовіра спроможностям працівникам поліції в розкритті злочинів, чи то відсутність бажання втрати часу, тощо) не подали заяви про скоєння злочинів до поліції. Сюди можна включити не лише ті діяння, стосовно котрих особи не звернулися до правоохоронних органів, а ще й ті, через котрі потерпілими було написано заяви щодо реалізації злочинів, однак за результатами спілкування з поліцейськими, вирішено заяви не подавати. Цілком правильно зауважено Л. В. Кондратюком й С. В. Овчинським, що державою від громадян не вимагається повідомляти про всі злочинні дії, а потерпілим в цих ситуаціях надане право самостійного вирішення чи потрібно їм звертатися за офіційною реакцією з боку правоохоронців [3, с. 172].

Наведені дві групи латентних злочинів (діянь, дані стосовно яких не надходили до правоохоронців, та про які не було складено документів первинного статистичного обліку, й котрі не урахувалися під час складання статистичних звітів) в рамках кримінологічної науки прийнято називати природно латентною злочинністю [4, с. 13, 14]. Звичайно, що дані злочини залишаються без реакції з боку системи правоохоронних органів.

Якщо казати про сучасний спосіб аналізування латентної злочинності, який би визнавався багатьма кримінологами, то це безсумнівно буде віктимологічне опитування суспільства [2, с. 136]. Воно передбачає собою опитування визначеного кола осіб, які впродовж певного часу постраждали від певного виду злочинів, а також встановлення кількості таких злочинів (суб'єктивна віктимізація) й визначення відсотку тих з них, хто не повідомив до поліції про скоєні злочинні дії та кількості злочинів, стосовно яких вони не повідомили (ступінь латентності). Аналізуючи дані опитування та порівнюючи їх з кількістю населення, є шанс приблизного визначення кількісних параметрів латентних злочинів окремих типів. Звичайно що цілковитої чіткості й точності цих результатів отримати вкрай важко, а вірність відповідей опитування не перевіряється, тож достовірність такої інформації можна поставити під сумнів. Однак шляхом багаторічних моніторингових опитувань населення та аналізуванням одержаних результатів можна отримати хоч приблизні результати та поняття про латентність того чи іншого виду злочинів.

Нижче пропонується розглянути різноманітні наукові визначення поняття «латентна злочинність». Так, розпочнемо із визначення, наданого А. П. Закалюком, котрий зазначає, що латентною злочинністю постає частка злочинності, котра становить комплекс злочинів різноманітних типів, що було насправді здійснено, проте за різними причинами такі злочини не отримали статусу предмету законного реагування (за ними не було порушено кримінально-процесуальне провадження й не було притягнуто винних до відповідальності [5, с. 177]. Я. І. Гилянським надано наступне визначення латентної злочинності – «незарєєстрована частина злочинності» [6, с. 46]. В. В. Василевич визначив латентну злочинність в якості злочинності, котра не віднайшла свого зображення в рамках офіційних статистичних звітів [7, с. 27]. В. Ф. Оболенцевим визначається латентна злочинність в якості сукупності фактично реалізованих, проте невиявлених чи таких, про які через певні обставини не було повідомлено правоохоронцям та судам, злочинів, відомості стосовно яких не відображаються в рамках офіційної кримінально-правової статистичної звітності [8, с. 12].

Як вважають Є. О. Гіда та Ю. В. Нікітін, латентною злочинністю є прихована або незарєєстрована частина фактично здійснених злочинів [9, с. 87]. В рамках юридичної літератури латентна злочинність доволі нерідко визначається в якості сукупності злочинів, що лишаються не виявленими та не відомими правоохоронцям чи ж як частина всього масиву злочинності, інформація щодо якої не надійшла до органів, котрими реєструються злочини [10, с. 39; 9, с. 87].

В. В. Музика визначає латентну злочинність наступним чином: злочинність, котру за якихось причин не було встановлено або виявлено, а через це не було зображено в рамках офіційного обліку відповідних органів держави [1, с. 404].

Якщо казати про причини існування латентної злочинності, то її наявність можна визначити низкою обставин:

– специфікою певних різновидів злочинів, котрі вчинюються із підвищеною прихованістю, що викликають труднощі при їхньому виявленні;

– наявністю в межах суспільства злочинності професійного й особливо організованого характеру, учасники котрих вміють ретельно маскувати злочинну діяльність та створювати суспільно небезпечним діям вигляд правомірних;

– низьким станом правосвідомості окремих пластів суспільства, їхнім ухиленням від вчасного повідомлення правоохоронців щодо вчинених злочинів;

– порушенням принципів та порядку ведення статистики;

– слабкою матеріальною базою реєстраційних служб правоохоронної системи;

– недотриманням режиму законності в роботі правоохоронців, тощо [11, с. 26].

Тож, аналізуючи причини існування латентної злочинності, бачимо, що вона не з'являється сама по собі, вона породжується різноманітними обставинами, пов'язаними з позицією потерпілих та продуктивним обліком злочинності правоохоронцями [9, с. 89].

Латентна злочинність надає неповноцінне, викривлене зображення злочинності в державі, розвиває почуття безкарності, а також бажання повторювати злочинні діяння, адже особи, що є винними у їх здійсненні, не караються згідно із правилами та нормами кримінального закону [10, с. 42; 9, с. 89].

До причин латентності злочинності можна віднести:

– ті, що безпосередньо пов'язані з діями злочинців (наприклад, ретельне приховання злочинного посягання; професіоналізм злочинця, тощо);

– обставини, пов'язані з діяльністю правоохоронних органів (наприклад, брак адекватного реагування поліцейськими на дані щодо вчиненого злочину; помилка при кваліфікації здійсненого злочину). Аналізування вчених-кримінологів дають можливість зробити висновок, що дієвість правоохоронної системи залежить від великої кількості обставин (як то ресурсне та кадрове забезпечення);

– такі, що пов'язані з діяльністю інших осіб, обізнаних щодо вчинених злочинів (наприклад, потерпілі, свідки, очевидці й інші особи, що є обізнаними щодо вчинених злочинів, через страх, відсутність віри в професіональні риси правоохоронців, бажання обійти стороною зайві проблеми тощо, не повідомили відповідні органи щодо вчинених злочинів) [1, с. 404].

Отже, як ми бачимо, явище латентної злочинності справляє згубний вплив майже на всі суспільні відносини, що відбуваються в державі, і тому, як найскоріше повинні бути докладені всі зусилля, щоб навіть якщо не повністю подолати, так суттєво скоротити дане явище і його негативний вплив [1, с. 405].

Подолати латентну злочинність повністю можна лише разом з самою злочинністю, у випадку якщо припустити, що це реально. Виявити латентну злочинність досить складно, проте все таки можливо. Яким би вмілим в підготовці та виконанні не був злочин, однак навіть такий замаскований злочин лишає сліди, адже всякий злочин є складною системою дій й вчинків, котрі так чи інакше лишають по собі якісь відбитки матеріального й іншого інформаційного характеру, за допомогою яких і можна встановити факт вчинення самого злочину. Теорія і практика знає декілька методів і приписів виявлення латентної злочинності. Безперечно, реалізувавши наведені нижче заходи, поступово буде досягатися достовірність, повнота й надійність даних щодо обсягу латентної злочинності. Серед таких заходів, варто виокремити:

– масові опитування громадян, анкетування, оцінки експертів, інформацію ЗМІ;

– вивчення правоохоронцями звітів за рік щодо господарської діяльності окремих підприємств й організацій;

– систематичне контролювання стану обліку статистики [11, с. 27-28].

Якщо звернутися до рекомендацій по подоланню латентності злочинності, то виокремити варто також доволі цікаву позицію О. М. Гуміна, що запропонував:

– виховувати громадян із високою правосвідомістю й законослужняністю;

– проводити широку правову пропаганду для населення аби підвищити суспільну правосвідомість та правову культуру;

– вдосконалювати законодавство;

– вдосконалювати статистичний облік й звітність правоохоронних й медичних установ;

– забезпечувати гарантії захисту свідків та потерпілих;

– усувати необ'єктивність, неповноту показників статистики щодо фактичної злочинності, підвищувати вимогливість до дотримання правил порядку, ведення обліку статистики, завдяки посиленню контролювання над обліком;

- підняти рівень професіоналізації правоохоронців, зміцнювати їхні матеріальні бази;
- систематично проводити аналітичну роботу по визначенню кількісно-якісних характеристик злочинності, виявляти повну кримінологічну характеристику особи злочинців;
- розширювати можливості контролювання громадськістю роботи правоохоронних й інших органів;
- забезпечувати незалежність ЗМІ [12, с. 230].

Отже, підсумовуючи усе вищевикладене можна дійти висновку, що латентна злочинність постає досить негативним явищем, що згубно впливає на правовий порядок в рамках суспільства й розвиває подальше поширення злочинності.

Висновки. Зробимо наступні загальні висновки щодо латентності злочинів:

- інформація державної статистичної звітності по злочинності, як і будь-які дані статистики має приблизний характер та відображає реальні параметри не в повній мірі. Тож аналізувати та оцінювати цю інформацію варто із обов'язковим зваженням на цей факт;
- зважаючи на різні шляхи отримання результатів кількісних параметрів офіційно-реєстрованої та латентної злочинності, їх не можна порівнювати та зіставляти, вони перевіряються по-різному, їх рівень достовірності відрізняється. Порівняння наведених видів злочинності можливе за умови проведення тривалого репрезентативного віктимологічного опитування, детально-го аналізування та оцінки одержаних результатів;
- кримінологічна роль аналізування латентної злочинності полягає у визначенні наближених до реальності кількісних параметрів найпоширеніших злочинів з потерпілим та доведенні необхідності постійної роботи по покращенню реєстрації й обліку скоєних злочинів, скорочення, а згодом і тотального знешкодження незаконної відмови правоохоронців у реєстрації й постановці злочинів на облік (штучна латентна злочинність) [2, с. 136].

Нараз існує пласт наукових робіт кримінологів, котрі розкривають суть й зміст латентної злочинності, а також вказують підстави її існування, крім наведеного деякі вчені пропонують певні заходи для послаблення латентної злочинності, та її суттєвого скорочення. Однак аби подолати чи хоча б ослабити латентну злочинність, варто не тільки розробляти шляхи її подолання в теорії, однак застосовувати їх на практиці.

Список використаних джерел:

1. Музика В. В. Кримінологічний аналіз причин виникнення та шляхів подолання латентної злочинності. *Молодий вчений*. 2019. № 4(2). С. 403–406.
2. Кулик О. Г. Проблема латентної злочинності та її кримінологічне значення. *Наука і правоохорона*. 2016. № 4. С. 132–137.
3. Криминологическое измерение / Л. В. Кондратюк, В. С. Овчинский; под ред. К. К. Горяинова. М. : Норма, 2008. 272 с.
4. Латентная преступность в России: опыт теоретического и правового исследования / К. К. Горяинов, Л. П. Исиченко, Л. В. Кондратюк. М. : ВНИИ МВД России, 1994. 152 с.
5. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : У 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 424 с.
6. Гилинский Я. И. Криминология. Курс лекций. Питер, 2002. 384 с.
7. Криминологія: навчальний посібник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін. ; за заг. ред. О.М. Джужи. Київ : Атіка, 2010. 312 с.
8. Оболенцев В. Ф. Латентна злочинність: проблеми теорії та практики попередження. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2005. 128 с.
9. Криминологія: підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.
10. Криминологія: Підручник / за заг. ред. Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. К. : Національна академія управління, 2010. 496 с.
11. Криминологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Х.: Право, 2009. 288 с.
12. Гумін О. М. Проблема латентності насильницької злочинності: шляхи вирішення. *Університетські наукові записки Хмельницького університету управління та права: часопис*. 2009. Вип. 2(30). С. 226–231.

13. Шаблюстий В. В., Уваров В. Г. Про нерецидивний кримінальний проступок в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: наук. журнал.* 2022. № 2. С. 16–21.

УДК 343.31+343.35

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.34>

БОРОВИК А.В.

ПРЕДСТАВНИК ВЛАДИ ЯК ПОТЕРПІЛИЙ ВІД КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ АВТОРИТЕТУ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

PUBLIC OFFICER AS A VICTIM OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST THE AUTHORITY OF GOVERNMENT BODIES

У науковій статті досліджено представника влади як потерпілого від кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади. Зважаючи на те, що представник влади як потерпілий у складах кримінальних правопорушень, передбачених ст. 342-345, 346, 347, 348, 349, 351-351-2 КК, це фізична особа, підтримано позицію відповідно до якої, потерпілою може бути як фізична, так і юридична особа, оскільки аргументи, які наводять прихильники цієї концепції видаються переконливими та узгоджуються із положеннями як кримінального, так і кримінального процесуального законодавства.

За результатами вивчення ознак потерпілих у кримінальних правопорушеннях, передбачених ст. 342-345, 346, 347, 348, 349, 351-351-2 КК, виявлено недотримання вимог законодавчої техніки під час конструювання досліджуваних кримінально-правових заборон. Насамперед йдеться про порушення правил застосування юридичних термінів для позначення потерпілих, а також застосування різних підходів до конструювання їх переліку.

У контексті аналізу ознак потерпілого запропоновано юридичну характеристику ключового для цілей дослідження поняття «представник влади», удосконалено авторське визначення цього поняття. Аргументовано, що представник влади – це службова особа державного органу, уповноважена представляти державу, яка діє за її дорученням чи від її імені, та наділена правом у межах своєї компетенції ставити вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання юридичними і фізичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості.

Встановлено, представник влади набуває статусу спеціального потерпілого у тих випадках, коли відбувається посягання на його життя, здоров'я, власність, інші охоронювані законом його права, авторитет органу, який він представляє, у зв'язку з тим, що він висуває вимоги, а також приймає рішення, обов'язкові для виконання юридичними і фізичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості за умови, що за це посягання кримінальна відповідальність встановлена у спеціальній кримінально-правовій нормі. В інших випадках представник влади є загальним потерпілим.

Термін «представник влади» у диспозиціях досліджуваних статей запропоновано розуміти у вузькому (кримінально-правовому) значенні. У КК зміст

© БОРОВИК А.В. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових та адміністративно-правових дисциплін, проректор з наукової роботи (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука), ORCID ID 0000-0003-1834-404X

цього терміну індивідуальний в кожному конкретному випадку і залежить від інших потерпілих, про яких згадується у певній кримінально-правовій нормі, а також інших статтях Особливої частини, які забезпечують кримінально-правову охорону представників влади.

Ключові слова: потерпілий, кримінальне правопорушення, представник влади, працівник правоохоронного органу, державний або громадський діяч, кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади.

The scientific article examines the representative of the authorities as a victim of criminal offenses against the authority of state power. Taking into account the fact that the representative of the authorities as a victim in the criminal offenses provided by Art. 342-345, 346, 347, 348, 349, 351-351-2 of the Criminal Code, is an individual, the position is supported according to which the victim can be both an individual and a legal entity, since the arguments given by supporters of this concept seem convincing and are consistent with the provisions of both criminal, criminal and procedural legislation.

According to the results of the study of the characteristics of victims in criminal offenses provided by Art. 342-345, 346, 347, 348, 349, 351-351-2 of the Criminal Code, non-compliance with the requirements of the legislative technique was found during the construction of the investigated criminal and law prohibitions. First of all, it is about the violation of the rules for the use of legal terms to designate the victims, as well as the use of different approaches to the construction of their list.

A legal characterization of the concept of “representative of the government” in the context of the analysis of the characteristics of the victim, which is key for the purposes of the research, has been proposed. The author's definition of this concept has been improved. It is argued that a representative of the government is an official of a state body, authorized to represent the state, who acts on its behalf, and has the right to make demands within the limits of its competence, as well as to make decisions that are binding on legal entities and individuals regardless of their departmental affiliation or subordination.

It has been established that a representative of the government acquires the status of a special victim in cases where there is an encroachment on his life, health, property, other rights protected by law, the authority of the body he represents, in connection with the fact that he makes demands, and also makes decisions that are mandatory for execution by legal entities and individuals regardless of their departmental affiliation or subordination, provided that criminal responsibility for this offense is established in a special criminal and legal norm. In other cases, the representative of the authorities is a common victim.

The term “representative of the government” in the provisions of the studied articles is proposed to be understood in a narrow (criminal and legal) sense. In the Criminal Code, the meaning of this term is individual in each specific case and depends on other victims, who are mentioned in a certain criminal and legal norm, as well as other articles of the Special Part, which provide criminal and legal protection of representatives of the authorities.

Key words: victim, criminal offense, representative of the government, law enforcement officer, state or public figure, criminal offenses against the authority of state power.

Постановка проблеми. Комплексне дослідження кримінально протиправних посягань на представників влади неможливе без звернення до такої факультативної ознаки об'єкта складу кримінального правопорушення як потерпілий. Адже саме для забезпечення кримінально-правової охорони різних представників влади в розділі XV Кримінального кодексу України (далі – КК) «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів» міститься система відповідних кримінально-правових заборон – ст. 342–345, 346, 347, 348, 349, 351–351-2 КК.

Детальний аналіз кримінально-правових норм, передбачених вказаними статтями, свідчить про порушення правил законодавчої техніки під час конструювання потерпілого як ознаки об'єкта цих кримінальних правопорушень.

Стан дослідження. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян досліджено в роботах В. П. Беленка, А. В. Бойка, Л. П. Брич, І. О. Давидович, О. О. Дудорова, О. О. Кирбятєва, В. А. Клименка, В. В. Кузнецова, В. І. Осадчого, М. В. Сийпlocki, А. М. Удода, О. А. Чувакова, М. І. Хавронюка, С. Д. Шапченка та ін. Однак низка проблем, пов'язаних з підставами кримінальної відповідальності за ці делікти, залишаються нерозв'язаними.

Метою статті є дослідження актуальних проблем кримінально-правової характеристики представників влади як потерпілих від кримінальних правопорушень, передбачених розділом XV КК.

Основний зміст. Перш ніж розпочати аналіз заявленої в назві статті кримінально-правової проблематики, варто охарактеризувати, бодай стисло, поняття потерпілого в кримінальному праві.

З'ясування суті виду потерпілого має значення для: встановлення соціальної природи відповідного кримінального правопорушення; з'ясування його характеру та ступеня суспільної небезпечності; вирішення питань про криміналізацію чи декриміналізацію діяння, диференціацію кримінальної відповідальності; розмежування кримінальних правопорушень, їх кваліфікації; призначення покарання; а також для вирішення питань чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі та звільнення від кримінальної відповідальності [1, с. 106].

Ситуація із правильною інтерпретацією поняття «потерпілий» дещо ускладнюється через те, що в сучасній правовій доктрині виокремлюють кримінально-правове, кримінологічне і кримінальне процесуальне поняття потерпілого: кримінально-правове – потерпілий від кримінального правопорушення, кримінологічне – жертва кримінального правопорушення і кримінальне процесуальне – потерпілий у кримінальному провадженні. Тобто вчення про потерпілого має очевидний міждисциплінарний характер [2, с. 158].

Нині склалося два підходи до кримінально-правового розуміння потерпілого: перший передбачає вузьке і широке розуміння цього терміну, а другий – три концепції потерпілої особи.

Насамперед звертається увага вузький і широкий підхід. Відповідно до вузького підходу потерпілим є людина [2, с. 160]. Його прихильники визначали потерпілого від злочину як факультативну ознаку об'єкта злочину, що характеризує людину, з приводу якої вчиняється злочин та/або якій, відповідно до кримінально-правової норми, злочином завдається істотна шкода (чи створюється загроза її заподіяння) [3, с. 82–83].

Натомість зміст широкого підходу полягає в тому, що потерпілим пропонується визнавати не лише людину, а й інших соціальних суб'єктів, зокрема юридичну особу, державу, інше соціальне утворення (зокрема, організацію, що діє без створення юридичної особи), яким заподіюється шкода (фізична, майнова, моральна, організаційна, політична тощо) або створюється загроза заподіяння такої шкоди [2, с. 160; 4, с. 60; 5, с. 39–55].

Водночас існує й інша інтерпретація поглядів щодо кримінально-правового розуміння потерпілого в межах якої виділяють три концепції потерпілого від кримінального правопорушення: «потерпілий – фізична особа», «потерпілий – фізична та юридична особа», «потерпілий – будь-який соціальний суб'єкт» [6, с. 81]. Слушні міркування щодо них висловлено в юридичній літературі вченими. Має рацію А. А. Вознюк в тому, що визнання потерпілим від кримінального правопорушення лише фізичної особи, якій кримінальним правопорушенням завдано шкоди чи створено загрозу її заподіяння не дає змоги охопити всіх суб'єктів, яким кримінальним правопорушенням може бути завдано шкоди, а також не відповідає положенням кримінального процесуального законодавства. Визнання потерпілим від кримінального правопорушення будь-якого суб'єкта, якому кримінальним правопорушенням завдано шкоди чи створено загрозу її заподіяння – це концепція, яка найбільш повно охоплює всіх суб'єктів, яким кримінальним правопорушенням може бути завдано шкоди або створено загрозу її заподіяння. Однак вона автоматично перетворює цю ознаку складу кримінального правопорушення на обов'язкову ознаку його об'єкта. Визнання потерпілим від кримінального правопорушення фізичної та юридичної особи, яким кримінальним правопорушенням завдано шкоди чи створено загрозу її заподіяння – це концепція найбільш повно відповідає положенням кримінального процесуального та цивільного законодавства. У такому разі потерпілого слід вважати факультативною ознакою об'єкта кримінального правопорушення [7, с. 197]. Логічні міркування з цього приводу висловлює і І. М. Ткаченко, на думку якої, така концепція узгоджується з положенням кримінального, кримінального процесуального та цивільного законодавства, знайшла підтримку серед вчених, а також покладена в основу удосконалення відповідних положень закону про кримінальну відповідальність в проєкті нового КК України. Фізичні та юридичні особи є первинними ланками інших соціальних суб'єктів, зокрема держави та суспільства. Натомість немає потреби суспільство і державу визнавати потерпілими від кримінального правопорушення,

адже реалізація відповідних прав і свобод таких суб'єктів у КПК України неможлива з огляду на відсутність відповідного інструментарію [6, с. 81–82].

Не занурюючись у триваючу в доктрині дискусію про обсяг та конструктивні ознаки поняття «потерпілий», оскільки це не предмет цього дослідження, зазначу лише, що в контексті дослідження кримінальних правопорушень проти представників влади, не викликає сумніву той факт, що представник влади це виключно фізична особа. Однак вважаю за доцільне підтримати позицію відповідно до якої, потерпілою може бути як фізична, так і юридична особа, оскільки аргументи, які наводять прихильники цієї концепції видаються переконливими та узгоджуються із положеннями як кримінального, так і кримінального процесуального законодавства.

У кримінальному праві особа стає потерпілою від кримінального правопорушення з моменту його вчинення, незалежно від того, чи було його зареєстровано. Саме з цього моменту виникають її права, передбачені КК України, зокрема на відшкодування збитків або усунення заподіяної шкоди, примирення з винним [8, с. 216].

З'ясування загальних положень про потерпілу особу в теорії кримінального права дає підстави спростувати позицію А. О. Цховребова про те, що працівника правоохоронного органу (як представника влади) можна визнати предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 343 КК, оскільки через негативний вплив на них (тобто як на предмети) страждає безпосередній об'єкт цього посягання [9, с. 8]. Ототожнення потерпілого з предметом кримінального правопорушення не витримує жодної критики і, навіть якщо припустити революційність пропонованого підходу, він суперечить постулатам теорії кримінального права в частині окремого тлумачення ознак потерпілого (як передусім фізичної особи) та предмета (як речей матеріального світу) як конститутивних ознак об'єкта кримінального правопорушення.

У кримінальних правопорушеннях, передбачених ст. 342-345, 346, 347, 348, 349, 351–351-2 КК, потерпілими визнають різні категорії фізичних осіб:

1) представника влади, працівника правоохоронного органу, державного виконавця, приватного виконавця, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, уповноважену особу Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ст. 342 КК);

2) працівника правоохоронного органу, судового експерта, працівника органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця, а також близького родича державного виконавця або приватного виконавця (ст. 343 КК);

3) державного діяча – Президента України, Голову Верховної Ради України, народного депутата України, Прем'єр-міністра України, члена Кабінету Міністрів України, Голову Конституційного Суду України, суддю Конституційного Суду України, Голову чи члена Вищої ради правосуддя, Голову чи члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини або його представника, Директора Національного антикорупційного бюро України, Директора Державного бюро розслідувань, Директора Бюро економічної безпеки України, Генерального прокурора, Голову Рахункової палати або іншого члена Рахункової палати, Голову або члена Центральної виборчої комісії, Голову Національного банку України, члена Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Голову Антимонопольного комітету України, Голову Фонду державного майна України, Голову Державного комітету телебачення і радіомовлення України, члена Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (ст. 344 КК);

4) працівника правоохоронного органу, а також щодо його близьких родичів (ст. 345 КК);

5) державного чи громадського діяча – Президента України, Голови Верховної Ради України, народного депутата України, Прем'єр-міністра України, члена Кабінету Міністрів України, Голови чи члена Вищої ради правосуддя, Голови чи члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Голови чи судді Конституційного Суду України або Верховного Суду чи вищих спеціалізованих судів, Генерального прокурора, Директора Національного антикорупційного бюро України, Директора Бюро економічної безпеки України, Директора Державного бюро розслідувань, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Голови або іншого члена Рахункової палати, Голови Національного банку України, керівника політичної партії України, а також щодо їх близьких родичів (ст. 346 КК);

6) працівника правоохоронного органу, працівника органу державної виконавчої служби, приватного виконавця (у тому числі після звільнення з посади) чи їх близьких родичів (ст. 347 КК);

7) працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів, а також члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348 КК);

- 8) представника влади, працівника правоохоронного органу чи їх близьких родичів (ст. 349 КК);
- 9) народного депутата України, депутата місцевої ради (ст. 351 КК);
- 10) члена Рахункової палати (ст. 351-1 КК);
- 11) члена Вищої ради правосуддя, члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (ст. 351-2 КК).

Аналіз зазначених категорій потерпілих дає підстави висловити низку зауважень щодо дотримання вимог законодавчої техніки під час конструювання досліджуваних кримінально-правових заборон.

По-перше, законодавець довільно оперує юридичною термінологією. Наприклад, термін «представник влади» вжито у ст. 342 КК, хоча у цій же статті йдеться про інших представників влади, зокрема працівника правоохоронного органу.

По-друге, має місце застосування різних підходів до конструювання переліку потерпілих. Цей факт яскраво можна продемонструвати на прикладі опису потерпілих осіб від кримінальних правопорушень проти представників влади. Так потерпілим в одному випадку визнають виключно працівника правоохоронного органу та його близьких родичів (ст. 345 КК), в другому – працівника правоохоронного органу, їх близьких родичів, а також представника влади (ст. 349 КК), в третьому – працівника правоохоронного органу, представника влади, державного виконавця, приватного виконавця, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, уповноважену особу Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ст. 342 КК), в четвертому – працівника правоохоронного органу, судового експерта, працівника органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця, а також близького родича державного виконавця або приватного виконавця (ст. 343 КК); в п'ятому – працівника правоохоронного органу, працівника органу державної виконавчої служби, приватного виконавця (у тому числі після звільнення з посади) чи їх близьких родичів (ст. 347 КК); в шостому – працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів, а також члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348 КК).

Ці та інші проблемні питання яскраво можна продемонструвати на прикладі наступної таблиці 1.

Видається що така хаотична побудова диспозицій досліджуваних статей в контексті опису ознак потерпілих осіб, нічим не обґрунтована. Тому необхідно розробити уніфіковані підходи до цієї ознаки досліджуваних деліктів. Адже як слушно зауважено в юридичній літературі в основі ефективного запобігання суспільно небезпечним діянням якісні кримінально-правові норми [10, с. 163].

У контексті розв'язання цієї проблеми імпує підхід авторів нового проекту КК щодо уніфікації кримінально-правових заборон за ознакою потерпілого на що вже зверталася увага у попередніх публікаціях [11, с. 210-211]. Наприклад, у ст. 9.7.4. (Опір) проекту КК виділяється три категорії потерпілих:

- 1) представник влади, який законно виконує службові обов'язки чи реалізує свої повноваження;
- 2) особа, яка законно здійснює професійну діяльність з надання публічних послуг;
- 3) представник громадськості, який реалізує своє суб'єктивне право в інтересах суспільства [12].

Безумовно окрім, представників влади посиленого кримінально-правового захисту у зв'язку із здійсненням певної діяльності на користь держави та її громадян, потребують й інші категорії потерпілих – особи, які законно здійснюють професійну діяльність з надання публічних послуг та представники громадськості, які реалізують своє суб'єктивне право в інтересах суспільства.

Аналіз диспозицій ст. 342-345, 346, 347, 348, 349, 350-352 КК дає підстави згрупувати потерпілих від цих кримінальних правопорушень та виділити серед них таких осіб як:

- 1) представник влади (ст. 342, 349 КК);
- 2) працівник правоохоронного органу (ст. 342, 343, 345, 347, 348, 349 КК);
- 3) державний виконавець (ст. 342, 343 КК);
- 4) приватний виконавець (ст. 342, 343, 347 КК);
- 5) член громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону (ст. 342, 348 КК);
- 6) військовослужбовець (ст. 342, 348 КК);
- 7) уповноважена особа Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ст. 342 КК);

Таблиця 1

**Потерпілі у кримінальних правопорушеннях,
передбачених ст. 112, 342-345, 346, 347, 348, 349, 351-351-2 КК**

Потерпілий	Діяння (стаття КК)						
	Опір (ст. 342)	Втручання в діяльність (ст. 343, 344)	Погроза або насильство (ст. 345, 346, 350)	Посягання на життя (ст. 112, 348)	Захоплення як заручника (ст. 349)	Перешкоджання діяльності (ст. 351, 351-1, 351-2)	Умисне знищення або пошкодження майна (ст. 347)
Представник влади	+				+		
Державний діяч		+	+	+			
Громадський діяч			+	+			
Працівник правоохоронного органу	+	+	+	+	+		+
Державний виконавець	+						
Приватний виконавець	+	+					+
Судовий експерт		+					
Працівник державної виконавчої служби		+					+
Член громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону	+			+			
Військовослужбовець	+			+			
Уповноважена особа Фонду гарантування вкладів фізичних осіб	+						
Народний депутат України та депутат місцевої ради						+	
член Рахункової палати						+	
член Вищої ради правосуддя						+	
член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України						+	

8) судовий експерт (ст. 343 КК);

9) працівник органу державної виконавчої служби (ст. 343, 347 КК);

10) близький родич (ст. 343, 345, 347, 348, 349 КК);

11) державний діяч (ст. 344 КК);

12) державний чи громадський діяч (ст. 346 КК);

13) народний депутат України (ст. 351 КК);

14) депутат місцевої ради (ст. 351 КК);

15) член Рахункової палати (ст. 351-1 КК);

16) член Вищої ради правосуддя (ст. 351-2 КК);

17) член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (ст. 351-2 КК).

Термін «представник влади» використовується для позначення потерпілих лише у ст. 342, 349 КК. Водночас в інших заборонних кримінально-правових нормах згадується про окремі категорії представників влади. Йдеться про кримінальні правопорушення, передбачені іншими розділами Особливої частини КК, окрім розділу XV, зокрема розділом I (ст. 112 КК «Посягання на життя державного чи громадського діяча», ст. 114-1 «Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань») та розділом XVIII «Кримінальні правопорушення проти правосуддя» (ст. 376 «Втручання в діяльність судових органів», ст. 377 «Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного», ст. 378 «Умисне знищення або

пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного», ст. 379 «Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя»). Водночас у цьому випадку кримінальні правопорушення проти представників різних гілок влади визнаються посяганнями на інші об'єкти кримінально-правової охорони.

Варто з'ясувати насамперед хто такий представник влади. У постанові Пленуму ВСУ «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26 квітня 2002 р. № 5 роз'яснено, що до представників влади належать, зокрема, працівники державних органів та їх апарату, які наділені правом у межах своєї компетенції ставити вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання юридичними і фізичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості [13]. Особу, яка виконує функції представника влади відносять до службових осіб (ст. 18, 364 КК).

В. І. Осадчий зазначає, що представник влади – громадянин України, який працює в центральних чи місцевих органах державної влади і виконує керівні функції держави у масштабі всієї країни чи окремої адміністративно-територіальної одиниці або працює в органах місцевого самоврядування, вимоги якого у межах наданих повноважень є обов'язковими для виконання всіма розташованими на відповідній території органами виконавчої влади, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами та організаціями, службовими особами, а також громадянами, які постійно або тимчасово перебувають на відповідній території [14, с. 793].

Слово «представник» може позначати: 1) особу, яка представляє кого-, що-небудь, діє за чийось дорученням, від імені когось, виражаючи чийсь інтереси; 2) виборну особу, що представляє в державних органах інтереси народу чи якоїсь його частини, зокрема у сполученнях зі словами влада, уряд, командування і т. ін.; 3) службову чи урядову особу, що представляє кого-, що-небудь, обстоює чийсь інтереси (держави, установи тощо) [15, с. 1104].

Відповідно, слово «*влада*» може мати такі значення: 1) право керувати державою, політичне панування; 2) керівні державні органи; уряд; 3) право та можливість розпоряджатися, керувати ким-, чим-небудь [15, с. 193].

У кримінальному праві поняття «представник влади» означає саме представника державної влади. Підтвердженням цього слугує назва розділу XV Особливої частини КК, де йдеться про авторитет саме органів державної влади.

На думку Л. П. та О. Л. Самофалових основними ознаками представників влади є те, що вони: беруть участь у правових відносинах, які випливають зі змісту їх посадових повноважень, не лише в межах свого апарату, своєї установи, а й із неподлеглими особами, органами, установами; діють у межах цих відносин від імені органів держави та самі безпосередньо можуть вживати заходів, необхідних для виконання законних вимог, які вони мають реалізовувати відповідно до правового статусу; серед заходів, що застосовуються до підлеглих осіб, можуть бути також заходи примусового характеру, чітко визначені в законодавчих актах, реалізація яких здійснюється також відповідно до законодавчої процедури [16, с. 145].

У проєкті нового КК представник влади визначається як публічна службова особа, уповноважена у межах своєї компетенції пред'являти вимоги та приймати рішення, обов'язкові для виконання будь-якою юридичною чи фізичною особою (п. 55 ч. 2 ст. 1.3.1) [12].

На підставі зазначеного можна зробити висновок, що представник влади – це службова особа державного органу, уповноважена представляти державу, яка діє за її дорученням чи від її імені, та наділена правом у межах своєї компетенції ставити вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання юридичними і фізичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості.

Представник влади набуває статусу спеціального потерпілого у тих випадках, коли відбувається посягання на його життя, здоров'я, власність, інші охоронювані законом права цього суб'єкта, авторитет органу, який він представляє, у зв'язку з тим, що він висуває вимоги, а також приймає рішення, обов'язкові для виконання юридичними і фізичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості та за умови, що за вчинене на нього посягання кримінальна відповідальність встановлена у спеціальній кримінально-правовій нормі. В інших випадках представник влади є загальним потерпілим.

До представників влади відносять, зокрема, народних депутатів України, суддів, прокурорів, слідчих, поліцейських, інспекторів державних інспекцій, лісничих, військових комендантів тощо [17, с. 1128].

Переважає більшість потерпілих від кримінальних правопорушень, передбачених ст. 342-345, 346, 347, 348, 349, 350-352 КК, належать до представників влади.

Перелік вказаних потерпілих дає підстави стверджувати, що термін «представник влади» у диспозиціях досліджуваних статей слід розуміти у вузькому (кримінально-правовому) значенні.

Якщо у широкому значенні цей термін охоплює усіх без винятку представників влади, то у вузькому кримінально-правовому – значно вужче коло представників влади. У вузькому значенні зміст цього терміну індивідуальний в кожному конкретному випадку і залежить від інших потерпілих про яких згадується у певній кримінально-правовій нормі, а також інших статтях Особливої частини, які забезпечують кримінально-правову охорону представників влади. Наприклад, у ст. 349 КК термін «представник влади» охоплює будь-яких представників влади, окрім працівників правоохоронних органів, оскільки останні визнаються самостійною категорією потерпілих у цій кримінально-правовій забороні.

За результатами опрацювання ознак потерпілого в складах кримінальних правопорушень, що посягають на представників влади, можна запропонувати декілька **висновків**.

По-перше, не зважаючи на те, що представник влади як потерпілий у досліджуваних складах кримінальних правопорушень це фізична особа, визнано за доцільне підтримати позицію відповідно до якої, потерпілою може бути як фізична, так і юридична особа, оскільки аргументи, які наводять прихильники цієї концепції видаються переконливими та узгоджуються із положеннями як кримінального, так і кримінального процесуального законодавства.

По-друге, вивчення ознак потерпілих у кримінальних правопорушеннях, передбачених ст. 342-345, 346, 347, 348, 349, 351-351-2 КК, дає підстави стверджувати про недотримання вимог законодавчої техніки під час конструювання досліджуваних кримінально-правових заборон. Насамперед йдеться про порушення правил застосування юридичних термінів для позначення потерпілих, а також застосування різних підходів до конструювання їх переліку.

По-третє, представник влади – це службова особа державного органу, уповноважена представляти державу, яка діє за її дорученням чи від її імені, та наділена правом у межах своєї компетенції ставити вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання юридичними і фізичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості.

По-четверте, представник влади набуває статусу спеціального потерпілого у тих випадках, коли відбувається посягання на його життя, здоров'я, власність, інші охоронювані законом його права, авторитет органу, який він представляє, у зв'язку з тим, що він висуває вимоги, а також приймає рішення, обов'язкові для виконання юридичними і фізичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості за умови, що за це посягання кримінальна відповідальність встановлена у спеціальній кримінально-правовій нормі. В інших випадках представник влади є загальним потерпілим.

По-п'яте, термін «представник влади» у диспозиціях досліджуваних статей слід розуміти у вузькому (кримінально-правовому) значенні. У КК зміст цього терміну індивідуальний в кожному конкретному випадку і залежить від інших потерпілих, про яких згадується у певній кримінально-правовій нормі, а також інших статтях Особливої частини, які забезпечують кримінально-правову охорону представників влади.

Список використаних джерел:

1. Блажівський Є. М. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2010. 234 с.
2. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : ВАІТЕ, 2014. 944 с.
3. Музика А. А., Лашук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія. Київ : Паливода А. В., 2011. С. 82–83.
4. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві / за наук. ред. В. І. Борисова. Харків : Право, 2006. 208 с.
5. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / колектив авторів ; за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. Харків : Вид-во «Кроссруод», 2008. 364 с.
6. Ткаченко І. М. Сучасні концепції потерпілого від кримінального правопорушення в теорії кримінального права. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2021. № 4(18). С. 73–85. DOI: 10.34015/2523-4552.2021.4.06
7. Вознюк А. А. Теоретичні та практичні проблеми кримінальної відповідальності за створення злочинних об'єднань та участь у них як посягання на громадську безпеку : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 652 с.
8. Вознюк А. А., Кузьмичова-Кисленко Є. В. Проблеми встановлення потерпілого від порушення правил безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3(104). С. 210–218.

9. Цховребов А. О. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність працівника правоохоронного органу : автореф. дис... канд. юрид. наук. Дніпро, 2017. 16 с.
10. Вознюк А. А. Концептуальні засади запобігання суспільно небезпечним діям. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2(99). С. 156–165.
11. Боровик А. В. Окремі питання диференціації відповідальності за кримінальні правопорушення проти представників державної влади в проєкті нового Кримінального кодексу України. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права: матеріали VII Міжнародної наукової конференції* (м. Кременчук, 21–22 січня 2022 року). Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 210–211.
12. Контрольний текст проєкту нового КК України (станом на 14 серпня 2022 р.). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/07/14/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-14-07-2022.pdf>
13. Про судову практику у справах про хабарництво: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02#Text>
14. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. [2-ге вид., переробл. і доповн.]. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
15. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.
16. Самофалов Л. П., Самофалов О. Л. Особливості розуміння понять «посадова особа», «службова особа», «представник влади» та їх значення в правовому регулюванні пенітенціарних правовідносин. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 4. С. 136–146.
17. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [А. М. Бойко, Л. П. Брич, О. О. Дудоров та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. [10-ге вид., перероб. та допов.]. Київ : Дакор, 2018. 1360 с.

УДК 343.4

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.35>

ДОБРОСКОК А.Ю.

СУБ'ЄКТИВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ВЧИНЕННЯ ВАНДАЛІЗМУ В УКРАЇНІ

SUBJECTIVE DETERMINANTS OF ACTION VANDALISM IN UKRAINE

Сучасний вандалізм, який має безліч зовнішніх форм вираження і складне мотиваційне підґрунтя, виникає та реалізується під дією розгалуженої системи детермінант. Значна частина з них має загальний характер і є типовою для всієї злочинності загалом. Однак серед них є й такі, що мають специфічний характер, з огляду на що допомагають розкрити всі тонкощі механізму детермінації вандалізму. Встановлено, що для максимально повного врахування усіх причин, які обумовлюють учинення злочинів вандалізму, усі детермінанти вандалізму доцільно об'єднати у дві великі групи: 1) об'єктивні (або, як їх іноді називають в літературі – зовнішні) – залежать від обставин об'єктивної дійсності; 2) суб'єктивні (внутрішні) – залежать безпосередньо від особи. До об'єктивних детермінант вандалізму належать: політичні, економічні, ідеологічні, правові, організаційні, соціальні й педагогічні детермінанти. Доведено, що суб'єктивними детермінантами вандалізму слід вважати: низький духовний і культурний рівень особистості, порушення процесу соціалізації особистості, відхилення в поведінці та способі життя особи, розлади емоційно-вольової сфери, особливості

© ДОБРОСКОК А.Ю. – кандидат юридичних наук, директор (Юридичний ліцей імені Ярослава Кондратьєва)

психофізичного стану, психологічні відхилення. Водночас кожна з наведених підгруп становить розгалужену систему конкретних причин, які обумовлюють учинення злочинів вандалізму спрямованості. Обґрунтовано, що розподіл окремих причин та умов вандалізму за групами й підгрупами має досить умовний характер, оскільки всі детермінанти перебувають між собою в тісному взаємозв'язку та взаємодії, впливають одна з одної, доповнюють і розвивають одна одну. Саме тому на практиці досить важко, і в абсолютній більшості випадків практично неможливо визначити якусь одну детермінанту, яка обумовила вчинення окремо взятого акту вандалізму поведінки. Всі вони мають комплексний характер. Зроблено висновок, що складна правова природа та багатоманітність зовнішніх форм вираження вандалізму обумовлюють складний характер і багатогранність його детермінаційного механізму. Свідченням цього є обґрунтована нами вище багаторівнева розгалужена система негативних факторів, які обумовлюють учинення злочинів вандалізму спрямованості.

Ключові слова: *характер, емоційна нестійкість, загальнокультурний рівень, суспільство, вандалізм.*

Modern vandalism, which has many external forms of expression and a complex motivational background, arises and is implemented under the influence of a branched system of determinants. A significant part of them is of a general nature and is typical of all crime in general. However, among them there are also those that have a specific character, due to which they help to reveal all the intricacies of the mechanism of determining vandalism. It has been established that in order to fully take into account all the reasons that determine the commission of crimes of vandalism, it is advisable to combine all determinants of vandalism into two large groups: 1) objective (or, as they are sometimes called in the literature – external) – depending on the circumstances objective reality; 2) subjective (internal) – depend directly on the person. The objective determinants of vandalism include: political, economic, ideological, legal, organizational, social and pedagogical determinants. It has been proven that the subjective determinants of vandalism should be considered: low spiritual and cultural level of the individual, violation of the process of socialization of the individual, deviations in the behavior and lifestyle of the person, disorders of the emotional and volitional sphere, peculiarities of the psychophysical state, psychological deviations. At the same time, each of the above-mentioned subgroups constitutes an extensive system of specific reasons that determine the commission of crimes of vandalism. It is justified that the distribution of individual causes and conditions of vandalism by groups and subgroups is quite conditional, since all determinants are in close relationship and interaction with each other, stem from each other, complement and develop each other. That is why in practice it is quite difficult, and in the absolute majority of cases, it is practically impossible to determine any single determinant that led to the commission of an individual act of vandalism. All of them have a complex nature. It was concluded that the complex legal nature and multifaceted external forms of expression of vandalism determine the complex nature and multifaceted nature of its determination mechanism. This is evidenced by the multi-level, extensive system of negative factors that determine the commission of crimes of vandalism, which we substantiated above.

Key words: *character, emotional instability, general cultural level, society, vandalism.*

Вступ. Аналізуючи детермінанти вандалізму, передусім необхідно висвітлити зміст загальнотеоретичних категорій теорії причинності, яка в кримінологічній науці має методологічне значення й значною мірою визначає сутність і зміст правової природи злочинів, розкриває соціальну сутність особи злочинця, а також слугує підґрунтям розробки заходів протидії злочинності. Як слушно зауважують науковці, теорія причинності визначає «науковий зміст кримінологічної теорії та її практичну спрямованість» [1, с. 147], а отже, «сприяє формуванню кінцевої цілі у формі визначення основних напрямів боротьби зі злочинністю, планування спільних дій правоохоронних органів, удосконалення законодавчого регулювання правових методів попередження злочинів» [2, с. 90].

Водночас, попри таке вагомe теоретичне та практичне значення, серед сучасних кримінологів так і не було досягнуто принципової єдності наукових поглядів на зміст теорії причинності. Зокрема, дехто з науковців за основу пропонує брати такі категорії, як «причини» та «умови». Інші – наполягають на доцільності розширення зазначеного переліку за рахунок включення до нього таких понять, як «фактори» й «чинники». Серед нетрадиційних підходів можна зустріти також пропозиції щодо виокремлення внутрішньоіндивідуалізованих традицій, звичок, інтересів, несприятливих умов морального формування особи злочинця, а також умов-ситуацій, передумов, мотивації тощо. Причому неоднозначними є погляди на зміст усіх перелічених вище категорій. Іноді їх застосовують як тотожні, іноді – як взаємозамінні; досить часто відбувається підміна одного поняття іншим, а також нічим не обґрунтоване розширення чи звуження їх справжнього змісту.

На жаль, обмежений обсяг нашої роботи не дозволяє повною мірою дослідити зазначену проблему, тим більше, що вона сягає за межі окресленого предмета дослідження та потребує самостійного наукового аналізу. У зв'язку з цим, **метою** статті є висвітлення лише суб'єктивних детермінант вчинення вандалізму в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На питання вандалізму певною мірою звернули увагу у своїх працях О. Бандурка, В. Василевич, О. Джужа, В. Дзюба, О. Колб, А. Небитов, М. Хавронюк, В. Шакур та інші. Втім, на сьогодні практично недослідженими залишаються більшість питань, що пов'язані з визначенням детермінант, які обумовлюють учинення злочинів вандалісної спрямованості, механізму формування цієї девіації, заходів щодо її запобігання тощо.

Виклад основного матеріалу. Традиційно вихідним елементом механізму детермінації в кримінології прийнято вважати *чинники*, які більшість науковців тлумачать як «рушійну силу будь-якого процесу, що визначає (обумовлює, детермінує) його характер або окремі риси». За сприятливих обставин розвитку чинники зумовлюють появу «*передумов*» злочинної поведінки. Водночас реалізовані передумови екстраполюються у відповідні *умови* вчинення злочину. Причому характерною рисою умов, яка дозволяє зрозуміти їх сутність, є те, що «самі по собі вони не можуть перетворитися в нову дійсність, а лише роблять її можливою» [3, с. 137–138]. Інакше кажучи, умови уможливають існування відповідних «*причин*» учинення злочинів вандалісної спрямованості.

У найбільш загальному значенні причини становлять «явище чи сукупність взаємопов'язаних явищ, які породжують за відповідних умов інше явище, що розглядається як його наслідок (результат)» [4, с. 157]. Деякі науковці, намагаючись розмежувати причини й умови, розглядають перші як «те, що виражає сутність явища й напрям його розвитку», а другі – як «те, що або сприяє, або перешкоджає дії причини, при цьому не визначаючи його сутності» [5, с. 4]. Водночас, попри наявність суттєвих відмінностей, між причинами й умовами зберігається тісний взаємозв'язок: самі по собі (без наявності причин) умови не можуть детермінувати злочин, так само як і причини не можуть реалізувати закладені в них криміногенні можливості без наявності сприятливих умов.

Причини вандалізму деталізуються в різноманітних *факторах* – категоріях, що використовуються для характеристики різноманітних сфер суспільного життя – економічної, політичної, соціальної, духовної тощо. Різні недоліки та прорахунки в цих сферах, які негативно впливають на особу, є тими безпосередніми факторами, які обумовлюють учинення злочинів вандалісної спрямованості.

Вище ми в загальних рисах розкрили співвідношення та взаємозв'язок основних категорій теорії причинності: чинників, передумов, умов, причин і факторів. Однак у науковій літературі, а також у періодичних виданнях, особливо в ЗМІ, їх нерідко ототожнюють або ж об'єднують узагальнюючим терміном «*детермінанти*». На нашу думку, використання цього терміна як збірного поняття, що включає в себе найрізноманітніші соціально негативні явища і процеси, які обумовлюють злочинність як свій наслідок, у цьому дослідженні є цілком прийнятним і доцільним. Адже в найбільш загальному значенні «детермінанта» означає «1) домінуючий вплив, основний чинник; 2) причину, передумову, яка сприяє певному результату» [6, с. 215]. Саме в такому узагальнюючому значенні ми пропонуємо досліджувати основні детермінанти злочинів вандалісної спрямованості.

Врозандалізм є досить складним правовим феноменом, який означений надзвичайним різноманіттям зовнішніх форм вираження, широкою гамою мотивів і внутрішніх спонукань, неоднорідним суб'єктивним складом, різними за характером наслідками. Однак викладеним вище не обмежується складність вандалізму. Він також має неоднорідну та багаторівневу систему детермінант, які в сукупності та взаємодії активізують вандалісну поведінку особи.

Про багатоманітність криміногенних детермінант вандалізму свідчить принаймні той факт, що в сучасній юридичній літературі можна зустріти відразу кілька підходів до їх упорядкування, і всі вони концептуально відрізняються один від одного. Так, наприклад, Н. О. Горб у своєму дисертаційному дослідженні виокремлює шість основних детермінант учинення злочинів, передбачених ст. 297 КК України: 1) складна економічна ситуація в країні; 2) поширеність таких негативних явищ, як алкоголізм і наркоманія; 3) висока латентність зазначених злочинів; 4) серйозні недоліки в організації охорони місць поховань, їх утриманні та благоустрої; 5) зниження рівня духовного й морального розвитку людей, розповсюдження культу насильства та жорстокості, зневажання усталеними нормами поведінки в суспільстві; 6) недоліки у виховній роботі дітей і підлітків у сім'ї та в освітніх закладах [4, с. 158].

На нашу думку, наведений перелік хоч і є значним, однак за його межами залишилася низка причин та умов, які на сьогодні посідають чільне місце в механізмі детермінації вандалізму. Натомість у ньому згадуються детермінанти, які відіграють лише опосередковану роль у формуванні вандалісної поведінки. Це, передусім, стосується високої латентності, ступінь якої, як відомо, впливає на об'єктивність і достовірність статистичних даних, а не на причинно-наслідковий взаємозв'язки.

С. В. Перевозна, А. О. Любченко, Н. М. Савельєва обґрунтовують концептуально інший підхід до визначення системи детермінант вандалізму. Зокрема, основні причини вандалізму вони пропонують розглядати на чотирьох основних рівнях: 1) на державному і регіональному рівнях: системна криза держави, економіки, суспільства й особистості; зміна цінностей; економічна поляризація різних прошарків населення; пропаганда вандалізму і насильства в ЗМІ; контркультура, яка існує в суспільстві; 2) на місцевому рівні: неблагополуччя навколишнього середовища (сім'я, навчальний колектив, неформальні молодіжні об'єднання асоціальної спрямованості); 3) на груповому рівні: екстремальні ситуації, ізоляція, незадоволення очікувань, дискомфортність умов; 4) на особистісному рівні: педагогічна занедбаність; невихованість; соціальний інфантилізм; моральна незрілість; неврівноваженість психіки; нездатність до саморегуляції. Окремо автори називають умови виникнення вандалізму: негативні стилі виховання; недостатність виховної роботи з молоддю; особливості підліткового віку; відчуження від корисних видів діяльності; депривація потреби в самореалізації; ситуативні чинники (конфлікти, стреси, які супроводжуються негативними емоційними станами) [7, с. 15].

Детально ознайомившись із запропонованим переліком причин та умов вандалізму, доцільно висловити декілька критичних зауважень. Так, хибним слід визнати віднесення до причин місцевого рівня неблагополуччя в сім'ї та навчальному колективі, оскільки, на нашу думку, ця причина найбільш повно розкривається на особистісному рівні. Крім того, на цьому рівні виявляються такі причини, як ізоляція, незадоволення очікувань, дискомфортність умов, хоча автори розглядають їх як групові.

Ще один перелік причин, які обумовлюють виникнення вандалізму, обґрунтовує у своєму дисертаційному дослідженні О. С. Пашутіна. Зокрема, основною причиною вандалізму науковець вважає «особливості економічного розвитку, політичні погляди що панують і протидіють між собою на різних рівнях». Водночас погіршення загальної ситуації автор розглядає як сприятливе підґрунтя для посилення впливу інших факторів, що детермінують учинення вандалізму, серед яких «недоступність різноманітних форм дозвілля, недосконалість соціально-культурного розвитку, розповсюдженість алкоголізму, наркоманії та токсикоманії. Причини вандалізму О. С. Пашутіна пропонує також шукати в «мікросередовищі злочинця, вплив якого здебільшого визначає формування його особистості». До соціальних умов, що сприяють вандалізму, автор відносить «низьку правосвідомість населення, його низьку правову культуру, низький рівень правового виховання, а також недоліки в діяльності правоохоронних органів» [8, с. 11].

Проаналізувавши наведений вище підхід до визначення детермінант вандалізму, ми дійшли висновку, що основним його недоліком є відсутність системності в упорядкуванні причин та умов вандалісної поведінки: усі вони перераховуються хаотично, без належного упорядкування та групування. Крім того, негативним аспектом є занадто звужений підхід до розуміння детермінант вандалізму: поза увагою автора залишилася ціла низка дійсно важливих і суттєвих причин, які пояснюють механізм виникнення вандалісної поведінки.

Отже, узагальнивши обґрунтовані в літературі наукові підходи, а також матеріали вивчених нами кримінальних проваджень у справах про злочини вандалісної спрямованості, ми дійшли висновку, що сучасний вандалізм, який має безліч зовнішніх форм вираження та складне мотиваційне підґрунтя, виникає та реалізується під дією розгалуженої системи детермінант. Значна

частина з них має загальний характер і є типовою для злочинності загалом. Однак серед них є й такі, що мають специфічний характер, з огляду на що допомагають розкрити всі тонкощі механізму детермінації вандалізму.

Для зручності аналізу, а також для максимально повного врахування всіх причин, які обумовлюють вчинення злочинів вандалісної спрямованості, ми об'єднали всі детермінанти вандалізму у дві великі групи: 1) *об'єктивні* (або, як їх іноді називають у літературі, – зовнішні) – залежать від обставин об'єктивної дійсності; 2) *суб'єктивні* (внутрішні) – залежать власне від особи. У межах кожної із зазначених груп ми виокремили кілька однорідних підгруп, зміст яких розкрили за допомогою конкретних детермінант [9, с. 169]. Нижче пропонуємо розглянути запропоновану нами систему більш детально.

2.1. *Низький духовний і культурний рівень особистості*. Вище ми вже з'ясували, наскільки важливу роль у детермінаційному механізмі вандалісної поведінки відіграють негативні ідеологічні фактори. Переоцінка ustalених загальнолюдських цінностей і моральних принципів, яка відбулася в нашому суспільстві останніми роками, призвела до того, що дедалі більше людей пріоритетними визнають матеріальні, а не духовні цінності. Таке стрімке падіння загальнокультурного рівня суспільства негативно позначилося на духовному й моральному рівні його членів, свідченням чого є суттєве збільшення кількості деструктивних, руйнівних, агресивних, насильницьких актів поведінки, зокрема вандалізму.

Узагальнивши результати проведеного нами аналізу кримінальних проваджень у справах про злочини вандалісної спрямованості, а також проаналізувавши наукову літературу, ми дійшли висновку, що *серед основних негативних факторів духовного та культурного життя, які детермінують вандалісну поведінку особи, найбільше занепокоєння викликають такі:*

- ціннісна деградація, деструкція ціннісної сфери та життєвих орієнтирів особистості;
- загальний низький рівень культури, моральних уявлень і соціально прийнятих навичок поведінки;
- вияв неповаги та зневажливого ставлення до інших членів суспільства, до їх особистого простору, поглядів, переконань, власності;
- спотворення основних моральних, етичних, духовних цінностей та установок;
- несформованість особистісних структур, педагогічна занедбаність;
- інфантильність, нестійкість і мінливість системи ціннісних орієнтацій, загальна соціальна пасивність, уникнення відповідальності за власні вчинки;
- сприйняття матеріальних цінностей як основного показника особистого успіху та розуміння успіху як орієнтуру сенсу життя;
- викривлене сприйняття суспільства та свого місця в ньому;
- невідповідність і суперечність поглядів і бажань загальноновизнаним суспільним нормам та правилам поведінки;
- набуття негативного асоціального досвіду (у сім'ї, школі, неформальній групі, трудово-му колективі);
- формування стійкої деструктивної спрямованості в умовах певної асоціальної субкультури [10, с. 46–52];
- схильність до насильства в результаті засвоєння субмоделей соціальної поведінки, передусім у специфічному оточенні (армія, тюрма, секта, злочинна група) [11, с. 38];
- відсутність необхідних навичок саморегуляції, самоконтролю та дисципліни;
- надмірне перебування у віртуальному середовищі (комп'ютерні ігри, соціальні мережі, чати тощо) та перенесення правил існування у ньому в об'єктивну реальність, що унеможливило адекватне сприйняття навколишньої дійсності, а також суттєво ускладнює прогнозування наслідків своїх вчинків;
- відсутність соціального контролю за поведінкою дитини, зловживання можливостями дистанційного виховання (через телефонні дзвінки, Інтернет тощо), що призводить до хаотичного та безконтрольного формування системи ціннісних орієнтацій тощо.

2.2. *Порушення процесу соціалізації особистості*. Соціалізація особистості – це процес її входження в соціальне середовище, засвоєння й активного відтворення нею соціально-культурного досвіду, культурних цінностей, норм, моралі, традицій, соціальних ролей тощо. Соціалізація є обов'язковим фактором розвитку особистості і якщо в її процесі відбуваються певні відхилення, це неодмінно позначається і на змістовому наповненні системи цінностей особистості, і на характері її поведінки.

Аналіз сучасних соціальних умов життя дозволив нам визначити *декілька основних детермінант вандалісної поведінки, зумовлених різноманітними порушеннями процесу соціалізації особистості, а саме:*

- зловживання алкогольними напоями (п'яцтво, алкоголізм), наркотичними засобами, психотропними речовинами (наркоманія, токсикоманія);
- наявність постійних конфліктів у найближчому соціальному оточенні (у сім'ї, за місцем навчання, проживання, роботи);
- загальна девіантність особистості, її схильність до протиправної, антигромадської поведінки;
- підвищений рівень конформності, що полегшує входження особи до складу неформальних об'єднань, нерідко протиправної спрямованості; неспроможність протидіяти негативним правилам і принципам, які панують у таких групах;
- належність до певної субкультури (фанати, графісти, скінхеди тощо) та підкорення тим правилам, які для неї характерні;
- депривація потреби в самореалізації в соціально корисних видах діяльності;
- засвоєння в сім'ї та школі таких поведінкових шаблонів, які виявляються недоречними в нових соціальних умовах її життєдіяльності або суперечать загальноприйнятим нормам і правилам поведінки;

– наявність попереднього протиправного досвіду, зокрема вчинення актів вандалізму тощо.

2.3. Відхилення в поведінці та способі життя особи. Як свідчать результати проведеного нами дослідження, акти вандалізму вчиняються не лише внаслідок порушення процесу соціалізації особистості. Досить часто вони є результатом дії низки факторів, які пов'язані з негативною поведінкою особи, а також із несприятливими умовами її життя. На відміну від детермінант, які ми віднесли до попередньої групи, ця група негативних причин та умов вандалізму виникає зазвичай спонтанно, і їх дія обмежена в часі.

Серед основних детермінант, які ми відносимо до цієї групи, варто виокремити такі:

- відсутність в особи бажання, можливості з користю використовувати свій вільний час;
- нездатність особи до саморегуляції, самоконтролю та самодисципліни;
- обмеження або відсутність в особи можливостей для самореалізації, виявлення своїх здібностей, особистих якостей, розкриття потенціалу;
- небажання або неспроможність конструктивної взаємодії, неконкурентоздатність особи, що породжує бажання самоствердитись шляхом агресивних, деструктивних, руйнівних і насильницьких дій;
- неадекватна самооцінка та занижений рівень домагань;
- дискомфортність умов проживання, навчання, роботи, бажання їх змінити, удосконалити, підлаштувати під особисті потреби;
- постійні або затяжні конфлікти в сім'ї, за місцем проживання, роботи чи навчання;
- прагнення задовольнити особисті потреби, досягнути бажаного результату, збагатитись, отримати матеріальні блага чи будь-яку іншу вигоду тощо.

2.4. Розлади емоційно-вольової сфери. Дослідження емоційно-вольової сфери завжди відіграло особливу роль у з'ясуванні детермінант злочинної поведінки загалом, зокрема вандалізму. Це, передусім, пов'язано з тим, що саме воля та емоції визначають мотиви поведінки особи, дозволяючи розкрити специфічні особистісні якості й характеристики вандала.

Так, пропонуємо окреслити найбільш поширені розлади емоційно-вольової сфери особи, які слугують підґрунтям більшості мотивів вандалізму і детермінують вандалську поведінку:

- відкрита зневага до людської гідності, оточуючих, суспільства, правил людського співіснування;
- загострення ксенофобських поглядів та переконань, нетерпимість і нетолерантність за ознаками статі, віку, раси, кольору шкіри, національності, віросповідання тощо;
- бажання помститись, що виникає на ґрунті міжособистісних неприязних стосунків і слугує важливою формою захисного заміщення, оберігаючи психіку особи від надмірних перевантажень та дозволяючи вимістити накопичену агресію; як правило, є відповіддю на заподіяну образу, приниження, утиски, несправедливість тощо;
- потреба в самоствердженні та самореалізації, що нерідко поєднується із накопиченим почуттям гніву, зневіри, недооцінки, розчарування;
- прагнення підвищити свій соціальний статус: завоювати та зміцнити свій особистий авторитет, привернути до себе увагу, виділитись із «сірої маси», виразити сміливість, продемонструвати силу, заслужити повагу однолітків, здобути престиж, домінування, зайняти лідируючі позиції в групі тощо;
- бажання дослідити можливості свого впливу на суспільство; висловити цинічний протест проти правил громадського співжиття;

– прагнення особи задовольнити свої егоїстичні спонукання та естетичні потреби, продемонструвати власний погляд і відношення до естетики оточуючого середовища, усунути наявні в ньому незручності та дискомфорт, удосконалити його відповідно до своїх персональних потреб та інтересів, зробити його більш зручним і комфортним;

– висловлення протесту, що може виражати незгоду з усталеними, багатовіковими традиціями; свідоме несприйняття норм і правил, які обмежують особисту свободу; зворотну реакцію на скасування чи обмеження будь-яких прав і законних інтересів тощо;

– вияв цікавості, надмірна допитливість, «руйнівне експериментаторство», прагнення зрозуміти, як працює система чи окремі її елементи, що виражається в руйнівному, деструктивному пізнанні;

– бажання зняти емоційну напругу та роздратованість, вимістити свої негативні емоції та переживання, отримати емоційну розрядку;

– загострення почуття індивідуалізму, егоцентризму, інтолерантності;

– емоційне вигорання та професійна деформація, прагнення привернути до себе увагу, отримати нові емоції та враження тощо.

2.5. Особливості психофізичного стану. Ця група детермінант тісно пов'язана з попередньою, оскільки негативні фактори, які до неї входять, також значною мірою характеризують мотиваційну сферу вандалізму.

Як свідчать результати проведеного нами дослідження, вандальну поведінку особи обумовлюють такі негативні психофізичні стани:

– алкогольне або наркотичне сп'яніння, сильне душевне хвилювання та інші стани, що супроводжуються розгальмовуванням психічних реакцій, забезпечуючи вихід гніву та розрядку у вигляді дій руйнівного характеру;

– злість, гнів, ворожість, цинізм, жорстокість, нігілізм, неприязнь до інших людей, огида й інші стани, які обумовлюють виникнення бажання нанести комусь шкоду, вимістити свою роздратованість на сторонньому об'єкті;

– тривожність, соціопатичність, нервова дратівлива слабкість, імпульсивність, психологічна невірноваженість та інші відхилення, які пов'язані з нестійкістю психіки чи перебування особи в різноманітних фрустраційних станах;

– виражена чутливість і вразливість, неспроможність до самореалізації та інші стани, які свідчать про емоційну нестабільність особи, її нездатність контролювати негативні емоції;

– заздрість і ревнощі, які обумовлюють виникнення бажання знищити предмети, що належать комусь, нанести шкоду об'єктам, які викликають захоплення і є цінними для когось, і отримати задоволення від заподіяної шкоди;

– нудьга, що штовхає особу до пошуку нових вражень, гострих відчуттів, породжує бажання відволіктися, розважитися, відчутти адреналін і сильні емоції, «піти проти правил», діяти швидко, не задумуючись над наслідками;

– втома, дратівливість, напруженість, розчарування, зневіра, незадоволення очікувань та інші стани, які обумовлюють виникнення та поглиблення стресу, тощо.

2.6. Психологічні відхилення. Вроджені або набуті психологічні вади теж відіграють вагомую роль у механізмі детермінації вандалізму. Водночас через свій специфічний характер їх виявлення та аналіз має відбуватись у межах окремого наукового дослідження. Саме тому нижче ми в загальних рисах окреслимо систему основних психологічних детермінант вандалізму, яка має орієнтовний характер і є доцільною лише в межах цього дисертаційного дослідження.

Отже, з усіх психологічних відхилень вандальну поведінку з високою ймовірністю детермінують такі: невірноваженість психіки; акцентуації характеру; реакції емансипації та групування; соціальний інфантилізм; підвищений рівень тривожності, агресивності й імпульсивності; нездатність до саморегуляції; емоційна нестійкість; загострення схильностей до наслідування, навіювання, зараження, підпорядкованості; вроджені психопатії; аномальні відхилення в розвитку вищої нервової діяльності; сексуальні девіації, такі як некрофілія, некросадизм, некрофагія, фетишизм, пігмаліонізм, полоціонізм, піролагнія тощо.

Висновок. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що складна правова природа та багатоманітність зовнішніх форм вираження вандалізму обумовлюють складний характер і багатогранність його детермінаційного механізму. Свідченням цього є обґрунтована нами вище багаторівнева розгалужена система негативних факторів, які обумовлюють учинення злочинів вандальної спрямованості. Водночас варто наголосити, що розподіл окремих причин та умов вандалізму на групи й підгрупи має досить умовний характер. Усі детермінанти перебувають між собою

у тісному взаємозв'язку та взаємодії, впливають одна з одною, доповнюють і розвивають одна одну. Саме тому на практиці досить важко, і в абсолютній більшості випадків практично неможливо визначити якусь одну детермінанту, яка обумовила вчинення окремо взятого акту вандалісної поведінки. Всі вони мають комплексний характер. Зазначена обставина (ідеться про комплексний характер детермінаційного механізму вандалізму) має бути обов'язково врахована під час розробки та впровадження заходів профілактики злочинів вандалісної спрямованості.

Список використаних джерел:

1. Станская А. А. Проституция несовершеннолетних – социальная и правовая проблема общества / науч. ред. С. Ф. Милоков. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2005. 326 с.
2. Абдулманов А. А. Уголовно-правовые меры борьбы с массовыми беспорядками : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 1994. 251 с.
3. Гусак Т. П. Протидія злочинним діям, що вчиняються особами у складі натовпу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2015. 258 с.
4. Горб Н. О. Наруга над могилою: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 225 с.
5. Зуйков Г. Г. К вопросу о понятии причин преступления и условий, способствующих его совершению. *Вопросы предупреждения преступности*. М., 1965. № 2. С. 4–7.
6. Оксфордский толковый словарь по психологии : в 2 т. / под ред. А. Ребера. М. : Вече ; АСТ, 2003. Т. 1. / [пер. с англ. Е. Ю. Чеботарева]. 592 с.
7. Любченко А. О., Савельева Н. М. Соціальні проблеми і профілактика вандалізму : навч. посіб. для студ. і магістр. спец. «Соц. робота» і «Соц. педагогіка». Полтава : ПНПУ, 2018. 75 с.
8. Пашутина О. С. Вандализм как преступление против общественного порядка : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ростов н/Д, 2009. 20 с.
9. Доброскок А. Ю. Загальні засади класифікації основних детермінант вандалізму. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 1. Т. 2. С. 167–171.
10. Воробьева И. В., Кружкова О. В. Роль ценностно-поведенческих деструкций в мотивационной готовности подростка к вандалісному поведению. *Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия : Психология*. 2013. Т. 6, № 4. С. 46–52.
11. Герасіна Л. М. Насильство як соціальна деструкція. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2015. № 1148. С. 35–40.

**ВИЯВЛЕННЯ СПУФІНГ-АТАК
НА СИСТЕМИ БІОМЕТРИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЗА ОБЛИЧЧЯМ**

**DETECTION OF SPOOFING ATTACKS
ON FACIAL BIOMETRIC IDENTIFICATION SYSTEMS**

Актуальність статті полягає в тому, що для підробки даних та спроби видати себе за іншу людину в нашій технічній реальності, найчастіше використовують маски. Маски бувають абсолютно різної якості, від надрукованого на принтері фото іншої людини, яке тримають перед обличчям, до дуже складних тривимірних масок з підігрівом. Комп'ютерну систему теж намагаються обдурити, представивши перед камерою замість свого обличчя чиєсь ще, на фото або відео, яке зображене на екрані планшета, смартфона. В статті були проаналізовані основні види спуфінг-атак на систему ідентифікації за обличчям людини та існуючі системи для виявлення даних атак, їх недоліки та переваги, представлена архітектура підходу проти спуфінгу. В якості потенційного рішення була запропонована система на базі згорткової нейронної мережі з використанням карти глибини для класифікації особливостей зображень та підхід з аналізом зображення як цілого об'єкта, а також аналізом окремих частин цього зображення, як фреймів. На даному етапі розвитку системи зрозуміло, що для покращення показників, треба буде виконувати злиття кількох методів класифікації. Аналіз ураження, розгляду карти глибини повинні використовуватися разом. Перспективним варіантом покращення системи захисту в біометричних системах може слугувати поєднання інших видів ідентифікації та автентифікації, тобто допоможе у системі додатковий потік даних, наприклад, запис голосу людини та якісь комплексні підходи, які дозволяють вмістити кілька технологій в єдиній системі для виявлення спуфінг-атак на систему ідентифікації за обличчям. Розглянуто методи детектування та розпізнавання спуфінг-атак на системи біометричного захисту за обличчям людини, проаналізовано їх якісні показники та проаналізовано підхід з використанням згорткових нейромереж який би дозволив отримати найкращий показник NTER для майбутньої системи захисту. Отриманий результат дозволив виділити переваги та недоліки при проектуванні системи виявлення атак у розглянутій області застосування. Сплановано алгоритм роботи системи для виявлення спуфінг-атак на базі згорткової нейромережі.

Ключові слова: *анти-спуфінг, ідентифікація обличчя, згорткові нейромережі, ключові точки і ознаки, біометрична автентифікація та ідентифікація.*

The relevance of the article lies in the fact that masks are most often used to falsify data and try to impersonate another person in our technical reality. Masks come in completely different qualities, from a printed photo of another person that is held in front of the face, to very complex three-dimensional heated masks. They also try to deceive the computer system by presenting to the camera someone else's face instead of their own, in a photo or video displayed on the screen of a tablet or smartphone. The article analyzed the main types of spoofing attacks on the facial recognition system and existing systems for detecting these attacks, their disadvantages and advantages, presented the architecture of the anti-spoofing approach. As a potential solution, a system based on a convolutional neural network was proposed using a depth map for the classification of image features and an approach with the analysis of the image as a whole object, as well as the analysis of individual parts of this image as frames. At this stage of system development, it is clear that in order to improve indicators, it will be necessary to merge several classification methods.

Damage analysis, depth map consideration should be used together. A promising option for improving the protection system in biometric systems can be a combination of other types of identification and authentication, i.e. an additional data flow in the system will help, for example, a recording of a person's voice and some complex approaches that allow you to accommodate several technologies in a single system to detect spoofing attacks on the system facial identification. The methods of detecting and recognizing spoofing attacks on biometric protection systems based on a person's face are considered, their qualitative indicators are analyzed, and an approach using convolutional neural networks that would allow obtaining the best HTER indicator for the future protection system is analyzed. The obtained result made it possible to highlight the advantages and disadvantages in the design of the attack detection system in the considered field of application. The algorithm of the system for detecting spoofing attacks based on a convolutional neural network is planned.

Key words: *anti-spoofing, face identification, convolutional neural networks, key points and features, biometric authentication and identification.*

Вступ. Біометрична ідентифікація людини – доволі давня ідея в сфері інформаційних технологій для розпізнавання людей, яку намагалися технічно реалізувати. Паролі можна вкрати, скопіювати, забути, ключі – підробити, а ось унікальні характеристики самої людини підробити та втратити набагато важче. Такими характеристиками можуть бути відбитки пальців, голос, малюнок судин сітківки ока, хода та інше. Сучасні системи розпізнавання обличчя людини демонструють доволі велику точність, з появою великих наборів даних та складних архітектур систем стало можливим досягти точності розпізнавання обличчя аж до 0,000001 (одна помилка на мільйон), і вони вже зараз придатні для перенесення на мобільні платформи. Але вразливим місцем систем біометричної ідентифікації стала їхня безпека.

Для того, щоб підробити дані та видати себе за іншу людину в нашій технічній реальності, найчастіше використовують маски. Маски бувають абсолютно різної якості, від надрукованого на принтері фото іншої людини, яке тримають перед обличчям, до дуже складних тривимірних масок з підгіривом. Комп'ютерну систему теж намагаються обдурити, представивши перед камерою замість свого обличчя чиєсь ще, на фото або відео, яке зображене на екрані планшета, смартфона.

Неабияку увагу до теми привернула успішна спроба взлому системи «Face ID» на смартфоні «iPhone X», за допомогою складної маски з кам'яного порошку зі спеціальними вставками навколо очей, що імітують тепло живого обличчя за допомогою інфрачервоного випромінювання [1]. Наявність таких вразливостей дуже небезпечна для банківських або державних систем автентифікації особи користувача по біометричним даним, де проникнення зловмисника спричиняє значні втрати. Відповідно комплекс заходів, щоб протистояти такому обману, називатимемо anti-spoofing, він може бути реалізований у вигляді різних технологій і алгоритмів, що вбудовуються в модуль системи ідентифікації та автентифікації. Саме найбільш ефективну anti-spoofing систему заходів за показником HTER буде визначено у даній роботі.

Аналіз проблеми біометричної ідентифікації за обличчям. Для визначення якості роботи системи часто користуються метрикою HTER (англ. Half-Total Error Rate – половина повної помилки), яку обчислюють у вигляді суми коефіцієнтів помилково дозволених ідентифікацій (англ. FAR – False Acceptance Rate) та помилково заборонених ідентифікацій (англ. FRR – False Rejection Rate), поділеної навпіл:

$$HTER = (FAR + FRR)/2 \quad (1)$$

Варто зазначити, що в системах біометрії зазвичай найбільшу увагу приділяють FAR показнику, щоб зробити все можливе та не допустити зловмисника в систему і досягають у цьому хороших успіхів. Зворотню стороною виявляється неминуче зростання FRR – кількості простих користувачів, помилково класифікованих як зловмисників, і якщо для державних, оборонних та інших подібних систем, з чутливими даними, цим можна пожертвувати, то мобільні технології, що працюють з їх величезними масштабами, різноманітністю абонентських пристроїв є дуже чутливі до будь-яких факторів, які можуть змусити користувачів відмовитися від послуг, тому на це варто звернути особливу увагу при розробці системи.

Найпопулярнішим засобом спуфінг-атак на системи біометричної ідентифікації за обличчям є маски або як ще називається даний метод Mask attack. Немає нічого більш простого, ніж одягнути маску, яка підроблює зображення обличчя іншої людини, та представити обличчя системи ідентифікації (рис. 1).

Рис. 1. Приклад Mask attack

Ще можна роздрукувати фото себе чи когось ще на аркуші паперу та піднести його до камери, такий тип атаки називають Printed attack (рис. 2). Більш складним є тип атак Replay attack, коли системі пред'являють екран іншого пристрою (планшет, смартфон), на якому відтворюється заздалегідь записане відео з іншою людиною. Складність виконання даного методу компенсується високою ефективністю такої атаки, оскільки системи захисту часто використовують ознаки, засновані на аналізі часових послідовностей, наприклад, відстеження моргання, мікрорухів голови, наявність міміки, дихання тощо. Все це легко відтворити на відео.

Останні два типи атак (Replay attack та Printed attack) мають ряд характерних ознак, що дозволяють їх виявити, і, таким чином, відрізнити екран планшета або аркуш паперу від реальної особи.

Зведемо характерні ознаки, що дозволяють визначити ці два типи атак у таблицю 1.

Таблиця 1

Printed attack	Replay attack
Зниження якості текстури зображення під час друку	Муар
Артефакти передачі напівтонового зображення під час друку на принтері	Відображення (відблиски)
Механічні артефакти друку (горизонтальні лінії)	Плоский малюнок (відсутність глибини)
Відсутність локальних рухів (наприклад, моргання)	Можуть бути видні межі зображення
Можуть бути видні межі зображення	

Аналіз існуючих систем виявлення спуфінг-атак. Перший підхід, який буде доцільно розглянути, заснований на використанні особливостей погіршення якості зображення під час друку або відтворення на екрані [2]. На роздрукованих зображеннях або зображеннях на екранах цифрових пристроїв будуть виявлені локальні узори (патерни), хай і невленими оком, але їх можна виділити, наприклад, поравувавши локальні бінарні патерни (LBP, local binary pattern) для різних зон зображення обличчя людини після виділення з кадру. Вказану систему можна вважати першоджерелом всього напрямку алгоритмів face anti-spoofing detection на основі аналізу зображення. Якщо розглядати більш детально даний підхід, то при розрахунку LBP послідовно береться кожен піксель зображення та вісім його сусідів та порівнюється їх яскравість, якщо яскравість більша, ніж на центральному пікселі, то у матрицю, яка відповідає за розміром матриці пікселів зображення, присвоюється одиниця, якщо менше – нуль. Таким чином, для кожного пікселя виходить 8-бітова послідовність. За отриманими послідовностями будується попіксельна гістограма, яка подається на вхід SVM-класифікатора. Показник ефективності НТЕР для такого підходу становить 15%, і означає, що значна частина зловмисників долає захист без особливих зусиль, хоча слід зазначити, що більша частина відсівається. Система

з показником HTER у 15% тестувалася на наборі даних Replay-Attack від IDIAP, що складається з 1200 коротких відео 50 респондентів та трьох видів атак – printed attack, mobile attack, high-definition attack.

Альтернативний підхід для виявлення спуфінг атак був розроблений у 2015 році вченим Букінафітом З. з університету Оулу. Букінафіт розробив алгоритм альтернативного розбиття зображення на канали, крім традиційного RGB, для результатів якого знову підраховувалися локальні бінарні патерни[3], які, як і в попередньому способі, подавалися на вхід SVN класифікатора. Точність HTER, розрахована на датасетах CASIA та Replay-Attack, склала 3%.

Ще одним з існуючих методів виявлення спуфінг-атак є виявлення муару зображень. Пател К. з університету штату Мічиган, США опублікував статтю[4], де запропонував шукати артефакти зображення у вигляді періодичного візерунка, викликані накладанням двох розгортток. Даний підхід виявився ефективним, показавши HTER близько 6% на наборах даних IDIAP, CASIA та RAFS. Це також була перша спроба порівняти ефективність роботи алгоритму на різних наборах даних.

Щоб виявити спроби атак типу Printed Attack, логічним рішенням було спробувати аналізувати не одне зображення, а їх послідовність, взяту з відео-потоків. Наприклад, Анжос А. із колегами з дослідного інституту «Ідіап» в Швейцарії запропонували виділяти ознаки з оптичного потоку на сусідніх парах кадрів [5], подавати на вхід бінарного класифікатора та усереднювати результати. Підхід виявився досить ефективним, продемонструвавши HTER 1,52% на їхньому власному наборі даних.

Експериментально-дослідне вирішення задачі. Для того щоб досягти показника HTER, який буде менший, тобто кращий, ніж у розглянутих системах, у рамках даної роботи запропоновано розглянути підхід з використанням згорткових нейромереж або ж CNN-мереж (англ. CNN – convolutional neural network). Даний вибір обумовлений тим, що нейрони всередині шару CNN є з'єднаними лише невеликою частиною нейронів попереднього шару, що називається рецептивним полем, даний підхід зменшує кількість оперативної пам'яті яку програма використовує для зберігання даних. Поєднання великої кількості таких шарів разом створює нелінійні фільтри, що стають все масштабнішими (тобто, сприймається більша область піксельного простору), так що нейромережа на першому етапі створює представлення дрібних елементів входу, а далі з цих елементів конструює представлення більших областей. В CNN мережі усі фільтри повторюються на всьому зоровому полі зображення. Такі повторні вузли застосовують спільну параметризацію, вектор ваги та упередженості, і утворюють карту ознаки. Тобто всі нейрони у вказаному згортковому шарі реагують на одну й ту ж саму ознаку в межах свого рецептивного поля. При повторюванні вузлів даним способом ознаки зображення мають можливість бути виявленими незалежно від їхнього положення в зоровому полі, і таким чином ми забезпечуємо властивість інваріантності відносно зсуву.

CNN нейромережі досягли значного зниження рівня похибки при їх використанні для розпізнавання обличчя, 97.6% рівень розпізнавання на 5600 нерухомих зображеннях понад 10-ти суб'єктів [6]. CNN використовували для оцінки якості відео об'єктивним чином, після тренування вручну; отримана в результаті система мала дуже низьку кореневу середньоквадратичну похибку [7].

В даній роботі в якості експерименту ми розглядаємо систему саме з використанням згорткової нейронної мережі, яка буде виділяти зображення обличчя людини за допомогою карт глибини зображень. Карта глибини є доволі гарною ознакою для визначення площини, де розташоване зображення. Головна перевага полягає в тому, що зображення на аркуші паперу, «глибини» немає за визначенням. У роботі Атаума 2017 року із зображення витягувалося безліч окремих невеликих ділянок, для них розраховувалися карти глибини, які потім зливалися з картою глибини основного зображення [8].

У потенційній системі захисту пропонується разом зливати результати роботи двох згорткових нейромереж (рис. 2), перша з яких буде розраховувати карти глибини для фреймів (частин зображення), а друга – для зображення в цілому. При навчанні на наборах даних із класом Printed Attack буде пов'язуватися карта глибини, що дорівнює нулю, а з тривимірною моделлю особи – серія ділянок, що випадково відбираються. Карта глибини не вирішує проблему в цілому, від неї використовувалася лише деяка індикаторна функція, що характеризує «глибину ділянки». Планується що система покаже значення HTER < 1%. Для навчання нейромережі будуть використані три публічні набори даних – CASIA-MFSD, MSU-USSA та Replay-Attack.

Рис. 2. Архітектура запропонованого підходу проти спуфінгу

Висновки. В даній роботі були проаналізовані основні види спуфінг-атак на систему ідентифікації за обличчям людини та існуючі системи для виявлення даних атак, їх недоліки та переваги, представлена архітектура підходу проти спуфінгу. В якості потенційного рішення була запропонована система на базі згорткової нейронної мережі з використанням карти глибини для класифікації особливостей зображень та підхід з аналізом зображення як цілого об'єкта, а також аналізом окремих частин цього зображення, як фреймів. На даному етапі розвитку системи зрозуміло, що для покращення показників, треба буде виконувати злиття кількох методів класифікації. Аналіз ураження, розгляду карти глибини повинні використовуватися разом. Перспективним варіантом покращення системи захисту в біометричних системах може слугувати поєднання інших видів ідентифікації та автентифікації, тобто допоможе у системі додатковий потік даних, наприклад, запис голосу людини та якісь комплексні підходи, які дозволяють вмістити кілька технологій в єдиній системі для виявлення спуфінг-атак на систему ідентифікації за обличчям.

Список використаних джерел:

1. Face id in business transactions [Електронний ресурс]. 2017. URL: http://www.bkav.com/d-top-news/-/view_content/content/103968/bkav%92s-new-mask-beats-face-id-in-twin-way-severity-level-raised-do-not-use-face-id-in-business-transactions
2. Chingovska I. On the Effectiveness of Local Binary Patterns in Face Anti-spoofing. Martigny, Suisse, 2017.
3. Boulkenafet Z. Face anti-spoofing based on color texture analysis / Boulkenafet Zinelabidine – University of Oulu, Finland, 2015.
4. Keyurkumar P. Live Face Video vs. Spoof Face Video. Michigan State University, USA, 2020.
5. Anjos A. Motion-based counter-measures to photo attacks in face recognition. Paris, France, 2014.
6. Matusugu, Masakazu; Katsuhiko Mori; Yusuke Mitari; Yuji Kaneda (2003). Subject independent facial expression recognition with robust face detection using a convolutional neural network. Neural Networks: 555–559.
7. Callet, Patrick; Christian Viard-Gaudin; Dominique Barba (2006). A Convolutional Neural Network Approach for Objective Video Quality Assessment. IEEE Transactions on Neural Networks : 1316–1327.
8. Atoum Y. Face Anti-Spoofing Using Patch and Depth-Based CNNs. Michigan State University, East Lansing. 2020. URL: <http://cvlab.cse.msu.edu/pdfs/FaceAntiSpoofingUsingPatchandDepth-BasedCNNs>.

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.37>

КОВАЛЕНКО А.В.

**КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ COVID-19 НА САМОГУБСТВА
ЗАХВОРИЛИХ ТА НАСЛІДКИ СВІТОВОЇ ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ****CRIMINOLOGICAL ANALYSIS OF THE IMPACT OF COVID-19 ON SUICIDE
AND THE CONSEQUENCES OF THE GLOBAL CORONAVIRUS PANDEMIC**

Метою статті є дослідження та наведення прикладів скоєння самогубств захворілими в Україні та світі, їхню кримінологічну характеристику та пояснення можливих наслідків світової пандемії коронавірусу на злочинність загалом. Стаття присвячена розгляду питання впливу коронавірусної інфекції на вчинення суїцидів хворими цією хворобою, а також дослідженню наслідків світової пандемії коронавірусу на злочинність. Автор статті також розбирається із місцем, особливостями та характерними рисами людей, що скоюють самогубства через хворобу. У статті звертається увага читачів на те, що коронавірус наразі має вплив на всю діяльність людини, починаючи від роботи, навчання, закінчуючи відпочинком й свободами звичайних людей. Експерти всього світу стурбовані наслідками пандемії коронавірусної інфекції, до яких безсумнівно відноситься небезпека вчинення самогубств, зокрема такий плачевний результат може бути викликаний ізоляцією, страхами, економічними ризиками, тощо. В статті наведено приклади скоєння самогубств захворілими в Україні та у світі, їхню кримінологічну характеристику та пояснення можливих наслідків світової пандемії коронавірусу на злочинність загалом. Автором зазначено як саме вражає людський організм коронавірусна інфекція, а також наводяться стани, які викликає хвороба, це зокрема киснева недостатність та порушення центральної нервової системи головного мозку. Зазначається, що саме через ці причини цілком психічно здорові люди мають думки про скоєння самогубства. Невтішним фактом також є інформація щодо зросту шансів розвитку хвороб Альцгеймера й Паркінсона, а також шизофренії у тих, хто перехворів на COVID-19. Зважаючи на карантинні заходи, наразі змінюються кількісні й якісні показники великої кількості злочинів. В межах статті автор також виокремив прогнози у злочинності для держав, де запроваджено карантин. Як підсумок в статті запропоновано задля збереження психічного здоров'я суспільства, проводити цілеспрямовану роботу, яка була б націлена на профілактику порушень психіки пацієнтів, що хворіють на коронавірус, а також на мінімізацію негативних наслідків на людський організм, нервову систему та психіку людини в умовах пандемії COVID-19.

Ключові слова: коронавірус, вплив COVID-19, світова пандемія, самогубство, захворілі, кримінологія.

The aim of the article is to study and give examples of suicides by patients in Ukraine and the world, their criminological characteristics and explain the possible consequences of the global coronavirus pandemic on crime in general. The article is devoted to the impact of coronavirus infection on suicide by patients with this disease, as well as to the consequences of the global coronavirus pandemic on crime. The author of the article also puzzles out the place, characteristics and feature of people who commit suicide due to coronavirus illness. In the article it is drawn the attention to the fact that the coronavirus currently has an impact on all human activities, from work, study, ending with the rest and freedoms of ordinary people. Experts around the world are concerned about the consequences of the coronavirus pandemic, which undoubtedly include the danger of committing suicide, in particular, such a deplorable result can be caused by

isolation, fears, economic risks, etc. It is provided the examples of suicide by COVID-19 patients in Ukraine and in the world, their criminological characteristics and explained the possible consequences of the global coronavirus pandemic on crime in general. The author noted how coronavirus infection affects the human body, as well as stated that the coronavirus causes (oxygen deficiency and disorders of the central nervous system of the brain). It is for this reason that completely mentally healthy people may have thoughts about committing suicide. A disappointing fact is also information about an increase in the chances of developing Alzheimer's and Parkinson's diseases, as well as schizophrenia in those who have had COVID-19. Taking into account quarantine measures, the quantitative indicators of numerous crimes are changing in the world. The author also highlighted forecasts in crime for countries where quarantine has been introduced. As a result, it is proposed in the article to carry out targeted work to preserve the mental health of society, which would be aimed at preventing mental disorders of coronavirus patients, as well as minimizing the negative consequences on the body, nervous system and human psyche in the context of the COVID-19 pandemic.

Key words: *coronavirus, COVID-19 impact, global pandemic, suicide, sick, criminology.*

Постановка проблеми. В сучасному світі відбуваються істотні зміни. Коронавірус наразі являє собою найбільш важливу новину. Дана подія має вплив на життя кожної людини, адже дні й буденність змінилися новинами стосовно кількості хворих, продовженням локдаунів, запровадженнями нових обмежень, тощо. Наразі в світі справжня епідемія, яку можна охарактеризувати великим розповсюдженням вірусу по всіх країнах світу та континентах, а також браком колективного імунітету в людей, та ефективних засобів як профілактики, так і лікування цього захворювання. Коронавірус наразі має вплив на всю діяльність людини, починаючи від роботи, навчання, закінчуючи відпочинком, й свободами звичайних людей [1, с. 27].

Вже більше року, зокрема з середини грудня 2019 року, людство вчиться виживати в нових умовах пандемії вірусу SARS-Cov-2, що розпочалася з китайського місті Ухань (провінція Хубей), і досі триває. Ще у березні 2020 року Всесвітньою організацією охорони здоров'я офіційно було проголошено поширення коронавірусу всесвітньою епідемією (COVID-19) [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі питання коронавірусу було оглянуто такими науковцями та дослідниками права, як: І. О. Бандурка, К. Л. Бугайчук, А. О. Гуцман, Т. Є. Дунаєва, А. В. Калініна, С. С. Ковальова, О. М. Литвинов, О. П. Світличний, В. В. Фрончко, тощо. Взагалі питання коронавірусу є досі не дослідженим повністю, а питання самогубства взагалі можна досліджувати тільки із плином часу, оскільки дані щодо самогубств розповсюджуються різними країнами через декілька років. Як зазначає професор з Віденського медичного університету Томас Нідеркротенталер: «ми просто поки знаємо небагато про вплив коронавірусу на самогубства». Проте він вважає, що пандемія має серйозний вплив на попередження суїцидів [3].

Виходячи із зазначеного вище, очевидним стає, що питання впливу COVID-19 на самогубства захворілих та наслідків світової пандемії коронавірусу набуває все більшої актуальності. Брак інформації та досліджень в сфері питання впливу COVID-19 на самогубства захворілих в Україні зумовлює потребу в подальшій науковій розробці даної проблематики. Однак наразі українськими вченими досі не приділялося багато уваги питанню вивчення впливу COVID-19 на самогубства захворілих та наслідки світової пандемії коронавірусу. Відтак, задля дієвої протидії розповсюдженню негативних наслідків як самого вірусу, так і обмежень, пов'язаних із пандемією у всьому світі, до мети даної статті відносимо чітке дослідження та наведення прикладів скоєння самогубств захворілими в Україні та світі, їхню кримінологічну характеристику та пояснення можливих наслідків світової пандемії коронавірусу на злочинність загалом.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до дослідження та подання основного матеріалу статті, варто зазначити, що пандемія COVID-19 стала справжнім випробуванням для кожної людини у всьому світі. Велика кількість людей втратила роботу у зв'язку із пандемією, окрім цього, карантин, що було запроваджено аби протидіяти розповсюдженню вірусної інфекції, й правила соціального дистанціювання, загострюють самотність й викликають депресивні стани [4].

Соціальна дистанція та її дотримання майже рік є найосновнішим правилом пандемії COVID-19. І ніхто не може сказати як довго буде тривати така ситуація та коли ж відмінять це правило. У зв'язку із цим, люди, які роздумують про самогубство, вимагають як раз протилежного:

безпосереднього контакту з людьми. Експерти по всьому світу стурбовані наслідками пандемії коронавірусної інфекції, до яких безсумнівно відноситься небезпека вчинення самогубств, зокрема такий плачевний результат може бути викликаний ізоляцією, страхами, економічними ризиками, тощо [3].

Як вважає кандидат психологічних наук, медичний психолог, адіктолог й експерт з психологічної кібербезпеки Наталія Бугайова, до причин суїцидальних дій пацієнтів, хворих коронавірусом, можна віднести розлади психічного й неврологічного характеру, як то: психоз, спровокований гіпоксією, інтоксикацією; виникнення мікротромбозів, тощо; індукціювання; стрес, що викликаний переживаннями й побоюваннями реанімаційної терапії інтенсивного типу; страх інвалідизації; проблеми фінансової природи, що не дадуть змоги сплачувати кошти за лікування; брак підтримки близькими; страх померти самотнім, тощо [5].

Нижче спробуємо зрозуміти як саме вражає людський організм коронавірусна інфекція. Як зазначає професор, завідувач кафедрою анестезіології та інтенсивної терапії Харківської медакадемії післядипломної освіти Володимир Корсунов, зважаючи на те, що основним елементом ураження коронавірусної інфекції є внутрішнє вистилання людських судин (ендотелі), то SARS-Cov-2 має надпотужний негативний вплив на всі органи людини, оскільки судини в людей є скрізь – як в голові, мозку, легенях, у серці, нирках, печінці, шлунково-кишковому тракті, тощо. І хоч вірусом не вражаються всі органи, проте ним викликається реакція імунної системи людини, у котрої організм самостійно не зміг локалізувати SARS-Cov-2 в межі носоглотки. Всякий без виключень орган може пошкодитись, а його функція порушитись через вірус. В залежності від уражених ділянок органів, виникають ті або інші прояви хвороби. Дані процеси мають назву ковідна енцефалопатія. Даним терміном охоплюється маса станів, що пов'язані з порушенням центральної нервової системи головного мозку – від проблем із свідомістю, збудженням, комою, інсультами, агресією, страхом смерті до думок про самогубства чи до суїцидальних дій – пояснює професор В. Корсунов [6].

Суїцидальні настрої при коронавірусній хворобі обумовлюються реакцією психіки на пандемію, порушеннями психіки у пацієнтів через захворювання на коронавірус й «постковідний» синдром. Таку поведінку можуть спровокувати також інші причини. Тому вважати, що суїцид при хворобі коронавірусом можуть скоїти виключно психічно невірноважені особи – абсолютно помилково. Працівниками медицини відмічається, що коронавірусом вражаються судини людської центральної нервової системи та головного мозок. Саме через ці причини цілком психічно здорові люди мають думки про скоєння самогубства.

Так, в Україні вже виникали випадки самогубства у медиків, пов'язаних із COVID-19 чи у пацієнтів, хворих на коронавірус. Восени минулого 2020 року в нашій державі відбулася хвиля суїцидів, що можна так чи інакше пов'язати з COVID-19. Розпочнемо з 14.09.2020, коли у м. Харків з вікна власної квартири викинувся 40-річний відомий лікар-педіатр Олег Басілайшвілі, що нещодавно був виписаний з лікарні після лікування від коронавірусу. SARS-Cov-2 чоловіком було перенесено в середній тяжкості, певний відрізок часу лікар перебував в реанімації. Олег Басілайшвілі мав власну клініку, будував плани на відкриття наступної. У чоловіка була прекрасна сім'я [5, 6].

Із різницею в день, 21 та 22 вересня 2020 року в Київській лікарні № 4, що має статус опорної по боротьбі з COVID-19, два чоловіка 68-ми та 42-х річного віку, котрі перебували на стаціонарному лікуванні від коронавірусу, покінчили із життям самогубством, вистрибнувши з одного вікна. Після падіння проводилися заходи реанімації, проте безуспішно, чоловіків не вдалося врятувати [7].

09.10.2020 року у м. Дніпро у своїй квартирі застрелився з травматичної зброї 45-річний офіцер запасу, лікар-анестезіолог лікарні ім. Мечникова. Причиною вкорочення собі віку стала підозра на коронавірус, він отримав позитивний тест на COVID-19 [8].

О четвертій годині ранку 19.10.2020 в Києві в Олександрівській лікарні черговий випадок самогубства стався із 60-річною жінкою. Пацієнтка скинулася з вікна на 4-му поверсі інфекційного відділення лікарні. Три години пацієнтку намагалися врятувати, але о 7-й ранку жінка померла в реанімації. В неї також було виявлено коронавірусну інфекцію [5, 6].

Наступного дня, 20 жовтня 2020 року, на себе наклав руки 68-річний чоловік. Він вистрибнув із вікна четвертого поверху лікарні № 8, що на Оболоні в Києві. Лікарями було підтверджено, що пацієнт лікувався від COVID-19: «Його стан не був критичним. Чоловік отримував у нас лікування, лежав у палаті з ще одним пацієнтом. Через 5-6 днів його б ми вже виписали. Але приблизно о 9:30 годині 20 жовтня він взяв і вистрибнув із 4 поверху. Врятувати його не змогли. Зараз у причинах розбирається поліція», – сказав заступник головного лікаря Богдан Ленень [6].

Ще один 69-ти річний чоловік, що перебував в реанімації з важкою формою коронавірусу, 25 жовтня 2020 року близько 9-ї години ранку викинувся з палати на четвертому поверсі реанімаційного відділення Харківського обласного диспансеру радіаційного захисту. Загиблий знаходився на апараті штучної вентиляції легень в реанімації. За словами директора установи Ірини Пирогової, пацієнт був спокійним та адекватним. Напевно суїцид стався через кисневу недостатність, на фоні гіпоксичного мозкового стану та психопатії [9].

Того ж дня ще один пацієнт лікарні здійснив спробу самогубства з вікна, проте його встигли втримати за ноги. Медичний персонал лікувальних установ каже, що певні пацієнти з коронавірусною інфекцією мають намір покінчити життя самогубством, ковтаючи таблетки, а знемагаючи від тяжкості хвороби, вночі просто знімають з себе кисневі маски чи висмикують трубки підключення до ШВЛ аби зупинити власні страждання та загинути [5].

І таких випадків не бракує по всьому світі. Так, варто згадати гучний випадок самогубства міністра державних фінансів у Німеччині у березні минулого року, що зневірився через економічний вплив коронавірусу [10]. На території Європи й США регулярно можна побачити новини про самогубства, котрі вчиняються лікарями й медсестрами. В Італії, провінція Ломбардія, м. Монца, медсестра відділення інтенсивної терапії лікарні Сан Джерардо Даніела Трещі, котрій було всього 34 роки, вчинила самогубство після діагностування в неї коронавірусу. Страх, що вона могла бути причетною до зараження інших людей та пацієнтів, і став причиною накладення на себе рук. А ось ще один випадок – в м. Нью-Йорк лікар 49 років Лорна Брін, котра очолила департамент швидкої допомоги в лікарні Манхеттена, вчинила суїцид через одержання тесту, що підтвердив наявність в неї COVID-19. Лорну відправили на самоізоляцію, проте психологічне виснаження, що жінка отримала на роботі, й хвороба стали причиною вчинення нею самогубства [5].

На думку лікаря-інфекціоніста Ольги Голубовської, дуже часто хворих не покидають думки про самогубство не лише через тривалість хвороби, а й у зв'язку із дією SARS-Cov-2 на нервову систему людини й через брак кисню [10].

Доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри психіатрії, психотерапії та медичної психології НМАПО ім. П. Л. Шупика Галина Пилягіна вважає, що безпосередньо нестача кисню не призводить до самогубства. Коронавірус є достатньо складним захворюванням, що може протікати вкрай важко, іноді з неможливістю надати чи одержати відповідну допомогу. Все це може бути чинником, що викличе депресивний стан, наслідком котрого можуть стати думки щодо самогубства. Чи може нестача кисню (гіпоксія) стати причиною такого депресивного стану? Так, проте сама гіпоксія не може бути визнана прямим механізмом цього депресивного стану, що призводить до самогубства [10].

В рамках міжнародного медичного журналу (видавником є Оксфордський університет) було опубліковано статтю «Вплив пандемії COVID-19 на рівень самогубств». Так, було досліджено, що наразі вже є докази наявності у пандемії COVID-19 глибоких психологічних й соціальних наслідків та їх збереження найближчими місяцями, а то й роками. Коронавірус пов'язується з тривогою, страхом заразитися цим недугом, депресією й безсонням як у звичайних людей, так і у медиків. Підвищений ризик самогубства є у людей, що перехворіли цією хворобою (особливо у тих, хто перехворів у важкій формі). Невтішним фактом також є інформація щодо зросту шансів розвитку хвороб Альцгеймера й Паркінсона, а також шизофренії у тих, хто перехворів на COVID-19. До таких висновків прийшли бразильські науковці, котрі надіслали ці результати для обговорення до електронної наукової бібліотеки medRxiv. Як вважають дослідники, COVID-19 призводить до загибелі нейронів в корі мозку людини навіть у тих осіб, у кого хвороба протікала в легкій формі, більш того, навіть без симптомів недуги. Нейрони головного мозку помирають через те, що кров надто низько насичується киснем, що і зашкоджує мозку людини [6].

Варто зауважити, що наведені випадки самогубств та описані вище можливі причини суїцидальних настроїв хворих на COVID-19, не є безпосередніми доказами зв'язку коронавірусної пандемії й хвилі самогубств, оскільки шляхи, за допомогою яких можна пов'язати вірусні захворювання (зокрема і коронавірус) та випадки самогубства мають складний характер та вони досі достеменно не є вивченими.

Якщо казати про головне обмеження для людей в часи пандемії коронавірусу, то це безперечно режим «самоізоляції» (знаходження вдома), за якого людина може лишати місце проживання виключно через крайню необхідність. Іншими словами більшість населення повинна була змінити свій ритм життя на спокійніший, такий, що обмежується територією свого дому. Так, змінюються кількісні й якісні показники великої кількості злочинів. Карантинні заходи мали значний вплив на державну економіку. Пласт людей був звільнений зі своєї роботи у зв'язку із

різкою зупинкою великої кількості виробничих процесів, розірванням договорів, угод, порушеннями в роботі транспорту, тощо. Безробіття є причиною соціальної кризи, що тягне за собою зростання злочинності, особливо майнових злочинів.

На даний період часу можна виокремити наступні прогнози у злочинності для держав, де запроваджено карантин:

- збільшиться кількість порушень санітарних норм та приписів по запобіганню інфекційним хворобам й масовим отруєнням, що караються кримінальним законодавством (ст. 325 КК України [11]);

- додадуться випадки шахрайств, зокрема ті, що можна пов'язати з купівлею й продажем засобів індивідуального захисту (захисні маски, респіратори, антисептичні засоби, ліки, тощо), харчових продуктів, речей індивідуального вжитку, тощо за допомогою Інтернету, а також з поширенням «високоефективних ліків» від коронавірусної інфекції;

- розповсюдження ситуацій, пов'язаних із вандалізмом й мародерством, зокрема вночі, адже певні приміщення залишилися без відповідної (а іноді взагалі відсутньої) охоронної системи, а правоохоронним органам не завжди фізично вдається впоратись з додатковими проблемами;

- збільшиться кількість проявів кіберзлочинності – злочинцями так само обирається дистанційність в режимі роботи. В часи коронавірусу та карантину не виключені ситуації з поширенням таких видів шахрайств: злочинці можуть:

- розсилати смс й телефонувати громадянам стосовно державних компенсацій коштів, що були витрачені на процес лікування, придбання тестів задля визначення наявності COVID-19, тощо;

- розповсюджувати фейки аби поширити паніку й дестабілізацію ситуації в карантинних умовах;

- вчиняти шахрайські дії аби отримати особисті дані чи грошові кошти задля «продажу» медично-необхідних в умовах карантину речей (захисні маски, антисептики, медичне обладнання, тощо) [12];

- поширення домашнього насильства, насильницької злочинності, а також злочинів проти статевої свободи й статевої недоторканості, що вчиняються на побутовому ґрунті, адже велика кількість сімей через самоізоляцію перебуває в надмірному психологічному навантаженні, що веде до зазначених злочинних проявів;

- приріст злочинності, вчиненої в стані алкогольного сп'яніння, адже кількість спожитих алкогольних напоїв за час карантину збільшилася в рази (певні особи в алкоголі бачать порятунку від коронавірусу, дехто знімає стрес алкогольними напоями), тощо [13, С. 37-38].

Отже, підсумовуючи усе вищевикладене можна дійти висновку, що звичайно, пандемія коронавірусу й карантин не могли б не мати вплив на суспільний психологічний стан. Окрім справжніх ризиків нової хвороби здоров'ю й життю людей, тотальний локдаун приніс із собою посилення самотності, тривоги й стресу, а також частішу депресію. А якщо додати до зазначеного спад економіки, безробіття, приріст в домашньому насиллі й зловживанні алкоголем, нестабільність ситуації й відчуття невизначеності – все це виявляється достатніми причинами погіршення стану людей, що мали раніше психічні розлади чи навіть сприяють їх розвитку у тих людей, що мають низьку стійкість до захворювань психіки.

Аби зберегти психічне здоров'я суспільства, варто проводити цілеспрямовану роботу, що була б націлена на профілактику порушень психіки пацієнтів, що хворіють на коронавірус, а також на мінімізацію негативних наслідків (що можуть бути виявлені згодом) на людський організм, нервову систему та психіку людини в умовах пандемії [5].

SARS-Cov-2, що являє собою загрозу здоров'ю людини, зробив «переворот» в звичному перебігу життя як законослухняного громадянина, так і злочинця. Наслідки карантину й локдауну ще довгий час будуть впливати на суспільне життя, зокрема, і на стан злочинності. Саме тому питання впливу COVID-19 як на психічне здоров'я людей, так і на злочинність в державі, має досліджуватися вітчизняними науковцями ретельніше.

Список використаних джерел:

1. Мухамедзянов А. І. Вплив пандемії коронавірусу COVID-19 на права, свободи і безпеку людини в інформаційній сфері // Матеріали науково-практичної студентської конференції : Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»; упоряд. Фурашев В. М., Петряєв С. Ю. Київ : Вид-во «Політехніка». 2020. С. 27–29 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ipp.kpi.ua/wp-content/uploads/2020/08/3бip-ник-від-12.05.pdf>

2. Пандемія корона вірусної хвороби 2019 // Вікіпедія: віл. енцикл. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Пандемія_коронавірусної_хвороби_2019
3. Самогубства у часи пандемії: соціальні обмеження загострюють проблему. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/samohubstva-u-chasy-pandemii-sotsialni-obmezhenia-zahostriuiut-problemu/a-54878133>
4. Через пандемію коронавірусу в світі може зрости кількість самогубств – The Economist – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/WORLD/cherez-pandemiju-koronavirusu-v-sviti-mozhe-zrosti-kilkist-samohubstv-the-economist.html>
5. Чому хворі на COVID-19 вчиняють самогубства: психологиня розповіла про вплив коронавірусу на психіку. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://coronavirus.tsn.ua/chomu-hvori-na-covid-19-vchinyayut-samogubstvo-psihologinya-rozpovila-pro-vpliv-koronavirusu-na-psihiku-1659371.html>
6. У лікарнях Києва зафіксували хвилю самогубств через COVID-19. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://4studio.com.ua/koronavirus/u-likarnyah-kyyeva-zafiksuvaly-hvylyu-samogubstv-cherez-covid-19/>
7. У Києві розбилися два чоловіки, вистрибнувши з вікна лікарні для хворих на COVID-19. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.unian.ua/incidents/samogubstva-v-likarni-4-dva-choloviki-rozbilisya-na-smert-novini-kiyeva-11155517.html>
8. У Дніпрі застрелився лікар через підозру на коронавірус. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dyvys.info/2020/10/09/u-dnipri-zastrelyvsya-likar-cherez-pidozru-na-koronavirus/>
9. На Харківщині з вікна лікарні викинувся пацієнт з коронавірусом. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dilovyi.info/na-kharkivshchyni-z-vikna-likarni-vykunvsia-patsient-z-koronavirusom/>
10. Самогубства хворих на COVID-19 у Києві: Як коронавірус впливає на психіку. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.depo.ua/ukr/koronavirus/covid-19-ta-samogubstva-chi-e-zvyazok-202010231233676>
11. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-П / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
12. Кіберполіція розповідає про типові випадки шахрайства під час корона вірусу. *Кіберполіція* : офіц. сайт. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://cyberpolice.gov.ua/article/kiberpolicziya--rozpovidae-pro-tipovi-vypadky-shahrajstva-pid-chas-koronavirusu-1820/>
13. Калініна А. В. Вплив світової пандемії коронавірусу на стан злочинності // 36. тез доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті віце-президента Кримінологічної асоціації України, професора О. М. Литвака. Харків, 2020. С. 3–38. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https://visnikkau.webnode.com.ua/_files/200002024-7e3217e323/36ірінник%2023.04.2020%20\(15.04.2020\).pdf](https://visnikkau.webnode.com.ua/_files/200002024-7e3217e323/36ірінник%2023.04.2020%20(15.04.2020).pdf)

УДК 343.337.4

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.38>

КРИЖНА В.В.

**ВІДМЕЖУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ ВІД ТЕРОРУ, ВІЙНИ, АГРЕСІЇ ТА ГЕНОЦИДУ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ****SEPARATION OF TERRORISM FROM TERROR, WAR, AGGRESSION
AND GENOCIDE IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE**

У науковій статті здійснено аналіз актуальних теоретичних та практичних питань, пов'язаних із розмежуванням таких понять як тероризм, терор, війна, агресія та геноцид. Метою статті є дослідження відмінностей тероризму від терору, війни, агресії, геноциду за кримінальним законодавством України. Методологію дослідження становлять наступні загальні та спеціальні методи: герменевтики, історико-правовий, системно-структурний, формально-логічний, порівняння, синтезу, узагальнення, використання яких дозволило всебічно проаналізувати всі складові вказаних вище правових понять та провести їх розмежування. Результати досліджень допоможуть чітко розуміти поняття тероризму та його відмінності від таких понять як терор, війна, агресія та геноцид. У статті визначено поняття тероризму, проаналізовано думки науковців з приводу широкого тлумачення цього явища. Розкрито ознаки, притаманні тероризму. Проаналізовано терористичний акт як прояв тероризму, його місце у правовому полі. Наведено визначення понять терор, війна, агресія та геноцид, та визначено їх місце у законодавстві України. Обґрунтовано положення про те, що тероризм тісно пов'язаний із терором, війною, агресією та геноцидом за сукупністю певних ознак. Розкрито поняття «збройної агресії», наведено перелік дій, які вважаються збройною агресією за національним законодавством. Проведено аналіз понять тероризму, війни та геноциду, підґрунтям якого став воєнний стан, введений в Україні внаслідок військової агресії РФ. За результатами дослідження зроблено висновок, що терор, війна, агресія та геноцид є соціально-політичними явищами, а тероризм є злочином. Практична значущість полягає у застосуванні отриманих висновків та рекомендації у кримінальному законодавстві України.

Ключові слова: *терористична діяльність; терористичний акт; збройна агресія; насильство; воєнний стан; знищення нації.*

The scientific article analyzes current theoretical and practical issues related to the delimitation of such concepts as terrorism, terror, war, aggression and genocide. The aim of the article is to examine the differences between terrorism and terror, war, aggression, genocide under the criminal law of Ukraine. The following general and special methods are the basis for the research: hermeneutics, historical-legal, system-structural, formal-logical, comparison, synthesis, generalization, the application of which allowed to comprehensively analyze all elements of the above legal concepts and distinguish them. The findings of the investigation will contribute to clearly realization of the definition of terrorism and its differences from such concepts as terror, war, aggression and genocide. The article specifies the word of terrorism, analyzes the views of scientists on the broad interpretation of this phenomenon. The signs inherent in terrorism are revealed. The terrorist act as a manifestation of terrorism, its place in the legal field is analyzed. The definitions of terror, war, aggression and genocide are given, and their enshrinement in the legislation of Ukraine is defined. It is argued that terrorism is closely linked to terror, war, aggression and genocide on the basis of certain characteristics. The concept

of "armed aggression" is revealed, the list of actions which are considered as armed aggression according to the national legislation is resulted. An analysis of the concepts of terrorism, war and genocide, which was based on the martial law imposed in Ukraine as a result of military aggression in Russia. The study concluded that terror, war, aggression and genocide are socio-political phenomena, and terrorism is a crime. The practical significance lies in the application of the obtained conclusions and recommendations in the criminal legislation of Ukraine.

Key words: *terrorist activity; terrorist act; armed aggression; violence; martial law; destruction of the nation.*

Вступ. Тероризм, війна, агресія, геноцид – ці слова ми чуємо все частіше з початку повномасштабного вторгнення держави-агресора в Україну. Складно повірити, що в наш час територіальна цілісність України, а також права громадян можуть порушуватись внаслідок масових бомбардувань, розстрілів і катувань, що призводять до знищення інфраструктури, страждань та смерті людей. Явище, яке ми, здавалося, вважали неможливим, стало реальністю.

Постає фундаментальне запитання: як пояснити тероризм – раціональними чи психологічними факторами? Історією чи наукою? Державним устроєм чи політикою? Якими ознаками супроводжується тероризм та як його визначити? Терор, війна, агресія, геноцид – це слова-синоніми тероризму чи форми його прояву?

Тлумачення цих понять, їх характерні ознаки, законодавче закріплення, схожості і відмінності є предметом нашого дослідження у цій статті.

Мета та завдання дослідження. Метою наукової статті є аналіз таких понять як тероризм, терор, війна, агресія та геноцид та їх відмежування відповідно до законодавства України. Для її досягнення необхідно вирішити наступні завдання: визначити методологічну основу дослідження; окреслити поняття та особливості таких дефініцій як тероризм, терор, війна, агресія та геноцид; визначити ознаки кожного з цих понять та відмежувати їх від концепції тероризму.

Огляд літератури. Правильне трактування вказаних вище понять потребує ґрунтовного вивчення праць науковців у цій сфері.

Основоположним дослідженням, в якому здійснено комплексний аналіз тероризму, є монографія В.П.Смельянова «Злочини терористичної спрямованості» [1]. У монографії автор розкрив поняття та загальну характеристику тероризму і злочинів терористичної спрямованості. Також науковець провів розмежування понять «терор», «війна», «агресія» та «геноцид» від поняття тероризму.

Заслугує уваги дисертація І.Р.Серкевич «Кримінологічні детермінанти та кримінально-правова протидія тероризму» [2]. Авторка аналізує співвідношення понять «терор» і «тероризм»; пропонує власне визначення поняття тероризму та визначає його детермінанти: Революція Гідності, пропаганда, проросійські настрої, відсутність поінформованості громадян, специфічне ставлення працівників правоохоронних органів до ситуації, корупція.

Цікавою є спільна праця В.В.Середа та І.Р.Серкевич «Тероризм: кримінологічна детермінація і кримінально-правова протидія» [3]. У монографії здійснено дослідження тероризму як соціального явища, розкрито його зміст, ознаки та проведено відмежування від інших правових понять. Також проаналізовано кримінально-правову протидію терористичній діяльності.

О.Ю.Баличев у своєму дослідженні «Спеціальні види співучасті у тероризмі за кримінальним законодавством України» широко проаналізував такі дефініції, як тероризм, терористичні злочини, злочини терористичної спрямованості та злочини, пов'язані з тероризмом. Автором ґрунтовно відокремлено поняття тероризму від інших суміжних понять [4].

Методологічне обґрунтування (матеріали та методи). Методологічний інструментарій обрано відповідно до поставленої мети, специфіки об'єкта та предмета дослідження. Методологія статті заснована на загальних та спеціальних методах наукового пізнання. Так, метод герменевтики використаний у процесі вивчення текстів законодавчих актів та матеріалів наукових досліджень. Історико-правовий метод дозволяє простежити історичний розвиток досліджуваного явища, а використання формально-логічного (догматичного) методу допоможе проаналізувати норми чинного законодавства і практики його застосування. Системно-структурний метод застосований для співвідношення окремих елементів досліджуваних понять, а метод синтезу дозволяє встановити між ними взаємозв'язок у правовому полі. Метод узагальнення допоміг зробити висновки та пропозиції.

Результати та обговорення. Тероризм часто досліджується в різних аспектах – філософському, політичному, психологічному та правовому [1, с.5]. Ми спробуємо проаналізувати його саме у правовому аспекті та провести відмежування від інших тотожних юридичних понять.

В Академічному тлумачному словнику української мови поняття «тероризм» трактується як «політика і тактика терору» [5]. Однак чи можна сприймати таке тлумачення тероризму як правове, відповісти важко. В.В.Комісаров зазначає, що «тероризм, як кримінально-правове явище, повинне мати визначений характер та чіткі межі» [1,с.38].

В.П.Ємельянов розглядає тероризм у трьох значеннях: вузькому, широкому та найбільш широкому [1,с.17]. Автор зазначає, що «у вузькому значенні тероризм – це загально небезпечні діяння, спрямовані на залякування населення з метою спонукання держави (юридичної особи, групи осіб) до вчинення або відмови вчинення дій» [1,с.17].

Внаслідок цього можна виокремити наступні ознаки, притаманні тероризму:

- 1) вчинення протиправних дій або погроза ними, що супроводжуються загальною небезпекою;
  - 2) штучне створення обстановки страху, напруги;
  - 3) публічний характер терористичних дій;
  - 4) застосування насильства, що є загально небезпечним, до осіб чи майна [1,с.17].
- Відсутність у діянні будь-якої з перелічених ознак свідчить про відсутність тероризму як злочину.

У *широкому* значенні тероризм розглядають як поєднання тероризму у вузькому значенні з іншими злочинами терористичної спрямованості. Тобто тероризм у широкому розумінні охоплює не тільки суспільно небезпечні діяння, а і інші (протиправні), що не охоплюються такою ознакою як загальна небезпека. Наприклад, М.В.Семикін відносить до цієї категорії захоплення заручників, викрадення людини, захоплення суден тощо [1,с.17].

Ми з такою думкою не погоджуємося, так як не вважаємо, що тероризм у широкому розумінні є явищем, яке відрізняється за своїми ознаками із тероризмом у вузькому розумінні. Наприклад, така ознака як застосування насильства до осіб чи майна, що є загально небезпечним, *може* включати в себе і викрадення людей, і захоплення заручників, а також інші протиправні дії, які поєднані із загальною небезпекою.

Як зазначає В.П.Ємельянов, «тероризмом у *найбільш широкому* розумінні є суспільно небезпечні діяння, спрямовані на залякування населення з метою спонукання держави, міжнародної організації, юридичної чи фізичної особи (а також групи осіб) до вчинення або відмови вчинення протиправних дій, а також сприяння такими діями задоволенню вимог злочинців» [3,с.17-18].

У чинному законодавстві поняття тероризму знайшло своє закріплення у Законі України «Про боротьбу з тероризмом». Так, відповідно до статті 1 вказаного Закону, «тероризмом є суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей» [6].

Таким чином, безпосереднім проявом тероризму (як протиправної діяльності) визначають терористичний акт.

Відповідно до ч.1 ст.258 КК України, «терористичний акт – це застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або не вчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, міжнародними організаціями, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою» [7].

Також Законом України «Про боротьбу з тероризмом» визначено, що «терористичним актом є злочинне діяння у формі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, відповідальність за які передбачена ст. 258 КК України» [6]. Так, «до терористичної діяльності відносять: планування, організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів; підбурювання до вчинення терористичних актів, насильства над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів у терористичних цілях; організацію незаконних збройних формувань, злочинних угруповань (злочинних організацій), організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів,

так само як і участь у таких актах; вербування, озброєння, підготовку та використання терористів; пропаганду і поширення ідеології тероризму; проходження навчання тероризму; виїзд з України та виїзд в Україну з терористичною метою; фінансування та інше сприяння тероризму» [6].

Поняття тероризму, в якому б воно значенні не тлумачилося, тісно взаємопов'язане з такими явищами як терор, війна, агресія та геноцид. Спробуємо їх охарактеризувати та відмежувати від поняття тероризму.

Так, на думку М.В.Євдокимова, «поняття «*терор*» означає масове психологічне, ідеологічне насильство, що здійснюється політичними структурами, наділеними необмеженою владою над соціальним контингентом, який перебуває в полі їх діяльності. «*Тероризм*» – це суспільно небезпечне діяння, що посягає на ті чи інші сфери життєдіяльності людей, вчинені фізичними осудними особами, котрі досягли віку, з якого наступає кримінальна відповідальність» [8, с. 95; 3, с. 38–39].

На думку В.Кацніра та І.Серкевич, «терор – це характеристика певного виду діяльності (надмірна жорстокість, що стосується будь-кого до кого-небудь, створення атмосфери страху тощо), натомість тероризм – це узагальнене позначення суспільно небезпечних діянь, які відповідною державою чи міжнародним співтовариством визнаються терористичними, злочинними (злочином чи сукупністю злочинів)» [9, с. 5].

В.П.Ємельянов зазначає, що поняттю «терор» відповідають такі поняття як «політика терору», «масовий терор», «тотальний терор» (вони є спорідненими). В той час, синонімами поняттю «тероризм» є «захоплення заручників», «бандитизм», «злочини терористичного спрямування» та інші [1, с. 37]. А О.М.Костенко вважає, що «тероризмом є будь яке діяння, що вчиняється із застосуванням терору» [10, с. 45].

Проаналізувавши думки науковців, можна виділити наступні відмінності понять тероризму та терору:

- 1) тероризм є явищем кримінально-правового характеру, а терор – засобом соціально-політичної діяльності;
- 2) суб'єктом тероризму виступає фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності, натомість суб'єктом терору є соціально-політичні структури;
- 3) ціль тероризму – залякування населення з метою схилення до певної поведінки/дій певних органів державної влади, міжнародних організацій, фізичних або юридичних осіб, а ціль терору – залякування жителів певної території з метою спонукання їх до певної поведінки;
- 4) тероризм – одноразово здійснюваний акт або серія актів, терор – має постійний, систематичний, неперервний, масовий, локальний характер;
- 5) тероризм – не політична акція, а злочинне діяння, і застосовуване насильство з метою примушування до дій має місцеве значення [3, с. 39].

Наступним явищем, яке за певними ознаками відрізняється від тероризму, є війна. Війна – це стан, у якому держави застосовують одна проти одної усі форми тиску (впливу) з дотриманням дії законів та звичаїв ведення військових дій. Але, як ми можемо побачити, не завжди держави дотримуються законів та звичаїв війни, а також приписів міжнародного гуманітарного права.

Якщо говорити про відмінності між тероризмом і війною, то війна спрямована проти рівних (або проти слабших), а тероризм проти беззахисних [3, с. 40]. Недарма говорять, що тероризм і війна мають одну спільну рису – вони намагаються досягнення відповідних політичних цілей будь-якими способами, засобами та методами [3, с. 40].

Війна, як і тероризм, ґрунтується на насильстві. Але тут виникає питання, як розуміти тероризм – як форму війни чи як форму насильства? Уявлення про тероризм як форму війни ґрунтується на історичному минулому. Але Е.Сільке зазначає, що «нехтування нормами права, поширення тероризму та вбивства невинних людей є не винятком, а *правилом* сучасної війни. Справжня відмінність між тероризмом та війною полягає у тому, що терористи не намагаються приховати своїх злочинів» [11, с. 17].

Згідно з Конституцією України, «до повноважень Верховної Ради України належить оголошення за поданням Президента України стану *війни* і укладення миру, схвалення рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України» [12].

Пряме застосування воєнної сили однією державою проти іншої кваліфікується як агресія [3, с. 41]. Законодавством України передбачено таке поняття як «*збройна агресія*».

Так, відповідно до Закону України «Про оборону України», «збройна агресія – застосування іншою державою або групою держав збройної сили проти України. Збройною агресією проти України вважається будь-яка з наступних дій:

- вторгнення або напад збройних сил іншої держави або групи держав на територію України, а також окупація або анексія певної частини території України;
- блокування портів, повітряного простору, порушення комунікацій України збройними силами іншої держави або групи держав;
- напад збройних сил іншої держави або групи держав на військові морські, сухопутні чи повітряні сили або цивільні повітряні чи морські флоти України;
- направлення іншою державою або від її імені озброєних груп регулярних або нерегулярних сил, що вчиняють акти застосування збройної сили проти України;
- дії іншої держави (держав), яка дозволяє чи сприяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження третьої держави, використовувалася цією третьою державою (державами) для вчинення дій, зазначених в абзацах п'ятому – восьмому цієї статті;
- використання підрозділів збройних сил іншої держави або групи держав, які перебувають на території України відповідно до укладених з Україною міжнародних договорів, проти третьої держави або групи держав, інше порушення умов, передбачених такими договорами, або продовження перебування цих підрозділів на території України після припинення дії зазначених договорів (стаття 1 Закону)» [13].

Таким чином, відмінності тероризму від агресії полягають у тому, що:

- 1) якщо суб'єктом тероризму можуть виступати певні організації або фізичні особи, то під час агресії – держава (чітко вказаний суб'єкт);
- 2) об'єктом тероризму є невизначене коло осіб не тільки а межах держави, а і за її межами, в той час, коли об'єктом агресії виступає лише держава;
- 3) мета тероризму – примушування до виконання чи невиконання певних вимог, а мета агресії – захоплення території іншої держави, порушення кордонів тощо;
- 4) агресія має предметний характер та спрямована проти суверенітету держави, її територіальній цілісності, натомість тероризм – «демонстративний» злочин [3,с.39].

Якщо говорити про геноцид, то визначення цього поняття передбачено Інструкцією про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України. Відповідно до вказаної Інструкції, «геноцидом є діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень або дій, що спричинили розумовий розлад, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з такої групи в іншу» [14].

Таке знищення може відбуватися у відкритій формі – фізичне знищення, так і в завуальованій – штучне створення певних умов, спрямоване на запобігання народженню дітей [3, с. 38].

Ознаками, що відрізняють геноцид від тероризму, є:

- геноцид є селективним, а тероризм не має на меті ліквідацію тієї чи іншої соціальної групи (в ньому знищення груп осіб є засобом впливу на третіх осіб);
- при геноциді повністю або частково знищується об'єкт впливу, а при тероризмі тотально-го знищення об'єкта впливу не спостерігається.

На сьогодні Україні введений воєнний стан внаслідок військової агресії РФ проти України. Згідно з Законом України «Про правовий режим воєнного стану», «воєнним станом визначається особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [15].

Позиції юристів розділилися – частина вважає військову агресію *війною* в усіх її проявах, частина – *геноцидом* українського народу. Останню думку підкріплює Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» [16]. У Пояснювальній записці до Постанови зазначено, що «вчинення Збройними силами Російської Федерації дії є не просто злочином агресії, а мають на меті системне й послідовне знищення Українського народу, його самобутності та позбавлення його права на самовизначення та самостійний розвиток. Це вимагає невідкладного визнання дій, вчинених Збройними силами

Російської Федерації під час останньої фази збройної агресії Російської Федерації проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, геноцидом Українського народу» [16]. Ми погоджуємося з такою думкою, та вважаємо, що військова агресія з боку РФ в Україні має всі ознаки геноциду на направлена на знищення українського народу як нації. Латвія, Естонія, Канада, Литва, Ірландія, Польща та Чехія також визнали дії РФ геноцидом українського народу [17].

Висновки. Таким чином, тероризмом можна вважати протиправну діяльність суб'єктів, що досягли віку кримінальної відповідальності, яка виражається у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства щодо людей або погрози вчинення злочинних насильницьких дій з метою досягнення поставлених злочинних цілей. Його необхідно відмежовувати від таких понять як терор, війна, агресія та геноцид. Перелічені поняття є соціально-політичними явищами, в той час, коли тероризм є злочином. Ознаками тероризму є: публічність; демонстративність; насильство; привернення уваги; психологічний тиск; об'єднання інших форм загально кримінальних діянь (застосування зброї, вчинення дій, небезпечних для життя та здоров'я людей, заподіяння значної матеріальної шкоди, тяжкі наслідки тощо); наявність спеціальної мети. Формою прояву тероризму є терористичний акт.

References:

- [1] Iemelianov, V.P. (1991) Zlochynty terorystychnoyi spriamovanosti [Terrorist crimes]. 160 s.
- [2] Serkevych, I.R. (2015) Kryminolohichni determinanty ta kryminalno-pravova protydiia teroryzmu [Criminological determinants and criminal-legal counteraction to terrorism] : dys. na zdobuttia kand.iuryd.nauk : 12.00.08. Lviv. 215 s.
- [3] Sereda, V. V., Serkevych, I. R. (2016) Teroryzm: kryminolohichna determinatsiia i kryminalno-pravova protydiia [Terrorism: criminological determination and criminal law counteraction]. Lviv. 188 s.
- [4] Balychev, O.Iu. (2019) Spetsialni vydy spivuchasti u teroryzmi za kryminalnym zakonodavstvom Ukrainy [Special types of complicity in terrorism under the criminal legislation of Ukraine] : dys. na zdobuttia kand.iuryd.nauk : 12.00.08. Zaporizhzhia. 245 s.
- [5] Akademichnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [Academic explanatory dictionary of the Ukrainian language]. Retrieved from <http://sum.in.ua/s/teroryzm>
- [6] Pro borotbu z teroryzmozom [On the fight against terrorism]: Zakon Ukrainy vid 20.03.2003 № 638-IV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>
- [7] Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
- [8] Ievdokymov, V. M. (2014) Kryminalno-pravova protydiia terorystychnym zlochyntam v Ukraini: stan, shliakhy vdoskonalennia, vidmezhuвання vid sumizhnykh skladiv zlochyntiv ta zahalnosotsialnykh katehorii [Criminal-legal counteraction to terrorist crimes in Ukraine: state, ways of improvement, separation from related crimes and general social categories]. *Yevropejski perspektivy*. № 4. S. 91–96.
- [9] Katsnir, V., Serkevych, I. (2018) Suchasne rozuminnia poniattia teroryzmu [Modern understanding of the concept of terrorism]. Retrieved from <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/13445/70.pdf>
- [10] Mokliak, V.V. (2020) Protydiia terorystychnoi diialnosti v Ukraini [Countering terrorist activity in Ukraine] : dys. na zdobuttia doktor.filosofii. Kharkiv. 232 s.
- [11] Nezaleznyi kulturolohichni chasopys [Independent culturological journal]. Retrieved from https://shron3.chtyvo.org.ua/Chasopys_Ji/N25_Nasylstvo_Vlada_Terror.pdf?
- [12] Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- [13] Pro oboronu Ukrainy [On the defense of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 06.12.1991 № 1932-KhII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>
- [14] Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vykonannia norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava u Zbroinykh Sylakh Ukrainy [On approval of the Instruction on the procedure for implementing the norms of international humanitarian law in the Armed Forces of Ukraine]: Nakaz Ministerstva Oborony Ukrainy vid 23.03.2017 №167. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#top>
- [15] Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu [On the legal regime of martial law]: Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 № 389-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
- [16] Pro Zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vchynennia Rosiiskoiu Federatsiieiu henotsydu v Ukraini» [On the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine "On the Russian Federation's Genocide

in Ukraine"]; Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 14.04.2022 № 2188-IXh. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-IX#Text>

[17] Parlamenti shesty krain vyznaly dii rosii henotsydom ukrainskoho narodu [The parliaments of six countries have recognized Russia's actions as genocide of the Ukrainian people]. Retrieved from <https://www.unian.ua/war/stefanchuk-nazvav-krajini-parlamenti-yakih-viznali-diji-rosiji-genocidom-ukrajinskogo-narodu-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11841765.html>

Список використаних джерел:

1. Ємельянов В. П. Злочини терористично і спрямованості. 1997. 160 с.
2. Серкевич І. Р. Кримінологічні детермінанти та кримінально-правова протидія тероризму : дис. на здобуття канд.юрид.наук : 12.00.08. Львів, 2015. 215 с.
3. Серета В. В., Серкевич І. Р. Тероризм: кримінологічна детермінація і кримінально-правова протидія : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 188 с.
4. Баличев О. Ю. Спеціальні види співучасті у тероризмі за кримінальним законодавством України : дис. на здобуття канд.юрид.наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2019. 245 с.
5. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/teroryzm> (дата звернення: 10.06.2022).
6. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (дата звернення: 10.06.2022).
7. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.06.2022).
8. Євдокимов В. М. Кримінально-правова протидія терористичним злочинам в Україні: стан, шляхи вдосконалення, відмежування від суміжних складів злочинів та загальносоціальних категорій. *Європейські перспективи*. № 4. 2014. С. 91–96.
9. Кацнір В., Серкевич І. Сучасне розуміння поняття тероризму. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/13445/70.pdf>
10. Мокляк В.В. Протидія терористичній діяльності в Україні : дис. на здобуття доктор. філософії. Харків, 2020. 232 с.
11. Незалежний культурологічний часопис. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Chasopys_Ji/N25_Nasylstvo_Vlada_Terror.pdf?
12. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.06.2022).
13. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 10.06.2022).
14. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: Наказ Міністерства Оборони України від 23.03.2017 № 167. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#top> (дата звернення: 10.06.2022).
15. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 10.06.2022).
16. Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні»: Постанова Верховної Ради України від 14.04.2022 № 2188-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-IX#Text> (дата звернення: 10.06.2022).
17. Парламенти шести країн визнали дії росії геноцидом українського народу. URL: <https://www.unian.ua/war/stefanchuk-nazvav-krajini-parlamenti-yakih-viznali-diji-rosiji-genocidom-ukrajinskogo-narodu-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11841765.html> (дата звернення: 10.06.2022).

**ПРОТИДІЯ ЕКОНОМІЧНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ
ЯК ЗАПОРУКА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

**COMBATING ECONOMIC OFFENSES AS A GUARANTEE
OF UKRAINE'S ECONOMIC SECURITY**

Актуальність статті полягає в тому, що законодавством України національна безпека визначається як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам. Саме тому забезпечення економічної безпеки є одним із пріоритетних напрямів державної політики. У роботі визначено особливості протидії економічним правопорушенням основні ознаки економічної безпеки держави, а також вплив на неї економічних правопорушень. Розглянуто основні види економічних правопорушень та запропоновано їх класифікацію на економічні злочини та провини, поклавши в основу такої класифікації критерій допорогового та післяпорогового ступеня економічної небезпеки. Економічні правочини відрізняються від економічних злочинів тим, що це можуть бути будь-які дії стосовно суб'єктів господарювання, наслідками яких є лише часткові втрати та збитки, що не руйнують його стан і не перешкоджають йому реалізовувати свої статутні завдання на відміну від наслідків економічних злочинів. Тобто наслідком економічної провини є втрати та збитки, що поновлюються, а її основою є проява допорогової економічної безпеки. Отже, економічна провинна – це форма правопорушення, яка не є суспільно небезпечним і тягне за собою часткові, поновлювані втрати для суб'єкта господарювання, що не порушують його стан, і, в цілому, не перешкоджають реалізації його статутних цілей. Зроблено висновок, що економічні правопорушення – це протиправна діяльність, яка охоплює різні сторони зловживання державою та економічною владою, зазіхає на порядок управління фінансово-господарською діяльністю, та завдає шкоди економічній безпеці країни, окремих регіонів, більшості суб'єктів господарювання та громадян, має, як правило, інтелектуальний характер, здійснюється систематично під прикриттям законної економічної діяльності з використанням службового становища, як фізичними, так і юридичними особами, з метою отримання незаконних доходів. Економічні правопорушення становлять чи не найбільшу небезпеку для національної економіки.

Ключові слова: економічна безпека, тіньова економіка, економічні правопорушення, рейдерство, злочини проти інтелектуальної власності.

The relevance of the article lies in the fact that national security is defined by the legislation of Ukraine as the protection of the vital interests of a person and citizen, society and the state, which ensures the sustainable development of society, timely detection, prevention and neutralization of real and potential threats to national interests. That is why ensuring economic security is one of the priority areas of state policy. The work defines the concepts and basic features of economic security of the state, as well as the impact on it of economic violations. The main types of economic offenses are considered and their classification for economic crimes and offenses is proposed, laying the basis for such classification as a criterion for the pre-threshold and post-threshold

degree of economic danger. Economic acts differ from economic crimes in that they can be any actions against business entities, the consequences of which are only partial losses and damages that do not destroy its condition and do not prevent it from implementing its statutory tasks, unlike the consequences of economic crimes. That is, the consequence of economic guilt is recurring losses and damages, and its basis is the manifestation of subthreshold economic security. Therefore, economic guilt is a form of offense that is not socially dangerous and entails partial, recurring losses for a business entity that do not disrupt its condition and, in general, do not prevent the implementation of its statutory goals. It was concluded that economic offenses are illegal activities that cover various aspects of the abuse of state and economic power, interfere with the order of managing financial and economic activities, and harm the economic security of the country, certain regions, the majority of economic entities and citizens, have, as a rule, intellectual in nature, carried out systematically under the guise of legal economic activity using official position, both by individuals and legal entities, with the aim of obtaining illegal income. Economic crimes represent almost the greatest danger for the national economy.

Key words: *economic security, shadow economy, economic violations, raiding, crimes against intellectual property.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах господарювання економічна безпека є найбільш важливою складовою частиною структури національної безпеки держави. Відповідно до Концепції економічної безпеки України, забезпечення економічної безпеки – це гарантія незалежності країни, умови стабільності та ефективної життєдіяльності суспільства [1].

Законодавством України національна безпека визначається як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам.

Саме тому забезпечення економічної безпеки є одним із пріоритетних напрямів державної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань економічної безпеки присвячено низку праць таких науковців, як О. Бандурка, О. Барановський, В. Геєць, М. Кизим, М. Куркін, В. Мунтіян та ін. Проте, наявні на сьогодні дослідження не враховують постійні кардинальні трансформації, що відбуваються з початку ХХІ століття, загострюють проблему економічної безпеки, а також не враховують зміни в законодавстві.

Постановка завдання. Метою даної роботи є дослідження впливу економічних правопорушень на економічну безпеку держави.

Виклад основного матеріалу. Питання економічної безпеки держави досліджувалося багатьма вітчизняними та зарубіжними науковцями. Саме тому підходи до визначення даного поняття досить різні.

О. Мірошниченко зазначає, що економічна безпека є одним із визначальних складових елементів системи національної безпеки [2]. Саме тому для забезпечення стабільного та стійкого соціально-економічного розвитку держави і захисту її незалежності необхідним є функціонування надійної та ефективної системи забезпечення економічної безпеки.

Вітчизняні науковці в дослідженнях питань економічної безпеки держави підкреслюють, що її сутність полягає в нормальному функціонуванні економічної системи взагалі, у можливості нормальної роботи внутрішньої економічної системи та безболісному включенні її до світової економічної системи [3].

Не можна не відмітити думку таких учених, як О. Бандурка, В. Духов, К. Петрова, І. Черняков, які визначають економічну безпеку країни як «здатність її економічної системи протистояти негативному впливу об'єктивних та суб'єктивних чинників для досягнення макроекономічних цілей розвитку на рівні постіндустріальних держав» [4].

Виходячи з указаного поняття можна зазначити, що здатність економіки зберігати або швидко поновлювати нормальний рівень суспільного відтворення в умовах кризових ситуацій зовнішнього та внутрішнього характеру – основна ознака економічної безпеки держави.

Водночас економічна безпека будь-якої держави та окремих суб'єктів господарювання повинна забезпечуватися системою заходів дотримання законодавства в галузі господарської політики. На жаль, як свідчить статистика, кардинальні реформи, що здійснюються в Україні,

супроводжується криміналізацією суспільства та зростанням злочинності, особливо в економічній та фінансовій сферах, а це створює реальну загрозу економічній безпеці країни. Економіка завжди була предметом злочинних посягань, особливо у трансформаційні періоди, коли радикально змінюються відносини власності та форми господарювання.

На сьогодні низка чинників ускладнюють процес забезпечення економічної безпеки держави та створюють загрозу стійкому, збалансованому розвитку держави, зокрема: високий рівень тінізації економіки, а саме, поширення тіньової зайнятості, розповсюдження напівлегальних методів ухилення від оподаткування, криміналізація економічних відносин, наявність в країні організованих злочинних угруповань, що претендують на контроль над діяльністю суб'єктів господарювання.

Зокрема, тіньова економіка негативно впливає на суспільне життя: економіку, політику, соціальну та правову сфери, громадську свідомість, міжнародні відносини тощо.

За оцінками фахівців близько 55% підприємств повністю або частково працюють у «тіні». Розрахунки питомої ваги тіньового сектору із застосуванням різних методик свідчать, що він становить близько 40 – 50% внутрішнього валового продукту. На думку вітчизняних і західних експертів, цей рівень тіньової економіки можна вважати її нижньою межею. Для порівняння в Італії рівень тіньової економіки складає 27,8%, у Франції – 14,9%, в Німеччині – 16,3%, в США – 8,9% ВВП [5, с. 280].

Управління національною економікою значною мірою залежить від тінізації економічних відносин, а наведена статистика особливо свідчить про те, що масштаби тіньової економіки не можуть не враховуватися при прийнятті управлінських і законодавчих рішень на всіх рівнях владних структур.

Існування тіньової економіки призводить до негативних наслідків, основними з яких є:

- порушення грошового обігу та розвиток інфляційних процесів;
- дискримінація суб'єктів підприємницької діяльності, несумлінна конкуренція або неправомірне обмеження конкуренції;
- скорочення податкових надходжень до державного та місцевих бюджетів;
- нерегламентована зайнятість і неконтрольоване розшарування населення за рівнем прибутків;
- нерациональне розміщення трудових ресурсів;
- відтік капіталів за кордон і суттєве скорочення інвестиційних коштів в економіку держави, що не дозволяє здійснити структурну перебудову національної системи господарства та забезпечити збалансованість державного бюджету.

Водночас найбільш небезпечним наслідком розвитку тіньової економіки є криміналізація суспільства в цілому, що веде до втрати державою своїх регулюючих і контролюючих функцій та зниження рівня економічної безпеки. Такі поняття, як криміналізація і тінізація економіки тісно пов'язані між собою: тіньовий сектор є наслідком криміналізації економіки та суспільства в цілому, і в той же час – однією з причин цього процесу та його каталізатором.

Говорячи загалом про економічні злочини сучасності слід звернути увагу на основні риси, якими вони характеризуються, а саме:

- гнучкою адаптацією злочинців до нових форм і методів організації підприємницької діяльності;
- маскуванням злочинів під видом укладання та здійснення законних цивільно-правових угод (договорів купівлі-продажу, застави, займу тощо);
- оперативним реагуванням на зміни у ринковому середовищі;
- кваліфікованим використанням у злочинній діяльності комп'ютерних технологій та електронних засобів зв'язку;
- різноманітними прийомами та засобами приховування злочинів під видом «невдалої» підприємницької діяльності (фіктивне банкрутство, реорганізація підприємств, перейменування підприємств тощо).

Зростання ролі інформаційних технологій та можливість їх використання у злочинних цілях останнім часом значно підвищила цікавість до проблем економічної злочинності у всьому світі. Сучасні економічні злочини мають так риси:

- вони охоплюють різноманітні зловживання економічної влади на різних рівнях управління, які зазіхають на порядок ведення економічного управління;
- здійснюються у більшості випадків у процесі професійної діяльності;
- завдають значної економічної шкоди інтересам держави, більшості підприємницьких структур та населення [6].

Досить важливим є розмежування економічних правопорушень на адміністративні проступки та кримінальні злочини.

Так, до адміністративних проступків (правопорушень) відносять протиправні винні (навмисні або необережні) дії або бездіяльність, що не є суспільно небезпечними, за які законодавством передбачена адміністративна відповідальність, якщо за ці порушення чинним законодавством не передбачено кримінальну відповідальність. Причому суб'єктами адміністративних правопорушень можуть бути не тільки фізичні, але і юридичні особи.

Протиправні діяння, які за своїм характером передбачають кримінальну відповідальність, з точки зору юридичної науки є злочинами.

Така класифікація правопорушень з точки зору економічної безпеки не в повній мірі відповідає вимогам їх аналізу. Взнявши за основу критерій допорогового та післяпорогового ступеня економічної небезпеки, які є наслідками скоєного правопорушення та визначаються, перш за все, внутрішнім змістом та наслідками втрат для певного суб'єкта господарювання більш доцільним є поділ економічних правопорушень на економічні злочини та провини.

При цьому основною ознакою економічного злочину слід вважати причинення суб'єкту господарювання втрат, що руйнують його стан, або позбавляють його можливості реалізувати свої статутні завдання. Тобто основою економічного злочину є прояв післяпорогової небезпеки. Економічні злочини зазвичай мають цілеспрямований характер, тобто є умисними.

Ураховуючи викладене, можна підсумувати, що економічні злочини – це форма економічних правопорушень, що є наслідками умисних дій, яка має суспільно небезпечний характер та призводить до загальних втрат, що руйнують стан суб'єкта господарської діяльності та унеможливають йому виконання своїх статутних цілей.

У свою чергу економічні правочини відрізняються від економічних злочинів тим, що це можуть бути будь-які дії стосовно суб'єктів господарювання, наслідками яких є лише часткові втрати та збитки, що не руйнують його стан і не перешкоджають йому реалізувати свої статутні завдання на відміну від наслідків економічних злочинів. Тобто наслідком економічної провини є втрати та збитки, що поновлюються, а її основою є проява допорогової економічної безпеки. Отже, економічна провинна – це форма правопорушення, яка не є суспільно небезпечним і тягне за собою часткові, поновлювані втрати для суб'єкта господарювання, що не порушують його стан, і, в цілому, не перешкоджають реалізації його статутних цілей.

Однією з найбільших загроз економічній безпеці суб'єктів господарювання є правопорушення у сфері власності. Це зумовлено зокрема тим, що відносини власності є основою всієї системи економічних відносин, а правопорушення у цій сфері в першу чергу пов'язані з незаконним привласненням, відчуженням, користуванням і розпорядженням об'єктами власності.

Найбільш розповсюдженими формами злочинів проти власності є крадіжка, грабіж, розбій, розтрата, а також привласнення, найбільш уживаними способами вчинення якого сьогодні є шахрайство, вимагання та рейдерство.

Так, відносно новим видом злочину, який поширюється в нашій країні, є рейдерство – незаконна діяльність організованих злочинних груп, спрямована на привласнення чужого майна, шляхом шахрайства з використанням неправосудних або сфальсифікованих судових рішень. Не рідко рейдери для захоплення майна певних суб'єктів господарювання використовують рішення судових інстанцій. А відсутність у кримінальному законодавстві України необхідних юридичних норм суттєво ускладнює боротьбу правоохоронців з цим злом [7].

В умовах сьогодення серйозну загрозу економічній безпеці підприємств та держави в цілому створюють злочини проти інтелектуальної власності, оскільки саме творчість, освіта, наука тощо є головним рушієм розвитку суб'єктів господарювання. Сьогодні в Україні створено відповідну законодавчу базу для забезпечення охорони інтелектуальної власності, хоча сама система має недоліки та прогалини.

Кримінальний кодекс України до злочинів у сфері інтелектуальної власності відносить: порушення авторського права і суміжних прав; порушення права на об'єкти промислової власності; незаконне використання товарного знака; розголошення комерційної таємниці та інші.

Розглядаючи питання економічних злочинів, що становлять небезпеку для діяльності певних суб'єктів, варто зауважити, що останні можуть здійснюватися як безпосередньо у сфері економічної діяльності, так і у сфері управління (менеджменту).

При нечесному ставленні до власних обов'язків менеджери різних ступенів управління можуть зловживати владними повноваженнями, наданими їм посадовими інструкціями, в корисливих цілях для себе або інших осіб, що створює небезпеку для діяльності суб'єктів господарювання. До

таких правопорушень відносяться: легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; доведення до банкрутства; проведення узгоджених антиконкурентних дій тощо.

Зловживання посадовим становищем окремими менеджерами підприємств і державними службовцями займає значне місце в переліку порушень прав суб'єктів господарювання. Найбільш розповсюдженими формами їх прояву є корупція, вимагання тощо. За окремою думкою, корупція взагалі перетворилася на важливий негативний чинник іміджу України [8]. А контрабанда і нелегальна міграція стали загрозами національній безпеці України, оскільки таким шляхом відбувається проникнення відповідних злочинних угруповань та нелегальних капіталів на територію України [5, с. 288].

Водночас найбільша кількість статей Кримінального кодексу України присвячена злочинам, пов'язаним з порушенням права на економічну діяльність. Основними видами правопорушень у сфері господарської діяльності, які створюють економічну небезпеку, є: порушення порядку заняття господарською та банківською діяльністю; заняття забороненими видами господарської діяльності; фіктивне підприємництво; протидія законній господарській діяльності; незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків; ухилення від сплати податків; шахрайство із фінансовими ресурсами; порушення порядку випуску (емісії) та обліку цінних паперів; виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів; випуск або реалізація недоброякісної продукції; незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що складають комерційну таємницю; розголошення комерційної таємниці; підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів; внесення службовою особою до офіційних документів свідомо неправдивих відомостей [9].

Висновки. Підсумовуючи слід визначити, що економічні правопорушення – це протиправна діяльність, яка охоплює різні сторони зловживання державою та економічною владою, зазіхає на порядок управління фінансово-господарською діяльністю, та завдає шкоди економічній безпеці країни, окремих регіонів, більшості суб'єктів господарювання та громадян, має, як правило, інтелектуальний характер, здійснюється систематично під прикриттям законної економічної діяльності з використанням службового становища, як фізичними, так і юридичними особами, з метою отримання незаконних доходів. Економічні правопорушення становлять чи не найбільшу небезпеку для національної економіки.

Список використаних джерел:

1. Концепція економічної безпеки України. *Ін-т екон. прогнозування*. Кер. Проекту В. М. Гейць. К. : Логос, 1999. 56 с.
2. Мірошниченко О.В. Визначальні функції системи національної економічної безпеки. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки*. 2007. № 12. С. 8–12.
3. Геєць В. М., Кизим М. О., Клебанова Т. С., Черняк О. І. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство. Х. : ІНЖЕК, 2006. 240 с.
4. Бандурка О. М., Духов В. Є., Петрова К. Я., Черняков І. М. Основи економічної безпеки : підручник. Харків : НУВС, 2003. 236 с.
5. Лекарь С. І. Адміністративно-правовий механізм забезпечення економічної безпеки держави : дисертація доктора юридичних наук за спец. 12.00.07. Харків, 2013. 476 с.
6. Бандурка А. М., Червяков І. М., Посылкина О. В. Финансово-экономический анализ. Х. : Ун-т внутренних дел, 1999. 394 с.
7. Куркін М. В., Понікаров В. Д., Назаренко Д. В. Контроль та захист економічної діяльності підприємств. Х. : ІНЖЕК, 2010. 297 с.
8. Порошенко П. Реформування правоохоронних органів і спецслужб – ключове завдання нової влади. *Урядовий кур'єр*. 2005. С. 5.
9. Кримінальний кодекс України: Кодекс від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.40>

МОЗОЛЬ С.А., ГУЦУЛЯК М.Я.

ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ
У СФЕРІ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

PREVENTION OF TRAFFIC CRIMES

Метою статті є дослідження теоретичних та прикладних аспектів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері дорожнього руху, розробка пропозицій щодо дієвих заходів запобігання в Україні цій категорії правопорушень. Методологічний інструментарій обрано відповідно до поставленої мети, специфіки об'єкта та предмета дослідження. У процесі дослідження використано діалектичний метод наукового пізнання соціально-правових явищ в їхніх суперечностях, розвитку та змінах, що дає змогу об'єктивно оцінити рівень й ефективність запобігання кримінальним правопорушенням у сфері дорожнього руху в Україні; формально-логічний метод, за допомогою якого виявлено елементи правового механізму запобігання розглядуваній категорії правопорушень; порівняльно-правовий метод застосовано під час аналізу чинного законодавства та міжнародних нормативних актів. Теоретичним підґрунтям публікації стали праці вітчизняних та іноземних учених, присвячені аспектам запобігання кримінальним правопорушенням у сфері дорожнього руху. Наукова новизна публікації полягає в тому, що окреслено основні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері дорожнього руху в Україні. Запропоновано низку рекомендацій, що можуть бути ефективно використані у запобіжній діяльності. Наведено статистику порушень швидкості руху з моменту впровадження автоматичної фіксації на дорогах України. Встановлено зв'язок між перевищенням водіями швидкості та кількістю дорожньо-транспортних пригод з тяжкими наслідками. Зроблено висновок, що основними причинами дорожньо-транспортних пригод, які призвели до смертельних наслідків є такі: невідповідна швидкість руху; порушення правил маневрування; виїзд на смугу зустрічного руху; керування транспортом у нетверезому стані; порушення правил проїзду перехресть; недотримання дистанції. Вивчення дорожніх та інших причин та чинників, які мають значний вплив на збільшення кількості аварійності, є важливим завданням для проведення досліджень щодо підвищення безпеки руху та розробки ефективних заходів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері дорожнього руху.

Ключові слова: безпека дорожнього руху, дорожньо-транспортна пригода, запобігання кримінальним правопорушенням, транспорт, загальносоціальне запобігання, правила дорожнього руху.

The purpose of article is to study the theoretical and applied aspects of crime prevention in the field of road traffic, to develop proposals for effective measures to prevent this category of crimes in Ukraine. Methodological tools are selected in accordance with the purpose, specifics of the object and subject of research. In the process of research the dialectical method of scientific knowledge of social and legal phenomena in their contradictions, development and changes is used, which allows to objectively assess the level and effectiveness of prevention of traffic crimes in Ukraine; formal-logical method, by means of which the elements of the legal mechanism of prevention

---

© МОЗОЛЬ С.А. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права (Національна академія внутрішніх справ)

© ГУЦУЛЯК М.Я. – кандидат юридичних наук, доцент, викладач кафедри спеціальності «Право» (Львівський національний аграрний університет)

of the considered category of crimes are revealed; comparative law method was used in the analysis of current legislation and international regulations. The theoretical basis of the publication was the work of domestic and foreign scientists on aspects of crime prevention. The scientific novelty of the publication is that it outlines the main measures to prevent traffic crimes in Ukraine. A number of recommendations have been proposed that can be effectively used in prevention activities. Statistics of speed violations since the introduction of automatic fixation on the roads of Ukraine are given. The connection between speeding and the number of accidents with serious consequences has been established. It was concluded that the main causes of traffic accidents that led to fatal consequences are the following: inappropriate speed of movement; violation of maneuvering rules; leaving the oncoming traffic lane; driving while intoxicated; Violation of traffic rules at the intersection; not keeping the distance. The study of road and other causes and factors that have a significant impact on increasing the number of accidents is an important task for research to improve traffic safety and develop effective measures to prevent road crimes.

Key words: *road safety, traffic accident, crime prevention, transport, general social prevention, traffic rules.*

Вступ. Проблема безпеки дорожнього руху в Україні добре проглядається через призму смертності та травматизму людей на дорозі, кількості пошкоджених транспортних засобів тощо. Якщо порівнювати показники смертності людей на дорогах в нашій державі з європейськими країнами, то зрозумілим є те, що показники безпеки руху в Україні є найнижчими, а рівень смертності – найвищим [1, с. 14].

Мета і завдання дослідження. Мета та завдання публікації – здійснення кримінологічного аналізу кримінальних правопорушень в сфері дорожнього руху, шляхом вивчення судової практики щодо розглядуваних кримінальних проваджень, законодавства та підзаконних нормативних актів, що слугують кримінологічній оцінці кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. Розробка ефективних заходів запобігання кримінальним правопорушенням в сфері дорожнього руху, з метою мінімізації трагічних випадків на дорозі.

Безпека дорожнього руху є однією з важливих проблем планетарного масштабу, адже аварійність на автомобільному транспорті залишається серйозним викликом сучасній цивілізації.

Теоретичні та практичні шляхи розв'язання безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту розроблялися такими науковцями, як А.М. Бабенко, В.С. Батиргареева, Ю.П. Битяк, В.І. Борисов, В.І. Василенко, В.М. Гаращук, С.В. Гізімчук, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, Ю.Б. Данильченко, О.М. Джу́жа, В.І. Жульов, В.Ю. Кваши́с, М.Г. Колодяжний, В.А. Мисливий, О.В. Новіков, К.О. Полтава [3, с. 184].

Виклад основного матеріалу. Ми поділяємо думку науковця Мисливого В. А., який вказує на те, що особливістю розглядуваної категорії кримінальних правопорушень є те, що при кримінально-правовій оцінці діянь щодо безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту необхідно враховувати: 1) особливості бланкетного характеру ст. 286 КК України; 2) сукупність ознак, вказаних у Правилах дорожнього руху (далі також ПДР), що характеризують транспортний засіб як предмет складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. ст. 286, 287, 289, 290 КК України; 3) при кримінально-правовій оцінці діянь, передбачених ст. 286 КК, законодавче регулювання безпеки дорожнього руху; 4) застосування окрім ПДР інших нормативно-правових актів, що регулюють безпеку дорожнього руху та експлуатації транспорту; 5) загальне та спеціальне значення Правил дорожнього руху приписів, які поділяються на соціальні, організаційні, статусні, технічні, технологічні, інформаційні, медичні та інші; 6) того, що положення законодавчих та нормативно правових актів містять приписи, що можуть стосуватися обставин, які обтяжують покарання; 7) необхідності обов'язкового визначення щодо наявності та обґрунтування причинного зв'язку між порушенням ПДР та суспільно небезпечними наслідками [2, с. 102].

У статті Ю.Б. Данильченко «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту: кримінологічний аналіз основних показників злочинності» проведено аналіз основних статистичних показників злочинності, які пов'язані з порушенням правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту [4, с. 106–108]. Це дослідження спирається на статистичні дані, які містяться у щорічних звітах Офісу Генерального прокурора України та Патрульної поліції Національної поліції України. Дослідження охоплено 2016–2020 рр. У статті

проаналізовано основні статистичні показники, які використовує кримінологічна наука для характеристики того чи іншого виду злочинної діяльності, зокрема абсолютні рівні злочинності та судимості, коефіцієнти злочинної інтенсивності та злочинної активності, структури й географії та динаміки кримінальних правопорушень у сфері порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту [4, с. 106–108].

За 2020 рік від дорожньо-транспортних пригод загинуло 2188 людей. Усього ж протягом зазначеного року правоохоронними органами було обліковано 15 795 кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту. У їхній структурі провідне місце посідають кримінальні правопорушення, що вчиняються на автомобільному та міському електротранспорті (статті 286–291 КК) – 15 398 (або близько 97%) [6].

Проведений аналіз кримінологічної безпеки України та системи її забезпечення дозволяє констатувати, що існує реальна загроза глобалізації кримінальних загроз. Ця теза дозволяє говорити про необхідність подальшої оптимізації діяльності всіх суб'єктів системи забезпечення безпеки у боротьбі зі злочинністю як однієї з основних загроз внутрішньої безпеки українського суспільства [20, с. 104].

Зважаючи на встановлені та проаналізовані статистичні показники по Україні, важливим є також вивчення і регіональних особливостей. Рівень злочинності на автомобільному та міському електротранспорті Київської області свідчить про наявність тривожних тенденцій. Так, тільки за січень 2021 року кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень становить 317, що на 22,7% більше за минулорічний показник цього ж місяця. За цей же період 2021 року сталося 76 дорожньо-транспортних пригод, що на 31,6% більше за період січня 2020 року (52 ДТП). Із них внаслідок ДТП було травмовано 89 осіб та загинуло 5 осіб. У 2020 році внаслідок ДТП було травмовано 66 осіб, а загинуло – 6 [8].

Серед засуджених у 2020 році суттєво переважають чоловіки – 2423 (95,1 %) особи. Жінок, засуджених за статтею 286 КК України, – лише 125 (4,9 %) осіб, що обумовлено як меншою їх кількістю серед водіїв, так і більшою обережністю за кермом. Скоїли злочин у стані алкогольного сп'яніння 570 (22,4 %) осіб, що свідчить про велику роль алкоголю як чинника, що призводить до злочинної поведінки [9, с. 172].

Віковий склад засуджених на момент учинення кримінального правопорушення є таким: від 14 до 16 років – одна (0,04 %) особа, від 16 до 18 років – 22 (0,9 %) особи, від 18 до 25 років – 454 (17,8 %), від 25 до 30 років – 421 (16,5 %), від 30 до 50 років – 1210 (47,5 %), від 50 до 65 років – 365 (14,3 %), понад 65 років – 75 (2,9 %) [9, с. 172].

Згідно з даними статистики, понад 66 % правопорушень трапляються з вини водіїв, 25–30 % – з вини пішоходів. З вини водіїв індивідуальних автомобілів сталося більше як 60 % ДТП, що призвели до смертей і травм. Водночас 20 % ДТП спричинили водії, які перебували в нетверезому стані. Середня кількість потерпілих на 10 тис. населення становить вісім осіб, кількість ДТП на 10 тис. транспортних одиниць – 16 553 осіб [10, с. 122].

Заняття засуджених на момент учинення кримінального правопорушення є такими: робітники – 623 особи (24,5 %), державні та інші службовці – 70 (2,7 %), приватні підприємці – 131 (5,1 %), працівники господарських товариств – 103 (4,0 %), пенсіонери, у тому числі інваліди, – 205 (8,0 %), безробітні – 59 (2,3 %). Працевдатних, які не працювали і не навчалися, – 1173 особи (46,0 %), із них 90 (3,5 %) осіб мають незняту і непогашену судимість. Таким чином, великий відсоток незайнятих осіб (з поправкою на кількість офіційно не зареєстрованих працівників) свідчить про ймовірні ознаки асоціальності в поведінці цих злочинців [9, с. 172–173].

Враховуючи викладене, нині нагальною є потреба в активній протидії даному виду злочинності й удосконаленні системи запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень, своєчасному виявленні та усуненні їх причин й умов [19, с. 96].

Дорожньо-транспортні пригоди викликані різними причинами та детермінантами. Вивчення їх дуже важливе для розроблення заходів щодо забезпечення безпеки руху. На підставі аналізу ДТП в населених пунктах виявлено, що розміри аварійності залежать від таких чинників: інтенсивність та швидкість руху, склад транспортного потоку, технічний стан вулиць та доріг, умови видимості, наявність зупинок міського пасажирського транспорту, схеми організації дорожнього руху в межах перехрестя, інтенсивність пішохідного руху, технічний стан транспортного засобу, психофізіологія учасників дорожнього руху [13, с. 912].

Через незадовільний стан вулиць і доріг відбувається 18 % усіх ДТП. Причому найбільш небезпечними щодо аварійності є дороги обласних центрів, найменш небезпечними – селищні та районні. Пік автотранспортних правопорушень припадає на квітень і вересень; стосовно часу

доби – на період 17:00–19:00, 22:00–24:00. У квітні на автошляхи масово виїждять водії індивідуального транспорту (автомобілів, мотоциклів, велосипедів). Вересень – місяць повернення з відпусток автолюбителів, початок занять у навчальних закладах, період інтенсифікації сільгоспперевезень [10, с. 142].

Найтяжчі ДТП відбуваються саме в період мінімальної біологічної ефективності та надійності водія, оскільки для однієї і тієї ж швидкості перероблення інформації потрібний більший рівень емоційної напруги. Також імовірність скоєння ДТП зростає у разі збільшення часу знаходження водія за кермом. Так, на 4-й годині роботи швидкість перероблення інформації 16 біт/с здійснюється за умови частоти пульсу 111 % відповідно до фону, а на 10-й годині роботи – за умови частоти пульсу 138 % [14, с. 79].

Наїзд на пішохода є одним з найпоширеніших видів дорожньо-транспортних пригод у населених пунктах. Тільки протягом 2019 року в таких дорожньо-транспортних пригодах загинуло 1900 пішоходів і 9934 пішоходи були травмовані. Внаслідок дорожніх аварій 40 % усіх дорожньо-транспортних пригод мали смертельні наслідки. Всього ж за останні п'ять років в Україні загинуло більше 10 тисяч пішоходів і понад 57 тисяч були травмовані [14, с. 79–80].

Враховуючи, небезпеку кримінальних правопорушень щодо безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту пропонуємо заходи запобігання, зазначені нижче. Відповідно під запобіганням ми розуміємо діяльність фізичних та юридичних осіб, спрямована на профілактику, відвернення та припинення суспільно небезпечних діянь [21, с. 159].

Найважливішим напрямом загальносоціального запобігання порушенню ПДР є забезпечення якісної підготовки та підвищення кваліфікації водіїв.

В якості ефективного заходу впливу на учасників дорожнього руху пропонуємо використання соціальної реклами. Адже відомо, що добре зроблена реклама привертає вашу увагу і залишається в пам'яті тривалий час, і це як раз той ефект, який потрібен проблемам, пов'язаним із порушеннями у транспортній сфері. Змусити людей замислитися і спонукати до дії – перший крок на шляху до суттєвих змін. Рекламними агентствами країн світу розроблено дієві соціальні реклами з метою попередження небезпечної їзди за кермом в алкогольному та іншому сп'янінні та забезпечення безпеки дорожнього руху. Так, індійське агентство Mudra Group у своїй рекламі закликає водіїв бути уважними за кермом і не розмовляти по мобільному телефону, що може призвести до непоправних наслідків. Канадське рекламне агентство SAAQ розробило рекламні плакати зі слоганом «Пристебніться. Живіть», що закликають водіїв пристебнутися за кермом. Ісландська соціальна реклама пропонує громадянам напідпитку відразу визначитися із транспортом і вибрати таксі, поліцію, швидку чи похоронне бюро [7, с. 179–180].

Слушними слід визнати пропозиції кримінологів щодо посилення кримінальної відповідальності за порушення правил безпеки дорожнього руху, зокрема, вчинені в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння (ст. 286 КК України). На нашу думку, варто також посилити кримінальну й адміністративну відповідальність, насамперед у разі настання тяжких наслідків (смерті чи тяжких тілесних ушкоджень), за інші злочини та правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху, зокрема:

випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів (ст. 287 КК України). Це стосується і виїзду в рейс або на лінію технічно несправних транспортних засобів, і допуску до керування транспортним засобом особи в нетверезому стані, іншого грубого порушення правил експлуатації, що становить загрозу та спричиняє шкоду життю та здоров'ю громадян [11, с. 165].

порушення правил, норм і стандартів, що стосуються убезпечення дорожнього руху (ст. 288 КК України). Неналежний стан автомобільних доріг, переїздів, споруд на шляхах сполучення, недбале здійснення реконструкції та ремонту доріг знижує рівень безпеки умов руху транспортних засобів і подеколи є причиною загибелі людей, завдання їм тілесних ушкоджень, настання інших тяжких наслідків [11, с. 166–167].

незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289 КК України), знищення, підробка або заміна номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу (ст. 290 КК України) позбавляє можливості ідентифікувати транспортний засіб. Це, відповідно, перешкоджає розкриттю кримінальних правопорушень, зокрема викрадення транспортних засобів [11, с. 166].

Загалом близько 90% всіх ДТП стаються на території населених пунктів України, де більшість вулиць і доріг знаходиться в комунальній власності. Але органи місцевого самоврядування адекватно не реагують на ці виклики й не використовують увесь арсенал засобів і методів для

підвищення безпеки дорожнього руху. В кращому разі ці засоби зводяться до ремонту доріг, нанесення дорожньої розмітки, обслуговування знакового і світлофорного господарства. У гіршому – не роблять і цього [18, с. 124–125].

В таких умовах, важливого значення набувають питання розвитку та вдосконалення вулично-дорожньої мережі міст, а також удосконалення організації дорожнього руху, зокрема способу організації руху на перехрестях. Реконструкція нерегульованих перехресть та введення світлофорного регулювання дозволяють значно знизити аварійність на вулицях міст. Найчастіше дорожньо-транспортні пригоди відбуваються внаслідок таких технічних недоліків дороги: незадовільний стан вулично-дорожньої мережі міста, недоліки в організації дорожнього руху, недостатня ширина проїзної частини, недостатня видимість. Крім того, причиною дорожньо-транспортних пригод може бути характер руху, що не відповідає дорожнім умовам, наприклад під час руху на перехресті вулиць, вздовж кривої та ухилів тощо [15, с. 94].

Таким чином, на перетинаннях вулиць і доріг показники безпеки та стан аварійності залежать від способу організації руху. Достатньо ефективним рішенням для покращення умов руху на перехрестях є облаштування кільцевих розв'язок на магістралях та вулицях міста [16, с. 39].

Запровадження автоматичної фіксації кримінальних порушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху може стати ефективним превентивним заходом зменшення кількості дорожньо-транспортних пригод. Основні переваги автоматичної відеофіксації порушень: суттєве зменшення кількості ДТП і постраждалих; виключення корупційної складової під час фіксації правопорушень та оформленні відповідних адміністративних матеріалів.

Однією з причин, що перешкоджають ефективному застосуванню сучасних технологій під час контролю за дотриманням транспортного законодавства, є неоднозначне розуміння правових презумпцій та юридичної відповідальності автовласників. Можна прогнозувати, що несумлінних водіїв це спонукатиме до неправомірних дій з метою уникнення відповідальності, наприклад, реєструвати транспортний засіб на підставних осіб, які не мають майна; керувати автомобілем із забрудненими номерними знаками; залучати підставних осіб, щоб вони взяли відповідальність за порушення на себе тощо.

Таким чином, доцільним є використання світового досвіду. Так, до спільних рис процедур провадження за фактами фіксації порушень правил дорожнього руху в різних країнах світу можна віднести такі:

Встановлюється презумпція притягнення до відповідальності власника транспортного засобу, на якому було вчинено правопорушення.

Не передбачається ідентифікація особи, яка перебувала за кермом транспортного засобу в момент вчинення правопорушення.

Діє процедура звільнення власника транспортного засобу від відповідальності у разі протиправного вибуття транспортного засобу чи номерних знаків; перебування за кермом транспортного засобу на законних підставах іншої особи.

Обов'язок надання доказів щодо своєї непричетності до вчиненого правопорушення покладається на власника транспортного засобу.

Передбачена можливість власника транспортного засобу оскаржити накладене стягнення [12, с. 291].

На нашу думку, також доцільно розробити окремі методичні рекомендації щодо процедури розроблення і виконання органами місцевого самоврядування місцевих і регіональних програм з підвищення безпеки дорожнього руху. Такі рекомендації мають спиратись на досвід розвинених країн світу, насамперед європейських, які досягнули суттєвого прогресу в питаннях підвищення безпеки та комфорту дорожнього руху, а також – на документи міжнародних організацій, що опікуються питаннями безпеки дорожнього руху [18, с. 126].

Наукова новизна. Доцільність проведеного наукового дослідження зумовлюється незадовільним на сучасному етапі рівнем безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні. Протягом останніх десятиліть разом із підвищенням інтенсивності дорожнього руху відбулось істотне збільшення кількості транспортних засобів. В Україні рівень організації безпеки дорожнього руху залишається вкрай низьким. На цьому у своїх звітах неодноразово наголошували експерти ВООЗ, Світового банку та інших міжнародних інституцій [3, с. 184]. Метою статті є дослідження дієвості запровадження запобіжних заходів у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Висновки. Таким чином, враховуючи вищезазначене, забезпечення безпеки транспортних процесів має забезпечуватися шляхом: – удосконалення державної системи забезпечення

безпеки на транспорті; – утворення у системі центрального органу виконавчої влади у галузі транспорту органу державного нагляду (контролю) за безпекою на транспорті; – упровадження сучасних інформаційних технологій здійснення контролю за безпекою на транспорті, створення супутникових систем контролю та регулювання руху транспортних засобів; – удосконалення порядку допуску суб'єктів господарювання до провадження діяльності з перевезення пасажирів і вантажів; – підвищення рівня облаштування автомобільних доріг, вулиць та залізничних переїздів з метою забезпечення безпеки дорожнього руху; – підвищення вимог до безпечності конструкцій транспортних засобів; – удосконалення та розвитку державної системи забезпечення безпеки проведення операцій, пов'язаних з перевезенням небезпечних вантажів, розроблення відповідних нормативно-правових актів, створення реєстру небезпечних вантажів [17, с. 58–59].

Список використаних джерел:

1. Бабій М. В., Кучвара І. М. Ключові проблеми безпеки дорожнього руху в Україні Безпека дорожнього руху: правові та організаційні аспекти: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (в авторській редакції), (м. Кривий Ріг, 17 листопада 2017 року). Кривий Ріг, 2017. 291 с.
2. Мисливий В. А. Кримінально-правове значення законодавства про дорожній рух. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 14. С. 101–108. URL: <https://doi.org/DOI:10.31733/2078-3566-2019-4-101-108>
3. Христюк І.О. Основні тенденції зміни правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. *Київський часопис права*. 2021. № 3. С. 183–189. URL: <https://doi.org/10.32782/klj/2021.3.29>
4. Данильченко Ю.Б. Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту: кримінологічний аналіз основних показників злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 1(24). С. 106–115.
5. Звіт Всесвітньої організації охорони здоров'я проглобальний статус з питань безпеки дорожнього руху (2018). DOI: https://www.who.int/nasilna_prepre-senost_prevencije/road_safety_status/2018/uk
6. Статистика Генеральної прокуратури України : Офіційний сайт Генеральної прокуратури України. URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html> (дата звернення: 10.05.2022).
7. Блага А. Б., Короленко О. В. Кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень, скоєних на автомобільному та міському електротранспорті. *Право і суспільство*. 2021. № 1. С. 176–180. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.1.27>
8. Статистика ДТП в Україні : Офіційний сайт Патрульної поліції України. DOI: <http://patrol.police.gov.ua/statystyka/> (дата звернення: 10.05.2022).
9. Хелік В. Поняття та зміст порушень правил безпеки дорожнього руху особами, які керують транспортними засобами. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 2. С. 168–177. URL: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2019.2.17> (дата звернення: 11.05.2022).
10. Кримінологія : навч. посіб. / [О. М. Джужа, В. В. Василевич, Ю.Ф. Іванов та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі. – Київ : Прецедент, 2009. – 208 с.
11. Сюрвачик В. Г. Запобігання дорожньо-транспортним правопорушенням в контексті реформування Національної поліції в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. 1(106). С. 158–172.
12. Проценко О. Попередження дорожньо-транспортних пригод за допомогою автоматичної фото-відеофіксації порушень ПДР. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. Вип. 3, № 3. С. 288–294. URL: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2020-3-288-294> (дата звернення: 11.05.2022).
13. Singh R., Conjete S., Banerjee R. Assessment of driver stress from physiological signals collected under real time semi urban driving scenarios. *International Journal of Computation Intelligence Systems*. 2014. Vol.7, No. 5. P. 909–923.
14. Prasolenco O., Lobashov O., Galkin A. The Human Factor in Road Traffic Citi. *International Journal of Automation. Control and Intelligent Systems*. 2015. Vol.1, No. 3. P. 77–84.
15. Коваленко Л. Основні причини дорожньо-транспортних пригод та їх наслідки. *Вісник Харківського національного автомобільно-дорожнього університету*. 2019. Вип. 2, № 86. С. 94. URL: <https://doi.org/10.30977/bul.2219-5548.2019.86.2.94>
16. Eugene R., Luttrell G., Russell E., Rys M. Modeling traffic flows and conflicts at roundabouts. *Mack-Blackwell rural Transportation Center University of Arkansas. Kansas State University City of Manhattan*. February 2000. P. 36–51.

17. Вовк Ю. Я., Вовк І. П., Пришляк В. Р. Можливість застосування блокчейн технологій в системі забезпечення безпеки дорожнього руху. *Безпека дорожнього руху: правові та організаційні аспекти* : матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (в авторській редакції), (м. Кривий Ріг, 17 листопада 2017 року). Кривий Ріг, 2017. 291 с.

18. Козоріз В. П. Уроки Харківської трагедії. Роль органів місцевого самоврядування у підвищенні безпеки дорожнього руху. *Безпека дорожнього руху: правові та організаційні аспекти* : матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (в авторській редакції), (м. Кривий Ріг, 17 листопада 2017 року). Кривий Ріг, 2017. 291 с.

19. Тичина Д. М. Удосконалення діяльності прокуратури в державному механізмі запобігання злочинам в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1(102). С. 88–98.

20. Мозоль С. А. Заходи забезпечення кримінологічної безпеки. *Європейські перспективи*. 2018. № 2. С. 102–107. URL: <http://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/EP-2018-2/EP-2018-2.pdf>.

21. Вознюк А. А. Концептуальні засади запобігання суспільно небезпечним діянням. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2(99). С. 156–165.

УДК 340.5:343.35

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.41>

НАЛУЦИШИН В.В., НАЛУЦИШИН В.В.

**ВИДИ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ
(НА ПРИКЛАДІ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ)**

**TYPES OF CORRUPTION CRIMES
(ON THE EXAMPLE OF THE FRENCH REPUBLIC)**

У статті досліджено сучасний стан кримінально-правової протидії корупційним злочинам у Французькій Республіці. Констатовано, що Франція є державою з розвинутою правовою системою та добре продуманим антикорупційним законодавством. Акцентовано увагу на те, що антикорупційні норми французького законодавства містяться у низці законів. Головним законом, який передбачає кримінальну відповідальність за корупційні діяння, є КК Франції (Code pénal). Зазначено, що норми французького кримінального законодавства, спрямовані на боротьбу з корупцією, є досить різноманітними. Виокремлено види корупційних злочинів: 1) корупція як досягнення надання будь-якої вигоди для себе чи будь-кого шляхом нелегальних змов; 2) використання своєї посади в особистих інтересах для отримання доходів чи будь-яких цінностей (хабарництво); 3) використання свого впливу на прийняття рішень з метою отримання або надання вигоди (торгівля впливом); 4) фаворитизм (перевага); 5) втручання у вирішення справи, в якій є особистий інтерес. Звернуто увагу на те, що в КК Франції достатньо ґрунтовно регламентована відповідальність публічних посадових осіб за хабарництво у різних його формах. Предметом хабара можуть бути як майнові, так і немайнові блага (обіцянки, подарунки, будь-які переваги чи пільги та інше). Різновидом хабарництва є торгівля впливом. Встановлено відповідальність за різні види незаконного одержання

© НАЛУЦИШИН В.В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та процесу (Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова)

© НАЛУЦИШИН В.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу (Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова)

майнової вигоди. Передбачено кримінальну відповідальність за пасивну та активну корупцію та торгівлю впливом з боку публічних посадових осіб міжнародних організацій та публічних посадових осіб іноземних держав. Відмічено, що за дії, що розглядаються, до кримінальної відповідальності може бути притягнуті як фізичні, так і юридичні особи. За результатами дослідження зроблено висновок про необхідність детального вивчення складів злочинів корупційного спрямування за КК Франції з метою реалізації власної антикорупційної стратегії. Резюмовано, що нормотворчий досвід Франції щодо відповідальності юридичних осіб за скоєння злочинів корупційного спрямування заслуговує на увагу та запозичення.

Ключові слова: *корупція, кримінальне законодавство, кримінальний кодекс Франції, корупційні злочини, хабар, торгівля впливом, майнова вигода.*

The article examines the current state of criminal-legal counteraction to corruption crimes in the French Republic. It was established that France is a country with a developed legal system and well-thought-out anti-corruption legislation. Attention is focused on the fact that anti-corruption norms of French legislation are contained in a number of laws. The main law that provides for criminal liability for acts of corruption is the Criminal Code of France (Code penal). It is noted that the norms of French criminal law aimed at combating corruption are quite diverse. The types of corruption crimes are distinguished: 1) corruption as the achievement of providing any benefit for oneself or anyone through illegal conspiracies; 2) using one's position in personal interests to obtain income or any valuables (bribery); 3) using one's influence on decision-making in order to receive or provide benefits (trading influence); 4) favoritism (advantage); 5) interference in the resolution of a case in which there is a personal interest. Attention was drawn to the fact that in the Criminal Code of France, the liability of public officials for bribery in its various forms is sufficiently thoroughly regulated. The subject of a bribe can be both property and non-property benefits (promises, gifts, any advantages or benefits, etc.). Influence trading is a type of bribery. Responsibility for various types of illegal acquisition of property benefits has been established. Criminal liability is provided for passive and active corruption and influence peddling by public officials of international organizations and public officials of foreign states. It is noted that both physical and legal entities may be held criminally responsible for the actions under consideration. Based on the results of the research, a conclusion was made about the need for a detailed study of the composition of corruption-related crimes under the Criminal Code of France in order to implement its own anti-corruption strategy. It is summarized that the rule-making experience of France regarding the responsibility of legal entities for committing corruption-related crimes deserves attention and borrowing.

Key words: *corruption, criminal legislation, criminal code of France, corruption crimes, bribery, trading in influence, property gain.*

Корупція – одна з найгостріших проблем для будь-якої сучасної держави. Основна небезпека цього явища у тому, що вона негативно впливає як на процес правового регулювання суспільних відносин, так і на основи державного устрою. Крім того, злочини корупційної спрямованості перебувають у тісному взаємозв'язку з іншими суспільно небезпечними діяннями та сприяють поширенню злочинності в цілому.

У міжнародних документах термін «корупція» став використовуватись із 50-х р.р. минулого століття. В даний час у документах ООН та регіональних міжнародних організацій, у тому числі Ради Європи, корупція визначається як зловживання владою для отримання вигоди в особистих цілях, на користь третіх осіб та груп.

Корупційна злочинність існує у всіх зарубіжних державах, її міжнародний характер загально визнаний. У міжнародно-правових документах корупційна злочинність обумовлена як одна із всесвітніх проблем у сфері забезпечення міжнародного правопорядку.

Французька Республіка є державою з розвинутою правовою системою та добре продуманим антикорупційним законодавством. Як фундатор Європейського Союзу, Франція є учасником усіх основних міжнародних конвенцій: Конвенції ООН проти корупції (з 2005 р.), Конвенції Європейського Союзу проти корупції посадових осіб Європейського співтовариства та посадових

осіб держав – членів Європейського Союзу (з 1999 р.), Конвенції Організації з економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) щодо боротьби з підкупом іноземних посадових осіб при здійсненні міжнародних комерційних угод (з 1999 р.), Конвенції Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію та Додаткового протоколу до неї (з 2008 р.) та Конвенції Ради Європи щодо цивільно-правової відповідальності за корупцію.

За результатами оцінювання рівня корумпованості країн і регіонів світу, у 2021 році в Індексі сприйняття корупції міжнародної організації Transparency International Франція посіла 22-те місце зі 180 країн, що досліджувалися (71 бал зі 100 можливих) [1].

Антикорупційні норми французького законодавства містяться у низці законів. Головним законом, який передбачає кримінальну відповідальність за корупційні діяння, є Кримінальний кодекс Франції (Code pénal). У ньому містяться склади конкретних злочинів та передбачається покарання за їх скоєння. Норми французького кримінального законодавства, спрямовані на боротьбу з корупцією, є досить різноманітними. На сьогодні законодавством передбачаються корупційні злочини не лише у відносинах із публічною адміністрацією, а й у відносинах між приватними особами.

Загалом КК Франції визначається понад 20 різних видів злочинів корупційного спрямування. Їх можна згрупувати наступним чином:

- 1) корупція як досягнення надання будь-якої вигоди для себе чи будь-кого шляхом нелегальних змов;
- 2) використання своєї посади в особистих інтересах для отримання доходів чи будь-яких цінностей (хабарництво);
- 3) використання свого впливу на прийняття рішень з метою отримання або надання вигоди (торгівля впливом);
- 4) фаворитизм (перевага);
- 5) втручання у вирішення справи, в якій є особистий інтерес.

Достатньо докладно регламентована відповідальність публічних посадових осіб за *хабарництво*. Відповідальність за вказані діяння передбачена в Главі II «Злочини проти державного управління, скоєні особами, що виконують громадські функції» Розділ III «Злочини проти державної влади» в Книзі IV «Злочини та проступки проти нації, держави та громадського спокою» КК Франції.

Так, за ст. 432-10 КК Франції діяння, вчинене будь-якою особою, яка володіє державною владою або виконує обов'язки по державній службі, що виражається в отриманні, вимозі чи у дачі наказу про збір як мита або внесків, податків або державних зборів суми, яка, як їй відомо, не підлягає оплаті чи перевищує належну, карається п'ятьма роками тюремного ув'язнення та штрафом у розмірі 500 000 євро, сума якого може бути збільшена до подвійного розміру суми, отриманої внаслідок скоєння діяння.

В ст. 432-11 КК встановлено відповідальність за *пасивну корупцію* та *зловживання впливом, вчинені особами, які виконують державні функції*. Зокрема, діяння вчинене будь-якою особою, яка володіє публічною владою, або виконує обов'язки по державній службі, володіє виборчим мандатом, що виражається у вимаганні або прийнятті, без законних підстав, у будь-який час, прямо чи опосередковано, пропозицій, обіцянок, пожертвувань, подарунків чи переваг будь-якого роду для себе чи для інших:

1. Або заради вчинення чи утримання від виконання дії своєї функції, своєї місії чи свого мандата або за сприяння своєї функції, своєї місії чи свого мандата;
2. Або за зловживання чи зловживання своїм реальним чи передбачуваним впливом з метою отримання від державного органу влади або управління нагород, посад, контрактів чи будь-якого іншого сприятливого рішення.

Вказане діяння карається десятьма роками тюремного ув'язнення та штрафом у розмірі 1 000 000 євро, сума якого може бути збільшена вдвічі від доходу від злочину. Штраф збільшується до 2 000 000 євро або, якщо він перевищує цю суму, до дворазового розміру доходу від злочину, коли злочини, передбачені цією статтею, вчиняються організованою групою [2].

У законодавстві Франції не передбачено складу кримінального правопорушення «зловживанням службовим становищем», оскільки це поняття включено до визначення складу кількох злочинів (неправомірне присвоєння громадських коштів, незаконна колізія інтересів, фаворитизм).

Встановлено відповідальність за різні види *незаконного одержання майнової вигоди*. Так, факт прийняття, отримання або збереження, прямо чи опосередковано, особою яка володіє державною владою або наділеною державною місією, або особою, наділеною державною виборчою

посадою, інтересу, який може поставити під загрозу її неупередженість, незалежність чи об'єктивність у компанії чи діяльності якої вона на момент скоєння діяння повністю чи частково відповідає за забезпечення нагляду, управління, ліквідації чи оплати, карається п'ятьма роками тюремного ув'язнення і штрафом у вигляді 500 000 євро, сума якого може бути збільшена вдвічі порівняно з доходом від злочину (ст. 432-12 КК).

Публічним посадовим особам, протягом трьох років після залишення посади, забороняється брати участь своєю працею, капіталом, консультуванням у якомусь із приватних підприємств, за якими особі відповідно до колишньої посади було доручено забезпечити нагляд чи контроль, укласти угоду з цим підприємством будь-якого характеру або надати свій висновок щодо операцій, що здійснюються таким підприємством. Дане злочинне діяння карається каратись позбавленням волі на три роки та штрафом у розмірі 200 000 євро, сума якого може бути збільшена вдвічі до суми доходу від злочину (ст. 432-13 КК) [2].

Караються також інші корисливі зловживання владою посадових осіб, зокрема: вимога, накази стягувати або прийняття як плати внесків, державних податків або зборів будь-якої суми, яка не може належати або перевищує ту, що належить; надання чи спроба надання необґрунтованої переваги будь-якій стороні, яка бере участь в укладанні договору з державою, в порушення нормативних актів, що гарантують свободу доступу та рівність кандидатів, тощо.

Активну корупцію віднесено до посягань на державне управління, що здійснюються приватними особами. Це злочинне діяння (ст. 433-1 КК) полягає в прямій або непрямій пропозиції без законних на те підстав у будь-який момент обіцянок, подарунків, презентів або будь-яких переваг з метою домогтися від особи, яка має публічну владу, виконує обов'язки по державній службі чи володіє виборчим мандатом, щоб вона:

1. Вчинила або утрималась від вчинення будь-якого діяння, що входить до складу повноважень чи обов'язків, чи обґрунтованого її мандатом, чи діяння, вчинення якого є полегшенням посадою, що вона обіймає, обов'язками, що вона виконує, чи мандатом.

2. Або зловживала своїм впливом, дійсним або уявним, з метою домогтися від державного органу влади чи управління нагород, посади, угод або будь-якого іншого сприятливого рішення. Вказане діяння карається десятьма роками тюремного ув'язнення та штрафом у розмірі 1 000 000 євро, сума якого може бути збільшена вдвічі від доходу від злочину

Такі самі покарання застосовуються до призначення особі, яка володіє публічною владою, виконує обов'язки по державній службі чи володіє виборчим мандатом, що вимагає, без законних на те підстав, у будь-який момент, опосередковано чи безпосередньо, обіцянок, подарунків, презентів або будь-яких переваг заради вчинення або утримання від вчинення будь-якого діяння, вказаного у п. 1, або щоб зловживати чи зловживати своїм впливом за умов вказаних у п. 2. Штраф збільшується до 2 000 000 євро або, якщо він перевищує цю суму, до подвійного доходу, отриманого злочинним шляхом, якщо злочини, передбачені цією статтею, вчинені організованою групою [2].

Франція належить до тих країн, які криміналізували таке діяння, як *торгівля впливом* (ч. 1 ст. 433-2 КК). Відповідальність за нього несе не лише посадова, а й будь-яка інша особа, яка вимагає або приймає винагороду за використання свого реального чи уявного впливу на органи державної влади та управління, щоб домогтися від них тих чи інших сприятливих рішень на користь замовника. За торгівлю впливом встановлено покарання у вигляді п'яти років тюремного ув'язнення та штрафом у розмірі 500 000 євро, сума якого може бути збільшена до подвоєння доходів від злочину.

Таке ж покарання загрожує і тому, хто пропонує як добровільно, так і у відповідь на незаконні вимоги (тобто на вимагання) будь-яку винагороду особам, які мають реальну чи уявну можливість вплинути на органи державної влади та управління з метою отримання певних вигод (ч. 2 ст. 433-2 КК) [2].

Крім вищеперахованих загальних складів злочинів, кримінальне законодавство Франції передбачає і кілька *спеціальних складів дачі та отримання хабара*. Виділяються спеціальні види хабарництва, вчиненого магістратом, присяжним засідателем або будь-якою іншою особою, яка засідає в якомусь судовому органі, арбітром або експертом, запрошеним або судом, або сторонами, або особою, на яку судовою владою покладено обов'язок примирення або посередництва, що виражається у прямій або непрямій вимозі або прийнятті, без законних на те підстав, у будь-який момент підношень, обіцянок, подарунків, презентів або будь-яких переваг для вчинення або утримання від скоєння будь-якої дії, що входить до кола його обов'язків. Зазначене правопорушення (ч. 1 ст. 434-9 КК) карається десятьма роками позбавлення волі та штрафом у розмірі 1 000 000 євро, сума якого може бути збільшена до подвоєння доходу, одержаного злочинном.

В разі вчинення правопорушення суддею на користь або на шкоду особі, щодо якої ведеться кримінальне переслідування, покарання збільшується до п'ятнадцяти років тюремного ув'язнення та штрафу у розмірі 225 000 євро (ч. 3 ст. 434-9 КК).

Кримінальне законодавство Франції поширюється і на *корупційну діяльність у недержавному секторі*. Так, частина 1 статті 445-1 КК Франції передбачає кримінальну відповідальність за надання будь-якої винагороди особі, яка не є посадовою особою, представником влади та не виконує завдання органу державної влади, але займає керівну посаду в будь-якій недержавній організації або юридичній особі, за скоєння чи утримання від скоєння дій порушення закону чи своїх професійних чи договірних зобов'язань. Вказане карається п'ятьма роками тюремного ув'язнення та штрафом у розмірі 500 000 євро, сума якого може бути збільшена вдвічі від доходу від злочину. Відповідальність за цією статтею несуть як фізичні, так і юридичні особи (ст. 445-4 КК) [2].

За хабарництво в недержавному секторі фізичним особам поряд з основними можуть бути призначені такі додаткові покарання (стаття 445-3):

- 1) тимчасова поразка в політичних, цивільних або сімейних правах на строк до десяти років (вона включає, наприклад, позбавлення активного та пасивного виборчого права, права виступати в якості експерта або свідка в суді, позбавлення права бути опікуном та піклувальником та ін.);
- 2) заборона обіймати певні посади або займатися певною професійною чи громадською діяльністю, при здійсненні або у зв'язку з якою і був скоєний злочин, на строк до п'яти років,
- 3) конфіскація засобів скоєння злочину та незаконно нажитого майна;
- 4) афішування, тобто, поширення через засоби масової інформації винесеного судом рішення. Суд може вказати на афішування всього прийнятого рішення або його частини або короткого коментаря.

У процесі імплементації міжнародних норм було внесено багато змін до антикорупційного французького законодавства. Основні з них було внесено Законом від 13 листопада 2007 року № 2007-1598 «Про боротьбу з корупцією». Зокрема, ним до Глава V «Злочини проти державного управління та дії правосуддя Європейських спільнот, держав-членів Європейського Союзу, інших іноземних держав та інших громадських міжнародних організацій» КК Франції було внесено спеціальні норми, що передбачають кримінальну відповідальність за корупційні діяння за участю посадових осіб та суддів держав Європейського Союзу, а також усіх інших держав.

Так, вимога або отримання незаконної винагороди державним службовцям органів Європейського Союзу або національного державного органу держави – члена Європейського Союзу, членом Європейської Комісії, Європейського парламенту, Європейського суду справедливості та Європейського суду аудиторів з метою вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії по службі карається десятьма роками тюремного ув'язнення та штрафом у розмірі 1 000 000 євро, сума якого може бути збільшена вдвічі порівняно з доходом від злочину (ст.435-1 КК).

Аналогічне покарання передбачене і за дачу хабара особі, яка обіймає державну посаду, що виконує завдання державного органу або наділена виборчим мандатом в іноземній державі або посадовій особі міжнародної організації з метою схилити її до вчинення або утримання від вчинення будь-яких дій по службі, місії чи мандату, або завдяки її функції, місії чи мандату для набуття незаконної переваги (ч.1 ст. 435-3 КК).

Щодо юридичних осіб за скоєння злочинів корупційного спрямування, відповідно до ст. 131-39 КК Франції, може застосовуватись одне або декілька з таких покарань:

- 1) ліквідація, коли юридична особа була створена або, коли злочин чи проступок, для фізичних осіб передбачає покарання у випадку у вигляді позбавлення волі більше ніж три роки, відволікається від своєї мети для вчинення інкримінованих дій;
- 2) безстрокова або терміном не більше п'яти років заборона здійснювати прямо чи опосередковано один чи кілька видів професійної чи громадської діяльності;
- 3) поміщення під судовий нагляд терміном не більше п'яти років;
- 4) безстрокове або терміном не більше п'яти років закриття всіх закладів або одного, або кількох із закладів компанії, що використовуються для вчинення інкримінованих дій;
- 5) безстрокове або терміном не більше п'яти років виключення з участі у державних контрактах;
- 6) безстрокова або терміном не більше п'яти років заборона пропонувати фінансові цінні папери громадськості або допускати свої фінансові цінні папери до торгів на регульованому ринку;
- 7) заборона випускати в обіг чеки, інші, ніж ті, що дозволяють отримувати кошти векселедавцем у присутності платника за переказним векселем, або ті, що засвідчені, або користуватися кредитними картками, на строк не більше п'яти років;

- 8) покарання у вигляді конфіскації на умовах і в порядку, передбачених у статті 131-21;
- 9) оприлюднення винесеного рішення або його розповсюдження в пресі, або будь-якими засобами комунікації для громадськості за допомогою електронних засобів;
- 10) конфіскація тварини, яка була використана для вчинення правопорушення або проти якої було скоєно правопорушення;
- 11) заборона утримувати тварину назавжди або на максимальний період до п'яти років;
- 12) заборона на період не більше п'яти років утримувати будь-яку допомогу, що надається державою [2].

Вважаємо, що детальне вивчення складів злочинів корупційного спрямування за КК Франції є важливим чинником для реалізації Україною власної антикорупційної стратегії. Резюмуємо, що нормотворчий досвід Франції щодо відповідальності юридичних осіб за скоєння злочинів корупційного спрямування заслуговує на увагу та запозичення.

Список використаних джерел:

1. Индекс сприйняття корупції – 2021. Transparency International – Ukraine. URL : <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2021/> (дата звернення: 26.10.2022).
2. Code pénal. URL : https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/2022-11-03/ (дата звернення: 26.10.2022).

УДК 343.9 (477)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.42>

СПІЛЬНИК С.І.

ЗАСОБИ ТА МЕТОДИ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

MEANS AND METHODS OF CARRYING OUT CRIMINOLOGICAL ACTIVITIES OF THE STATE CRIMINAL EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE

У статті доведено, що об'єктами кримінологічної діяльності ДКВС України є соціально-правові явища на які спрямована така діяльність. До них, зокрема, належать: а) правосвідомість та правова поведінка засуджених; б) правосвідомість та правова поведінка персоналу органів та установ ДКВС України; в) детермінанти вчинення кримінальних правопорушень в місцях несвободи; г) поведінка потенційних жертв кримінальних правопорушень, що знаходяться в місцях несвободи.

Систему кримінологічних заходів, що вживаються органами та установами ДКВС України складають: соціально-виховні заходи, ресоціалізаційні заходи, заходи сприяння засудженим, які готуються до звільнення, наглядові заходи, запобіжні (профілактичні) заходи, освітні заходи, інформаційно-аналітичні заходи, оперативно-розшукові заходи;

Основними засобами здійснення кримінологічної практичної діяльності ДКВС України є норми права, що містяться в нормативно-правових актах різних рівнів правового регулювання, а також методи, які сприяють досягненню мети кримінологічної діяльності. До основних нормативно-правових актів, що регулюють кримінологічну діяльність ДКВС України слід віднести: Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003, Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23.06.2005, Закон України «Про пробацію» від 05.02.2015, Наказ

© СПІЛЬНИК С.І. – доктор юридичних наук, доцент, заступник керівника Дніпропетровської обласної прокуратури, професор кафедри кримінального права, процесу та криміналістики (Інститут економіки та права Класичного приватного університету)

Міністерства юстиції України «Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань» від 28.08.2018 № 2823/5 та деякі інші. Під методами кримінологічної діяльності ДКВС України слід розуміти сукупність передбачених законодавством прийомів і способів досягнення мети такої діяльності. Ними є методи переконання, заохочення та примусу.

Кримінологічна діяльність ДКВС України здійснюється у двох формах: а) правова форма – це кримінологічна діяльність, яка пов'язана зі здійсненням юридично значущих дій (наприклад, видання управлінських чи організаційно-розпорядчих правових актів (наказів); застосування норм кримінально-виконавчого права; укладання юридичних договорів тощо); б) не правова форма – здійснення організаційних заходів та матеріально-технічних операцій (наприклад, проведення засідань, нарад, наукових конференцій, надання методичної допомоги; підготовка інформаційних матеріалів та документів; висвітлення інформації в ЗМІ та ін.).

Ключові слова: кримінологія, кримінально-виконавче право, виконання покарань, злочинність, органи та установи виконання покарань, юридична діяльність, кримінологічна діяльність, кримінологічний моніторинг, запобігання кримінальним правопорушенням.

The article proves that the objects of criminological activity of the State Executive Service of Ukraine are socio-legal phenomena to which such activity is directed. In particular, they include: a) legal awareness and legal behavior of convicts; b) legal awareness and legal behavior of the personnel of the bodies and institutions of the State Executive Service of Ukraine; c) determinants of committing criminal offenses in places of deprivation of liberty; d) behavior of potential victims of criminal offenses in places of detention.

The system of criminological measures taken by the bodies and institutions of the State Executive Service of Ukraine consists of: social and educational measures, resocialization measures, measures to assist convicts who are preparing for release, supervisory measures, preventive (preventive) measures, educational measures, informational and analytical measures, operational and investigative measures activities;

The main means of carrying out criminological practical activities of the SES of Ukraine are the legal norms contained in normative legal acts of various levels of legal regulation, as well as methods that contribute to the achievement of the goal of criminological activities. The main normative legal acts regulating the criminological activities of the SES of Ukraine include: the Criminal Executive Code of Ukraine dated 11.07.2003, the Law of Ukraine "On the State Criminal Enforcement Service of Ukraine" dated 23.06.2005, the Law of Ukraine "On Probation" dated 05.02.2015, Order of the Ministry of Justice of Ukraine "On Approval of the Rules of Internal Procedure of Penitentiary Institutions" dated August 28, 2018 No. 2823/5 and some others. The methods of criminological activity of the SES of Ukraine should be understood as a set of techniques and ways of achieving the goal of such activity provided for by legislation. They are methods of persuasion, encouragement and coercion.

The criminological activity of the SES of Ukraine is carried out in two forms: a) legal form is a criminological activity that is connected with the implementation of legally significant actions (for example, the issuance of administrative or organizational and administrative legal acts (orders); the application of the norms of criminal and executive law; legal contracts, etc.); b) non-legal form – implementation of organizational measures and material and technical operations (for example, holding meetings, meetings, scientific conferences, providing methodological assistance; preparation of informational materials and documents; coverage of information in mass media, etc.).

Key words: criminology, criminal enforcement law, execution of punishments, crime, bodies and institutions of execution of punishments, legal activity, criminological activity, criminological monitoring, prevention of criminal offenses.

Вступ. Конституція України у ст. 92 проголосила, що виключно законами України визначається організація і діяльність органів і установ виконання покарань, Законом України оголошується амністія. Таке положення Основного Закону свідчить про важливість належного

функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України, структурні підрозділи якої контролюють ступінь втручання держави у права і свободи людини і громадянина, що постійно або тимчасово обмежені за рішенням суду.

Загальна кількість осіб у місцях позбавлення волі кримінально-виконавчої системи станом на 2001 рік становила 222254 особи, тоді як уже у 2021 році їх кількість становить 49823 особи. Ці статистичні дані, без їх детального вивчення, Міністерство юстиції України використовує виключно як привід «продавати занедбані тюрми». 31 грудня 2021 року завершився експериментальний проєкт щодо платної послуги з надання поліпшених побутових умов в слідчих ізоляторах України, запроваджений Постановою Кабінету міністрів України №305 від 22 квітня 2020 року. За його результатами мало бути прийнято рішення про доцільність законодавчого закріплення платної послуги з надання поліпшених побутових умов та харчування особам, узятим під варту, проте напад росії на України все змінив [1]. Також варто згадати слідчих Державної кримінально-виконавчої служби України, які у 2017–2018 роках розслідували будь-які злочини, що були вчинені на території органів і установ виконання покарань.

Фактично всі тридцять років незалежності Державна кримінально-виконавча служба України функціонує в умовах постійного реформування – успадкована радянська репресивна система виконання покарань до цих пір знаходить своє відлуння у рішеннях ЄСПЛ щодо нелюдських умов тримання засуджених у виправних колоніях та СІЗО. Головним результатом діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України має бути повернення у суспільство громадянина, який не втратив соціальні зв'язки, здоров'я, має всі можливості для нормального життя. Сама ця сукупність заходів аналітичного, координаційного, виховного, запобіжного, контрольного, організаційного, управлінського, наглядового, методичного, інформаційного та освітнього характеру, що вживаються суб'єктами, наділеними державно-владними повноваженнями на спеціально-кримінологічному, індивідуальному, віктимологічному рівнях по відношенню до засуджених осіб та персоналу органів і установ, і є кримінологічною діяльністю Державної кримінально-виконавчої служби України.

Очевидно, що постійна конструктивна критика діяльності Міністерства юстиції України у напрямку реформування Державної кримінально-виконавчої служби України як збоку громадськості, так й експертного середовища, має своїм підґрунтям неналежне наукове обґрунтування її діяльності як суб'єкта протидії особливого виду злочинності – пенітенціарної.

Постановка проблеми. Варто відмітити, що проблеми протидії пенітенціарній злочинності віцілому та окремих її видів висвітлено у працях різних вчених, зокрема вітчизняних: О. М. Бандурка, Д. О. Балобанова, Л. В. Багрії-Шахматов, Є. Ю. Бараш, В. С. Батиргарєєва, В. М. Бесчастний, І. Г. Богатирьов, Б. М. Головкін, О. А. Гритенко, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, І. В. Козич, Т. В. Корнякова, О. М. Костенко, О. Г. Колб, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, Ю. В. Кернякевич-Танасійчук, В. В. Кузнецов, Т. Є. Леоненко, О. М. Литвинов, К. Б. Марісюк, С. А. Мозоль, А. А. Музика, Ю. В. Орлов, Є. О. Письменський, М. С. Пузирьов, Н. А. Савінова, А. В. Савченко, А. Х. Степанюк, В. Я. Тацій, В. П. Тихий, В. М. Трубников, В. О. Туляков, А. С. Фоменко, П. Л. Фріс, В. Б. Харченко, П. В. Хряпінський, В. В. Шаблістий, В. І. Шакун, О. О. Шкута, І. С. Яковець, Н. М. Ярмиш, А. М. Ященко та багато інших.

Разом з тим, форми та засоби здійснення кримінологічної діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України до цих пір залишаються до кінця не розкритими, а тому їх дослідження і є **метою цієї статті**.

Результати дослідження. Під засобами юридичної діяльності, якою є й кримінологічна діяльність ДКВС України, розуміють норми права, правові категорії, юридичну техніку та предмети матеріального світу, які допомагають у досягненні мети юридичної діяльності, забезпеченні високого рівня її ефективності [2].

Різноманітні засоби юридичної практичної діяльності об'єднують в такі групи: 1) процедурні – методики, рекомендації, програми, нормативно-правові акти і т. ін., що включають найбільш оптимальні алгоритми здійснення юридичної практичної діяльності, її видів та окремих юридичних дій; 2) пізнавальні – наукові (теорії, гіпотези, концепції), нормативні (правові принципи, презумпції, визначення та обмеження, що містяться в законі) або прагматичні конструкції (тактичні або інші рекомендації) – системи відповідних юридичних знань або логічно пов'язаних блоків інформації; 3) вербальні – понятійний апарат юриста, поширені та визнані мовні обороти і стилістичні прийоми, засоби аргументації і формулювання думки юриста, результатів діяльності; 4) регулятивні – правові приписи, в тому числі обмеження, стимули, їх юридична сила (обов'язковість) і офіційність; 5) інформаційно-технічні – комп'ютерна техніка, інформаційно-пошукові системи, програмні засоби і т. ін.; 6) організаційно-технічні – засоби зв'язку і передачі інформації і т. ін. [3].

Осмилення вищевикладеного дозволяє дійти висновку про те, що основними засобами здійснення кримінологічної практичної діяльності ДКВС України є норми права, що містяться в нормативно-правових актах різних рівнів правового регулювання, а також методи, які сприяють досягненню мети кримінологічної діяльності.

До основних нормативно-правових актів, що регулюють кримінологічну діяльність ДКВС України слід віднести: Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003, Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23.06.2005, Закон України «Про пробацію» від 05.02.2015, Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань» від 28.08.2018 № 2823/5, Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Положення про Департамент з питань виконання кримінальних покарань» від 19.08.2020 № 2845/5, Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Положення про Державну установу «Центр пробації» від 22.02.2019 № 561/5, Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Типового положення про уповноважений орган з питань пробації» від 18.08.2017 № 2649/5, Положення про слідчі ізолятори, що затверджуються наказами Міністерства юстиції України та деякі інші.

Під методами діяльності органів публічної служби у правоохоронній сфері нашої держави, як наголошує П. Комирчий, слід розуміти сукупність передбачених законодавством прийомів, засобів й способів досягнення мети в правоохоронній сфері – вирішення поставлених у ній завдань (приміром, охорона конституційного ладу, суверенітету та територіальної цілісності держави, захист громадян; запобігання та протидія протиправній діяльності; забезпечення та розвиток системи правоохорони), у разі застосування яких найбільш оптимальним чином досягається бажаний результат діяльності у відповідній сфері органу та його кадрового складу (чи частини цього кадрового складу). З погляду правника, в узагальненому виді методи діяльності органів публічної служби у правоохоронній сфері нашої держави можна окреслити таким чином: 1) загальні методи діяльності (методи переконання, заохочення та примусу); 2) пізнавально-програмуючі методи діяльності; 3) організаційно-регулюючі методи діяльності (адміністративні, тобто організаційні та розпорядчі методи; організаційно-регулюючі неадміністративні методи) [4, с. 97, 99].

Аналіз положень Кримінально-виконавчого кодексу України дає підстави стверджувати, що основними методами кримінологічної діяльності ДКВС України є заохочення та примус.

Так, за виконання покладених обов'язків та додержання правил поведінки, встановлених цим Кодексом та правилами внутрішнього розпорядку колонії, дотримання правил трудового розпорядку та вимог безпеки праці до осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, можуть застосовуватися такі заходи заохочення: подяка; дострокове зняття раніше накладеного стягнення; нагородження похвальною грамотою; присвоєння почесного звання "кращий за поведінкою", "активний учасник самодіяльності" тощо; виплата грошової премії; нагородження подарунком; переведення на поліпшені умови тримання; надання дозволу для виїзду за межі колонії з метою відвідування рідних до семи діб засудженим, які тримаються у дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання та середнього рівня безпеки; надання додаткового короткострокового або тривалого побачення; дозвіл додатково витратити гроші для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби в сумі до п'ятдесяти відсотків мінімального розміру заробітної плати; збільшення тривалості прогулянки засудженим, які тримаються в дільницях посиленого контролю колоній і приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки, до двох годин [5].

Водночас, за невиконання покладених обов'язків та порушення встановлених заборон до осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, можуть застосовуватися такі заходи стягнення: попередження; догана; суворі догани; грошовий штраф до двох мінімальних розмірів заробітної плати; скасування поліпшених умов тримання; поміщення засуджених чоловіків, які тримаються у виправних колоніях, у дисциплінарний ізолятор з виведенням або без виведення на роботу чи навчання на строк до чотирнадцяти діб, а засуджених жінок – до десяти діб; поміщення засуджених, які тримаються в приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки, у карцер без виведення на роботу на строк до чотирнадцяти діб; переведення засуджених, які тримаються у виправних колоніях, крім засуджених, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, до приміщення камерного типу (одиначної камери) на строк до трьох місяців [5].

Проте переконані, що неабияке значення при здійсненні кримінологічної діяльності ДКВС України має і метод переконання.

Переконання, як метод впливу на свідомість засудженого, має на меті сформувавши, або виправити у особистості систему світоглядних, морально-правових, професійних, естетичних та інших цілей і цінностей, маючи на увазі, щоб вони були не лише зрозумілими і засвоєними засудженими, а глибоко сприйнятими ними як особистісні, власні цінності. Лише на цій основі вони зможуть стати мотивами вчинків і діяльності, внутрішніми регуляторами соціальної поведінки. Застосовуючи метод переконання, слід звертати увагу на такі моменти, як активізація самостійного мислення співрозмовника, спростування помилкових позицій, псевдо-авторитетів, конкретний наочний показ негативних наслідків для особистості та її референтної групи певної поведінки, її психологічної недоцільності та ін. [6].

Під формами діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення прав та свобод дитини пропонується розуміти систему однорідних дій, що мають зовнішнє вираження і спрямовані на реалізацію завдань та державно-владних повноважень таких органів щодо створення оптимальних умов для забезпечення та вільної реалізації прав і свобод людини загалом та прав і свобод дитини зокрема [7, с. 129].

Найбільш поширеним у науці є поділ форм діяльності на правові (юридичні) та не правові. Критерієм для такої класифікації є наявність чи відсутність юридичних наслідків реалізації відповідної форми. Правові форми – це діяльність, яка пов'язана з виконанням юридично значущих дій у чітко встановленому законом порядку. Вони визначаються природою суб'єкта державної влади та його компетенцією у сфері здійснення державно-владних повноважень [8, с. 110]. До них здебільшого відносять такі: а) видання управлінських актів; б) вчинення інших юридично значущих управлінських дій; в) укладання адміністративно-правових договорів. Натомість до не правових відносять такі форми: а) здійснення організаційних заходів; б) матеріально-технічні операції. Останні мають допоміжне, обслуговуюче призначення [9, с. 64].

Серед більш типових не правових форм діяльності органів юстиції, стверджує О. Предместніков, можна виокремити проведення засідань, нарад, наукових конференцій і семінарів, участь у проведенні навчально-методичних заходів; робочі поїздки, офіційні закордонні візити та ведення міжнародних переговорів; забезпечення ведення відповідних державних реєстрів, надання інформації з реєстрів; надання методичної допомоги; облік і зберігання текстів актів законодавства, бланків свідоцтв про державну реєстрацію; замовлення, постачання, ведення обліку бланків та подання звітності щодо їх витрачання; офіційне видання збірників актів законодавства, участь у виданні журналів і газет загальноправового характеру; підготовку інформаційних матеріалів (довідок, звітів) та інших документів; планування роботи; запитування та одержання інформації, документів і матеріалів; висвітлення інформації в засобах масової інформації та на власному веб-сайті, проведення прес-конференцій, брифінгів, інтерв'ю; добір кадрів, роботу з підготовки, перепідготовки та підвищення їх кваліфікації, організацію професійного навчання і стажування відповідних осіб; ведення діловодства та архіву; контроль виконання актів і доручень; ведення статистичної звітності тощо [10, с. 146–147].

Висновки. Узагальнення всього вищевикладеного дозволяє сформувавши такі заключні висновки:

– структура кримінологічної діяльності ДКВС України являє собою взаємозв'язок її складових частин (елементів), сукупність яких утворює внутрішню будову цього явища правової дійсності. Невід'ємними елементами кримінологічної діяльності ДКВС України є: суб'єкти, об'єкти, дії (заходи), засоби та форми діяльності;

– до суб'єктів кримінологічної діяльності ДКВС України слід віднести: Департамент з питань виконання кримінальних покарань, міжрегіональні територіальні органи з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України, органи та установи виконання покарань, зокрема слідчі ізолятори й центри пробації, навчальні заклади, що належать до сфери управління Державної кримінально-виконавчої служби України. При здійсненні кримінологічної діяльності вказані суб'єкти виконують такі функції: а) контрольну; б) запобіжну; в) організаційну; г) координаційну; д) нормопроектну; е) методичну; є) освітню; ж) соціально-виховну; з) ресоціалізаційну; и) інформаційно-аналітичну; і) наглядову; ї) правоохоронну; й) правороз'яснювальну;

– об'єктами кримінологічної діяльності ДКВС України є соціально-правові явища на які спрямована така діяльність. До них, зокрема, належать: а) правосвідомість та правова поведінка засуджених; б) правосвідомість та правова поведінка персоналу органів та установ ДКВС України; в) детермінанти вчинення кримінальних правопорушень в місцях несвободи; г) поведінка потенційних жертв кримінальних правопорушень, що знаходяться в місцях несвободи.

– систему кримінологічних заходів, що вживаються органами та установами ДКВС України складають: соціально-виховні заходи, ресоціалізаційні заходи, заходи сприяння засудженим, які готуються до звільнення, наглядові заходи, запобіжні (профілактичні) заходи, освітні заходи, інформаційно-аналітичні заходи, оперативно-розшукові заходи;

– основними засобами здійснення кримінологічної практичної діяльності ДКВС України є норми права, що містяться в нормативно-правових актах різних рівнів правового регулювання, а також методи, які сприяють досягненню мети кримінологічної діяльності. До основних нормативно-правових актів, що регулюють кримінологічну діяльність ДКВС України слід віднести: Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003, Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23.06.2005, Закон України «Про пробацію» від 05.02.2015, Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань» від 28.08.2018 № 2823/5 та деякі інші. Під методами кримінологічної діяльності ДКВС України слід розуміти сукупність передбачених законодавством прийомів і способів досягнення мети такої діяльності. Ними є методи переконання, заохочення та примусу.

– кримінологічна діяльність ДКВС України здійснюється у двох формах: а) правова форма – це кримінологічна діяльність, яка пов'язана зі здійсненням юридично значущих дій (наприклад, видання управлінських чи організаційно-розпорядчих правових актів (наказів); застосування норм кримінально-виконавчого права; укладання юридичних договорів тощо); б) не правова форма – здійснення організаційних заходів та матеріально-технічних операцій (наприклад, проведення засідань, нарад, наукових конференцій, надання методичної допомоги; підготовка інформаційних матеріалів та документів; висвітлення інформації в ЗМІ та ін.).

Список використаних джерел:

1. Шаблюстий В. В., Уваров В. Г. Про рецидивний кримінальний проступок в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпро петровського державного університету внутрішніх справ* : наук. журнал. 2022. № 2. С. 16–21.
2. Підвінська І. В. Юридична діяльність: поняття, структура, цінність. URL: https://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1859%3A220418-19&catid=209%3A1-042018&Itemid=259&lang=en
3. Прийоми і засоби здійснювання юридичної практичної діяльності. URL: <https://thelib.info/psihologiya/3158048-prijomi-i-zasobi-zdijsnjuvannya-juridichnoi-praktichnoi-diyalnosti/>
4. Комірчий П. Методи діяльності органів публічної служби у правоохоронній сфері України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 95–100.
5. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 року № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>
6. Етика соціальної роботи в пенітенціарній системі. URL: <https://www.stud24.ru/sociology/etika-socialno-roboti-v-pentencarnj/340065-1025873-page3.html>
7. Могілевська Л. Форми діяльності Національної поліції у сфері забезпечення прав і свобод дитини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 128–132.
8. Атаманчук Г. В. Государственное управление (организационно-функциональные вопросы). Москва : ОАО «НПО «Экономика», 2000. 302 с.
9. Гончарук С. Т. Основи адміністративного права України : навч. посіб. Київ, 2004. 200 с.
10. Предместніков О. Особливості організаційних і матеріально-технічних форм діяльності органів юстиції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 146–151.

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.43>

ДЕГТЯРЬОВА О.В.

**ЗАСАДИ УСПІШНОГО ВПРОВАДЖЕННЯ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ
В УКРАЇНІ**

**PRINCIPLES OF SUCCESSFUL IMPLEMENTATION OF RESTORATIVE JUSTICE
IN UKRAINE**

У статті розкриваються процесуальні можливості, переваги та недоліки впровадження у законодавство України інституту відновного правосуддя. Аналізуються різноманітні визначення відновного правосуддя його особливості та принципи. Запропоноване власне формулювання вказаного поняття: «відновне правосуддя – одна з форм (підходів) до вирішення кримінально-правового конфлікту, направлена на примирення винних та потерпілих учасників кримінально-процесуальної діяльності та відшкодування заподіяної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням». Дослідженням проблем запровадження відновного правосуддя в українське законодавство займалися такі науковці, як І. Іваньков, О. Шевцова, О. Нагорнюк-Данилюк, В. Землянська, Н. Нестор, О. Семчишин, В. Кучер, К. Кармазіна, М. Храпицька, О. Євдокімова, Ю. Микитин, Ю. Мельничук які стверджують, що вказане питання потребує відповідного нормативно-правового регулювання.

Україна наразі знаходиться на шляху запровадження відновного правосуддя, проте перед державою стоїть ряд завдань, щодо системних законодавчих змін. Відновне правосуддя має наступні переваги: 1) зниження рівня рецидивів; 2) зменшення витрати на кримінальне правосуддя – за рахунок скороченого об'єму юридичних процедур і утримання під вартою; 3) повніше сприйняття справедливості; 4) відшкодування морального і інших видів шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; 5) справедливіше задоволення вимог потерпілих

До труднощів і проблем реалізації відновного правосуддя можна віднести: необхідність зміни законодавчої бази; завантаженість державних органів; некоректне розуміння визначення, мети та принципів відновного правосуддя; відсутність спланованої інформаційно-навчальної кампанії щодо запровадження відновного правосуддя.

Зроблений висновок, що необхідно доповнити КК та КПК нормами, які закріпили б визначення, принципи та завдання відновного правосуддя, що забезпечить збереження принципів відновного правосуддя і створить можливості взаємодії органів кримінального правосуддя та організацій, які надають послуги з проведення програм відновного правосуддя.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, адвокат, потерпілий, правопорушник, держава, суспільство, відшкодування шкоди, угода про примирення, звільнення від кримінальної відповідальності.

The article reveals the procedural possibilities, advantages and disadvantages of introducing the institute of restorative justice into the legislation of Ukraine. Various definitions of restorative justice, its features and principles are analyzed. The proposed proper wording of the specified concept: "restorative justice is one of the forms (approaches) to solving a criminal-legal conflict, aimed at reconciliation of guilty and victimized participants in criminal-procedural activities and compensation for the damage caused by a criminal offense." Such scientists as I. Ivankov, O. Shevtsova, O. Nagornyyuk-Danilyuk, V. Zemlyanska, N. Nestor, O. Semchyshyn, V. Kucher, K. Karmazina, M. Khrapytska were engaged in researching the problems of introducing restorative justice into Ukrainian legislation. , O. Yevdokimova, Yu. Mykytyn, Yu. Melnychuk who claim that the specified issue requires appropriate regulatory and legal regulation.

Ukraine is currently on the way to introducing restorative justice, but the state faces a number of tasks related to systemic legislative changes. Restorative justice has the following advantages: 1) reduction of recidivism; 2) reduction of the cost of criminal justice – due to the reduced volume of legal procedures and detention; 3) a more complete perception of justice; 4) compensation for moral and other types of damage caused by a criminal offense; 5) fairer satisfaction of the demands of the victims

Difficulties and problems of implementing restorative justice include: the need to change the legislative framework; workload of state bodies; incorrect understanding of the definition, purpose and principles of restorative justice; lack of a planned informational and educational campaign regarding the introduction of restorative justice.

It was concluded that it is necessary to supplement the Code of Criminal Procedure and the Code of Criminal Procedure with regulations that would establish the definitions, principles and tasks of restorative justice, which would ensure the preservation of the principles of restorative justice and create opportunities for interaction between criminal justice bodies and organizations that provide services for the implementation of restorative justice programs.

Key words: *criminal offense, lawyer, victim, offender, state, society, compensation for damages, reconciliation agreement, exemption from criminal liability.*

Постановка проблеми. Невдоволення традиційною системою кримінального правосуддя, а саме: неспроможністю знизити рівень рецидиву кримінальних правопорушень, забезпечити психологічну реабілітацію злочинця і потерпілого, запровадити відшкодування злочинцем завданої потерпілому шкоди, обумовлює необхідність використання альтернативних процедур. Саме інститут відновного правосуддя своєю метою покликаний забезпечувати вирішення зазначених вище проблем, а тому показує актуальність дослідження вказаної тематики.

Метою дослідження є аналіз заходів щодо повноцінного та успішного функціонування в Україні інституту відновного правосуддя.

Серед основних **завдань**, які ставляться щодо наукової статті, слід виділити: дослідження поняття «відновне правосуддя», визначення ознак та принципів відновного правосуддя, рекомендацій щодо успішного впровадження інституту відновного правосуддя в Україні, переваги для держави та суспільства.

Стан дослідження проблематики. Проблеми запровадження інституту відновного правосуддя в Україні присвячені наукові праці таких дослідників, як І. Іваньков, О. Шевцова, О. Нагорнюк-Данилюк, В. Земляньська, Н. Нестор, О. Семчишин, В. Кучер, К. Кармазіна, М. Храпицька, О. Євдокімова, Ю. Микитин, Ю. Мельничук та інші. Однак доцільність та перспективи впровадження відновного правосуддя у правову систему потребують подальшого наукового дослідження та уточнення.

Виклад основного матеріалу. Інтеграція України в європейську спільноту вимагає від нашої держави реформування національного законодавства згідно міжнародних стандартів і зобов'язань. Особливо це стосується кримінального процесу, через який здійснюється охорона важливих конституційних прав, свобод та інтересів громадян.

Документи Організації Об'єднаних Націй і Ради Європи містять численні рекомендації щодо застосування альтернатив покаранню, основним серед яких є відновне правосуддя. В Україні відновне правосуддя прийшло не так давно, його поступово впроваджують у вигляді програм, в тому числі з метою закріплення на законодавчому рівні.

На думку колективу вчених, відновне правосуддя – це сучасний альтернативний підхід до вирішення конфліктів, спрямований на відновлення справедливості та узгодження потреб потерпілого, злочинця і суспільства в цілому. Відновне правосуддя є альтернативою каральній спрямованості кримінального правосуддя [1, с. 18].

Нагорнюк-Данилюк О. визначає відновне правосуддя як самостійну форму кримінального судочинства, спрямовану на створення відповідних умов для конструктивного вирішення кримінально-правового конфлікту та відновлення порушених соціальних зв'язків шляхом усунення завданих кримінальним правопорушенням збитків чи спричиненої шкоди [2, с. 135].

Іваньков І., Шевцова О. пропонують законодавчо закріпити наступне визначення: «Відновне правосуддя – це форма правосуддя, основною метою якого є створення умов для примирення потерпілих і правопорушників та усунення наслідків, спричинених злочином» [3, с. 269].

Ми погоджуємось з думками науковців щодо визначення терміну «відновне правосуддя» та пропонуємо наступне формулювання вказаного поняття: «відновне правосуддя – одна з форм (підходів) до вирішення кримінально-правового конфлікту, направлена на примирення винних та потерпілих учасників кримінально-процесуальної діяльності та відшкодування заподіяної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням».

Основна мета відновного правосуддя – надати можливість сторонам конфлікту і суспільству в цілому самим впоратися з наслідками злочину.

Землянська В., виділяє шість характерних принципів відновного правосуддя:

- 1) пріоритетність надання підтримки та забезпечення цілєння жертви/потерпілого;
- 2) правопорушники несуть відповідальність за свої дії;
- 3) активна участь у розв'язанні ситуації всіх осіб, на яких вплинула подія злочину;
- 4) громада сприяє реінтеграції жертви та правопорушника;
- 5) запобігання повторного вчинення злочину у майбутньому;
- 6) добровільність участі у відновному процесі всіх зацікавлених сторін [4, с. 21].

Нестор Н. підтримує думку Землянської В. та до переліку зазначених принципів відновного правосуддя додає наступні принципи:

- 1) добровільність участі у відновному процесі усіх зацікавлених сторін;
- 2) нейтральність посередника, який повинен неупереджено сприймати інтереси та почуття обох сторін і активно допомагати їм чітко зрозуміти та сформулювати власні інтереси;
- 3) конфіденційність – всі учасники процедури беруть на себе зобов'язання не поширювати будь-яку інформацію, що стала їм відома, без згоди іншої сторони [5, с. 332].

Найбільше проблем при впровадженні відновного правосуддя можуть виникнути саме у зв'язку з незрозумінням принципів відновного правосуддя, до яких відноситься: активна участь сторін; рівна увага до потреб та інтересів сторін; курс на відшкодування збитків; досягнення взаєморозуміння між сторонами; виправлення завданої шкоди; добровільність; конфіденційність; незалежність та неупередженість сторін.

Туманянц А. вважає, що основне значення відновного правосуддя полягає в тому, щоб створити нову філософію кримінального права і процесу, за допомогою якої можна розширити або подолати формально-юридичні рамки судочинства [6, с. 268]. Саме формалізм кримінального судочинства створює умови для пошуку нових способів його подолання.

На думку Семчишина О., проблеми, що виникають на шляху до впровадження інституту відновного правосуддя в Україні пов'язані, зокрема, з необхідністю ламання сформованих в українському суспільстві стереотипів щодо злочину та правосуддя, сталого карного підходу в роботі правоохоронних органів, браком зацікавленості з боку цих органів у передачі кримінальних справ для проведення відновних програм у громаді, недостатністю нормативно-правової бази [7, с. 18].

Найгостріше питання відновного правосуддя полягає у недостатній нормативно-правовій базі, що ставить правоохоронні органи у ситуацію процедурного незрозуміння проведення відновних процедур. На вказані аспекти слід звернути особливу увагу, змінити та удосконалити нормативно-правову базу та чітко визначити процедурний механізм передачі кримінальних проваджень для проведення відновних процедур.

На думку Кучер В., відновне правосуддя, ставлячи інтереси держави поряд з інтересами громадянина і надаючи можливість потерпілому домовитися з обвинуваченим, втілює диспозитивні ідеї кримінально-процесуальної діяльності, а з іншого негативного боку, це може спричинити до виходу цього процесу з під-контролю державних органів [8, с.3].

Необхідно звернути увагу, що продовження досудового розслідування в той час, як сторони намагаються досягти примирення, в тому числі проведення допитів, оглядів, обшуків тощо,

може чинити психологічний тиск і негативно позначитися на ставленні потерпілого до підозрюваного та до самої програми в цілому, так само як і зменшити зацікавленість самого підозрюваного в успішному завершенні програми, його віру в можливу результативність примирних процедур [9, с. 90].

На думку Нагорнюк-Данилюк О. необхідно передбачити у правових нормах Кримінального кодексу України (далі – КК) та Кримінально процесуального кодексу України (далі – КПК), право керівника слідчого органу припинити кримінальне провадження за наявності угоди про примирення сторін, що скоротило б кількість кримінальних справ, що розглядають суди [2, с. 132].

Впровадження відновного правосуддя амбіційний та довготривалий процес, який включає не тільки радикальну зміну поглядів на способи вирішення кримінально-правового конфлікту, а і трансформацію соціальних відносин та правової політики в цілому. Євдокімова О. виділяє три основні складові відновного правосуддя:

1) залучення до процесу всіх сторін, які мають законну зацікавленість у вирішенні кримінально-правового конфлікту, а саме жертви, правопорушника, їхніх близьких та суспільства загалом;

2) відсутність заздалегідь регламентованого в законодавстві, універсального алгоритму дій правопорушника, який притаманний традиційному правосуддю;

3) посилення голосу жертви в процесі вирішення кримінально-правового конфлікту [10, с. 56, 60].

Микитин Ю. пропонує закріпити на законодавчому рівні можливість застосування форм відновного правосуддя на будь-якій стадії кримінального процесу, починаючи від порушення кримінальної справи і закінчуючи видаленням суду в нарадчу кімнату для постановлення вироку [11, с. 56].

Відновне правосуддя – є ефективним засобом кримінально-правового регулювання та сприятиме профілактиці майбутніх злочинів, особливо щодо неповнолітніх [12, с. 165].

Мельничук Ю. та Кузьмич В. вважають, що впровадження та застосування програм відновного правосуддя у кримінальних конфліктах сприятиме вирішенню таких проблем, як:

1) гуманізації та демократизації правової системи;

2) вдосконалення та спрощення кримінального процесу;

3) доступу до правосуддя;

4) забезпечення прав та законних інтересів потерпілого та правопорушника;

5) профілактику злочинності [13, с. 104].

Комплексне впровадження в правову систему України інституту відновного правосуддя відіграватиме позитивну роль у профілактиці правопорушень, забезпеченні охорони прав та законних інтересів людини [14, с. 260].

Висновки. Отже можна дійти висновку, що відновне правосуддя має наступні переваги:

1) зниження рівня рецидивів; 2) зменшення витрати на кримінальне правосуддя – за рахунок скороченого об'єму юридичних процедур і утримання під вартою; 3) повніше сприйняття справедливості; 4) відшкодування морального і інших видів шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; 5) справедливіше задоволення вимог потерпілих.

Відновне правосуддя – одна з форм (підходів) до вирішення кримінально-правового конфлікту, направлена на примирення винних та потерпілих учасників кримінально-процесуальної діяльності та відшкодування заподіяної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням

До труднощів і проблем реалізації відновного правосуддя можна віднести: необхідність зміни законодавчої бази; завантаженість державних органів; некоректне розуміння визначення, мети та принципів відновного правосуддя; відсутність спланованої інформаційно-навчальної кампанії щодо запровадження відновного правосуддя.

Необхідно доповнити КК та КПК нормами, які закріпили б визначення, принципи та завдання відновного правосуддя, що забезпечить збереження принципів відновного правосуддя і створить можливості взаємодії органів кримінального правосуддя та організацій, які надають послуги з проведення програм відновного правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Відновне правосуддя в Україні: / К. Лондра та ін. *ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2022. № 1. С. 14–19.
2. Нагорнюк-Данилюк О. Відновне правосуддя як складова ювенальної превенції. *Юридична наука.* 2020. № 5. С. 127–138.

3. Іваньков І., Шевцова О. Деякі проблемні питання щодо впровадження відновного правосуддя в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 268–270.
4. Землянська В. Відновне правосуддя в кримінальному процесі України : посібник. Київ : Захаренко В.О., 2008. 200 с.
5. Нестор Н. Поняття, принципи та форми відновного правосуддя. *Форум права*. 2010. № 2. С. 330–333.
6. Туманянц А. Концептуальні засади впровадження відновного правосуддя в Україні: окремі питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 265–268.
7. Семчишин О. Відновне правосуддя: перспективи інституціоналізації в українському суспільстві. *Наукові записки*. 2010. № 110. С. 37–40.
8. Кучер В. Правові можливості впровадження відновного правосуддя в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2008. № 3. 1-10.
9. Кармазіна К., Храпицька М. До питання про стан відновного правосуддя в Україні на сучасному етапі. *Правова держава*. 2021. № 41. С. 83–95.
10. Євдокімова О. Щодо перспективних напрямів упровадження відновного правосуддя у кримінальне законодавство України. *Юридичний вісник*. 2021. № 1. С. 55–62.
11. Микитин Ю. Закріплення основ відновного правосуддя у міжнародно-правових актах ООН та Ради Європи. *Щоквартальний бюлетень "Відновне правосуддя в Україні"*. 2010. № 1. С. 53–62.
12. Тімофєєва Л. Переваги відновного правосуддя в сучасному кримінальному праві України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 17. С. 158–166.
13. Мельничук Ю., Кузьмич В. Особливості впровадження програм відновного правосуддя в законодавство України. *Молодий вчений*. 2018. № 1. С. 103–106.
14. Карпенко М., Туманянц А. Деякі питання впровадження ідеї відновного правосуддя в кримінально-процесуальне законодавство України. *Університетські наукові записки*. 2006. № 2. С. 260–264.

УДК 343.121.4

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.44>

ДУБІВКА І.В.

РОЛЬ АДВОКАТА ПО НАДАННЮ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ СВІДКУ

THE ROLE OF A LAWYER TO PROVIDE LEGAL WITNESS ASSISTANCE

Актуальність статті полягає в тому, що важливість своєчасної та кваліфікованої правової допомоги свідку у кримінальному провадженні складно переоцінити, адже, як відомо, статус свідка у подальшому може змінитись на статус підозрюваного. Тобто діяльність адвоката має бути спрямована на забезпечення дотримання та реалізацію прав свідка про які останній може бути невідомим або обізнаним частково. Це стосується як безпосередньо прав свідка, так і можливості зміни його процесуального статусу. Наголошено, що проблемами надання правової допомоги свідку є: 1) неможливості оскаржити рішення, дії, бездіяльність слідчого, прокурора, які стосуються інтересів свідка; 2) наявності практики умисного затягування із повідомленням про підозру у випадках, коли особа очевидно надалі набуде цього статусу з тим, щоб така особа залишалась у статусі свідка і не могла скористатись

© ДУБІВКА І.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу (Національна академія внутрішніх справ)

процесуальними правами підозрюваного; 3) відсутність чіткої правової регламентації прав адвоката, який надає правову допомогу свідку. Органи досудового розслідування, достовірно знаючи, що тільки ці посадові особи підприємства можуть бути суб'єктом злочину, офіційно не поспішають повідомляти останніх про підозру, щоб не почали спливати строки розслідування. Таким чином, органи досудового розслідування можуть протягом кількох років (аж до завершення строків давності притягнення до відповідальності) здійснювати кримінальне переслідування, а сама особа буде позбавлена належного права на захист від такого переслідування. Визначено тактичні прийоми під час проведення допитів свідків, які вказують на те, що допит свідка має ознаки допиту підозрюваного: численні безпідставні виклики свідка; повідомлення про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань або за неправдиві показання, що здійснюється у вигляді погрози або тиску на допитуваного, неодноразові нагадування про кримінальну відповідальність із детальним роз'ясненням санкцій; повторні допити без мети уточнення обставин, які вже встановлені, натомість повторення запитань про обставини, про які не відомо допитуваному; постановка запитань навідного характеру.

Ключові слова: *слідчий, прокурор, оскарження, досудове розслідування, процесуальні дії.*

The relevance of the article is that the importance of timely and qualified legal assistance to a witness in criminal proceedings is difficult to overestimate, because, as we know, the status of a witness may later change to the status of a suspect. That is, the lawyer's activities should be aimed at ensuring the observance and realization of the rights of the witness, of which the latter may be unaware or partially aware. This applies both directly to the rights of the witness and the possibility of changing his procedural status. It is emphasized that the problems of providing legal assistance to a witness are: 1) inability to appeal against decisions, actions, inaction of the investigator, prosecutor, which relate to the interests of the witness; 2) the existence of the practice of intentional delay with notification of suspicion in cases where the person apparently further acquires this status so that such a person remains in the status of a witness and can not use the procedural rights of the suspect; 3) lack of clear legal regulation of the rights of a lawyer who provides legal assistance to a witness. The pre-trial investigation authorities, knowing full well that only these officials of the enterprise can be the subject of the crime, are not in a hurry to officially inform the latter about the suspicion, so that the terms of the investigation do not begin to expire. Thus, the pre-trial investigation authorities may prosecute for several years (until the expiry of the statute of limitations), and the person will be deprived of the proper right to protection from such prosecution. Tactical methods during the interrogation of witnesses have been identified, which indicate that the interrogation of a witness has signs of interrogation of the suspect: numerous unfounded summonses of a witness; notification of criminal liability for refusing to testify or for false testimony in the form of threats or pressure on the interrogated, repeated reminders of criminal liability with a detailed explanation of sanctions; repeated interrogations without the purpose of clarifying the circumstances that have already been established, instead of repeating questions about circumstances that are not known to the interrogated; asking leading questions.

Key words: *investigator, prosecutor, appeal, pre-trial investigation, procedural actions.*

Актуальність теми. Важливість своєчасної та кваліфікованої правової допомоги свідку у кримінальному провадженні складно переоцінити, адже, як відомо, статус свідка у подальшому може змінитись на статус підозрюваного. Тобто діяльність адвоката має бути спрямована на забезпечення дотримання та реалізацію прав свідка про які останній може бути невідомим або обізнаним частково. Це стосується як безпосередньо прав свідка, так і можливості зміни його процесуального статусу.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на те, що найбільш поширеними є випадки виклику свідків для проведення допиту, особливе значення має отримання правової допомоги під час підготовки до цієї слідчої (розшукової) дії. Аналіз законодавства і правозастосовної практики показав, що змістом діяльності адвоката, який надає правову допомогу свідку є:

1) з'ясування чи було розпочато досудове розслідування у порядку ст. 214 КПК України, адже лише за таких умов можливо проводити допит;

2) з'ясування соціально-правового та процесуального статусу особи з метою визначити чи може вона бути викликана і допитана як свідок. Тобто, потрібно встановити чи не належить особа до наступних категорій осіб: захисників, представників потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, законних представників потерпілого та цивільного позивача у кримінальному провадженні; адвокатів; нотаріусів; медичних працівників; священнослужителів; журналістів; професійних суддів, народних засідателів; осіб, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні; осіб, до яких застосовані заходи безпеки; осіб, які мають відомості про дійсні дані про осіб, до яких застосовані заходи безпеки.

У випадку, якщо особа належить до цих категорій роз'яснення стосуються обмеження предмета допиту щодо відомостей, які стали їй відомі внаслідок виконання професійних або процесуальних обов'язків.

Якщо особа має дипломатичну недоторканість, то вона не може бути допитана як свідок без її згоди, а для допиту працівників дипломатичних представництв потрібна згода представника дипломатичної установи;

3) якщо свідком є неповнолітній або малолітній, роз'яснюються вимоги до проведення допиту таких осіб: присутність законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря; обмеження тривалості допиту; роз'яснення про обов'язку про давання правдивих показань без попередження про кримінальну відповідальність (ст. 226 КПК України);

4) роз'яснення свідку змісту повістки про виклик. Відповідно до ст. 137 КПК України, у ній повинно бути зазначено: прізвище та посада слідчого, прокурора, слідчого судді, судді, який здійснює виклик; найменування та адреса суду або іншої установи, до якої здійснюється виклик, номер телефону чи інших засобів зв'язку; ім'я (найменування) особи, яка викликається, її адреса; найменування (номер) кримінального провадження, в рамках якого здійснюється виклик; процесуальний статус, в якому перебуває викликана особа; час, день, місяць, рік і місце прибуття викликаної особи; процесуальна дія (дії), для участі в якій викликається особа; наслідки неприбуття особи за викликом із зазначенням тексту відповідних положень закону, в тому числі можливість застосування приводу, та здійснення спеціального досудового розслідування чи спеціального судового провадження; поважні причини, через які особа може не з'явитися на виклик, та нагадування про обов'язок заздалегідь повідомити про неможливість з'явлення; підпис слідчого, прокурора, слідчого судді, судді, який здійснив виклик.

У випадку недотримання зазначених вимог, особа не вважається такою, що отримала повістку і її про це повідомлено, відтак обов'язок прибути за викликом у неї не виникає.

У цьому контексті потрібно також підтримати позицію науковців, які вважають доцільним передбачити порядок повідомлення свідка про його право користуватись правовою допомогою адвоката.

Так, вивчення спеціальної літератури засвідчило, що протягом тривалого періоду науковцями та практиками слушно наголошувалось на необхідності законодавчого врегулювання низки питань, пов'язаних із діяльністю адвоката щодо надання правової допомоги свідку. Н. Титова запропонувала доповнити КПК 1960 року нормою, яка б регламентувала роз'яснення свідку в повістці права на правову допомогу [1, с. 361], О. Панчук підтримав цю думку і вже в КПК України запропонував внести відповідні доповнення, а саме зазначив, що зміст повістки про виклик визначений у ст. 137 діючого КПК. У повістці повинно бути зазначено: 1) прізвище та посада слідчого, прокурора, слідчого судді, судді, який здійснює виклик; 2) найменування та адреса суду або іншої установи, до якої здійснюється виклик, номер телефону чи інших засобів зв'язку; 3) ім'я (найменування) особи, яка викликається, та її адреса; 4) найменування (номер) кримінального провадження, в рамках якого здійснюється виклик; 5) процесуальний статус, в якому перебуває викликана особа; 6) час, день, місяць, рік і місце прибуття викликаної особи; 7) процесуальна дія (дії), для участі в якій викликається особа; 8) наслідки неприбуття особи за викликом із зазначенням тексту відповідних положень, в тому числі і можливість застосування приводу; 9) передбачені цим Кодексом поважні причини, через які особа може не з'явитися на виклик, та нагадування про обов'язок заздалегідь повідомити про можливість з'явлення; 10) підпис слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, який здійснив виклик. Вважаємо доцільним доповнити ст. 137 КПК пунктом 11, у якому слід вказати, що у повістці про виклик свідка повинно бути роз'яснено його право з'явитись на допит або для участі у проведенні інших процесуальних дій з обраним за

власним бажанням адвокатом. Якщо виклик здійснюється по телефону або телеграмою, що передбачено ст.135 цього Кодексу, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд також повинен роз'яснити свідку зазначене право [2].

Що стосується вирішення питання про роз'яснення свідку права отримати правову допомогу адвоката у випадку, якщо виклик свідка не здійснювався, то науковцями також запропоновано законодавчий спосіб його врегулювання, а саме, слідчий перед проведенням допиту повинен роз'яснити свідку, що він має право на отримання правової допомоги від адвоката під час допиту чи проведення інших слідчих дій за його участю. Про роз'яснення такого права слідчий має скласти протокол. Коли свідок відмовляється від адвоката, слідчий проводить допит. Якщо свідок бажає запросити адвоката для участі у допиті, його проведення слід відкласти на визначений між слідчим та свідком час, але не більше ніж на один день. Такий строк необхідний для того, щоб у свідка був час для звернення до адвоката, укладення з ним угоди про надання правової допомоги та явки для участі у проведенні цієї слідчої дії [3, с. 124].

5) роз'яснення свідку наслідків неприбуття та ухилення від явки до слідчого (ст. 139 КК України – накладення грошового стягнення: від 344 до 68 грн. – у випадку неприбуття на виклик слідчого, прокурора; від 689 до 2 756 грн. – у випадку неприбуття на виклик слідчого судді, суду);

6) роз'яснення свідку які причини визнаються поважними у разі неприбуття за викликом: затримання, тримання під вартою або відбування покарання; обмеження свободи пересування внаслідок дії закону або судового рішення; обставини непереборної сили (епідемії, військові події, стихійні лиха або інші подібні обставини); відсутність особи у місці проживання протягом тривалого часу внаслідок відрядження, подорожі тощо; тяжка хвороба або перебування в закладі охорони здоров'я у зв'язку з лікуванням або вагітністю за умови неможливості тимчасово залишити цей заклад; смерть близьких родичів, членів сім'ї чи інших близьких осіб або серйозна загроза їхньому життю; несвоєчасне одержання повістки про виклик; інші обставини, які об'єктивно унеможливають з'явлення особи на виклик (ст. 138 КПК України);

7) роз'яснення свідку випадків, у яких щодо нього може бути застосовано привід;

8) роз'яснення свідку про кримінальну відповідальність (ст. 384, 385 КК України) за завідомо неправдиві показання слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду або за відмову від давання показань слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду, крім випадків, передбачених КПК України;

9) повідомлення свідку, що він може відмовитись давати показання щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів. А також роз'яснення хто саме, відповідно до положень закону визнається близькими родичами та членами сім'ї: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі (п.1. ч.1 ст. 3 КПК України).

Питанню надання правової допомоги свідку приділяється значна увага у правових позиціях національних судів та ЄСПЛ.

У Рішенні КСУ від 30 вересня 2009 року № 23–рп/2009 [4] роз'яснено зміст права на правову допомогу. Суть клопотання суб'єкта права на конституційне звернення полягає у необхідності офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України «кожен має право на правову допомогу» та «для надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура».

Щодо можливості надання свідкам правової допомоги адвокатом КСУ зазначив, що реалізація кожним права на правову допомогу не може залежати від статусу особи та характеру її правовідносин з іншими суб'єктами права. Закріпивши право будь-якої фізичної особи на правову допомогу, конституційний припис «кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» (частина перша статті 59 Конституції України) за своїм змістом є загальним і стосується не лише підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного, а й інших фізичних осіб, яким гарантується право вільного вибору захисника з метою захисту своїх прав та законних інтересів, що виникають з цивільних, трудових, сімейних, адміністративних та інших правовідносин.

Право на правову допомогу – це гарантована державою можливість кожної особи отримати таку допомогу в обсязі та формах, визначених нею, незалежно від характеру правовідносин особи з іншими суб'єктами права.

За змістом статті 64 Конституції України конституційне право кожного на правову допомогу у жодному випадку не може бути обмежено. Відповідно до Основного Закону України

положення «кожен має право на правову допомогу» (частина перша статті 59) є нормою прямої дії (частина третя статті 8), і навіть за умови, якщо це право не передбачене відповідними законами України чи іншими правовими актами, особа не може бути обмежена у його реалізації. Це стосується, зокрема, і права свідка на отримання правової допомоги під час допиту у кримінальному процесі та права особи у разі надання нею пояснень у державних органах.

Потрібно зазначити, що після цього рішення КСУ та низки законотворчих ініціатив, до КПК 1960 року було внесено доповнення, що стосувались регламентації участі адвоката щодо надання правової допомоги свідку.

Так, у одній з редакцій КПК 1960 року (після змін від 1 липня 2010 року) було передбачено у ч. 5 ст. 167, що у разі, якщо свідок з'явився на допит із захисником, захисник має право бути присутнім при допиті; надавати у присутності слідчого консультації свідку, якщо фактичні обставини у справі можуть бути використані для кримінального переслідування особисто самого свідка або членів його сім'ї чи близьких родичів; ставити з дозволу слідчого запитання, що підлягають занесенню до протоколу допиту свідка, для уточнення і доповнення його відповідей; заперечувати проти незаконних дій слідчого щодо порядку проведення ним допиту з посиланням на норму закону, яка порушується, що підлягає занесенню до протоколу допиту; оскаржувати дії слідчого в порядку, встановленому цим Кодексом, у разі якщо з характеру і змісту питань випливає, що свідок має допитуватися як підозрюваний.

Такий підхід законодавця логічний, адже, як вже було зазначено, саме свідок, який може бути набути статусу підозрюваного найбільше зацікавлений в отриманні своєчасної та кваліфікованої правової допомоги. Якщо особа була, наприклад, очевидцем події і ні вона, ні інші особи у не притягненні до відповідальності яких вона зацікавлена, не мають стосунку до цієї події, то існує ймовірність, що ця особа, перебуваючи у статусі свідка взагалі не виявлятиме ініціативи щодо отримання правової допомоги адвоката.

Питання надання правової допомоги адвокатом свідку, який надалі набув статусу підозрюваного та наслідки порушення прав на правову допомогу розглядалися і мають відображення у правових позиціях ЄСПЛ («Яременко проти України», «Луценко проти України», «Шабельник проти України»). У цих та інших рішеннях визначено, що використання показань осіб, які перебували у якості свідка та використання таких показань у для доведення винуватості в учиненні злочину є порушенням пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Як убачається з положень ч. 1 ст. 65 КПК України, за час дії КПК України це питання не втратило актуальності, а, навпаки, набуло більшої значущості, оскільки у порівнянні з положеннями КПК 1960 року, у чинному законодавстві було втрачено важливі здобутки правової регламентації питань надання правової допомоги свідку.

Вивчення правозастосовної практики дозволило виявити певні тактичні прийоми під час проведення допитів свідків, які вказують на те, що допит свідка має ознаки допиту підозрюваного. А саме: 1) численні безпідставні виклики свідка; 2) повідомлення про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань або за неправдиві показання, що здійснюється у вигляді погрози або тиску на допитуваного, неодноразові нагадування про кримінальну відповідальність із детальним роз'ясненням санкцій; 3) повторні допити без мети уточнення обставин, які вже встановлені, натомість повторення запитань про обставини, про які не відомо допитуваному; 4) постановка запитань навідного характеру.

Отже, із наведеного убачається, що свідку, який не має досвіду участі у кримінальному провадженні, а також необізнаний про свої процесуальні права та можливості їх реалізації, самостійно вкрай важливо зрозуміти, що використання таких тактичних прийомів може призвести до погіршення його процесуального становища.

На нашу думку, для вирішення цієї проблеми потрібно удосконалити положення КПК України із урахуванням позитивного досвіду регулювання цього питання у КПК 1960 року. Так, зокрема доцільно: передбачити право свідка відмовитись від адвоката, запрошувати адвоката іншими особами на його прохання; відтворити положення КПК 1960 року у КПК України із певними змінами, а саме: захисник має право бути присутнім при допиті; надавати у присутності слідчого консультації свідку, зупиняти свідка, якщо він під час надання відповіді на запитання або з власної ініціативи дає свідчення проти себе, членів сім'ї, близьких родичів, ставити з дозволу слідчого запитання, що підлягають занесенню до протоколу допиту свідка, для уточнення і доповнення його відповідей; заперечувати проти незаконних дій слідчого щодо порядку проведення ним допиту з посиланням на норму закону, яка порушується, що підлягає занесенню до протоколу допиту свідка; оскаржувати дії слідчого в порядку, встановленому цим Кодексом.

Нами встановлено наступні проблеми надання правової допомоги свідку: 1) неможливо-сті оскаржити рішення, дії, бездіяльність слідчого, прокурора, які стосуються інтересів свідка; 2) наявності практики умисного затягування із повідомленням про підозру у випадках, коли особа очевидно надалі набуде цього статусу з тим, щоб така особа залишалась у статусі свідка і не могла скористатись процесуальними правами підозрюваного; 3) відсутність чіткої правової регламентації прав адвоката, який надає правову допомогу свідку.

Потрібно також зауважити про проблемне питання щодо відсутності законодавчих механізмів реалізації прав свідка і адвоката. Крім того, правова допомога у визначенні у рішенні КСУ (правова допомога є багатоаспектною, різною за змістом, обсягом та формами і може включати консультації, роз'яснення, складення позовів і звернень, довідок, заяв, скарг, здійснення представництва, зокрема в судах та інших державних органах, захист від обвинувачення тощо) не може бути реалізована адвокатом, оскільки КПК України не передбачено право свідка або його адвоката подавати скарги або клопотання на дії, бездіяльність слідчого, прокурора під час досудового розслідування.

Так, у ст. 303 КПК України передбачено вичерпний перелік рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування, а також суб'єктів, які мають право їх оскаржувати. Серед останніх свідок або адвокат, який надає правову допомогу не зазначені. Тобто, свідок позбавлений можливості бути обізнаним про процесуальні рішення слідчого, прокурора та не може брати активну участь у кримінальному провадженні з метою забезпечення та захисту своїх прав і законних інтересів. Адвокат, який надає правову допомогу свідку так само обмежений у таких можливостях, оскільки КПК України не містить норми, що визначає права адвоката, який надає правову допомогу свідку і так само відсутнє положення про те, що адвокат, який надає правову допомогу свідку користується процесуальними правами останнього, крім випадків, коли реалізація цих прав можлива винятково свідком (за аналогією законодавчого врегулювання прав, що стосуються участі захисника підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача). Це негативно впливає на визначення змісту такої допомоги, оскільки відсутня можливість бути обізнаним про тактику досудового розслідування, зібрані докази, вибір, послідовність процесуальних дій, тактику і мету їх проведення, вживати заходів для забезпечення і недопущення процесуальних порушень.

Зі згаданих даних адвокат може зробити припущення про наміри органів досудового розслідування щодо особи, яка наразі перебуває у статусі свідка. А якщо зважати на те, що повідомлення про підозру може бути здійснення в кінці досудового розслідування, то фактично особа у статусі свідка до повідомлення про підозру (з цього моменту можлива участь захисника) позбавлена реальних процесуальних можливостей для захисту своїх інтересів.

Ця важлива проблема коментується у звіті «35 неформальних практик у кримінальному судочинстві», де проаналізовані неформальні практики, які склалися під час застосування КПК України, і який складено на підставі інформації, отриманої внаслідок проведених інтерв'ю з учасниками кримінальних проваджень (адвокатами, прокурорами, суддями), соціологічних і експертних опитувань, вивчення судової практики, публікацій у ЗМІ й аналізу фахових публікацій. Так, серед іншого, зазначено, що до таких практик належить зволікання з моментом повідомлення особі про підозру. Автори звіту зазначають, що оскільки до того, як особі повідомлено про підозру, порушень строку розслідування бути не може, велика кількість кримінальних проваджень залишається без руху, а органи досудового розслідування зловживають цим і не поспішають повідомляти про підозру. Це призводить до недотримання розумних строків кримінального провадження та порушення принципу змагальності сторін.

Здебільшого така тенденція спостерігається при розслідуванні економічних (податкових) злочинів. Органи досудового розслідування відкривають кримінальне провадження та починають проведення різних слідчих дій: викликають по кілька разів керівника, бухгалтера підприємства для допитів, здійснюють виїмки всіх без винятку фінансових документів, проводять обшуки, інші слідчі дії. При цьому документи вилучають в юридичної особи, а ймовірними підозрюваними можуть бути лише керівник підприємства і головний бухгалтер.

Однак ці особи до останнього дня перебувають у статусі свідка і попереджаються про відповідальність за відмову від надання свідчень, за надання неправдивої інформації тощо. Органи досудового розслідування, достовірно знаючи, що тільки ці посадові особи підприємства можуть бути суб'єктом злочину, офіційно не поспішають повідомляти останніх про підозру, щоб не почали спливати строки розслідування. Таким чином, органи досудового розслідування можуть протягом кількох років (аж до завершення строків давності притягнення до відповідальності)

здійснювати кримінальне переслідування, а сама особа буде позбавлена належного права на захист від такого переслідування. При цьому, якщо особі повідомлено про підозру, органи досудового розслідування майже протягом кількох днів складають обвинувальний акт і надсилають матеріали кримінального провадження до суду. У такому випадку особа не може здійснити належний захист своїх прав, оскільки сторона захисту не встигає зібрати та надати суду свої докази [5, с. 36–37].

У наведеному прикладі докладно представлено і проілюстровано поширену практику, що обмежує право свідка на правову допомогу та її наслідки.

Вирішення цієї і інших проблем можливе шляхом законодавчої регламентації прав адвоката, який надає правову допомогу свідку та удосконалення положень ст. 303 КПК України.

Отже, за результатами вивчення законодавства та правозастосовної практики ми дійшли до наступних висновків.

Існує зв'язок порушення засади змагальності в стадії досудового розслідування із недоліками правової регламентації прав свідка і адвоката, що надає правову допомогу свідку. Потрібна регламентація діяльності адвоката, який надає правову допомогу свідку (ч.1 ст. 66 КПК України) зокрема: визначення порядку залучення адвоката для надання правової допомоги свідку; розширення прав адвоката (бути присутнім під час давання показань та проведення інших процесуальних дій; надавати консультації; ставити запитання; заперечувати проти незаконних дій слідчого, прокурора; користуватись іншими процесуальними правами, передбаченими КПК України, законами України).

Перелік рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування (ст. 303 КПК України) є звуженням прав свідка. У ст. 303 КПК України потрібно передбачити можливість оскарження рішень, дій бездіяльності слідчого, прокурора адвокатом або іншими суб'єктами прав, свобод і законних інтересів яких стосуються такі рішення, дії або бездіяльність.

Доцільно розширити перелік рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування та конкретизувати зміст таких положень (безпідставне внесення відомостей до ЄРДР; внесення відомостей до ЄРДР, що не відповідають дійсності; можливість оскарження рішення слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення інших процесуальних дій; оскарження дій, пов'язаних із перешкоджанням доступу до матеріалів досудового розслідування у передбачених законом випадках).

Список використаних джерел:

1. Титова Н. В. Право свідка на правову допомогу. *Актуальні проблеми кримінального процесу, криміналістики, судової експертизи та оперативно-розшукової діяльності* : матеріали 3-ї Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики», присвяченої 10-річчю Міжнародного гуманітарного університету (м. Одеса, 28 жовтня 2011 року). Одеса : Фінікс, 2011. С. 360–361.
2. Панчук О. Окремі питання надання адвокатом правової допомоги свідку. URL: <http://www.legeasiviata.in.ua/archive/2013/3/07.pdf>
3. Щерба В.М. Надання правової допомоги свідку у кримінальному процесі. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 3. С. 119–130.
4. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про правову допомогу) від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09/conv>
5. Банчук О. А., Дмитрієва І. О., Лобойко Л. М., Саїдова З. М. 35 неформальних практик у кримінальному судочинстві України К. : «Арт-Дизайн», 2014. 48 с.

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.45>

МЕНЖЕГА М.О.

**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ПІД ЧАС ПРОДОВЖЕННЯ СТРОКУ
ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
ДО ПОВІДОМЛЕННЯ ОСОБИ ПРО ПІДОЗРУ**

**PROBLEMATIC ISSUES THAT ARISE DURING THE EXTENSION OF THE PRE-
TRIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL PROCEEDINGS
BEFORE NOTIFYING THE PERSON OF SUSPICION**

Метою статті є дослідження підстав продовження строків досудового розслідування та аналіз судової практики, а саме випадків відмови слідчими суддями у задоволенні клопотань сторони обвинувачення у продовженні строків досудового розслідування. У статті викладено та проаналізовано поняття строків досудового розслідування, підстави та порядок продовження строків досудового розслідування у кримінальному провадженні слідчим суддею та підстави для відмови у задоволенні клопотання про продовження строку досудового розслідування стороні обвинувачення. Наголошено, що постанови про закриття кримінального провадження скасовуються після перевірки їх вмотивованості та обґрунтованості прокурором (у разі винесення постанови слідчим) або ж слідчим суддею. Тобто, у разі скасування постанови, відповідний суб'єкт пояснює свою позицію, зокрема тим, що постанова була винесена необґрунтовано або передчасно, що вказує на зловживання сторони обвинувачення або небажання здійснювати досудове розслідування, що підтверджує нашу вищевказану думку. З'ясовано, що існують непоодинокі випадки, коли сторона обвинувачення подає клопотання про продовження строку досудового розслідування, мотивуючи власну позицію, зокрема, тим, що строки не пройшли, оскільки строк досудового розслідування кримінального провадження відновлюється після отримання прокурором (або органом досудового розслідування) копії ухвали слідчого судді про скасування постанови про закриття кримінального провадження та внесення відповідним суб'єктом відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань про відновлення проведення кримінального провадження. Зроблено висновок, що інститут строків досудового розслідування кримінального провадження є важливим елементом, порушення якого спровокує недотримання інтересів, прав та свобод учасників кримінального провадження та осіб, щодо яких здійснюється провадження. Так, для уникнення будь-яких протиріч законодавець має внести зміни до КПК України, тим самим прибрати усілякі випадки, які б дозволяли неоднозначно трактувати норми КПК України та зловживати органом досудового розслідування своїм процесуальним становищем та, що, в свою чергу, допомогло б слідчим суддям уникати помилок при вирішенні справ.

Ключові слова: *слідчий суддя, строки досудового розслідування, підстави для задоволення клопотання, підстави для відмови у задоволенні клопотання.*

The purpose of the article is to study the grounds for extending the pre-trial investigation and analysis of judicial practice, namely cases of refusal by investigating judges to satisfy the motions of the prosecution to extend the pre-trial investigation. The article sets out and analyzes the concept of pre-trial investigation, grounds and procedure for extending pre-trial investigation in criminal proceedings by an investigating judge and grounds for refusing to grant a request to extend the pre-trial investigation to the prosecution. It is emphasized that decisions to close criminal proceedings are revoked

after checking their motivation and validity by the prosecutor (if the decision is made by the investigator) or the investigating judge. That is, in the case of revocation of the decision, the relevant entity explains its position, in particular by the fact that the decision was made unreasonably or prematurely, indicating abuse by the prosecution or unwillingness to conduct a pre-trial investigation, which confirms our above opinion. It was found that there are many cases when the prosecution requests an extension of the pre-trial investigation, citing the fact that the deadline has not expired, as the pre-trial investigation is resumed after the prosecutor (or pre-trial body) receives a copy decisions of the investigating judge on cancellation of the decision on closing of criminal proceedings and entering by the corresponding subject of information in the Uniform register of pre-judicial investigations on resumption of carrying out criminal proceedings. It is concluded that the institute of terms of pre-trial investigation of criminal proceedings is an important element, violation of which will provoke non-compliance with the interests, rights and freedoms of participants in criminal proceedings and persons subject to proceedings. Thus, in order to avoid any contradictions, the legislator should amend the CPC of Ukraine, thus removing all cases that would allow ambiguous interpretation of the CPC of Ukraine and abuse the pre-trial investigation body of its procedural position and, in turn, would help investigating judges. avoid mistakes when solving cases.

Key words: *investigating judge, terms of pre-trial investigation, grounds for granting the petition, grounds for refusing to grant the petition.*

Постановка проблеми. Однією із основоположних засад кримінального процесу України є принцип розумності строків. Так, законодавець потребує, щоб будь-яке кримінальне провадження було завершено в певні часові межі.

Зокрема, пункт 1 частини 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод встановлює, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [1].

Недотримання процесуальних строків, які встановлено кримінальним процесуальним законодавством України, призводить до порушення прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а за певних умов загалом унеможливорює належний захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень. Адже насправді строки сприяють дотриманню прав і законних інтересів осіб, залучених до кримінального процесу [2].

Слідчий суддя є незалежним суб'єктом, який, зокрема здійснює контроль за дотриманням стороною обвинувачення строків досудового розслідування, тим самим слідкує за недопустимістю порушення прав, свобод та законних інтересів осіб на досудовому розслідуванні.

Метою статті є дослідження підстав продовження строків досудового розслідування та аналіз судової практики, а саме випадків відмови слідчими суддями у задоволенні клопотань сторони обвинувачення у продовженні строків досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Проблема строків досудового розслідування у кримінальному провадженні досі є неповно врегульованою законодавцем у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України).

На думку судді Вишого антикорупційного суду, Віри Михайленко, строки досудового розслідування мають важливе значення з точки зору як раціональності та ефективності кримінального провадження, так і узгодження потреб розслідування з правами і інтересами осіб, залучених до нього. Кримінальне провадження не може тривати хаотично і невизначений час, а продовження його строків має обумовлюватися не тим, що орган досудового розслідування чогось не встиг, а реальною необхідністю додаткового часу для проведення всіх процесуальних дій, спрямованих на встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення [3].

Виникають непоодинокі випадки, коли сторона захисту звертається до слідчого судді із клопотанням про закриття кримінального провадження на підставі частини 9 статті 284 КПК України, а саме: якщо закінчилися строки досудового розслідування з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до дня повідомлення особі про підозру, встановлені частиною першою статті 219 цього Кодексу, слідчий суддя може винести ухвалу про закриття кримінального провадження за клопотанням іншої

особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, або її представника [4].

Відповідно до статті 28 КПК України під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки. Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Розумні строки не можуть перевищувати передбачені цим Кодексом строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень. Проведення досудового розслідування у розумні строки забезпечує прокурор, слідчий суддя (в частині строків розгляду питань, віднесених до його компетенції), а судового провадження – суд [4].

Під процесуальним строком у найширшому значенні розуміється встановлений законом, підзаконним нормативним актом або рішенням уповноваженої на те посадової особи час для виконання суб'єктами кримінально – процесуальних відносин певних процесуальних дій (іноді утримання від них) або прийняття процесуальних рішень [5]. У частині 1 статті 113 КПК України законодавець визначив, що процесуальні строки – це встановлені законом або відповідно до нього прокурором, слідчим суддею або судом проміжки часу, у межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані (мають право) приймати процесуальні рішення чи вчиняти процесуальні дії [4].

Відповідно до частини 1 статті 219 КПК України строк досудового розслідування обчислюється з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до дня звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності або до дня ухвалення рішення про закриття кримінального провадження. Частиною 2 статті 219 КПК України встановлено, що строк досудового розслідування з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до дня повідомлення особі про підозру становить: дванадцять місяців – у кримінальному провадженні щодо нетяжкого злочину; вісімнадцять місяців – у кримінальному провадженні щодо тяжкого або особливо тяжкого злочину [4].

З урахуванням складності кримінального провадження та завантаженості сторони обвинувачення неодноразово зустрічаються випадки, коли неможливо провести необхідні слідчі та розшукові дії для повідомлення особі про підозру або закриття кримінального провадження. В такому випадку слідчий за погодженням з прокурором або прокурор, як того вимагає стаття 294 КПК України, може звернутися із клопотанням до слідчого судді з метою продовження строку, визначеного статтею 219 КПК України, на строк, встановлений пунктами 2 і 3 частини четвертої статті 219 цього Кодексу (на шість місяців у разі здійснення провадження щодо нетяжкого злочину та на дванадцять місяців у разі здійснення провадження щодо тяжкого або особливо тяжкого злочину).

В свою чергу, слідчий суддя може постановити ухвалу про задоволення клопотання сторони обвинувачення та продовження строку досудового розслідування у разі дотримання слідчим або прокурором вимог частини 2 статті 295-1 КПК України.

Аналізуючи статті КПК України, що регулюють перебіг строків досудового розслідування під час здійснення провадження щодо проступків, можна дійти висновку, що законодавець не врегулював у нормах Закону кінцеву межу розслідування проступків до повідомлення особі про підозру.

В свою чергу, слід зазначити, що до 01.07.2020 року, а саме до набрання чинності Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» №2617-VIII, КПК України врегулював питання щодо строку досудового розслідування з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до дня повідомлення особі про підозру щодо проступків, а саме такий строк становив шість місяців.

Василь Фаринник, керуючий партнер АО «CREDENCE», д.ю.н., заслужений юрист України, зазначає, що теоретично у таких ситуаціях та правових колізіях на допомогу приходять аналогія закону, закріплена в частині 6 статті 9 КПК України, де вказано, що у випадках, коли положення КПК України не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади, визначені частиною 1 статті 7 КПК України.

Аналогію закону слід застосовувати для належного захисту прав людини, враховуючи, що для більш тяжких кримінальних правопорушень законодавством передбачено обов'язок закриття

провадження у випадку закінчення строку досудового розслідування до повідомлення особі про підозру, а для кримінальних проступків такий обов'язок відсутній [6].

В свою чергу, судова практика не є солідарною із вищевказаною позицією.

Зокрема, слідчий суддя Печерського районного суду м. Києва у справі № 757/62139/21-к відмовив у задоволенні клопотання заявника про закриття кримінального провадження за підозрою ОСОБА_1 у вчиненні кримінального проступку, передбаченого ч. 4 ст. 358 КК України, у зв'язку із закінченням строку дізнання до дня повідомлення ОСОБА_1 про підозру. При постановленні ухвали слідчий суддя дійшов висновку, що нормами Кримінального процесуального кодексу України, зокрема ст. 219 КПК України, врегульований строк проведення досудового розслідування до моменту повідомлення особі про підозру лише щодо злочинів. Водночас норми КПК не встановлюють строків проведення дізнання щодо кримінальних проступків до повідомлення особі про підозру, відповідно і не передбачають необхідності продовження таких строків.

Тож, на нашу думку, слід зазначити, що законодавець для уникнення будь-яких колізій та протиріч має внести зміни до частини 2 статті 219 КПК України та встановити межі здійснення досудового розслідування проступків до повідомлення особі про підозру.

Окрім вказаного, за результатом розгляду клопотання сторони обвинувачення про продовження строку досудового розслідування, слідчий суддя може постановити ухвалу, якою буде відмовлено у задоволенні клопотання. Так, відповідно до частини 4 статті 295-1 КПК України слідчий суддя відмовляє у задоволенні клопотання про продовження строку досудового розслідування до повідомлення особі про підозру у разі його протиправності та необґрунтованості. Згідно з частиною 6 попередньоозначеної статті про відмову у задоволенні клопотання про продовження строку досудового розслідування слідчим суддею постановляється вмотивована ухвала.

Одним із найпоширеніших випадків, коли слідчі судді відмовляють у задоволенні клопотання сторони обвинувачення, є подання клопотання поза межами строків досудового розслідування, тобто, коли такі строки сплинули. Як ми зазначали раніше, частина 1 статті 219 КПК України встановлює загальне правило, що строк досудового розслідування обчислюється з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР до дня, окрім іншого, ухвалення рішення про закриття кримінального провадження.

Вичерпний перелік винятків із загального правила міститься в частині 5 статті 219 КПК України. Ними є:

- строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до винесення постанови про відновлення кримінального провадження;
- строк ознайомлення з матеріалами досудового розслідування сторонами кримінального провадження (виконання вимог статті 290 КПК України).

Таким чином, строк з моменту закриття кримінального провадження до моменту скасування слідчим суддею такої постанови прокурора (або слідчого) не входить до цих винятків. Відповідно, строк із дня винесення постанови про закриття кримінального провадження до дня скасування цієї постанови слідчим суддею включається до загального строку досудового розслідування [7].

Судова практика не є єдиною у разі зіткнення із вказаним під час розгляду клопотань. Зокрема, слідчі судді йдуть на зустріч сторони обвинувачення та не враховують строк з моменту винесення постанови про закриття кримінального провадження до скасування вказаної постанови слідчим суддею у загальний строк досудового розслідування. Натомість, існують непоодинокі випадки, коли слідчі судді відмовляють у задоволенні клопотання сторони обвинувачення через вищевказані підстави. Так, в ухвалі Шевченківського районного суду м. Києва у справі № 761/23143/20 слідчий суддя дійшов наступного висновку: проте висновки слідчого в клопотанні про те, що необхідно виключити із загальних строків досудового розслідування строки від закриття кримінального провадження до скасування такого рішення не ґрунтуються на кримінальному процесуальному законі.

Так, перелік випадків, коли строк не включається в строки досудового розслідування, визначені статтею 219 КПК України, є обмеженим та визначений правилами частини 5 статті 219 КПК України, а саме: строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до винесення постанови про відновлення кримінального провадження, а також строк ознайомлення з матеріалами досудового розслідування сторонами кримінального провадження в порядку, передбаченому статтею 290 цього Кодексу.

Строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до дня її скасування слідчим суддею включається у строки, передбачені цією статтею.

На нашу думку, важко не погодитися із вищевказаною позицією, оскільки існують непоодинокі випадки, коли слідчі та прокурори свідомо виносять постанови про закриття кримінального провадження, щоб «продовжити» строк досудового розслідування кримінального провадження, в якому виникли «труднощі». Натомість, завданням кримінального провадження відповідно до статті 2 КПК України, окрім іншого, є охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду. Так, вищезазначені дії сторони обвинувачення можна розцінювати як зловживання частковою неунормованністю законодавця у Кодексі. Використовуючи такі засоби штучного продовження строку досудового розслідування, сторона обвинувачення порушує права осіб щодо яких здійснюється провадження, яким, на час розгляду клопотання, не повідомлено про підозру. Саме в даному випадку винятково виявляється роль слідчого судді, а саме – судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні.

Окрім того, слід зазначити, що постанови про закриття кримінального провадження скасовуються після перевірки їх вмотивованості та обґрунтованості прокурором (у разі винесення постанови слідчим) або ж слідчим суддею. Тобто, у разі скасування постанови, відповідний суб'єкт пояснює свою позицію, зокрема тим, що постанова була винесена необґрунтовано або передчасно, що вказує на зловживання сторони обвинувачення або небажання здійснювати досудове розслідування, що підтверджує нашу вищевказану думку.

Проаналізувавши судову практику, слід навести наступну позицію слідчих суддів у разі відмови у задоволенні клопотання сторони обвинувачення.

Так, існують непоодинокі випадки, коли сторона обвинувачення подає клопотання про продовження строку досудового розслідування, мотивуючи власну позицію, зокрема, тим, що строки не пройшли, оскільки строк досудового розслідування кримінального провадження відновлюється після отримання прокурором (або органом досудового розслідування) копії ухвали слідчого судді про скасування постанови про закриття кримінального провадження та внесення відповідним суб'єктом відомостей до ЄРДР про відновлення проведення кримінального провадження.

Так, аналізуючи вказані випадки, слід зазначити, що слідчі судді здебільшого відмовляють у задоволенні таких клопотань, оскільки вони подані поза межами строків досудового розслідування.

Слідчий суддя Печерського районного суду м. Києва, постановивши ухвалу у справі № 757/2816/22-к, зазначив, що фактичне відновлення слідчим або прокурором досудового розслідування не впливає на перебіг строку досудового розслідування, оскільки скасування постанови про закриття кримінального провадження відновлює перебіг такого строку. Тобто скасування постанови про закриття кримінального провадження є самостійним процесуальним рішенням, яким відновлюється перебіг строку досудового розслідування, та яке не потребує будь-яких додаткових дій для його реалізації.

Висновки. Отже, слід зазначити, що інститут строків досудового розслідування кримінального провадження є важливим елементом, порушення якого спровокує недотримання інтересів, прав та свобод учасників кримінального провадження та осіб, щодо яких здійснюється провадження. Так, для уникнення будь-яких протиріч (про які ми зазначали вище) законодавець має внести зміни до КПК України, тим самим прибрати усілякі випадки, які б дозволяли неоднозначно трактувати норми КПК України та зловживати органом досудового розслідування своїм процесуальним становищем та, що, в свою чергу, допомогло б слідчим суддям уникати помилок при вирішенні справ.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. {Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97} з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів № 11, 14 та 15 з Протоколами № 1, 4, 6, 7, 12, 13 та 16. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

2. Жмудінський В. П. «Проблеми правового регулювання порядку продовження строку досудового розслідування». *ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Вип. 1(49). 2021. URL: <http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2021/1/17.pdf>

3. Віра Михайленко. Креативність чи безсистемність? Дві системи обчислення і продовження строків досудового розслідування. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/kreativnist-chi-bezsistemnist-dvi-sistemi-obchislennya-i-prodovzhennya-strokov-dosudovogo-rozsliduvannya.html>

4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#top>

5. Кримінальний процес : підручник / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін. ; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова, В. В. Луцика. Львів : ЛьвДУВС, 2019. Ч. 1. 532 с.

6. Василь Фаринник. Як довго може тривати дізнання без вручення особі підозри. URL: https://zib.com.ua/ua/146456-yak_dovgo_mozhe_trivati_diznannya_bez_vruchennya_osobi_pidoz.html

7. Ірина Ордець. Як обчислювати строк досудового розслідування в разі скасування судом постанови про закриття кримінального провадження. URL: https://zib.com.ua/ua/146613-yak_obchislyuvati_strok_dosudovogo_rozsliduvannya_v_razi_ska.html?fbclid=IwAR1e7SKmwW9R8LQJ-YzHB4GjBoqffGKT2h-R8nJz1ARf-cVUTIWyBjRhw

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.46>

МОВЧАН Р.В.

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НЕЗАКОННОГО ПОВОДЖЕННЯ ЗІ ЗБРОЄЮ, БОЙОВИМИ ПРИПАСАМИ, ВИБУХОВИМИ РЕЧОВИНАМИ ТА ВИБУХОВИМИ ПРИСТРОЯМИ

THE PERSON OF THE CRIMINAL AS AN ELEMENT OF THE CRIMINAL CHARACTERISTICS OF ILLEGAL HANDLING OF WEAPONS, AMMUNITION, EXPLOSIVES AND EXPLOSIVE DEVICES

У статті на основі системного аналізу теоретичних наукових положень, норм законодавства та матеріалів слідчої і судової практики розкриваються проблемні питання щодо особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики незаконного поведіння зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами та вибуховими пристроями, визначається зміст цього елемента та обґрунтовується його структура й кореляційні зв'язки особи злочинця з іншими елементами криміналістичної характеристики. За мотивами вчинення злочинців було класифіковано на декілька груп: 1) особи, які вчиняють кримінальні правопорушення переслідуючи матеріальну вигоду – «бізнесмени». Для злочинних угруповань, що спеціалізуються на торгівлі зброєю та бойовими припасами, характерним є такий розподіл ролей: організатор, перевізник, майстер по зброї, охоронці, водії, особи, які надають приміщення для зберігання таких предметів, або відповідають за пошук клієнтів тощо. На кожній стадії є конкретна особа, яка відповідає за певний етап постановня чи зберігання зброї. Особи, які використовують службове становище для розкрадання зброї, потенційно можуть бути: а) особи, яким зброю видано для виконання службових обов'язків (військовослужбовці, співробітники правоохоронних органів); б) матеріально-відповідальні, які зобов'язані забезпечити збереження зброї (начальники складів озброєння, командири підрозділів тощо); в) особи, які безпосередньо виконують обов'язки з охорони озброєння (охоронці, часові); г) особи, які обслуговують, ремонтують зброєю, а також виконують інші роботи в сховищах озброєння (наприклад, вантажно-розвантажувальні роботи); д) особи, в чій обов'язки входить знищення, утилізація зброї; 2) особи, які вчиняють кримінальні правопорушення з метою забезпечення власної безпеки, для самозахисту, охоти або рибальства та «на всякий випадок» – випадкові; 3) особи, які мали наміри з вчинення інших кримінальних правопорушень із застосуванням зброї, але вчасно були викриті –

© МОВЧАН Р.В. – здобувач (ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»)

небезпечні; 4) особи, які вчиняють кримінальне правопорушення з мотивів помсти на ґрунті негативних міжособистісних відносин – злісні; 5) особи які мають приватний інтерес до колекціонування – колекціонери.

Ключові слова: криміналістична характеристика, особа злочинця, зброя, бойові припаси, вибухові речовини, вибуховий пристрій, розслідування.

The article, based on a systematic analysis of theoretical scientific provisions, legislative norms and materials of investigative and judicial practice, reveals problematic issues regarding the identity of the criminal as an element of the forensic characteristics of illegal handling of weapons, ammunition, explosives and explosive devices, determines the content of this element and substantiates its structure and correlations between the identity of the criminal and other elements of forensic characteristics. According to the motives of the criminals, they were classified into several groups: 1) persons who commit criminal offenses in pursuit of material gain – "businessmen". For criminal groups specializing in the trade in weapons and military supplies, the following distribution of roles is characteristic: organizer, transporter, weapons master, guards, drivers, persons who provide premises for storing such items, or are responsible for finding customers, etc. At each stage, there is a specific person who is responsible for a certain stage of creation or storage of weapons. Persons who use their official position to steal weapons can potentially be: a) persons to whom weapons were issued for the performance of official duties (military personnel, law enforcement officers); b) materially responsible persons who are obliged to ensure the preservation of weapons (chiefs of weapons depots, unit commanders, etc.); c) persons who directly perform the duties of weapons protection (guards, temporary); d) persons who maintain and repair weapons, as well as perform other work in weapons storage facilities (for example, loading and unloading work); e) persons whose duties include the destruction and disposal of weapons; 2) persons who commit criminal offenses for the purpose of ensuring their own safety, for self-defense, hunting or fishing and "just in case" – accidental; 3) persons who intended to commit other criminal offenses with the use of weapons, but were exposed in time, are dangerous; 4) persons who commit a criminal offense for revenge on the basis of negative interpersonal relations are malicious; 5) persons who have a private interest in collecting – collectors.

Key words: forensic characteristics, identity of the criminal, weapons, ammunition, explosives, explosive device, investigation.

Актуальність теми. Поняття «особа злочинця» поєднує в собі соціологічне поняття особи і юридичне – злочинець. Тому дана проблема повинна розв'язуватися, виходячи із загального вчення про особу як таку [1, с. 235]. Звичайно, ширшим є поняття «людина», яке охоплює нерозривну єдність двох сторін її суті: соціальної та біологічної. У понятті «особа» фіксуються тільки її соціальні ознаки. Особа – це соціальна якість людини, те, ким вона стала у процесі соціалізації. Ці якості особи визначаються рівнем її свідомості, змістом внутрішнього духовного світу. Обумовлена соціальним середовищем і попереднім досвідом, свідомість стає активним елементом особи, визначаючи у конкретних випадках вибір нею тієї чи іншої форми поведінки [2, с. 16]. Ознаки особи можуть бути як позитивними, так і негативними. Останні найбільш характерні для особи злочинців.

З позиції кримінального права – це суб'єкт кримінального правопорушення, тобто, фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа (ч. 1 ст. 18 КК України) [3].

Наукова розробка криміналістичного дослідження особи злочинця, тактики та методики отримання і використання інформації про нього, має важливе практичне і теоретичне значення для більш повного, всебічного та швидкого досудового розслідування кримінального правопорушення [4].

Стан дослідження. Значний внесок у дослідження особи злочинця (криміналістичний аспект) зробили Т. В. Авер'янова, М. Ю. Антонян, Р. С. Белкін, О. Я. Баєв, І. О. Возгрін, О. М. Колесніченко, В. О. Коновалова, О. В. Образцов, М. В. Салтевський, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін. У той же час досі недостатньо дослідженим є питання характеристики особи злочинця,

який вчиняє незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, або вибуховими пристроями.

Виклад основного матеріалу. На думку Ю. М. Антоняна особа злочинця є не що інше, як модель, абстракція, що поєднує в собі найбільш характерні особливості особи злочинця як соціального та психологічного типу. Далеко не кожна людина, яка вчинила злочин, може бути названа представником цього типу, оскільки останній складається тільки з його характерних представників [5, с. 20].

Дослідження характеристики особи злочинця ґрунтувалося на даних проведеного нами опитування правоохоронців та матеріалах вивчених кримінальних проваджень відповідної категорії.

Соціально-демографічну характеристику особи злочинця, який вчинив незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, або вибуховими пристроями доцільно почати з такого критерію, як стать особи. Результати аналізу осіб, які вчиняють розглядувані кримінальні правопорушення (за матеріалами вивчених кримінальних справ (проваджень), свідчать про те, що такими особами зазвичай є чоловіки – 91 %. Переважна більшість з яких (82%) проживало в містах й вчиняли кримінальне правопорушення в населених пунктах фактичного проживання, у т. ч. на території їхнього адміністративного обслуговування, 37,6% родом з цих же міст. Низький відсоток серед злочинців осіб жіночої статі (9%) обумовлений відсутністю в них характерного інтересу до об'єктів озброєння, через що вони не володіють достатнім рівнем компетенції. Особливість жіночої злочинної діяльності характеризується, по-перше, тим, що в більшості випадків вона здійснюється в складі злочинного об'єднання, учасниками якого є переважно чоловіки; в інших випадках – одноособово, з метою особистого збагачення шляхом обміну або продажу об'єктів озброєння. По-друге, жінкам властиве виконання другорядних завдань – приховування об'єктів та слідів кримінального правопорушення, у результаті чого вони дуже рідко виступають ініціаторами злочинної діяльності [6, с. 5].

Стосовно національності особи злочинця та його етнічної належності, то згідно з результатами дослідження, переважна більшість 68,4% осіб за походженням є українцями, але деякі з них є вихідцями з країн Закавказзя, та росії – 22%). Майже в третині випадків, іноземці вчиняють контрабанду об'єктів озброєння, раніше придбаних на території України.

Вік особи – важлива ознака особи злочинця, яка дозволить виявити протиправну активність різних за віком груп. Згідно зі статистичними даними, найбільшу кількість становлять особи віком 20–45 років – 70,3%. Особи віком від 16 до 19 років – 7,3%, а від 45 років і старші – 20,4%.

Стосовно освітнього рівня таких осіб, то варто зазначити, що згідно статистичних даних більшість з них мали неповну середню, або середньо-спеціальну освіту – 38,6% й 33,5% відповідно. Показник вищої освіти був зафіксований у 28,9% злочинців. На підставі цих даних можна дійти висновку, що найбільше кримінальних правопорушень цієї категорії вчиняють особи, які мають середню освіту, оскільки вона є обов'язковою, що й зумовило такий рівень освіти в переважній більшості злочинців.

При соціально-рольовому підході враховуються особливості взаємодії особистості із соціальним середовищем. Родинний стан та наявність дітей має важливе значення для соціально-демографічної характеристики особи злочинця, адже наявність сім'ї передбачає певні обов'язки, які індивід повинен виконувати з метою забезпечення нормального існування інституту сім'ї в суспільстві. Стосовно особи злочинця розглядуваних кримінальних правопорушень встановлено, що деяка частина цієї категорії осіб (33,5%) на момент вчинення кримінального правопорушення не перебувала у шлюбі, але мала на вихованні неповнолітніх, або малолітніх дітей (46,5%).

За матеріалами вивчених кримінальних справ (проваджень) більшість осіб, які займалися злочинними діями, офіційно були безробітними, хоча працездатними 42,7 %. Серед підозрюваних (обвинувачених), доцільно виокремити військовослужбовців, зокрема, таких, що: а) звільнені з військової служби (25%); б) добровольці (22%); в) військовослужбовці (21%), з яких кадрової (19%), контрактної (33%), строкової (18%) служби.

Серед головних мотивів учинення таких кримінальних правопорушень, переважає користь та бажання володіти й розпоряджатися зазначеними об'єктами. До першої групи належать особи, які вчиняють такі кримінальні правопорушення заради матеріальної вигоди, так звані «бізнесмени». Для них незаконне поводження зі зброєю не більше ніж бізнес і є джерелом отримання прибутку. Другу групу становлять особи, які (як вони самі заявляють) вчиняють таке кримінальне правопорушення з метою забезпечення власної безпеки, для самозахисту, охоти або рибальства, «на всякий випадок» (21 %). Третю групу складають особи, які мали наміри з вчинення інших злочинів із застосуванням зброї (15 %), або виконання охоронних функцій (10 %).

До четвертої групи увійшли особи, які вчинили кримінальне правопорушення з мотивів помсти на ґрунті негативних міжособистісних відносин (5 %). До п'ятої групи ми віднесли осіб які мають приватний інтерес до колекціонування (3 %).

Ставлення винуватих до вчиненого кримінального правопорушення, показує, що 58,6 % осіб повністю визнали себе винуватими, 13,7 % частково визнали свою провину та 27,7 % себе винуватими не визнали.

Як засвідчили результати дослідження, більша частина осіб, які вчинили незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, або вибуховими пристроями, раніше не були судимі 58 %. Водночас, спостерігається значний відсоток і тих, хто мав судимість.

Характер раніше вчинених кримінальних правопорушень має такий вигляд: кількість осіб, які мають судимість за кримінальні правопорушення проти власності, становить 55,1 %; за кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів були засуджені 18,5 %; за кримінальні правопорушення проти громадської безпеки були засуджені 9,9 % осіб; 7,2 % винних вчинили кримінальне правопорушення проти життя чи здоров'я особи; за кримінальні правопорушення проти громадського порядку, моральності раніше були засуджені 3,5 % осіб; за кримінальні правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи – 1,2 %.

У більшості осіб, які вчиняють незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, або вибуховими пристроями, відсутні моральні принципи та переконання, зазвичай спостерігається дещо примітивний, звужений світогляд.

Судово-слідча практика свідчить, що близько 12 % кримінальних правопорушень досліджуваної категорії вчиняються особами в стані алкогольного (89,1 %), або наркотичного (11,9 %) сп'яніння, що в переважній більшості випадків (у 67,6 %) супроводжується демонстрацією об'єктів озброєння та грубою неповагою до суспільства, з порушенням громадського порядку. Такі ситуації, як правило, здійснюються раніше вже судимі особи.

Крім цього, незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, або вибуховими пристроями може вчинятись у групі за попередньою змовою або організованою групою.

Для злочинних угруповань, що спеціалізуються на торгівлі зброєю та бойовими припасами, характерним є такий розподіл ролей: організатор, перевізник, майстер по зброї, охоронці, водії, особи, які надають приміщення для зберігання таких предметів, або відповідають за пошук клієнтів тощо. На кожній стадії є конкретна особа, яка відповідає за певний етап постановки чи зберігання зброї. Зокрема, в більшості випадків вона визначається такою конфігурацією:

- 1) лідер (організаційно-управлінська ланка);
- 2) особа (особи), яка безпосередньо вчиняє злочин (виконавська ланка);
- 3) особа (особи), яка забезпечує систематичну злочинну діяльність (функціонування) злочинних об'єднань (забезпечувальна ланка) [7, с 81].

Наприклад, за результатами дослідження телефонних дзвінків, відеофайлу з відеореєстратора, а також відеоспостереження за обвинуваченими Київським районним судом м. Одеси в судовому засіданні було встановлено, що кожен з учасників групи гр. А., гр. Б. та гр. В. виконували свою роль, об'єднавшись єдиним планом з розподілом функцій – ролей учасників групи. Як встановлено в судовому засіданні, саме гр. А. є організатором злочинної групи та в подальшому виконував роль посередника між покупцем й організатором, гр. Б. з гр. В. виконували роль продавця. Крім того, встановлено, що обвинувачені, діючи організовано злочинною групою, займалися незаконним збутом автоматичної зброї, крупнокаліберних кулеметів, гранатометів, набоїв та вибухівок [8].

Не менш багатоманітною є діяльність забезпечувальної ланки злочинного об'єднання. До неї можна віднести розробку конкретних методів та прийомів підготовки та вчинення незаконного обігу вогнепальної зброї, облік грошових коштів злочинного об'єднання, пошук каналів їх легалізації, здійснення контролю за дотриманням неформальних норм поведінки її членами, вирішення питань щодо підбору кандидатів для участі у злочинному об'єднанні та/або вчинюваних ним злочинів тощо. Також типовими для цієї ланки є функції забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки злочинного об'єднання. Частіше цю діяльність здійснюють раніше засуджені особи, які мають уявлення про методи роботи правоохоронних органів [7, с. 81–82].

За нашими даними, допоміжним персоналом у процесі незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, або вибуховими пристроями частіше виступають:

– охоронці, які супроводжують вантаж до місця перебування покупця, контролюють передачу вантажу, отримують від клієнтів кошти, охороняють приміщення, де зберігається зброя, беруть участь у конфліктах із конкурентними злочинними об'єднаннями тощо;

– водії, які не лише відповідають за доставку вантажа, а й можуть також виконувати функції охоронців;

– особи, які надають приміщення для зберігання зброї чи її виготовлення та ремонту.

Однак, найбільш стабільними і довготривалими слід вважати злочинні групи, які вчиняють розкрадання на об'єктах концентрації озброєння (військові частини, склади), де працюють злочинці, які є військовослужбовцями посадовими особами цих підприємств, організацій, військових частин. Розкрадання супроводжуються і такими злочинами, як зловживання службовим становищем, халатність, службове підроблення тощо [9, с. 46].

Особами, які використовують службове становище для розкрадання зброї, потенційно можуть бути:

1) особи, яким зброю видано для виконання службових обов'язків (військовослужбовці, співробітники правоохоронних органів);

2) матеріально-відповідальні, які зобов'язані забезпечити збереження зброї (начальники складів озброєння, командири підрозділів тощо);

3) особи, які безпосередньо виконують обов'язки з охорони озброєння (охоронці, часові);

4) особи, які обслуговують, ремонтують зброю, а також виконують інші роботи в сховищах озброєння (наприклад, вантажно-розвантажувальні роботи);

5) особи, в чій обов'язки входить знищення, утилізація зброї [9, с. 47].

Порівняння соціально-демографічних, соціально-рольових та кримінально-правових характеристик підозрюваних, обвинувачених та засуджених, дає можливість констатувати, що ними виступають працездатні й повнолітні особи, які маючи антисуспільні настанови, не бажають знайти законних шляхів заробітку та розглядають незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, або вибуховими пристроями як можливість швидкого збагачення, або спосіб утвердження в злочинному середовищі. Процес же і причини формування антигромадських поглядів, звичок і установок злочинців такі складні, що їх неможливо пояснити якимось одним фактором, зокрема, низьким рівнем освіти і культури. У багатьох випадках перед безпосереднім вчиненням злочинів має місце доволі тривалий процес формування особи злочинця, його антисоціальних поглядів, інтересів, які в подальшому виступають причиною злочинної поведінки.

На основі дослідження Антоняна Ю. М. [6], за ступенем суспільної небезпечності особи та кримінальної активності можна виділити наступні типи особи злочинця у досліджуваній сфері:

1) активні антисоціальні – особи зі стійкою антисоціальною злочинною установкою;

2) асоціальні – злочинці з нестійкою установкою, яких легко залучити до злочинної діяльності за допомогою матеріальної вигоди;

3) ситуативні – особи, суспільна небезпека яких не виражена, водночас вони надзвичайно залежні від ситуації, в яку потрапляють.

Залежно від рівня їхньої компетенції та навиків у користуванні зброєю, їх можна додатково класифікувати на таких як:

а) дилетант;

б) спеціаліст;

в) професіонал.

У наведених типах злочинців простежується проста форма прояву рівнів їхньої компетенції: від недосвідченого й вмілого «власника незаконного озброєння» до професіонала, який володіє не тільки спеціальними (поглибленими) знаннями, а й вміннями та навичками поводження з цими об'єктами. Такий підхід може використовуватися значно в розширеній формі, враховуючи суміжні фактори проявів (поведінку, мотиви, мету тощо). У запропонованому переліку було взято до уваги інтерес злочинця, оскільки поряд з інтересом формуються знання, уміння та навички, тобто його компетенція, що в сукупності є специфічним інструментом для реалізації злочинної діяльності у сфері незаконного обігу зброї [10, с. 80].

За результатами дослідження встановлено, що невеликий відсоток злочинців (15,2 %) раніше мали навички поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, або вибуховими пристроями з них: раніше служили в армії (16,2 %), були співробітниками правоохоронних органів (8,1 %), брали участь в ООС (12,7 %), займалися полюванням (6,8 %), були власниками зброї на законних підставах (28,5 %).

Зазвичай незаконне поводження з вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами або вибуховими пристроями триває до 1 року – в 47 %; в 18 % кримінальних провадженнях йдеться про термін до 1 місяця; до 5 років зброя знаходиться у осіб в 9 % випадків; термін до 1 тижня зазначається в 5 %; в 4 % зброя та бойові припаси зберігалися у обвинувачених до 8 років.

Оскільки однією з ознак кримінального правопорушення є караність, то особа, визнана винною у вчиненні суспільно-небезпечного діяння має понести відповідне покарання, передбачене законом. Санкція ч. 1 ст. 263 КК України передбачає покарання за цей злочин виключно у вигляді позбавлення волі від 3 до 7 років.

За результатами аналізу судової практики, можемо констатувати, що покарання було призначено винним так: у 65 % судових справах винні отримали покарання у вигляді позбавлення волі до 3 років включно; 7 % осіб було засуджено до позбавлення волі від 3 років до 5 років включно; 13 % були покарані штрафом та такої же кількості засудженим було призначено покарання у вигляді громадських робіт. Тобто, як бачимо, в деяких випадках призначається покарання більш м'яке, ніж передбачено законом за вчинення цього злочину. Втім, у вироках переважно вживаються штампи: «враховуючи вчинене», «враховуючи обставини справи», «враховуючи пом'якшуючі та обтяжуючі вину обставини» тощо. При цьому не конкретизується, які ж саме обставини враховується судом.

Висновки. На основі характеристики особи злочинця, узагальнення результатів анкетування респондентів та матеріалів слідчо-судової практики визначено, що цей вид кримінальних правопорушень вчиняють переважно особи чоловічої статі (91 %), українці (68,4 %), вихідці з країн Закавказзя та росії (22 %), більшість з яких (82 %) проживає в містах й вчиняє кримінально-протиправні дії в населених пунктах фактичного проживання, віком 20–45 років (70,3 %), з середньою, або середньо-спеціальною освітою (38,6 % й 33,5 % відповідно), які на момент вчинення кримінального правопорушення не перебували у шлюбі, але мали на вихованні неповнолітніх, або малолітніх дітей (46,5%), офіційно безробітні, хоча працездатні (42,7 %), раніше судимі (48 %), за вчинення кримінальних правопорушень проти власності (55,1 %), у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (18,5 %); проти громадської безпеки (9,9 %), життя чи здоров'я особи (7,2 %). У таких осіб відсутні моральні принципи та переконання, зазвичай у них спостерігається дещо примітивний, звужений світогляд, вони схильні до вчинення кримінальних правопорушень у стані алкогольного (89,1 %), або наркотичного (11,9 %) сп'яніння, що в переважній більшості випадків (67,6 %) супроводжується демонстрацією об'єктів озброєння та грубою неповагою до суспільства, з порушенням громадського порядку.

За мотивами вчинення незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами та вибуховими пристроями злочинців було класифіковано на декілька груп: 1) особи, які вчиняють кримінальні правопорушення переслідуючи матеріальну вигоду – «бізнесмени». Особи, які використовують службове становище для розкрадання зброї, потенційно можуть бути: а) особи, яким зброю видано для виконання службових обов'язків (військовослужбовці, співробітники правоохоронних органів); б) матеріально-відповідальні, які зобов'язані забезпечити збереження зброї (начальники складів озброєння, командири підрозділів тощо); в) особи, які безпосередньо виконують обов'язки з охорони озброєння (охоронці, часові); г) особи, які обслуговують, ремонтують зброю, а також виконують інші роботи в сховищах озброєння (наприклад, вантажно-розвантажувальні роботи); д) особи, в чій обов'язки входить знищення, утилізація зброї; 2) особи, які вчиняють кримінальні правопорушення з метою забезпечення власної безпеки, для самозахисту, охоти або рибальства та «на всякий випадок» – випадкові; 3) особи, які мали наміри з вчинення інших кримінальних правопорушень із застосуванням зброї, але вчасно були викриті – небезпечні; 4) особи, які вчиняють кримінальне правопорушення з мотивів помсти на ґрунті негативних міжособистісних відносин – злісні; 5) особи які мають приватний інтерес до колекціонування – колекціонери.

Список використаних джерел:

1. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінології науки. 424 с.
2. Дзюжа О. М. Злочинець або особа, яка вчинила злочин (порівняльний аналіз). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2(91). С. 15–21.
3. Кримінальний кодекс України: Закон від 5 квіт. 2001 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

4. Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітька. 5-те вид. переробл. та допов. Київ : ІнЮре, 2016, 640 с.
5. Антонян Ю. М. Особо опасный преступник : монографія. М. : Проспект, 2014. 310 с.
6. Антонян Ю. М., Еникеев М. И., Эминов В. Е. Психология преступника и расследования преступлений : монографія. М. : Юрист, 1996. 336 с.
7. Тарасенко О. С. Розслідування незаконного поводження з вогнепальною зброєю, що вчиняється злочинними об'єднаннями : дис. ... док. юрид. наук. Київ. 2017. 283 с.
8. Вирок Київського районного суду м. Одеси від 17 трав. 2016: справа № 520/1390/15-к ; Кримінальне провадження № 1-кп/520/232/16. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57807544>
9. Щербаковський М. Г., Андреев Д. В. Розслідування незаконного обігу зброї : монографія. Харків, 2021. 192 с.
10. Волобоев А. О. Методика розслідування незаконного поводження зі зброєю та бойовими припасами : дис. ... док. філософ. Кривий Ріг. 2020. 320 с.

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.47>

ОСТРЕНКО М.В.

**ПІДСТАВИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ВІДПОВІДНО ДО ЗАКОНУ УКРАЇНИ
«ПРО ПОРЯДОК ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ГРОМАДЯНИНОВІ
НЕЗАКОННИМИ ДІЯМИ ОРГАНІВ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ, ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО
РОЗСЛІДУВАННЯ, ПРОКУРАТУРИ І СУДУ» ЯК ЕЛЕМЕНТ ІНСТИТУТУ
РЕАБІЛІТАЦІЇ У ЧИННОМУ КПК УКРАЇНИ**

**GROUND FOR DAMAGES UNDER THE LAW OF UKRAINE “ON THE PROCEDURE
OF COMPENSATION OF DAMAGE CAUSED TO A CITIZEN BY ILLEGAL ACTIONS
OF INTELLIGENCE AND PRE-TRIAL INVESTIGATION BODIES, OFFICE
OF PUBLIC PROSECUTOR AND JUDICIARY” AS AN ELEMENT OF THE INSTITUTE
OF REHABILITATION IN THE CURRENT CPC OF UKRAINE**

Метою статті є аналіз деяких правових норм із відшкодування шкоди, завданої неправомірними діями уповноважених органів, які займаються кримінальною процесуальною діяльністю. Зокрема дослідження підстав відшкодування шкоди, завданих діями або бездіяльністю органів державної влади, визначених ст. 1 Закону та вироблення пропозицій, щодо їх вдосконалення. А також подальша перевірка на відповідність останніх відносно теоретичних положень реабілітації осіб незаконно притягнутих до кримінальної відповідальності. У статті досліджено ряд правових норм із відшкодування шкоди, завданої неправомірними діями уповноважених органів, які займаються кримінальною процесуальною діяльністю, передбачені положеннями кримінального процесуального кодексу України та Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» від 01.12.1994 р., та відповідність останніх ознакам авторського поняття реабілітації у кримінальному процесі. Зокрема, досліджено положення ч. 1 ст. 1 Закону та відповідних до нього норм ч. 1 ст. 42, ч. 2 ст. 43, ст. 159, п. 5 ч. 1 ст. 176, ст. 183, ст. 208, ст. 234, п. 2 ч. 4 ст. 258 ч. 3 ст. 261, ст. 261,

---

© ОСТРЕНКО М.В. – ад'юнкт кафедри кримінального процесу (Національна академія внутрішніх справ)

ч. 4 ст. 262 КПК України. Було встановлено, що Закон не передбачає імперативних норм із з'ясування незаконності тих чи інших прийнятих рішень, що би послугувало конкретною підставою для відшкодування шкоди. Також, низка підстав, які підлягають відшкодуванню, викладена не зовсім коректною та потребує редагування. У статті автором надано пропозицію зміни норм ч. 1 ст. 1 Закону. Наголошено, якщо можна усвідомити юридичні наслідки за незаконне проведення тимчасового доступу до речей та документів (такі що мають майнову та немайнову природу та мають конкретного власника), тобто у визначенні постраждалої сторони не виникає труднощів, то під час протиправного проведення негласної слідчої (розшукової) дії такої як виїмка кореспонденції, точно встановити постраждалу особу, якій було завдано майнової шкоди даним діянням встановити досить важко. Оскільки кореспонденція не є будь-яким майном, а є засобом комунікації. Таким чином, можна визнати, що чинним законодавством України не встановлено за проведення якого саме юридичного рішення (виїмки) правоохоронні органи повинні нести морально-компенсаторну та матеріальну відповідальність.

Ключові слова: кримінальний процес, інститут реабілітації, реабілітація, відшкодування шкоди, тримання під вартою.

The purpose of the article is to analyze some legal norms on compensation for damage caused by illegal actions of authorized bodies engaged in criminal proceedings. In particular, the study of the grounds for compensation for damage caused by actions or omissions of public authorities, defined by Art. 1 of the Law and making proposals for their improvement. As well as further verification of compliance with the latter regarding the theoretical provisions of the rehabilitation of persons illegally prosecuted. The article examines a number of legal norms on compensation for damage caused by illegal actions of authorized bodies engaged in criminal procedure, provided by the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On compensation for damage caused to a citizen by illegal actions bodies of pre-trial investigation, prosecutor's office and court "from 01.12.1994 and compliance of the last signs of the author's concept of rehabilitation in criminal proceedings. In particular, the provisions of Part 1 of Art. 1 of the Law and the corresponding norms of Part 1 of Art. 42, Part 2 of Art. 43, Art. 159, Item 5 Part 1 of Art. 176, Art. 183, Art. 208, Art. 234, Item 2 of Part 4 of Art. 258, Part 3 of Art. 261, Art. 261, Part 4 of Art. 262 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. It was established that the Law does not provide for mandatory rules for clarifying the illegality of certain decisions, which would serve as a specific basis for compensation. It was established that the Law does not provide for mandatory rules for clarifying the illegality of certain decisions, which would serve as a specific basis for compensation. Also, a number of grounds to be reimbursed are not entirely correct and need to be edited. In the article the author offers a proposal to change the rules of Part 1 of Art. 1 of the Law "On the procedure for compensation for damage caused to a citizen by illegal actions of bodies carrying out operational and investigative activities, bodies of pre-trial investigation, prosecutor's office and court" of 01.12.1994. It is emphasized that if it is possible to realize the legal consequences for illegal temporary access to things and documents (such as property and non-property nature and have a specific owner), ie there are no difficulties in identifying the injured party, then during the illegal covert investigation such as seizure of correspondence, it is difficult to identify the victim of property damage caused by this act. Because correspondence is not any property, but a means of communication. Thus, it can be recognized that the current legislation of Ukraine does not establish for which legal decision (seizure) law enforcement agencies must bear moral and compensatory and material liability.

Key words: criminal process, institute of rehabilitation, rehabilitation, compensation for damage, detention.

Вступ. Національне кримінальне процесуальне законодавство потребує розвитку та урегулювання багатьох діючих норм, у зв'язку із розвитком суспільних відносин. Та, на сьогодні остаточно не вирішеним являється інститут реабілітації, який повинен передбачати скасування незаконно прийнятих процесуальних рішень уповноважених осіб органів державної влади, відшкодувати завдану шкоду та й повністю остаточно повертати раніше втрачені та обмежені

права особи. Так, одним із ключових законодавчих актів, які врегульовують реабілітаційну галузь є Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» від 01.12.1994 р., далі – Закон, норми якого передбачають відшкодування шкоди, поновлення у інших порушених правах. Але необхідно констатувати той факт, що деякі положення не відповідають діючим положенням чинного КПК України, чим можуть викликати правові колізії.

Постановка проблеми. Для усвідомлення явища реабілітації, як правової інституції необхідно здійснити аналіз чинних норм Закону. Зокрема, на нашу думку потребує врегулювання положення ч. 1 ст. 1 зазначеного закону, яким передбачено підстави відшкодування шкоди особі, яка постраждала від діяльності органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду.

Ступінь розробленості проблеми. На питання реабілітації звертали увагу у своїх працях багато відомих дослідників, у тому числі й такі вчені, як Б.Т. Безлепкін, Л.В. Бойцова, О.В. Капліна, А.О. Орлова, М.І. Пастухов, О.О. Подопрігора, М.С. Строгович, Т.Т. Таджйєв, Д.В. Татянін, М.Є. Шумило, А.М. Смірнова та ін. Однак науковий аналіз норм стосовно реабілітації, передбаченої КПК України, потребує подальшого аналізу та врегулювання.

Шумило М.Є. у своєму дослідженні серед підстав з відшкодування шкоди, завданої незаконними діями або бездіяльністю органами досудового розслідування, прокуратури та суду приділяв увагу наступним кримінальним процесуальним підставам: відсутність одного з елементів складу злочину [5, с. 425-432], відсутність складу злочину в діяннях особи згідно із спеціальною вказівкою, що є в кримінальному законі [5, с. 432-433], добровільна відмова від вчинення злочину [5, с. 433-435], недоведеність участі обвинуваченого у вчиненні злочину [5, с. 435-440].

Капліна О.В. у своїй роботі приділяла увагу підставам відшкодування шкоди відповідно до норм Закону. Зокрема аспектам незаконного затримання [1, с. 87], незаконного застосування запобіжних заходів [1, с. 88], незаконної підозри [1, с. 88] та інших. Та остання дійшла до висновку про необхідність більш розширено тлумачити положення норм ст. 1 Закону [1, с. 95].

Метою дослідження є аналіз деяких правових норм із відшкодування шкоди, завданої неправомірними діями уповноважених органів, які займаються кримінально процесуальною діяльністю. Зокрема дослідження підстав відшкодування шкоди, завданих діями або бездіяльністю органів державної влади, визначених ст. 1 Закону та вироблення пропозицій, щодо їх вдосконалення. А також подальша перевірка на відповідність останніх відносно теоретичних положень реабілітації осіб незаконно притягнутих до кримінальної відповідальності.

Перш ніж здійснити аналіз чинного законодавства про відшкодування шкоди особам неправомірно притягнутим до кримінальної відповідальності органами державної влади, на нашу думку, слід визначитися з тим, які саме підстави повинні містити реабілітаційні заходи на думку вітчизняних та зарубіжних учених: дотримання принципу публічності, відшкодування майнової та немайнової шкоди, та усебічне (комплексне) поновлення органами/органом державної влади у втрачених правах особи, незаконно притягнутої до відповідальності (підозрюваного, обвинуваченого, засудженого). Останні були нами визначені у ході попереднього дослідження. Разом із тим, нами було сформовано авторське визначення терміну «реабілітація», як «визначена кримінальним процесуальним законом процедура, яка передбачає на засадах публічності повне поновлення особи неправомірно притягнутої до кримінальної відповідальності у втрачених майнових та немайнових правах, відшкодування майнової та немайнової шкоди на підставі реабілітаційного рішення, яке є обов'язковим для виконання всіма органами та посадовими особами державної влади» [2, с. 139].

Основні унормовані відносини, якими врегульовується реабілітаційна галузь у кримінальному процесі є КПК України та Закон. З метою установлення відповідності діючих норм Закону визначенню реабілітації, необхідно, перш за все, розглянути підстави відшкодування завданої шкоди незаконними діями органів державної влади. Частина 1 статті 1 Закону визначає перелік процесуальних рішень та слідчих (розшукових) дій, за неправомірне вчинення яких передбачена відповідальність: «Відповідно до положень цього Закону підлягає відшкодуванню шкода, завдана громадянину внаслідок: незаконного засудження, незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують права громадян» [3].

Незаконним засудженням за формально логічним методом можна вважати раніше засуджену особу, відповідно до якої прийнято судом виправдувальний вирок. Відповідно до норм ч. 2 ст. 43 КПК України «засудженим у кримінальному провадженні є обвинувачений, обвинувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили» [4]. При тому, що особа під час судового розгляду до вирішення судом питання по суті, несе негативні наслідки незаконного притягнення до відповідальності. Статусу засудженого передую статус обвинуваченого (підсудного). Згідно з ч. 2 ст. 42 КПК України «обвинуваченим (підсудним) є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду в порядку, передбаченому статтею 291 цього Кодексу» [4]. Законом складання незаконного обвинувального акту та передача його до суду не передбачається, як підстава для відшкодування. З якого точно моменту особа вважається обвинуваченою теж не зрозуміло, оскільки законодавець передбачив низку окремих дій, у результаті яких особа набуває вищевказаного статусу. Коментарі КПК України за редакцією С.В. Ківалова, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченка (2013 р.) дотримується схожої позиції «Законодавець у цій статті фактично ототожнює поняття "обвинувачений" і "підсудний", хоча у подальших статтях КПК застосовується лише поняття "обвинувачений". Обвинуваченою особою вважається з моменту передання обвинувального акта до суду і до набрання законної сили вирок суду щодо неї» [8, с. 142]. Але, на нашу думку, особа набуває такого з моменту ознайомлення зі своїми процесуальними правами, а саме в момент між сформування обвинувального акту та його направлення до суду. У такому разі, буде доречніше переглянути положення вищевказаної процесуальної норми. Та у зв'язку із вищевикладеним, на нашу думку положення ч. 2 ст. 42 КПК України слід викласти наступним чином: «обвинуваченим (підсудним) є особа, яка була у законний спосіб ознайомлена водночас зі своїми процесуальними правами та обвинувальним актом, укладеним щодо неї, та який у подальшому передається до суду в порядку, передбаченому статтею 291 цього Кодексу».

Так, Шуμιло М.Є. розглядав правозастосовчі помилки як передумови прийняття рішень [5, с. 521–531], які надають право на реабілітацію, а також припустив категорію «кримінально-процесуальних правопорушень» [5, с. 508–521], у зв'язку із чим можна зробити висновок, що ступінь та тяжкість незаконності рішень може виражатися відповідно до умислу особи, яка приймала процесуальне рішення у конкретному кримінальному провадженні. Тож, незаконне засудження, на нашу думку, може виявлятися у двох випадках: у випадку процесуальної помилки, що є проступком службової особи; у випадку службового підлогу, або вчинення інших тяжких злочинів службовою особою (здійснення катування, нанесення побоїв, тощо), що є кримінальним правопорушенням. Таким чином, у зазначеному пункті виникає чергове питання: з якого моменту вважати засудження незаконним: з моменту відкриття провадження за фактом правопорушення, або доведеністю скоєного правопорушення службовою особою із подальшим отримання обвинувального вироку; або наказом про притягнення до дисциплінарної відповідальності. Тобто, межі застосування вказаного пункту Закону, з нашої точки зору, досить розмиті. У такому разі, слід здійснити наступне доповнення до ст. 1 Закону: «Примітка: Незаконним засудження вважається з моменту набрання законної сили виправдувальним вирок суду».

Незаконним повідомленням про підозру можна вважати безпідставне пред'явлення особі повідомлення про підозру. Коли законодавець визначає повідомлення про підозру підставою для відшкодування завданої шкоди, він не враховує, що повідомлення про підозру є лише однією з підстав набуття особою фактичного статусу підозрюваного. Оскільки відповідно до положень ч. 1 ст. 42 КПК України «підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276-279 цього Кодексу, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений цим Кодексом для вручення повідомлень» [4]. Так, набуття особою фактичного статусу підозрюваного передбачено не менше ніж у трьох випадках, одним з яких і є безпосередньо повідомлення про підозру. У зазначеному випадку доречніше буде визначити підставою на зміну «незаконного повідомлення про підозру» вказати «незаконне набуття особою статусу підозрюваного».

Підстава «незаконне взяття і тримання під вартою» з точки зору кримінального процесуального закону та буквально-лінгвістичного тлумачення виглядає досить некоректно. Оскільки у даному випадку законодавець поділяє вказану підставу на дві складові – незаконне взяття та незаконне тримання. Згідно з матеріалами електронної бази Академічного словника української мови термін «взяття» є синонімом «узяти», тобто «Ухопити рукою (руками) або яким-небудь знаряддям; Схопити, силою затримати кого-небудь; заарештувати» [6]; термін «тримання» за

значенням співпадає з «тримати», що є за значенням «змушувати когось розмовами, справами тощо залишатися, перебувати де-небудь; *затримувати, не відпускати*» [7]. З вищевикладеного можна зрозуміти, що терміни «взяття» та «тримання» мають спільний контекст «затримання», «затримувати». Відповідно до положень п. 5 ч. 1 ст. 176 КПК України «Тримання під вартою» є запобіжним заходом. Ст. 183 КПК України визначено, що являє собою зазначений запобіжний захід «Тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим статтею 177 цього Кодексу, крім випадків, передбачених частиною п'ятою статті 176 цього Кодексу» [4], але як можна зрозуміти, законодавець не надав кінцевого розуміння, що має на увазі під досліджуваною дефініцією. Коментований КПК України за редакцією С.В. Ківалова, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченка (2013 р.) дає визначення вказаному запобіжному заходу «тримання під вартою полягає в примусовій *ізоляції* підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, та поміщення його на певний строк до відповідної установи. *Прокурор* має довести перед слідчим суддею, що тільки цей запобіжний захід необхідно обрати особі, відносно якої підготовлене клопотання про тримання під вартою» [8, с.416]. Як можна зрозуміти, запобіжний захід тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом. Та у разі, якщо виявиться, що відносно особи було незаконно його застосовано, то постає питання щодо притягнення до відповідальності не лише судді, який приймав незаконну ухвалу, але й прокурора. Незаконне тримання під вартою можливе у разі незаконного набуття особою статусу підозрюваного, або незаконного прийняття судом рішення про застосування вказаного запобіжного заходу. Так, запобіжний захід «тримання під вартою» є запобіжним заходом, зміст якого є ізоляція підозрюваного, обвинуваченого. Схожим за змістом заходом можна віднести затримання уповноваженою службовою особою у порядку ст. 208 КПК України. Коментований КПК України визначає «*затримання особи в кримінальному процесуальному порядку допускається тільки в тому разі, коли вона підозрюється у вчиненні злочину, за який може бути призначено покарання у виді позбавлення волі*» [8, с. 444]. Фактично вказаний захід має спільні риси із триманням під вартою та законним затриманням (ст. 207 КПК України), а саме обмеження свободи пересування та ізоляція особи від суспільства. Обидва, на нашу думку, можуть за собою нести негативні наслідки у разі незаконного застосування. Схожої позиції тримається Капліна О.В. «... Решение вопроса о компенсации в таких случаях не должно ставиться в зависимость от того, в какой вид лишения свободы применяется к лицу – задержание или мера пресечения в виде заключения под стражу.» [1, с. 88]. А тому, можна зробити висновок, що вищезазначені обмежувальні заходи схожі за своїми негативними наслідками. У зв'язку із чим було б доречніше замінити підставу «незаконне повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення» зазначено у ч.1 ст. 1 Закону підставою «незаконне затримання і тримання під вартою особи».

Відповідно до норм ч. 1 ст. 234 КПК України обшук здійснюється на підставі «ухвали слідчого судді місцевого загального суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, а у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, – на підставі ухвали слідчого судді Вищого антикорупційного суду» [4]. Вищевказана слідча (розшукова) дія здійснюється на підставі ухвали суду. У свою чергу, суд приймає відповідне рішення з урахуванням обставин, визначених ч. 3 ст. 234 КПК України. Так само, як і у ході прийняття рішення про застосування запобіжного заходу, суд приймає до уваги матеріали викладені у клопотанні органу досудового розслідування, прокурора. Незаконність прийнятої ухвали про проведення обшуку можна визнати у випадку, якщо буде встановлено відсутність підстав проведення такої (ч. 5 ст. 234 КПК України). Та у такому разі, тягар відповідальності за вчинення такого правопорушення повинен лягти на сторону, що подавала клопотання та судовий орган, що приймав незаконне рішення. Окрім того, обшук може здійснюватися не тільки у володінні сторін кримінального провадження, але й у третій осіб, винуватість та причетність яких до конкретного злочину не доведена, але теж несе за собою негативні наслідки. Тож, обшук є слідчою (розшуковою) дією, за незаконність здійснення якої передбачено відповідальність визначену нормами досліджуваного Закону. Та, з невідомих причин, законодавець не передбачив відповідальності за здійснення інших слідчих (розшукових) дій.

Зокрема, досліджуючи визначений перелік, можна також звернути увагу на визначену законодавцем категорію під назвою «віймка». На сьогоднішній день у чинному КПК України на відміну від КПК 1960 року віймка відсутня як окрема слідча дія. Термін «віймка» наявний у якості:

– одного з елементів тимчасового доступу до речей та документів (п. 1 ч. 1 ст. 159 КПК України) «Тимчасовий доступ до речей і документів полягає у наданні стороні кримінального

провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та вилучити їх (здійснити їх виїмку)» [4], який є заходом забезпечення кримінального провадження;

– одного з елементів втручання у приватне спілкування (п. 2 ч. 4 ст. 258 КПК України) поруч з арештом та оглядом кореспонденції; у цьому ж значенні виїмка згадується у ч. 3 ст. 261 КПК України (накладення арешту на кореспонденцію); вона здійснюється під час проведення огляду кореспонденції, на яку накладено арешт (ч. 2 ст. 262 КПК України); також відповідно до ч. 4 ст. 262 КПК України проведення огляду та виїмки передбачає складання протоколу за визначеними вимогами, передбаченими КПК *«Про кожен випадок проведення огляду, виїмки або затримання кореспонденції складається протокол згідно з вимогами цього Кодексу...»* [4].

Принагідне зауважимо, що не зовсім зрозумілою з точки зору процесуальних дій, передбачених КПК України, є «затримання кореспонденції», про яке слідчий зобов'язаний складати окремий протокол. Незрозуміло, що саме має на увазі законодавець, коли поруч із оглядом і виїмкою вживає термін «затримання кореспонденції» в якості альтернативи зазначеним діям.

Таким чином, виїмка як процесуальна дія в КПК України передбачена у всіх випадках лише як елемент інших більш комплексних дій: тимчасового доступу до речей та документів як заходу забезпечення кримінального провадження (ст. 159 КПК) та накладення арешту на кореспонденцію як негласної слідчої (розшукової) дії (ст. 261 КПК). Якщо виїмка передбачена у встановленому порядку проведення негласних слідчих (розшукових) дій, то цілком незрозуміло, яким чином вона була закріплена у заході забезпечення кримінального провадження, які собою являють гласну природу. Також не досить зрозуміло, що саме законодавець конкретно має на увазі, коли здійснення виїмки ототожнюється з виробленням копій та вилученням тимчасово вилучених документів (ч. 1 ст. 159 КПК України): або захід забезпечення кримінального провадження, або дає безпосереднє визначення виїмці, як виготовлення копій та їх вилучення в ході проведення тимчасового доступу до речей та документів.

Разом з цим, як зазначалося вище, законодавець у ст. ст. 1, 2 Закону серед підстав відшкодування шкоди передбачив незаконне проведення у ході кримінального провадження виїмки. Отже, незаконне вчинення такої дії тягне за собою відповідні юридичні наслідки у вигляді завданої шкоди громадянину, та, відповідно, виникнення права у громадянина на її відшкодування.

Але, оскільки виїмка є лише частиною тимчасового доступу до речей та документів та накладення арешту на кореспонденцію, то серед підстав виникнення права на відшкодування шкоди у Законі слід було б передбачити тимчасовий доступ до речей та документів та накладення арешту на кореспонденцію.

Тож, якщо можна усвідомити юридичні наслідки за незаконне проведення тимчасового доступу до речей та документів (такі що мають майнову та немайнову природу та мають конкретного власника), тобто у визначенні постраждалої сторони не виникає труднощів, то під час протиправного проведення негласної слідчої (розшукової) дії такої як виїмка кореспонденції, точно встановити постраждалу особу, якій було завдано майнової шкоди даним діянням встановити досить важко. Оскільки кореспонденція не є будь-яким майном, а є засобом комунікації. Таким чином, можна визнати, що чинним законодавством України не встановлено за проведення якого саме юридичного рішення (виїмки) правоохоронні органи повинні нести морально-компенсаторну та матеріальну відповідальність.

Окрім того, слід зазначити, що негласні слідчі (розшукові) дії проводяться у будь-якому разі з порушенням конституційних прав громадян. Так, можна вказати, що законодавчо ухвала суду про проведення НСРД це прийняте рішення з урахуванням всіх можливих ризиків та суддя як самостійний суб'єкт з суддівськими повноваженнями повинен нести юридичну відповідальність за прийняте незаконне рішення у разі підтвердження факту його протиправності та факту виправдання особи, відносно якої дане рішення було прийнято.

Незаконне накладення арешту на майно та незаконне відсторонення від роботи (посади) відносяться до обмежень, передбачених заходами забезпечення кримінального провадження у порядку, визначеному Розділом II КПК України, яке здійснюється судом за клопотанням сторони обвинувачення та законодавець минув інші заходи, не передбачивши відшкодування завданої шкоди за незаконне здійснення останніх.

Як вже було нами неодноразово зазначено, таке вибіркове перерахування процесуальних дій та заходів у разі незаконного проведення яких виникають підстави до відшкодування шкоди особи незаконно притягнутої до кримінальної відповідальності та подальшої реабілітації, не слугує на користь належного забезпечення права на таке відшкодування. Також, слід

зазначити, що схожої позиції дотримувалась у своїй роботі Капліна О.В. «... применение любой меры пресечения должно стать также основанием для возмещения ущерба в случае реабилитации лица» [1, с. 89].

Вважаємо, що нормами діючої редакції Закону передбачено дотримання критеріїв, визначених загальними теоретичними положенням з реабілітації, насамперед це стосується підстав відшкодування шкоди, завданої органами державної влади. Таким чином, Закон не передбачає імперативних норм із з'ясування незаконності тих чи інших прийнятих рішень, що би послугувало конкретною підставою для відшкодування шкоди. Також, низка підстав, які підлягають відшкодуванню, на нашу думку, викладена не зовсім коректною та потребує редагування. Як слушно зазначала Капліна О.В. «... В соответствии с Законом возмещению подлежит ущерб, причиненный в следствие незаконного осуждения, незаконного привлечения в качестве обвиняемого, незаконного взятия под стражу...» [1, с. 95], із чим, на нашу думку, не можна не погодитись. У своєю чергу, на думку Суховіліної А.О. «Порушення конституційних прав і свобод особи пов'язані з незаконним і необґрунтованим процесуальним рішенням слідчого, дізнавача, прокурора, судді» [9, с. 140]. Тож, як нам відомо, порушення прав та свобод під час здійснення кримінального провадження може виникнути не лише у ході прийняття незаконних процесуальних рішень, а й інших дій органів досудового розслідування, оперативних підрозділів, прокуратури та суду. Так, на думку Безлепкіна Б.Т. «вред, причиненный гражданину в сфере уголовного судопроизводства... представляет собой состоящие в непосредственной причинной связи с процессуально сформулированным подозрением и обвинением в совершении преступления, с применением уголовного наказания, иных мер уголовно-правового и уголовно-процессуального принуждения ограничения субъективных прав гражданина (вред в юридическом аспекте), лишение или ограничение личной свободы и умаление чести (фактически неимущественный вред), умаление имущественных благ (фактически имущественный вред) и лишение жизни или повреждение здоровья (фактически физической вред)» [10, с. 15], як можна зрозуміти, що останній намагається охопити якомога більше підстав з відшкодування шкоди, стверджуючи, що остання може завдатися не лише внаслідок процесуальних рішень, а у ході діяльності органів кримінального судочинства загалом. Шумило М.Є. має схожу думку «на нашу думку, було б правильним визнавати незаконними дії, що проведені без достатніх для цього підстав, а також ті, які були проведені з такими порушеннями вимог законодавства, що призвели до порушень прав учасників процесу або перешкоджали досягненню мети відповідної процесуальної дії чи рішення» [5, с. 500]. Про те, що слідчі (розшукові) дії можуть проводитись теж з порушенням вимог законодавства та завдати шкоди особі, можна побачити із практики Європейського суду з прав людини. Так, згідно до матеріалів рішення ЄСПЛ у Справі «Елсі проти Туреччини» стверджується наступне: «Дехто із заявників стверджував, що працівники поліції під час проведення допитів застосовували щодо них образи й погрози застосування насильства; згодом ув'язнених роздягали та поливали зі шланга льодяною водою, принижуючи, задаючи побоїв та залякуючи їх, з метою отримання підписів на будь-яких документах, зміст яких не був доведений до відома заявників» [11]; та за вищевикладеним Суд зробив наступні висновки: «Суд визнав, що порушення ст. 3 Конвенції становить і поводження, в якому були піддані... , як нелюдське й таке, що принижує гідність цюїно названих заявників» [11]. Відповідно до матеріалів рішення ЄСПЛ у Справі «Балог проти Угорщини» міститься наступне: «Заявник стверджував, що під час допиту один із поліцейських безупинно завдавав йому ударів по обличчю і лівому вуху, а інший поліцейський штовхав його у плече»; та за визначеними матеріалами Суд визначив наступне: «Суд постановив, що мало місце порушення ст. 3 Конвенції» [12]. Як можна побачити, у обох випадках мало місце грубе порушення кримінального законодавства, відповідно до осіб у ході проведення слідчих (розшукових) дій (у даних випадках, допиту) особи були піддані катуванню, що є порушенням вимог ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікованою Україною 11.07.1997 р. У національній судовій практиці можна встановити аналогічний факт виправдання особи на підставі незаконності проведення тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії. Так, відповідно до виправдувального вироку суду у справі № 347/893/18 від 13.11.2019 р. «судом визнається, що проведення процесуальних дій слідчим у формі огляду транспортного засобу незаконно відбулося не за встановленими правилами обшуку іншого володіння особи без отримання у встановленому порядку дозволу суду на проведення відповідних процесуальних дій, внаслідок чого ним допущено істотне порушення прав людини і основоположних свобод ОСОБА_1 ... суд враховує, що за наслідками проведення огляду місця події 20.12.2017 органом досудового розслідування було отримано ряд доказів, ... При цьому суд зазначає, що такі докази стороною обвинувачення були отримані виключно

завдяки проведенні слідчої дії, яка судом визнана такою, що проведена з істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод. Відповідно до широкого розуміння доктрини «плодів отруєного дерева», яке Європейський суд з прав людини застосував у своїй практиці, зокрема в рішеннях у справах «Балицький проти України», «Тейксейра де Кастро проти Португалії», «Шабельник проти України»: визнаються недопустимими не лише докази, які безпосередньо отримані внаслідок порушення, а також і докази, які не були б отримані, якби не були отримані перші. Таким чином, допустимі самі по собі докази, отримані за допомогою відомостей, джерелом яких є недопустимі докази, стають недопустимими» [13].

Так, на підставі вищевикладеного, з метою максимального охоплення випадків можливого порушення прав громадян, серед підстав відшкодування шкоди, передбачених нормою ч. 1 ст. 1 Закону слід визначити наступний перелік: незаконного засудження, незаконного набуття статусу підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного набуття статусу обвинуваченого (підсудного), незаконного затримання особи, незаконного застосування заходів забезпечення кримінального провадження, а також незаконного проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.

Таким чином, корегування окремих законодавчих норм, які підлягали дослідженню, буде сприяти вдосконаленню законодавчої бази задля ефективного розкриття злочинів шляхом зменшення ризиків завдання шкоди під час реалізації зазначеної діяльності, як основоположної функції правоохоронних органів

Список використаних джерел:

1. Капліна О.В. Проблемы реабилитации в уголовном процессе Украины : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків 1998. 238 с.
2. Ostrenko M. Definition of the term “Rehabilitation” in criminal procedure law of Ukraine. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2021. № 9(307). P. 143–148.
3. Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» від 01.12.1994: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 20.11.2012 р. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n2503>
5. Шумило М. Є., упоряд. О. В. Капліна. Вибрані праці. Харків, Право 2019. 1168 с.
6. Академічний словник української мови (1970–1980) : веб-сайт. URL: <http://sum.in.ua/s/uzjaty>
7. Академічний словник української мови (1970–1980) : веб-сайт. URL: <http://sum.in.ua/s/trymaty>
8. Кримінальний процесуальний кодекс України, науково-практичний коментар, за редакцією С. В. Ківалова, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченка, 2013 р. Харків. 1163 с. : веб-сайт. URL: <http://kizman-tehn.com.ua/wp-content/uploads/2017/09/КПК-komentar.pdf>
9. Суховіліна А. О. Інститут реабілітації в кримінально-процесуальному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2012, 260 с.
10. Белепкін Б. Т. Вопросы реабилитации на предварительном следствии в советском уголовном процессе : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 1972, 16 с.
11. Рішення ЄСПЛ у Справі «Елсі проти Туреччини» від 13.11.2003 р. : веб-сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-125704%22%7D>
12. Рішення ЄСПЛ у Справі «Балог проти Угорщини» від 20.06.2004 р. : веб-сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-185557&filename=CASE%20OF%20BALOGH%20v.%20HUNGARY%20%2E%20%93%20%5BRussian%20translation%20of%20summary%20by%20Development%20of%20Legal%20Systems%20Publ.%20Co%20.pdf&logEvent=False>
13. Вирок Верховинського районного суду Івано-Франківської області у справі № 347/893/18 від 13.11.2019 р. : веб-сайт. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85591241>

**ЗАСОБИ ПОШУКУ ПІД ЧАС ВИЯВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ,
ПОВ'ЯЗАНИХ З ОБІГОМ ПРОТИПРАВНОГО КОНТЕНТУ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ**

**MEANS OF SEARCH DURING THE DETECTION OF CRIMINAL OFFENSES
RELATED TO THE CIRCULATION OF ILLEGAL CONTENT ON THE INTERNET**

Актуальність статті полягає в тому, що викрадення особистих даних особи, даних кредитних карток, відомості про особисте життя, інформація щодо роботи установи – це дії, які мають на меті вчинення інших кримінальних правопорушень, оскільки, отримуючи доступ до особистих даних особи, можна не лише викрасти кошти, які знаходяться на рахунках, а й приймати розпорядчі рішення, подавати відомості до державних установ тощо. У більшості випадків на момент отримання такого доступу ще не можливо констатувати факт кримінального правопорушення – а отже, немає підстав для здійснення оперативно-розшукових заходів або початку досудового розслідування. Зазначене та ряд інших проблемних питань значно утруднює використання технічних, пошукових засобів у процесі виявлення. Метою статті є виокремити засоби, що можуть бути використані під час виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет та визначення допустимості їх використання в процесі пошукової діяльності. У статті зазначається, що з метою ефективного виявлення фактів вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет, необхідно запровадження у правоохоронну діяльність підрозділів Національної поліції України пошукових програм (систем), передусім Інтернет-технологій, які можна поділити на: технології великих даних (BigData Technologies); технології Інтернету речей (Internet of Things Technologies); хмарні технології (Cloud Technologies), які дозволяють більш ефективно проводити пошук протиправного контенту в мережі Інтернет, а також спрямовані на збір, узагальнення, аналіз, зберігання та використання в оперативно-розшуковій діяльності та кримінальному судочинстві кримінологічно значимої інформації. У результаті аналізу визначено низку проблемних питань, пов'язаних з використанням в оперативно-розшуковій діяльності та кримінальному провадженні результатів, здобутих під час використання пошукових програм, оскільки в правоохоронних органах та на законодавчому рівні відсутня можливість повноцінного використання пошукових програм з метою пошуку протиправного контенту в мережі Інтернет; відсутні правові підстави проведення пошуку інформації в мережі Інтернет з використанням пошукових програм.

Ключові слова: *мережа Інтернет, протиправний контент, обіг, кримінальні правопорушення, виявлення, засоби пошуку, пошукові програми.*

The relevance of the article is that the theft of personal data, credit card data, personal information, information about the work of the institution – these are actions aimed at committing other criminal offenses, because gaining access to personal data, you can not only steal funds in accounts, but also make administrative decisions, submit information to government agencies, etc. In most cases, at the time of obtaining such access, it is not yet possible to ascertain the fact of a criminal offense – and therefore, there are no grounds for carrying out operational and investigative measures or initiating a pre-trial investigation. This and a number of other problematic issues significantly complicate

the use of technical, search tools in the detection process. The purpose of the article is to identify the tools that can be used in the detection of criminal offenses related to the circulation of illegal content on the Internet and determine the admissibility of their use in the search process. The article notes that in order to effectively identify the facts of criminal offenses related to the circulation of illegal content on the Internet, it is necessary to introduce into law enforcement activities of the National Police of Ukraine search programs (systems), especially Internet technologies, which can be divided into: BigData Technologies; Internet of Things technologies (Internet of Things Technologies); Cloud Technologies, which allows you to more effectively search for illegal content on the Internet, as well as aimed at collecting, summarizing, analyzing, storing and using in operational and investigative activities and criminal proceedings criminologically relevant information. The analysis identified a number of issues related to the use in operational and investigative activities and criminal proceedings of the results obtained during the use of search programs, as law enforcement agencies and the legislative level do not have the opportunity to fully use search engines to search for illegal content. Internet networks; there are no legal grounds for searching for information on the Internet using search engines.

Key words: *Internet, illegal content, circulation, criminal offenses, detection, search tools, search programs.*

Постановка проблеми. Здатність мережі Інтернет відображати соціальні факти та процеси, а також певні соціально значимі дії фізичних та юридичних осіб призвела до поширення кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет. При цьому злочинці постійно удосконалюють технічні й програмні засоби для полегшення вчинення таких кримінальних правопорушень – тобто переваги сучасного цифрового світу та розвиток інформаційних технологій обумовив виникнення нових загроз національній та міжнародній безпеці [1, с. 42]. Практично сформувалося нове поле протистояння – кіберпростір, протиправні дії у якому значно відрізняються від традиційних видів злочинних дій, що обумовлено розвитком інформаційно-комунікаційних систем, високим рівнем технічного забезпечення злочинних дій, їх латентністю, використанням при вчиненні міжрегіональних і міжнародних зв'язків, стійкою тенденцією до виникнення та розповсюдження нових способів протиправних діянь, пов'язаних з недоліками регулювання обігу контенту у мережі Інтернет. В процесі розміщення та обігу протиправного контенту злочинцями здійснюється низка дій, які залишаються латентними практично до моменту настання злочинних наслідків у вигляді вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних саме з обігом зазначеного контенту. Якщо раніше мова йшла про можливість використання інструментарію оперативно-розшукової діяльності (заходів оперативного пошуку) для виявлення фактів підготовки до вчинення кримінальних правопорушень (або їх вчиненні в умовах неочевидності – коли факт вчинення невідомий), то тепер це завдання ще ускладнилося. Адже факт розміщення або забезпечення обігу протиправного контенту – це ще не факт вчинення кримінального правопорушення (а також і підготовки до нього – оскільки невідомо, з якою саме метою цей контент розміщується). Ситуація ускладнюється тим, що нові форми отримання, передачі та опрацювання інформації розвиваються постійно, також щодня удосконалюються та розвиваються різноманітні інформаційні ресурси, комунікатори зв'язку, загалом комп'ютерні технології та мережа Інтернет. Сьогодні достатньо мати смартфон з під'єднанням до мережі Інтернет, для того щоб можна було здійснити оплату в магазині, замовити доставку товару, відправити та отримати електронну пошту, отримати інформацію з Інтернет ресурсів, спілкуватися за допомогою соціальних сторінок, в тому числі у форматі відеоконференції, навіть ставити цифровий підпис. На перший погляд, усі ці аспекти спрощують та покращують існування громадян, утім, користуючись персональним комп'ютером, смартфоном тощо, – особа піддається певним ризикам щодо захисту своїх даних, які можуть використовуватися з метою підготовки до вчинення кримінального правопорушення іншими особами. Викрадення особистих даних особи, даних кредитних карток, відомості про особисте життя, інформація щодо роботи установи – це дії, які мають на меті вчинення інших кримінальних правопорушень, оскільки, отримуючи доступ до особистих даних особи, можна не лише викрасти кошти, які знаходяться на рахунках, а й приймати розпорядчі рішення, подавати відомості до державних установ тощо [2, с. 85–86]. У більшості випадків на момент отримання такого доступу ще не можливо констатувати факт кримінального

правопорушення – а отже, немає підстав для здійснення оперативно-розшукових заходів або початку досудового розслідування. Зазначене та ряд інших проблемних питань значно утруднює використання технічних, пошукових засобів у процесі виявлення.

Стан наукових досліджень. Ряд науковців вивчали проблематику допустимості використання певних технічних, пошукових заходів під час виявлення ознак латентних кримінальних правопорушень. В. І. Школьніков відзначив недосконалість ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [3], яка не надає права оперативним підрозділам проводити аналітичну розвідку для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності і вважає, що саме відсутність такої норми може викликати проблеми при оцінці судом результатів кримінального аналізу [4, с. 343]. О. В. Калиновський, аналізуючи вимоги кримінального процесуального законодавства щодо можливості використання пошукових програм як засобів виявлення ознак кіберзлочинів, пов'язує проблематику їх застосування, з одного боку – з вимогами ст. 99 КПК України, яка встановлює, що матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», за умови відповідності вимогам цієї статті, є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази [5, с. 300-303], а з іншого – відсутністю чіткої регламентації переліку та реквізитів документів, що повинні складатися за результатами застосування певних засобів під час пошукової діяльності. Науковці також зазначають, що застосування пошукових програм (систем) у правоохоронній діяльності обмежене, оскільки відповідно до ст. 25 Закону України «Про Національну поліцію» поліція здійснює лише інформаційно-аналітичну діяльність, в рамках якої також здійснює інформаційно-пошукову та інформаційно-аналітичну роботу [6, с. 273].

Мета статті – виокремити засоби, що можуть бути використані під час виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет та визначення допустимості їх використання в процесі пошукової діяльності.

Основний зміст. У процесі виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет, застосовуються переважно заходи, що передбачають використання певних технічних засобів, переважна більшість яких є специфічною з точки зору можливості використання саме для сфери комп'ютерних технологій.

Перш за все необхідно відмітити пошукові системи (програми), що можуть бути використані у процесі виявлення ознак кримінального правопорушення. У цьому сенсі необхідно відмітити систему Security i2 Analyst's Notebook від компанії IBM [7], це інструмент візуального аналізу, що допомагає перетворити дані в осмислену (графічну) інформацію. Рішення включає інноваційні функції, такі як візуалізація взаємопов'язаних мереж, аналіз соціальних мереж, просторові й тимчасові уявлення, які дозволяють виявляти приховані зв'язки і закономірності в даних. Застосування Security i2 Analyst's Notebook надає можливість супроводжувати та підтримувати оперативно-розшукову діяльність (упорядкування інформації, її оцінка, представлення результатів аналізу, пошук інформації з власних баз тощо) при цьому вказана система здатна автоматично проаналізувати накопичені дані, розплутувати складні зв'язки в мережах, що відображають взаємодію об'єктів різної природи. Так, під час здійснення аналізу телефонних роздруківок використання Security i2 Analyst's Notebook дозволяє: перевірити, підтвердити чи спростувати робочі оперативні версії; визначити ймовірну роль участі контактів при вчиненні протиправної діяльності; встановити зв'язки з особами, які раніше потрапляли у поле зору; визначити місця імовірного проживання об'єктів аналізу, їх спільних контактів; установлення інших телефонних трубок і карток, що використовуються об'єктами, особливостей їх використання; визначення нових об'єктів, які доцільно взяти до уваги при здійсненні оперативно-розшукової діяльності, тощо [8, с. 70]. Необхідно зауважити, що програма IBM i2 Analyst's Notebook (та інші подібні аналітичні продукти, які здебільшого використовуються в діяльності правоохоронних органів), має обмежені можливості в питанні об'єму інформації, що обробляється та аналізується. Тому для таких завдань – обробки та аналізу великого масиву даних, а також отримання інформації з мережі Інтернет – аналітики використовують спеціально створені для виконання таких завдань мови програмування, на кшталт Python. Варто відмітити, що можливо використовувати й інші мови програмування, але Python є найбільш придатною за функціоналом та легкістю розуміння мовою програмування саме для аналізу великого масиву даних та *веб-скрапінгу* (або парсинг) [9, с. 5]. Окрім аналізу даних та вебскрапінгу за допомогою мови програмування Python також можливо отримувати інформацію з *API веб-сайтів*. **Прикладний програмний інтерфейс** (англ. *Application Programming Interface*, скорочено *API*) – це сукупність засобів та правил, що вможливають взаємодію між окремими складниками програмного

забезпечення або між програмним та апаратним забезпеченням. Простими словами – це спеціальний алгоритм, який дозволяє власникам вебсайтів автоматично завантажувати інформацію. В розумній теорії відкритих даних API надає можливість користувачу отримувати дані від володільців вебсайтів, які добровільно надали згоду на отримання та обробку таких даних. Наприклад, такі іноземні вебсайти, як Facebook, Twitter, Reddit тощо, а також низка вітчизняних вебсайтів (www.data.gov.ua, www.spending.gov.ua, www.rada.gov.ua тощо) пропонують кожному користувачу мережі Інтернет API для завантаження даних з їхніх веб-сайтів. Головною перевагою даних отриманих з API – це зручний формат обробки та аналізу таких даних. Тобто це використання форматів даних, які придатні для автоматизованої обробки її засобами обчислювальної техніки. Як правило, це такі формати, як *CSV*, *XML*, *JSON*, *RDFa*, *HTML Microdata* тощо. Суть роботи з API полягає в надсиланні за допомогою мови програмування запиту на отримання інформації та миттєвого отримання відповіді від вебсервера. Перевагою використання API є: можливість отримувати актуальні дані в автоматичному режимі без необхідності кожен раз завантажувати оновлений набір даних; можливість обирати конкретний тип даних (наприклад, тільки коментарі користувачів соціальних мереж), що дає можливість не завантажувати великі об'єми даних; можливість створення власних програм, в тому числі аналітичних, для виконання конкретних завдань. Саме мова програмування Python дозволяє повноцінно використовувати всі переваги API вебсайтів. Для того, щоб правильно інсталивати, використовувати мову програмування Python для здобуття інформації в мережі Інтернет та зрозуміти всі її переваги необхідно визначити поняття та надати основи, характерні ознаки даної мови програмування [9, с. 5–6].

Поряд з вказаними пошуковими програмами (системами) науковці пропонують використовувати програмне забезпечення, яке було розроблене з метою протидії відмиванню грошей, корупції та іншим видам організованої злочинності, але може бути використано з метою виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом протиправного контенту у мережі Інтернет [10]. Пропонується наступне програмне забезпечення: *goAML* (збір та аналіз інформації про фінансові операції та угоди); *goPRS* (підозрілі операції та угоди); *goCASE* (аналіз інформації, отриманої у ході оперативних і досудових розслідувань); *goTRACE* (оперативний обмін зашифрованими даними конфіденційного характеру, виявлення зв'язків між особами, адресами і контактними даними) [11, с. 81–85].

Наступний технічний засіб – це Інтернет-технології, що можуть бути використані під час виявлення окремих видів кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет.

Технології великих даних – це набори стратегій та технологій, які дозволяють охоплювати, зберігати, обробляти, аналізувати та візуалізувати складні набори даних. Технології великих даних здатні забезпечити можливість швидко та достовірно проводити автоматизований збір, фільтрацію, сортування та структурування величезних обсягів даних, і складаються з трьох елементів – дані, аналітика, технології. При цьому вони характеризуються наступними ознаками: об'єм (накопичення та обробка величезного об'єму інформації за будь-який проміжок часу); швидкість (можливість надшвидкісного накопичення та обробки інформації); різноманітність (аналіз інформації в різних форматах: текстові повідомлення, відеофайли, аудіозаписи та ін.) [12]. С. В. Пеньков та В. В. Шендрік зазначають, що практичне використання в оперативно-розшуковій діяльності та досудовому розслідуванні технологій великих даних, дозволяє вирішувати широкий спектр завдань: забезпечити пошук, збирання та систематизацію інформації щодо суб'єктів оперативної уваги; фіксувати соціальну активність певної категорії осіб, виникнення та зміни їх мережевих зв'язків, аналізувати ступінь їх інтересів до конкретних тем, що обговорюються в місцях мережевого спілкування; відстежувати появу в мережі Інтернет інформації із характеристиками, що вказують на високу ймовірність підготовки або вчинення кримінальних правопорушень, із наступним реагування на таку інформації; виявляти угруповання кримінальної спрямованості, визначати їх спеціалізацію, ступінь організованості, розподіл ролей, характер неочевидних зв'язків між фігурантами та їх причетність до тих чи інших подій; будувати «поведінкові профілі» для осіб, які вчиняють злочини певних видів, і формувати на цій основі поведінкові гіпотези; покращувати планування оперативно-розшукових дій за допомогою обліку складної сукупності численних факторів, що впливають на розвиток конкретної оперативної-тактичної ситуації; визначати оптимальні варіанти ефективного управляючого впливу на виявлені в соціальних мережах спільноти і групи кримінальної спрямованості на основі моделювання характеристик таких груп; формувати комплекс методичних рекомендацій на основі аналізу інформаційного масиву великих даних всіх оперативно-розшукових ситуацій і варіантів їх розвитку [13, с. 83–84].

Для запобігання поширення кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет, також використовується технологія Інтернету речей. Технологічно це концепція мережі, яка окрім датчиків, може мати виконавчі пристрої, вбудовані у фізичні об'єкти і пов'язані між собою через дротові чи бездротові мережі. Ці взаємопов'язані пристрої мають функцію програмування та ідентифікації, а також дозволяють виключити необхідність участі людини, за рахунок використання інтелектуальних інтерфейсів. Загалом основою концепцією Інтернету речей є можливість підключення різних об'єктів (речей), які людина може використовувати в повсякденному житті, наприклад, кондиціонер, автомобіль, велосипед та ін. Всі ці об'єкти (речі) повинні бути оснащені вбудованими давачами або сенсорами, які мають можливість обробляти інформацію, що надходить з навколишнього середовища, обмінюватися нею і виконувати різні дії залежно від отриманої інформації [14, с. 295–296]. Використання Інтернету речей передбачається як для розслідування злочинів, так і для їх запобігання. Це досягається насамперед тим, що міська інфраструктура стає більш «розумнішою» та з'єднаною. А це, своєю чергою, дозволяє отримувати інформацію в режимі реального часу, починаючи від камер відеоспостереження до спеціальних датчиків. При цьому рівень технічних можливостей відеокамер, звукових та інших датчиків суттєво підвищився. Так, камери нового покоління здатні краще сканувати номерні знаки на автомобілях, здійснювати розпізнавання обличчя для пошуку потенційних злочинців або зниклих людей, а також автоматично виявляти підозрілі ситуації, якот залишені без нагляду різноманітні предмети в публічних місцях та ін. Відеоспостереження дозволяє також аналізувати поведінку людини [15; 16, с. 14–16].

Для виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет, можливим є також використання хмарних технологій – технологій мережевого доступу до даних. Модель хмарних технологій або обчислень складається із зовнішньої і внутрішньої частини. Ці два елементи з'єднані через мережу Інтернет. За допомогою зовнішньої частини користувач взаємодіє з системою; внутрішня частина – це власне хмара. Зовнішня частина складається з клієнтського комп'ютера або мережі комп'ютерів і додатків, що використовуються для доступу до хмари. Хмарні технології дають можливість користувачеві зберігати файли та користуватися програмами без необхідності мати спеціальні локальні програми. Користувач працює через мережу Інтернет, де і зберігається інформація [17].

Хмарні технології можуть бути використані для інформатизації кримінологічної діяльності, і зокрема, щодо оптимізації збору та обробки інформації, яка містить протиправний контент та подальше використання хмарних технологій для автоматизованого обміну інформацією між підрозділами правоохоронних органів [18]. Так, наприклад, в Управлінні інформаційно-аналітичного забезпечення області спільно з кафедрою штучного інтелекту Харківського національного університету радіоелектроніки розроблено інформаційно-аналітичний комплекс «Realtime intelligent eecrimeanalytics system» – інтелектуальну систему кримінального аналізу у реальному часі «RICAS». Вказана інтелектуальна система кримінального аналізу даних здатна здійснювати аналітичний пошук у реальному часі, що дозволяє значно підвищити ефективність і результативність розкриття кримінальних правопорушень за «гарячими слідами» і нерозкритих раніше кримінальних правопорушень.

Разом з тим, за наявності технічних можливостей, науковці зазначають і ми підтримуємо їх думку [4, с. 343], що на сьогодні наявна низка проблемних питань, пов'язаних з використанням в оперативно-розшуковій діяльності та кримінальному провадженні результатів, здобутих під час використання пошукових програм, оскільки в правоохоронних органах та на законодавчому рівні відсутня можливість повноцінного використання пошукових програм з метою пошуку протиправного контенту в мережі Інтернет; відсутні правові підстави проведення пошуку інформації в мережі Інтернет з використанням пошукових програм; оперативним працівникам і слідчим бракує знань, вмінь і навичок щодо використання пошукових програм.

Таким чином, з метою ефективного виявлення фактів вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет, необхідно запровадження у правоохоронну діяльність підрозділів Національної поліції України пошукових програм (систем), передусім Інтернет-технологій, які можна поділити на: технології великих даних (BigData Technologies); технології Інтернету речей (Internet of Things Technologies); хмарні технології (Cloud Technologies), які дозволяють більш ефективно проводити пошук протиправного контенту в мережі Інтернет, а також спрямовані на збір, узагальнення, аналіз, зберігання та використання в оперативно-розшуковій діяльності та кримінальному судочинстві кримінологічно значимої інформації.

Список використаних джерел:

1. Довгань О. Д., Доронін І. М. Ескалація кіберзагроз національним інтересам України та правові аспекти кіберзахисту : монографія. К. : Видавничий дім «АртЕк». 2017. 107 с.
2. Тарасенко О. С. Виявлення шкідливого програмного забезпечення як засіб попередження несанкціонованого втручання в роботу інформаційної системи. *Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції: проблеми теорії та практики* : матеріали Всеукр. наук.- практик. конф. (Дніпро, 20 жовт. 2017 р.) : у 2-х ч. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. Ч. 1. С. 85–86.
3. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-ХІІ. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.
4. Школьніков В. І. Використання результатів кримінального аналізу в кримінальному процесі України. С. 343. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/3918/1/11_p340-343.pdf
5. Калиновський О. В., Школьніков В. І. Використання методу кримінального аналізу для протидії організованій злочинності. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 1. С. 300–303.
6. Тарасенко О. С. Теорія та практика протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет : монографія. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2021. 426 с.
7. IBM Security i2 Analyst's Notebook. <https://www.ibm.com/ru-ru/products/i2-analysts-notebook>
8. Кіресва О. С. Використання альтернативних аналітичних інструментів у кримінальному аналізі. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Військові та технічні науки* / за ред. Б. М. Олексієнка. Хмельницький, 2016. № 4(70). С. 64–76.
9. Школьніков В. І., Орлов Ю. Ю., Корнейко О. В., Вознюк А. А. Здобуття доказової інформації в мережі Інтернет із використанням можливостей мови програмування Python : метод. рек. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 58 с.
10. Кржечковський І., Тацієнко В. В., Стрільців О. М. та ін. Європейський досвід протидії корупції: теорія та практика: аналіт. огляд. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 170 с.
11. Тарасенко О. С. Використання пошукових програм (систем) підрозділами Національної поліції під час виявлення протиправного контенту. *Становлення та розвиток наукових досліджень*: матеріали І Міжнар. наук.-практик. конф., присвяченої Дню науки України (м. Київ, 20–21 трав. 2016 р.). Київ : ГО «Фундація науковців та освітян», 2016. С. 81–85.
12. Що таке Big Data? URL: <http://inlimited.com.ua/ukr/content/bigdata.php>
13. Пеньков С. В., Шендрік В. В. Впровадження інтернет-технологій у діяльність Національної поліції України для отримання оперативно-розшукової інформації. *Право і безпека*. 2017. № 2 (65). С. 83–84. URL: http://pb.univd.edu.ua/?action=publications&pub_id=411139&mid=8&year=2017
14. Бугера О. Інтернет речей та запобігання злочинності. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 6. С. 295–296 ; Інтернет речей. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Інтернет_речей
15. Faggella D. AI for Crime Prevention and Detection – 5 Current Applications. URL: <https://www.techemergence.com/ai-crime-prevention-5-current-applications/>
16. Бугера О. І. Кримінологічні засади використання мережі Інтернет для запобігання злочинності : автореф. дис. ... д.ю.н. за спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право. К. : Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2020. 36 с.
17. Облачные технологии. URL: <http://www.wikireality.ru/wiki/>
18. Минин А. Я. Информатизация криминологической деятельности. URL: <http://www.books.google.com.ua/books>

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО АДВОКАТА: ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ
ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ**

**CRIMINAL PROCEEDINGS REGARDING A LAWYER: GENERAL PROVISIONS
OF APPLICATION OF THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT
OF HUMAN RIGHTS**

В статті обґрунтовується твердження про вплив практики Європейського суду з прав людини на процес формування кримінальних процесуальних відносин щодо окремої категорії осіб – адвоката. Зв'язки між іншими країнами та нашою державою мають органічний характер і є джерелом становлення світогляду щодо захисту прав людини, відображення її вкоріненості. Аналізується окреме рішення Європейського суду з прав людини на процес формування кримінальних процесуальних відносин. З'ясовано, що верховенство права всіх без виключення має спрямованість на підпорядкування одному й тому ж закону. Водночас, якщо мова йде про окрему категорію осіб, яка є уособленням публічного «портрету» нації, то, вочевидь, є необхідність впровадження гарантій, що могли б стати на заваді незаконному втручанням в їх професійну діяльність. Кримінальний процес, по своїй суті, є надчутливим в плані істотного обмеження прав і свобод, а тому, набуває нових проявів в умовах сьогодення щодо окремої категорії таких осіб як адвокати. Наголошено, що в тих складних умовах, в яких наразі перебуває держава, головне завдання сучасного кримінального процесу – розкрити конкретний дієвий механізм впровадження індивідуального в межі соціальної реальності. Це стає необхідним, якщо ми хочемо зрозуміти результат взаємопроникнення соціальних складних умов надії особи. Але складність полягає в тому, що такий результат не може бути розгнученим таким чином, що спочатку існує протиправна, несоціальна поведінка, а потім на нього покладається дещо соціальне. Неможливо вивчити особу з притаманними їй особливостями статусу окремої категорії та лише після цього вивчати систему взаємодії, систему процесуальних зв'язків. Сама особа, що підпадає під категорію «окрема», з одного боку, вже є результатом цих зв'язків. Взаємозв'язок особи та системи процесуальних зв'язків не є взаємодією двох окремих ізольованих самостійних сутностей, що відокремлені між собою. Дослідження особи з окремої категорії завжди представлятиме дослідження кримінальних процесуальних відносин. Якщо так, то доцільно з самого початку розглянути представника окремої категорії як особу (на прикладі адвоката) в загальній системі кримінальних процесуальних відносин, яку представляє суспільство, тобто в процесуальному контексті.

***Ключові слова:** кримінальне провадження, диференціація, окрема категорія осіб, адвокат, Європейський суд з прав людини.*

The article substantiates the statement about the influence of the practice of the European Court of Human Rights on the process of forming criminal procedural relations regarding a separate category of persons – the lawyer. Relations between other countries and our state have an organic nature and are a source of formation of the worldview regarding the protection of human rights, a reflection of its rootedness. A separate decision of the European Court of Human Rights on the process of forming criminal procedural relations is analyzed. It was found that the supremacy of the law of all, without exception, is aimed at subordination to the same law. At the same time, if

we are talking about a separate category of persons who are the personification of the public "portrait" of the nation, then, obviously, there is a need to implement guarantees that could stand in the way of illegal interference in their professional activities. The criminal process, in its essence, is extremely sensitive in terms of significant restriction of rights and freedoms, and therefore, acquires new manifestations in today's conditions regarding a separate category of such persons as lawyers. It is emphasized that in the difficult conditions in which the state currently finds itself, the main task of the modern criminal process is to reveal a specific and effective mechanism for the introduction of the individual within the limits of social reality. This becomes necessary if we want to understand the result of the interpenetration of complex social conditions on the actions of a person. But the difficulty is that such a result cannot be interpreted in such a way that there is illegal, antisocial behavior first, and then something social is superimposed on it. It is impossible to study a person with his inherent peculiarities of the status of a separate category and only after that study the system of interaction, the system of procedural relations. The very person who falls under the category of "individual", on the one hand, is already the result of these connections. The relationship between a person and a system of procedural relationships is not the interaction of two separate isolated independent entities separated from each other. The study of a person from a separate category will always represent a study of criminal procedural relations. If so, then from the very beginning it is advisable to consider a representative of a separate category as a person (for example, a lawyer) in the general system of criminal procedural relations represented by society, that is, in the procedural context.

Key words: *criminal proceedings, differentiation, separate category of persons, lawyer, European Court of Human Rights.*

«Філогенетичні» закономірності становлення певної кримінальної процесуальної культури в умовах сьогоднішніх надскладних реалій мають беззаперечний характер. Відповідно до тлумачного словника термін «філогенез» означає «історичний розвиток як окремих видів та більших систематичних груп організмів, так і органічного світу в цілому» [2, с. 659].

«Філогенез» кримінального процесуального менталітету – це зміни тих мисленнєвих особливостей, які відбулися під час розвитку під впливом умов життя світової спільноти. Саме сьогодні, так би мовити, «на наших очах», відбувається зміна кримінальної процесуальної парадигми, не обійшло це і диференційовані (особливі) порядки кримінального провадження.

Кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб регламентовано главою 37 Кримінального процесуального кодексу [5]. Само по собі таке поєднання слів вказує на специфічне місце, що займають особливі порядки кримінального провадження в системі кримінального процесу. Маючи витоки з нього, даний вид особливого порядку кримінального провадження досі зберігає свій особливий статус, що призводить до того, що кожна з так би мовити «батьківських» дисциплін включає в себе його основи в якості складової частини. Неоднозначність кримінальних процесуальних положень має багато причин. Рушійною же силою є розуміння того, що об'єктивне існування особливих порядків як фактів суспільного життя можливо дослідити виключно за допомогою аналізу норм кримінального процесуального законодавства.

З одного боку, окремий порядок представляє собою суспільні закономірності, що мають прояв у вигляді дій осіб, які, в свою чергу, наділені свідомістю та волею. З іншого боку, в ситуація життєдіяльності людей виникають специфічні типи зв'язків між ними, спілкування та взаємодія. Аналіз цих відносин, якщо вони зачіпляють права інших осіб, неможливий за межами системи кримінальних процесуальних знань.

Разом з тим, верховенство права всіх без виключення має спрямованість на підпорядкування одному й тому ж закону. Водночас, якщо мова йде про окрему категорію осіб, яка є уособленням публічного «портрету» нації, то, вочевидь, є необхідність впровадження гарантій, що могли б стати на заваді незаконному втручанням в їх професійну діяльність. Кримінальний процес, по своїй суті, є надчутливим в плані істотного обмеження прав і свобод, а тому, набуває нових проявів в умовах сьогодення щодо окремої категорії таких осіб як адвокати. Враховуючи чисельні зміни до Кримінального процесуального кодексу назріла необхідність встановлення ефективного порядку кримінального провадження щодо такої окремої категорії, що супроводжується розумінням поєднання незаконного втручання, що пов'язане з їх безпосередньою активною діяльністю.

Ми цілком погоджуємося з думкою Д.П. Письменного, що «правова держава для виконання своїх функцій – захисту та охорони прав і свобод громадян – повинна бути забезпечена системою процедур, механізмів, інститутів, які гарантують суб'єктивні права на підставі об'єктивної діяльності, що ґрунтується на праві, і які не є незмінними, а знаходяться в динаміці, вдосконалюються, пристосовуються до умов життя суспільства» [7, с. 356]

Актуальність роботи лише підтверджує те, що видатні вчені займалися цієї проблематикою, що стало предметом їх наукового пошуку, зокрема, серед них: С.Є. Абламський, І.В. Гловюк, В.Г. Дрозд, Л.М. Лобойко, О.С. Старенький, М.А. Погорєцький, Л.Д. Удалова, В.І. Фаринник, О.Г. Яновська та інші.

Під час оприлюднених дисертаційних робіт розглянуту тематику висвітлювали: І.В. Бабій, Т.М. Доросінська, О.М. Посвистак, С.В. Свириденко.

Разом з тим, багато проблемних питань з приводу кримінального провадження щодо адвоката залишаються невирішеними, а упорядкування кримінального процесуального законодавства в цій частині пошуків відповідно до практики ЄСПЛ є малодосліджуваною.

Маючи на меті провести аналіз окремого порядку кримінального провадження щодо адвоката, який по природі своєї професійної діяльності, завжди «веде боротьбу» зі стороною обвинувачення, а зараз може сам опинитися «на лаві» тих, кого нещодавно захищав, не зайвим буде згадати такі постулати.

Як зазначають вчені, під час кримінального процесуального доказування повинні бути встановлені як ті обставини, що свідчать про вину особи, так і ті, що свідчать про невинуватість, але при цьому варто мати на увазі особливості їх з'ясування. Вони обумовлені презумпцією невинуватості та полягають у тому, що невинуватість презюмується, тобто для висновку про невинуватість особи не обов'язково повинні бути встановлені докази цього. Але, разом з тим, як антипод, – висновок про вину особи повинен походити лише на підставі доказів [3, с. 192].

При цьому вкрай важливим є реалізація загальної засади рівності перед законом і судом, а додаткові гарантії окремої категорії осіб, в тому числі, адвокатів, «не є особистим привілеєм, а має публічно-правовий характер» [9], в тому числі, йдеться про деякі «спеціальні умови» [9].

Однією з умов правильного здійснення кримінального провадження щодо адвоката є необхідність у встановленні обставин, що свідчать про «окрему категорію осіб», оскільки, наприклад, наслідком повідомлення про підозру не уповноваженою особою є не притягнення її до кримінальної відповідальності та не набуття нею статусу підозрюваного. В даному випадку грубе порушення загальних засад кримінального провадження буде означати невідповідність завданням кримінального процесуального закону. Отже, відповідно до ч. 2 ст. 9 КПК саме на сторону обвинувачення покладається справедливий обов'язок дослідити обставини, що характеризують особу. В даному випадку в мережі Інтернет доволі багато ресурсів для встановлення особи, наприклад, Єдиний реєстр адвокатів та ін.

На нашу думку, початок дії кримінального процесуального імунітету повинен діяти на дії особи, що були вчинені після складення присяги або призначення на посаду. Разом з тим, особливий порядок кримінального провадження щодо адвоката не може бути застосовано, якщо на момент внесення відомостей до ЄРДР щодо початку досудового розслідування його діяльність припинено на передбачених законом підставах.

Про цей особливий характер та умови, що регулюють особливості кримінального провадження щодо окремої категорії осіб вперше в кодифікованому вигляді було згадано в Статуті кримінального судочинства 1864 р. [10]. Треба визнати, що обвинувачення щодо окремої категорії осіб в ті часи було пов'язане з їх посадою або виконуваною ними діяльністю.

Вважаємо, що І.В. Гловюк справедливо зазначає про те, що з огляду на наявність спеціального статусу окремих категорій осіб у зв'язку з виконанням ними суспільно значущих функцій як виняток допускається створення особливих охоронних механізмів, що полягають в ускладненні порядку провадження окремих процесуальних дій з метою притягнення особи до кримінальної відповідальності порівняно з процедурами, передбаченими для інших осіб, які таким спеціальним статусом не наділені. Водночас принциповим є забезпечення оптимального балансу законних прав та інтересів таких категорій осіб з урахуванням функціонального призначення в суспільстві, їх професійної та службової діяльності й необхідності існування додаткових гарантій можливості її здійснення, з одного боку, та вирішення завдань кримінального провадження, за якими кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до кримінальної відповідальності в міру своєї вини, з іншого [4, с. 299].

На наше переконання, в тих складних умовах, в яких наразі перебуває держава, головне завдання сучасного кримінального процесу – розкрити конкретний дієвий механізм

впровадження індивідуального в межі соціальної реальності. Це стає необхідним, якщо ми хочемо зрозуміти результат взаємопроникнення соціальних складних умов на дії особи. Але складність полягає в тому, що такий результат не може бути розтлумачений таким чином, що спочатку існує протиправна, несоціальна поведінка, а потім на нього покладається дещо соціальне. Неможливо вивчити особу з притаманними їй особливостями статусу окремої категорії та лише після цього вивчати систему взаємодії, систему процесуальних зв'язків. Сама особа, що підпадає під категорію «окрема», з одного боку, вже є результат цих зв'язків, а з іншого – їх активний творець. Взаємозв'язок особи та системи процесуальних зв'язків не є взаємодією двох окремих ізольованих самостійних сутностей, що відокремлені між собою. Дослідження особи з окремої категорії завжди представлятиме дослідження кримінальних процесуальних відносин. Якщо так, то доцільно з самого початку розглянути представника окремої категорії як особу (на прикладі адвоката) в загальній системі кримінальних процесуальних відносин, яку представляє суспільство, тобто в процесуальному контексті. Даний контекст представлений системою реальних відносин особи з зовнішнім світом. В свою чергу, зміст та рівень цих відносин може бути представлений різними особливостями, в тому числі, регіону чи специфіки його зростання в умовах конфлікту та при звичайних умовах.

В сьогоденних реаліях вирішення кримінальних процесуальних проблем можливе не лише власними зусиллями українського законодавця. Як зазначають О.В. Мельник та М.В. Попович «синергетичний підхід під час вирішення кримінальних процесуальних проблем досягається шляхом «впливу» зовнішніх факторів не лише на кримінальну процесуальну діяльність, а й на ситуацію, що породжує самі кримінальні правовідносини. В цьому аспекті основні зусилля всіх об'єднаних в єдине ціле організацій повинно приділятися превенції, що має привалювати над розслідуванням кримінальних правопорушень»[6, с. 135].

Як таке поняття «взаємодія» є головним для реалізації завдань кримінального провадження. Рівень філогенетичного розвитку особи адвоката (у випадку кримінального провадження щодо нього) має прояв в тому, наскільки багатий його індивідуальний досвід. Тож, як стає зрозумілим, цей досвід найбільш вагомий. Звідти і специфіка початку досудового розслідування та особливості всього кримінального провадження щодо адвоката.

Цінним, на наш погляд, є ознайомлення з узагальненням Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17 жовтня 2014 року судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотання про надання дозволу на проведення обшуку житла чи іншого володіння особи.

Відповідно до ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [8] слідчі дії, що можуть проводитись винятково з дозволу суду, здійснюються стосовно адвоката на підставі судового рішення, ухваленого за клопотанням Генерального прокурора України, його заступників, прокурора АРК, області, міста Києва та міста Севастополя. Як бачимо, якщо суб'єкт клопотання буде не мати зазначеного статусу, то слідчі судді повинні відмовляти у задоволенні клопотання про обшук адвоката. Водночас обов'язковим відповідно до ст. 1, 6 цього ж закону є віднесення фізичної особи до числа адвокатів, про що свідчить свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю. В свою чергу, слідчий суддя, суд у своєму рішенні про проведення обшуку або огляду житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює свою професійну діяльність, тимчасового доступу до речей і документів адвоката обов'язково зазначає перелік тих документів, що планується відшукати, виявити чи вилучити.

Так званим «гарним тоном» як при розгляді справ національними судами, так і під час досудового провадження є посилання на практику Європейського суду з прав людини. В практичних підрозділах вже тривалий час впевнено використовуються рішення ЄСПЛ як такі, що спроможні суттєво посилити позицію сторони у провадженні, хоча за своєю сутністю вони є прецедентами, які не мають в Україні сили джерела права. Водночас фактично все ж таки мають суттєвий вплив на хід та результати кримінального провадження.

В ст. 9 Конституції України визначено, що чинні міжнародні договори, згода на яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства. В свою чергу, Європейська Конвенція з прав людини була ратифікована Україною 17.07.1997 року (№ 475/97-ВР). Так, положення Конвенції підлягають застосуванню, зокрема, в кримінальному процесуальному аспекті. Разом з тим, значення рішень ЄСПЛ настільки має значущість, що в судовій практиці для визначення питання допустимості доказів мають пріоритет ті з них, якими констатовано порушення прав людини. Тобто рішення ЄСПЛ у поєднанні з нормами Конвенції національними судами застосовуються саме як джерело права, це підтверджується і положеннями Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», а саме ст. 17.

Важливо акцентувати увагу на том, що серед рішень ЄСПЛ найбільш важливими є ті, що встановлюють системний характер порушень. Саме такі рішення вважаються джерелом правової позиції під час вирішення схожих справ. Так, вони є дороговказом під час розв'язання системної проблеми чи усталеного тлумачення конкретної ситуації в державі. Цей характер і є визначальним під час застосування практики ЄСПЛ, оскільки для врахування рішень ЄСПЛ неважливо по якій саме державі воно було прийнято. Враховуючи це, варто констатувати, що недосконала система правосуддя національних судів може бути виявлена завдяки зверненням до Європейського Суду. Окрім цього, будь-яка держава має бути зорієнтована на дотримання стандартів прав людини. А якщо ця людина є адвокатом і добре розуміється в своїх правах, то, можливо, необхідно не допускати порушень?

У зв'язку з цим, цікавим є рішення ЄСПЛ від 05 липня 2012 року у справі «Головань проти України»[1] щодо незаконного обшуку в офісі адвоката, в якому встановлено порушення ст. 8 Конвенції та доведено, що дії державних органів становили втручання не лише у професійну діяльність, а й у право заявника на повагу до його приватного життя та житла.

Як результат, Суд постановив, що держава-відповідач має сплатити заявнику 10000 (десять тисяч) євро відшкодування моральної шкоди разом з будь-якими податками, які можуть нараховуватись, ця сума має бути конвертована в національну валюту держави-відповідача за курсом на день здійснення платежу.

Найчастішими недоопрацюваннями на практиці в кримінальних провадженнях щодо адвоката є: недотримання порядку, що встановлений в ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а саме – подання клопотань так званими «не суб'єктами», а також неоднозначність серед слідчих суддів розуміння як реагувати на відсутність при розгляді клопотання прокурора, який уповноважений звертатись із клопотанням про обшук стосовно адвоката (за присутності прокурора нижчого рівня).

Окремої уваги заслуговують вирішення питання про рішення слідчого судді за результатами клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження щодо адвоката. Законодавство України не містить чітких відповідей. Виходить, що відповідно до ст. 480 КПК та ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» таке клопотання відповідати вимогам не буде і, відповідно, слідчий суддя повинен повернути своєю ухвалою ініціатору без розгляду. В цій ситуації ч. 6 ст. 9 КПК встановлює таку лінію поведінки: «У випадках, коли положення цього Кодексу не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені ч. 1 ст. 7 цього Кодексу». Тож, мова йде про повернення клопотання без розгляду з подальшим роз'ясненням ініціатору клопотання про необхідність виправити виявлений недолік. Річ у тому, що розгляд цього клопотання по суті та відмова у його задоволенні з процесуальних питань може унеможливити застосування заходів забезпечення кримінального провадження навіть при наявності підстав, що визначені законом.

Таким чином, філогенетичні закономірності становлення системи гарантій для адвоката активно пов'язані з застосуванням державними органами однієї узгодженої позиції, в яку будуть «вплетені» елементи практики ЄСПЛ та однакового правозастосування норм кримінального процесуального законодавства з урахуванням тенденції реалізації прав людини.

Список використаних джерел:

1. Справа «Головань проти України»: рішення від 05.07.2012 р. (заява № 41716/06). URL: <https://precedent.in.ua/2016/02/25golovan-protyv-ukrayny/>
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.
3. Г.Ф. Горский, Л.Д. Кокорев, П.С. Элькинд. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе. Воронеж : Издательство Воронежского университета, 1978. 303 с.
4. Гловюк І. В. Законне затримання та затримання уповноваженою службовою особою: питання теорії та практики. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»* : зб. наук. праць / ред. кол.: С.В. Ківалов, Ю.П. Аленін ; МОН України, НУ «ОЮА». Одеса : Юрид. л-ра, 2014. Т. 14. С. 299–310.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами практики Конституційного Суду України, Верховного Суду України та Верховного Суду, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Станом на 20 березня 2020р. : наук.-практ. посіб. / уклад. : А. В. Столітній, С. В. Шмаленя, М. С. Туркот, М. І. Снігар ; за заг. ред.

д.ю.н., проф. А.В. Столітнього ; друге видання. К. : Норма права, 2020. 1504 с.

6. Мельник О. В., Попович М. В. Синергія та її вплив на відносини, що виникають під час допиту неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні України. *KLEM*. 2020. № 3. С. 134–139. (Республіка Польща).

7. Письменний Д.П. Функції обвинувачення та захисту за новим КПК України. *Право і суспільство*. 2013. № 6. С. 353–358.

8. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012, № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>

9. Рішення КСУ у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України від 27 жовтня 1999 р., № 9-рп/1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-99#Text>

10. Устав уголовного судопроизводства от 20 ноября 1864 г. URL.: <https://constitution.garant/histry/act1600-1918/3137/>

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.50>

ПОГРЕБИЦЬКИЙ М.Л.

**МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ
У ПРОТИДІІ КОНТРАБАНДИ ЗБРОЇ ТА БОЄПРИПАСІВ**

**INTERNATIONAL COOPERATION BETWEEN LAW ENFORCEMENT AGAINST
SMUGGLING AND AMMUNITION SMUGGLING**

У статті здійснено правовий аналіз нормативних актів, що регулюють міжнародне співробітництво правоохоронних органів під час протидії контрабанді зброї та боєприпасів. Акцентовано, що міжнародне співробітництво під час протидії контрабанді зброї та боєприпасів, насамперед, зумовлене необхідністю співпраці правоохоронних органів, так як контрабанда вчиняється саме транснаціональними організованими злочинними угрупованнями і таке співробітництво потребує системного вирішення невідкладних правових, організаційних та тактичних питань, що забезпечують сприятливі умови щодо виявлення та документування усіх членів організованих груп та інших учасників, які причетні до цього злочину та інших суміжних. З'ясовано, що якщо на території України було вчинено викрадення вогнепальної зброї і є вірогідні відомості про те, що вона вивезена за кордон, правоохоронні органи можуть оголосити міжнародний розшук цієї зброї як у одній, так і в кількох країнах. При зверненні до Національного центрального бюро Інтерполу в Україні зазначають стисло фабулу злочину, номер кримінальної (оперативно-розшукової) справи, матеріалу перевірки, дату їх порушення та орган, який здійснює провадження, тип зброї, калібр, марку, модель, номер серії та рік випуску, довжину ствола, колір металу, інше наявне маркування). До запиту за наявності додають фотографію зброї. Також у статті розкривається сучасний організаційно-правовий механізм взаємодії правоохоронних органів України з міжнародними організаціями та спеціальними органами окремих країн під час протидії контрабанді зброї та боєприпасів. Наведено приклади міжнародного співробітництва правоохоронних органів під час протидії контрабанді зброї та боєприпасів. Наголошено, що правоохоронним органам України бракує досвіду щодо протидії контрабанді зброї та боєприпасів, а також така діяльність потребує від правоохоронних органів злагодженої діяльності останніх як на внутрішньо державному рівні так зовнішньо міждержавному. У зв'язку із цим запропоновано пропозиції щодо удосконалення протидії контрабанді зброї та боєприпасів.

***Ключові слова:** міжнародне співробітництво, контрабанда, протидія, зброя та боєприпаси.*

The article analyzes the legal regulations governing the international cooperation of law enforcement agencies in combating the smuggling of weapons and ammunition. It is emphasized that international cooperation in combating the smuggling of weapons and ammunition is primarily due to the need for law enforcement cooperation, as smuggling

is carried out by transnational organized criminal groups and such cooperation requires a systematic solution of urgent legal, organizational and tactical issues, and documenting all members of organized groups and other participants involved in this crime and other related ones. It was found that if a firearm was stolen in Ukraine and there is credible information that it was exported abroad, law enforcement agencies may declare an international search for these weapons in one or several countries. When applying to the National Central Bureau of Interpol in Ukraine, the plot of the crime, the number of the criminal (operational and investigative) case, the material of the inspection, the date of their violation and the body conducting the proceedings, type of weapon, caliber, brand, model, serial number and year, barrel length, metal color, other available markings). A photo of the weapon is attached to the request if available. The article also reveals the modern organizational and legal mechanism of cooperation between Ukrainian law enforcement agencies and international organizations and special bodies of individual countries in combating the smuggling of weapons and ammunition. Examples of international cooperation of law enforcement agencies in combating the smuggling of weapons and ammunition are given. It is emphasized that the law enforcement agencies of Ukraine lack experience in combating the smuggling of weapons and ammunition, and such activities require law enforcement agencies to coordinate the activities of the latter both at the domestic level and externally interstate. In this regard, proposals have been proposed to improve the fight against the smuggling of weapons and ammunition.

Key words: *international cooperation, smuggling, counteraction, weapons and ammunition.*

Постановка проблеми. Контрабанда зброї та боеприпасів, а також їх компонентів є складовим елементом ескалації конфліктів між країнами або всередині держав, який уможливорює протиправну діяльність різноманітних незаконних збройних формувань, таких як терористичні та диверсійні угруповання на теренах східного регіону України. Контрабанда зброї може включати в себе як незаконну передачу або витік матеріалів, технологій та компонентів, пов'язаних зі зброєю масового ураження (ЗМУ), так і незаконне постачання, торгівлю й крадіжки звичайних озброєнь, що є злочином уже на стадії підготовки. Водночас обізнаність уповноважених державних органів України щодо правових механізмів та проблем протидії незаконному обігові зброї і боеприпасів як однієї з форм транснаціональної злочинності вкрай обмежена [1].

У зв'язку із вище вказаним правоохоронним органам України бракує досвіду щодо протидії контрабанді зброї та боеприпасів, а також така діяльність потребує від правоохоронних органів злагодженої діяльності останніх як на внутрішньо державному рівні так зовнішньо міждержавному. Відповідно міжнародне співробітництво під час протидії контрабанді зброї та боеприпасів, насамперед, зумовлене необхідністю співпраці правоохоронних органів, так як контрабанда вчиняється саме транснаціональними організованими злочинними угрупованнями і таке співробітництво потребує системного вирішення невідкладних правових, організаційних та тактичних питань, що забезпечують сприятливі умови щодо виявлення та документування усіх членів організованих груп та інших учасників, які причетні до цього злочину та інших суміжних.

Важливість здійснення міжнародного співробітництва у галузі боротьби зі злочинністю для України потребує більш детального комплексного наукового дослідження окремих питань, пов'язаних із цією діяльністю. Деякі проблемні питання міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю, у тому числі за участю України, дедалі частіше стають предметом обговорення в засобах масової інформації, в наукових колах, а також предметом гострих дискусій [1, с. 10]. Саме тому правовий аналіз нормативно актів, що регулюють міжнародне співробітництво під час протидії контрабанді зброї та боеприпасів, а також необхідність удосконалення у цій сфері національного законодавства зумовило актуальність обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним і практичним проблемам, пов'язаним з питанням міжнародного співробітництва під час протидії контрабанді зброї та боеприпасів, приділяли увагу відомі вітчизняні та зарубіжні вчені в різних галузях, зокрема К.В. Антонов, В.В. Варава, А.В. Войціховський, В.І. Гаврилюк, Р.Р. Грень, М.П. Данилюк, В.І. Дубина, Є.В. Зозуля, О.Г. Кальман, П.М. Каркач, Я.М. Когут, Р.В. Мельник, С.О. Павленко, В.Г. Севрук, О.М. Трішник, О.І. Хараберюш, С.В. Чучко та ін.

Мета статті – правовий аналіз нормативних актів, що регулюють міжнародне співробітництво правоохоронних органів під час протидії контрабанді зброї та боєприпасів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правильно організована взаємодія правоохоронних органів містить значні потенційні можливості щодо зменшення кількості нерозкритих злочинів, здійснення профілактичних заходів, підвищення ефективності правоохоронної діяльності в цілому [2, с. 97]. Отже, взаємодія є обов'язковою категорією для успішного здійснення будь-якої спільної діяльності. Не є винятком розкриття і розслідування кримінальних правопорушень, адже ефективність поєднання сил і засобів правоохоронних органів забезпечить найбільш швидке притягнення до відповідальності винних у вчиненні протиправного діяння [3, с. 267; 4]. Відповідно процес інтеграції міжнародних норм та застосування міжнародних стандартів, які регламентують діяльність поліції, викликаний умовами часу, які зумовлюють необхідність прийняття ряду інших стандартів [5, с. 71].

Нормативно-правовим забезпеченням міжнародного співробітництва України у боротьбі зі злочинністю є чимало законодавчих актів, міжнародних угод, які в сукупності визначають засади зовнішньої політики держави у сфері протидії злочинності. Так, ст. 2 Закону України «Про основи національної безпеки України» від 21 червня 2018 р. визначає, правову основу державної політики у сферах національної безпеки і оборони становлять Конституція України, цей та інші закони України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також видані на виконання Конституції та законів України інші нормативно-правові акти. А також ст. 24 визначає, що: міжнародне співробітництво з питань національної безпеки є однією з форм реалізації державної політики у сфері національної безпеки і спрямовується на захист національних інтересів України; засади міжнародного військово-технічного співробітництва визначаються законодавством України; міжнародне співробітництво з питань національної безпеки здійснюється під загальним керівництвом Президента України [6].

Згідно з Постановою пленуму Верховного суду України «Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил» від 3 червня 2005 року № 8 п/7, умисне незаконне переміщення через митний кордон України без спеціального дозволу, який надають в установленому відповідними нормативними актами порядку, історичних і культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, радіоактивних або вибухових речовин, зброї та боєприпасів (окрім гладкоствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї) [7], а також стратегічно важливих сировинних товарів, щодо яких законодавством встановлено відповідні правила вивезення за межі України, є контрабандою і передбачає кримінальну відповідальність незалежно від способу переміщення, вартості чи розміру предмета цього злочину [8].

Також згідно зі статтею 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативні підрозділи зобов'язані здійснювати взаємодію між собою та іншими правоохоронними органами, в тому числі відповідними органами іноземних держав та міжнародними антитерористичними організаціями, з метою швидкого і повного попередження, виявлення та припинення злочинів [9, с. 100]. Під час проведення оперативно-розшукових заходів та слідчих дій з розкриття злочинів, пов'язаних з незаконним обігом вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухівки та вибухових пристроїв, правоохоронні органи можуть одержати каналами Інтерполу інформацію про: країну-виробника зброї; основні технічні характеристики зброї, боєприпасів, вибухівки та вибухових пристроїв; час та місце реалізації зброї торговим підприємством або заводом виробником; можливості її експортування в інші країни; розшук певної зброї або вибухового пристрою; наявність відомостей кримінального характеру на осіб, які нею володіли; вчинення аналогічних злочинів в інших країнах [10, с. 45].

У свою чергу міжнародне співробітництво в боротьбі зі злочинністю як напрям кримінальної політики держави має різні аспекти, серед яких можна зазначити інформаційно-аналітичний, організаційно-правовий, методичний та ресурсний аспекти [11, с. 65]. Отже, основними формами міжнародної співпраці з виявлення зазначених злочинів та осіб, які входять у склад ОЗГ, які вчиняють контрабанди зброї та боєприпасів є: обмін оперативно-розшуковою та іншою правовою інформацією в основі направлення та виконання запитів і повідомлень щодо членів злочинних груп та способів учинення контрабанди; спільне проведення спеціальних операцій типу «Канал» і міжнародних контрольованих постачань з перекриття наркотрафіків; проведення заходів із профілактики міжнародного наркобізнесу; оголошення розшуку членів ОЗГ на основі міждержавних договорів з виконання персональних звернень до держави-партнера; розроблення проблем з вивчення та аналізу детермінантів, які спонукають учинення міжнародних наркозлочинів та запровадження заходів їх усунення; організація спільних навчань з проведення

міжнародних 138-ми контрольованих постачань наркотичних засобів, а також обмін досвідом роботи поліцейських та інших органів у протидії наркобізнесу [4, с. 85–86].

Аналізуючи міжнародні та європейські документи, що стосуються діяльності поліції, можна говорити, що європейські стандарти діяльності правоохоронних органів – це основоположні принципи їх функціонування, спрямовані на забезпечення європейських цінностей в їх діяльності: верховенство права; прозорість діяльності та підзвітність суспільству; дотримання балансу між інтересами суспільства та інтересами окремого громадянина; захист свобод і основоположних прав людини та громадянина. Враховуючи специфіку поліцейської діяльності, ці принципи стосуються в першу чергу застосування запобіжних заходів, які обмежують права громадян (затримання, арешт, обшук тощо), застосування сили та зброї; попередження тортур та іншого негуманного поводження; організації роботи з громадянами та підзвітності, оскільки поліція для населення є органом державної влади з обов'язками надання правоохоронних послуг [12, с. 283].

Щодо міжнародної взаємодії правоохоронних органів, то тут існує спільний наказ Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Державної фіскальної служби України «Про затвердження Інструкції та порядок використання правоохоронними органами можливостей НЦБ Інтерполу в Україні в попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів», котрим із ціллю покращення співпраці правоохоронних органів України з правоохоронними департаментами іноземних держав у рамках Міжнародної організації кримінальної поліції Інтерполу встановлено шляхи їхньої співпраці щодо підвищення якості боротьби з криміналітетом. Ця вищевказана Інструкція була розроблена відповідно до нормативно-правової бази України, яка дає можливість співпрацювати Національному Центральному бюро Інтерполу України з Генеральним секретаріатом Інтерполу зарубіжних держав щодо розкриття та розслідування злочинів, які виходять за межі України не тільки кримінального спрямування але й економічного [13].

Якщо на території України було вчинено викрадення вогнепальної зброї і є вірогідні відомості про те, що вона вивезена за кордон, правоохоронні органи можуть оголосити міжнародний розшук цієї зброї як у одній, так і в кількох країнах. При зверненні до НЦБ зазначають стисло фабулу злочину, номер кримінальної (оперативно-розшукової) справи, матеріалу перевірки, дату їх порушення та орган, який здійснює провадження, тип зброї, калібр, марку, модель, номер серії та рік випуску, довжину ствола, колір металу, інше наявне маркування). До запиту за наявності додають фотографію зброї. Для встановлення належності вогнепальної зброї або вибухового пристрою іноземного виробництва, його системи, моделі, способу виготовлення, а також країни-виробника правоохоронні органи перед зверненням до НЦБ попередньо перевіряють цю зброю чи вибуховий пристрій із залученням фахівців експертно-криміналістичних підрозділів. Під час розслідування злочинів, пов'язаних з підркокою документів, правоохоронні органи, за необхідності, каналами Інтерполу перевіряють їх автентичність, а також можливе використання цих документів злочинцями на території інших країн. Для цього до НЦБ надсилають запит, у якому зазначають номер кримінальної (оперативно-розшукової) справи, матеріалу перевірки, дату їх порушення та орган, який здійснює провадження, обставини виявлення чи вилучення документа із обґрунтуванням необхідності звернення до НЦБ, вид документа (паспорт, посвідчення водія, довідка, свідоцтво, диплом тощо), у якій країні, яким органом (організацією, установою, фірмою) видано документ, номер та дату його видачі, анкетні дані особи, у якої вилучено документ, та на кого його було оформлено. Також, до запиту в НЦБ додають ксерокопію документа, що перевіряється [10, с. 45].

Активну зовнішню політику у сфері юстиції, свободи та безпеки Україна проводить з Європейським Союзом. Одним із позитивних результатів налагодження співробітництва України з ЄС у галузі протидії злочинності є підписання 4 грудня 2009 р. Угоди між Україною та Європейським поліцейським офісом (Європол) про стратегічне співробітництво [14]. Першочергово підписання цієї Угоди між Україною та Європол викликано необхідністю посилення міжнародної співпраці у сфері боротьби зі злочинністю. Так, метою Угоди є посилення співробітництва країн-членів Європейського Союзу з Україною через Європол у сфері запобігання, виявлення, припинення та розслідування найнебезпечніших транснаціональних злочинів, а саме: незаконний обіг наркотиків; злочини, пов'язані з ядерними та радіоактивними речовинами; нелегальна контрабанда іммігрантів; торгівля людьми; злочини, пов'язані з автотранспортними засобами; підробка грошових знаків та інших платіжних засобів; нелегальна діяльність, пов'язана з відмиванням грошей [15].

Практика міжнародного співробітництва національних правоохоронних структур свідчить про те, що вагома робота в цьому напрямі проводиться з Радою Європи. Про високий рівень такого співробітництва свідчать конвенції: Європейська конвенція про видачу правопорушників від 1957 р. (підписана Україною 29 травня 1997 р., ратифікована 16 січня 1998 р.); Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 1959 р. (підписана Україною 29 травня 1997 р., ратифікована 16 січня 1998 р.); Європейська конвенція про міжнародну дійсність кримінальних вироків від 1970 р. (підписана Україною 9 червня 2000 р., ратифікована 26 вересня 2002 р.); Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах від 1972 р. (ратифікована Україною 28 вересня 1995 р.); Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 1990 р. (підписана Україною 29 травня 1997 р., ратифікована 26 січня 1998 р.); Конвенція про передачу засуджених осіб від 1983 р. (ратифікована Україною 28 вересня 1995 р.) [16] тощо.

У Протоколі проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових і компонентів, а також боєприпасів до неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй (ООН) проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятий 31 травня 2001 року в м. Нью-Йорк, до якого Україна приєдналася 2 квітня 2013 року, зазначено, що незаконне виготовлення та обіг вогнепальної зброї, її складових і компонентів, а також боєприпасів до неї завдають шкоди безпеці кожної держави і регіону загалом, створюючи загрозу для благополуччя народів, їх соціально-економічного розвитку, права на мирне життя. Статтею 3 в Протоколі визначено поняття «незаконний обіг» – увезення (вивезення), придбання, продаж, доставка, переміщення або передача вогнепальної зброї, її складових і компонентів, а також боєприпасів до неї з території або територією однієї держави-учасниці на територію іншої держави-учасниці, якщо будь-яка із зацікавлених держав-учасниць не надає дозволу на це згідно з положеннями цього Протоколу або якщо вогнепальна зброя не має маркування, нанесеного відповідно до ст. 8 цього Протоколу [8].

Сьогодні, крім держав-членів Європейського Союзу, за двосторонніми стратегічними та оперативними угодами Європол співпрацює також із Канадою, США, Ісландією, Норвегією, Росією, Швейцарією, Туреччиною, Албанією, Боснією і Герцеговиною, Хорватією, Македонією, Молдовою й такими міжнародними організаціями, як Європейський банк розвитку та заощаджень, Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол), Всесвітня митна організація (WCO) та Європейський центр контролю за наркотиками і наркоманією (EMCDDA) [17]. Отже, одним із перспективних напрямів є співпраця силових структур України із Євросоюзом, необхідність якої зумовлена поширенням фактів контрабандного ввозу незареєстрованої вогнепальної зброї та основних номерних частин такої зброї до України. Оперативний доступ до обліків зброї країн ЄС надасть можливість вживати більш ефективних заходів щодо припинення діяльності злочинних угруповань, які займаються контрабандним переміщенням зброї через кордон України [8].

Загалом, взаємодія з Європоллом зводиться до таких видів напрямів її здійснення, як: 1) обмін інформацією (відповідно до національного законодавства держав – членів ЄС) між офіцерами зв'язку Європолу (ELOs) кожної з країн; 2) реалізація відповідних заходів національними поліцейськими органами за допомогою оперативного аналізу інформації; 3) підготовка стратегічних рапортів (оцінювання загрози зростання кількості злочинів) і аналіз кримінальної активності на підставі інформації, наданої державами – членами ЄС, зібраної самим Європоллом або отриманої з інших джерел; 4) проведення експертизи й технічної підтримки розслідувань та поліцейських операцій у межах ЄС під контролем і за відповідальності зацікавлених держав; 5) розвиток аналітичних поліцейських підрозділів і гармонізації методів ведення слідства в державах – членах ЄС [18, с. 128–129].

Отже наведемо деякі приклади ефективного міжнародного співробітництва.

Наприклад, за підтримки Європолу в Польщі розкрито групу контрабандистів, які поставляли зброю, зокрема, до України. У рамках дворічного розслідування контрабанди зброї зі Словаччини до Польщі, України та Росії в Польщі за підтримки Європолу розкрита злочинна група з 12 осіб. Раніше під час цього розслідування були затримані дев'ятеро українців, повідомляє у четвер прес-служба Європолу. "Розслідуване організоване злочинне угруповання незаконно провозило зброю зі Словаччини до Польщі, Росії та України. 96 вилучених одиниць вогнепальної зброї включають револьвери, пістолети, автоматичні гвинтівки та ручні кулемети. За підсумками дня акції також було конфісковано декілька тисяч патронів різного калібру та одну ручну гранату. Крім того, під час обшуку будинку було виявлено готівку на суму понад EUR 50 тис., а також 14 рослин марихуани і деяку кількість амфетаміну", – повідомляє прес-служба організації. У Європолі деталізували, що ця акція була здійснена в рамках більшого дворічного розслідування, проведеного польською прикордонною службою, яке, крім сьогоднішньої конфіскації, привело

до вилучення майже 200 одиниць вогнепальної зброї, включаючи так звані рушниці Флобера та майже 2700 одиниць боєприпасів [19].

СБУ спільно із європейськими правоохоронними органами заблокувала канал нелегального переправлення в Україну складових частин вогнепальної зброї. Одержані комплектуючі зловмисник використовував для приведення у бойовий стан пістолетів-кулеметів іноземного зразка для криміналітету. Під час обшуку у контрабандиста вилучено: 2 пістолети-кулемети SA-24 і SA-26; 4 корпуси гранат Ф-1; уніфіковані запали ручної гранати; понад 600 набоїв різного калібру; порох для виготовлення боєприпасів; прилади та обладнання для ремонту і переробки вогнепальної зброї. Вилучені засоби ураження направлено на експертизу. За попередньою версією слідства, протиправну діяльність організував мешканець Києва. Зловмисник налагодив незаконне переправлення комплектуючих до автоматичної зброї з однієї з європейських країн. Контрабандний товар він отримувал від своїх іноземних спільників через сервіси міжнародної пошти. Бойові елементи зловмисник використовував для ремонту і перероблення стрілецької зброї для подальшого збуту представникам кримінальних кіл. Підпільну майстерню він обладнав у власному гаражному приміщенні. Правоохоронці затримали організатора схеми під час отримання посилки з комплектуючими на одному із поштових відділень столиці. У ході огляду відправлення співробітники СБУ виявили 10 ствольних планок та 15 магазинів для автоматичної стрілецької зброї типу «Scorpion». Наразі у межах кримінального провадження, розпочатого слідчими СБУ за ч. 1 ст. 201 (контрабанда) Кримінального кодексу України, вирішується питання щодо повідомлення затриманому про підозру та обрання міри запобіжного заходу. Тривають слідчі дії для встановлення всіх обставин правопорушення і притягнення до відповідальності інших осіб, причетних до незаконної діяльності. Заходи з викриття і блокування контрабандного каналу проводило Управління СБУ в Закарпатській області за процесуального керівництва Закарпатської обласної прокуратури [20].

Окремо слід виокремити взаємодії органів СБУ з правоохоронними органами США. Так з початку року Служба безпеки України вилучила предметів контрабанди і виявила порушень митних правил на 204 млн. гривень. Ці вилучення відбувалися, зокрема, у межах 38 досудових розслідувань, а фігурантам справ оголошені підозри за ст. 201 Кримінального кодексу України («Контрабанда»). Серед предметів контрабанди трапляються зброя, заборонені речовини, культурні цінності, деревина тощо. Так, нещодавно СБУ затримала організатора каналу збуту вогнепальної зброї. Зловмисники замовляли комплектуючі на спеціалізованих сайтах в одній із країн Північної Америки. Сервіси доставки надсилали їх в Україну, як спортивне спорядження. Тут зброєю збирали і продавали на Інтернет аукціонах [21].

Насамкінець, хотілося б наголосити, що використання зарубіжного досвіду повинно співвідноситися із національною правовою системою, її специфікою та реаліями, а не являти собою захоплення звучними і зовні привабливими назвами тієї чи іншої структури [22]. Підсумовуючи вищевикладене, слід погодитися з К.В. Антоновим та В.В. Варавою, що Україна у здійсненні своєї зовнішньої політики намагається забезпечити політичний, ідеологічний та організаційний вплив на існуючий міжнародний механізм з протидії злочинності, який би, з одного боку, відповідав національним інтересам нашої держави, а з іншого – відбивав тенденції розвитку міжнародних відносин на сучасному етапі. Віднесення проблеми міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю до важливих напрямків зовнішньополітичної діяльності України буде сприяти підвищенню авторитету держави в цілому, оскільки від нашої готовності до міжнародної співпраці у зазначеній сфері залежить престиж держави в очах міжнародної спільноти [1, с. 14].

Висновок. Отже, необхідно зауважити, що міжнародне співробітництво України зводиться не лише до здійснення практичних заходів для розкриття злочину, розшуку і видачі злочинців зацікавленій державі. Важливим чинником ефективної протидії будь-яким проявам злочинності є налагодження співпраці між державами щодо обміну досвідом; проведення наукових досліджень; надання професійно-технічної допомоги; обміну й навчання фахівців у міжнародних і національних центрах тощо [15; 4].

Список використаних джерел:

1. Антонов К. В., Варава В. В. Актуальні проблеми міжнародного співробітництва щодо запобігання та протидії контрабанді зброї та боєприпасів. *Вісник Академії митної служби України. Сер. : Право.* 2014. № 1. С. 114–119.
2. Хараберюш О. І. Особливості взаємодії оперативних підрозділів правоохоронних органів України щодо протидії організованим злочинним угрупованням у сфері нелегальної міграції. *Право і Безпека.* 2006. Т. 5. № 5. С. 97–100.

3. Чучко С. Особливості взаємодії правоохоронних органів у розслідуванні шахрайства в купівлі-продажу товарів через мережу Інтернет. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 267–271.
4. Севрук В. Г. Міжнародне співробітництво оперативних та інших підрозділів правоохоронних органів під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2021. № 2. С. 80–89.
5. Когут Я.М. Адміністративно-правове регулювання діяльності органів місцевої міліції : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07 / Ярослав Михайлович Когут. Львів, 2008. 264 с.
6. Про національну безпеку України: закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
7. Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил, умисне незаконне переміщення через митний кордон України без спеціального дозволу, який надається в установленому відповідними нормативними актами порядку, історичних і культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, радіоактивних або вибухових речовин, зброї та боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї) : Постанова пленуму Верховного суду України від 3 черв. 2005 р. № 8. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-0>.
8. Мельник Р.В. Огляд законодавчої бази з питань протидії контрабанді зброї в Україні. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/handle/123456789/3718>
9. Грень Р.Р. Взаємодія оперативних підрозділів правоохоронних органів України у протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 38(2). С. 99–102.
10. Гаврилюк В. І., Дубина В. І., Данилюк М. П. Актуальні аспекти міжнародного співробітництва органів внутрішніх справ України на напрямку протидії торгівлі людьми К. : Цифра, 2007. 175 с.
11. Зозуля Є. В. Міжнародне співробітництво органів внутрішніх справ України: історико-правове дослідження : монографія. Донецьк : ДЮІ, 2014. 802 с.
12. Тріпник О.М. Досвід європейських країн у реформуванні органів внутрішніх справ України. Роль правоохоронних органів у формуванні правової держави в умовах євроінтеграції України [Текст] : матеріали Всеукр. підсумк. наук.-практ. конф. Частина 1 (Київ, 12 берез. 2015 р.) К. : Нац. акад. внутр. справ. 2015. С. 283–285.
13. Кальман О. Г. Боротьба зі злочинністю у сфері підприємницької діяльності. Харків : Право, 2001. С. 186–210.
14. Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про стратегічне співробітництво від 4 груд. 2009 р. URL: <http://www.portal.rada.gov.ua>
15. Войціховський А. В. Міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю як пріоритетний напрямок зовнішньої політики України. *Право і безпека*. № 3(35). 2010. С. 10–15.
16. Про передачу засуджених осіб : конвенція від 21 берез. 1983 р. № 112. URL: <search.ligazakon.ua/l.doc2.nsf/link1/МИ83КОЗИ.htm>
17. Підписання угоди про стратегічну співпрацю України з Європолем. 4 груд. 2009 р. URL: <http://www.mfa.gov.ua/eu/ua/publication/content/38417.htm>
18. Каркач П. М. Координація діяльності правоохоронних органів держав – членів Європейського Союзу. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 1. С. 127–134.
19. За підтримки Європолу в Польщі розкрито групу контрабандистів, які поставляли зброю, зокрема, до України. *Інтерфакс-Україна*. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/750730.html>
20. СБУ попередила контрабанду в Україну комплектуючих до автоматичної зброї. <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-poperedyala-kontrabandu-v-ukrainu-komplektuiuchykh-do-avtomatychnoi-zbroi>
21. СБУ вилучила предметів контрабанди на 204 млн гривень та розпочала 47 розслідувань щодо корупції на митниці. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-vyluchyla-predmetiv-kontrabandy-na-204-mln-hryven-ta-rozpochala-47-rozsliduvan-shchodo-koruptsii-na-mytnytsi>
22. Севрук В. Г., Павленко С. О. Міжнародні стандарти реформування національної муніципальної поліції. *Правоохоронна та правозахисна діяльність поліції в умовах формування громадянського суспільства в Україні* [Текст] : матеріали підсумк. наук.-практ. конф. (Київ, 9 квіт. 2016 р.) / [ред. кол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 253–255.

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.51>

НЕВІДОМИЙ В.І., РУДЮК В.С.

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МЕНТАЛЬНІСТЬ
ЯК СВІТОГЛЯДНА ОСНОВА РЕФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ ВЛАДИMODERN UKRAINIAN MENTALITY AS A WORLDVIEW BASIS
FOR JUDICIAL REFORM

Актуальність статті полягає в тому, що український народ упродовж століть творив власну правову культуру та характеризується національною правовою ментальністю (у межах статті поняття «правова ментальність» і «правовий менталітет» вживаються як синоніми), але ще й сьогодні проблеми правового менталітету та його впливу на вітчизняне судочинство не знайшли належного висвітлення в науковій літературі. У правознавчій літературі пострадянських держав, як і раніше, широко вживаним є поняття «правосвідомість» і достатньо дослідженим є феномен, який позначається цим поняттям. На нашу думку, саме національний правовий менталітет органічно взаємопов'язаний з соціокультурною сферою суспільства і лежить в основі національної правової системи й усіх її предметних форм права. Правова ментальність є національно-своєрідним сприйняттям соціального світу кожного народу і опирається на культуру як двокомпонентну структуру, яка містить ядро і захисний пояс. Ядром культури є концентрація в ній норм, стандартів, еталонів та правил діяльності, а також системи цінностей, сформованих реальною історією конкретного етнічного, професійного чи релігійно-культурного цілого. Наголошено, що сучасна українська правова ментальність ввібрала в себе трансформацію соціально-правових цінностей, усвідомлення специфіки транзитивності суспільства, осмислення та спробу переорієнтації на європейські правові цінності та взірці правового буття. Досить помітним у правовій ментальності сучасних українців є так званий «географічний маргіналізм, який значною мірою виявляється в усвідомленні своєї межовості (як географічної, так і культурної)». Зроблено висновок, що в українській правовій ментальності сформованою є національна ідентифікація та державницький характер. Значною мірою цьому сприяє потреба в захисті територіальної цілісності та незалежності України. Очевидно, що реформування вітчизняного судочинства на сучасному етапі є далеким від завершення. Ситуація у сфері судочинства і судоустрою залишається достатньо складною. Українські суди ще не стали дієвим інститутом захисту прав людини, а рівень довіри до них з боку суспільства залишається досить низьким. Тому судова реформа, і зокрема реформа судочинства в Україні, триває.

Ключові слова: система, народ, ментальність, форма поведінки, звичаї.

The relevance of the article is that the Ukrainian people for centuries created their own legal culture and is characterized by national legal mentality (within the article the terms "legal mentality" and "legal mentality" are used interchangeably), but even today the problems of legal mentality and its impact on domestic litigation has not been

© НЕВІДОМИЙ В.І. – доктор юридичних наук

© РУДЮК В.С. – аспірант кафедри філософії права та юридичної логіки (Національна академія внутрішніх справ)

properly covered in the scientific literature. In the legal literature of the post-Soviet states, the concept of "legal consciousness" is still widely used and the phenomenon that is characterized by this concept is well studied. In our opinion, it is the national legal mentality that is organically interconnected with the socio-cultural sphere of society and underlies the national legal system and all its substantive forms of law. The legal mentality is a national and unique perception of the social world of each nation and is based on culture as a two-component structure that contains a core and a protective belt. The core of culture is the concentration in it of norms, standards, standards and rules of activity, as well as the system of values formed by the real history of a particular ethnic, professional or religious-religious culture. It is emphasized that the modern Ukrainian legal mentality has absorbed the transformation of social and legal values, awareness of the specifics of the transitivity of society, understanding and attempt to reorient to European legal values and models of legal life. The so-called geographical marginalism is quite noticeable in the legal mentality of modern Ukrainians, which is largely manifested in the awareness of its boundaries (both geographical and cultural). It is concluded that national identification and state character are formed in the Ukrainian legal mentality. This is largely due to the need to protect the territorial integrity and independence of Ukraine. It is obvious that the reform of the domestic judiciary at the present stage is far from complete. The situation in the field of justice and the judiciary remains quite complex. Ukrainian courts have not yet become an effective institution for the protection of human rights, and the level of public confidence in them remains quite low. Therefore, judicial reform, and in particular the reform of the judiciary in Ukraine, continues.

Key words: system, people, mentality, form of behavior, customs.

Актуальність теми. Український народ упродовж століть творив власну правову культуру та характеризується національною правовою ментальністю (у межах цієї статті поняття «правова ментальність» і «правовий менталітет» вживаються як синоніми), але ще й сьогодні проблеми правового менталітету та його впливу на вітчизняне судочинство не знайшли належного висвітлення в науковій літературі. У правознавчій літературі пострадянських держав, як і раніше, широко вживаним є поняття «правосвідомість» і достатньо дослідженим є феномен, який позначається цим поняттям. На нашу думку, саме національний правовий менталітет органічно взаємопов'язаний з соціокультурною сферою суспільства і лежить в основі національної правової системи й усіх її предметних форм права.

Стан дослідження. До питання правової ментальності (правового менталітету) часто зверталися вчені при вивченні правової культури, правосвідомості, правового мислення. Так, в Україні питання правового менталітету вивчали Савчин Г. Я., Коваль І. М., Павловська-Кравчук В. А., Муляр І. М., Завальнюк В. В., Мануйлов Є. М., Дзьобань О. П. – на міждисциплінарному рівні [1-5], Волошенко О. В. та Шульга А. М. – в контексті суспільної правосвідомості [6-7], Скуріхін С. М. – на рівні аналізу структури та видів правового менталітету [8], Донченко О. І. – щодо факторів формування правового менталітету [9], Штепа О. А. – в контексті українського державотворення тощо [10]. За кордоном ця тема досліджувалась значно менше [12, 13].

Виклад основного матеріалу. У свою чергу аналіз наукових джерел показав, що вплив сучасної української ментальності на реформування саме судової влади є малодосліджуваним питанням, не дивлячись на його актуальність. З огляду на повільні темпи і численні проблеми, пов'язані з трансформацією національного судочинства, такі дослідження видаються важливими і своєчасними.

Не вдаючись до змістовного аналізу поняття «правова ментальність», лише зауважимо, що сучасна філософська і суспільствознавча література дає нам три підходи щодо визначення поняття «менталітет»: перший пропонує розглядати менталітет як сукупність повсякденних уявлень, символічних образів і цінностей; у межах другого – увага акцентується на його колективно-несвідомих компонентах, а третій підкреслює те, що менталітет є сферою як свідомого, так і несвідомого (при цьому свідомі елементи менталітету органічно пов'язані зі сферою несвідомого, яке може розглядатися лише як колективне [14].

Національне судочинство як соціальний феномен є складовою соціокультурної сфери, в якій акумулюються культурні надбання суспільства та виявляються ментальні особливості народу. Судочинство як сфера діяльності людини завжди є ціннісно забарвленою та ідеологічно

обгрунтованою, оскільки в ньому і правосудді, як і у будь-якому правовому феномені конкретного суспільства, представлені ментальні настанови та аксіосфера цього суспільства. Можна погодитися з думкою деяких авторів про те, що в кожному культурному феномені конкретного суспільства на певному етапі його розвитку концентруються основні типи та закономірності будь-яких культурно-історичних і національно-своєрідних форм цілісного відношення людини до природного, соціального й особистісного світу (див., наприклад, монографію Корж Г. В. та Васильченко Р. В. «Світоглядна культура: традиції та сучасність») [15]. До тогож, що конкретизована повсякденна поведінка людини в межах певної спільноти (держава, село тощо) не лише забезпечує буття людини, задовольняючи матеріальні потреби і гарантуючи особисту безпеку, але й структурує та надає буттю визначеного порядку, встановлює форми поведінки (моральні і правові норми, звичаї), які в специфічному вигляді «збираються» ментальністю. Тому головним призначенням ментальності є інтерпретація для людини світу, спільноти і надання головних первинних для неї соціальних орієнтирів [16].

Правова ментальність є національно-своєрідним сприйняттям соціального світу кожного народу і опирається на культуру як двокомпонентну структуру, яка містить ядро і захисний пояс. Ядром культури є концентрація в ній норм, стандартів, еталонів та правил діяльності, а також системи цінностей, сформованих реальною історією конкретного етнічного, професійного чи релігійно-культурного цілого.

Свого часу В. Стюпін вказав на те, що кожна культура має власні універсалії, які одночасно виконують декілька взаємопов'язаних між собою функцій у людській життєдіяльності:

– забезпечують своєрідну квантифікацію і сортування різноманітного, історично мінливого соціального досвіду. Таким чином людина здатна оцінювати досвід і вважати його приналежним до конкретних рубрик, відповідно до смислів універсалій культури, і створює у своїй свідомості своєрідні кластери («сітки»). Ця «категоріальна сітка» є важливою складовою процесу трансляції та передачі досвіду від людини до людини, від одного покоління до іншого;

– універсалії культури є базисною структурою людської свідомості в кожному конкретному історичному епоху;

– взаємозв'язок універсалій лежить в основі узагальненої картини світу (світогляду епохи). Ця картина презентує загальні уявлення про людину, навколишній світ, реальність, в якій вона живе, вибудовує певну шкалу цінностей, яка є прийнятною конкретному типі культури, а тому є не лише осмисленням, але й емоційним переживанням світу людиною [17].

Специфічність стандартів і правил відображають особливості історико-культурного розвитку конкретної спільноти. Ядро виконує основну функцію – функцію збереження самоідентичності соціуму, що є можливим лише за високої стійкості та мінімальної мінливості культурного ядра. Можна погодитися із твердженням Єгупова М. В., що ядро культури є соціальною ДНК, яка зберігає інформацію про історію, етапи формування, умови життя й діяльності та етнічного потенціалу. Інформація, акумульована в ядрі, через систему виховання та освіти транслюється від покоління до покоління. Саме в такий спосіб передається національна свідомість, самоідентифікація індивіда зі своєю нацією і спільністю [18].

Національна культура є особливою, специфічною для конкретного народу системою надбіологічних способів оформлення видів людської життєдіяльності; вона є сукупністю культурних надбань, притаманних конкретному народові. «Більшість видів людської діяльності – виробнича, мовна, створення особив життєзабезпечення, біологічна тощо – типові для всього людства, але в кожній національній спільноті вони оформляються різними, більш чи менш специфічними саме для неї способами, які в сукупності і становлять її культуру. Звідси викристалізується феномен ментальності конкретної нації» [19].

На особливості ментальності народів вказував і К. Леві-Стросс, який вважав, що людство не підіймається загальними сходами, але рухається одночасно в різних напрямках. І якщо для західної цивілізації характерним є розвиток науково-технічного начала, то східні цивілізації вирізняються глибоким опрацюванням зав'язків психічного і фізичного, а традиційні неписьменні спільноти зберігають максимальну згоду між власним існуванням і природою [20].

Наприкінці XIX століття український філософ П. Юркевич у «Історії філософії права» стверджував, що «певна національність диктує народові його права, приписує йому певні закони, певний кодекс. Національний темперамент народу, його психологічна конституція накладають свій відбиток на право і форми життя» [21, с. 35]. Це зауваження є слушним щодо національного права та правової системи кожного народу, але нам хотілося б зосередитися на особливостях сучасної правової української ментальності. Щодо особливостей ментальних рис сучасних українців

та вияву цих рис у сфері права, то варто зауважити, що ми зосередимо свою увагу на їх модерній версії, залишивши поза увагою класичні доробки в цій сфері, зокрема концепцію М. Костомарова, адже йдеться про ментальність XXI століття. На формування модерної ментальності українців суттєво вплинули історико-культурні й соціально-історичні чинники формування українського етносу, які і стали основою сучасної національної ментальності українців. Варто мати на увазі, що національна ментальність не тотожна суспільній психології, оскільки ментальність охоплює значно ширше коло складників та має свій буттєвий статус у історичній практиці народу.

Правова ментальність сучасних українців як складна система конкретизує в собі загальноментальні складники стосовно права: національну мрію, етнічні «первені» [22], прагнення самовладності, національну психологію, національну вдачу, соціальну пам'ять, національний характер, мову, національні архетипи, національну ідею тощо [19], базові стереотипи [22; 19].

Сучасний українець є глобалізованим та соціально мобільним, що суттєво впливає на специфіку національної правової повідомленості. На думку А. Хассі та Дж. Сторті, у сучасному глобалізованому світі мобільність – один з найважливіших образів свободи, яка передбачає і свободу зміни занять (свободу діяти). В основі міфологеми мобільності лежить архетипований образ шляху. Це необхідна частина міфологеми часу. Шлях неминуче тягне за собою внутрішні зміни, а не лише просторові. Стабільне місце повинно змінитися місцями, більшим простором, у якому людина почуватиметься вільною. В умовах глобалізації це неминуче. Люди повинні бути достатньо рухливими, рухливими не лише географічно (хоча це теж важливо), але і психологічно сприйнятливими. Вони повинні бути готовими до зміни занять, умов життя [23]. Сучасне українське суспільство втягнуте у глобалізаційні процеси, які пронизують усі сфери життєдіяльності суспільств. Вперше поняття «глобальний» було вжито К. Ясперсом в середині XX століття: «... світ замкнувся. Земна куля стала єдиною. Виявляються нові небезпеки і можливості. Усі істотні проблеми стали світовими проблемами, ситуація – ситуацією всього людства. ... Створивши можливість немислимої раніше швидкості повідомлення, техніка призвела до глобального єднання. Почалася історія єдиного людства; єдиною стала його доля» [24]. Разом з тим, слід мати на увазі, що форми глобалізації відомі людству здавна, але саме починаючи з другої половини XX століття можемо говорити про появу нових активних форм глобалізації, а початок XXI століття характеризується небувалою активізацією глобалізаційних процесів, що породили реальність нової якості, відому як інтернаціоналізація. Можна констатувати, що інтернаціоналізація сьогодні вступила в завершальну фазу, світ стає єдиним не лише з філософської точки зору, але і в реальності [25].

Сучасна українська правова ментальність ввібрала в себе трансформацію соціально-правових цінностей, усвідомлення специфіки транзитивності суспільства, осмислення та спробу переорієнтації на європейські правові цінності та взірці правового буття. Досить помітним у правовій ментальності сучасних українців є так званий «географічний маргіналізм, який значною мірою виявляється в усвідомленні своєї межовості (як географічної, так і культурної). Свого часу це, на думку І. Поліщука, зумовило неklasичний характер національного історичного розвитку [26]. Але все ж, у правовій ментальності українців переважали/переважають європейські орієнтири, що виявляється у прагненні українців розбудувати дієве та ефективне громадянське суспільство, творчому переосмисленні європейських правових цінностей та їх апробації щодо національного контексту; постійні спроби згармонізувати національне законодавство із європейським тощо.

Можна зазначити, що має місце й паралелізм між глобалізаційно-інтеграційними процесами та процесом глокалізації. Вперше термін «глокалізація» запропонував британський професор Роланд Робертсон, для позначення паралельності процесів глобалізації й локалізації, щоб підтвердити тезу про те, що глобальні та локальні тенденції «у кінцевому рахунку взаємодоповнені і взаємопроникають один в одного, хоча в конкретних ситуаціях можуть прийти в зіткнення» [27]. З кінця XX століття терміном «глокалізація» (М. Епштейн, Р. Робертсон) позначаються специфічні форми взаємопереплетення, традицій, ментальних рис і комунікативних практик, які є результатом залучення регіональних особливостей у глобальні потоки [28, 29].

У координатах глокалізаційних процесів в Україні відзначається зростання національної свідомості, ренесанс культурної ідентичності. Це позначається і на прагненні українців вибудувати власну національну правову систему у майстримі світових трансформацій та відповідно до ціннісних засад буття українського народу і його життєвого простору [30].

Традиційною ментальною настановою українців у правовій сфері є неповага до закону, оскільки на кожному хуторі був свій закон і свої правила. «Так звані «охоронці закону» що в царські, що в радянські часи завжди намагалися підігнати його під себе. Вони вели боротьбу не так

зі злочинністю, як з власним народом – хуліган викликав у радянської влади розчулення, «злодій у законі» – повагу. Адже закон в уявленні суспільства – «що дишло», пожива для бюрократів, шахраїв і хабарників. Тому порушувати його вважалось не соромно, а, навіть, навпаки – престижно», але разом з цим українська правосвідомість стверджувала право конкретної людини на свободу, землю, власність, працю, вільне господарювання (вічова законотворчість, копні суди, братське судочинство, трансформація магістратських судів у бік звичаєвого права, національно-своєрідний характер земства і т. ін.); здатність до громадсько-політичної творчості «знизу», потенційну громадсько-політичну творчу енергію українського народу та ін.» [27].

Поряд із неповагою до закону сучасні українці вирізняються і неповагою до суду, що є результатом поєднання декількох чинників: проблеми суспільно-політичного та економічного характеру, архетипу судді як представника влади і чиновника, а також фактів корупції та недоброчесності суддівського корпусу. Недовіра до суду в українському суспільстві пов'язана з невизнанням населенням реальної незалежності судових органів та представників суддівського корпусу, а також свободи суддів від зовнішнього впливу/тиску в питаннях прийняття рішень. Можна погодитися з твердженням, що основними моментами недовіри до суду й суддів з боку сучасного населення України є сумніви: а) у незалежності і безпристрасності суду в процесі вирішення конфлікту; б) в об'єктивності і всесторонності процесу суддівського розгляду справи та правильності прийнятого рішення; в) у справедливості вироку в матеріально-правовому аспекті (відповідність діянню і покарання за нього); г) у справедливості судового розгляду з процесуальної точки зору (надання сторонам судового процесу рівних можливостей для захисту своїх прав); д) у законності як відповідності дій і рішень судової влади усім правовим нормам, які врегульовують конфлікт. А свідченням довіри до судових органів і судочинства є: а) компетентності і незалежності судової влади, судових органів і суддівського корпусу; б) згода населення на використання судовими органами і суддівським корпусом усіх необхідних повноважень для вирішення конкретної справи; в) згода населення добровільно підкорятися велінням і рішенням судових органів; г) добровільне та усвідомлене виконання актів судової влади [31].

Цілком можна погодитися із зауваженням В. Павловської-Кравчук щодо сучасної української правової ментальності: «До головних особливостей українського правового менталітету належать: індивідуалізм та відповідність ліберальним цінностям; амбівалентність стосовно ідеї права; недбале і негативне ставлення до права й закону, яке одночасно поєднується з правовим ідеалізмом; етатизм; транзитивність, що виявляється у стані «ревізії» юридичних цінностей, норм, інститутів; ірраціональність, алогічність, імпульсивність, наївна ідеалістичність, терпимість, прагнення до справедливості і тісний зв'язок із релігійними цінностями; еклектичність уявлень, ідеологічна сумбурність, непостійність і непослідовність поглядів» [32].

Отже сьогодні можна констатувати, що в українській правовій ментальності сформованою є національна ідентифікація та державницький характер. Значною мірою цьому сприяє потреба в захисті територіальної цілісності та незалежності України. Очевидно, що реформування вітчизняного судочинства на сучасному етапі є далеким від завершення. Ситуація у сфері судочинства і судоустрою залишається достатньо складною. Українські суди ще не стали дієвим інститутом захисту прав людини, а рівень довіри до них з боку суспільства залишається досить низьким. Тому судова реформа, і зокрема реформа судочинства в Україні, триває.

Список використаних джерел:

1. Савчин Г. Я. Визначення поняття «правовий менталітет»: міждисциплінарний підхід. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 3. С. 1–7.
2. Коваль І. М. Метаантропология менталітету: правовий вимір : дис. ... канд. юрид. наук [12.00.12] / *Національний університет «Львівська політехніка»*. Львів, 2018. 218 с.
3. Волошенко О. В. Правовий менталітет як складова суспільної правосвідомості. *Форум права*. 2015. № 1. С. 42–47.
4. Шульга А. М. Правовий менталітет як складова правосвідомості та об'єкт пізнання. *Форум права*. 2018. № 4. С. 141–148.
5. Мануйлов Є., Дзьобань О. Українська правова ментальність: до проблеми розуміння сутності. *Гуманітарний часопис*. 2007. № 4. С. 48–52.
6. Завальнюк В. В. Правовий менталітет як підґрунтя антропологізації права. *Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія"* : зб. наук. пр. Одеса : Юрид. літ., 2014. Т. 14. С. 19–25.

7. Скуріхін С. М. Правовий менталітет: структура та види. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. С. 61–64.
8. Донченко О. І. Колективізм і індивідуалізм як фактори формування правового менталітету. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 13–20.
9. Штепа О. О. Правова ментальність українського етносу як чинник сучасного вітчизняного державотворення : дис. ... канд. філос. наук [09.00.03] / Полтавський національний педагогічний університет ім/ В. Г. Короленка, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди. Полтава; Переяслав-хмельницький, 2019. 220 с.
10. Павловська-Кравчук В. Правовий менталітет: поняття, особливості і його вплив на правотворчі процеси : дис. ... канд. юрид. наук [12.00.01] / Національний університет «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». Харків, 2012. 194 с.
11. Муляр І. М. Правова ментальність: змістові рамки поняття та український аспект. *Гілея : науковий вісник*. 2015. Вип. 103. С. 190–195.
12. Cerchia R. E. Legal Mentality and Its Influence in Shaping Legal Rules: The Relationship between Principal and Agent. *Global Jurist*. 2018. Vol. 19. Issue 1. Режим доступу: DOI: 10.1515/gj-2018-0028
13. Legal Mentality of Diasporas: Experience in Theoretical and Methodological Design / Apolsky E. A. and others. *Journal of Politics and Law*, 2019. Vol. 12, No. 4. P. 99–106
14. Требін М. П. Політико-правова ментальність українського соціуму в умовах європейської інтеграції : монографія. Харків : Право, 2019. 744 с.
15. Корж Г. В., Васильченко Р. В. Світоглядна культура: традиції та сучасність : монографія / Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди. Харків : ФОРМ Панов А. М., 2020. 212 с.
16. Проблеми теорії ментальності / відп. ред. М. В. Попович. Київ : Наук. думка, 2006. 407 с.
17. Кузнєцова Т. В. Психологія культури : (психолого-філософський аналіз) : курс лекцій. Київ : МАУП, 2005. 152 с.
18. Єгупов М. В. Ідентичність як атрибут людини і суспільства : дис. ... канд. філос. наук [09.00.03] / НАПН України, Інститут вищої освіти. Київ, 2015. 214 с.
19. Бондаренко О. В. Українська ментальність в розмаїтті національних ментальних формоутворень й архетипів: історико-культурний аспект. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2008. Вип. 32. С. 66–78.
20. Lévi-Strauss Cl. *Anthropologie structurale deux*. Paris : Plon, 1996. 450 p.
21. Юркевич П. З рукописної спадщини / упоряд., пер. укр. й комент. М. Ткачук]. Київ : КМ Academia ; Пульсари, 1999. 332 с.
22. Липа Ю. Призначення України. Львів : Просвіта, 1992. 272 с.
23. Hassi A., Storti G. Globalization and Culture: The Three H Scenarios. *Globalization / ed. by H. Cuadra-Montiel*. 2012. DOI: 10.5772/45655
24. Jaspers K. *The Origin and Goal of History*. New Haven : Yale University Press, 1953. 294 p.
25. Микитась В. В Глобалізація як контекст формування економічної політики держави. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 4. С. 11–14.
26. Поліщук І. Ментальність українства: політичний аспект. *Людина і політика*. 2002. № 1. С. 86–92.
27. Штепа В. Діалектика глокалізації. 2010. Режим доступу: <https://www.inache.net/print/filos/510>
28. Epstein M. *PreDictionary*. Berkeley : Atelos, 2011. 155 p.
29. Robertson R. The relativization of society: modern religion and globalization. *New Religious Movements and the Law*. New York : Crossroads Books, 1985.
30. Осійчук М. С. Глокалізація як чинник модернізації державного управління. *Державне управління: теорія та практика*. 2010. № 2.
31. Гладій С. В. Легітимність судової влади : дис. ... канд. юрид. наук [12.00.10] / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 200 с.
32. Павловська-Кравчук В. Український правовий менталітет: особливості становлення та розвитку. *Вісник академії правових наук України*. 2012. № 2. С. 277–286.

ЗМІСТ

***ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ***

ЗАДОРЖНА А.П. ІНСТИТУТ ПІДСУДНОСТІ
В ДЕРЖАВНИХ УТВОРЕННЯХ З VIII СТ. ДО Н.Е. ДО I СТ. ДО Н. Е. 3

ЗЕЛЕНИЙ В.І. ОРГАНІЗАЦІЯ ПОЗИТИВНОГО ВПЛИВУ СЛУЖБОВОГО
МІКРОСОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА НА РОЗВИТОК
ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДИХ ОФІЦЕРІВ.....7

НІКІТЕНКО Л.О. СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ
ПАРТИСИПАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ФЕНОМЕНУ.....14

САБЛУК С.А. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЮРИДИЧНОГО
МЕХАНІЗМУ КОНТРОЛЮ ЗА ЗЛОЧИННІСТЮ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ
РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ.....18

***ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО***

КАРМАЗА О.О. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ В СУДІ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ.....25

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

ЗАВГОРОДНЯ Ю.В., ПАРХОМЕНКО М.М. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ
БАНКРУТСТВА ФІЗИЧНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В УМОВАХ
ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ В УКРАЇНІ..... 31

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

МИКОЛАЄЦЬ А.П. ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО
СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ 36

***ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО***

КАДАЛА В.В. КОРИСТУВАННЯ ЗЕМЛЯМИ ДЕРЖАВНОЇ ТА КОМУНАЛЬНОЇ
ВЛАСНОСТІ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПЕРЕВЕЗЕНЬ ЗАЛІЗНИЧНИМ ТРАНСПОРТОМ.....42

***АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО***

АГАНІН Б.Ю. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ
ДОРОЖНЬОГО РУХУ.....48

БОЙКО О.Я. ЗАСОБИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОВЖИВАННЯ ДИСКРЕЦІЙНИМИ
ПОВНОВАЖЕННЯМИ СУДДЕЮ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ.....55

ГРУДОВЕНКО О.С. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ
АДМІНІСТРАТИВНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ПОВ'ЯЗАНИМ
З КОРУПЦІЄЮ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ..... 61

ДАНИЛЮК А.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО
КОНТРОЛЮ ЗА БЕЗПЕЧНІСТЮ ТА ЯКІСТЮ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ В УКРАЇНІ.....67

ЄВДОКИМОВ Д.А. ОСОБЛИВОСТІ ТА СПЕЦИФІКА ЗДІЙСНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, РОЗГЛЯД ЯКИХ ВІДНЕСЕНО ДО КОМПЕТЕНЦІЇ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ.....	72
ЗАРОВНА І.О. ФОРМИ І МЕТОДИ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ МІГРАЦІЇ.....	79
ЗВОНАРЬОВ В.В. ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИРІШЕННЯ ЮРИДИЧНИХ КОЛІЗІЙ.....	86
ІЛЬЧИШИН Н.В. УХВАЛА СУДУ ЯК СУДОВЕ РІШЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	91
КАШПУР О.В. ПОРЯДОК ОСКАРЖЕННЯ РІШЕННЯ ПРО НЕЗАКОННЕ ЗВІЛЬНЕННЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ.....	95
КОМЗЮК А.Т., КОМЗЮК М.А., ЛИПІЙ Є.А. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВОЄННОГО СТАНУ, ВВЕДЕНОГО В УКРАЇНІ У ЗВ'ЯЗКУ З МОСКОВСЬКОЮ ВІЙСЬКОВОЮ АГРЕСІЄЮ.....	100
КОРОТУН О.М. ЗАКОНОДАВЧІ ГАРАНТІЇ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА.....	107
КРАСНОГОР В.О., БОРОВИК А.В. ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ, ЗМІСТУ ТА ОЗНАК НОТАРІАЛЬНОЇ ТАЄМНИЦІ ЯК ОБ'ЄКТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	112
МАКАРЧУК В.В. НОРМОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПРИ ФОРМУВАННІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ.....	119
МАСЛОВ О.І. ДО ПИТАННЯ ПРО ОКРЕМІ ЗАГАЛЬНОПРАВОВІ ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	124
НОВІКОВ Н.Б. МЕХАНІЗМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО РИНКУ В УКРАЇНІ.....	132
ПАСТУХ І.Д. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИДІВ ЗВЕРНЕНЬ ГРОМАДЯН.....	135
ПРЯНІШНІКОВА І.В. ПРИНЦИПИ ВЗАЄМОДІЇ ЗМІ З ОРГАНАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ПІД ЧАС ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ.....	141
СВІТЛИЧНИЙ О.П., САДУЛАЄВ А.І. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	146
СИДОРОВА Е.О. ОЗНАКИ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ НАДАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ПОСЛУГ	151
ТЕРЕХОВ В.Ю. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ПРОТИДІЇ НЕПРАВОМІРНОМУ ВПЛИВУ НА ПРАВООХОРОННУ ДІЯЛЬНІСТЬ.....	157
ТКАЧУК О.П. ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ДОБРЕ ВІДОМОГО ПОЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ.....	163
ТОКАР П.Т. ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОВНОВАЖЕНЬ КЕРІВНОГО СКЛАДУ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ.....	168
ЩУРИК М.О. СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ ПРОЦЕДУРИ ПРИЙНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ АКТИВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ.....	173

ЮМОРАНОВ Д.І. ГАЗОПОСТАЧАННЯ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....178

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

БАЛАБАН С.М. ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЛАТЕНТНОСТІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ 184

БОРОВИК А.В. ПРЕДСТАВНИК ВЛАДИ ЯК ПОТЕРПІЛИЙ ВІД КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ АВТОРИТЕТУ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ.....189

ДОБРОСКОК А.Ю. СУБ'ЄКТИВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ВЧИНЕННЯ ВАНДАЛИЗМУ В УКРАЇНІ.....197

ЖУРАВЛЬОВ Д.Д. ВИЯВЛЕННЯ СПУФІНГ-АТАК НА СИСТЕМИ БІОМЕТРИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЗА ОБЛИЧЧЯМ..... 205

КОВАЛЕНКО А.В. КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ COVID-19 НА САМОГУБСТВА ЗАХВОРЛИХ ТА НАСЛІДКИ СВІТОВОЇ ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ.....210

КРИЖНА В.В. ВІДМЕЖУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ ВІД ТЕРОРУ, ВІЙНИ, АГРЕСІЇ ТА ГЕНОЦИДУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ..... 216

ЛЕКАРЬ С.І. ПРОТИДІЯ ЕКОНОМІЧНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ЯК ЗАПОРУКА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ 223

МОЗОЛЬ С.А., ГУЦУЛЯК М.Я. ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ДОРОЖНЬОГО РУХУ.....228

НАЛУЦИШИН В.В., НАЛУЦИШИН В.В. ВИДИ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ (НА ПРИКЛАДІ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ)..... 234

СПІЛЬНИК С.І. ЗАСОБИ ТА МЕТОДИ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ 239

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

ДЕГТЯРЬОВА О.В. ЗАСАДИ УСПІШНОГО ВПРОВАДЖЕННЯ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ..... 245

ДУБІВКА І.В. РОЛЬ АДВОКАТА ПО НАДАННЮ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ СВІДКУ ..249

МЕНЖЕГА М.О. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ПІД ЧАС ПРОДОВЖЕННЯ СТРОКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ДО ПОВІДОМЛЕННЯ ОСОБИ ПРО ПІДОЗРУ.....256

МОВЧАН Р.В. ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НЕЗАКОННОГО ПОВОДЖЕННЯ ЗІ ЗБРОЄЮ, БОЙОВИМИ ПРИПАСАМИ, ВИБУХОВИМИ РЕЧОВИНАМИ ТА ВИБУХОВИМИ ПРИСТРОЯМИ....261

ОСТРЕНКО М.В. ПІДСТАВИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ВІДПОВІДНО ДО ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ПОРЯДОК ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ГРОМАДЯНИНОВІ НЕЗАКОННИМИ ДІЯМИ ОРГАНІВ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ, ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ, ПРОКУРАТУРИ І СУДУ» ЯК ЕЛЕМЕНТ ІНСТИТУТУ РЕАБІЛІТАЦІЇ У ЧИННОМУ КПК УКРАЇНИ.....267

ТАРАСЕНКО О.С. ЗАСОБИ ПОШУКУ ПІД ЧАС ВИЯВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ОБІГОМ ПРОТИПРАВНОГО КОНТЕНТУ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ.....	275
ШАПОВАЛ О.В. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО АДВОКАТА: ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	281
МІЖНАРОДНЕ ПРАВО	
ПОГРЕБИЦЬКИЙ М.Л. МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У ПРОТИДІЇ КОНТРАБАНДІ ЗБРОЇ ТА БОЄПРИПАСІВ.....	287
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА	
НЕВІДОМИЙ В.І., РУДЮК В.С. СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МЕНТАЛЬНІСТЬ ЯК СВІТОГЛЯДНА ОСНОВА РЕФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ.....	294

CONTENTS

***THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW;
HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL SCHOLARS***

ZADOROZHNA A.P. THE INSTITUTE OF JURISDICTION IN STATE ENTITIES
SINCE THE VIII CENTURY B.C. TO THE I CENTURY A.D.....3

ZELENYI V.I. ORGANIZATION OF THE POSITIVE INFLUENCE OF THE OFFICE
MICROSOCIAL ENVIRONMENT ON THE DEVELOPMENT
OF THE PEDAGOGICAL CULTURE OF YOUNG OFFICERS.....7

NIKITENKO L.O. ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF PARTICIPATORY
DEMOCRACY AS A SOCIO-LEGAL PHENOMENON.....14

SABLUK S.A. PECULIARITIES OF THE FUNCTIONING
OF THE LEGAL MECHANISM OF CRIME CONTROL IN THE CONDITIONS
OF ESTABLISHMENT OF THE SOVIET TOTALITARIAN REGIME.....18

***CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW;
INTERNATIONAL PRIVATE LAW***

KARMAZA O.O. ENSURING THE RIGHT TO PROTECT CIVIL RIGHTS
IN COURT IN CONDITIONS OF MARITIME STATE IN UKRAINE:
PROBLEMS AND WAYS OF SOLUTION.....25

COMMERCIAL LAW, COMMERCIAL PROCEDURAL LAW

ZAVHORODNIa Yu.V., PARKhOMENKO M.M. THE THEORETICAL ASPECT
OF BANKRUPTCY OF INDIVIDUALS AND LEGAL ENTITIES IN THE CONDITIONS
OF MILITARY OPERATIONS IN UKRAINE.....31

LABOR LAW; THE RIGHT TO SOCIAL SECURITY

MYKOLAIETS A.P. THE CONTENT AND STRUCTURE
OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF SUBJECTS
OF INTERACTION BETWEEN THE STATE AND THE PUBLIC.....36

***LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENTAL LAW;
NATURAL RESOURCE LAW***

KADALA V.V. USE OF STATE AND COMMUNITY-OWNED LANDS
WHEN PROVIDING TRANSPORTATION BY RAIL TRANSPORT.....42

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

AHANIN B.IU. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE NATIONAL
POLICE AS A SUBJECT OF ENSURING ROAD TRAFFIC SAFETY.....48

BOIKO O.IA. MEANS OF PREVENTION OF ABUSE OF DISCRETIONARY
POWERS BY THE JUDGE OF THE ADMINISTRATIVE COURT.....55

HRUDOVENKO O.S. THEORETICAL AND LEGAL ISSUES OF PREVENTING
ADMINISTRATIVE OFFENSES RELATED TO CORRUPTION
IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE.....61

DANYLIUK A.V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM OF STATE
CONTROL OVER SAFETY AND QUALITY OF FOOD PRODUCTS IN UKRAINE.....67

YEVDOKYMOV D.A. FEATURES AND SPECIFICS OF CONDUCTING AN ADMINISTRATIVE INVESTIGATION IN CASES OF ADMINISTRATIVE OFFENSES, THE CONSIDERATION OF WHICH IS ASSIGNED TO THE COMPETENCE OF THE NATIONAL POLICE.....	72
ZAROVNA I.O. FORMS AND METHODS OF INTERACTION OF THE STATE MIGRATION SERVICE OF UKRAINE WITH OTHER SUBJECTS OF IMPLEMENTATION OF THE STATE POLICY IN THE FIELD OF MIGRATION.....	79
ZVONAROV V.V. HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS OF RESOLVING LEGAL CONFLICTS.....	86
ILCHYSHYN N.V. JUDGEMENT AS A COURT DECISION IN ADMINISTRATIVE PROCEDURE.....	91
KASHPUR O.V. PROCEDURE FOR APPEALING THE DECISION ON ILLEGAL DISMISSAL OF CIVIL SERVANTS.....	95
KOMZIUK A.T., KOMZIUK M.A., LYPII YE.A. ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW IMPOSED IN UKRAINE DUE TO THE MOSCOW MILITARY AGGRESSION.....	100
KOROTUN O.M. LEGISLATIVE GUARANTEES OF JUDICIAL PROTECTION OF THE RIGHTS AND FREEDOMS OF FOREIGNERS AND STATELESS PERSONS.....	107
KRASNOHOR V.O., BOROVYK A.V. FEATURES OF THE DEFINITION OF THE CONCEPT, CONTENT AND SIGNS OF THE NOTARY SECRET AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION.....	112
MAKARCHUK V.V. NORMATIVE ACTIVITY OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES IN THE FORMATION OF STATE POLICY IN THE FIELD OF NATIONAL SECURITY AND DEFENSE.....	119
MASLOV O.I. TO THE QUESTION OF INDIVIDUAL GENERAL LEGAL PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....	124
NOVIKOV N.B. THE MECHANISM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE FINANCIAL MARKET IN UKRAINE.....	132
PASTUKH I.D. LEGAL REGULATION AND FEATURES OF TYPES OF CITIZEN COMPLAINTS.....	135
PRIANISHNIKOVA I.V. PRINCIPLES OF MEDIA INTERACTION WITH THE NATIONAL POLICE BODIES DURING THE IMPLEMENTATION OF THE LEGAL REGIME OF MARTIAL STATE.....	141
SVITLYCHNYI O.P., SAADULAIEV A.I. PROCEDURAL STATUS OF FOREIGNERS AND STATELESS PERSONS PARTICIPATING IN ADMINISTRATIVE JURISDICTION.....	146
SYDOROVA E.O. SIGNS OF HUMANITARIAN POLICY IN THE PROVISION OF INFORMATION AND COMMUNICATION SERVICES.....	151
TEREKHOV V.IU. THEORETICAL AND LEGAL PRINCIPLES OF IDENTIFICATION AND COUNTERMEASURES AGAINST UNDUE INFLUENCE ON LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES.....	157
TKACHUK O.P. THE CONCEPT AND CONTENT OF PUBLIC LEGAL PROTECTION OF A WELL-KNOWN DESIGNATION IN UKRAINE.....	163
TOKAR P.T. TO CHARACTERIZE THE POWERS OF THE LEADERSHIP OF THE NATIONAL POLICE.....	168

SHCHURYK M.O. THE ESSENCE AND SIGNIFICANCE OF THE PROCEDURE FOR THE ADOPTION OF ADMINISTRATIVE ACTS IN THE SPHERE OF ENSURING NATIONAL SECURITY BY LAW ENFORCEMENT AGENCIES.....173

YUMORANOV D.I. GAS SUPPLY AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION..... 178

**CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY;
CRIMINAL EXECUTIVE LAW**

BALABAN S.M. SOME ISSUES OF LATENCY OF CRIMINAL OFFENSES..... 184

BOROVYK A.V. PUBLIC OFFICER AS A VICTIM OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST THE AUTHORITY OF GOVERNMENT BODIES.....189

DOBROSKOK A.IU. SUBJECTIVE DETERMINANTS OF ACTION VANDALISM IN UKRAINE.....197

ZHURAVLOV D.D. DETECTION OF SPOOFING ATTACKS ON FACIAL BIOMETRIC IDENTIFICATION SYSTEMS.....205

KOVALENKO A.V. CRIMINOLOGICAL ANALYSIS OF THE IMPACT OF COVID-19 ON SUICIDE AND THE CONSEQUENCES OF THE GLOBAL CORONAVIRUS PANDEMIC..... 210

KRYZHNA V.V. SEPARATION OF TERRORISM FROM TERROR, WAR, AGGRESSION AND GENOCIDE IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE..... 216

LEKAR S.I. COMBATING ECONOMIC OFFENSES AS A GUARANTEE OF UKRAINE'S ECONOMIC SECURITY..... 223

MOZOL S.A., HUTSULIAK M.IA. PREVENTION OF TRAFFIC CRIMES..... 228

NALUTSYSHYN V.V., NALUTSYSHYN V.V. TYPES OF CORRUPTION CRIMES (ON THE EXAMPLE OF THE FRENCH REPUBLIC)..... 234

SPILNYK S.I. MEANS AND METHODS OF CARRYING OUT CRIMINOLOGICAL ACTIVITIES OF THE STATE CRIMINAL EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE.....239

**CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINOLOGY; FORENSIC EXAMINATION;
INVESTIGATIVE ACTIVITY**

DEHTIAROVA O.V. PRINCIPLES OF SUCCESSFUL IMPLEMENTATION OF RESTORATIVE JUSTICE IN UKRAINE..... 245

DUBIVKA I.V. THE ROLE OF A LAWYER TO PROVIDE LEGAL WITNESS ASSISTANCE..... 249

MENZHEHA M.O. PROBLEMATIC ISSUES THAT ARISE DURING THE EXTENSION OF THE PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL PROCEEDINGS BEFORE NOTIFYING THE PERSON OF SUSPICION.....256

MOVCHAN R.V. THE PERSON OF THE CRIMINAL AS AN ELEMENT OF THE CRIMINAL CHARACTERISTICS OF ILLEGAL HANDLING OF WEAPONS, AMMUNITION, EXPLOSIVES AND EXPLOSIVE DEVICES.....261

OSTRENKO M.V. GROUNDS FOR DAMAGES UNDER THE LAW OF UKRAINE “ON THE PROCEDURE OF COMPENSATION OF DAMAGE CAUSED TO A CITIZEN BY ILLEGAL ACTIONS OF INTELLIGENCE AND PRE-TRIAL INVESTIGATION BODIES, OFFICE OF PUBLIC PROSECUTOR AND JUDICIARY” AS AN ELEMENT OF THE INSTITUTE OF REHABILITATION IN THE CURRENT CPC OF UKRAINE.....267

TARASENKO O.S. MEANS OF SEARCH DURING THE DETECTION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO THE CIRCULATION OF ILLEGAL CONTENT ON THE INTERNET.....	275
SHAPOVAL O.V. CRIMINAL PROCEEDINGS REGARDING A LAWYER: GENERAL PROVISIONS OF APPLICATION OF THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS.....	281
 <i>INTERNATIONAL LAW</i>	
POHREBYTSKYI M.L. INTERNATIONAL COOPERATION BETWEEN LAW ENFORCEMENT AGAINST SMUGGLING AND AMMUNITION SMUGGLING.....	287
 <i>PHILOSOPHY OF LAW</i>	
NEVIDOMYI V.I., RUDIUK V.S. MODERN UKRAINIAN MENTALITY AS A WORLDVIEW BASIS FOR JUDICIAL REFORM.....	294

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Випуск 3, 2022

Відповідальний за випуск – В.В. Галуцько

Науковий редактор – О.Ю. Дрозд

Коректори: Я.І. Вишнякова, Н.В. Славогородська

Комп'ютерне верстання – А.О. Марєєва

Підписано до друку 20.05.2022. Формат 70x100/16.

Обл.-вид. арк. 24,21. Ум. друк. арк. 25,03.

Наклад 300 прим. Зам. № 1122/469

Надруковано: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Україна, 65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua